
AĞARƏHİM

ƏSƏRLƏR

I

Ağarəhim

Əsərlər

Hekayələr

I

Bakı - 2013

Redaktorlar və ön sözün müəllifləri:

Əlizadə Əsgərli

Təyyar Salamoğlu (Cavadov)

Ağarəhim. Əsərlər. 20 cildə. I cild (hekayələr).

Bakı: “BQU nəşriyyatı”, 2013, 500 s.

Görkəmli nasir və dramaturq Ağarəhimin oxuculara təqdim olunan çoxcildliyi 2008-2009-cu illərdə çap olunmuş oncildlik “əsərlər”inin təkmilləşdirilmiş və əlavələr edilmiş yeni nəşridir. Yazıçı yeni nəşrdə əsərlərin dil və üslub xüsusiyyətlərinə müəyyən dəyişikliklər etməyi zəruri bilmişdir.

Çoxcildlik ədibin hekayə, povest, roman, dram yaradıcılığı ilə yanaşı müxtəlif səpgili ədəbi-publisist və fəlsəfi-estetik səciyyəli əsərlərini əhatə edir.

Yazıçının zəngin yaradıcılıq axtarışlarında mühüm rolunu alan hekayələr “əsərlər”in birinci və ikinci cildlərində yer almışdır. Bu hekayələrdə insanların daxili dünyasındakı psixoloji yaşantılar, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması zərurəti, gənclərin sağlam ruhda tərbiyə olunması və cəmiyyətdə mühüm yer tutması ifadə olunmuşdur.

BQU 2013

Kökün və sözün yaddaşı

Nasir-dramaturq Ağarəhim Rəhimov ötən əsrin 90-cı illərində ədəbiyyata gəlmişdir. Onun bədii yaradıcılığa gəlişinin psixoloji-mənəvi təkanları fərdi sevgisi, istedadı, atasının Stalin rejiminin sərt qadağaları zamanında həbs edilməsi, 90-cı illərin Qarabağ hadisələri və bacısı oğlunun ermənilər tərəfindən öldürülməsi ilə bağlı olmuş, “Yaddaşda yaşar xatirələr” adlı ilk avtobiografik əsəri və “Ovlaq keçidi” adlı romanı meydana gəlmişdir. Qarabağ mövzusu ən yeni Azərbaycan nəsrində ilk ifadəsini A.Rəhimovun əsərlərində tapmışdır. O, tarix etibarilə ilk dəfə “Canavar balası” (1996), “Gəlinqayada qoşa məzar” (1997) əsərlərini, kinossenarilərini yazmış və ekranlara çıxarmışdır.

Azərbaycan bədii nəsrini 80-ci illərin sonlarına qədər öyrənilmişdir. 60-cı illərdən 80-ci illərin sonlarına qədər “irəliləyən” tənqid onun mövzu və problematikasını struktural olaraq aydınlaşdırmışdır. 90-cı illər və bundan sonrakı nəsrin “hərəkətinə” sistemli tənqidi baxış isə zəif olmuşdur. 90-cı illər Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında tarixən faciəli dövr olduğundan, bədii nəsr və dramaturgiyaya vaxtında diqqət yetirilməmişdir. Mövcud nəsrin üfüqlərinə baxanda İ.Şıxlı, İ.Hüseynov, Anar, Elçin, Ə.Əylisli, İ.Məlikzadə, M.Süleymanlı nəsrini və onların əhatəsi olan ədəbi proses aydın görünür.

Ən yeni nəsrimizdə fərdi yeri və mövqeyi olan Ağarəhim Rəhimovun bədii yaradıcılığı mövcud nəsr ənənələrindən qismən fərqlidir. Bəs onun yazıçı fərdiyyəti nədədir?

Ağarəhim müəllim pedaqoq, psixoloq, filosof, moralist, zəngin həyat və bilik təcrübəsinə malik olduğundan, bütün bunlar

onun dünyagörüşünə, bədii təfəkkürünə sirayət etmiş, nəsr və dramaturgiyasını fərdiləşdirmişdir. A.Rəhimovun nəsrı səciyyəsi etibarilə epik-analitik, mühakiməli-didaktik üslub müəyyənliyindədir. O, mühakiməli nəsr təhkiyəsinin ustası, yaradıcısıdır.

A.Rəhimov 50-dən çox iri həcmli bədii əsərin müəllifidir. O, ədəbiyyatın müxtəlif növ və janrlarında yazıb-yaratmaqdadır. Bu baxımdan onun epik və dramatik əsərləri qeyd oluna bilərlər. A.Rəhimov yaradıcılığının janr tipinə diqqət yetirsək, onları belə ümumiləşdirmək olar: hekayələr (lirik-psixoloji, etik-estetik, mənəvi-əxlaqi), povestlər (lirik-psixoloji, epik-analitik, didaktik, ictimai-siyasi), romanlar (memuar-roman, roman-ailə, roman-tale, trilogiya, ictimai-siyasi), komediyalar (ailə-məişət, ictimai), dramalar (ailə-məişət, ictimai), esselər (lirik, fəlsəfi-əxlaqi, mənsur-psixoloji), kinossenarilər, oçerklər, portretlər. Əlbəttə, belə bölgü şərtidir. Gələcək tədqiqatlar bu barədə daha aydın, daha konkret fikir ifadə edəcəkdir.

A.Rəhimov həyatı epik genişlikdə obyektə götürən yazıçıdır. Bu obyekt cəmiyyətdir. Ağarəhim müəllim tələbkər cəmiyyət adamı, ideyalı sənətkardır. Onun bədii nəsrində cəmiyyət hər tərəfdən görünür. Bütün naqisliklərə işıq tutan yazıçının epik təhkiyəsində analitik təhlil yönü vardır. Nədir bu təhlil, analiz?

Ağarəhim müəllim hadisələri qəlbindən, beynindən keçirir; onlara güclü müdaxilə olunur, münasibət bildirilir; ədalət və həqiqətə təqdir, naqisliyi isə tənqid edir, — oxucuya yol göstərir. Onun bədii nəsrinə güclü analitik şüur xasdır. A.Rəhimov mühakiməli yazıçıdır. Təhkiyəsində, dialoq və monoloqlarında qüvvətli mühakimə xüsusiyyəti vardır. Ağarəhim Rəhimovun təsvirləri, fikir və düşüncələri "üzərində" güclü bir işıq gəzir. Onun bədii cümlələrinin libası, təhkiyəsi parlaq görünür; obrazları intonasional danışır, ruh yüksəkliyi onun müsbət obrazları üçün səciyyəvidir. Bu, sənətkarın realist təsvirlərinin romantik,

şairanə dillə ifadəsinin göstəricisidir. Ağarəhim müəllim içdən yazır, ruhla yazır; can-zəka yangısı onun bədii nəsrı üçün səciyyəvidir. Pedaqoq, tərbiyəçi, təhsil qurucusu olduğundan, bədii nəsrı üçün səciyyəvi olan mənəviyyat və əxlaq, ədalət və həqiqət problemini qaldırır. Bu ciddi keyfiyyət onun nəsrini başqalarından ayırır. Əslində, Ağarəhim müəllimin nəsr tipi mövcud ədəbi nəsrimizdə yoxdur. O sanki unudulmuş qatı — A.Şaiq, A.Səhhət və başqalarının pedaqoji psixologizm fərdiyyətini yenedən qaldırır, hərəkətə gətirir, onlara qayıdışlar edir. Mənəviyyat yazıçının qəlbindən, əxlaq beynindən su içir. Yazıçı qəlbinin və aqlının gücünü əsərlərinə verir, elə buna görə də əsərləri zəngin mənəviyyatlı, əxlaqi əsərlərdir. Nəzərə alaq ki, A.Rəhimov 20 ilə yaxındır ki, müstəqil təhsil quruculuğu ilə məşğul olur, yeni tipli Azərbaycan məktəbinə, Bakı Qızlar Universitetinə rəhbərlik edir. Bu baxımdan o, bədii nəsrinə "Allah — Cəmiyyət — Ailə — Fərd" "modelində" olan təfəkkür müəyyənliyi gətirmişdir. O, ideyalarını, ruhunu, aqlını əsərlərinə verməklə Azərbaycan qızlarını, Azərbaycan övladlarını tərbiyə edir — mənəviyyat və əxlaqı, tarixin həmişə zəruri bildiyi insan: ədalət və həqiqət problemini önə çəkib, bədii həllini verir. Ədəbi-tənqid onun bədii əsərlərinə əlahiddə yanaşdı onu dəyərləndirməlidir. Bu dəyərləndirmə epik-analitik, mühakiməli-didaktik təhkiyəli üslub meyarıdır. Belə olarsa, Ağarəhim Rəhimov yaradıcılığı daha düzgün başa düşülər, daha çox təqdir oluna bilər.

Sənətkarın yaradıcılığında geniş bir epik zaman vardır. Bu bədii Zaman bizim müasirimizdir. Obrazlaşdırılmış zaman müasir həyatımızın ən mürəkkəb, təzadlı, ziqzaqlı hadisələrini, aşınmalarını, sürüşmələrini özündə göstərir, — yazıçı bunları qabardır, mənəviyyat və fəzilətimiz, ədalət və həqiqətimiz üçün qorxulu olduğunu göstərir. Belə mənfi meylləri əzabla, ağrıyla təsvir və tənqid etməklə oxucunun qəlbində, beynində, şüurunda panoram açır, onların dünyagörüşünü genişləndirir. Bu ba-

xımdan "Səfalət", "Girdab", "Mənim qəribə taleyim", "Taleyin hökmü", "Cinayət və etiraf" əsərləri səciyyəvidir.

Yazıçı fəlsəfi olaraq mənəviyyatın məkanını ürəkdə, əxlaqın məkanını isə beyində, şüurda görür, — özü belə deyir, belə yazır. Mənəviyyatsız və əxlaqsız cəmiyyət, gələcək yoxdur. Yazmaq o zaman mümkündür ki, yazmamaq mümkün deyil — qənaəti ona hökm edir ki, mənəviyyat və əxlaqın nəsrindən, fəlsəfəsindən yazsın. Elə bir problemdən ki, milli şüurumuzun əsasıdır, daimidir.

A.Rəhimovun yaradıcılığında qaldırılan problemlər bunlardır: 1) cəmiyyətin üstqurumunda: məhkəmə, hüquq-mühafizə orqanlarında gedən mənəvi-əxlaqi aşınmalar ("Səfalət", "Girdab", "Cinayət və etiraf" və s.). Belə aşınmalar həm də elm, təhsil, alim-ziyalı, məktəb, səhiyyə, maarif, mətbuat sahəsi ilə əlaqəlidir. Yazıçı bütün bu aşınmalar kontekstində milli idealını canlandırır, antiteza olaraq hüquq-mühafizə orqan işçiləri, elm, mətbuat, təhsil, səhiyyə, maarif sahəsində fəaliyyət göstərən işıqlı, arzulu, əməlli insanların da obrazlarını canlandırır (Asiman, Cəmalə, Sədaqət, Növrəstə, Qafar, İlham Elvüsal, Valeri İsakov, Şəfəq, Qüdrət, Xavər, Vahidov, Mələk, Turanə, İlhamə, Taleh və başqaları).

2) Cəmiyyətin bazisində — bütün sosial sahələrdə gedən aşınmalar. Yazıçı əxlaqsızlıq, mənəviyyatsızlıq, ədalətsizlik, rüşvətxorluq, simasızlıq, fərdi eqoizmlər görəndə sinirlənir və müəllif "eqosu" baş qaldırır. Mövcud milli-mənəvi "Mən" alturist keyfiyyətlərə: insanlığa, qayğı və səmimiyyətə, cavabdehlik məsuliyyətinə, normal insan münasibətlərinə, sivil dünyaya yaxınlaşmalara, müasir səviyyəli milli-bəşəri İnsan olmağa çağırışlar edir.

Ağarəhim müəllim millilik, dövlətçilik, vətənpərvərlik, vətəndaşlıq, torpağa sahiblik, düşməyə nifrət keyfiyyətlərini yüksək dəyərləndirən tələbdil cəmiyyət adamıdır. Bütün bunlar ki-

tabdakı məqalələr boyunca açılib göstərilir. Yazıçı göstərir ki, bütün mənəvi korroziyalar ilk əvvəl güclü siyasətlər tərəfindən mənəviyyatda, əxlaq və mədəniyyətdə aparılır — milli şüurun dağıdılması nəticə etibarilə zehniyyəti, yaddaşı korşaldır, kök-ün-əcdadın unutqanlılığına, deməli, ayaqlarımız altından torpaqların itirilməsinə səbəb olur, mənəvi-əxlaqi aşınmalar, torpaq aşınmalarına gətirib çıxarır. Elə bu səbəbdən də Azərbaycanın torpaq məsələsi (Yuxarı Qarabağ) mövzusunda ilk münasibəti Ağarəhim Rəhimov yaradıcılığında görürük. Bir diqqət edin: "Canavar balası", "İkili dünyam", "Ovlaq keçidi", "Gəlinqayada qoşa məzar", "Haray", "Xəyanət", "Əsgər anası" — bütün bunların hamısında müəllif ciddi yazıçı mövqeyində görünür — buna görə də əsərləri həm rahatlıqla, həm də ağırlarla oxunur. Yazıçının güclü vətəndaş səmimiyyəti onu oxuculara sevdirdir.

A.Rəhimov əsərlərində qüvvətli İdeal yazıçısı kimi görünür. Bu, onun milli-estetik idealıdır. Yazıçı həmişə nümunəni, bizim üçün örnəyi əsas götürür. Hesab edir ki, nümunəsiz mənəviyyat və əxlaq yoxdur. Onun təbliğatının, nüfuzedicili təربiyəsinin mahiyyətində Allah eşqi, Allah dərkə dayanır. O, bu ideal, mütləq varlıqdan, mütləq ruhdan sonra ata-ana; müəllim-təربiyəçi nümunəsini təqdir edir, — gəncliyi bu nümunəyə, bu böyüklüyə ehtiramə çağırır. Belə böyüklükdə Vətən, vətəndaş, cəmiyyət, torpaq, əxlaq, mənəviyyat, ədalət və həqiqət böyüklüyü vardır.

Sənətkar hər bir əsərində konkret mövzu-problem qoyur — lakin bunların ifadəsində mənəviyyat və əxlaq, ədalət və həqiqət gözəlliyini, müdərrişliyini önə çəkir, — süjet, konflikt, anti-tezalıq, dramatik kolliziyalar, bütün sənət keyfiyyətlərinin hamısı bu müstəvidə yığılır, mənəviyyat və əxlaq nəsri mahiyyətə çevrilir. "Canavar balası"nda erməni xisləti, xəyanətləri, "Gəlinqayada qoşa məzar", "Səfalət", "Girdab", "Mənim qəribə taleyim", "Taleyin hökmü", "Cinayət və etiraf"da namus, qeyrət, ləyaqət və şərəf, "Ovlaq keçidi"ndə, "Haray"da, "Xəyanət"də

torpaq və əsgər itkiləri, "Qoşa qanad"da mühacir ziyalı, "İkili dünyam"da H.Cavid demişkən, "od püskürən, atəş sovuran kinli kralların, tülkü siyasilərin" ikili, çoxmənalı oyunları, "Cinayət və etiraf", "Bank əməliyyatı"nda sərvət naminə dövlətə, hakimiyyətə, ləyaqətli, təmiz insanlara xəyanət ön plana çəkilir.

Yazıçı nəinki müsbət estetik idealın, hətta, mənfiliyin: şər, böhtan, yalan, rüşvət, etibarsızlıq, inamsızlıq, eybəcərlik, ədalətsizlik, haqsızlıq, namussuzluq, qeyrətsizliyin özü vasitəsilə oxucunun ağına, şüuruna sirayət edir, onu ayıldır, düşünməyə sövq edir. Aşınmaları göstərməklə narahat yazıçı demək istəyir ki, həyat, cəmiyyət, insan taleyi bu mənfiliklərdən xali deyil; deməli, şərin, qaranlığın, pisliliyin özündən belə ibrət götürmək lazımdır.

Müəllifin əsərləri dünya nəsr nümunələri ilə səsləşəndir. Bunu duyduğundandır ki, dos.Ağasən Bədəlzadə yazıcının əsərlərini həmişə dünya ədəbiyyatı kontestində izah və şərhə çalışır, lakin həmişə də onu ədəbi "...izm"lərdən qoruyur: onların heç birinə aid etmir.

Milli şüur problemini əsas götürən yazıcının bədii təsvirində daim hökm edən bir işıq uyuyur, — qüdrətdən doğan nur onu təhrik edir ki, həmişə ideya olaraq yox, bədii mətn, mündəricə, struktural olaraq mənəviyyət və əxlaq problemini qaldırsın. Buna görə də A.Rəhimovun bədii nəsrinin "hərəkəti" cəmiyyət, ailə-fərd boyuncadır, onun ideya-inanc qaynağı, iman və etiqadı isə Allah eşqi, Allah dərkidir!

Ağarəhim müəllimin nəsr və dramaturgiyasında psixologizm deyilən güclü bir keyfiyyət vardır. Bu, dilimiz, adət-ənənə və tarixi gerçəkliyimizlə möhkəm əlaqəlidir. Bu psixologizmi güclü milli heysiyyət, mövcudluq izləyir. Yazıçı millətinin psixologiyasını, şüurunu həmişə sağlam, köklü-rişəli, mənəviyyətli, əxlaqlı görmək istəyir — bunun çağırış daşıyıcıları isə həm də cismən və ruhən sağlam olan gənclikdir. Elə buna görə də onun

bədii nəsr, xüsusilə, romanları dünya romanları tipinin "roman-aile", "roman-tale" olanlarına daxildir. Bunu haqqında çap edilən kitab və məqalələr də aydın göstərir. Bu bərdə ədəbi-tənqid daha çox israrlı ola bilər.

Bu gün ədəbi-tənqid sanki qlobalizm deyilən bir hökmranlığı, dünyanın bir nöqtəyə yürüşünü, dünya vahid ədəbi prosesini daha çox əsas götürərək, milli ədəbi prosesi dünya ədəbiyyatının tənqidi-nəzəri fikri yönlərindən qiymətləndirməyə səy göstərir, daha çox sənət meyarlarını və bizcə "sənət sənət üçündür" prinsipini əsas götürmək cəhdindədir. Sözümlə yox! Bəs bu milliliyə nə deyəsən? Niyə məhz qlobal tənqid düşüncəsini qabardasan? Konkret olanı mücərrəd olana qiyas edəsən? Qlobalizm aydındır ki, milliliyin düşməni, onun dağıdıcı qüvvəsidir (Və deməli, əksinə!). Amma Cavid demişkən "cahanda haqq da, həqiqət də həpsi qüvvət" olan bu məcburi güc, dünya hökmranlığı, hegemonluğu, iqtisadi basqıları nəzərindən belədir və müvəqqətidir. Axı mənəviyyət və əxlaq, ədalət və həqiqət dəyərlərimiz — Ürək və Beyin belə diqtə etmir. Qəlbin və Ağlın hökmü daha çox milli! — deyir. Millilik, həm də bəşəriyyət deyilmi? Fəlsəfi düşünsək, mücərrəd bəşəriyyət var, konkret bəşər yoxdur. Konkret millilik var, mücərrəd millilik yoxdur (!). Bu konkret milli dəyəri qorumaq — vicdani borcumuzdur. Bu, Haqdan, əcdaddan, kökdən gələn ruh, mental ənənələrimizdir, mənəvi-əxlaqi dəyərlərimizdir. Bunlara arxa çevirmək — ayaqlarımız altından torpağı, qəlbimizdən mənəviyyəti, şüur və ağılımızdan əxlaqı yox etmək, manqurtlaşmaqdır. Bu isə məğlubiyət, dünya sivilizasiyasından sıyrılıb ayrılmaq deməkdir. Tarix buna haqq vermir. A.Rəhimovu narahat edən tarixin bu amansız qorxularıdır. Buna görə də yazıçı sözün divanını qurur, əsərlərində vətəndaş yanğısı ilə görünür.

Milli etnik yaddaş Rəhimov yaradıcılığının əsasıdır. Onun təsvir etdiyi hadisələrin məkanı konkret ad-yer olsa da, əslində

bu məkan Beyinin özü, yaddaş, mənəviyyat, şüur və şüuraltı qatlardır, patriarxallıqdır. Yazıçı təsvirlərinin məkanı maddi məkandan üstün olan mənəviyyat, şüur məkanıdır. Bu, ona görə belədir ki, A.Rəhimov təsvir və təhkiyəsində, epik vüsətində həmişə fikir və düşüncələrini tarix, coğrafiya, sosiologiya, etika, estetika, fəlsəfə ilə bağlayır. Hissiyatlı, duyğulu, emosional görünən yazıçı həm də məqsədli, məramlı görünür, müdrikliyi vicdanla üzvi surətdə birləşdirir.

Ağarəhim müəllim ideyalı, məfkurəli yazıçıdır. Ona görə də onun əsərlərində yol göstərmək, tərbiyə etmək aydınlığı vardır. Bunu onun yaratdığı obrazlar, müəllif mövqeyi təzahür etdirir. Cəmiyyətin elə bir sahəsi, üst və alt qatı yoxdur ki, Ağarəhim müəllim onları əsərlərində canlandırmasın.

Müəllifin nəsr, dramaturgiya dili psixoloji dinamizmi ilə seçilir. Yazıçının təhkiyə dili monoloq və dialoqlarla zəngindir, onun bədii dili parlaqdır, bir az romantik örtükdədir, vüsətlidir, hissiyyat, duyğu və həyat koloriti çox olan bədii dildir. Bu, A.Rəhimovun təxəyyül zənginliyi, psixologiyası, narahat yazıçı mövqeyi ilə bağlıdır. Lakin onun "bədii dilinin sintaksisi necədir, başqa nasirlərdən hansı xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir" — sualının cavabı təbii ki, dilçi alimlərin işidir. Obrazlı bədii dil, hadisələrin gərginliyi, drammatizmi oxucunu sürətlə özünə çəkir, onun qəlbini və aqlını "hərəkətə" gətirir. Ağarəhim müəllim üçün oxucu problemi yoxdur. Kitabda çap edilmiş oxucu yazıları da bunu sübut edir.

A.Rəhimov yaradıcılığı ədəbi-tənqidi fikri məşğul etməkdədir. Yazıçı haqqında ədəbiyyatşünaslar: prof.T.Hüseynoğlu, prof.Q.Kazımov, prof.M.Qasımlı, prof.N.Məmmədov, prof.N.Qəhrəmanlı, prof.T.Salamoğlu, prof.B.Bağırzadə, dos.A.Bədəlzadə, dos.Ə.Əsgərli, dos.M.Nəcəfova, dos.S.Şərifova, psixoloqlar: prof.Ə.Əlizadə, prof.M.Həmzəyev, dos.U.Şiriyeva, pedaqoqlar: prof.B.Əhmədov, prof.Ə.Paşayev, prof.A.Abbasov,

prof.Y.Kərimov, prof.F.Rüstəmov, prof.V.Xəlilov, dos.Ə.Abbasov, dos.H.Abdullayeva, dos.Ş.Məmmədov, dos.V.Həsənov, filosoflar: dos.A.Bəşirov, dos.S.Axundov, dos.A.Piriyev, dos.M.Şəkixanova, dos.F.Rüstəmli, tarixçilər: prof.İ.Cəbrayilov, dos.Ə.Ələkbərov, teatrşünas, prof.A.Dadaşov, jurnalistlər: H.Hüseynova, Ə.R.Xələfli, F.Nadir, K.Sərvəroğlu, M.Abdullayev, Natavan və başqaları ətraflı elmi fikir söyləmiş, A.Rəhimov yaradıcılığının müasir ədəbi prosesdəki yeri və əhəmiyyətindən danışmışlar.

Yazıçının həyat və yaradıcılığı haqqında dos.Ə.Əsgərli "Kökün və sözün yaddaşı", "Sözün divanı və vətəndaş yanğısı", dos.A.Bədəlzadə "Zamanın üzü, yazıçının sözü", "Qələmin ucu, qılıncın gücü", prof.N.Məmmədov "Nəsrin axarı: zaman və məkan konteksti" monoqrafiyalarını yazmışlar. Hazırda yazıçının əsərləri maraqla oxunmaqda, haqqında ədəbi-tənqidi məqalələr yazılmaqda və bədii irsi tədqiqat obyektinə olmaqdadır.

A.Rəhimovun epik-analitik, mühakiməli-didaktik üslub fərdiyyəti müəyyənləşsə də, yaradıcılığının əsas bədii rüşələri, toxumaları, mövzu və problemləri hələ kifayət qədər öyrənilməmişdir. Müəllifin əsərlərinə kompleks, struktural yanaşmaya ehtiyac vardır. Bunu yəqin ki, daha çox elmi gənclik təmin edəcəkdir. Bədii tənqid ədəbi proses işığında Ağarəhim Rəhimov yaradıcılığının üslub fərdiyyətini dərinlən öyrənməyə, onu başqalarından ayıran poetik xüsusiyyətlərə diqqət yönəltməlidir.

Əlizadə Əsgərli

Mənəvi dəyərlər dünyası

Çağdaş bədii nəsrə müxtəlif yaradıcılıq təmayülləri var. 60-cı illərdən başlayaraq ədəbiyyatımızda özünə yer alan “yeni nəsr” təmayülünü, son onilliklərdə boy verməyə başlayan post-modernist nəsr üslubunu xüsusi fərqləndirmək olar. Birinci təmayülün ənənəyə davamlı bağlılığı, bu nəsrin formalaşmasında M.Cəlil yaradıcılığının rolu tənqid və ədəbiyyatşünaslıqda xüsusi vurğulanır.

Diqqətimizi belə bir cəhət cəlb edir ki, daha çox 60-cılar nəslə ilə təmsil olunan “yeni nəsr”in formalaşmasında bu illərə qədərki Azərbaycan sovet nəsrinin yox, inqilabdan qabaqki nəsrin, daha çox isə tənqidi realist nəsrin təsirindən danışılır.

A.Rəhimov nəsrinə də ənənəyə güclü bağlılığı ilə 60-cılar nəslinin yaradıcılığını yada salır. Lakin 90-cı illərdə bədii yaradıcılığa gələn yazıçının nəsrinə 60-cıların yaradıcılığını təkrar etmir. İlk növbədə ona görə ki, A.Rəhimovun əsərlərində realizmin müxtəlif tarixi tiplərinin ənənələri özünə yer alır. Çoxsaylı hekayələrin, “Gəlinqayada qoşa məzar”, “Ulu kəndim”, “Fırıl-daqçı Niftulla”, “Taleyin hökmü”, “Bank əməliyyatı” povestlərinin, “Yaddaşda yaşar xatirələr”, “Qoşa qanad”, “İkili dünyam”, “Ovlaq keçidi”, “Səfalət”, “Girdab”, “Cinayət və etiraf” romanlarının, “Canavar balası”, “Əsgər anası”, “Vicdan məhkəməsi” və s. pyeslərin müəllifi olan A.Rəhimov öz dünyagörüşü və yazı manerası ilə XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində yaşayıb yaradan realistlərin sənət yolunu davam etdirir. C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyevlə bir sırada Zeynalabdin Mərağayı, N.Nərimanov, S.M.Qənizadə, İ.Musabəyov yaradıcılığına məxsus bir çox bədii keyfiyyətlər də A.Rəhimovun yaradıcılığı

timsalında Azərbaycan ədəbiyyatında yenidən görünməyə başlayır. Fikrimizcə, bu, çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında təsadüfi bir keyfiyyət olmayıb, öncə, XX əsrin sonu, yeni əsrin başlanğıcındakı ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni və eyni zamanda mədəni-əxlaqi sferanın XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərindəki şəraitlə çox yaxından əsləşməsi ilə bağlıdır. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kapitalist münasibətlərinin təşəkkülü, cəmiyyət əxlaqının formalaşmasında iqtisadi amilin ön plana keçməsi dövrün qabaqcıl ziyalıları qarşısında ədəbi-mədəni, pedaqoji mühiti canlandırmaq və mədəniyyət amilini qabağa çəkmək zərurətini aktual bir məsələyə çevirdi. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərinin “neft və milyonlar səltənəti” (İ.Musabəyov) üçün xarakterik olan xüsusiyyətlər bazar münasibətləri sistemində XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəlləri üçün də səciyyəvilik qazandı. Azərbaycan gerçəkliyi yenidən “neft və milyonlar səltənətinə” çevrildi. İqtisadi amilin önə keçməsi mədəni dəyərləri arxa plana keçirdi. Bazar münasibətlərinin astar tərəfdən mənimsənilməsi əxlaqi kataklizmin cəmiyyətə bütün sferalarını bürüməsi üçün tam münbit şərait yaratdı.

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında həm tənqid pafosunun, həm də əxlaqi tendensiyanın güclənməsi, fikrimizcə, “insanı qulyabaniyə çevirən” (Y.Səmədoğlu) əxlaq mühitinə qarşı mübarizə ideyasından və idealından güc alır. Müasir nəsrə əxlaqi kataklizmə qarşı mübarizə 80-ci illərdən başlayaraq davamlı bir şəkildə özünü göstərsə də, yeni əsrin başlanğıcında A.Rəhimovun yaradıcılığının ən aparıcı xəttinə çevrildi. Yazıçının dünyagörüşündən güc alan bu ideal estetik ideal şəklində bir əsərdən başqa bir əsərə keçərək bədii təcəssümünü tapdı. Əxlaqi kataklizmə qarşı mübarizə idealı yeni insan tərbiyəsi idealı ilə birləşərək yazıçının əsərlərinə dərin bir ümumiləşdirmə, sosial məzmun, fəlsəfi vüsət gətirdi.

Üslubun “metodun xüsusi, konkret təzahür forması” olduğu

nu nəzərə alsaq demək lazımdır ki, yeni əsrin başlanğıcında daha çox klassik realizm tiplərinə məxsus bəzi estetik keyfiyyətlər sintez halında A.Rəhimovun yaradıcılığında həyatı inikas üsulunun əlamətləri kimi meydana çıxır.

Bu mənada A.Rəhimovun nəsrində, ilk növbədə, süjetin strukturunda və obrazların tipologiyasındakı ikilik diqqəti cəlb edir. Bu əsərlərdə süjet, öncə, gerçəklik materialının diktəsi ilə qurulur və yazıçının cəmiyyətdə baş verənlərə kəskin tənqidi münasibətini ifadə edir. Bu keyfiyyət onun həyatı inikas üsulunu bu və ya digər dərəcədə tənqidi realistlərin yaradıcılığına yaxınlaşdırır. Yazıçının əsərlərində həyat ən qaranlıq tərəfləri, acıları, məhrumiyyətləri və bütün çılpaqlığı ilə aparıcı nəsr janrlarının, xüsusən romanın predmetinə çevrilir. Bu baxımdan janr öz “sosial təbiəti”nə (Mişel Zeraff) tam sadıq qalır və yazıçının romanları həyatımızın ən sərt həqiqətləri ilə bizi üzbəüz qoyur.

Cəmiyyətdə baş verənləri simvollaşdırmaq baxımından yazıçının son romanları “Səfalət” (Bakı, BAPQS nəşriyyatı, 2004), “Girdab” (Bakı, BAPQS nəşriyyatı, 2004) və “Cinayət və etiraf” (Bakı, BQU nəşriyyatı, 2007) bir-birinin davamıdır. Bu romanlar insan və cəmiyyət problemi kontekstində daxilən saf və təmiz olan, mənəvi dünyası ilə ilkinliyə, milli tarixi kökə, varlığa söykənən İnsanın tale yolunu əks etdirir.

Xronoloji mənada “Səfalət”in birinci, “Girdab”ın ikinci, “Cinayət və etiraf”ın üçüncü yazılmasının ciddi estetik qanunauyğunluğa söykəndiyini söyləmək lazım gəlir. “Səfalət”də daxilən təmiz, saf İnsanın tale yolunun ilk mərhələsi əks etdirilir. Bu “yol”u Dilbər surəti ümumiləşdirir. İnsanın tale yolunun ikinci mərhələsi “Girdab”da Şəfəq obrazında öz bədii təcəssümünü tapır. İnsanın tale "yol"unun son mərhələsi İqrar obrazında əks olunur. Dilbərdən İqrara qədər keçilən və İqrarın tale yolunda cəmiyyət əxlaqındakı metamarfozalar təsvir və təhlil predmetinə çevrilir. Cəmiyyət əxlaqının (sosial, siyasi, mənəvi

sferalarda) sürətli pozulmaya doğru getməsi, bu pozulmanın getdikcə (zaman keçdikcə) daha artıq qarşısızılmazlığı və məhvə məhkumluq aqibəti ümumiləşdirilir. “Səfalət”, “Girdab”, “Cinayət və etiraf” romanları müəllif mövqeyində əks olunan bu acı həqiqəti dərin bədii ümumiləşdirməyə qadirliyi və məhz bu mənada sosial-fəlsəfi məzmun qazanması ilə çağdaş ədəbi prosesin diqqəti cəlb edən faktına çevrilir.

Məntiqi düşüncənin tələbinə uyğun olaraq “Səfalət”dəki hadisələr cəmiyyət həyatının “Girdab”, “Cinayət və etiraf”dakından əvvəlki mərhələsini əhatə edir. Çünki hər üç roman gerçəkliyin yazıçı düşüncəsindəki proyeksiyasının bədii ifadəsi kimi yaranmışdır. Zaman keçdikcə cəmiyyət daha artıq səfalət girdabına yuvarlanır, buna görə də səfalətdən qurtuluşun yolu görünməz olur. Müşahidə qabiliyyətinin itiliyi yazıçıya cəmiyyətdə gedən bu prosesləri daha dərinləndirən duymaq imkanı verir. Bədii yaradıcılığa bilavasitə həyatdan gələn yazıçıya zaman daha dərin təfsilatlar diktə edir; “Səfalət”dən “Girdab”a, oradan da “Cinayət və etiraf”a gedən “yol” yazıçının cəmiyyətdə baş verən hadisələri dərinliyi və təfsilatı ilə əks etdirmək, ümumiləşdirmək və ona tənqidi yanaşma məqsədini gerçəkləşdirir.

“Səfalət” romanı üç dilənçinin həyat "portreti"nin oxucuya təqdimi ilə başlanır. Bu "portret"lər bir-birini təkrar etmir. Xeyransanın və Mələhətin dilənçi həyatı mənəvi, Dilbərin bu yola düşməsi isə sosial-siyasi əxlaqın pozulmasının nəticəsi kimi dərk olunur. Mənəvi, sosial və siyasi əxlaqın pozulması isə, ümumiyyətlə, cəmiyyət əxlaqının pozulması haqqında düşüncələrə stimül verir. Bütün zamanlarda dilənçilik mənəviyyətsizlik meyarı kimi səslənib. A.Rəhimovun təsvir etdiyi cəmiyyətdə dilənçilik ən sərfəli yaşayış üsullarından, peşə sahələrindən biridir. Xeyransanın dilənməsi yox, dilənçiliyi ailəsini dolandırmaq üçün normal bir məşğuliyyət hesab etməsi mənəviyyəti aşındıran bir virus kimi qorxuludur. “Xodovoy” yerlərin dilənçi-

lər arasında bölüşdürülməsi, dilənçilərin təşkilatlanması, onları himayə edən və bu yolla özünə var-dövlət qazanan məmur sisteminin mövcudluğu getdikcə güclənməkdə, genişlənməkdə olan yeni sosial bələdan xəbər verir. Fazilin kor anasının diləndiklərini əlindən alıb "dost"ları ilə birlikdə restoranlarda gün keçirməsi, Vera-Sima-Nazalardan ibarət fahişələr şəbəkəsi, xarici ölkələrdə özünü satmaq üçün gedənlərin sayının günü-gündən artması, ərlərin arvadlarını öz əlləri ilə Dubaya yola salmaları mənəvi-əxlaqi aşınmaların konkret detallarıdır və həyatımızın yeni-yeni, necə deyərlər, qatı açılmamış sosial bələlarla üz bəüz qaldığını göstərir.

Müəllif içində yaşadığımız həyatın sosial xarakterini açmaq üçün Dilbərin həyat "romanı"nı axıracan izləyir. Üç dilənçidən məhz üçüncüsünün həyat yoluna yazıçı marağı təsadüfi deyil. Xeyransa xarakter etibarlı ilə maddi dünyaya köklənmiş bir insandır. Dilənçilik onun üçün qazanc vasitəsidir və bu işindən hardasa o həm də zövq alır. Dilənçilikdən başqa onun fırlıdaqçılıqla məşğul olması, fala baxmaq adı ilə adamları aldadıb var-yoxdan çıxarma təşəbbüsləri, nəhayət, oğurluğa qurşanıb öz həyatını puç etməsi nəfsinin əsiri olan bir insanın obrazı kimi yazıçı və oxucunun ona marağını azaldır. Başqa sözlə, Xeyransanın mənəvi-əxlaqi dünyası ilə cəmiyyətin formalaşmaqda olan əxlaq qanunları üst-üstə düşür. Obrazın son aqibəti uğursuz olsa da, bu aqibət tragik bir yaşantıya çevrilmir. Mələhətin öz peşəsinə münasibəti Xeyransaninkindən fərqli olsa da, onun da faciəsi sosial məzmun qazana bilmir. Daha çox oğlu Fazilin əndazədən çıxan hərəkətləri ilə müşayiət olunan "məişət dramı" çərçivəsində qalır.

Dilbərin dilənçi həyatı müəllifə romanın sərt realist və tənqidi süjetini qurmaq üçün daha uyğun görünür. Dilənçilik edən və etməyə məcbur olan Dilbərin həyatı həm retrospektiv, həm də real planda bədii təsvirin mərkəzinə gətirilir. İlk növbədə,

onun-gənc bir qızın dilənçilik etməyə məcbur qalmasının səbəbləri açılır. Məlum olur ki, Dilbər qaçqınlıq həyatı yaşayır. Dilbərin həyat romanının hələ ilk görüntüləri ciddi sosial və hətta siyasi problemlərin romanın təsvir predmetinə çevrilməsinə şərait yaradır.

Dilbərin ara-sıra öz həyat tarixçəsini vərəqləməsi oxucunu Qarabağ hadisələri haqqında xeyli gizli mətləblərdən və həqiqətlərdən hali edir. Qarabağda başımıza gələn faciələrimizin bir tərəfi, oradan qaçqın düşünlərin taleyin ümidinə buraxılması, onların səfil bir həyat keçirmək məcburiyyətində qalması, cəmiyyətin bu hala biganə münasibəti faciənin ikinci və daha ağır tərəfi kimi yazıçının kəskin tənqidi və vətəndaş münasibətinin obyektivi olur. Dilbərin həyat "romanı" davam etdikcə, hətta o, dilənçilik həyatından qurtarıb normal bir həyat yaşamaq imkanı əldə etdikdən sonra belə, yazıçı öz müşahidələrini "qələmə almaqda" davam edir. Dilbər ictimai həyatın ən müxtəlif sferalarında ona sonsuz əzab verəcək haqsızlıqlarla, insana yaraşmayan şərəfsizliklərlə üzləşir. Qardaşı Şahidi öz yanına almaq üçün lazım olan sənədləri hazırlayarkən Dilbərin, ona kömək etmək istəyənlərin və həm də oxucunun müşahidə etdikləri müəllifin hadisələrə tənqidi yanaşmasının obyektivliyini təmin edir.

Dilbərin həyatın bütün və hər növ acılarını dadıb, nəhayət, xoşbəxtliyə qovuşduğu məqamda yenidən zillətə düşər olması - canından artıq sevdiyi əri Ürfanın təsadüfi bir gülləyə qurban etməsi hadisəsi də sosial həyatın bitib — tükənməyən özbaşınalıqlarını — sosial-siyasi anarxizmi görüntüyə gətirir və müəllif fikrinin daha təsirli və sərt ifadəsinə imkan verir.

Bütün fiziki və mənəvi parametrləri ilə xoşbəxt olmağa layiq olan bir insanın-Allahın ona bəxş etdiyi həyatı yaşamağa haqqı olan bir insanın hüquqları əlindən alınır, səfalətlər içindən qopan Dilbər az keçmir ki, yenidən səfalətin girdabına düşür.

A.Rəhimovun "Girdab" romanının yazılması və "səfalət"dən

"girdab" a gedən yolun obyektiv — realist mənzərəsini bədii tədqiqatın mərkəzinə gətirməsində ciddi estetik qanunauyğunluq müşahidə edilir. Rollar dəyişir. Dilbər in həyat "romanı" na "nöqtə qoyan" oxucu Şəfəq in həyat "romanı" nı oxuyur. Bu romanlar bir-birinin təkrarı deyil. Və yaxud obrazların mexaniki əvəzlənməsi və ya "Səfalət" qəhrəmanının "Girdab" da davam edən həyatının sonrakı mərhələsinin sadəcə davamı deyil. Lakin bu romanlar həm də bir-birinin davamıdır. "Girdab" "Səfalət" müəllifinin qaldırdığı, müşahidə etdiyi, qiymətləndirmək və analitik təhlil vermək məqsədi ilə qələmə aldığı həyata başqa bir bucaq altından, yeni şəraitdə, dəyişməkdə olan zaman, xarakterlər müstəvisində baxışdır. Daha çox ümumiləşdirməyə və deməli, fəlsəfi vüsətə nail olmaq təşəbbüsünün reallaşmasıdır.

Çağdaş həyatımızın demək olar ki, eyni dövrünün, yaxın illərin (90-cı illərin əvvəlləri) hadisələrini əks etdirən bu romanlarda yazıçının gerçəkliyə nüfuzunda keyfiyyət fərqi varmı? Var. Əks halda, "Girdab" ın yazılması mənasız olardı. Fikrimizcə, ilk və əsas fərq aparıcı qəhrəmanların- dəyişən zamanların "yük" ünü çəkən obrazların tipologiyasında meydana çıxır.

Şəfəq Dilbər in "tale yolu" nun davamçısıdır, lakin Dilbər deyil. Dilbər mənəviyyatca saf, təmiz olsa da, xaraktercə zəif idi. Özünü taleyin ümidinə buraxmışdı. Onda hərəkət, xoşbəxt bir gələcək uğrunda mübarizə amalı, düşüncəsi yox idi. Qaçqınlıqdan dilənçiliyə, oradan da normal həyata qayıtmasında Dilbər in heç bir qəti hərəkətini müşahidə etmirik. Doğrudur, Dilbər həmişə düşünür, əzab çəkir. Dilənçi həyatı ona sonsuz əzab verir, qüruruna toxunur. Normal bir həyata qovuşandan sonra da "dilənçi keçmiş" üçün xəcalət çəkir. Bütün bunlar qəhrəmanın xarakterindəki təmizliyin davamlılığından xəbər verir. Lakin Dilbərdə hərəkət yoxdur. Şəfəq isə hərəkətli qəhrəmandır. Dilbər in mənəvi dünyası üçün səciyyəvi olan keyfiyyətlərin hər birisi Şəfəq üçün də xarakterikdir. Hər ikisi əzablı, zillətli bir keçmiş

yaşamışdır. Zillət, məhrumiyyət Dilbər in həyatına yeniyetməlik, ilk gənclik yaşında (qaçqınlıq həyatı yaşayarkən) daxil olmuşdusa, Şəfəq bu zilləti uşaqlıqdan yaşamağa məcbur edilmişdir. Mənəviyyatsız, əxlaq pozğunu olan ögey nənəsi onun həyatını uşaqlıqdan zindana çevirmişdir. Şəfəq in uşaqlıqdan ilk gənclik illərinə qədər həyatında yalnız bir işıq var: babasının ona sevgisi. Lakin bu böyük sevginin də onun həyatını axıradək işıqlandırmaya gücü çatmır. Şəfəq tikiş fabrikində işə düzəlir, yataqxanada yaşayır, namuslu bir işçi olur. Məhəbbətinin böyükliyünə, səmimiyyətinə inandığı Hümmətlə ailə həyatı qurur. Əri Hümmətin, qayınanası Qəhmərin, baldızı Tubunun yolunda həqiqətən can qoyur, əsil ailə qadını olur. Ailəsinə, dünyaya gələn bir körpə uşağına qulluq və məhəbbətdən başqa onu heç nə düşündürmür. Şəfəq sonsuz ailə qayğıları ilə özünü xoşbəxt hesab edir. Bu fədakarlığın nəticəsi isə pozğun və özünü satan bir qadın damğası ilə küçəyə atılması olur. Nənəliyi evində də ona yer olmur. Xeyirxah insanların köməyiylə tikiş fabrikində işə düzəlir. Namuslu bir işçi kimi çalışmaq qalmır, gecəni gündüzə qataraq oxuyur, imtahan verib ali məktəbin qiyabi şöbəsinə daxil olur. Sanki bütün çətinliklər arxada qalıb, qabaqdan xoşbəxt günlər gəlir. Lakin yataqxananın komendantının xahişi ilə bağlamını onun qohumuna çatdırarkən Şəfəq anaşa alverçisi kimi yaxalanır, tutulur və uzun bir türmə həyatı yaşamağa məcbur olur.

Bu süjet və süjeti müşayiət edən digər əlavə xətlər çağdaş həyatın obyektiv — realist mənzərəsini gözümüzün önünə gətirir. Bütün şüurlu həyatı boyu çarpışan, girdabdan, həyatın dibindən çıxmağa çalışan bir insan sonsuz təşəbbüslərinə rəğmən yenidən girdaba düşür. Daha ağır faciələrlə üzbəüz qalır. "Niyə, nə üçün?" sualları oxucunu düşündürür. Oxucunu cavabsız suallar, ya bəlkə də, cavabı çox aydın, lakin daha çox təhtəşür olaraq dərk edilən suallar qarşısında qoymaq müəllifin estetik idea-

lının tərkib hissəsi kimi təzahür edir.

Əsərdəki obrazlardan məişət pozğunu Tubunun avtomobil qəzasına düşüb ölməsi epizoduna tənqidi münasibətlərdən biri belədir: "Cəmiyyət xəstə ruhları qəbul etmir. Onları da vurub "kənara" atır. Çünki cəmiyyət öz "geninə" xələl yetirməyi sevmir"¹.

Əsərin epizodik xətlərindən birində İsxan — Tubu, Atabala — Naza arasındakı əxlaq dairəsindən kənar hərəkətlərə də tənqidçinin münasibəti birmənalıdır: "Onlar yeyib-içib "kef" etdikdən sonra yola çıxarkən maşınları xarab olur, yolda qalır və pərən-pərən düşüb, hərəsi bir cür geri qayıtmalı olan düşkünləri yenə də cəmiyyət qəbul edib özündə saxlaya bilmir"².

Fikrimizcə, hər iki epizod reallığın bədii ifadəsi kimi kifayət qədər maraq doğuran detallardır. Lakin bu detalların elmi təfsiri o qədər də məntiqi görünür. Çünki əsas süjet xətti də, əlavə epizod və təfsilatlar da cəmiyyətdə əxlaqi pozğunluğa geniş meydan verilməsini danılmaz fakta çevirir. Tənqidçinin mülahizəsində gerçəklikdən doğan həqiqətin təlqin etdiyi fikirlərlə yazıçı mövqeyi, yazıcının hadisələrə münasibəti eyniləşdirilmişdir. Müəllifin təsvirlərində Gülyaların yaratdığı, qızgın fəaliyyət göstərən, Tubunun və neçə-neçə Tubuların içində olduğu əxlaqsızlıq yuvalarının, şəbəkələrinin fəaliyyətini, həm də gündəngünə güclənən fəaliyyətini inkar mövqeyi yoxdur. Əksinə, əxlaqi kataklizmə meydan verən bu sosial bəlayə kəskin tənqidi münasibət var. Həm də müəllifin ifadə etdiyi həqiqət daha ciddi qanunauyğunluğa söykənir və cəmiyyətin hərəkət mexanizmini daha incə şəkildə açır. Müəllif məntiqindən, süjetin hərəkətdən aydın olan budur ki, cəmiyyətdə yeri olmayan Şəfəqlərdir.

¹ Sözüün divanı və vətəndaş yangısı. Bakı: BQU, 2007, s.256.

² Yenə orada.

Başqa sözlə, namuslu, təmiz insanlardır. Şəfəqin küçəyə atılmasında çox maraqlı bir məqam var. Şəfəq Hümətənin evində yaşamaq, xoşbəxt olmaq imkanını niyə itirir? Zahiri planda "namusunu satan" bir qadın olduğu üçün. Əsl həqiqətdə isə, Şəfəq ona görə küçəyə atılır ki, o, Tubuya yoldaşlıq etmir, ona qoşulub özünü satmır. Özünü satmır və deməli, cəmiyyətdə də (axı ailə də mikrocəmiyyətdir) özünə yer etməsi, dolayısı ilə isə xoşbəxt olması mümkün deyil. Realist təsvirin bizə aşıladığı məntiq budur.

"Girdab" romanı müəllif təhkiyəsində özünə yer alan aşağıdakı cümlələrlə bitir: "Bir neçə dəqiqədən sonra özünə gələn Şəfəq Süsənlə, Mətanətlə, Şəfi ilə, Cavadla görüşdü. Sonra da oğlunun qoluna girib yaz günəşinin oynaq, gülümsəyən al şəfəqləri altında ana-bala əzizlərinin müşayiəti ilə maşına tərəf addımladılar. Ya Rəbbim, görəsən, bu, ana-balanın gələcək xoşbəxt həyatlarının uğurlu başlanğıcıdır?! Ədalətsizliyin, zorakılığın baş alıb getdiyi iyrənc, xəstə cəmiyyətdə onlar bir də girdaba düşməyəcəklər ki?".

A.Rəhimovun "Cinayət və etiraf" romanı bu suala cavab kimi yazılıb. "Cinayət və etiraf" yazıcının həyat haqqında "Girdab"da yarımçıq qalan təhkiyəsinin davamıdır. "Girdab"da azadlığa buraxılan məhbusun — Şəfəqin azadlıqdakı taleyi "Cinayət və etiraf"da İqrarın tale yolunda izlənilir. "Girdab" da qəhrəmanın həyatının həbsxanadan çıxdığı günə qədərini, "Cinayət və etiraf"da isə azadlığa buraxıldıqdan sonrakı günlərin bədii təsvirin mərkəzinə çəkilməsi bu məntiqə tabedir. Müəllif "ədalətsizliyin, zorakılığın baş alıb getdiyi iyrənc, xəstə cəmiyyətdə" qəhrəmanını taleyin ümidinə buraxmaq istəmir, gələcəkdə onu gözləyən "girdab"lardan xilas etməyə gücü çatmasa da, həmişə qəhrəmanın yanında olmaq istəyir. Onun nə düşündüyü, azadlığa buraxıldıqdan sonra hansı qərara gələcəyi, necə bir həyat tərzi seçəcəyi ilə, düçar olduğu böhtanları, günahsız yerə türmədə

yatmaq məcburiyyətində qalmasını, insanlar qarşısındakı gözü-kölgəliyini həzm edib-edə bilməyəcəyi ilə maraqlanır. On il ("Girdab"ın qəhrəmanı Şəfəq on il həbsxana həyatı yaşayıb) və ya səkkiz il ("Cinayət və etiraf"ın qəhrəmanı isə səkkiz il günahsız həbsxana həyatı yaşayıb) günahsız həbsxana həyatı yaşayan İnsana cəmiyyətin münasibəti necə olacaq? "Cinayət və etiraf" romanı bu düşüncələrə axtarılan cavabdır. Müəllif fikrində özünə yer alan suallar eyni dərəcədə qəhrəmanı da düşündürür, narahat edir: "İndi isə anlayıram ki, içimdə ciddi təbəddülət, böyük ziddiyyət var. Biri deyir, nə olub olub, baş verənlərlə barışmalı, oğlunla əl-ələ verib sakit həyatını yaşamalı, düşmənləri unutmalı, qisas, intiqam hissini birdəfəlik içində məhv etməlisən. İkincisi isə hökm eləyir: azadlığa çıxıb səni narkotik maddələr satmaqda şərləyən, ailəni dağıdan, bir-birinin ardınca ailə-nizdə faciələr törədən qatillərdən qisasını almalı, sonra da bura — "mənzilinə" qayıdıb rahatlanmalısan". Ailəsinin dağılmasına, səkkiz il nahaqdan yatmasına səbəb olan adamlardan intiqam almaq istəyi İqrarın bütün varlığını bürüsə də, o, qəti qərara gələ bilmir. Nə qədər haqlı olsa belə, qatil olmaq, insan öldürmək ona ağır gəlir. İçindəki şəxsiyyət bütövlüyü, ləyaqət, insana hörmət hissi onu qəti addım atmaqdan çəkindirir: "İçəri"dən çıxıb yenidən "içəri"yə qayıtmaq istəmir. Müəllif İqrarın tərəddüdlərini psixoloji cəhətdən əsaslandırır. Onun intiqamdan çəkinməsində, əlini qana batırmaq istəməməsində qorxunun yox, insana humanist münasibətin həlledici rol oynadığını önə çəkir. Həbsxana həyatından bir epizod İqrarın daxili dünyasını oxucuya çatdırmaq üçün tutarlı bir detal rolunu oynayır: "Son zamanlar İqrar bir məsələni tez-tez xatırlayırdı. Bığ yeri yenidən tərləyən Qəşəm adlı oğlan türməyə düşmüşdü. Gələndən də ağlayıb sığayır, qaçıb evə necə gedə biləcəyi barədə hey düşünürdü. Çətinliklərə dözmürdü. Hətta, bəzi hallarda intihar vəziyyəti də yaranırdı. İqrar xeyli müddət onu nəzarətində saxlamışdı da".

Elə bu nəzarətin, qayğının nəticəsi idi ki, adi gecələrin birində İqrar xəlvətləyib özünü asmaq istəyən Qəşəmi ölümün ağzından qurtarır. Yazıçı diqqəti belə bir cəhətə cəlb edir ki, İqrar səkkiz illik həbsxana həyatında öz insanlıq ləyaqətini qoruyub saxlaya bilir, içindəki nifrəti yenə bilir. Müəllifi düşündürən odur ki, azadlıq şəraitində İqrarın içindəki nifrəti azalda da, coşdura da bilər. Məhz bu kontekstdə romanda İnsan və Cəmiyyət problemi önə keçir. Roman boyu İqrarın daxilində mübarizə gedir. İqrarın intiqam duyğusu gah azalır, gah da qarşısızalmaz bir istəyə çevrilir. İqrarın içində hansı duyğunun qalib gələcəyi sosial mühitin onun gələcək taleyində oynayacağı roldan asılıdır. İlk vaxtlar qarşılaşdığı xeyirxah insanlar, xüsusən Tuqay kişinin ailəsi, arvadı Gülərin, oğlu İlqarın ona qayğıkeş münasibəti İqrarın içində insan kimi yaşamaq, bir də "ora" qayıtmamaq hissini gücləndirir. O, uçub dağılmış ata evini təmir etdirir, işə düzəlir. Namuslu bir insan olaraq çalışmaq, yaşamaq istəyir. Bu zaman, əlbəttə, onu nahaqdan şərləyib tutduranları yadından çıxarmır, lakin qarşılaşdığı xeyirxahlıqlar onun intiqam hissini zəiflədir. Lakin İqrarın yaşadığı cəmiyyətdə Tuqaylar, Gülərlər, İlqarlar azdır. Az olduqları üçün də gücsüzdürlər. Bu mühitdə hələ də Şər Müzəffərlər, müstəntiq Xatazadələr, Əliməmmədlər at oynadır, istədiklərini edir, cəmiyyətin cilovunu əllərindən buraxmırlar. İqrar nahaq tutulmasının səbəbkarlarını bağışlamağa çətinlik çəkdiyi bir məqamda Şər Müzəffər və əlaltılarının onun ailəsinin də dağılmasına səbəb olduğunu öyrənir. Arvadı Aytacın ehtiras ucbatından yox, qorxusundan başqasına ərə getməsi, oğlunun yad əllərdə qalması, bacısı Gilanın zorla fahişəlik yoluna salınması, anasının iztirab və həyəcədən ürəyinin partlayıb ölməsi İqrara öz təbii halında və insan kimi yaşamağa imkan vermir. Onun intiqam hissi yenidən coşur. Bu nəhayətsiz haqsızlıqlar İqrarın intiqam niyyətindən vaz keçməsinə əslində mümkünsüz etsə də, altı yaşlı oğlu, qohum-əqrəbası və ümu-

miyyətlə, insanlıq qarşısında öz mənəvi borcunu axıra qədər dərk etməsi onu bu dəfə də silaha əl atmaqdan çəkindirir.

Romanda mənəviyyatca saf, milli və vətəndaşlıq ləyaqəti olan bir insanın cinayəti, cinayətkarlığı və ümumiyyətlə, adam öldürməyi ağılından keçirmədiyi halda, cinayətkarlığa sürüklənməsi, qatilə çevrilməsi prosesi izlənilir. İqrar həbsxanadan insanlıq ləyaqətini qoruyaraq çıxmışdı. Lakin azadlıqdakı həyat bu ləyaqəti əlindən alaraq onu qatilə çevirir. Romanda bu "çevrilmə" prosesi psixoloji cəhətdən tam əsaslandırılır. İqrar bütün varlığı ilə istəyir ki, qanun Şər Müzəffərlərin cinayətkar əməllərinin qarşısını alsın. Lakin Şər Müzəffər öz fəaliyyət sahəsini gündən-günə gücləndirir, onun azgınlıqları, heç bir qanun və əxlaq çərçivəsi tanımayan əməlləri bütün şəhəri başına götürür. Qanun keşikçiləri isə ona mane olmaq əvəzinə dəstək olur, onunla iş birliyinə girirlər. Müzəffərin şərəfdiklərinin "cinayətləri" Bilal Xatazadə, Pərvin Namazov kimi müstəntiqlər tərəfindən qanuniləşdirilir və onlar cəmiyyət üçün qorxulu adamlar kimi həbsxanalara salınır. Nəticədə vətəndaşlarda qanuna, qanun keşikçisinə inam getdikcə zəifləyir.

Prokurorun müstəntiq Namazova dedikləri bu mənada maraqlıdır:

"— Məni nə qədər aldadacaqsan? Adamları nə vaxtadək şərələyəcəksən? Günahsız adamlara nə qədər cəza verəcəksən? ...Sənin kimi nadanlara, nadürüslərə görə adamlar bizə inanmaq istəmir". Bilal Xatazadə, Pərvin Namazov kimi dəllallara və onların "yuxarı"dakı himayədarlarına arxayın olan Şər Müzəffər muzdlu qatil tutub İqrarı öldürmək istəyir. Güllə isə yanlış olaraq İqrara yox, İlqara dəyir. Öz evində oturub yemək yeyən İlqar ölümdən təsadüf nəticəsində xilas olur. Güllə onun ciynini yüngül zədələyir. İlqara dəyən güllənin ona atıldığı yaxşı başa düşən İqrarın daxilində Şər Müzəffərləri yerində oturtmaq, cəzalandırmaq arzusu yenidən qarşısızalmaz istəyə

çevrilir. Gilanın qardaşına ünvanladığı məktubda özünün və ailəsinin başına gətirilənləri təfərrüatı ilə təsvir etməsi və konkret səbəbkarları göstərməsi İqrarın intiqam qərarını qətiləşdirir: "Hadisələr elə bir məqama yetişmişdi ki, İqrar az qala insanlardan üz çevirməyə hazırıydı". İqrarın daxili dünyasındakı çevrilişin bu məqamı ilə bağlı müəllif təhkiyəsində oxuyuruq: "İqrar məktubu oxuyub hönkür-hönkür ağladı. İstədi bıçağı götürüb ürəyinə sancsın. Həyatına son qoysun. Yatağındakı bıçağa çatanda hansı qüvvənin təsiriylə, fikrindən döndü. Bir az əvvəl düşüncələrinin üzərinə qayıtdı. Qəti qərarını təsdiqlədi: Şər Müzəffər, ya sən, ya da mən!".

İqrarın hönkürtüsü vəziyyətin ağırlığının və qaçılmazlığının, bıçağı ürəyinə saplamaq istəyi daxilindəki əks duyğuların çarpışmasının göstəricisidir. "Bıçağı ürəyinə saplayaraq bu şərəfsiz həyata son qoyur və bununla da hər şey qurtarır" — ilkin olaraq İqrarın düşüncəsindən keçən budur. Bir anın içində İqrarın beynində başqa bir düşüncədə özünə yer alır: "Bəs axı ləyaqət, namus? İnsan öləndə də axı təmiz adla, ləyaqətlə ölməlidir". Nə qədər qəribə səslənsə də, İqrarı adam öldürməyə, qatil olmağa sövq edən hiss, düşüncə həmin bu daxili ləyaqət hissini qoruyub saxlamaq istəyidir. Cəmiyyət öz vətəndaşının ləyaqətini qiymətləndirib, haqqını qorumağa qalxmayanda, əksinə, hər an onu ləkələyib sıradan çıxarmağa hazır olanları müdafiə mövqeyində duranda güc, ağırlıq vətəndaşın öz üzərinə düşür. İqrarı Bilal Xatazadənin, Əliməmmədin, Şər Müzəffərin qatilinə çevirən psixoloji durum belədir. Romanda bu qətlər şəxsi intiqam arzusunun gerçəkləşməsi kimi mənalanmır. Sosial mənə kəsb edir. İqrar Şər Müzəffəri öldürməklə sanki cəmiyyətin gündəngünə daha artıq metastaz verən yaralarını kəsib atır. Buna görə də, məhkəmədə ona cinayətkar deyilməsinə qəti etiraz edir. Qatil olduğunu boynuna alsa da, əməlində cinayət tərkibi görmür. Bununla belə, romanda insanı cəmiyyət üçün namuslu vətəndaş-

dan qatılə çevirən mühit kəskin tənqid obyektini kimi seçilir. Törətədiyi qətlərdən sonra İqrarın: "Qəribədi, indi ən ağır cinayətlər törətməyə də hazırım", — deyə düşünməsi insanın vətəndaşlıq haqqını və ləyaqətini qorumağa hazır olmayan cəmiyyətə ciddi bir xəbərdarlıq kimi səslənir. Müəllif bütün bu baş verənlərdə cəmiyyət üçün qorxunc olan bir "xəstəliyin" təhlükəli simptomlarını görür və bu, müəllif mövqeyinin ifadəsi kimi mənalanır.

A.Rəhimovun əsərlərində süjet bir çox realistlərin yaradıcılığında olduğu kimi ikixətlidir. Həmin süjet xətlərindən biri və yaxud birincisi romanların "epik-analitik" təhkiyə xəttini reallaşdırır. Bu təhkiyə xəttinin və süjetinin əsasında cəmiyyət hadisələrinə kəskin tənqidi münasibət dayanır. Bu mənada Ə.Əsgərli tamamilə doğru yazır ki, "A.Rəhimov həyatı epik genişlikdə obyektə götürən yazıçıdır. Bu obyekt cəmiyyətdir"¹.

Romanlardakı ikinci süjet xətti müəllifin əxlaqi ideali ilə bağlıdır. Birinci süjet xəttində gerçəkliyə tənqidi münasibətini ifadə edən yazıçı ikinci süjetdə öz əxlaqi idealından süzülüb gələn "yeni bir dünya"nın bədii təsvirini verir və onu gerçək "dünya"ya qarşı qoyur. Mahiyyətcə fərqli "dünya"ların qarşılaşdırılması müxtəlif üsul və vasitələrlə əyaniləşdirilir. "Səfalət" romanında bu cəhət daha qabarıq görünür. Roman birinci halda Dilbərin, ikinci halda isə Asiman Qaraqaşlının həyat "roman"ı kimi oxunur və dərk edilir. Dilbərin həyat "roman"ı gerçəkliyə tənqidi münasibəti, Asiman Qaraqaşlının "roman"ı isə bu gerçəkliyə qarşı qoyulan "ideal dünya"nın əks etdirir.

Dilbərin həyat "romanı" realizmin tipik şərait prinsipini gerçəkləşdirir. Bu, süjet gerçəkliyi olduğu kimi, görünən və görünməyən tərəfləri ilə bədii təsvirin mərkəzinə gətirməyə, gerçəklik haqqında həqiqəti deməyə istiqamətlənir. Bu da süjetin və

¹ Sözüün divanı və vətəndaş yangısı. Bakı: BQU, 2007, s.4.

bədii təsvirin tənqid pafosunu müəyyənləşdirir və önə çəkir. Dilbərin həyat "romanı" ilə bağlı "süjet"də obrazların mənfiyə çəkən xarakterlərinin önə çıxması, həyatın qaranlıq tərəflərinin bədii təsvirinə cəhd həmin bu tənqid pafosundan qidalanır.*

İkinci "süjet"in mərkəzində Asiman Qaraqaşlının "dünya"sı dayanır. Asiman Qaraqaşlı ilə bağlı süjetin hərəkət trayektoriyası daha çox onun mənəvi dünyasına doğru istiqamətlənir. Qəhrəmanın zəngin mənəvi aləmi və bu aləmin diktə etdiyi hərəkətlər reallaşdıqca, bu "dünya" gerçək dünya ilə qarşılaşdırılır, müqayisə predmetinə çevrilir. Oxucuya "dünya"ları müqayisə etmək və müqayisələrdən nəticə çıxarmaq imkanı verilir. Gerçəkliyə qarşı qoyulan "yeni dünya modeli" yazıçının İnsan və Cəmiyyət haqqında görüşlərinin fəlsəfi mahiyyətini açıqlayır.

Romanlarda tipik şəraitin təsviri süjetin və yaxud süjetlərin hərəkət trayektoriyasının obyektiv məzmununu, tipik olmayan qəhrəman isə subyektiv məzmununu, bilavasitə müəllif düşüncəsindən gələn "məzmun"u reallaşdırır. Tənqidi yazıların birində oxuyuruq: "Zənnimizcə, A.Qaraqaşlı ədəbi obraz kimi geniş oxucu kütləsinin rəğbətini qazanacaqdır. Belə ki, onun timsalında tipikləşdirmə, ümumiləşdirmə ədəbiyyatımızın və mənəviyyatımızın üfüqlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün mühüm ola-

* Bu mənada A.Rəhimovun nəsr üslubunun Azərbaycan romanının son dövr, xüsusən 80-ci illər mərhələsi üçün səciyyəvi olan ən yaxşı ənənələrə - cəmiyyət hadisələrini bütövlükdə öz içinə almaq, ona sərt realist və kəskin tənqidi münasibətini ifadə etməklə təhkiyənin obyektivliyini təmin etmək keyfiyyətinə yiyələndiyini söyləmək lazım gəlir. "80-ci illər romanında inkar pafosunun çox güclü olduğunu", "insanı sosial və əxlaqi kataklizmə sürükləyən sistemin özünün tənqid hədəfi kimi götürüldüyü"nü, "insanla cəmiyyət, insan və mövcud siyasi sistem arasındakı ziddiyyətin bədii konfliktin əsasında dayandığı"nı (Salamoğlu T. Müasir Azərbaycan romanının poetikası. Bakı: Elm. 2005, s.233) nəzərə alsaq, onda A.Rəhimovun romanlarındakı tənqid pafosunun həm də çağdaş roman ənənəsinə bağlılığını görmək çətin deyildir.

caqdır"¹. Tipik obraz tipik şəraitin məhsulu olmalıdır. Bu fikrin təsdiqi mənasında romandakı bir epizoda diqqət yetirək. "Səfalət"dəki səfalət dünyası Asiman Qaraqaşlına doğurmağa qadir deyil. Asiman Qaraqaşlı müəllif idealından doğur.

Asiman Qaraqaşlı işlədiyi universitetdə "Pedaqogika elminin müasir problemləri"nə dair məruzə eləyir. Həmin məruzəyə onlarla elmlər doktoru, professor münasibət bildirir. Professor Süleymanlı istisna olmaqla, onların hamısı pedaqogika elminin predmetindən, tədqiqat obyektindən belə xəbərləri olmayan, milli düşüncədən kənar, ancaq öz şəxsi mənafeyini güdən insanlar kimi təqdim olunur. Və bu təqdimatda onlar müəllifin tənqid obyektinə çevirdiyi cəmiyyətin tipik şəraitindən doğan tipik obrazlardır. Professor Süleymanlının mülahizəsində adları çəkilən professorlarla Asiman Qaraqaşlının qarşı-qarşıya qoyulması, birincilərin milli və vətəndaşlıq düşüncəsindən kənar olmalarını etiraf etməsi, Asimanı "elminə, hazırlığına, məntiqinə və cəsaratinə görə" fərqləndirməsi romanda xüsusi estetik "yük" daşıyır: "Bu məruzə hansı birimizə tapşırılsaydı, pedaqogikanın müasir problemlərini açmaq əvəzinə elmə, özümüzə məddahlıqla məşğul olacaqdıq... Bu məruzəni elminə, hazırlığına, məntiqinə və cəsaratinə görə hörmətli professor Asiman xanım eləyə bilərdi, elədi də. Asiman xanım, dərin inqilabi çıxışınız üçün Sizə təşəkkürümü bildirirəm". Asiman Qaraqaşlı obrazı əsərdə müəllifin ideya rüporu kimi çıxış edir. Əsərin təsdiq pafosu və süjeti, ilk növbədə, bu obrazın hərəkət və düşüncələrində, əməllərində, onunla bağlı hadisələrdə reallaşır. Asiman Qaraqaşlı həm də avtobioqrafik surətdir. Yazıçı fikrinin rüporu kimi yaranan obrazın avtobioqrafik səciyyə daşması ilə bağlı ədəbiyyatımızın tarixindən kifayət qədər nümunə göstərmək olar. Mə-

¹ Sözüün divanı və vətəndaş yangısı. Bakı: BQU, 2007, s.152.

sələn, S.M.Qənizadənin "Məktubati-şeyda bəy Şirvani" əsərindəki Şeyda bəy obrazının prototipinin S.M.Qənizadənin özü olması haqqında elmi ədəbiyyatda təkzibedilməz dəlillər söylənmişdir (Bu barədə bax: Məmmədov X. Sultan Məcid Qənizadə. Bakı Yazıçı, 1983, s.119). Əks cinslərə mənsub olmalarına baxmayaraq, Asiman Qaraqaşlı obrazı ilə müəllif tərcümeyi-halı arasında üst-üstə düşən cəhətlər çoxdur. Asiman Qaraqaşlı ixtisas etibarilə pedaqoq olan yazıçının ixtisas etibarilə pedaqoq olan ideal qəhrəmanıdır. Yazıçı ilə ilkin tanışlıq belə, Asiman Qaraqaşlının dünyagörüşündəki demokratizmin, əxlaqi eybəcərliyə və mənəviyyətsizliyə qarşı barışmazlığın bilavasitə müəllif xarakterindən gəldiyinə şübhə yeri qoymur. Professor Süleymanlının Asiman Qaraqaşlının çıxışında xüsusi fərqləndirdiyi "inqilabi" məzmun bilavasitə müəllif dünyagörüşündən, onun pedaqoji baxışlar sistemindən qidalanır.

Həm ədəbi ənənədə, həm də A.Rəhimovun romanlarında paralel süjetlərin sintezi, birinin o birini tamamlaması, daha çox isə müəllif dünyagörüşündən güc alan süjetin epik-obyektiv təhkiyə süjetinə müdaxiləsi estetik xüsusiyyət kimi özünü göstərir. Romanlarda süjetin inkişaf xəttində təhkiyənin öz təbii axarından çıxarılması, təhkiyədə obyektivliyin pozulması halları tez-tez rast gəlinən xüsusiyyətdir. Lakin bu cəhət A.Rəhimovun nəsr üslubunun qüsuru hesab edilə bilməz. Realizmin tarixi inkişaf yolunda bu ənənə vardır.

Müasir bədii nəsrimizdə çox müxtəlif süjet konstruksiyaları var. Bunlardan biri də bizim şərti olaraq eksperimental süjet konstruksiyası adlandırdığımız süjet tipidir. S.Səxavətin "Daş evlər", S.Əhmədovun "Yasamal gölündə qayıqlar üzürdü" romanlarının süjetini bu tipin səciyyəvi nümunələri hesab etmək olar. Bu romanların süjeti tək-cə həyat materialı əsasında yox, həm də müəllif fantaziyası hesabına qurulur. Misal üçün, S.Əhmədov fizika sahəsində misli görünməmiş bir kəşf edib

dünya şöhrətli alimə-fenomenal bir şəxsə çevrilmiş qəhrəmanı Hikmətin xarakterində yarana biləcək metamarfozaları psixoloji əksətdirmə yolu tutur.

A.Rəhimovun "Taleyin hökmü" povestindəki süjet də nə qədər həyatidirsə, bir o qədər də eksperimental səciyyəlidir. Müəllifi aldanışa düşər olub müsibətlə üz-üzə qalan insanın dünyaya, həyata, yaşayışın mənasına baxışları, başqa sözlə, psixoloji affekt halı düşündürür. Əlbəttə, ehtiraslarının qurbanına çevrilib dünyaya uşaq gətirən və onu boğub öldürməyə hazır olan qadın obrazının hərəkətə gətirdiyi süjet dünya ədəbiyyatında yeni deyildir. Tanınmış fransız yazıçısı G.Mopassan "Eybəcərlər anası" hekayəsində həmin situasiyada uşaq doğub onu məhv etmək istəyən, sonra da varlanmaq üçün vasitəyə çevirən ananın obrazı ilə dünya oxucusunu hələ XIX əsrdə heyretləndirmişdi. Heyrətin səbəbi isə Mopassanın yaratdığı ana obrazında ən ağlagəlməz qeyri-insani xarakteri "kəşf etmək" cəsarətində idi. "Eybəcərlər anası"ndakı ana obrazı təbii varlıq kimi insanın son dərəcə mürəkkəb və təkrarolunmazlığından xəbər verirdi.

Ağarəhimin də qəhrəmanı dünyaya gələcək atasız uşağın ana bətnində ikən məhv etməkdə ısrarlıdır. Uşağın anadan olacağı təqdirdə onu gözləyən dəhşətlərin müqabilində Gülbənizin bu yolu seçməsi qeyri-təbii görünür. Belə bir hərəkətin reallaşacağı təəccüb doğurmaq gücündə deyil. Müəllifi məsələnin bu tərəfi deyil, hələ dünyaya gəlməmiş, gəlmək ərafəsində olan uşaq ana arasındakı bağlılığın təbii-psixoloji məqamları daha çox maraqlandırır. Razılışmaya əsasən Gülbəniz uşağı dünyaya gətirib uşaqsızlıqdan əziyyət çəkən ailəyə — İlhamə və Talehə verməlidir. Əvəzində maddi cəhətdən təmin olunmalıdır. Gülbəniz razıdır. Bələdan qurtaracağına sevinir. Oxucu da məsələnin bu yolla çözülməyini düşünür. Lakin Ağarəhim psixoloji cəhətdən daha əsaslandırılmış bir yolla mövzunun bədii həllini verməyə nail olur. Ana bətnində hər gün, hər ay bir az daha bö-

yüyan uşaq birlihdə Gülbənizin də ona münasibəti dəyişir: "Gülbəniz hərdən özünə qapanır, düşdüyü aləmi, bu aləmdəki həyatı yuxu sanırdı. Bir müddət sonra doğma balasını bu aləmdə qoyub ayrılacağını düşünəndə dəhşətə gəlirdi". Uşağı dünyaya gətirdiyi son məqamlara qədər Gülbənizin içindən iki səs gəlir. Bu səslərdən biri onda dünyaya gələcək bu uşağa nifrət, o birisi isə məhəbbət tələq edir. Bütün povest boyu süjeti bu ikili münasibətdən yaranan drammatizm müşayiət edir. Gülbənizin daxili dünyasındakı təlatümlər, təbəddülat və metamarfozalar, psixoloji gərginlik aktları əsərdə sənətkarcasına qələmə alınıb.

Gülbənizin dünyaya gələcək bu uşağı hər an didib parçalamağa hazır olan ana obrazından uşağın onun əlindən almaq istəyənləri didib-parçalamağa hazır olan ana obrazına qədər keçdiyi mənəvi təkamül yolundakı təbiiliyi, həyatiliyi qəbul edirik. Biz Gülbənizin "doğma balasından imtina etmək bərdəki düşüncə və hərəkətləri üçün özünü təhqir olunmuş, hamının gözləri önündə alçaldılmış, ayaqlanmış" sanmasına da, "istəmirəm aldığınız evi, istəmirəm göstərəcəyiniz xidmətləri, eyləyəcəyiniz imtiyazları, mənə təkcə balam lazımdı, balam" deyər İlhaməyə də, Talehə də qəzəblənməsinə inanırıq.

Povestdə insan və tale konteksti əxlaqi tendensiya ilə, eyni zamanda nağıl poetikası ilə birləşib süjetin hərəkət trayektoriyasını cızır. Gülbənizin ən ağır günlərində, "ölüm-qalım" zamanında onun qarşısına xeyirxah insanlar çıxır. Ağır vəziyyətə düşən insanların qarşısına xeyirxah qüvvələrin çıxması (Simurq quşu, Göyərçin, müdrik qoca və ya qarışıklı və s.) nağıl poetikasından yazılı ədəbiyyata sızan məqamlardır. Ancaq müasir bədii nəsrə bu motiv daha çox XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində ciddi təkamül yolu keçən realist nəsr ənənəsindən gəlirdi. "Taleyin hökmü"ndə də bu, belədir. Müəllifin ağır tale yaşayan aparıcı qəhrəmanın — Gülbənizin qarşısına əvvəlcə Naziləni, sonra da həkim Turanə xanım, İlhamə və Taleh cütlüyünü

çıxarması realist nəsr ənənəsində olduğu kimi süjetə müəllif müdaxiləsi hesabına başa gəlir. Bu, öncə, Ağarəhim Rəhimovun öz stixiyası etibarlı ilə həqiqi pedaqoq olmasından və dünyagörüşündən qidalanır. İkinci tərəfdən isə süjetin hərəkətini eksperimentallığa tabe edib izləmək marağı ilə ilgilenir. Belə olanda bir yazıçı kimi o, qəhrəmanlarının qəlbinə, düşüncəsinə daha artıq nüfuz imkanı qazanır. Bu nüfuz isə müxtəlif xarakterli insanların həyat haqqında düşüncələrini, inam və etiqadlarını bədii təsvirin mərkəzinə çəkməyə imkan verir.

Fikrimizcə, süjetin duyğunun açılması da əxlaqi-mənəvi tendensiyaya tabe tutulmuşdur. İntiqam almaq üçün əlinə fürsət düşən məqamda Gülbənin Azadı sərbəst buraxması və: "Yox, Azad, bir halda ki elədi, buraxıram səni, get, Allahın bilsin, özün bil" — deməsi realizmin tarixi ənənəsində özünə möhkəm yer alan "Yaxşılığa yaxşılıq hər kişinin işidir, yamanlığa yaxşılıq nər kişinin işidir" dünyagörüşündən doğan estetik konsepsiyaya söykənir. Eyni zamanda Gülbənin dilindən səslənən "Allahın bilsin, özün bil" qənaəti yazıçının insan və tale kontekstini önə çıxarmaq meylini göründürür. Həyat yolumuzun müəyyənləşməsində Allah iradəsinin oynadığı rolun danılmazlığını görüntüyə gətirən bu cür estetik həll prinsipi bədii nəsrimizə yeni-yeni nüfuz etməyə başlayır. Fikrimizcə, bu, Ağarəhim Rəhimovun povestlərinin çağdaş ədəbi prosesə gətirdiyi təzə "səs", təzə "nəfəs"dir.

"Taleyn hökmü" povestindəki Gülcəhan nənə obrazı öz xarakteri ilə tarixi-millə varlıqdan bu günümüze boylanır. Biz Gülcəhan nənə obrazına patriarxal insanın urbanizasiya mühitindəki taleyi kontekstində açılış veririk. "Müasir Azərbaycan romanının poetikası (XX əsrin 80-ci illəri)" (Bakı, "Elm", 2005) monoqrafiyamızda patriarxal insan obrazının mahiyyəti aşağıdakı kimi açıqlanmışdı: "Patriarxallıq milli yaddaşa bağlı keyfiyyətdir. İnsanın öz soyuna, kökünə, milli varlığına, torpağına, elinə-

obasına bağlılığının göstəricisidir, "dədə-baba qaydası ilə yaşamaq, yazılmamış adət və qanunların hökmünə tabe olmaq, özünü bunun ixtiyarına vermək"dir. (T.Əlişanoğlu) Biz həmin monoqrafiyada belə bir fikir də vurğulamışdıq ki, müasir bədii nəsrə patriarxal insanın taleyi ciddi ədəbi qanunauyğunluq əsasında izlənilir. Bədii nəsrimizdə patriarxal insan problemi iki kontekstdə-patriarxal insan öz mühitində (İ.Şıxlının "Dəli Kür"-ündə Cahandar ağa, F.Kərimzadənin "Qarlı aşırım"ında Kərbəlayı İsmayıl) və patriarxal insan öz mühitindən kənarında kontekstlərində bədii təhlil predmetinə çevrilir. 80-ci illərdən başlayaraq bədii nəsrimizdə Ə.Əylislinin "Ağ dərə" əsərindəki Ramazan, "Ürək yaman şeydir" hekayəsindəki Əjdər, S.Azərinin "Dalanda" romanındakı Qafar və Gülsəfa obrazlarının taleyi fonunda patriarxal insanın taleyi urbanizasiya mühiti ilə sıx əlaqədə araşdırılır.

Gülcəhan nənə öz xarakteri ilə Gülsəfa qarı obrazına yaxındır. Hər iki obrazı milli-tarixi kökə, adət və ənənələrə, yazılmamış qanunlara sözsüz əməl etmək psixologiyası birləşdirir. Gülsəfa qarı obrazı kimi Gülcəhan nənə obrazı da milli-tarixi varlığın yaşarı ənənələri ilə çağdaş dünyanın mənəvi-əxlaqi problemlərini müqayisə predmetinə çevirmək missiyasına xidmət edir və müəllif mövqeyinin bədii ifadə vasitələrindən biri kimi qiymətləndirilə bilər.

İndi də romanlarda süjetə müəllif müdaxiləsinin bəzi məqamlarına diqqət yetirək: "Girdab"da Tubunu, "Cinayət və etiraf"da Gilanı maşın vurur və hər ikisi ölür. "Cinayət və etiraf"dakı epizodik surətlərdən biri olan Ağasəf də maşın qəzası nəticəsində həlak olur. Hər üçü də çox gənc ikən həyatı tərksis etməli olur. Bu surətlərin ölümü arasındakı məntiqi əlaqə nədən ibarətdir? Bizə elə gəlir ki, bu səbəb, onların əməllərində, xarakterlərindəki naqisliklərdə axtarılmalıdır. Nə Tubunun, nə Gilanın, nə Ağasəfin, nə də Zərrinin ölümü qəzavü-qədərin işi de-

yil. Diqqətimizi bu qəhrəmanların heç bir əndazəyə sığmayan əxlaqi pozğunluğu cəlb edir. Ağasəf də qadın düşkünüdür. Evlərinə sığınmış Gilanın ələcsiz vəziyyətindən istifadə edib, hər gün ona təcavüz edir. Fikrimizcə, bu ölüm faktları romanlarda və həmçinin povestdə (söhbət yazıçının "Mənim qəribə taleyim" əsərindən gedir) müəllif niyyətinin təcəssümü kimi özünə yer alır. Onların ölümünün müəllif düşüncəsindəki məntiqinə aşağıdakı kimi açılış vermək olar: madam ki, bu həyatda sizi yaşadan ancaq pula məhəbbətdir, qarşısızalmaz ehtirasdır, madam ki, bu həyatda sizin üçün millət, xalq, vətən anlayışı yoxdur və ümumiyyətlə, müqəddəs heç nə yoxdur, onda sizin yaşamağınızın da faydası yoxdur.

Tubunun və Gilanın hərəkətlərinə (əxlaqi pozğunluğuna) müəllif o yerə qədər imkan verir ki, cəmiyyətdəki əxlaqi pozğunluğun dərəcəsi haqqında oxucuda dürüst təsəvvür yaratsın. Tipik şərait müstəvisində və epik-obyektiv süjet çərçivəsində Tubular, Gilanlar yaşayır və mənfur əməllərini də yaşadırlar. Onlar fəaliyyət dairəsini hər gün bir qədər də genişləndirir və dünyanı "fəth etmək" iddiasına da düşə bilirlər. Gilanın məhz Dubaya getmək ərəfəsində maşın qəzasına uğraması bu məntiqə işarə kimi başa düşülə bilər. Əlbəttə, tipik şərait çərçivəsində də Tubuların, Gilanların, Zərrinlərin, Ağasəflərin maşın qəzasına düşməsi mümkündür. Belə təsadüflər çox olur. Birincisi, bədi düşüncə təsadüf məntiqi ilə hərəkət etmir. İkincisi, əxlaq pozğununun maşın qəzasına düşməsi epizodunun müəllifin əsərlərində ardıcıl şəkildə yer alması, bu motivin "təsadüflük" yozumunu mümkünsüz edir və klassik realist nəsrin estetik priyomu kimi qəbul edilə bilər. Axı ədəbiyyat tarixində açıq tendensiyalı nəsr tipi də mövcuddur. Bu nəsr tipində yazıçı epik-obyektiv süjet çərçivəsində tipik şəraitin mahiyyətini göstərmək və bu yolla estetik idealını ifadə etməklə kifayətlənir. Tubular, Gilanlar, Ağasəflər bir mənada müəllifin tənqid hədəfinə çevirdiyi əxlaq

mühitinin özünü təmsil edirlər. Bu mühitin ikrahedici tərəflərinin görüntüyə gətirilməsi müəllif niyyətinin ifadə vasitəsidir. Başqa bir mənada isə Tubular, Gilanlar Tubuluğun, Gilanlığın son aqibəti haqqında müəllif tendensiyasını əks etdirmək üçün bir vasitədir.

"Cinayət və etiraf" romanında Əliməmmədin, müstəntiq Bilal Xatazadənin, Şər Müzəffərin son aqibətlərinin ölümlə nəticələnməsi də müəllif düşüncəsindən gəlir və açıq tendensiyalıq prinsipindən qidalanır.

Müəllifin təsvir predmetinə çevirdiyi tipik şəraitdə Əlməmmədin, Bilal Xatazadənin, Şər Müzəffərin ölümü məntiqi deyil. Burada təsadüfiliyə də yer yoxdur. Çünki onların heç biri nə maşın qəzasına düşür, nə də xəstəlikdən ölür. Onların ölüm aktına müəllifin rəğbət bəslədiyi qəhrəman — İqrar "qol çəkir". Həm də bu qəhrəman onların birini boğazından asıb, ikisini də bıçaqla öldürəndən sonra özünü qatil hesab etsə də, cinayətkar saymır.

Müəllifin aşkar rəğbət bəslədiyi, faciəsinə bütün qəlbi və qələmi ilə ağırdığı bu qəhrəmanın məhkəmədəki çıxışı da realizmin tarixi inkişaf yolunda formalaşan prinsiplərinə söykənir. Əlməmmədlər, Xatazadələr, Şər Müzəffərlər sağ ikən, fəaliyyətdə onların saysız-hesabsız mənfur əməlləri cəmiyyətin sosial simasını açmaq üçün müəllifə lazım idi. Bu missiya yerinə yetəndən — tipik şərait bütün səciyyəvi cəhətləri ilə epik-obyektiv süjetdə özünə yer alandan sonra, onlar yaşamaqda davam etsələr də (məntiqi düşüncəyə görə bu, belədir), onların yaşaması artıq müəllifə lazım deyil. Müəllifə lazım olan onların ölümləri ilə reallaşdırıla biləcəyi estetik funksiyadır: Şər əməl sahiblərinin, insanlıqdan kənar hərəkət edənlərin axır aqibəti budur: Şərəfsiz ölüm!

Ağarəhim Rəhimov nəsrinin poetikası mənəvi dəyərlər, daha doğrusu insan və onun mənəvi dünyasının sağlamlığına

xidmət konsepsiyası əsasında qurulmuşdur. Mənəviyyatın, əxlaqi dəyərlərin milli-mental özünəməxsusluğun qorunması zərurəti onun zəngin və çoxşaxəli yaradıcılığının ana axarı olaraq oxucunun daxili dünyasında öz yüksək qiymətini hər zaman alacaqdır.

Təyyar Salamoğlu (Cavadov)

Hekayələr

CANAVAR BALASI

Göytəpə Murov dağının ətəyində yerləşirdi. Bu kəndin dörd tərəfi meşə ilə əhatə olunmuşdu. Yusif kişi öz-özünə fikirləşirdi: "Bunların hamısı təbiətin möcüzəsidir. Şükür sən qüdrətinə, İlahi! Mənim əlimdə imkan olsaydı, dünyanı cənnətə döndərərdim. Dünyada, elə Qarabağın özündə də müharibələrə son qoyardım. İnsanlara xoşbəxtlik gətirərdim. Hər kəs ürəyincə dolanardı." Sonra da birdən-birə düşüncələrinin tam əksinə öz-özünə deyirdi: "Əşi, bunlar mənim ağıma hardan gəldi? Əstəğfərullah, bu lap Allahın işinə qarışmaqdı ki. Bir ayağım burda, o biri ayağım gorda. Günah işlətməsəm, yaxşıdı..."

Səriyyə qarı vanna ilə su dolu aftafanı eyvanın kənarına qoydu. Yusif kişi ayaqlarını yudu, dəsmalla quruladı. Sonra da yerindən qalxıb stolun arxasına keçdi. Səriyyə qarının süzdüyü çaydan bir-iki qurtum alıb, stəkanı yenidən nəlbəkiyə qoydu və üzünü ona tutaraq:

— Ay Səriyyə, əlli bir ildir ki, birlikdə yaşayırıq. Çox ləyaqət və hörmətlə dolanmışıq. Bir dəfə də olsun umu-küsumüz olmayıb. İndi nəşə özümü birtəhər hiss edirəm. Elə bil o dünyaya yaxınlaşıram. Dünyanın işini bilmək olmaz. Mən sənə nə yaxşılıq eləmişəmsə, halalın olsun...

Səriyyə qarı kişinin sözünü kəsərək:

— Sən nə danışırsan, a Yusif?! Hələ biz birlikdə çox yaşayacağıq. Bu yerlərin təmiz havası, sərin, şəfalı suyu, löyün-löyün meyvələri xəstəyə yüz il ömür verir. Onda qalmışdı ki, bizim kimi sağlam adamlar ola... Bir dəfə də dərman atmamış, xəstələnib yatmamış. Bəsdi, sən Allah, ürəyimi kövrəltmə. Bir də ki Allaha yüz yol yalvarmışam, məni səndən əvvəl öldürsün. Mənim cənazəmi, kişi, son mənzilə gərək sən aparasan.

Ömrünün qürub çağında Yusif kişinin ürəyi kövrəldi, sə-sində bir zərif titrəyiş də hiss olundu:

— Arvad, mən təkcə səndən nigaranam.

Adi yay günlərindən birini yaşayırdılar. Axşam idi. Göyün üzündə ala-tala buludlar görünür, bədirlənmiş ay üzündəki qara ləkələri gizlədirmiş kimi bir yerə toplaşan, sıxlaşan buludlardan üzünə sanki pərdə çəkirdi. Hərdən bir də buludların arasından dəcəl, şıltaq oğlan kimi yerə boylanırdı. Boylandıqca da bağda, bağçada ağacların kölgə sala bilmədiyi yerlərə zəif işıq düşür, ağacların qol-budaqları,

yarpaqları ilə kölgələnmiş yerlər dərhal aydınlaşırdı. Yusif kişi öz-özünə fikirləşirdi: "Bunların hamısı təbiətin möcüzəsidir. Şükür sən qüdrətinə, İlahi! Mənim əlimdə imkan olsaydı, dünyanı cənnətə döndərərdim. Dünyada, elə Qarabağın özündə də müharibələrə son qoyardım. İnsanlara xoşbəxtlik gətirərdim. Hər kəs ürəyincə dolanardı." Sonra da birdən-birə düşüncələrinin tam əksinə öz-özünə deyirdi: "Əşi, bunlar mənim ağıma hardan gəldi? Əstəğfərullah, bu lap Allahın işinə qarışmaqdı ki. Bir ayağım burda, o biri ayağım gorda. Günah işlətməsəm, yaxşıdı..."

Səriyyə qarı kişinin sözünü kəsərək:

— Sən nə danışırsan, a Yusif?! Hələ biz birlikdə çox yaşayacağıq. Bu yerlərin təmiz havası, sərin, şəfalı suyu, löyün-löyün meyvələri xəstəyə yüz il ömür verir. Onda qalmışdı ki, bizim kimi sağlam adamlar ola... Bir dəfə də dərman atmamış, xəstələnib yatmamış. Bəsdi, sən Allah, ürəyimi kövrəltmə. Bir də ki Allaha yüz yol yalvarmışam, məni səndən əvvəl öldürsün. Mənim cənazəmi, kişi, son mənzilə gərək sən aparasan.

Ömrünün qürub çağında Yusif kişinin ürəyi kövrəldi, sə-sində bir zərif titrəyiş də hiss olundu:

— Arvad, mən təkcə səndən nigaranam.

Səriyyə qarı söhbətin səmtini dəyişmək istəyirdi. Elə bu vaxt yadına düşdü ki, poçtalyon Səməd teleqram gətirmişdi. Arvad tez ayağa qalxdı. Şkafın gözünə qoyduğu teleqramı gətirib Yusif kişiye verdi.

Təhsil görməyən Yusif kişi teleqramın o üzünə-bu üzünə baxdı. Heç bir şey başa düşmədiyindən eyvandan qonşusu Ramiz müəllimi çağırdı. Səsinin eşidilmədiyini görüb, ara çəpərə yaxınlaşdı. — Ramiz müəllim, Ramiz müəllim, — deyə qışqırdı. Ramiz müəllim: — Gəlirəm, — deyə cavab verdi. Sonra o da ara çəpərə yaxınlaşaraq: — Eşidirəm, Yusif əmi, — dedi.

— Oğlum, bu teleqramda gör nə yazılıb?

— Yusif əmi, gedək evə, qaranlıqdı, gözüm görmür.

Yusif kişi qabaqda, Ramiz müəllim də onun ardınca eyvana yaxınlaşdılar. Yusif kişi: — Oğlum, burda lampa işığında oxuya bilərsənmi? — deyə soruşdu.

Ramiz müəllim dərhal teleqramı alıb, səssiz nəzərdən keçirdi. Sonra yazılanların məzmunu ilə Yusif kişini tanış etdi:

— Sabah saat 10⁰⁰-da Respublika Ali Məhkəməsində Nofəlin məhkəmə prosesi başlanacaq. Sizin də həmin məhkəmədə iştirakınız tələb olunur.

Yusif kişi xeyli fikirləşdi, tutuldu. Əvvəl nə edəcəyini bilmədi. Sonra da: — Ay Ramiz müəllim, indi Bakıya nə ilə getmək olar? — deyə soruşdu.

— Yusif əmi, mən şəxsi məşinimlə sizi qatar ayağına apararam. Ordan da Bakıya yola salaram, gedərsiniz.

Yusif kişi: — Hə, yaxşı, sağ ol, oğlum, — deyə cavab verdi və evə qayıdıb, vəziyyəti Səriyyə qarıya danışdı.

Hər ikisi təzə paltarlarını geyinib, Ramiz müəllimin məşinına əyləşdilər...

Yol boyu ər-arvad Nofəlin hərəkətlərini təhlil edirdilər... Onlar stansiyada düşüb, Bakıya gedən qatara bilet götürdü-

lər. Yetmiş üç illik ömründə Bakını görməyən Yusif kişi heç vaxt dövlət hüquq-mühafizə orqanları nümayəndələri ilə qarşı-qarşıya dayanmamışdı. Ancaq "məhkəmə", "xalq hakimi", "prokuror" sözlərini eşitmişdi. Ağına gəlməzdi ki, ömrünün qürub çağında Respublika Ali Məhkəməsinə çağırılacaq. Üzünü görmədiyi, səsinə eşitmədiyi adamlar içərisində məhkəmə sədrinin, prokurorun, kimlərin, kimlərin... suallarına cavab verməli olacaq.

Dolaşlıq fikirlər içərisində yuxuya gedə bilməyən Yusif kişi hey Nofəlin əməllərini götür-qoy edir, qəti qərara gələ bilmirdi. Qatar Bakı Dəmiryol Vağzalına çatanda ər-arvad özlərini özgə bir aləmdə hiss etdilər. Qatardan düşüb, soruşa-soruşa respublika Ali Məhkəməsinə güclə tapdılar. Məhkəmənin başlanmasına xeyli qaldığından ər-arvad binanın yaxınlığındakı çayxanaya girdilər. Axşam yol üçün götürdükləri pendiri, çörəyi stolun üstünə qoydular. Sonra Yusif kişi çayçıya müraciətlə:

— Oğlum, bir bizə çay verə bilərsənmi?

— Bu dəqiqə, əmi, — deyə çayçı bir çaynik, iki dəst stəkan-nəlbəki gətirdi. Çayı süzüb: — Nuş olsun, — dedi.

Yusif kişi yumşaq yuxanın arasına motal pendiri qoyub dürməklədi və iştahası olmasa da, yeməyə başladı. Hər tikənin üstündən də bir qurtum çay içdi.

Yol Səriyyə qarını tutduğundan bircə stəkan çay içə bildi. Çayçının pulunu verib, yenidən Ali Məhkəmənin binası önünə gəldilər. Çağırış vərəqini qapıda dayanan polis nəfərinə göstərib, məhkəmə zalına keçdilər. Orta sıradakı oturmaqlardan birində əyləşdilər. Yusif kişi olduqca yorğun, yuxusuz və əsəbi olsa da, təmkinini saxlamağa çalışır, beynindəki dolaşlıq, qarmaqarışıq düşüncələr arasında gah əlaqələr yaradır, gah da öz məntiqi sualları əsasında düzüb-qoşduğu "sistemi" dağıdırdı.

Ürəyində küt bir ağrı, göynərti də hiss edirdi. Hərdən bir köksünü ötürərək ipək kimi ağ qarı xatırladan saqqalına sığal çəkirdi. Səriyyə qarı ərinin keçirtiyi gərgin hissələri lap aydın duyurdu. Evdən, kənddən qəsdən söhbət salmaqla ərinin diqqətini Nofəlin əməllərindən yayındırmağa çalışırdı.

Adamlar iki-bir, üç-bir zala gəlib əyləşdilər. Bu vaxt xitabət kürsüsünün arxa tərəfindəki qapı açıldı. Kimsə: "Qalxın, məhkəmə gəlir!" — deyərək ucadan səsləndi. Xüsusi geyimli adamlar zala daxil olub salam verdilər. Zaldakılar tələm-tələsik ayağa qalxdılar. Yusif kişi də, Səriyyə qarı da mahiyyətinə varmadan, ətrafdakılara baxaraq hərəkət edirdilər. Gələnlərin yuxarıda öz yerləri vardı. Hər kəs öz yerində əyləşmişdi ki, kimsə: — Müttəhimi gətirirlər, — dedi. Elə bu vaxt qabaq cərgədə əyləşənlər dönüb geriyyə baxdılar. Bir polis nəfəri qabaqda, ikincisi arxada, qolu qandallı Nofəl Kələntərli isə ortada gəlirdilər. Yusif kişi ilə Səriyyə qarı özləri də hiss etmədən ayağa qalxdılar. Əvvəl Nofəli yanakı, sonra da arxadan peşman-peşman süzdülər. Polislər Nofəli dəmir barmaqçıqlar arasına saldılar. O, həddən artıq arıqlamış, tük basmış üzünün sümükləri çıxmışdı. Səriyyə qarıya elə gəlirdi ki, Nofəlin kürəyində donqar yaranıb.

Zala bir anlıq sükut çökdü. Milçək uçsa, səsi eşidilərdi. Tribuna ilə yanaşı əyləşən xalq hakimi zala gözücə nəzər saldı. Ucaboy, enlikürək, güləruz hakim arxaya daranmış saçlarına əl çəkdi, qalstukuna, kostyumun yaxasına bir balaca düzəliş verdi, sonra da zala müraciətlə:

— Cənab prokuror, möhtərəm məhkəmə üzvləri, hörmətli vətəndaşlar! Bu gün müttəhim kürsüsündə əyləşən Nofəl Yusif oğlu Kələntərli Çiçəklidərə bölgəsində Azərbaycan "N" hərbi hissəsinin, Qoşa çinar ətrafında Azərbaycan hərbi əməliyyat qrupunun sirlərini erməni işğalçılarına satdığına və Günəşli kənd sakinlərindən bir dəstə azərbaycanlı qocanı,

qadını, uşağı meşədə qəsdən, xəyanətkarcasına qırğına verdiyinə görə mühakimə olunur.

Müttəhim Nofəl Yusif oğlu Kələntərlinin mühakiməsi ilə əlaqədar prokurorluğun qəraradını oxumaq üçün sözü birinci dərəcəli ədliyyə müşaviri, cənab prokuror Eminbəyliyə verək.

Prokuror əsaslı dəlillərlə, real faktlarla çıxış etdi...

Sədr:

— Müttəhim Nofəl Kələntərli, Çiçəklidərə bölgəsində Azərbaycan "N" hərbi hissəsinin sirlərini düşmənə satmaqda məqsədin nə olmuşdur?

— Mən heç bir sirri satmamışam. Bunlar mənə dolaşdırmaq, cəbhə bölgəsində komandir kimi gözdən salmaq üçün bir qurğudur.

— Yalan deyirsən. Çiçəklidərə bölgəsində "N" hərbi hissəsinin hərəkət edəcək yollarını bir komandir kimi sən bilirdin.

— Yox. Bu, doğru deyil. Onu başqaları da bilirdi.

Prokuror:

— Axı həmin məlumatlar Mərkəzdən yalnız sənə verildi. O sirləri başqalarına da sən vermişdin.

— Xeyr. Mən heç kimə sirr verməmişəm.

Sədr:

— Şahidi çağırın gəlsin.

Çiçəklidərə vuruşunda əsir alınan, qatı cinayətkar, erməni işğalçılarından biri Sarkisyan zala daxil olur.

Sədr:

— Müttəhim Nofəl Kələntərli, şahid erməni Sarkisyanı tanıyırsanmı?

— Xeyr, tanımıram.

Sədr üzünü Sarkisyanı tutaraq:

— Şahid Sarkisyan, sən necə? Nofəl Kələntərini tanıyırsanmı?

— Bəli. Biz üç dəfə onunla şəxsən görüşmüşük. Ratsiya ilə dəfələrlə əlaqə saxlamışıq. O, şəxsən mənə məlumatlar verib.

— Müttəhim Nofəl Kələntərli sənə hansı məlumatları verib?

— Hərbi hissənin yerini, hücumun vaxtını, istiqamətini, əsgərlərin sayını.

Prokuror:

— Bu sirləri ermənilərə açmaqda Nofəl Kələntərlinin məqsədi nə idi?

— O, sirləri bizə verir, əvəzində azərbaycanlı əsgərlərin meyidlərini alıb satırdı.

— Bəlkə, başqa məqsədi də olub?

— Bir də onun dostu Aşot bizə məlumat vermişdi ki, Nofəl Kələntərli bizim adamdı, ermənipərəstdi. Ondan istifadə edə bilərsiniz.

Sədr:

— Necə yəni ermənipərəstdi? Fikirlərini bir qədər də dəqiqləşdir.

— Bunu Nofəl Kələntərli özü də etiraf edə bilər. Mənə hərdənbir deyirdi: "Tələsməyin, qardaşlar, türklərə elə bir divan tutacağam ki, onu gələcək nəsillər də unuda bilməsin".

— Aşot haqqında məlumatınız varmı?

— O, arxa cəbhədə fəaliyyət göstərir. Əsirləri işlədir.

— Aşotla Nofəl Kələntərli arasında əlaqə olubmu?

— Bəli, olub. Aşot bir dəfə mənim yanımda ratsiya ilə Nofəl Kələntərini "qardaş" deyər erməni kəndinə, Arakelin evinə qonaq dəvət etdi. O, mütləq gələcəyini bildirdi. Sonra mən Yerevana çağırıldığımdan qonaqlığın baş tutub-tutmamasından xəbərim olmadı.

— Deməli, Nofəl Kələntərli ilə Aşot son zamanlara qədər görüşürmüşlər?

— Bəli, onlar görüşürdülər.

— Müttəhim Nofəl Kələntərli, indi sözü nədir?

— Ağ yalandır, böhtandır. Mən satqın deyiləm. Aşotla heç bir əlaqəm də yoxdur. Təkrar edirəm, bunlar hamısı böhtandır...

Prokuror söz aldı:

— Müttəhim Nofəl Kələntərli, şəxsən sənə xüsusi şifrən olub. O şifrə necə adlanır?

— Mənim heç bir şifrəm olmayıb və indi də yoxdur. Mən orta təhsilli adamam. "Şifrə" deyirsiniz, nə deyirsiniz, ondan mənim başım da çıxmır.

Sədr üzünü şahid Sarkisyanə tutaraq:

— Sənə izahatında Nofəl Kələntərlinin şifrəsi var. O, necədir?

— NYK.

— NYK-nın açılışı nədir?

— Açılışı Nofəl Yusif oğlu Kələntərliyədir.

— Bu şifrəni Nofələ kim vermişdi?

— Erməni kəşfiyyat idarəsi.

— Deməli, Nofəl Kələntərli birbaşa erməni kəşfiyyat idarəsi ilə əlaqədə olub?

— Bəli, olub. Hətta, hər mühüm sirrə görə Erməni Daşnaksütun Partiyası ona böyük pul vəsaiti də ayırıb.

Sədr:

— Müttəhim Nofəl Kələntərli, topladığınız vəsaitləri harada saxlayırsınız?

— Dedim, bunlar hamısı böhtandır, qurmadır. Mən erməni kəşfiyyat idarəsi ilə əlaqə saxlamamışam. Daşnaksütun Partiyasından da pul almamışam. Sarkisyan canını qurtarmaq üçün bütün çirkin yollara, yalanlara əl atır...

— Şahid Sarkisyan, Nofəl Kələntərlinin pullarını Daşnaksütun Partiyası hara keçirirdi?

— Xarici banklara. Ən çox Fransa, İtaliya banklarına. Yoxlatdıra bilərsiniz...

Sədr üzünü müttəhimə tutaraq:

— Nofəl Kələntərli, nəzərinə onu da çatdırım ki, Fransa və İtaliya banklarında olan hesabınız haqqında biz dəqiq məlumat əldə etmişik. Bu da həmin sənədlər (Sədr sənədlər toplusunu göstərir).

Prokuror:

— Müttəhim Nofəl Kələntərli, sən deyirsən ki, erməni kəşfiyyat idarəsi ilə əlaqə olmayıb. Bəs həmin idarənin məsul işçisi Vazgenlə çəkdirdiyiniz bu şəkil haqda nə deyə bilərsən (Şəkil nümayiş etdirilir).

Müttəhim susur...

Sədrin göstərişi ilə Nofəl Kələntərlinin erməni kəşfiyyatı ilə ratsiya danışmaları maqnitafon lentində səsləndirilir. Sövdələşmələr açılır. Nofəlin öz dilində mən "NYK-yam. NYK-yam" şifrələri verilir.

Səsini eşidən Nofəl Kələntərli əli ilə alnını ovuşdurur.

Sədr:

— Müttəhim Nofəl Kələntərli, "Qoşa çinar" əməliyyat qrupunun sirlərini satmaq üçün erməni kəşfiyyatı sənə hansı vədləri vermişdi?

— Dedim ki, mən erməni kəşfiyyatı ilə əlaqə saxlamamışam və heç bir vəd də almamışam. Cəbhə bölgəsində mən öz vəzifəmi yerinə yetirmişəm. Mərkəzdən aldığım əmrləri icra etmişəm.

— Hansı Mərkəzin əmrini yerinə yetirmisən? Hansı vəzifəni icra etmisən?

— Mən dedim ki, "Qoşa çinar" əməliyyatında heç bir satqınlığa yol verməmişəm...

— Axı sən kəşfiyyat qrupunun planını kobudcasına pozmusan. Bütün əsgərləri inandırmısan ki, "Qoşa çinar" ətrafında ermənilər mövqə tuta bilməzlər. Oraya hazırda Azərbaycan hərbiçiləri nəzarət edirlər.

— Qətiyyəni düz deyil. Planı müzakirə etmişik. Mən də başqaları kimi fikrimi bildirmişəm. Ola bilsin ki, səhv etmişəm.

— Axı sən səhv edə bilməzdin. Kəşfiyyat qrupu səni vaxtında xəbərdar etmişdi. Sən komandir olmusan. Əsgərlərin taleyinə, planın hazırlanmasına, yerinə yetirilməsinə sən başla məsuliyyət daşıyırdın. Əsgərləri qırdırmısan. İndi də "səhv etmişəm" deməklə, məsuliyyətdən boyun qaçırmağa çalışırsan. Yox, belə olmaz, müttəhim Nofəl Kələntərli. Sən bu əməlləri bilərəkdən, qəsdən törətmisən, cinayət etmisən.

— Şahid Ənvər Kərimovu çağırın gəlsin.

Şahid gəlir.

Sədr:

— Siz müttəhim Nofəl Kələntərliyə tanırırsınız mı?

— Bəli, tanırıram, özü də çox yaxşı.

— Nofəl Kələntərli, sən necə? Ənvər Kərimovu tanırırsan mı?

— Bəli, tanırıram.

— Ənvər Kərimov sənə böhtan atmaz ki?

— Bilmirəm...

— Yaxşı...

Sədr üzünü şahid Ənvər Kərimova tutaraq:

— Siz "Qoşa çinar" əməliyyatında sağ qalan yeganə əsgərsiniz. Döyüşdə fəal iştirak etmişsiniz, yaralanmışsınız. İndi Nofəl Kələntərli haqqında verdiyiniz izahatı təsdiq edirsiniz mi?

— Bəli! İgid Azərbaycan əməliyyat qrupu çox yaxşı plan hazırlamışdı. Biz Sərt Qaya adlanan yerdən az vaxt içərisin-

də iki-bir, üç-bir erməni işğalçılarının arxasına keçib mövqelərimizi möhkəmləndirməli, sonra hücumla başlamalıydı. Lakin vaxta lap az qalmış komandır Nofəl Kələntərli gözlənilmədən planı dəyişdi. Guya Mərkəzin tələbi belə idi. Hamı buna qəti etiraz etdi. Nofəl Kələntərli mövqeyindən əl çəkmədi. Hissəni "Qoşa Çinara" doğru apardı. Nofəlin dediyinə görə, Çəmənli kəndi tərəfindən də bizə kömək gölməli idi. Nəzərdə tutulan yerə çatır-çatmaz mühasirəyə düşdük. Artıq gec idi. Hər tərəfdən üstümüzdə avtomat, pulemyot güllələri yağış kimi yağdı. Demək olar ki, yoldaşlarımızın hamısını itirdim. Mən də gözümü açanda özümü xəstəxanada gördüm. Əsgərləri qırğına verib, özü aradan çıxdı. Yoldaşlar son iki-üç əməliyyatda ondan şübhələnmişdilər. Ancaq əldə tutarlı dəlillərimiz olmadığından məsələni açma bilmirdik. Mənimlə çiyin-çiyinə vuruşan mərhum əsgər Şahin Məsimov dəfələrlə Nofəlin şübhəli hərəkətlərindən danışdı. Hətta, evdən diktafon gətirtdirərək Nofəlin özündən xəbərsiz səsini yazmışdı. Vuruşdan qabaq o, diktafonu mənə vermişdi. Mən də çantamda gizlətmışdim. Orada hər şey yazılıb, dinləyə bilərsiniz.

Şahid Ənvər Kərimov diktafonu sədrin stolunun üstünə qoydu. Diktafon sədrin göstərişi ilə səsləndirildi. Əməliyyat qrupu planının pozulması ilə əlaqədar Nofəlin göstərişləri, mübahisələri, yalan manevrləri, satqınlıqları açılırdı. Matməttəl qalan Nofəl Kələntərli heyrət içərisində boğulurdu. Faktlar əsaslandırılmış şəkildə sübut olunduqca müttəhimin səsi yavaş-yavaş enir, titrəyir, nə danışacağını bilmirdi.

Prokuror Eminbəyli:

— Müttəhim Nofəl Kələntərli, Günəşli kəndi alınmazdan bir gün əvvəl axşam səhər, uşaqlıq dostun Aşot, erməni kəşfiyyat idarəsinin məsul işçisi Vazgen Tıxacı kəndində olmusunuz. Günəşli kəndinin alınması planını müzakirə etmişiniz.

Buna sözün nədir?

— Mən heç vaxt o kənddə olmamışam. Günəşli kəndinin alınması planını da müzakirə etməmişik. Çox qəribədi, bu yanlış məlumatları haradan və kimdən götürmüşünüz?

Sədr:

— Deməli, boynuna almırsan? Eybi yoxdur. Bəs həmin gecə kef çəkdiyiniz erməni qızları Rimanı, Zoyanı, Tamaranı da xatırlamırsan?! Yoxsa bunlar da yalandı, bunlar da böhtandı, müttəhim Nofəl Kələntərli?

— Dedim ki, Tıxacıda olmamışam, plan müzakirə etməmişik, kef məclisində də iştirak etməmişəm.

— Nofəl Kələntərli, Günəşlinin süqutu günü, yəni səhər olunduqdan sonra Azərbaycan əsgərləri Tıxacı kəndini tutub. Kef çəkdiyiniz gecə səhər ötürülən bakirə erməni qızı Rima da əsir düşüb. İndi şahid qızı gətirin.

Rima məhkəmə zalına gətirilir.

Sədr:

— Rima, səhər müttəhim Nofəl Kələntərliyə tanırısanmı?

— Tanıyıram.

— Sən necə, Nofəl Kələntərli, bu qızı tanırısanmı? O, səhər xəyanət etməz ki?

— Bu qızı mən heç vaxt görməmişəm...

— Rima, səhər Nofəl Kələntərliyə necə, tanırısan?

— Yaxşı... Tıxacı kəndində onunla kef məclisində tanış olmuşam. Səhərə qədər onunla olmuşam. Sonra mənə dedi ki, sabah Günəşli kəndini ermənilər götürəcəklər. Özü də erməniləri çox sevdi. Tezliklə mənimlə görüşəcəyinə də söz verdi. Cibimə iki min Amerika dolları da qoydu.

— Buna nə deyirsən, Nofəl Kələntərli? Tıxacıda olmamısan? Kef məclisində iştirak etməmişən? O qızı da tanımırısan?

— Növbəti şahidi gətirin.

Erməni kəşfiyyat idarəsinin məsul işçisi, əsir alınmış

Vazgen gətirilir.

Sədr:

— Müttəhim Nofəl Kələntərini tanıyırsanmı?

— Bəli.

— Sən necə, Nofəl Kələntərli?

— Bilmirəm. Unutmuşam.

Sədr üzünü Vazgenə tutaraq:

— Tıxacı kəndində Günəşlinin alınması planının müzakirəsində, sonra keçirdiyiniz kef məclisində Nofəl Kələntərli iştirak edibmi?

— Bəli. Bizim, hətta, səhv edə biləcəyimiz ehtimallara da o düzəliş verdi. Sonra da Arakelin evində səhərə qədər gözəl, şux erməni qızları ilə kef çəkdik.

Prokuror:

— Nofəl Kələntərli ilə şəkil çəkdirmisənmi?

Vazgen fikrə getdi. Sədr şəkli göstərdi. Vazgen dərhal dedi:

— Bəli, çəkdirmişik. Leninakanda.

— Buna nə deyirsiniz, müttəhim Kələntərli?

Müttəhim susur.

Sədr:

— Şahid Vazgen, Tıxacıda Günəşlinin alınması planı necə qurulmuşdu?

— Plana əsasən, erməni hərbi birləşmələri səhərin ala-toranında Günəşli kəndinin üzərinə yeriməli, günortaya yaxın kənd alınmalı idi. Səhərin ala-toranında Nofəl Kələntərli Günəşlidə belə bir şey yaymalı idi: "İndi belə bir məlumat almışığı ki, erməni hərbi birləşmələri Günəşli kəndinə hücum edəcəklər. Kənd təcili boşaldılmalıdır. Hər tərəf tutulub, geriyyə yol yalnız Qarağaltı meşəsindəndir". Bunu eşidən Azərbaycan hərbi birləşmələri geri çəkilməli idi. Özü isə bir dəstə kənd sakiniylə meşəyə gəlməliydi.

— Nə üçün o, bir dəstə kənd sakinini meşəyə aparmalı idi?

— Onlar əsir alınmalı, gözəl qızlar axşamkı kef məclisinə aparılmalı idi. Biz Nofəl Kələntərli ilə belə şərtləşmişdik.

— Necə oldu ki, həmin gün plan baş tutmadı?

— Nofəl Kələntərli bizdən ayrıldıqdan sonra erməni kəşfiyyat idarəsindən belə bir əmr aldıq: "Hücumu dayandırın. Əlavə əmri gözləyin". Biz isə bu məlumatı Nofəl Kələntərliyə çatdırı bilmədik. O, əmrdən xəbərsiz qaldı. Ona görə də əvvəlki plan əsasında hərəkət etdi.

— Bəs necə oldu ki, Nofəl Kələntərli Günəşli kənd sakinlərindən bir qrupunu: qocanı, qadını, uşağı qırğına verdi.

— Qırğının olacağı Nofəl Kələntərli üçün gözlənilməz idi. Çünki plan pozulmuşdu. Nofəl Kələntərlinin sirləri açıla bilərdi. Azərbaycan kəşfiyyat bölməsinin Nofəl Kələntərlidən diqqətini yayındırmaq üçün erməni birləşməsinin bir neçə əsgəri xüsusi tapşırıqla kənd sakinlərini meşədə qırdılar.

— Hə, buna nə deyirsiniz, müttəhim Nofəl Kələntərli?

Bütün cinayətləri sübuta yetirilən, əli hər tərəfdən üzülən, cani-dildən xidmət etdiyi ermənilərdən satqınlıq və xəyanət görən Nofəl Kələntərli hönkür-hönkür ağlayır, səhvlərinin bağışlanılmasını, valideynlərinin qoca olmasının nəzərə alınmasını xahiş edirdi.

Sədr:

— Valideynlərinin adını çəkmə. Yusif kişi də, Səriyyə qarı da qayğıkeş, mömin adamlardı. Düzünü de, Azərbaycan sənin vətənin, Yusif kişi, Səriyyə qarı kimi valideynlərin olduğu halda, buranın çörəyi-suyu ilə böyüyüb ərsəyə çatdığı halda, müttəhim Nofəl Kələntərli, bu cinayətləri törətməyə, satqınlığa, xəyanətə səni kim və nə vadar etmişdi?

— Vaxtilə qonşumuz olan, uşaqıq dostum Aşot, bir də

onun anası Siranuş...

— Qəribədi, necə oldu ki, sən onların təsiri altına düşdün?

Müttəhim sualı cavabsız qoydu.

Bir anlığa zala sakitlik çökdü. Elə bu vaxt Yusif kişi əlini qaldıraraq:

— Möhtərəm sədr, mən müttəhim Nofəl Kələntərlinin atasıyam. Yanımda əyləşən Səriyyə qarı isə onun anasıdır. Sizdən çox təvəqqe edirəm, mənə çıxış üçün söz verəsiniz.

Hamının təəccüblü nəzərləri Yusif kişi ilə Səriyyə qarıya dikildi...

Sədr:

— Buyurun, Yusif kişi.

O, həyəcan içərisində xitabət kürsüsünə qalxdı. Arvadı ərinin nə deyəcəyini bilmədiyindən çaşıb qalmışdı. Nofəl isə dəmir barmaqçıqlar arasında gah kirpi kimi qınına çəkilir, gah zəhərli ilan kimi qıvrılır, pişik kimi oğrun-oğrun Yusif kişiyə, zaldakılara baxırdı.

Yusif kişi:

— Möhtərəm sədr, cənab prokuror, hörmətli iclasçılar! Mən uzaq dağ kəndi Göytəpədən gəlmişəm. Mən Nofəli böyütmüşəm, boya-başa çatdırmışam. Onun tərbiyəçisi Səriyyə qarı ilə mən olmuşam. Biz, görünür, pis tərbiyəçi olmuşuq. Vətən, xalq üçün oğul yox, cinayətkar, düşmən yetişdirmişik. Xahiş edirəm, bizi də qanun qarşısında törətdiyimiz cinayətlərə görə mühakimə edəsiniz. Bizim günahımız böyükdür. Bu gün mən dərk etdim ki, yaşamağa, başıma papaq qoymağa, xalq, el-oba içərisində gəzməyə haqqım yoxdur. Nofəl bizə də xəyanət etmişdir. Xəyanətə güzəşt olmamalıdır.

Hörmətli sədr! Möhtərəm iclasçılar! Mən qeyri-adi bir hadisəni sizin nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm. 1955-ci ilin payızı idi. Yataq Murov dağının ətəyində yerləşirdi. Sürünü yerbə yer edib, pay-piyada kəndə qayıdırdım. Yolum meşədən ke-

çirdi. Axşam qaranlığı düşmüşdü. Sakitlikdən adam üşənirdi. Bu vaxt yoldan on-on beş metr aralıda qulağıma tükürpədicisi səs gəldi, əvvəl çaşdım. Diqqətlə ətrafıma göz gəzdirdim. Meşələrdə ayıya, canavara tez-tez rast gəldiyimdən, elə güman etdim ki, vəhşi heyvanlarla qarşılaşmışam. Heç bir dəqiqə keçmədi ki, uşaq zarıltısı eşitdim. Məni dəhşət bürüdü. Burada uşaq hardan ola bilərdi? Onu meşəyə kim atmışdı? Səs gələn tərəfə getdim. Bələkdə insan balası gördüm. Onu qucağıma aldım. Neçə illər idi ki, Səriyyə ilə ailə qursaq da, uşağımız olmurdu. Düşündüm: — Şükür sən böyüklüyünə, İlahi! Bu payı sən bizə göndərmisən. Bu, Səriyyə ilə mənim qismətimdi. Bunu saxlarıq, böyüdərək, tərbiyə edərək. O, verilən ömrünü yaşayar, ata-ana nəvazişi duyar. Biz də övlad dadı görürük. Bax beləcə, bu bələkdəki insan balasını evə gətirdim.

Səriyyə əvvəl qorxdı. Çəkindi. Nə deyəcəyini bilmədi. Mən onu məsələ ilə agah edəndə, doğrusu, o da sevindi. Bələyi açdı. — Bu ki erməni uşağıdır, özü də oğlandır, — deyərək üzümə baxdı (Onu bələyindən, bələk ipindən tanımışdı).

Mən dərhal dedim:

— Nə fərqi var: xristian, ya müsəlman? Hamısı bir şeydi. Allahın hökmü ilə yaranmışdır. Doğrusu, daha bir söz demədi. O gündən biz ona Nofəl adını qoyduq. Oğulluğa götürdük. Ərsəyə çatdırdıq. Nazi ilə oynadıq. Şiltaqlıqlarına dözdük. Mənim əkin-biçinə, mal-qaraya başım qarışardı. Ancaq yazıq Səriyyə onun zəhmətini, əzab-əziyyətini daha çox çəkərdi. Yuxusuz gecələr keçirərdi. Ona azdan-çoxdan təhsil də verdik. Ev-çəlik sahibi etdik. Nofəlin güzəranı, dolanışığı beşindən aşağıydısa, on beşindən yuxarıydı.

Nə idi onu bu cinayətlərə təhrik edən? Bilmirəm. İndi soruşuram: — Bir zaman səni meşəyə atıb qaçan valideynlərin səndən xəbərdardılarımı? Bir dəfə sən haqqında düşünüb-

lərmi? Mən Nofəlin cavablarından elə başa düşdüm ki, azərbaycanlılara xəyanət dərslərini ona dostu erməni Aşot və onun anası Siranuş verib. İndi mən öyrənmək istəyirəm:

— Sən kimə xəyanət etmişən? Səni meşədən tapıb sevinə-sevinə evinə gətirən, "oğul" deyə böyüdü, ərsəyə çatdıran Yusif kişiyəmi? Sənə analıq qayğısı göstərən, yuxusuz gecələr keçirən, ömrünü, ömrünə calayan Səriyyə qarıyamı? Nə idi bu xalqın, millətin günahı, a namərd? Ömrün boyu sənə verdiyimiz tərbiyənin gücü niyə bu qədər təsirsiz oldu? Bilmirəm! İnsani hisslərini itirmiş Aşotun, Allahını unutmuş Siranuşun çürük təbliğatına nə tez inandın, a yaramaz?

Möhtərəm məhkəmə! Mən yetmiş üç illik həyatımda çox şeylə qarşılaşmışam, çox şeylə üzləşmişəm. Ayını, pələngi, meymunu əhliləşdirmək, tərbiyə etmək olur. Canavarı yox. Mən indi başa düşdüm ki, meşədən tapdığım, böyüdü ərsəyə çatdırdığım, o "insan balası" hesab etdiyim, bu gün mühakimə olunan varlıq insan yox, "canavar balası" imiş.

Sözümün sonunda təkrar edirəm, bu işdə günahkar mənəm. Nofəli başa düşməmişəm. Onu tanımamışam. Mənim qüsurlarım bu gün xalqıma, Vətənimə çox baha başa gəlib. Məni də qanun qarşısında mühakimə edin, cəzalandırın.

Yusif kişi kürsüdən düşər-düşməz Səriyyə qarı sədrdən söz istədi.

Yusif kişi:

— Xeyir ola, ay arvad, mən danışdım da.

— İcazə ver, kişi, mən də öz sözümü deyim.

Səriyyə qarı sədrin icazəsini gözləmədən kürsüyə yaxınlaşdı. Nəşə fikirləşdi, sonra da dönüb sədrə baxdı:

Sədr:

— Buyurun, buyurun, Səriyyə xala.

O:

— Nofəlin etdiyi cinayətlər, xəyanətlər açıldıqca ürəyim

partlayırdı. Axı mən ona belə tərbiyə verməmişəm. Gözümlə, kirpiklərimlə od götürmüşəm. Onu böyütmüşəm. O isə mənim dinimə, imanıma, xalqıma, millətimə...

Öz işidi. Atalar yaxşı deyib: "Su çanağı suda sınar". "Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına", "Quyunu qazanda enli qaz, özün də düşə bilərsən".

Yusif kişi ürəyimcə danışdı. Mən də öz haqqımı tələb edirəm. Qaytar "Kələntərli" familiyasını, "Nofəl" adını, "Yusif ata", "Səriyyə ana" adlarını. Xahiş edirəm ədalət və haqq məhkəməsindən, qaytarsın bizə öz adlarımızı, fəsiləmizi...

Zaldan replika atıldı: "Bəs ona necə müraciət olunsun?"

Bunu eşidən Səriyyə qarı dərhal cavab verdi: "Canavar balası". Məhkəmə sədri də, iclasçılar da, zalda əyləşənlər də özlərini saxlaya bilməyərək gülüşdülər.

Səriyyə qarı kürsüdən düşəndə ürəyi sıxılıb büdrədi. Onu qabaqda dayanmış polis nəfəri yığılmaqdan xilas etdi. Qoluna girib, əvvəlki cərgədə qoyulan oturmaqlardan birində əyləşdirdi. Bu vaxt Yusif kişi də özünü Səriyyəyə çatdırdı. Qarıya bir qurtum su içirdilər. Məhkəmə sədri və iclasçılar getdilər.

Yusif kişi qarısının qolundan tutub zalı tərk etdi. Məhkəmə üzvləri geri qayıtdı. Sədr müttəhimə "ölüm" hökmü oxudu.

...Yusif kişi ilə Səriyyə qarı Göytəpəyə qayıdıandan bir gün sonra kəndə belə bir xəbər yayıldı: "Yusif kişi özünü intihar edib..."

KİMDİR GÜNAHKAR

Dünyanın dərd-sərini ürəyində çəkən Cəlil Ermənistanda həlak olan həmvətənlərinin qisasını almaq üçün neçə gün idi ki, yollar axtarırdı. O, çox fikirləşdi, çox götür-qoy elədi və belə qərara gəldi ki, Bakıya çatan kimi qaçqın, köçkün dəliqanlıları başına yığsın, onlarla danışsın, səsinə-səs verənlərlə silahlanıb Qarabağda partizan hərəkətinə başlasın, işgəncələrlə öldürülən qocaların, cavanların, uşaqların intiqamını düşməndən alsın.

Cəlil Bakıda yaşayan dayısı Gülşadgilə çatanda qaş qaralmışdı. Onu qarşı ağzında dayısı arvadı Tənzilə qarşıladı. Üz-gözünü tük basdığından, arıqlayıb əldən düşdüyündən qadın əvvəl onu tanımadı. Cəlil: — Olarmı, dayıdostu, — dedi. Qadın səsindən, gözlərindən onu tanıdı və qucaqlayıb üzündən öpdü. Sonra da — Cəlil, Cəlil gəldi! — deyər qışqırdı və evə qaçıb ərinə muştuqladı. Sevincdən Gülşad kişinin gözləri doldu. O nə edəcəyini bilmədi.

Cəlil otağa girən kimi dayısından soruşdu:

— Anamgildən xəbərin varmı?

— Hə, var, oğlum, narahat olma, yataqxanada bir otaqda yerləşiblər, hələ özünə gəl, indi birlikdə gedərik.

— Ürəyim onlarçun yaman darıxır.

— Bizi görürsən də. Vur-tut bir otağımız var. Dörd baş ailə burda yaşayırıq. Allah kəssin imkansızlığı. Doğma bacımı, onun övladlarını evimdə yerləşdirə bilmədim.

— Başa düşürəm, dayı. Atalar yaxşı deyib: "El elə sığar, ev evə sığmaz". Biz də burda qalsaydıq...

— Allaha şükür, gəlib çıxmısan. Sənin əsir düşdüyünü eşi-

dəndə anan, bacıların yerə-göyə sığmırdılar.

— Bəs qardaşım Həsən?

— Deyib qanını qaraltmaq istəmirdim. İşsiz-gücsüzdü. Səhər evdən çıxır, gecə yarı qayıdır.

— Allah səni yetirib. Əlil anan, iki az yaşlı bacın...

Tənzilə təzəcə bişirdiyi xörəyi, göy-göyertini stola gətirdi. Yeməyin ətri Cəlili vurdu. O, istədi boşqabı dayıdostusunun əlindən alıb başına çəksin. Sonra: "Ayıbdı", — deyər özünü çətinliklə ələ aldı.

Tənzilə dedi:

— Hə, naharınızı eləyin, sonra danışarsız, qaçmırsız ki, evdəsiniz.

Tələsdiyindən Cəlil tez-tez çəçəyir, çörək boğazında qalırdı. Gülşad bacısı oğlunun yeməsinə altdan-altdan fikir verdikcə, onun yeməyə həsrətini çuxura düşmüş gözlərindən aydınca sezir, ürəyində qəddar düşməne nifrət oxuyurdu.

Əsirlikdən, erməni zülmündən, həmkarlarını necə itirdiyindən yana-yana, cızdağı çıxaxıxa danışan Cəlil şam yeməyindən sonra Gülşadla yataqxanaya getdi. Onları qarşı ağzında xidmətçi qaçqın Əsəd kişi qarşıladı. Cəlilin gəldiyini eşidənlər onunla görüşə topladı. Anası — ikinci qrup əlil Şükufə, iki az yaşlı bacısı — Rəsmiyyə, Raziyyə də dördüncü mərtəbədə necə düşüklərini bilmədilər. Ana oğlundan, bacılar qardaşından ayrılı bilmirdilər. Hamı Şükufəyə gözyaşlıqlığı verirdi. Üzlərə sevinc, dodaqlara təbəssüm qonmuşdu. Qaçqınlıq dövründə bu, Şükufənin, onun ailəsinin ilk sevincli, xoşbəxt günü idi...

Keyli söhbətdən sonra Gülşad evlərinə qayıtdı.

Qonşulardan ayrılan Cəlilgil öz mənzillərinə qalxdılar. Cəlil anasından qardaşı Həsəni soruşdu. Ana: — Hardasa, bir azdan gələr, yəqin şəhərə çıxıb, — dedi. Cəlil söhbəti uzatmadı. Ana: — Yorğunsan, oğlum, yat, dincəl, bir azdan qardaşın da gələr, — deyib otağın yuxarı başında ona yataq düzəltdi. Neçə gündə gözünü qırpmayan, yorğun-argın Cəlil yatağa daş kimi düşdü və

onu dərin yuxu apardı...

Sabah ara verəndə içib-çəkən Həsən kefli halda evə qayıtdı. Onun üst-başından, ağızından gələn spirt qoxusu otağı bürüdü. Ana Cəlilə görə ona bir söz demək istəmədi. Səssiz-səmirsiz ayağa qalxıb öz yatağını ona verdi. — Sakit ol, Cəlil gəlib, yorğundu, yatıb, onu narahat eləmə, — dedi. Həsən anasının dediklərini deyəsən anlamadı. Üzü üstə onun yatağına uzandı. Yataqsız qalan ana qızlarının yanına girdi. Çox keçmədi ki, Həsənin xorultusu, fısıltısı otağı bürüdü.

Cəlil yuxudan oyananda Həsəni evdə yatmış görüb təəccübləndi. Gülümsünərək: — Bunun gəlişindən mənim xəbərim olmayıb, — dedi. Ana narazı halda: — Yaxşı ki, olmayıb, onun necə gəldiyini görsəydin, gözlərinə inanmazdın, — dedi. Günortaya yaxın Həsən yuxudan oyandı. Qardaşı ilə öpüşüb-görüşdü və: — Mən getməliyəm, — deyib ayağa qalxırdı ki, Cəlil soruşdu:

— Niyə belə tez?

— İşim var.

— Nə iş?

— Mütləq öyrənməlisən?

— Qardaş, elə danışırısan, elə bil yad adamlarıq. Mən sənə barəndə bəyəm başqasından öyrənməliyəm? Yaxud eləcə də sən. Elə yeyib-içib otaqdan çıxırısan. Yadda saxla ki, daha biz uşaq deyilik. Hər ikimiz böyümüşük, ailənin dərd-sərinə qalmalıyıq. Ailəyə yük ola bilmərik.

— Başım ağrıyır. Kilidləmə danışma.

— Necə?

Ana üzünü Cəlilə tutaraq:

— Canımızdan bezmişik. Bu qızlar olmasaydı, vallah, onun ucbatından özümü çoxdan öldürmüşdüm. Əlacımız kəsilib. Gözümüzü dikmişik onun-bunun əlinə. Nə var, nə var, kimsə bizə bir ovuc düyü, pəsox, un, iki tikə ət... verəcək. Biabırçılıqdı.

Gündüz azdan-çoxdan yardım göstərirlər, axşam da televizorda dünyaya faş eləyirlər. Biz də abırdan, həyadan düşürük.

Cəlil:

— Düz deyirsən, ana, qeyrətsiz oğulun ailəsi el içində xar olar. Qərübədi, adamlar həmişə vicdandan danışirlər. İşə gələndə onu yada salan da olmur. Nə qədər ki, məsuliyyətdən kənar dayıq, ya əlimizdən bir iş gəlmir, onda başlayırıq, vicdandan ağız dolusu danışmağa. Elə haqdan da, ədalətdən də. Həyasızlaşanda bir az da qabağa çıxırıq. Gərək bizim hamımız öz torpaqlarımızda öləydik.

Həsən:

— Camaat burda kef eləyəcək, mən gedib torpaq altda çürüyəcəm?

— Əsir düşənlərdən, cəbhə bölgəsində ölənlərdən biz artıq deyilik, qardaş.

— Eh... Eh... Sən canın, qoy oturum, başımı xarab eləmə. Belə peşman olacaqdın, niyə gəlirdin?

— Gəlmişəm, tay-tuşlarımı başıma yığıb, döyüş bölgəsinə qayıdım. Lazım gəlsə, partizan hərəkətinə başlayım.

— Hə... Bircə bu çatmırdı?! Əəə, sən nətəhər adamsan, ə? Nə gördüyündən nəticə çıxarırsan, nə də eşitdiyindən. Əəə, bir gözlərini aç da, ətrafına bax da. Pah atonan.

Cəlil üzünü anasına tutaraq:

— Mənim qərarım geri qayıtmaqdı, ana.

— Cəlil, bizi bu nankorun əlində qoyma. Mən xəstə, qızlar da uşaq.

Həsən:

— İmansız ağına-bozuna baxmadan nə olsa, danışır.

Cəlil:

— Özünü yığışdır, yaramaz.

— Yaramaz özünsən. O vətən, o da sən. Boş-boş danışma... Gedirsən, elə get, səni gözüm görməsin. İstəsən ananı, bacıları-

nı da apara bilərsən. Gözlərini həyata yaxşı-yaxşı aç, bax. Tələsmə, axşam səni elə yerlərə aparacam, onda hər şeyi başa düşərsən. Gözlərinlə görərsən kimlərin hansı işlərlə məşğul olduqlarını. Sözündən belə çıxır ki, vətən təkcə sənindi, mənimdi, onlara dəxli yoxdu? Səhv eləyirsən, Cəlil. Gözlərinin qabağında fanatiklər güllələndilər! Məhv edildilər! Anam mənə nankor deyir. Səndən gizlətmirəm, qoy anam da, bacılarım da bilsinlər. Alıb-satıram da, vurub-çəkirim də. Mənimki göz qabağındadır. Bəs mənim müştərilərim kimlərdi, bilirsizmi? Mənəm, mənəm deyən kişilər. Bir telefon zəngi ilə yüz çarəsiz işi aşırırlar. Bəyəm, onlar vətənin, xalqın nə olduğunu bilmirlər? Ha... Ha... Ha...

— Bədi, Həsən. Məni hövsələdən çıxarma...

— Yalvarıram sənə, bu gün yox, sabah gedərsən. Axşam gəlib səni elə yerə aparacam, orda hər şeyin özün şahidi olarsan. Onda bilərsən, tay-tuşları, tanış-bilişləri yığıb döyüş bölgəsinə getməyə deyər, ya dəyməz.

— Yaxşı! Sən deyən olsun...

Axşam idi. Şəhərin üstünə qara bir pərdə çəkiliydi. Mağaza və ictimai obyektlərin başlarında qoyulan, küçə və prospektlərdə dirəklərdən asılan elektrik lampaları sərilməkdə olan pərdəni biz kimi deşib, bağrında dəliklər açırdı. Belə bir məqamda Həsən otağa tələm-tələsik daxil olub Cəlilə dedi:

— Qalx gedək, sənə elə şeylər göstərəcəm, onları heç vaxt unutmayacaqsan.

— Axı nədi o?

— Yox, onları sənə sözlə olduğu kimi çatdırı bilmərəm. Gərək gözlərinlə görəsən.

Cəlil incik halda:

— Yox, üz vurma, gedə bilməyəcəm, — dedi.

— Yalvarıram sənə, qalx gedək, xoşuna gəlməsə, tez də geri dönərsən.

Bayaqdan oğlanlarının söhbətinə qulaq asan ana Cəlilə: — Dur, get, — işarəsini verdi. Anasının nə demək istədiyini başa düşən Cəlil: — Yaxşı, sən deyən olsun, — deyərək kostyumunu geyinib qardaşı ilə otaqdan çıxdı. Onlar birbaşa dəbdəbəli, gecə qonaqları ilə ad çıxarmış "Zərrin" restoranına gəldilər. Ümumi zal, ayrı-ayrı kabinetlər adamlarla dolmuşdu. Şıdırgı küçə musiqilərindən, yarı çılpaq müğənnilərin şit, yüngül mahnılarından qulaq tutulurdu. Göbək oynadan, lüt-üryan rəqqasələr adamların hissələrinə toxunurdu. Bunlar azmış kimi, rəngbərəng işıqların təsiri, musiqinin ruhu altında cavan oğlanlar, yeniyetmə qızlar atılıb düşür, bir-biri ilə qucaqlaşır, dodaq-dodağa öpüşürdülər. Bir sözlə, ağıl hissələrin quyruğunda sürünürdü... Həsən bu restoranın daimi müştərilərindən idi. O, anaşa alverindəki iştirakına görə burada ən sərfəli iş adamlarından sayılırdı. Bunun üçün də zalın görkəmli yerində onun stolu vardı. İki qardaş keçib Həsən üçün ayrılan stolun ətrafında əyləşdilər. Xidmətçilər Cəlilin kim olduğunu tanımadıqlarından istədilər ona: “— Bağışlayın, bura sizlik deyil, qalxın”, — desinlər. Həsən dərhal onlara gözü ilə: “— İşiniz olmasın, toxunmayın” — işarəsini verdi. Xidmətçilər buna bənd imişlər kimi stoldan uzaqlaşdılar.

Həsən bircə-bircə stollarda əyləşənlərin kimliyini qardaşına çatdırırdı. Getdikcə ara qızıdır, məzhəb itir, etik normalar pozulurdu. Kabinetlərdə, pərdə arxasında iş görənlər də az deyildi. Maraqlısı o idi ki, hamı əmələndən məmnun idi. Hər kəs özündə növbəti əməl üçün enerji toplamağa çalışırdı. Handan-hana Həsən dedi:

— Cəlil, yaxşı-yaxşı bax. Sərhəddə gedən müharibə mərkəzlə bağlıdır. Orda qız-gəlinlər əsir alınır, onların namuslarına təcavüz olunur. Burda isə... İndi bu zalda, otaqda görülən işləri nə adlandırmaq?! Sərhəd bölgəsindəkilərin var-dövlətini düşmənlərlə eləyir, burdakılarını özümüzünkülər. Kimsəsizləri orda düşmənlərlə cismən qətlə yetirir, burdakıları özümüzünkülər mənəm.

Hansı daha ağırdı?! Hansı dözülməzdi?! Bu restoranın sahibinin kimliyini heç kəs bilmir. Heç öyrənə də bilməz..

— Hə?..

— Təsadüfi adamlar bura burun soxa bilməzlər. İmkanlıların özləri, övladları, istəkliləri gəlirlər bura, qardaş. Adam öldürülsə, baş kəsilsə, burda qalar. Bax, bu əyləncə, kef hara, yaralı vətən hara?! Bağrı yarılmış xalq hara?! İndi özün de, bunlar torpaq uğrunda vuruşarlarmı? Yox! Sənsə deyirsən: “Dəliqanlıları başıma toplayıb, düşmənlə vuruşa gedirəm”. — İnan mənə, torpaqlarımızın satılmasının səbəbkarları burdadı. “Vətən” deyə hayqıranlar bu gecə səhərəcən cavan, şux məşuqələrin qoynunda uyuyacaqlar. Bunların hamısı anaşaxorlardı, mafiyozlardı. Anam məni nankor adlandırdı. Bəyəm, yolunu azan tək mənəm?

— Yox, Həsən, qardaşım, hamımız içində yaşadığımız bu cəmiyyətin övladıyıq. Cəmiyyətdə yaxşılar da olur, tör-töküntülər də.

— Kimdi günahkar?!

Həsən hey danışır... Cəlil susur... Ancaq müharibə bölgəsi, əsirlər, onlara tətbiq olunan sərt cəza növləri gəlib birər-birər keçir Cəlilin gözləri önündən. Qəflətən gətirdiyi avtomat da yadına düşdü onun. O, "Neyləməli?" sualına özlüyündə cavab axtardı. Tapmadı. Gözlənilmədən restoranda haray-qışqırıq qopdu. Tapançadan atılan güllələr köz kimi havada şığıdı. Hamı çaş-baş qaldı. Cəlil tez ayağa qalxdı. Qalxan kimi də qışqırıb Həsənin qucağına düşdü. Alnından axan qan üz-gözünü boyadı... Müharibədə düşməni atəşindən qurtulan Cəlil restoranda canı canımızdan, qanı qanımızdan olanların gülləsi ilə dünyasını dəyişdi.

1996

ƏLVİDA, MƏHƏBBƏTİM

Ramil toyxanaya girəndə gözlərinə inanmadı. Nərgizi gəlinlik paltarında görcək onu təəccüb bürüdü. Bir an içərisində ürəyində çırpıntı hiss etdi. Öz-özünə düşündü: "Demək, Nərgizin toyuna gəlmişəmmiş? Axtarış şöbəsinə müstəntiq işləyən Sakit Nərgizləmi evlənirmiş? Nərgiz hələ indimi ailə qurmuş?"

Ramilin nəfəsi elə bil daralırdı. Geniş alnını, dolu sifətini soyuq tər damcıları yavaş-yavaş bürüyürdü. Xoşbəxtlikdən bu zaman Ramilə heç kim fikir vermirdi.

Ona baxan olsaydı, çaşqınlığını dərhal hiss edəcəkdə. Nərgizin iti nəzərləri, təəccüb dolu baxışları ona dikilmişdi. Qızın gözlərində nə isə anlaşılmaz bir ifadə oxunurdu. Ramilə elə gəldi ki, bu dəqiqə Nərgiz ayağa qalxacaq, hamının gözü qabağında deyəcək:

— Sən mənə söz verdin, ancaq namərdlik elədin. İndi mənə niyə əzab verirsən, Ramil?!

Bu hisslərin təsiri ilə Ramil elə bil heç kimi görmürdü, heç kimin səsini eşitmirdi. Hətta, bu anda üç yaşlı oğlu Mahiri də, arvadı Nailəni də unutmuşdu.

Nərgiz də çaşbaş qalmışdı. Bu neçə ildə ən əziz əmanətini-məhəbbətini qəlbində qoruyub saxladığı, xəyalı ilə gecə-gündüz yaşadığı, "Məni nə tez unutdu", — deyə düşündüyü Ramilini ilk dəfə idi ki, görürdü. O, oğrun baxışlarla keçmiş Ramilini, onun üç yaşlı totuq Mahirini süzdü. Solmuş üzündə hiss ediləcək bir təbəssüm sezildi.

Ramilə elə gəldi ki, Nərgiz indi onu oğlu Mahirə bağışla-

dı. Ramil isə ilk sevgisini, sıldırım qayalara, sal daşlara dəyib parçalanan məhəbbətini sanki indi dünyaya gətirirdi. İndi də öz əlləri ilə dəfn edirdi. Buz kimi soyuq, zəhərdən də acı xatirələri gözlərinin önündə canlandı.

Nərgizin atasını rəhbər vəzifəyə seçmişdilər. O da ailəsi ilə Bakıya köçmüşdü. Ayrı-larkən Nərgizlə Ramil söz alıb söz vermişdilər. İllərdən bəri qəlblərinə sığmayan geniş dünyalarını bir-birinə açmış, şəkillərini də xatirə kimi bağışlamışdılar.

İlk vaxtlar bu ayrılıq Ramilə o qədər təsir etməsə də, sonralar köksü qəlbinə sığmayan şahin quşu kimi, o, rahatlıq tapmır, bir yerdə qərar tuta bilmirdi. Hər axşam yatmadan qabaq Nərgizin şəklinə baxar, onun üzündə, gözlərinin lap dərinliklərində yeni cizgilər axtarardı. Tapdığını da öz-özlüyündə mənalandırmağa çalışardı. Qızın alov saçan qaynar gözləri, məhzun və mənalı baxışları Ramilin qəlbinə yanğı salardı, onu kövrəldərdi, bəzən qəhərləndirərdi də.

Arzusu aqronom olmaq olsa da, Nərgizlə görüşmək, təhsil yollarında onunla birgə addımlamaq məqsədi onu Dövlət Universitetinə gətirib çıxartdı. Universitetə imtahan verdi. Qəbul kağızını alıb Nərgizgilə yollandı. Bu zaman Ramil heç ağlına da gətirməzdi ki, bir vaxtlar ona "oğlum" deyə müraciət edən Sürəyya xala indi onun üçün daha amansız bir adama çevriləcəkdi. Onun sonsuz arzu və istəklə yazdığı məktublarını Nərgizdən xəbərsiz alıb yandıracaq, gözlərini yolda, qəlbini intizarda saxlayacaqdı. Üstəlik Nərgizi o məktublar üstündə yüz dəfələrlə məzəmmət edəcək, ona: "Şəxsiyyətini, qızlıq ləyaqətini alçaltma", — deyə nəsihətlər verəcəkdi. Ramil hardan biləydi ki, ananın hördüyü torun ilmələri dolaşılıq yaradacaqdı. Onu Nərgizdən birdəfəlik ayıracaqdı. İllərdən bəri qəlbində yaşatdığı intəhasız arzularının, sonsuz məhəbbətinin üstündən qara bir xətt çəkəcəkdi. Xəncərin dəstəyini Ramilin əlinə, sivri ucunu isə

qızı Nərgizin boğazına dirəyəcək, ölüm hökmü verəcəkdi. Qızına arxalı ər, ailəsinə köklü dayaq axtarmaq üçün qızı Nərgizi də, Ramili də "xoşbəxtlik açarı" cah-cələla qurban edəcəkdi. Nərgiz ata evində, Ramil isə tələbə yataqxanasında...

Ramil həyəcan içərisində qapı zənginin düyməsini basdı. Elə bu vaxt Sürəyya xala mətbəx paltarında qapının ağzında göründü. İti baxışlarla Ramili başdan ayağa süzdü. Sonra da:

— Kim lazımdı? — deyə xəbər aldı.

— Məni tanımadın, Sürəyya xala?

— Tanımışam, nə olsun ki? Kimi istəyirsən?

— Nərgizi.

— O burda yaşamır. Şit-şit yazdığın məktubları da yığışdır. Yaxşı deyil. Ələ düşər, ailəsi dağılar...

— Nə? Ailəsi dağılar?

Ramilin sözləri ağzında qaldı. Sürəyya xala qapını acıqlı-acıqlı onun üzünə bağladı. Fikrini, düşüncələrini yerindəcə dondurdu.

"Deməli, belə," — deyə oğlan astadan pıçıldadı...

Elə bu anda keçmiş ədliyyə müşavirlərindən olan Səməndər kişi üzünü məclis iştirakçılarına tutaraq:

— İndi də ürək sözlərini demək üçün sözü istedadlı müstəntiq, Sakitin əziz dostu, hamımızın sevimlisi Ramil Əzimzadəyə verək.

Gözlənilməz söz Ramili öz dünyasından qopardı. O, çaşqın halda ayağa qalxdı və onun gözləri ixtiyarsız olaraq Nərgizlə yanaşı oturan Sakitin gözlərinə dikildi. Çətinliklə də olsa, özünü ələ alıb sözə başladı:

— Əziz dostlar və hörmətli qonaqlar, dünyanın ən böyük mütəfəkkirləri insanlar və talelər haqqında öz fikirlərini söyləyiblər. Mən onları təkrarlamıq istəmirəm. Təkcə onu demək istəyirəm ki, Sakit respublikamızın ən gözəl guşələrin-

dən olan Çəmənliyə, Nərgiz isə Göylərdə dünyaya göz açmışdı. Onlar müxtəlif mühitdə, müxtəlif şəraitdə tərbiyə almışlar. Sakit bacarıqlı hüquqşünas, Nərgiz isə istedadlı həkimdir. Sakit qanunların, Nərgiz isə insanların sağlamlığı keşiyində dayanır. Hər ikisi insanların xoşbəxtliyi, səadəti üçün çalışır. Onları eyni amal, eyni talelər düşündürür. Bir məslək, bir istək, bir arzu uğrundakı nəcib duyğular, insani münasibətlər bu iki gəncin talelərini birləşdirir.

Deyirlər, həyat bir çiçəkdir, eşq isə ondan çəkilən bal. Balın tərkibini müxtəlif şəfəverici maddələr təşkil etdiyi kimi, məhəbbətə əsaslanan ailənin də tərkibini vəfa, etibar və dəyanət təşkil edir.

Əziz dostum Sakit, bu gün Mərdan əmi də, Sürəyya xala da, biz də Nərgizin səadətinə sənə etibar edirik. O, vəfa, etibar, sədaqət və dəyanət mücəssəməsidir. Əziz dost, sən belə bir qızla ailə qurduğun üçün xoşbəxtsən... Nərgiz xanım, Sakit gözəl insandı, sədaqətli dostdu, yaxşı həmkardı. O, çox prinsipialdı, tələbkardı, həm də qayğıkeşdi. Sizdən təkə bu təvəqqe edirik, bizim Sakitimizi qoruyun! Axtardığınızı etibar, vəfanı, dəyanəti, sədaqəti bizim Sakitdə taparsınız. Əzizim Sakit, bacım Nərgiz, sizin gələcək xoşbəxtliyiniz naminə!..

Ramil son cümləsini deyəndə nəzərləri Nərgizin məhzun və mənalı baxışları ilə toqquşdu. Hər ikisinin baxışlarında qəlblərinin aydın ifadəsi əks olunmuşdu:

— Əlvida! Əlvida, mənim məhəbbətim!

1996

XƏYAL

Bu dəfə Ülviyyə "Amal" uşaq bağçasından evə avtobusla yox, öz-özü ilə danışmaq, bu neçə gündə qəlbini didən, sap kələfi kimi beynində duyğunlaşan fikirlərini, düşüncələrini dağıtmaq üçün piyada getməli oldu.

Xəfif yel əsdikcə qocaman çinarın yarpaqları pıçıldayırdı. Saralmış yarpaqlar budaqlarına vida edib nazlana-nazlana yerə düşürdülər. Bu qərribə payız günləri təbiətə özünəməxsus bir libas biçmişdi. Bu libas hər baxışda bir rəngə boyanır, yeni bir çalar yaradırdı. Səmadakı ala-tala buludlar hara isə tələsir, gah birləşib günəş şüalarının qarşısını kəsir, gah da parçalanıb, qatarlaşıb uzaqlara doğru uçurdular. Lay-lay parçalanan buludların arasından günəşin yerə səpələnmiş ilıq, parlaq şüaları adamı o qədər də isitmirdi. Əksinə, dənizdən əsən külək Ülviyyənin solmuş bənizini, boynunu, boğazını yalayırdı. Ülviyyə özünü çox yorğun hiss edirdi. Anasının srağagünkü tərsliyi onu lap cana gətirmişdi. Bu gün Xəyala verdiyi cavab isə onu dəli kimi etmişdi. Qızın xəyalı onu çəkib tələbəklik illərinə aparmışdı:

— Yaxşı yadımdadı, Xəyal. Sən əla oxuyardın. Yaxşı ictimaiyyətçi idin. Tələbə elmi cəmiyyətində maraqlı məruzələrlə çıxış edərdin. Gətirdiyin faktlar, qaldırdığın problemlər professor-müəllim heyətinin də sənə rəğbətini artırmışdı. Hər dəfə xitabət kürsüsünə qalxanda hamı: müəllimlər də, tələbələr də sənə maraqla qulaq asardılar. Tənqiddən qorxmadığın üçün başqalarını da tənqid etməkdən çəkinməzdin. Elmi mübahisədə heç kəsə güzəştə

getməzdin. Səni "Sokrat" adlandırırdılar. Yadındamı? Bir dəfə kiçik zalda tələbə elmi cəmiyyətinin iclası gedirdi. Professor Zəkizadə də ordaydı. O, bütün tələbələrə səni nümunə göstərərək dedi: "Xəyal bizim ən layiqli davamçımızdır. Mən onun gələcəyinə inanıram".

Açığı, sənə bir söz deyə bilməsəm də, müvəffəqiyyətlərinə hədsiz sevinirdim. Bəzi qızlar kimi mən də sənənin davranışına, auditoriyadakı çıxışlarına heyran qalmışdım, Xəyal. Səni sevirdim... Səni, səndən xəbərsiz hamıya qısqanırdım, Xəyal. Heç vaxt ağıma belə gəlməzdi ki, dörd il sonra işlədiyim "Amal" uşaq bağçasına pedaqoq-alim kimi gələcəksən. Bağça yaşlı azərbaycanlı uşaqların nitqinin inkişaf etdirilməsi problemini tədqiq edəcəksən. Qabaqcıl təcrübəni səbir və təmkinlə ümumiləşdirəcəksən. Bu sahədə aparılacaq işlərin sistemini hazırlayacaqsan.

Ülviyyə az qala qarşıdan gələn orta yaşlı qadınla toqquşacaqdı. Bu, onu keçmiş xatirələrindən ayırdı.

Bir kimsəsi olmadığından Xəyal çərşənbə günü Ülviyyənin ata-anası ilə özü danışmağı qərara aldı. Onu Ülviyyənin atası Xəlil kişi qarşıladı. Xəyalın gəlişinin səbəbini Ülviyyə işə gedərkən anası Xədicəyə də bildirmişdi. Buna görə də qızla anası arasında yüngülcə narazılıq da olmuşdu. Bu söhbəti səhər Xəlil kişi qonşu otaqdan eşitmişdi. Ancaq özünü o yerə qoymamışdı. Ülviyyə işə gedəndən sonra Xədicə arvad ərinə öz narazılığını bildirmişdi.

Xəyalın gəlişi gözlənilməz deyildi. Xədicə arvad necə hərəkət edəcəyini əvvəlcədən ölçüb-biçmişdi. Oğlanın məqsədini soruşmağa ehtiyac qalmadı. Ər və arvad qonşu otaqda müzakirəni davam etdirməli oldular. Ülviyyənin fikrini öyrənmək lazım gəlmirdi. Bu, Xəyala da, ər-arvada da aydın idi. Xədicə arvad Xəlilin sözlərini ağzında qoydu.

Ucadan:

— Bəsdə. Az danış, kişi, uşağı bədbəxt eləmə. Əslini-nəslini tanımadığım bir adama qız verməyəcəyəm ki?! Allah bilir, hansı yuvanın quşudu. Soruşsan, heç atasını da yaxşı tanımır. İndi də düşüb qızın dalınca. "Yoğurmadım, yapmadım, hazırca kökə tapdım".

— Arvad, bir az yavaş danış. Səsin qonşu otaqda eşidilir.

— Mən də istəyirəm eşidilsin. Əlimərdan yüz elə oğlana dəyər. Böyük bir mağazanın sahibidir. Yeməyə bolluca çörəyi, geyməyə paltarı. O da qapısında "Çip"isi.

— Arvad, ağılnı başına yığ. Əlimərdan kimdi? Mağaza sahibi kimdi? Maşın nəyinə lazımды? Qız bunu istəyir, verək getsin.

— Çox da qız istəyir. Onun gözlərini çıxardaram. Hələ bir oğlanın həyasızlığını görürsən? Tullana-tullana gəlib ki, qızını istəyirəm. Ədəb-ərkanı olan, nəslə-zatı bilinən adam da belə elər?

— Arvad, bəlkə bir adamı yoxdu. Özü də pis oğlana oxşamır. Onun nəslə-zatı ilə nə işin var? Təki bir-birilərini istəsinlər. Xoşbəxt olurlar.

— Yox. Olmaz. Dedim ki, yox. Sabah tutaq ki, evləndilər. Oğlanın qohum-əqrəbası, yoldan ötəni yığışb gələcək. Başqa birisi alverə gələcək. Biri oğluna bazarlıq edəcək, biri qızına cəhiz alacaq. Nə bilim, daha nə. Mənim qızım da onların tozunu, zir-zibilini təmizləməli olacaq. Yox, kişi, fikrim qətidir.

— Adamın evinə qonaq gələr. Qohumu gələr, bazarlıq da elər. Nə olar ki?

— Çox danışma. Söhbət qurtardı. Get, yola sal.

Xədicə arvadın səsi lap aydın eşidilirdi. Xəyal onu dinlədikcə zəhərdən də acı xatirələri qəlbində kökləndi.

Heç vaxt üzünü görmədiyi anasını düşündü. Dörd yaşında avtomobil qəzası nəticəsində itirdiyi atasının şəklini gözləri

önünə gətirdi. Uşaq evindəki həyatını xatırladı. Ona ana nəvazişi, ana qayğısı göstərən Pakizə müəlliməni yadına saldı. "Nə yaxşı ki hayatda belə adamlar da var", — deyə fikirləşdi. Özünü bir anlığa kimsəsiz, arxasız hiss etdi. Ancaq əvvəlki təmkinini saxladı. Hər şey aydın olduğundan artıq danışmağa ehtiyac yox idi.

Xəlil kişi otağa girəndə Xəyal getməyə hazırlaşdı.

— Xudahafiz, Xəlil dayı, — deyə əl verdi.

Kişi peşman-peşman başını tərpətdi və onu qarıyadək ötürdü. Xəyal qarının ağzından geri dönəndə Xədicə arvadın onu mənalı-mənalı süzdüyünü gördü. Acı bir istehza ilə:

— Xədicə xala, — dedi. — Mənim nəslim-zatım bəllidir. Özüm də nə kəndçiyəm, nə də şəhərli. Mən Azərbaycan xalqının namuslu, qeyrətli, fədakar oğluyam, Vətənimin övladıyam. Anam Vətəndi, atam Azərbaycan. Doğma evim isə uşaq evidir. Evim də hamının üzünə açıqdır.

Xəyal əsəbi halda qarıdan çıxdı. O, pilləkənləri necə düşdüyünü bilmədi. Yol uzunluğunu əsəblərini cilovlamağa çalışdı. Təhqir olunsa da, Ülviyyə haqqında düşüncələri ona rahatlıq vermədi.

Xəyal o hadisədən sonra uşaq bağçasına ilk dəfə idi ki gəlirdi. Həmişəki kimi uşaqların şifahi nitqini maqnitofon lentinə köçürdü. Gedərkən Ülviyyəyə nəzər saldı. Qızın yanaqları alışıb-yanırdı. Utana-utana:

— Məni bağışla, Xəyal, — dedi. O, anadı. Sən...

Ülviyyənin sözləri Xəyalın ürəyini elə bil parçaladı. Sanki heç bir şey eşitmədi. Ömründə bir dəfə də olsun ana nəfəsini duymasa da, ana-ata nəvazişi görməsə də, o, ana "zərbəsini" dadırdı, ata "məzəmmətini" görürdü. İndi onu Ülviyyənin məhəbbətindən çox ana, ata həsrəti düşündürürdü. Üzü qoparılmış, qaşaqlanmış yaraları heç vaxt indiki qədər Xəyalı ağrıtmamışdı. İlk dəfə görürmüş kimi Ülviyyəni süzdü. Qız

gözlərini yana çevirmək istədisə də, bacarmadı. Ona elə gəlirdi ki, indi Xəyal mənlili tapdalanmış, bütün heysiyyəti başqalarının çirkin ayaqları altında əzilmiş bədbin bir adamı xatırladır. Xəyalın qara, qaynar gözlərinin lap dərinliyində dəhşətli vuruşma gedir. Daxilində qəflətən baş qaldırmış hansı yabançı hisslərsə ülvə məhəbbət duyğularını boğur, didir, parçalayırdı.

Bir dəfəlik Xəyalın üz çevirib getdiyini görənlər Ülviyyənin içində göynərti yarandı: Xəyal, sən bundan sonra mənim üçün ülvə bir xəyalsən. İnadkarlığın tələbəkəndən bələdəm. Mən səni səsləsəm də, geri qayıtmayacaqsan. Sən haqlısan, Xəyal...

1996

TELEQRAM

Gecə qatmaqarıışıq, bir az da qorxulu rüyalar görən Sərkər kişi yuxuda qışqırmağa başladı. Arvadı Qızıyetər ərinin səsinə həyəcanla oyandı. Diksinib yatağından qalxdı. Bütün bədəni tir-tir əsən, qorxudan dil-dodağı təpiyən arvad yatdığı çarpayının ortasındaca oturdu. Haçandanhaçana özünə gəldi. İstədi ərini silkələyib oyatsın. Ancaq kişinin tez-tez ürəkkeçməsi olduğunu düşünüb bu fikrindən yan keçdi. Yorğanı qıçlarının üstündən atıb, ayaqlarını çarpayının kənarından salladı. Yüngül çətələrini geyindi, əllərini çarpayının yan dəmirlərinə dayayıb oturduğu yerdən qalxdı. Elektrik lampasını yandırdı. Yuxuda ərinin yastı çənəsi, dolu, cod sifətinin əti titrəyir, qalın və uzun tüklü qaşları oynayırdı. Ordu gah dombalır, gah da boşalırdı. Hər dəfə də kişi burnu ilə dərinəndən ciyər dolusu nəfəs alırdı. Bu dəm kişinin ordları ağızına tərəf çəkilib, otağı xorultu səsi bürüyürdü. Sonra yenə ordları dolurdu. Toplanmış nəfəsini dodaqları arasından pufultu ilə buraxırdı. Kişinin xorultusu, fısıltısı, pıslıltısı açıq pəncərələrdən sanki musiqi sədaları tək həzin-həzin, pərdə-pərdə ətrafa yayılırdı. Qızıyetər əri Sərkəri heç vaxt belə görməmişdi. Arvad mat-məttəl donub qalmışdı.

Kişi arvadın hənirtisindənmi, elektrik işığının gur parıltısındanmi, canının narahatlığındanmi, əvvəl sağa, sonra da sola çevrildi. Fısıltı, pufultu, xorultu bir balaca ara verdi. Qızıyetərə elə gəldi ki, kişi yuxudan oyanır. İstədi ərini səsləsin. Bu dəm Sərkər arxası üstə çevrildi. Bir-iki dəfə də ordu-nu doldurub boşaltdı. Sonra da nəriltili çəkərək, yorğanı tə-

piklədi. Lapar-lapar ipək parçadan üz çəkilməmiş yorğan sıyrılib çarpayından döşəməyə düşdü. Növbəti təpik çarpayının dəmirini tutduğundan ağrı kişinin başına vurdu, beyninə işlədi. Sərkər yuxudan hövlnak oyandı. Yerindən atıldı. Gözlərini açanda arvadının başının üzərində dayanıb heyrət içərisində ona baxdığını gördü. Kişi həyəcandan titrəməyə başladı. Arvad ərinin bu halətini görüb həyəətə qaçdı. Bir an içərisində əlində su dolu stəkan geri qayıtdı. Stəkanı Sərkərə uzadaraq dedi:

— Al, su iç, özünə gəl. Qorxma, yuxu görmüsən. Rəhmətlik nənəm deyərdir. Yuxu tərsinə olar.

— Yox, arvad, az qala ürəyim çatlayacaqdı.

— Məni yamanca qorxutdun, kişi.

— Hə, arvad, yuxum çox qarışıqdı. Allah xeyirlisindən eləsin.

— Amin! Gördüklərini söyləsənə.

— Arvad, gördüklərimi necə deyim, vallah-billah bilmirəm.

— Ürəyimi partlatma, kişi. Sən Allah tez elə.

— De deyirsən, deyim də. Gördüm Gültəkin qızımız gəlib Bakıdan. Tutmuşam onun əlindən. Dar cığırlarla irəliləyirik möhtəşəm dağın şiş, zirvəsi qarlı qayalarına doğru. Birdən qızın ayağı büdrədi. Əli əlimdən çıxdı. Qız özünü saxlaya bilməyib "Ata!", "Ana!" deyərək dərəyə uçdu. Dərənin gur axan suyu qızı apardı.

— Ola bilməz, kişi, bu nə yuxudu sən görmüsən? Aman Allah, bu nə oyundu biz düşdük? Bu elə belə, çırtı-pırtı yuxu deyil, kişi, bu hadisədi...

— Nədi?

— Hadisə!..

— Nə hadisə, arvad? Qələt eləyib, yuxu görmədim ki?!

— Yox, kişi. Ürəyimə damır ki...

- Nə?
- Qızı qaçırıblar. Başımıza daş düşdü. El içində rüsvay olduq.
- Yox, arvad, ola bilməz. Gültəkin elə bala deyil. Bir də ki o, qoşulub qaçsa, gərək mən başıma papaq qoymayam.
- Bəs nə qoyacaqsan? Neyləyəcəksən?
- Kişi tərs-tərs arvadına baxdı, sonra əsəbi halda dedi:
- Onu öldürərəm. Tikə-tikə doğrayaram. Bu qapıya qoymaram. Elə bilərəm ki, mənim Gültəkin adlı qızım olmayıb. Vəssalam, şüttamam...
- Yox, kişi. Gültəkin heç vaxt öz xoşuna qoşulub qaçmaz. Şəhərdə o qədər anası ölmüş oğlanlar var ki... Qorxuram qızı onlar qaçırılar. Özün bilirsən də. Gültəkin anasına oxşayıb. Məndən tərbiyə alıb. O, elə-belə qoşulub qaçmaz.
- Bəs necə qaçar?
- Zorla!
- Ürəyimi partlatma, arvad. Vallah o qoşulub qaçsa ha...
- Kişi, bəyəm qızı qoşulub qaçan təkçə bizik? Odu ha... Qonşumuz Məşədi Cəfərin nəvəsi Səltənət. Doğmaca bacın qızı Nərmin... Xalan Cənnət... Kirvəmizin bircə qızı Yetər... Yenə sadalayım?.. Qız qoşulub qaçıb lap yaxşı.... Bizi xərcə salmaz bu kasad vaxtda.
- Nə xərc? Bəyəm mən xərcdən qorxan kişilərdənəm?
- Demədim qorxansan axı... Bir də ki düz deyirəm də. Var-yoxumuz bir eşşəyimiz var. Bir ot tayamız. Bir ala inəyimiz. Bir neçə də toyuq-cücəmiz. Alabaşı demirəm.
- Naşükür olma. Yeməyə çörəyimiz, yatmağa evimiz ki var.
- Deyirsən, o da olmasın?
- Arvad, çox danışırın... Birdən hiylə səndən keçər ha...
- Yox, atamın goru haqqı. Mənə inanmasan, qızın özün-

- dən soruşarsan. Düzdü. Bir-iki yerdən mənə andıran da olub. Mən ona razı olmamışam. Demişəm ki, kişi bilsə, başımı kəsər.
- Hə, onu yaxşı demisən, arvad. Sabah xeyirə açılsın. Əgər belə şey varsa, bu gün, sabah xəbər çıxacaq. Onda baxarıq.
- Nəyə baxarıq?
- Bir gün də qoymaram sənə də, doğduğunun da ayağı bu evin kandarına dəyə.
- Sən Allah bəsdı. Varımız-yoxumuz bir uşaqdı. Xətrinə dəyməyəcəyik ki. Yəqin sevdiyinə, kefi istəyənə gedib.
- Bu nə danışdı?
- Nə olacaq? Bəyəm mənə elə gətirməmişən? Atamdan, anamdan, qardaşlarımdan razılığımı almışdın? Yox! Nə tez unuttun?
- Sən atanın goru, köhnə zir-zibili yadıma salma. Sənə ürcah olan yerdə qıçlarım sınaıydı. Yaxşı yadıma düşdü. O vaxt demirdin ki, atam da, anam da istəyirlər kürəkənləri sən olasan?
- A, lap ağ elədin, kişi. Bir də ki bəyəm peşman olmusan? Allahına şükür elə. Səni ev-eşik sahibi eləmişəm. Kişi eləmişəm...
- Gecənin bu vaxtında qanımı qaraltma. Onsuz da dəli kəlçəyə dönmüşəm. Səni də, qızını da...
- Sən Allah, boş-boş danışma. Səni yuxu görməndən qalaydın. Gecə də qoymur rahat olub dincələm... Gör bizdən başqa gecəni sübh eləyən varmı?
- Yaxşı da, qoy qız qoşulub qaçsın... Onda bilərsən Sərkərin kimliyini...
- Bilirəm, bilirəm, özünü az təriflə.
- Xeyli çək-çevirdən sonra ər-arvad yataqlarına uzandılar. Yorğanlarını üstlərinə çəkib arxalarını bir-birilərinə çevirdi-

lər. Çox çalışsalar da yuxuya gedə bilmədilər...

Səhər açılırdı. Pəncərədən süzülən işıq otağı ala-toran göstərirdi. Qızıyətər yataqdan qalxmaq istəyirdi ki, həyətdən ulağın anqırtısı eşidildi. Arvad Sərkəri səslədi: — Ayağa qalx, sabahdı. Görək başımıza nə gələcək.

Kişi heç bir söz demədən üstündəki yorğanı bir qırağa itələdi. "Özün xeyirlisindən elə, ya haqq olan Allah" — deyib çarpayıdan qalxdı. Ər-arvad paltarlarını geyinib həyətdə düşdülər. Qızıyətər toyuq-cücələrə dən səpib qayınanasından qalan köhnə sərinci eyvandan götürdü. Ona vedrədən bir az su tökdü. Sərinci bir neçə dəfə çalxaladı. Sonra da suyunu gətirib həyətdəki qoz ağacının dibinə boşaltdı. Tövlədəki ala inəyi sağmağa getdi. Sərkər ulağı baxarbənddən çıxardı. Onu yüngülcə qaşovladı. Canı dincələn ulaq quyruğunu o tərəf-bu tərəfə yellətməyə başladı. Sonra da gözlənilmədən anqırdı. Sərkər yerindəcə dik atıldı. İstədi əlindəki qaşovu çırpsın ulağın başına. Heyvanın xidmətləri gəlib durdu kişinin gözləri önündə. Yersiz anqırışına baxmayaraq, ulağa kişinin yazığı gəldi. Onu cəzalandırmaq fikrindən döndü. Bir an dayandı. "Lənətə gələsən kor şeytan", — dedi. Öz-özünə düşündü: "Deyəsən, yuxum çin çıxacaq? Ulaq da yamanca narahatdı. Allah bundan betərindən saxlasın".

Elə bu vaxt poçtalyon, dəyməduşər Həsənalı ara çəpərə yaxınlaşaraq: — Ay Sərkər, salaməleyküm, — deyə dilləndi. Sərkərin qorxudan sanki ürəyi qopdu, sir-sifəti bozardı, udqundu... Haçandan-haçana özünə gəldi. Çox çətinliklə dəyməduşər Həsənalıya cavab verdi:

— Əleyküməssəlam. Bu tezdənliyə xeyir ola, a Həsənalı?

— Sizə teleqram gəlib Bakıdan. Axşam özüm sizi narahat eləmədim. Atalar deyib: "Axşamın xeyirindən səhərin şəri yaxşıdır".

— Çox sağ ol, a Həsənalı. Biz hadisədən axşamdan

xəbərdarıq...

— Nə hadisədi, a Sərkər? Qız teleqram vurmaqda xeyir ola?

— Qızımızı qaçıırıblar. Özü də zorla.

— Nə danışırsan?

— Hə, hə.

— Kim qaçıdırıb? O hansı dələduzdu?

— Bilmirik.

— Bu ki rüsvayçılıqdı, Sərkər. Eşidən-bilən nə deyəcək?! Yaxşı, dayan, dayan görüm! Bəs hardan bildiz ki, qızı qaçıırıblar?

— Gecə yuxuda görmüşəm. İndi də teleqram gəldi, görmürsən?

Həsənalı qəşş edib ürəkdən gülmək istədi. Nə fikirləşdisə, özünü o yerə qoymadı. Astadan soruşdu:

— Əşi, bəlkə qızın ayrı dərdi-səri var?

— Qızın nə dərdi ola bilər? Yeməyə çörəyi? Qalmağa kirayənişin evi, geyməyə paltarını...

— Kişi, özünüzü də, qızı da el-oba içərisində biabır eləməyin. Gedin, dəqiqləşdirin.

— Həsənalı, qadan alım. Mənim gördüyüm yuxunu arvad yozub. İnanmıram arvad səhv eləsin. Nə bilmək olar? Bəlkə fitva da onundu? Qız anasına oxşayar. Eşitmisən də?

— Nəyi?

— Anası minən ağacı qızı budaq-budaq gəzər. "Ot kökü üstə bitər", "Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına". O vaxt anası da mənə qoşulub gəlmişdi.

— Yox, Sərkər! Düz fikirləşmirsən. Bəlkə qız xəstələnib? Bəlkə bir dərdi var? Bəlkə qız dardadı? Ola bilər də. Balam, insanın başına iş gələr də.

— Həsənalı, təki sən deyən olsun. Əziz canın üçün əgər qız qoşulub qaçıbsa...

Elə bu vaxt Qızıyətər inəyi sağıb əlində sərinc tövlədən çıxırdı. Poçtalyon Həsənalını görüb özünü itirdi. O, çaşqın halda Həsənalıdan soruşdu:

— Qızdan nə xəbər?

— Qızınızdan teleqram gəlib. Başqa heç nə bilmirəm.

— Vay. Biabır olduq ki! İt oğlu qızı götürüb qaçıb. Aman Allah! Özün kömək ol. Yoxsa, mənim ürəyim partlayacaq. Qız doğub-böyütdüm. İt oğlu onu apardı. Axı mən əziyyət çəkmişəm. Onun üçün yuxusuz gecələr keçirmişəm. Anası ölmüş yazıq Sərkər dişi ilə od götürüb, barmaqları ilə torpaq qazıb, qazandıqlarını canı yanmışa təhsil haqqı verib. Onu yedirib, içirib. Əynini-başını bəzəyib. Nə zülmə onu oxudur. Vallah-billah qorxuram Sərkərdən, ürəyi çatlayacaq. O, infarkt olacaq. Dədəsini də, məni də yerə vurdu. Daha biz neyləyəcəyik?!

Qızıyətərin odlu-alovlu danışdığını görən Həsənalı özünü saxlaya bilməyib dedi:

— Özünə gəl, Qızıyətər bacı. Siz elə danışırırsız ki, adamın qızın qoşulub qaçmasına lap inanmağı gəlir. Sizin qız ağıllıdı, tərbiyəlididi. Bizimkinə baxma...

Həsənalı ani fikrə getdi. Sonra da tərəddüdü halda astandan bildirdi:

— Vallah, nə desən çıxar. Qızdı da. Allahı yox, Tanrısı yox. Şeytan girdi qəlbinə... Nə desən, eləyər.

Qızıyətər:

— Sən də ağ eləmə. Bizimki...

Sərkər:

— Yox, Həsənalı. Bunu mən yaxşı tanıyıram. Qızı oğlanın yanına da özü qoşub. Yoxsa, belə danışmaz.

Qızıyətər:

— Ay etibarsız. Heç vaxt mənə inanmamısan. Kişilərin handa yaxşısının... Arzularım ürəyimdə qaldı. Niyyətim baş

tutmadı. Başıma daş düşdü.

Həsənalı:

— Sərkər, uşaq deyilsiz ki. Gedin Bakıya, vəziyyəti öyrənin. Sonra...

Sərkər:

— Atası rəhmətlik, pul var elə bilirsən? Keçiləri satmışdım. Beş-üç manat toplamışdım. Onları da tətillə gələndə qıza verdim apardı. İndi mən külbaş neyləyim? Başıma haranın daşını salım? Satılacaq nəyim var? Gümanım bir ala inəyə qalıb, bir də boz ulağa.

Qızıyətər:

— Özünü ələ al, kişi. Həsənalı qardaş düz deyir. Gəl ulağı sataq. Yol xərci edək. Gedib deyək: bala, sənin Sərkər adlı atan, Qızıyətər adlı anan yoxdu. Heç olmayıb da. Qız öz kefində, biz də burda özümüzü həlak eləyirik...

Sərkər nəsə fikirləşdi. Əlində teleqram Həsənalı ilə xudahafizləşmədən evə getdi. Qızıyətər də ərinin ardınca. Ər-arvad çox düşündülər, çox axtardılar. Çıxış yolu tapa bilmədilər. Qızıyətər dedi:

— Kişi, sən evdə otur, məni gözlə. Mən molla Məmiyə bir kitab açıdırıb gəlirəm.

— Get, ancaq tez qayıt, çox ləngimə. Bəlkə Bakıya gedəsi olduq.

— Yol xərcini kimdən alacağıq ki?

— Bir şey fikirləşərik.

— Yaxşı.

Qızıyətər tələm-tələsik nimdaş, lapar-lapar, gülləri solmuş çəhrayı çarşabını başına atdı. Çarşabın ətəklərini çənəsinin altından keçirib boynunun ardında düyünlədi. Sonra da özünü toyuq hininə saldı. Yuvadakı yumurtalardan üçünü cibinə qoydu. Təzəcə özünü tanıyan beçələrdən birini tutub qoltuğuna vurdu. Molla Məmigilə yollandı. Onu həyətdə arvadı

Gülöyşə qarşılıq verdi və ərinin yanına apardı. Molla Məmi Qızıyetərin qoltuğundakı beçənin başını, quyruğunu görcək dirsəkləndiyi mütəkkədən qalxıb döşəkçənin üstündə oturdu. Bir sağa, bir də sola çevrildi. Sonra Qızıyetərdən soruşdu:

— Xoş gəlmisən, səndən nə əcəb, ay Qızıyetər bacı?

— Allah səni bu kənddən əskik eləməsin, sən olmasan bizim üz tutan yerimiz olmaz. Bərkə düşən tək üstünə qaçırıq. Bu axşam Sərkər qızı yuxuda görüb. Səhər də poçtalyon Həsənəli teleqram gətirib. Qızdan nigaranıq. Nəsə bizimki gətirmir. Səhər inəyi sağib ayağa qalxmışdım ki, canı yanmış sərincə bir təpik vurdu. Sərincə aşdı, süd dağıldı. Ulaq da ki aravermədən anqırır. Gəldim, bizə bir kitab açasan. Qələm çalasan...

Molla Məmi bayaq dirsəkləndiyi mütəkkənin altından atlas parçaya bükülmüş kitabı çıxarıb açdı. Dodaqlarının altında mızıldandı. Sonra köhnə mis kasanı mütəkkənin yanından götürüb qarşısına qoydu. Üstünə qara kələğayı örtdü və arvadı Gülöyşəyə dedi: — Bir az su gətir. Gülöyşə dərhal qrafində su gətirdi. Molla Məmi qrafini arvadından alıb kasaya yarısını adək su tökdü. Hərdən bir kitabın vərəqlərini sağdan sola çevirir, dodaqaltı mızıldanır, gah da kələğayını qaldırır, suya diqqətlə baxırdı. Bu əməliyyatı bir neçə dəfə təkrarlayan Molla Məmi xeyli fikrə getdi. Qəflətən "Lənət sənə cin-şeytan" deyə dizləri üstə qalxıb oturdu. Üz-gözünü əsdirməyə başladı. Qızıyetər qorxudan dik atıldı. Ərinin oyununu böyük məharətlə tamamlayan Gülöyşə:

— Qorxma, qorxma, anam, hər şey yaxşı olacaq. Molla sizə bir qələm də çalar.

Qızıyetər:

— Anam sənə qurban, Molla Məmi. Yumurtaları da sənə gətirmişəm, beçəni də. Xəcalətindən yenə çıxacam.

Molla Məmi:

— Cinlər qıza zərbə endiriblər. Mən bir qələm çalacam. Narahat olmayın. Bacı, bir də sizi çox deyirlər. Atalar yaxşı deyib: "Yüz yeyənin olsun, bir deyənin yox". Bəd nəzərə gəlmisiz. Evinizdən gərək tez-tez sadağa çıxarasız. Qızın qaranlığı var. Özündən asılı deyil. Tez-tez əsəbiləşir, bədənində vicvicə yaranır.

Qızıyetər:

— Molla Məmi, sənə and verirəm oxuduğuna. Bizə əməlli bir qələm çal. Yol xərci tapsam, özüm axşam Bakıya gedəcəm. Qayıdan baş əməlli başlıca hörmətindən çıxacam.

Molla Məmi iki ağ kağız parçasına cızmaqaralar edib dörd künc bükdü. Sonra dedi: — Al, bu böyük kağıza yazılmış duanı təmiz əskiyə tik. Qız onu həmişə üstündə gəzdirsin. Bu balaca kağıza yazılı duanı yarım stəkan suya sal. Çalxala. Ver qız içsin. Sən qayıdana da "Həmzat" duasını yazaram. Ancaq onun zəhmət haqqı bir az çoxdu.

Qızıyetər:

— Eyib eləməz. Sərkərə deyərəm, hörmətini elər, — deyə Qızıyetər molla Məmi və Gülöyşə ilə xudahafizləşib evə gəldi. Bayaقدan bəri gözləri yol çəkən, əsəbdən yanlarını çimdikləyən Sərkər onu qarşı ağzındaca qarşılıq verdi: — Hə, nə oldu? — deyə soruşdu. Qızıyetər bir az qorxu, bir az təlaş içərisində Molla Məminin dediklərini ərinə çatdırdı və əlavə etdi:

— Kişi, biz təcili qızın yanına getməliyik. Qızı dinc buraxmırlar.

— Kim?

— Cinü-şeytanlar.

Sərkər xeyli fikirləşdi. Haçandan-haçana bildirdi:

— Onda gərək ulağı sataq.

— Bilmirəm. Gör neyləyirsən.

— Axı bu dar macalda ulağı kim alar?

— Birindən borc götürək. Bakıdan qayıdan kimi ulağı satıb borcu qaytararıq. Bəlkə sən qonşu Səftərlə danışıasan. Onun həmişə pulu olandı.

— Əşi, o da borc verməmiş, yerinə "zaloq" istəyir.

— "Zaloq" istəyir, ulağı verək.

— Gedim danışım Səftərlə. Görüm nə deyir.

Elə bu dəm qızın qaçırılması xəbərini poçtalyon Həsənalıdan eşidən Səftər özü həyət qapısından gəldi. Ər-arvad Səftəri görcək üzə vurmasalar da, ürəklərində sevindilər və onu qapı ağzındaca qarşıladılar.

Qızıyətər dərhal ərinə qabaqladı:

— Ay Səftər qardaş, indicə Sərkəri sizə göndərəcəkdim. Yaxşı oldu, özün gəldin.

— Xeyirdimi?

— Qızdan teleqram almışıq. Bakıya getməliyik. Pulumuz yoxdu. Fikirləşdik bəlkə bizə əl tutasan. Şəhərdən qayıdan kimi borcunu qaytararıq.

— Qızıyətər bacı, verərəm, ancaq qorxuram.

— Nədən?

— Uzaq yol gedirsiniz. "Şər deməsən, xeyir gəlməz" — deyib atalar. İşdi də, Allah eləməsin, bir xəta üz verdi. Birdən qayıtmadı. Onda sizə verdiyimi kimdən alaram? Bir də ki and içmişəm: "zaloq" qoymayana borc vermərəm.

Bunu eşidən Sərkər dərhal dilləndi:

— Əşi, nujenni bizə inanmırsan. Biz yezit-zad deyilik ki?

Səftər:

— Qardaş, inamın bura nə dəxli var? Getdin, qayıtmadın, mən neyləyəcəm?

Qızıyətər:

— Ay Səftər qardaş, bizə yüz dollar əl tut. Ulağı "zaloq" götür. Qayıdanda qalan haqq-hesabı da çəkərik.

Səftər:

— Ulaq bəyəm yüz dollara dəyər?

Qızıyətər:

— Niyə dəymir? Onun adı ulaqdı. Özü də çox qanan heyvandı... Lap istəyirsən, kişini də... Mən tək gedərəm.

Səftər bic-bic gülümsündü. Sərkər əsəbi halda arvadının üzünə baxıb: — Deyəsən, məni də zaloq qoymaq fikrindəsən hə? — dedi. Arvad səhvini dərhal başa düşsə də, özünü o yerə qoymadı.

Səftər:

— Yaxşı, ulağı verin aparım. Gəlin yüz dolları da götürün.

Sərkər ulağı mıxdan açıb keçti tükündən toxunmuş sicimin ucunu Səftərə verdi. Səftər qabaqda ulağın ipini çəkir, Sərkər də "Toş", "Toş" deyə-deyə onun ardınca sürürdü. Çox çəkmədi ki, Sərkər yüz dolları alıb sevincək evə qayıtdı. Ər-arvad geyinib-keçinib Ağstafa dəmir yol vağzalına gəldilər. Vağzalda gəzişə-gəzişə qatarın gəlməsini gözlədilər. Sərkər xeyli fikirləşdi. Sonra da üzünü arvadına tutub dedi:

— Arvad, gəlsənə, qızın yanına sən özün gedəsən. Mən qalım.

— Niyə?

— Qorxuram, əlimdən xəta çıxa.

Qızıyətər: — Yaxşı, — deyə əri ilə razılaşdı. Kişi arvadı üçün qatara bilet götürdü. Onu Bakıya yola salıb kəndə qayıtdı.

Qatmaqarışlıq düşüncələr içərisində Qızıyətər lap başını itirmişdi. O, özlüyündə yol uzununu qızını xeyli məzəmmətlədi. Oturduğu yerdə gözlərini yumdu. Nə vaxt yuxuya getdiyini bilmədi. Bir də ayıldı ki, qatar Bakının Sabunçu vağzalında dayanıb. Sərnişinlər ağır-yüngüllərini yır-yığış edib qatardan düşürlər. Qızıyətər dərhal ayağa qalxdı. Üst-başına bir balaca sığal çəkdi. Çantasını götürüb qatardan düşdü. Əvvəl istədi qızının kirayənişin yaşadığı mənzilə getsin. Kirayə haqqını

gecikdirdiyindən ev sahibəsinin gözünə görünməmək üçün bu fikrindən də yan keçdi. Pay-piyada birbaşa qızının oxuduğu universitetə gəldi. Qapıda dayanan polis nəfərinə dedi:

— Mən tələbə Gültəkin Sərkər qızı Haşımzadənin anasıyam. Onunla görüşə gəlmişəm. Bir də müəllimlərdən öyrənəcəm görüm qız özünü burda necə aparır?..

Polis nəfəri Qızıyetəri diqqətlə süzdü. Onun kənddən gəlişini yəqinləşdirib: — Buyurun, — deyə içəri keçməyə icazə verdi. Otaqlarda dərs getdiyindən binada tam sakitlik idi. Dəhlizdə polis nəfərindən savayı kimsə görünmürdü. Qızıyetər dəhlizi diqqətlə nəzərdən keçirdi. Sonra da gəlib üzərində "Dekanlıq" sözü yazılmış qapının qənşərində dayandı. Dərindən nəfəs aldı.

Sağ əlinin orta barmağını bükdü. Qapını döymək istəyirdi ki, Gültəkin əlində qrup jurnalı otaqdan çıxdı. Ana-bala qapı ağzında qarşılaşdılar. Hər ikisi gözlərinə inanmadı.

Gültəkin anasını görcək sevindi: — Ana, sənə qurban olum, — deyib onu qucaqladı, üz-gözündən öpdü. Sonra anasının qoluna girmək istəyirdi ki, Qızıyetər əsəbini cilovlaya bilməyib dedi:

— O nə hərəkətdi, a Gültəkin. Mən heç, bəyəm atandan, eldən-obadan, kənddən-kəsəkdən utanmadın?

— Niyə?

— Azar niyə, çor niyə? Gedək evə. Burda danışa bilmərəm. Camaat yığışacaq başımıza. Saçlarını yolub verəcəm küləyə. Qol-qabırğanı əzəcəm. Allah bilir, bəlkə də indiyə atanın ürəyi çatlayıb ölüb.

— Axı niyə?

— Yenə deyir niyə? Zəhrimar niyə? Çor niyə?

— Aaa... Axı nə zəhrimar, nə çordu o?

— Bizi biabır elədiyindən utanmırsan, hələ bir dilin də var. Sənin əvəzində daş doğaydım.

Gültəkin anasının nəyə qəzəbləndiyini heç cürə anlaya bilmirdi. Auditoriyalarda tələbələr, müəllimlər eşitməsinlər deyər o, anasını dəhlizin aşağı tərəfinə aparmaq istədi.

Qızıyetər dayandı. Birdən-birə gözləri alacalandı. Sinəsi əsəbdən qalxıb enməyə başladı. Qız anasının qoluna girdi. Qızıyetər Gültəkinin saçlarına əl atdı. Qız nə qədər çalışsa da, saçlarını anasının əlindən çıxara bilmədi. Bayaqdan bəri ana ilə qızı müşahidə edən polis nəfəri onlara tərəf qaçdı. — Belə olmaz, xanımlar! — deyər qışqırmağa başladı. Səs auditoriyalardakı tələbələr də, müəllimlər də, dekanlıqda sənədləri nəzərdən keçirən Mətanət xanım da tələm-tələsik dəhlizə çıxdılar. Hamı mat-məəttəl yerində donub qalmışdı. Bütün nəzərlər polis nəfərinə dikilmişdi. Bunu duyan polis nəfəri irəli yeridi, Gültəkinin saçlarını Qızıyetərin əlindən almağa çalışdı. Gözlənilmədən polis nəfərinin ayağı dolaşdı, şah bu daqlı qovaq ağacı kimi döşəməyə — Qızıyetərin ayaqları altına sərildi. Arvad özünü saxlaya bilməyib polis nəfərini ayaqlamağa başladı.

Polisin: “Öldüm, ana! Qarnım yırtıldı! Qabırğalarım qırıldı! Kömək edin! Balalarım yetim qaldı! Allah bu nə gündü mən düşdüm! Evin yıxılsın mərdimazar!..” — deyər səsi bütün dəhlizdə, auditoriyalarda əks-səda verdi. Hamı heyrət içərisində çəş-baş olub qalmışdı. Kimsə nə edəcəyini bilmirdi. Bu anda hamını eyni məsələ düşündürürdü: bu qadın kimdi? O hardan gəlib? Nə üçün qızının saçlarını yolur? Onu nə üçün döyüb-söyür? Polis nəfərinin günahı nədir? Görəsən, o, Qızıyetərin ayağının altından sağ-salamat çıxacaq mı?! Çıxsa belə ondan adam olacaq mı? O, universitetə bir daha gələ biləcək mi? İnanmıram...

Hadisəni hay-küylə, haray-qışqırıqla müşahidə edənlər axır ki, Gültəkinin saçlarını Qızıyetərin əlindən aldılar. Polis nəfərini ayaqları altından çıxardılar. Gültəkin ağlaya-ağlaya

saçlarını əlləri ilə arxaya daraqlayır, polis isə üst-başının tozunu çırpırdı. Hələ də özünə gəlməyən Qızıyətər ətrafına göz gəzdirdi. Onun baxışları dekan Mətanət xanımın üzünə dikildi. O, deyəsən, abır-həyasının, ismətinin itirilə biləcəyindən qorxub bir-iki addım geri çəkildi. Ürəyi boşaldığından Qızıyətər bir az sakit halda ondan soruşdu:

— Bu nə həngamədi, Mətanət xanım?

— Nə həngamə düzəltmişik, xanım? Bu haray-həşir nədi? Aləmi qarışdırmısan. Otaqlarda dərs gedir, sən tələbəni də, polisi də gəlib döyürsən. Belə də insanlıq, belə də qadınlıq olar? Bu ki nadanlıqdı!..

— Sən kimsən? Qızım necə danışacağımı özüm bilərəm!..

— Bəs polisi niyə təpikləyirsən?

— O özü düşdü təpiklərim altına.

Gültəkin gözlərinin yaşını silə-silə, hıçqıra-hıçqıra Qızıyətərə dedi:

— Ana, ayıbdı, bizi döydün. Mətanət xanım bizim həm dekanımız, həm də mənəvi anamızdı.

— Nə, mənəvi ana? Bəs onda mən kiməm? İt altından götürülən?

— Sən mənim həqiqi anamsan.

— Hə... Belə de. Deməli, Mətanət xanım sənə qayınandır?

— Əşi, nə qayınana, dedim mənəvi anamızdı. Mən bütün dərdi-sərimi onunla bölüşürəm. Çətinə düşəndə məsləhəti ondan alıram.

— Deməli, qız, o sənə ikinci anandı.

— Hə... hə... Ana! O həm də anamdı...

— Deməli, ikinci ana. Məndən xəbərsiz. Yaxşı Sərkər... Sənə verdiyim çörək gözündən gəlsin. Mənə xəyanət eləmişən. Baxarsan işinə...

Vəziyyətin yenə mürəkkəbləşdiyini görəndə Mətanət xanım istədi söhbətə qarışsın. "Mənəvi ana" ifadəsinin mənasını Qızıyətərə anlatsın. Qızıyətər ona imkan vermədi.

Dərhal dedi:

— Ağız, yekə arvadsan. O nə məsləhətədi buna vermisən?

Gültəkin:

— Ana, bəsdi. Mətanət xanım...

Qızıyətər:

— Kəs səsini həyasız. Molla Məmiyə kitab açıdım, çələm çaldım. Namərd atan da hər şeyi yuxusunda görüb. Tutduğun işdən utanmırsan, yalan da danışmırsan?.. Dünən səhərə gəlib, bu gün özünə ana tapırsan. Bəyəm mən ölmüşəm. Qıçlarım sınaqda bura gələn yerdə. Qulaqlarım kar olardı, sənə dediklərini eşidən yerdə. Gözlərim kor olardı, səni görəndə...

Qızıyətər hönkürə-hönkürə ağlayaraq üz-gözünü cırmağa başladı.

Vəziyyətin getdikcə ciddiləşdiyini görəndə Mətanət xanım özünü saxlaya bilməyib dedi:

— Qızıyətər xanım, axı nə hadisə baş verib, xahiş edirəm, açıq danışsınız?

"Xanım" sözü Qızıyətərin xoşuna gəlsə də, əvvəl özünü o yerə qoymadı. Sonra nə fikirləşdisə, səsini bir qədər yumşaltı. Astadan dedi:

— Mətanət xanım, bəyəm mən ölmüşəm, sən ona analıq eləyəsən?

— Qızıyətər xanım, mən nə qəbahət sahibiyəm ki?

— Yaxşı, o oğlan kimdi?

— Bilmirəm.

— Yalan deyirsən. Gültəkin indicə demədi ki, sən onun mənəvi anasısan?

— "Mənəvi ana" tərbiyə verən, yol göstərən, məsləhətçi

qadın deməkdi.

— Deməli, Gültəkin sənın məsləhətinlə gedib.

Mətanət xanım təəccüblə Gültəkinin üzünə baxdı. Qız çiyinlərini çəkdi. Bunu görən ana daha da qəzəbləndi:

— Düzünü de, o oğlan kimdi?

Gültəkin:

— Oğlan kimdi?

Qızıyətər:

— Özünü tülkülüyə qoyma, it qızı. Qoşulub qaçdığını deyirəm.

Gültəkin yenidən hönkürüb ağlamağa başladı:

— Məni niyə rüsvay edirsən, ana?

Qızıyətər:

— Açıq danış, gizlətmə. Oğlan kimdi? Haralıdı? Əsli-nəcabəti varmı?

Gültəkin:

— Mən heç bir oğlan tanımıram.

Qızıyətər:

— Bəs o teleqram nədi?

Gültəkin:

— Universitet məndən təhsil haqqı istəyir. Mən də sizə teleqram vurdum ki, təhsil haqqı göndərəsiz. Borcumu ödəyəm.

Qızıyətər:

— A canı yanmış, atan səni yuxuda görüb. Molla Məmi kitab açıb. Elə bilirlik kiməsə qoşulub qaçmışan. Yüz dollar qonşu Səftərdən alıb ulağı "zaloq" qoymuşuq... Həmin pula da bura gəlmişəm.

Bunu eşidənlər mat-məəttəl qalıb bir-birinin üzünə baxdılar. Gözlənilmədən özlərini saxlaya bilməyib qəhqəhə çəkdiilər, az qala qəşş etdilər...

NİDA

Yaxşı yadımdadı. Min doqquz yüz qırx beşinci ilin doqquz may gününə ya bir, ya da iki gün qalmışdı. Hava bir qəder tutqun idi. Günəş hərdən bir boz buludların arasından oğrun-oğrun çıxır, bic-bic gülümsəyir, sonra da qaçıb buludların arasında gizlənirdi. Baş verəcək hadisədən elə bil o da xəbərdar idi. Buludların arasından çıxmaq, hadisələrin gedişini izləmək üçün əlverişli məqam axtarırdı. Günəşi nə barıt qoxusu, nə də müharibənin zəhmi qorxudurdu. Onu çəkindirən, utandıran təkəcə ac yalquzaq kimi insanların vəhşilikləri, bir-birini yırtıb dağıtması idi. Tankların, zirehli maşınların nərlitəsindən, təyyarələrin gurultusundan yer, göy titrəyirdi, səma alışıb yanırdı. Bütün canlılar insanların törətdikləri cinayətlərin vahiməsindən qaçıb dağılımışdılar. Təkəcə insanlar, bir də qorxudan özlərini itirən cansız ağaclar, daşlar yerindəcə donub qalmışdılar. Adamlardan da bəziləri: — İndi ölərəm, bir saatdan ölərəm, — deyə yaşamağa olan inamlarını itirmişdilər. Sanki həyatla vidalaşmışdılar. Ayaq üstə qalan təkəcə cisimləri idi. Qəribədi. Elələri də vardı ki, yaşamağa olan ehtirasları ilə ölümün özünü öldürürdülər. Belələri ətrafdakı qulaqbatırıcı, tükürpədicə gurultudan, partılıtdan heç nə eşitmədiklərindən çox vaxt bir-birilərini də əlləri ilə başa salırdılar. Başları ilə “hə”, “yox”, “yaxşı”, “oldu” işarələrini verir, razılıqlarını bildirirdilər. Ac-yalavac, əyin-başları tökülən, bit-birə basmış sovet əsgərləri bir neçə gün idi ki, Berlinə daxil olmuşdular. Hamı həyəcan içərisində Reyxstaqdan ağ bayrağın qaldırılacağını gözləyirdi. Əsgərlərin də, komandirlərin də səbri tükənmişdi. Reyxstaqda vəziyyət dəyişmirdi. Şəhər də susmaq

bilmirdi. Ara-sıra atəş səsləri eşidilirdi. Birdən sovet əsgərlərinin arasından bir nəfər ucaboy, qəddi-qamətli, güləruz, bığ yeri təzəcə tərləmiş qarayanız cavan oğlan irəli şığıdı. Üzərində sovet bayrağı yellənən, beşulduzlu tankın üstünə atıldı. Bunkerin qapısını açıb içəri keçdi. Bir an içərisində tank nərildədi, guruldadı. Hamı baş verən hadisənin səssiz-səmirsiz, mat-məəttəl seyrinə dalmışdı. Bir anlığa beyinlər kilidləndi, dillər susdu. Heç kəs bu cavan oğlana məsləhət verməyə macal tapmamış tank öz yerində bir neçə dəfə fırlandı. Onun tırtılları altındakı daş döşəmə oyuq-oyuq oldu. Sonra da tank sürətlə dalın-dalın irəli şığıdı. Özünü var gücü ilə Reyxstaqın binasına çırpdı. Bina lərzəyə gəldi, silkələndi... Divarlar gurultu ilə uçulub töküldü. Hamını — sovet əsgərini də, bu hadisəni ətraf binaların pəncərələrindən qorxa-qorxa müşahidə edən almanları da heyrət bürüdü. Hamı çaş-baş qaldı, nə deyəcəyini bilmədi, sanki yerindəcə dondu. Birdən altıncı mərtəbənin qırxıncı otağında dincələn Adolf Hitlerlə onun zövcəsi, ömrü boyu bakirə qız qalacağından dəhşətə gələn Yeva Braun ağ bayraq qaldırmaq əvəzinə özlərini çölə atdılar. Onlar havada mayallaq vura-vura axır ki meydana səliqə ilə döşənmiş çay daşları üzərinə düşdülər. Yeva Braunun yerdəki cəsədi nadir rəssam fırçası ilə çəkilməmiş ağ qu quşlarının təsvirinə bənzəyirdi. Tank zərbəsindən güclü xəsarət alan Adolf Hitlerlə ikinci dəfə infarkt oldu...

Adamları təəccüb bürüdü. Hamı beynində doğan suallara cavablar axtarırdı: düşməyə qəzəb və nifrət hissi ilə yaşayan bu cavan oğlan görəsən kimdi? Bu qeyrət, bu cəsarət, bu hünər onda hardandı? O, hansı millətin nümayəndəsidir, İlahi? Bəs onu bu fədakarlığa məcbur edən nədi? Çox çəkmədi ki, hamı bu suallara cavab tapdı: O cavan oğlan İdrisdi. Azərbaycanlıdı... Qəlbinin hökmüdü. Damarlarında coşan qandı. Alman faşizminin bəşəri xəyanətləri, cinayətləridi... İnsanlıq hissələrini itirmələridi...

Hadisənin şahidi olanların dillərində qəlbləri rıqqətə gətirən

“Yaşa, İdris!”, “Sağ ol, İdris!” nidaları səsləndi.

1996

FISQIRIQ

Soyuqlar düşəndən universitetin binasında istilik olmadı. Şğından beton divarlar sanki adamı özünə çəkirdi. Nə dəhlizdə, nə də auditoriyalarda dayanmaq mümkün idi. Altdan-üstədən nə qədər isti geyinsələr də, adamların canını üşütmə alırdı. Ona görə də universitetin əməkdaşlarından da, tələbələrədən də, elə bura iş dalınca gələnlərdən də kimisi gödəkçəsinin, kimisi paltosunun, kimisi də plaşının cibinə əllərini bərk-bərk soxur, donuşur, qalxıb-otururdu. Ağızlardan çıxan nəfəslər paravoz tüstüsü kimi havaya qalxırdı. Hər kəs öz içərisində bircə qənaətə gəlmişdi: tək sətəlcəm olmayaydım... Professor Gürzalı Sərkərli isə öz işini yaxşı bilirdi. Kişi həm özünün, həm də əziz katibəsi, boylu-buxunlu, qəddi-qamətli, nərmenazik, çatma qaşlı, deyib-gülən Nəcəbətin otağına yayda sərinlik, qışda istilik verən kondisioner qoydurmuşdu. Bütün əməkdaşlar deyirdilər: universitetdə ən isti guşə professorun, bir də əziz-xələf katibəsinin otağıdır. Axtarsan bu böyüklükdə binada səliqə-sahman da burada idi. İstidənmi, səliqə-sahmandanmi, dilişirin katibənin xoş rəftarındanmi hamı qəbul otağına yığışırdı. İşsizlər laqqırtı vurur, rektorun qəbuluna gələnlərsə gözləməkdən cana doyurdular. Kişinin həftədə tək bircə qəbul günü vardı. Professor Gürzalı Sərkərli ona da ləngiyirdi. Vaxtında adamları qəbul etməkdən də çox vaxt boyun qaçırırdı. Amma qəbula gələnlər çox olanda, qapısının ağızında adamlar növbəyə dayananda professorla ləzzət verirdi. “Möhtərəm professor”, “cənab rektor,

“əlahəzrət”, “baş üstə”, “oldu” sözlərindən Gürzalı Sərkərlinin çox xoşu gəlirdi. Nitqində belə ifadələri işlədənlər çox vaxt geri naümid qayıtmırdılar.

Nədənsə rektor, professor Gürzalı Sərkərli yenə gecikirdi. Qəbula gələnlər onu gözləməkdən cana doymuşdular. Kimisi yorulub əldən düşdüyündən ayağının birini götürüb o birisini qoyurdu. Kimisi əyləşdiyi stuldan qalxır, yerini bayaqdan bəri ayaq üstə yanında dayanan həmkarına verir: — Gəlin siz də əyləşin, bir az dincəlin, yorulub əldən düşdünüz, — deyə bildirirdi. Lap hövsələdən çıxanlar dərinədən bir “ah” çəkərək qapını açıb dəhlizdə o tərəf-bu tərəfə var-gəl edirdilər. Birdən dəhlizin aşağı tərəfindən ucadan “Gəldi”, “Gəldi” deyə həyəcanlı səslər eşidilməyə başladı. Bu səslər bir an içərisində universitetin bütün otaqlarında əks-səda verdi. İşçilər arasında vahimə, təlaş doğuracaq çaxnaşma yarandı. Bir an içərisində kim hara qaçaçağını bilmədi. Soyuqdan sir-sifəti bozaran, təzəcə rəng çəkilən başının uzun tükləri pırpızlanan professor əsəbi halda qəbul otağına girdi. Hamı tələm-tələsik ayağa qalxdı. Kişiyə təzim etməyə başladılar. Əsəbdən dil-dodağı təpiyən, çənəsi əsən professorun üz-gözündə kəskin bir ifadə duyulurdu. Sanki bu, daim deyib-gülməyə, toylarda masabəyiliyə, qarmon çalınanda çırtıq vurmağa, dili ilə bığlarını yalamağa adət etmiş Gürzalı Sərkərli deyildi. İndi rektorun səsində güclü titrəyiş hiss olunurdu. O, qəbula gələnləri gözcü süzdü. Deyəsən, içərilərində tanıdıqları da vardı, tanımadıqları da. Professor nə fikirləşdisə, heç bir şeyin fərqi varmadan üz-gözünü bir qədər də turşutdu. Sonra katibədən amiranə bir səslə soruşdu: — Məni yuxarılardan axtaran olmayıb ki? Katibə ayağa qalxıb çiyinlərini çəkdi, üz-gözündə təbəssüm oynatdı və dedi:

- Təkcə xanımınız zəng çalmışdı, professor.
- Nə dedi?
- Dedi ki, gələndə yolunuzu bazardan salasız.

Bu söz deyəsən professoru açmadı. O, katibənin üzünə ani bir nəzər salsa da, özünü o yerə qoymadı. Dərhal ciddi bir görkəm aldı və ikimənalı əlavə etdi:

- Başqa söz demədi?
- Xeyr.

Gürzalı Sərkərli qəbula gələnləri dübarə nəzərdən keçirdi. Hamının imdadlı, xahişanə, yalvarışlı baxışları ona dikildi. Professor bir an içərisində onların baxışlarında bir sakitlik, səmiyyəət duydu. İnsafən kişi bu baxışlara etinasız qalmaqda. Səssiz replikalardan hər birinə səssiz də reaksiyalar verdi. Özünün rəftarından xoşhal olan Gürzalı Sərkərli ağır yük altından çıxmış dərdli-sərli adamlar kimi dərinədən nəfəs aldı. Nəşə fikirləşdi, otağına keçmədi, ancaq səmtini dəyişdi, pəncərəyə tərəf bir-iki addım atdı. Adamlar dərhal yana çəkildilər. Kimisi sağ, kimisi sol, kimisi də arxa tərəfdən ona tamaşa edirdi. Professor əvvəl pəncərədən həyəətə baxdı: — Hava bərk soyuqdu, şaxta adamı qılınc kimi kəsir, — deyə cibindən bir dəstə açar çıxartdı, üzünü katibəsinə tutdu və dedi:

— Əşi, belə də iş olar? Neçə gündü lap əldən düşmüşəm. Deyən yoxdu ki, bu qədər açarı cibində niyə gəzdirirsən? Açarlar cibini deşmir ki?

Hamı bir ağızdan:

— Hə, nə olub professor? Doğrudan bu qədər açarı özünüzlə niyə gəzdirirsiniz?

— Deyim deyirsiniz?

Hamı bir ağızdan:

— Buyurun. Ərz eləyin, professor!

— Neçə gün idi ki, açarları itirmişdim. Nə qədər axtardım, onları tapa bilmədim. Evdə arvad-uşaq da əldən düşmüşdülər. Az qala onları qırıb-çatacaqdım. Evdə hamı üzümə dayandı: — Açarları özün itirmisən, — dedilər. Oturub-durub fikirləşdim: Açarlar yerəmi girdi? Göyəmi çıxdı? Pişikmi apardı? İtmi qap-

dı? Açarlar yağlı “əppək” olub yoxa çıxdı. Bilirsiniz də şəhər mərkəzindən əlavə, mikrorayonda da evim olduğunu? Hələ Bilgəhdəki villamı, orada təzəcə tikdirdiyim saunanı demirəm.

Rektoru tanıyanlar: “Hə”, — deyə başları ilə onun dediklərini təsdiqləyir, tanımayanlarsa “yox”, — deyə çiyinlərini çəkirdilər. Professor söhbətinə azacıq ara verdi, sonra yenə əlavə etdi:

— Oturdum “Mercedes”ə. Getdim mikrorayondakı evə, çox axtardım açarları. Tapmadım ki, tapmadım. Kor-peşman geri qayıtdım. Bu dəfə əyləşdim “Cipi”mə.

Hamı bir ağızdan:

— Nəyə?

— “Cipi”mə.

— Hə, hə... Sonra nə oldu?

— Getdim, Bilgəhdə təzəcə tikdirdiyim villama. Çox axtardım. Açarlar elə bil qəhətə çıxıb. Təkcə ümidim qaldı kabinetimə. Gəldim bura. Hamı işdən getmişdi. Universitetdə təkcə gecə gözətçisi qalmışdı. Salam verib keçdim kabinetimə. Çox axtardım, çox vurnuxdum... Sanki açarlar deyirdi:

— Axtarma məni... Axtarma məni...

Hamı bir ağızdan:

— Yenə tapamıdız, professor?

— Yox!

— Bəs sonra?

— Oturdum yumşaq kresloda. Başladım başımı işlətməyə. Təfəkkürümün fəaliyyətsiz qatlarını hərəkətə gətirdim. Yenə bir şey alınmadı. Masanın üstündəki kitabçanı vərəqlədim. Vaxtı ilə Şəkəralı ilə çəkirdiyim şəkil təsadüfən səhifələrin arasından çıxdı. Şəklə xeyli baxdım. Şəkəralı ilə keçən günlərimi xatırladım. Ürəyim qübar elədi. Nömrələri yığıb Şəkəralıya telefon etdim. Dəstəyi özü götürdü. Salam-kəlamdan, hal-əhvaldan sonra başıma gələnləri bitcə-bitcə ona danışdım. Mən danışdıqca Şəkəralı uğunmağa başladı. Haçandan-haçana özünə

gəlib nə desə yaxşıdı?

Hamı bir ağızdan:

— Nə desə yaxşıdı, professor?

— Nə tez unutmusan, a Gürzalı? Yadındamı, açar yoxa çıxan axşamı mən də sizə gəldim, görüşdük, öpüştük. Kostyumumu çıxarıb asılıqandan asdım. Sonra keçib əyləşdim. Ömür-gün yoldaşın Sərmayə xanımın bişirdiyi plovdan yedik, konyakdan içdik. Hələ axırda əla dəmlənmiş kofeni demirəm...

Hamı bir ağızdan:

— Hörmətli, professor, dostunuz Şəkəralının gəlişini xatırlamırsız?

— Neçə vaxtdı onun üçün qəribəmişdim də... Nə gizlədim sizdən. Şəkəralı məndən borc pul istədi. Çox fikirləşdim. Çox götür-qoy elədim. Vaxtında kişi ilə bir anbar duz-çörək yemişik... Onlar gəlib durdu gözlərimin qarşısında. Əlacım kəsildi, açarı götürdüm. Evdəki pul seyfini açdım.

Hamı bir ağızdan:

— Nəyi?

— Başa düşmədiz? Evdəki pul seyfini.

— Hə, hə..., anladıq. Söhbətinizi davam etdirin, professor!

— Elə bu vaxt işıqlar söndü. Evə zülmət çökdü. Göz-gözü görmürdü. Hamı çaş-baş düşdü. Mən asılıqana yaxınlaşdım. Açarları kostyumun cibinə atdım. Çətinliklə geri qayıtdım. Bu dəm arvad şamı yandırdı. Otaq ala-torana büründü. Şam işığında Şəkəralının vücudu silueti xatırladırdı. Biz bir-birimizin sifətini yaxşı seçməsək də, səsimizi aydın eşidirdik. Stolun üstünə bir dəstə dollar atdım: — Götür, — dedim, Şəkəralı. Onun da gözüne dönüm. Gedərkən “Atam!” “Atam!”, — deyə mənə sarmaşdı.

Hamı bir ağızdan:

— Neylədi?

— Sarmaşdı.

— Başa düşmədik.

- Üz-gözümü yalamağa başladı.
- Booy. Bu ki biabırılıqdı, professor! O niyə elə işlər gördü? Bəyəm utanmadı?
- Əşi, kişi lül-qəmbər idi. O qədər içmişdi ki, özünü də itirmişdi. Çətinliklə onu yola saldım. Elə hey deyirdi. “Bu axşam səninlə qalacam”. Yoxsa...
- Bəs açarlar tapılmadı, professor?
- Sən demə Şəkəralı axşam bizə gələn kimi pencəyini soyunub asıb mənim beş yüz ABŞ dollarına təzəcə aldığı kostyumun üstündən. Mən də axşam seyfi bağlayıb açarları atmışam onun cibinə. O da kostyumunu geyib gedib.
- Professor yana-yana danışdıqca adamlar bir-birinin üzünə baxır, heç bir söz deməsələr də, çiyinlərini çəkməklə ona münasibətlərini bildirirdilər...
- Diqqətlə dinləndiyini görən professor söhbətinə kiçik ara verib yenidən danışmağa başladı:
- Açarları tapmasaydım, onda bilirsiniz də nə olardı?
- Nə olardı, professor?
- Fısqırıq!!!

1996

ŞALVAR HƏNGAMƏSİ...

Fənərə Hünərvərlinin qəribə düşüncə tərzi vardı. Hər şeyə öz eynəyindən baxardı. Halalına haram qatmazdı. Heç kəsə əl açmazdı. Bir kəsin yatarına “Ho” deməzdi. Başqa sözlə, qanun onun üçün əsl meyar idi. Çalış qoyulan normadan kənara çıxma. Çıxdın ha, onun gözünə görünmə. Heç vaxt qəbahəti sənə bağışlamaz. Nə qədər istəyirsən döy başına, döy dizinə. Heç bir əhəmiyyəti olmayacaq. Qadının sözü bir idi. Deməsin, dedi ha qurtardı. Fələk də gəlsə, dediyindən dönmən deyildi. Kimisi onu köhnə fikirli adam sanardı. Kimisi də Allah rızasına onun hərəkətlərinə haqq qazandırardı.

Fənərə xanımın xasiyyəti həm ipək kimi yumşaq, həm də çox sərt idi. Dekan işlədiyi universitetdə qızlar onun əlindən lap cana doymuşdular. Elələri də vardı ki, təhsillərini davam etdirməkdənsə, universiteti atıb getməyi daha üstün tuturdular. Hə... hə... Kor tutduğunu buraxmayan kimi, dekan da qoyduğu sərt qadağalardan əl çəkməzdi. Soruşa bilərsiz, axı nə idi o qadağalar? Tələsməyin. Bircə-bircə hamısını açıqlayacam. Onda özünüz qiymət verərsiz. Siz də görərsiz Fənərə Hünərvərli haqlıdı, yoxsa, bu qızlar?

Hər toplanışda, hər yığıncaqda xanımın dilindən düşməzdi: “Qızım, belə otur, belə dur”, “Asta danış, səsin yüksəkdən çıxmasın”, “Ucadan qəhqəhə çəkmə”, “Hırıldama”, “Açıq-saçıq geyinmə”, “Partada düz otur”, “Qarşında mənəvi atan müəllim dayanıb”, “Arxanca oğlan gətirmə”, “Dərsə gecikmə”, “Dərsdən qaçma”, “Nizam-intizamı gözlə”, nə bilim daha nələr, nələr. Qadın nə deyərdisə, qızlar da onun əksini edərdilər. Bu, Hünər-

vərliyə çox toxunardı. Qadın tez-tez əsəbiləşərdi. Hövsələdən çıxardı...

Hə, yaxşı yadıma düşdü... Əşi, sən də qəribə adamsan!.. Ağzımı açmamış sualını verirsen... Altı aylıq zad deyilsən ki? Tələsmə, danışırım da...

— Avqust ayının axırları idi. Günəşin od püskürən nəfəsi adamı təndir kimi qarsırdı. İsti Fənarə Hünərvərli lap tənitişmişdi. O, otağında əyləşib Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasından universitetə göndərilən abituriyentlərin sənədlərini qeydə alırdı. Bu dəm qapı döyüldü. Dekan: — Buyurun, — deyə dilləndi. Qapı açıldı. İki nəfər otağa daxil oldu. Qadın eynəyinin üstündən onlara baxdı. Əvvəl elə başa düşdü ki, gələnlərin hər ikisi oğlandı. Çox keçmədən o yanıldığını başa düşdü. Qabaqda dayanan ucaboy, qəddi-qamətli idi. Əyninə qara şalvar, ağ qısaqol köynək pərçimləmişdi. Saçlarını qısa vurdurmuşdu. Qulağındakı sırğalar və bir də sinəsinin qabartısı olmasaydı, onu oğlandan heç cürə fərqləndirmək olmazdı. Kişinin qızının danışığı da, oturuşu da, duruşu da, yerışı də, lap gülüşü də oğlan sayaqıydı. Sıxıntı, utancaqlıq, ismət, həya hissi onda qətiyyəni duyulmurdu. Əyninə dürtüdükdüyü şalvarın arxa cibinə qoyduğu kitabça, onun da üstündən sancdığı qələm adama aralıdan “gəl”, “gəl” deyirdi. Bu qızın arxasında bəstəboy, saçları uzanıb çiyinlərinə tökülmüş, sir-sifətindən quldurluq oxunan cavan oğlan dayanmışdı. Onun əynindəki şalvarın rəngi bir qədər qırmızıya, qısaqol köynək isə yaşıla çalır. Hər ikisinin boynundan sarı zəncir asılmışdı. Onlar pambıq qozasından yeyib doymuş Ağcabədi camışı tək kövşək çalır, ağızlarındakı saqqızı ara vermədən çeynəyir, hərdənbir də gah sağ ordlarından sola, gah da soldan sağa ötürürlər. Hünərvərli istədi onları otaqdan qovsun. Sonra: — Səbr elə, Fənarə Hünərvərli, görək axırı necə olacaq, — deyə öz-özünə təskinlik verərək onların hər ikisinə: — Əyləşin, — deyə stul göstərdi. Qız da, oğlan da oturdular.

Hünərvərli:

— Eşidirəm, sizi, — deyə bildirdi.

Oğlan yanındakı qızı göstərərək:

— Mənim arvadım Balaxanım sizin universitetə qəbul olunub, müəllim.

— Çox yaxşı. Təbrik edirəm! Bəs xanımın özü niyə gəlməyib, oğlum?

— Gəlib.

— Hanı?

— Bəs bu yanımda əyləşən kimdi, müəllim?

— Bağışla, oğlum. Mən elə bildim, o da oğlandı. Maşallah, Allah bədnəzərdən saxlasın.

Hünərvərli də, qız da, oğlan da ucadan qəhqəhə çəkdilər. Sonra oğlan sözünə davam etdi:

— Eşitdiyimizə görə burda qızlara şalvar geyməyə icazə verilmir. Gəldim sizə bildirim ki, mənim arvadım şalvar geyəcək.

Hünərvərli oğlanın sözünü eşitcək eynəyinin üstündən onu diqqətlə süzdü. Sonra astadan cavab verdi:

— Oğlum, bu universitetdə qızların şalvar geyməsi qadağan olunub. Qayda-qanun hamı üçün birdir. İntizama hamı əməl etməlidir.

Balaxanım dekanın sözünü ağzında qoydu:

— Müəllim, siz “qızlar” dediz, axı mən qadınam?

Oğlan arvadının sözünü dərhal təsdiqlədi:

— Hə, hə, müəllim. Düz deyir Balaxanım... Üç aya yaxındı ki, o, mənim arvadımdı.

Əlacsız qalan Fənarə Hünərvərli söhbəti uzatmağa məcbur oldu:

— Başa düşürəm, oğlum. Burda qızla qadına fərq qoymurlar. Hamısına eyni tərzdə yanaşırlar. Hamısından da nizam-intizamı gözləmək tələb olunur.

Balaxanım üzünü ərinə tutaraq:

— Yox, mən...

Oğlan:

— Müəllim, qarşidan soyuq payız, qarlı, şaxtalı qış gəlir. Mənim arvadım... şalvarını çıxartmayacaq.

Hünərvərli:

— Onda sənin arvadın burda oxumayacaq.

Oğlan:

— Necə yəni oxumayacaq? Bu nə söhbətdi? Elə bil siz bu dünyada yaşamırsız? Dünya sivilizasiyasından xəbərsizsiniz?

Hünərvərli:

— Arvadlar dünya sivilizasiyasına şalvarla yox, elmlə, ədəblə qovuşurlar, oğlum.

Oğlan:

— Yox, mənim arvadım şalvar geyməlidir.

Hünərvərli:

— İndi mənim artıq vaxtım yoxdu. Burdakı qaydanı sizə açıqladım. Qalanını özünüz bilərsiz.

Oğlan:

— Görürsüz də, müəllim! Balaxanıma şalvar necə yaraşır? Həm də o bir az xəstəhəldi. Həkim deyib onu soyuqdan gözləmək lazımdı. Balaxanım şalvarı çıxarsa...

Ər-arvadın danışığından təngə gələn Fənarə Hünərvərli axır ki, özünü saxlaya bilməyib: — Yaxşı gedin, şalvar məsələsinə özümüz baxarıq, — deyə bildirdi.

1997

QEYBALININ ARZUSU

Qeybalının qəribə görkəmi vardı. İlk dəfə görüşdüyü adamların xatirindən çıxmazdı. Bu əlamətinə görə ona “həmişəyaşar Qeybulla” deyərdilər. Onun sini altmışı haqlamışdı. Boyu ilə eni arasında fərq demək olar ki, çox az idi. Bilirəm, deyəcəksiz: “Necə bəyəm!” Necəsi yoxdu. Kişinin bir metr iyirmi üç santı uzunluğu, metr yarım eni vardı. Qarnı sinəsindən qabağa düz səksən iki santimetr çıxırdı. Başı ilə qıçlarına diqqət yetirməsən, Qeybalını yarım tonluq çaxır çəlləyinə bənzətmək olardı. Axşam yaxınlaşırdı. Kişinin əhvalı xeyli qalxmışdı. O, əlini şalvarının cibinə saldı. Pullarını çıxarıb saydı və qaytarıb cibinə qoydu. Sonra öz-özünə dedi: “Bir küpə pitiyə, bir boşqab turşuya, yarım litr də arağa çatar”. Vurmaq həvəsi onu götürdü. Qeybalı nəfsini boğa bilməyib özünü yeməxanaya yetirdi. Keçib küncdəki stolun yanında düzülmiş stullardan birində əyləşdi. Üzünü xidmətçi Naznazıya tutub dedi: — A canı yanımış, bir bura gəlsənə. Naznazı əndamını yırğalaya-yırğalaya Qeybalının yanına gəldi. Stulu çəkib onun qənsərindəcə oturdu. Özündən razı halda dedi:

— Çoxdandı görünürsən, a Qeybalı? Xeyir ola? Yoxsa, bir işə-zada düşmüşsən, başımız qarışib xəbərimiz yoxdu?

— Allah kasadlığın üzünü qara eləsin. Sənin yanına əliboş gəlməyə utanıram.

— Hə, onu düz deyirsən, Qeybalı. Bilirsən də, ataların bir məsəli var: “Pulsuz kişiyə salam verməzlər”.

— Da demə, Naznazı. Məni bu millətin dərdi əldən salacaq.

— Millətin nə dərdi, a Qeybalı?

— Soruşmasan yaxşıdı... Hara gedirsən, hər kəs öz şəxsi mənafeyini düşünür. Da deyən yoxdu ki, balam, bir ətrafına da bax. Kasıba, imkansıza əl tut.

— Qeybalıcan, yamanca savadsız danışırısan.

— Niyə?

— A pir olmuş, şəxsi mənafe olan yerdə nə ümumi mənafe? Pulunu ver, yeməyini ye. Arağını iç. Qurtarsın getsin. Bu olar sənün üçün həm şəxsi, həm də ümumi mənafe.

— Hə... A Naznazı, sən də bu yeməxanada filosof olmusan ha.

— Necə bəyəm?

— Bəzi siyasətçilər demişkən, quşu lap dimdiyindən vurursan.

— Bə necə?

— Yaxşı, onda mənə bir küpə piti, bir az xiyar turşusu, bir şüşə də arağ.

— Burda yeyəcəksən?

— A canı yanmış, bə harda?

— Elə bildim buğlada-buğlada evə aparacaqsan.

— Sağ ol da! Heç səndən gözləməzdim.

— Axı o sifarişlərdən sənə nə olacaq ki?!

— Hələlik onları gətir. Sonrasına baxarıq. Nisyə versən, yavaş-yavaş tiyanı qızıdırarıq.

— Üzünə demək yaxşı deyil, Qeybalı, yamanca arıqlamısan ha!.. Belə getsə, uzunun enini üstələyəcək. Bu, çox qorxulu halıdır, Qeybalıcan.

— Yaxşı! Ürəyimi çatlatma. Dur, dediklərimi gətir.

— Qeybalı, əziz canına and olsun. Havayı yeyib-ichmək olmayacaq. Pulun varsa, dediklərini gətirim, ye-iç. Yoxsa, məni azara salma.

Qeybalı bir az tutuldu. Sir-sifəti bozardı. İstədi durub acıq eləyib getsin yeməxanadan. Ancaq küpələrdə qaynayan təzə qoyun ətinin iyi onu bu fikrindən döndərdi. Kişinin ağzı sulandı.

Bir-iki dəfə udqundu. Əlacsız qalıb yazıq-yazıq Naznazının gözlərinin içinə baxdı. Bunları dərinədən müşahidə edən Naznazı ucadan qəhqəhə çəkdi. Sonra da: — Düz demirəm, Qeybalı? — deyə bildirdi. Ümidini üzən Qeybalı bir balaca gülümsündü və saymazyanı dedi: — Dur, qadası, dur gətir. Görək başımıza nə çarə qılırıq. Naznazı ayağa qalxdı. Özünü yüz səksən dərəcə bucaq altında fırlatdı. Qeybalı ətə həsrət qalan pişiklər kimi onun yancaqlarına baxdı. İçi alışıb yandığından dodaqlarını bir-birinə kipləşdirib başını yavaşca buladı. Dərinədən köks ötürdü. Çox çəkmədi ki, Naznazı sifarişləri məcməyidə gətirib stola düzdü. Sonra da: — Qeybalı, az iç, özünü birtəhər edərsən, — dedi. Pitinin buğu Qeybalının üzünə vurdu. O, əvvəl ağ yumşaq təndir çörəyindən boşqaba doğradı. Sonra da piti küpəsini doğranmış çörəyin üstünə boşaltdı. İslanmış tikələrdən bir-ikisini çəngələ keçirib ağzına qoydu. Nəfsini söndürdü. Sonra arağ şüşəsinin ağzını açıb qədəhi doldurdu, götürüb burnuna tərəf apardı... İylədi. Üzünü yuxarı tutdu, nəşə dodaqları altında pıçıldadı, gözlərini yumdu. Qədəhi başına çəkib arağı axıra qədər içdi, sonra da stolun üstünə qoyub, ağzını büzüştürdü. Xiyarlardan birini ağzına dürtüştürdü. Haçandan-haçana özünə gəldi. Güc vurdu piti boşqabına. Bir də ayılıb gördü ki, boşqabda yemək qurtarıb. Ancaq şüşədə xeyli arağ qalıb. Qeybalı bir yarımçiq qalmış şüşəyə baxdı, bir də boşalan boşqabına. Nə edəcəyini bilməyib Naznazının üzünə marıtdadı. Naznazı onu dərhal başa düşdü. Qeybalıya yazığı gəldi. Ürəyi yumşaldı. Heç bir söz demədən bufetdən bir küpə də gətirdi.

Qeybalı istədi ki: — Çox sağ ol, Naznazı, zəhmət çəkmə, doymuşam, istəmirəm — desin. Şüşədəki araqdan əl çəkə bilməyəcəyini düşünüb inad göstərmədi. Naznazıya başı ilə razılığını bildirdi, pitini və arağı yavaş-yavaş əritməyə başladı. Getdikcə beyni dumanlanır, əhvalı daha da yüksəlirdi Qeybalının. Danışdıqca çənəsi titrəyir, sözlər birər-birər tökülürdü ağzından.

Keçmişdə baş verən hadisələr, unudulanlar kişinin yaddaşında çözlənirdi. Yarı-yarımçıq, məntiqsiz fikirləri qırıq-sökük halda danışdı o. Vaxt uzandıqca qızıqşan Qeybalının quramalarını, ucadan çəkdiyi qəhqəhələrini həndəvərdə eşidənlər yeməxanaya gəlir, boş stullarda əyləşir, qarşılına bir stəkan çay qoyub saymazyanı onu dinləyirdilər. Adamlar Qeybalı deyənlərə gülüşür, hərdənbir ona atmacalar da atırdılar. O, yavaş-yavaş şiri-nərə dönürdü. Daha gülməli, daha məzəli əhvalatlar danışdı. Dediklərinin hamı tərəfindən yüksək dəyərləndirildiyini güman edən Qeybalı Naznazıya dedi: — “Yeməxananın qapısını bağla. Mənim hesabıma hərəyə bir küpə piti, bir şüşə də araq ver, yeyib içsinlər”... Qeybalının pulsuzluğunu və kefləndiyini yaxşı bilən adamlar bir ağızdan: — Çox sağ ol, Qeybalı, biz toxuq, yemirik, — dedilər. Qeybalı isə: — Adə, kişi olun, yeyin-için, bu dünyada kef çəkin, — deyərək təkid etdi. Qeybalının həddini aşmasından qorxuya düşən Naznazı dərhal ona yaxınlaşaraq bir çimdik götürdü və bildirdi:

— Sən lap ağ elədin, Qeybalı. Yekə kişisən. Bayaq demədin ki, pulun yoxdu?

— Dedim. Nisyə ver. Nə vaxt pulum olar, onda ödəyərəm, Naznazıcan.

— Yox, qadası. Nisyə keçməz.

— Naznazı, qadası, sənın atan Kərəməli də yaxşı kişidi. Axşam bazarda onunla da görüşdüm.

Ətrafda əyləşənlər Qeybalının: “Axşam atanla görüşdüm” sözünü eşidib uğundular.

Naznazı özünü saxlaya bilməyib:

— Nə? Axşam atamla bazarda görüşdünüz?

Naznazı mat-məttəl Qeybalının üzünə baxdı. İstədi desin ki: — A qırışmal, mənim atam Kərəməli düz otuz il bundan əvvəl dünyasını dəyişib. Onu harda görə bilərsən? Utanmırsan, yalan danışırısan? Sonra nəşə fikirləşdi Naznazı. Dinmədi. Söhbətin

axırını gözlədi. Qeybalı Naznazının düz gözünün içinə baxdı və təkid etməyə başladı:

— Hə, hə, görüşdük. O, mənə dedi ki, pulun olmayanda, əlin aşağı düşəndə Naznazıya yaxınlaşarsan... Ürəyini açarsan... Dərdini söyləyərsən... O da sənə əl tutar, dayaq olar.

Naznazı şaqqanaq çəkdi. Sonra dedi:

— Qeybalı, bu dəfə də atamla görüşəndə məndən ona salam deyərsən.

Qeybalı sevincək halda: — Oldu, Naznazı, — deyərək bildirdi. Xidmətçi dərhal dedi: — Bu dəfə atamın yanından gəlmisən. İndi mənim qonağımsan. Dur get evə. Yat. Dincəl. Camaatı bura yığma.

Naznazıdan “qonağımsan” sözünü eşitcək Qeybalı tez stuldan qalxdı, təşəkkürünü bildirib qapıdan çıxmışdı ki, ayaqları birbirinə dolaşmış üzüstə yerə yıxıldı. Dizləri əzildi. Çətinliklə ayağa qalxdı. Üst-başının tozunu çırpmaq istədi. Bacarmadı. Səndələyə-səndələyə yola çıxdı. Elə bu vaxt yol ötən yeznəsi Gülmalı Qeybalını səndələyə görüb maşını onun qənsərində saxladı. O, pəncərənin şüşəsini aşağı çəkdi, başını bayıra çıxartdı: — Bu nə gündü, düşmüşəm ə, — deyərək dilləndi. Qeybalı əvvəl maşını da, yeznəsi Gülmalını da tanımadı. O, əyilmiş qamətini düzəltdi. Bütün diqqətini maşına və Gülmalıya cəmləşdirdi. Haçandan-haçana çənəsi əsə-əsə: — Bu, sənənsən, yeznə? — deyərək maşına tərəf bir-iki addım atdı. Gülmalı Qeybalının vəziyyətini başa düşdü. Maşının arxa qapısını dərhal açdı.

— Gəl əyləş, gedək evə, — deyərək bildirdi. Qeybalı çox çətinliklə maşına əyləşdi.

Gülmalı dedi:

— Bu qədər içmək olar? Bir gün bu araq zəhrimar səni partladacaq. Uşaqlarını yetim qoyacaq.

Qeybalı cibindən dəsmalını çıxarıb ağız-burnunu sildi. Ürəyi yumşaldı, kövrəldi. Sonra dedi:

— Allah eləməsin, Gülmalı. Uşaqlarsız sakit ola bilmərəm, ruhum da o dünyada od tutub yanar.

— Onda bu zəhrimarı az iç. Bu görkəmdə tanış-bilişlər nə deyirlər sənə?!

— Mən kefli döyürəm, Gülmalı. Qarnım ağrıyır. Bağırsaqlarım mənə yamanca incidir.

— İncidir, qardaş, içmə də.

— Yox, bu içkidən deyil.

— Bə nədəndi?

— Qarnım həmişə köp olur. Az qalır ürəyim ağzımdan çıxa.

— Elə olan tövrədə qarnını yavaş-yavaş sıgalla.

— Sığallayıram, yeznə. Heç nə çıxmır...

Gülmalı Qeybalını beləcə evinə apardı. Ərini bu vəziyyətdə gören Əsmayə və uşaqları Qeybalıgilə tərəf qaçdılar.

— Qeybalı ölür, — deyər həyətdə qışqırıq düşdü. Səs-küyə qonşuları Məmməd əmioğlu da özünü yetirdi. Adamlar yerbəyerdən Qeybalını dövrəyə aldılar. Kişi arvadını, uşaqlarını, həmişə hörmət və izzətlə yanaşdığı qonşuları görcək özünü saxlaya bilməyib höknür-höknür ağlamağa başladı. Başına toplaşanların da ona yazığı gəldi, ürəkləri yumşaldı. Uşaqları isə gözlərini ovuşdura-ovuşdura ağlamağa başladılar. Qonşular Qeybalının arvadına, uşaqlarına təskinlik verə-verə evin ortasında döşəməyə qalın yun döşək saldılar. Üstünə də təptəzə ağ çəktilər. Qeybalını pallı-paltarlı döşəyin üstünə uzatdılar. Məmməd əmioğlu təəssüf hissilə dodaqaltı pıçıldadı: “Allah bu günə düşməni də salmasın”. Deyəsən, Qeybalı Məmməd əmioğlunun sözünü eşitdi, dərhal cavab verdi:

— Ölüərəm, əmioğlu.

— Görürəm.

Qeybalı əvvəl Məmməd əmioğlunun, sonra da arvadı Əsmayənin ətrafına toplaşan uşaqlarının üzünə diqqətlə baxdı. Hamının üz-gözündə qorxu, təlaş duydu. Bir an özünə də elə gəldi ki,

bir azdan gün tutulacaq, hava qaralacaq, yaşadığı dünya ilə, doğrudan da, vidalaşacaq. Var gücünü topladı. İstədi qalxıb yumşaq, yun döşəyin ortasında otursun. Sonra nə fikirləşdisə qalxmadı. Üzünü əmioğlusuna tutaraq dedi:

— Məmməd əmioğlu, hər gün köp mənə bax beləcə öldürür. Dözə bilmirəm. Belə yaşamaqdansa, Allah ucuz ölüm versin mənə. Ölüm, bu dərdi-bələdan canımı qurtarım.

Qeybalı asta-asta danışdıqca arvadı Əsmayənin bağı qana dönürdü. Uşaqlar da atalarının yatdığı döşəyin qırağındaca oturub xısın-xısın göz yaşları tökürdülər...

Qeybalının bayaqdan bəri gözləri yaşlı balalarını gören Gülmalı dedi:

— Əsmayə, zəhmət olmasa, bura bir vanna gətir. Bir az da isidilmiş günəbaxan yağı. Yağı tökək vannaya. Kişinin vəziyyəti ağırdı. Məmməd əmioğlu gəlmişkən Qeybalının qarnını sıgalla-yaq. Görək nə çıxır. Bəlkə Qeybalı özünə gəldi. Yoxsa, çətin olacaq...

Əsmayə ərinin ağzından gələn araq iyini anladı. Özlüyündə əsəbiləşdi. Bu haləti gören qonşular ismətlərindənmi, həyəllərindənmi, çəkindiklərindənmi, ya nədənsə üstünü vurmədilər. Ancaq arvadı istədi desin ki, yox, ona toxunmayın, o ölən deyil. Bu onun adətidi. Bir an dayandı. O da nəşə fikirləşdi. Heç bir söz deməyib otaqdan çıxdı. Çox çəkmədi ki, əlində vanna, bir şüşə də günəbaxan yağı geri qayıtdı. Gülmalı Əsmayədən şüşəni alıb, narıncı rəngli yağı vannaya tökdü. Sonra da dedi:

— Məmməd əmioğlu, kömək elə, Qeybalının paltarını soyunduraq. Onun qarnını ovuşduraq. Görək, kişinin başına nə gəlir.

Məmməd əmioğlu “Hə” deyib dizləri üstə Qeybalı yatan döşəyin qırağında oturub onun paltarlarını çıxartdı. Qeybalının qarnı çəllək kimi qabağa çıxdı. Yay çıxandan bədəninə su dəymədiyindən kişinin qarnının ətəyindəki qırıqlarda qartmaqlar yaranmışdı. Diqqətlə baxanda, qartmaq bağlanmış qırıqlar ayrılan, birləşən qarmaqarışıq yolları, qıraq-bucağından çıxan barmaq

uzunluqdakı seyrək, qara tüklər yol qırağındakı kol-kosları xatırladırdı. Kənarında dayanıb baxanlar kişinin bədənini qara, qonur ayı cəmdəyinə bənzərdilər. Gülmalı gözcü bir Qeybalının qara, qıllı qarnına baxdı, bir də vannadakı bir litrlik günəbaxan yağına. Gülmalı pencəyini çıxartdı. Zolaq-zolaq köynəyinin qollarını dirsəyə qədər çırmadı. Üzünü Məmməd əmioğluna tutaraq: — Dayanma, kömək elə kişinin qarnını sığayaq, — dedi. Məmməd əmioğlu da bayaqdan bəri dayanıb bu sözü gözləyirmiş kimi, Gülmalı tək üst-başını tarazladı. Qeybalını arxası üstə uzandırdılar. Gülmalı ilə Məmməd əmioğlu əvvəl öz əllərini vannadakı yağla yağladılar. Sonra da Qeybalının göbəyinin üstünə bir ovuc yağ tökdülər. Eyni vaxtda Gülmalı sağdan üstdən aşağı, Məmməd əmioğlu da soldan alt-dan yuxarı Qeybalının qarnını sığamağa başladılar. Düzdür, əvvəl-əvvəl Qeybalının bir az qıdığı gəldi. Kişi tezliklə buna da öyrəşdi. O, aramla nıqqıldayır, hərdən bir də: “Hə, hə, dincəlirəm, Allah sizi də dincəltsin, önlərinizə rəhmət eləsin” — deyirdi. Gülmalı sığayarkən Qeybalının başı qalxıb, ayaqları enir, Məmməd əmioğlu sığıyarkən kişinin ayaqları qalxıb başı enirdi. Vəziyyəti bayaqdan bəri izləyən Əsmayə ərinin nıqqıltısına, hıqqıltısına dözə bilməyib gəlib yastığının yanındaca oturdu. Ərinin ağzından püskürən üfünətə məhəl qoymayan Əsmayə əlini onun geniş alnında gəzdirir, barmaqları ilə saçlarını daraqlayırdı. Arvadın gözlərində alacalanan damcılar yanaqlarına süzülürdü. Özünü saxlaya bilməyən Əsmayə ərindən soruşdu: — “Qeybalı, qadan alım, indi özünü necə hiss edirsən?” Qeybalı gözlərini arvadının qorxudan qanı qaçmış, saralıb-bozarmış üzünə dikdi. Kövrəldi. Titrək səslə dedi:

— Ay Əsmayə, Allah atana rəhmət eləsin. Sən olmasaydın, mən çoxdan ölmüşdüm. Sən Allah, işdi, ölüb eləsəm, uşaqlardan muğayat ol.

— Qorxma, Qeybalı. Uşaqları da qorxuzma.

— Deyirəm, şükür Allahın böyüklüyünə. Adamlar ondan oğul, qız toyu görmək arzulayanda, gör mən nə diləyirəm?

Arvadım:

— Nə diləyirsən, Qeybalı?

— Bircə dəfə... Özümü rahatlamaq!..

SƏRSƏRİ ŞÜKÜRALININ SEVİNCİ

Hər yadıma düşəndə az qalırım gülməkdən uğunum. Də-səm, inanmayacaqsız. Öz işinizdi. Ancaq deyəcəklərim həqiqətdi. Yalan söhbətdən zəhləm gedir. Səhv etmirəmsə, payızın ortaları olardı. Göyün üzünü örtən buludlar elə bil dolmuşdu. Yükünü boşaltmağa macal axtarırdı. Adam soyuqdan üşüyürdü. Meşə cansıxıcı görünürdü. Söyüd, qarağat, cır alça, cır armud ağacları çılpaq qalmışdı. Xan çinarın aşağı qol-budaqlarındakı yarpaqlar saralıb tökülsə də, uclarında hələ tək-tək qalanları vardı. Adamın ayaqları altında qalan yarpaqlar xışım-xışım xışıldayırdı. Torpağı köpüşdürüb qaldıran göbələklər adama sanki “gəl-gəl” deyirdi. İnsan hənirtisi duyan qaratoyuqlar, turaclar, kəkliklər ağacların koğuşlarından, kolların, otların, yarpaqların arasından qanad çalıb bir göz qırpımında havaya qalxır, bir anda budaqların arasında görünməz olurdular. Dələlər də bu soyuq payız havasında budaqdan-budağa atılır, arsız-arsız oyunlar düzəldirdilər. Səhərin gözü açıldan ov həsrəti ilə meşəni ələk-vələk edən, bəhsə giribləmiş kimi hər gördüyünə patron boşaldan uzunqulaq Aynalı ilə keçəl Səfəralı qatarı demək olar ki, boşaltmışdılar. Yalan danışa bilmərəm. Hərəsinin ya bir, ya da iki patronu qalardı. Uzunqulaq Aynalı tək bircə dənə porsuq vura bilmişdi. Keçəl Səfəralı porsuğa baxıb dedi:

— Onu hara aparacaqsan? Hamı səni ələ salacaq.

— Niyə ki, porsuq yaxşı heyvandı. Qara öskürəyin, bir də asma xəstəliyinin dərmanıdı. İstəsən, ətindən sənə də verərəm.

— Arvad səni porsuqla evə qoymaz, Aynalı.

Uzunqulaq Aynalı qoşalülə tufəngini çiyininə aşırı, porsuğu

arxasındakı çantaya qoydu və keçəl Səfəralıya dedi:

— Ay keçəl, porsuq vurmasaydım, bu günüm də hədə gedəcəkdə. Mən heç vaxt evə — arvadın yanına əliboş qayıtmamışam. Arvad porsuğa necə baxır-baxsın. Axır ki bir şey vurmuşam. Arvadın yanına keçəl kimi üzükara qayıtmıram ki.

Doğrusu, “keçəl” sözü Səfəralını açmadı. O, özlüyündə bərk əsəbiləşdi də. İstədi uzunqulaq Aynalının yaxasından tutub ona yaxşı bir sillə çəksin. Ancaq deyəsən, bir az qorxub çəkdi. Əvvəla, uzunqulaq Aynalı iki keçəl Səfəralı boyda cantaraq bir adam idi. Sonra da o, vursaydı, keçəl Səfəralının vəziyyəti yaxşı olmayacaqdı. Bəlkə də keçəl o dünyalıq olacaqdı. Uzunqulaq Aynalı porsuq əvəzinə keçəl Səfəralını... Bax buna görə də “keçəl” sözü əhəmiyyət vermədi Səfəralı. O fikirləşdi: “Əşi, bir sözdü dedi də, uzunqulaq Aynalı. Gərək deməyəydi”. O beləcə sakitləşirdi ki, uzunqulaq Aynalı bildirdi:

— Turacdan, kəklikdən vura bilmədik, heç olmasa, ay keçəl, gəl böyürtkən yeyək.

— Nə deyirəm, yeyək deyirsən, yeyək də.

Kollar qapqara şəvə kimi böyürtkən salxımlarına bürünmüşdü. Onlar bir-iki salxım yemişdilər ki, birdən pırıltı ilə iki turac kolların arasından üzü səmaya doğru, hərəsi bir istiqamətdə şığıdı. Keçəl Səfəralı tufəngi çiyindən alıb tətii çəkdi. Atəş açıldı. Elə bu vaxt kolun arxasında bir eşşəyin dal ayaqları üstə şahə qalxdığını və anqıraraq guppultu ilə yerə sərildiyini gördü. Uzunqulaq Aynalı əvvəl heyrətlə keçəl Səfəralıya baxdı, sonra iki əli ilə başına vurdu və şaqıldayıb dedi:

— Hə, keçəl, sən öləsən, əla ov elədin. Canına dəysin. Hər oğul belə şücaət göstərə bilməzdi.

— Aynalı, bu hardan çıxdı, ə?.. Əməlli bax, sən canın, gör eşşək ölməyib ki? Ölübsə, başıma daş düşdü.

— Yox, uzanıb səni gözləyir.

— Yaxşı zarafat eləmə. Bu eşşək kimindi?

— Kimin olacaq, sərsəri Şüküralının.
 — Vay dədəm, vay! Gəl indi bu sərsərinin əlindən qurtar görüm, necə qurtarırsan.
 — Qorxma, keçəl, bir şey fikirləşərik.
 — Əşi, sərsəri Şüküralı vallah belimi basacaq! Deyəcəm ki, eşşək cins idi. Onun ceyran duruşu vardı. Gözləri aydın, dişləri ağ, quyuğu da qızıldan idi. Suyu süzə-süzə içirdi. Yersiz anqırmazdı. Yükötürən idi. İldə neçə bala verirdi... Nə bilim, nə... İndi gəl eşşəyi dəyərləndir görüm, necə dəyərləndirirsən?..

Keçəl Səfəralı eşşəyə yaxınlaşdı. Eşşək tir-tap uzanmışdı. Keçəl Səfəralının ona yazığı gəldi. Bir əlindəki tüfəngə, bir də tir-tap olmuş eşşəyə baxdı. Öz-özünü məzəmmət edirdi ki, sərsəri Şüküralının gəldiyini gördü. Qısa boylu, uzunsifət, yekəburun sərsəri Şüküralının cod saçları domba gözlərinin üstünə düşəndə onu lap qabana oxşadırdı.

Hər şey aydın idi. Daha gizli saxlanılacaq bir şey qalmırdı.

Uzunqulaq Aynalı keçəl Səfəralıya yaxınlaşdı. Sonra da bir şey olmayıbmiş kimi dedi:

— Sən narahat olma, keçəl! Mən indi elə bir həngamə düzəldəcəm ki, sərsəri Şüküralı eşşəyin ölümünü də yaddan çıxaracaq. Bir də ki o yazıq çoxdandı ki, sevinməyib. İndi mən onu ürəkdən sevindirəcəm.

— Bədi, Aynalı, sən Allah zarafat eləmə! Mənim evim yıxılıb. Ax, eşşək... eşşək... Sən kolun arxasında nə gəzirdin ki? O qanına qəltan olmuş turaclar hardan çıxdı, eşşək? Axı, sən ölməli deyildin. Ölməli o qədər qanmazlar var ki.

— Niyə zarafat eləyirəm, keçəl. Düzdü, eşşəyə mənim yazığım gəlir. Ancaq sərsəri Şüküralının kim olduğunu da yaxşı bilirsən. Eşşək ondan çox qanan idi. Abırlı idi.

— İnan, Aynalı, güllə Şüküralıya dəysəydi, bəlkə mənə o qədər təsir eləməzdi. O, gözünü açandan, əyninə şalvar geyəndən, ağılı söz kəsəndən bilirsən də, kənddə yetənə yetir, yetməyəne

də bir daş atır. Ömrü boyu adamlardan qeybət qırıb, onlar arasında dedi-qodu yaradıb. Gözünə bir balaca yaxşı dəyməyənlərə şəbədə qoşub. Öyrənib onun-bunun dalınca danışmağa. Bir kəlmə dedin, gün axşamacan çənə döyür. Tez-tez yalandan and içir. Eşşək neyləyib, hə? Düzünü de. Heç kimin işinə qarışmır. Heç kəsə sataşmır. Gücü çatandan adamlara kömək edir. Eşq olsun elə qanmazlarsansa, belə heyvana!

— Bax bunlara görə deyirəm də, keçəl. Sərsəri Şüküralı bizə çatan tək tüfəngi onun üstünə çəkəcəm. — Adə, qaçma vurdum, — deyəcəm. Eşşəyə tüfəng atıldığı üçün sərsəri Şüküralı inanacaq. Sən məni dərhal tut. Guya ona atəş açmağa imkan vermirsən. Keçəl, birdən özünü unudub, məni tutmazsan, mən də özümü saxlaya bilmərəm, sərsərini cəhənnəmə vasil edərəm ha! Onun da, mənim də uşaqlarımız var. Başımıza daş salarım ha.

— Yaxşı, nə deyirəm.

— Hə, onda sərsəri eşşəyi unudub qaçacaq. Əlimdən sağ-salamat qurtardığı üçün sevinəcəm...

Uzunqulaq Aynalı söhbətini qurtarar-qurtarmaz sərsəri Şüküralı özünü hadisə yerinə çatdırdı. Eşşəyi yerdə sərili görüb, sanki yerindəcə dondu. Haçandan-haçana özünə gəldi. Eşşəyin o tərəf-bu tərəfinə baxdı, başını, yalını sığalladı. Yazıq heyvanın döş qəfəsindən dəyən güllənin yerinə əlini toxundurdu. Ölmüş heyvanın arxasına da keçdi. Sonra da qarnına kirki dolmuş kəlcə kimi yerindəcə tullandı:

— Bunu kim vurub? — deyə bağırdı.

Uzunqulaq Aynalı dərhal:

— Mən vurmuşam, əclaf, alçaq. Mən səni də gəbərdəcəm. Hər yerdə, hər zaman arxamca danışırısan. Qapımda toyuq-cücə qoymamısan. Hamısını tülkü kimi oğurlayıb yemisen.

— Harda danışmışam, kimə danışmışam? Nə toyuq, nə cücə, nə oğurluq, Aynalı? Vallah, sən deyənlər heç vaxt olmayıb. Bəlkə bizim aramızı vururlar.

— Çox danışma, al, bu güllə də sənin.

Uzunqulaq Aynalı tüfəngi çiyindən aldı. Lüləsini sərsəri Şüküralının üstünə diklədi. Keçəl Səfəralı cəld Aynalının üstünə atılaraq dedi:

— Amandı, Aynalı! Yazığın gəlsin bu sərsəriyə. Bir çətən balası var. Balalarını yetim qoyma onun. Qoy cəhənnəm olsun o yana. Əlini it qanına batırma... Yalvarıram sənə...

Uzunqulaq Aynalı keçəl Səfəralının qolları arasında dartındı. Tüfənginin lüləsini hey sərsəri Şüküralının üstünə yönəltməyə çalışırdı. Elə bu vaxt Aynalı havaya bir atəş açdı. Sərsəri Şüküralı başını kənara qaçırırmış kimi yerindən sıçradı. Keçəl Səfəralı uzunqulaq Aynalı ilə süpürüşür, hərdən bir: — Adə, Şüküralı, qaç canını qurtar, — deyə qışqırırdı.

Bir az qorxaq, bir az cəsərsiz, bir az da sadələvh sərsəri Şüküralı meşəyə tərəf qaçdı. O bir göz qırpmında yoxa çıxdı. Uzunqulaq Aynalı isə ucadan bağırırdı:

— Yox, onu öldürəcəm, kaş eşşək yox, Şüküralı öləydi, — deyirdi. Sərsəri Şüküralının uzaqlaşdığını görən uzunqulaq Aynalı bildirdi:

— Keçəl, eşşəyin ölümünə də belə xitam verdik. Sərsəri Şüküralı da əlimdən sağ-salamat qurtardıği üçün bilirsən, indi necə sevinir?! Bu birinci sevinc!

* *
*

Sərsəri Şüküralı evə gələndə halı özündə deyildi. Kişinin sir-sifəti də bozarmışdı. Başını kəssən, qanı yerə tökülməzdi. Kişi həyəətə girəndə arvadı Xavərin ondan ağı bir şey kəsmədi. Arvad ərindən soruşdu:

— Kişi, bikefsən. Bayaq deyə-gülə səni yola salmamışdım-mı? Bəs eşşək necə oldu? Yoxsa, tapa bilmədin eşşəyi? Onu ca-

navar parçalamaz ki?

— Elə-belə, arvad. Daha eşşəyimiz yoxdu. Özüm də yaxşı qurtardım. Anam namaz üstə imiş. Əgər qaçmasaydım, Aynalı məni eşşəkdən betər edəcəkdi. İndi siz də cənazəmin üstündə vay-şüvən qoparacaqdız.

— Booy, Allah eləməsin, a kişi. Necə yəni eşşəyimiz yoxdu? Necə yəni uzunqulaq Aynalı səni eşşəkdən betər edəcəkdi?

— Dedim də, arvad. Allah keçəl Səfəralının atasına rəhmət eləsin. Ömrü boyu ona borcluyam. O olmasaydı ha, Allah bilir ki, indi nə fisqırıq qopmuşdu.

— Kişi, fisqırıq qopmuşdu nədi? Bıyy, başıma daş düşən canım. Kişi dəli olub nədi? O, sənə əl qaldıra bilər?

— Qaldırar, arvad, qaldırar!

— Yox, o, haranın çaqqaladı?

— Yavaş danış, arvad. Mən onda gördüyümü gördüm. Gələr bizi evdəcə... Cəhənnəmə ki vurub öldürüb eşşəyi. Özüm də az qala eşşəyə qurban getmişdim.

Xavər mat-məttəl əri sərsəri Şüküralının üzünə baxdı. Kişi çox fikirləşdi, olub keçmişləri yaddaşında çözlədi. Bu hadisə nə idi? Uzunqulaq Aynalı niyə məni öldürmək istəyirdi? Bu düşməncilik hissi onda hardan doğmuşdu? Eşşəyimi niyə öldürdü? Mən ölsəydim, bu kasad vaxtda arvad balalarımı necə dolandıracaqdı? Axı, mən Aynalıya hansı pislikləri etmişdim? Aman Allah, uzunqulaq Aynalının sir-sifəti necə də dəyişmişdi? Az qala gözləri yerindən çıxacaqdı onun.

Suallar sərsəri Şüküralını çəkib uşaqlıq illərinə apardı. Harda, nə vaxt Aynalının kor pişiyinə daş atdığı yadına belə düşmədi. Əlacsız qalıb arvadı Xavərə dedi:

— Arvad, biz çox səhlənkər adamıq. Bundan sonra gün batan kimi darvazanı, yatanda evin qapısını gərək arxadan bərk-bərk bağlayaq. Yoxsa, bilmək olmaz. Bizim də özümüzə görə dost-düşmənimiz var. Bir də ki mən ölüb eləsəm, xiffətimi eləmə...

Təkcə uşaqlardan muğayat ol.

— Kişi, axı sənə nə olub?

— Yavaş danış, arvad, uzunqulaq Aynalı eşidər!

— Eşidər, eşitsin də...

— Yox, sən mən deyənə bax.

— Kişi, o oğraş səni qorxudub deyəsən. Sən öləsən, onun şalvarını çıxararam!

— Yox, arvad! Sən Allah! Uşaqları yetim qoyarsan. Bir də ki onun şalvarı ilə nə işin var?!

Xavər yeri ağ güllü-güllü çarşabını başına atdı. Uzunqulaq Aynalıgilə getmək istəyirdi ki, sərsəri Şüküralı onun qarşısını kəsdi.

— Atam-anam sənə qurban, arvad, getmə. Onu indi danışdırmasan yaxşıdı. Qoy hirs soyusun. İndi əlindən xata çıxar.

— Çəkil yolumdan, kişi.

— Yox, arvad, sənə qurban olum, keç bu işdən. Bizə indi sülh gərəkdə. Təsəvvür elə, eşşəyi öldürməyiblər. Eşşək özü ölüb. Əcəldi də, çatıb ölüb. Eşşəkdən nəyimiz artıqdı ki? Əcəl çatan da biz də öləcəyik.

Arvad “sülh” sözünü eşidib ayaq saxladı.

— Düz deyirsən, kişi. Sülh yaxşı şeydi. Ancaq...

Sərsəri Şüküralı arvadının inadından döndüyünü görüb sevinirdi. Bu da yazıq sərsəri Şüküralının ikinci sevinci oldu.

* * *

Axşam yaxınlaşırdı. Heç şeydən söz-söhbət yaradan, dedi-qodu salan, qiybət qıran kişilər kənd dükanının qabağına toplaşib laqqırtı vururdular. Keçəl Səfəralı söz alıb meşədəki hadisəni danışmaq istəyirdi ki, sərsəri Şüküralını dükana gələn gördü. O, özünü saxlaya bilməyib, az qala qəşş edib yıxılacaqdı. Hamı əvvəl heyrət və təəccüblə keçəl Səfəralıya baxdı, sonra baş ve-

rən hadisənin fərqiə varmadan onlar da uğunmağa başladılar. Hərdən bir uğuntularını saxlamağa çalışır, gah keçəl Səfəralıya, gah da sərsəri Şüküralıya baxırdılar. Sərsəri Şüküralı adamların məzəsini görüb bir az əsəbiləşsə də, özünü o yerə qoymadı. Bir şey olmamış kimi adamlara yaxınlaşdı, bir balaca özünə toxdaqlıq verdi. Sonra da hər şeydən xəbərsiz kimi gülənlərə qoşuldu. Onun gülüş səsi ətrafdakıların səsinə qarışdı. Kiminin gülüşdən gözləri yaşarır, kimisi də iki əli ilə qarnını qucaqlayır, əyilib qalxaraq “Öldüm, ay dədə” deyirdi.

Bir az səbirsiz, bir az da əldən-ayaqdan isti, huşdurum-haray Nuralı mənasız gülüslərdən heç bir şey başa düşmədiyindən bir-bir adamların üzünə baxdı. — Nə olub, adə, yekə adamsız, mənə də deyir də! — deyə yanında qəşş edənləri dümsükləməyə başladı. Nə qədər çalışdısa, heç kəsdən bir şey öyrənə bilmədi. Keçəl Səfəralı gülməkdən qarnını tutub iki qat oldu. Əlacsız qalan, heç kəsdən bir söz öyrənə bilməyən Nuralı onun yumşaq yerinə bir-iki təpik vurdu və: — Əşi, bir özünü ələ al, görək, nə hadisə baş verib? — dedi. Təpiklər arxadan dəydiyindən keçəl Səfəralının qarnına sancı doldu. O geri çəkildi. İstədi ki: “Məni niyə vurursan, ay Nuralı, sənə nə pislik eləmişəm?” — desin, ancaq Nuralının da üzündə bir gülüş, bir az da hırıltı cizgilərini duydu və dərhal onun zarafatını başa düşdü. Daha ona da bir söz demədi. Keçəl Səfəralı haçandan-haçana özünə gəldi. Sancısı da bir balaca ara verdi. O, hırıltılar içərisində meşədə baş verən hadisəni danışmağa başladı. Sərsəri Şüküralı əvvəl-əvvəl pərt olsa da, biləndə ki, uzunqulaq Aynalı ona zarafat edirmiş, onu tüfənglə vurub öldürmək niyyəti yoxmuş, kişinin üstündən elə bil dağ götürüldü. Ürəyində “Allah böyüklüyünə şükür!” — deyə özünə təskinlik verməyə başladı. O, sevincdən üzünü keçəl Səfəralıya çevirdi. Onun üz-gözünü öpməyə başladı. Adamlar sərsəri Şüküralıya baxa-baxa qəşş edirdilər...

Sərsəri Şüküralı evə qayıdıb sevinclə arvadına dedi:

— Dedim də, arvad, tələsmə. Hər şey yaxşı oldu. Sən demə uzunqulaq Aynalı zarafat eləyirmiş. Heyf, çox heyf eşşəyin canından!..

— Necə heyf? Kişi, canın üçün eşşəyi sənə, səni də Aynalıya qataram.

— Aləmi qatma başına sən Allah! İndi-indi özümə gəlirəm. Eşşək qurban olsun sənə! Qurtar uzunqulaq Aynalıdan.

— Kişi...

— Yox, qurban olum, keç eşşəkdən. Aynalı dəlididi. Bilmək olmaz bu işi. O, eşşək-zad öldürməyib.

— Yaxşı, kişi, sən deyən olsun.

Sərsəri Şüküralı arvadının da eşşəyin ölümü ilə razılaşdığını görüb çox sevindi. Sanki o, yenidən doğuldu. Üzündə xəfif bir təbəssüm, canında bir yüngüllük hiss etdi sərsəri Şüküralı. Bu da Şüküralının üçüncü sevinci oldu.

1997

TOY ƏHVALATI

Gülşad kişi oğlu Qəribin toy gününü ömrü boyu böyük intizar və həyəcan içərisində gözləmişdi. Qazandığını, əlinə düşən pay-paranı əyin-boğazından kəsib oğlunun toyu, gəlininin bazarlığı üçün toplamışdı. Bu barlı-bəhərli payız günündə ikimərtəbəli, dörd otaqlı, aynabəndli evin qənşərində qurulan toyxanaya bütün kənd əhli gəlmişdi. İçəridə adam əlindən tər-pənmək olmurdu. Necə deyərlər, iynə atsan, yerə düşməzdi. Açılan süfrə nə qədər zəngin olsa da, heç kəs yeməyə əl uzatmaq istəməirdi. Hamı bəylə gəlinin gəlişini səbirsizliklə gözləyirdi.

Gənc, sarışın, nərmənazik, güləruz müğənni qız Tünzalə “bir”, “iki”, “üç” deyərək əlində tutduğu mikrofonun sazlığını yoxlayırdı. Elə bu vaxt “Vağzalı”nın sədaları altında qara kostyum, ağ köynək geyən, bənövşəyi qalstuk taxan Qərib ağ paltarlı gəlin Xəyalə xanımla qol-qola toyxanaya girdilər. Əhatəsindəkilər əl-qol açıb şıdırğı oynamağa başladılar. Bəylə gəlin başlarını aşağı salıb, ağır-ağır toyxananın yuxarı hissəsinə, özləri üçün ayrılmış stola yaxınlaşdılar. Bəy gəlinin stulunu bir qədər geri çəkdi. Gəlin saymazyana oturdu və toyxananı seyr etməyə başladı.

Bütün yerlər tutulmuşdu. Hamının üz-gözündən sevinc yağır-
dı. Toy iştirakçıları deyib-gülür, yeyib-ıçırdılar. Ancaq Qərib özündə deyildi. Ona elə gəlirdi ki, çox çəkməyəcək, işə-gücə yaramayan birisi böyürdən çıxacaq, onun kefinə soğan doğrayacaq, qanını qaraldacaq, o da əsəbiləşəcək, gözlənilməz bu qəbahət onu hansısa bəlaya, təhlükəyə sürükləyəcək, nəsə ağlagəl-

məz bir oyun yaradacaqdı. Axşam gördüyü müəmmalı yuxu onu lap vahiməyə salmışdı. İndi Qəribin keçirdiyi qorxu, təlaş hissi onun əhvalını pozmuşdu. Fikrini bir yerə toplaya bilməyən Qərib öz-özünə düşündü: “Axı Nəsib toyun vaxtını bilirdi. O, bu məclisə mütləq gəlməli idi”. Mənə laqeyd qala bilməzdi. Bəlkə o, ilişib? Bəlkə yolda iraq, iraq qəzaya uğrayıb? Bəlkə malları sata bilməyib? Bəlkə özü toya gəlmək istəməyib? Yox, yox, bu ola bilməz. Nəsib gəlməli idi. O, harda olsa, gələcək... Mütləq gələcək... Eh, bu ağıldan kənar fikir mənim başıma hardan gəldi? Elə bu vaxt Qəribin bədənindən ani bir üşütmə də keçdi. O, başından qarma-qarışıq, dolaşiq fikirləri çıxarmağa çalışırdı. Hərdən bir ürəyində: “Lənət sənə, kor şeytan” da dedi.

Qəriblə Nəsib öyrənmişdilər birlikdə alver eləməyə. Alça çıxandan, əzgil bağdan qurtaranadək meyvələri yığıb Samaraya, Volqaqrada, Lvova, nə bilim daha haralara, haralara aparıb, bazarda satardılar. Qayıdan baş da bir az ucuz, bir az nimdaş alt-üst pal-paltarlardan, çəkmələrdən, nə bilim nələrədən, nələrədən alardılar. Onları da gətirib kənd-kəsəkdə, rayonda öz müştərilərinə satardılar. Növbəti səfər üçün əllərinə maya salardılar. Heç vaxt Nəsib belə uzaq səfərə Qəribsiz getməzdi. Onların alverdə öz təcrübələri, öz baxışları vardı. Nəsib bir tük çəkəndə, Qərib ən azı ikisini, üçünü dibindən qoparırdı. Nəsib bir manat əldə edəndə, Qərib ən azı üç manat çırpışdırardı. Əməlləri kişiləri bir qəlb sirdaşına çevirmişdi. Qazanclarını böləndə də hər kəs səsiz-səmirsiz öz qismətinə qane olardı. Bir pay Nəsibə, bir pay “Volqaya”, bir pay da Qəribə düşərdi. Gözü-könlü tox idi Qəribin. Əslində başqa yolu da yox idi. Nəsib onu bu imkandan məhrum edə bilirdi. Axı alverdə nəqliyyat əsas şeydi. Nəqliyyatsız o nə edəcəkdi? Uzaq başı Qərib kənddə qalıb, küçə aşağı, küçə yuxarı avaralanacaqdı. Başqa məşğuliyyəti olmayacaqdı onun.

Nə isə. Belə xoş gündə şərini məclisdə görməmək heç də Qəribi açmırdı...

Məclis getdikcə qızıışdı. Masabəyi Qələndar Gülməşəkərli bəylə gəlinin şərəfinə bir təmtəraqlı sağlıq dedi. İlk qədəhlər bir-birinə vuruldu, eyni vaxtda qədəhlər boşaldıldı. Ağız-burnunu əyişdirənlər tələm-tələsik xiyar, kələm, pomidor, badımcan turşusundan ağızlarına soxdular. Növbəti qədəhlər qayınataların, qayınanaların şərəfinə qaldırıldı. Sonra da masabəyi mikrofonu əlinə aldı. “Əjdər əmioğlu” deyə musiqiçilərə göz vurdu. Bunu gözləyirmiş kimi toyxananı musiqi sədaları bürüdü. Güclü ürə-yəyatımlı səsi olan ucaboşlu masabəyi “Əjdər əmioğlu” mahnısını oxuya-oxuya oynamağa başladı. Toy iştirakçıları yeməyi-icməyi dayandırıb, əl çalmağa başladılar. Yeyib-icməkdən yüklərini tutanlar, başları dumanlananlar qollarını açıb toyxanada şıdırğı getməyə başladılar. Yavaş-yavaş ağız deyənə qulaq eşitmirdi. Sağlıq demək istəyənlər növbəyə düzülülər. Növbəsi çatanlar ləyaqətdən, kişilikdən, insanlıqdan danışıq, yerdə əyləşənlər bir-birilərini çoxdan görməmişlər kimi öpür, ağız-burunlarını, qulaqlarını yalayırdılar. Qərib yesə də, içsə də, oxuyanlara, rəqs edənlərə tamaşa etsə də, Nəsibi unuda bilmirdi. O da gəlib çıxmırdı ki, çıxmırdı. Qəribin ovqatı lap təlx olurdu. Onun bu narahatlığı yanında əyləşən gəlinin də diqqətindən yayınmırdı. O, istədi bəydən: “Nədən narahatsan, ay Qərib?” — deyə soruşsun. Elə bu vaxt toyxananın yanında dayanan maşının həyəcanlı siqnalı eşidildi. Qərib yerindən atıldı. Nəsibi bayaqdan bəri gözləyən bəy özü də bilmədən “Gəldi! Gəldi!” deyə qışqırdı. Gəlin dik atıldı. Hamı vahimə və təlaş içərisində bəyə tərəf çevrildi. Yerbəyerdən toy iştirakçıları da, gəlin də: “Əşi, kim gəldi? Niyə gəldi? Hardan gəldi? Nə vaxt gəldi?” suallarını verirdilər. Qərib: “Nəsib gəldi! Şərikim gəldi! İndi gəldi! Samaradan gəldi! Toyuma gəldi!” deyəndə qarşı ağızda canları yanmış iki sarışın rus qızı, bir də Nəsib göründü. Qərib gözlərinə inanmadı. Gələn bu qızlar Qəribin caniki Larisa, bir də Nəsibin Marinası idi. Qərib dilinə gətirməsə də, o, Larisa üçün, Larisa da onun üçün çox

qəribsəmişdi. Ancaq indi ağına da gətirməzdi ki, belə bir gündə, özü də kənddə Larisa ilə görüşəcək. Bəyi vahimə götürdü. Dili, boğazı qurudu. Bütün bədənini titrədi. Düşünə bilmədi. O, yerində tutulub qaldı. Gəlin Qəribi dümsüklədi: — Özünü ələ al, — dedi. Qərib elə başa düşdü ki, o fikirləşdiklərini gəlin də duyur. Özünə gələndə kimə nə deyəcəyini bilmədi. İstədi durub toyxanadan qaçsın, özünü biabırılıqdan qurtarsın. Sonra da: “Yanımdakı gəлиндən ayıbdır”, — deyər fikirləşdi. Bir də ki Larisa qapını kəsmişdi. Aradan çıxmaq müşkül məsələ idi...

Rus qızı məclisin yuxarı başında əyləşən Qəribi gördü. Dərhal “Moy muj!”, “Moy Qerib” — deyər onun üstünə qaçdı. Qərib yenidən özünü itirdi. Sanki yerində mıxlanıb qaldı. Larisa onu qucaqladı. Üz-gözündən öpməyə başladı. Qərib istədi Larisanın qolları arasından çıxsın. Bu mümkün olmadı. Samarada qızlar arasında gülüş üzrə idman birinciliyi qazanan Larisa Qəribi elə sıxdı ki, onun qabırğalarının şaqqıltısı gəlini heyrətə gətirdi. O, gözlərinə, qulaqlarına inanmadı. Öz-özünə fikirləşdi: yazıq Qəribin qabırğalarından ən azı üçü-dördü qırıldı. Kəskin ağrı Qəribi Larisanın qucağında taqətsiz hala saldı. Çoxdan bəri Qərib üçün qəribsəyən Larisa şəhvani öpüşləri davam etdirməyində idi. Bunu özünə sığışdırmayan gəlin əyləşdiyi stuldan qalxdı. İstədi Larisaya bir-iki şapalaq çəksin. Larisa bunu gözləyirmiş kimi omması ilə gəlinə bir zərbə endirdi. Gəlin büdrədi. Bayaqdan bəri yanında əyləşən rəfiqəsi onu yıxılmaqdan güclə qurtardı. Larisa gəlinin sahibsiz qalan stulunda özü əyləşdi. Qəribə: “Sadis, moy muj”, “Moy Qerib”, — deyər bildirdi.

Bəli, hadisə baş vermişdi. Qəfil gəlin qada Qəribi dondurmuşdu. Onun indi nə Larisaya, nə də gəlinə söz deməyə gücü çatırdı. Bu hadisəni bayaqdan bəri izləyən gəlinin anası erkək Tamamnise toyxananın qapısı ağızında qoyulan sınıq stulun qıçını əlinə aldı. Yavaş-yavaş bəylə gəlinin stoluna yaxınlaşdı. Qəflətən əlindəki stul qıçını Larisanın başına çaldı,

o, özünü dərhal qaçırdı. Zərbə Qəribin başını tutdu. Bəyin üz-gözü qana boyandı, ürəyi sıxıldı. Əyləşdiyi stuldan arxası üstə yerə yığıldı. Gəlin: — Öldü! Öldü! — deyər qışqırmağa başladı. Erkək Tamamnise: — Ölübdü, qoy ölsün, ondan sənə ər olmaz. Qalx gedək, qızım, — deyər əsəbi halda dilləndi.

— Ana, axı mən Qəribin...

— Yox, bala, gördün ki, rus qızı aldı sənə Qəribini əlindən.

— Yox, ana! Qurban olum!

— Kəs səsini, gic! Axmaq! Dedim, ondan sənə ər olmaz.

Adamlar həyəcan və təlaş içərisində Qəribi dövrəyə aldılar. Larisa hey Qəribin üz-gözünün qanını silir, tez-tez də deyirdi: “Ana naxalka! Ana bezsovestni çelovek! Moy muj! Moy Qerib!” Hərdən bir üzündən də öpürdü. Bəyin atası Gülşad kişi özünü itirmişdi. Anası Şövkət qarı gözlənilmədən qışqırdı: — Başıma daş saldılar. Oğlumun toyu qara gəldi. Göydən daş yağdır, Allah! Bu nə oyundu biz düşdük? Gözümün ağı-qarası birçə balam öldü...

Qərib yavaş-yavaş özünə gəlib gözlərini açdı. Başı üstündə Larisanı gördü. Bir də gözlərini yumdu. Ona da əvvəl elə gəldi ki, gördükləri yuxudu.

Şövkət qarı:

— Bu nə oyundu biz düşdük, a Gülşad?

— Mən nə bilim. Onu doğduğundan soruş.

— Kişi, gədə ölməyib ki?

— Onu üz-gözünü yalayandan soruş.

— Kişi, bəlkə bu yuxudu?

— Onu da erkək Tamamnisedən soruş.

Qərib: “Nəsib! Nəsib!” — deyər zarıdı. Nəsibin yaramazlığına yaxşı bələd olan Gülşad kişi oğlunu dərhal başa düşdü. Kişi görüb-götürmüş adamdı. Fikirləşdi ki, bütün ağrılar Nəsibdən keçib. Bir andaca vəziyyətdən çıxış yolu axtardı. Axtardığını da tapdı. Dedi:

— A bala, Nəsib hardadı? Bəlkə o deyə, bu nə olan şeydi? Bu sirri bəlkə bizə o açar?

Nəsib dərhal Gülşad kişinin niyyətini anladı. O, qorxudanmı, utandığındanmı qıpqırmızı pörtmüşdü. Alnını, gözünün altını, çənəsini tər damcıları bürümüşdü. Çəkinə-çəkinə bildirdi:

— Larisa yazıq Qəribi tanımır. Mən o qızı Samaradan Ağası üçün gətirmişəm. Ona sürpriz edəcəkdim... Mən toya gecikirdim. Qəribin səbirsizliklə məni gözlədiyini də bildirdim. Biz bir-başaya bura gəldik.

Qız məndən Ağasını soruşdu. Mən dili yanmış ona zarafatla Qəribi göstərdim. O da mənim zarafatımı başa düşmədi. Qəribin üstünə atıldı. Nəticə də belə alındı. İndi vurun öldürün məni, bir qələtdi eləmişəm, Gülşad əmi...

Gülşad kişi arif adam idi. O, gözlərini qıydı. Tərs-tərs Nəsibə baxdı. Nəsibin gözlərinin dərinliklərində qorxu ilə yanaşı anlaşılmazlıq da duydu. Nəsib bir qədər geri çəkildi. Gülşad kişi əyilmiş qəddini düzəltdi. Bir şey olmamış kimi sinəsini irəli verdi. Sonra dedi:

— Əşi, buraxın bu zarafatı. Bayaqdan bəri düşünürəm. Şövkət qarı, bizim oğlumuz belə ola bilməz. Yazıq uşağı toy günündə qanına qəltan elədi erkək Tamamnise.

Gülşad kişi bir sağına, bir soluna baxdı. Sonra üzünü arvadı Şövkətə tutaraq:

— Arvad, gəlin hara qaçdı? Onu tapıb gətirsənə, gədənin yanına.

Şövkət qarı:

— Gəlini anası apardı. İnanmıram ki, o, gəlini bir də bizim gədəyə verə...

— Verər, arvad, verər. Bəyəm Qəribdən artığına... Gədə neyləyib ki, Nəsib sürpürüdü, nədi, Ağasıya gətirib də. Qərib üçün gətirməyib ki. De ağilları başlarına yığsınlar.

— Kişi, gərək onu erkək Tamamnise ilə özün danışasan. Yoxsa, mümkün olan şey deyil. Gərək, onu yoluna gətirəsən...

Elə bu vaxt erkək Tamamnise adamları itələyə-itələyə irəli çıxdı.

— Görürsən də, Gülşad kişi?

— Nəyi, ay Tamamnise, ay quda?

— Başımıza gətirdiyiniz oyunu.

— Nə oyundu ki o? Nəsib zarafat eləyib də. Toyu şuxlu eləmək istəyib. O da belə alınıb. Sən də gədəni vurub al-qana boyadın. Az qala onu öldürəcəkdin. Yaxşı, mən döyürəm sənsən, bu gədə bu axşam neyləyə bilər?

— Mən nə bilim!.. Ola bilməz, Gülşad kişi?

— Necə olmaz. İnanmırsan, Nəsibdən soruş. Gədəni öldürmüşən ki! İnanmıram daha bir iş gör.

— Görər, Gülşad kişi, görər.

— Hə... Allah ağzından eşitsin. Təki xəcalətli qalmayaq.

Erkək Tamamnise Nəsibə tərəf çevrildi. Nəsib bir qadına, bir də onun əlindəki sınıq stol qıçına baxdı. Qorxudan sir-sifəti bozardı. İstədi qaçıb toyxanadan çıxsın. Sonra da fikirləşdi ki, adamların arasından çıxma bilməyəcək. Erkək Tamamnise onu da Qəribin gününə salacaq. Əlacsız qalıb dedi:

— Gülşad əmi düz deyir.

— Yalan danışsan, canını alaram ha, Nəsib. Mənə qırmızı boyun Höcətin qızı erkək Tamamnise deyərlər. Canın üçün şalvarını çıxarıb səni iki yerə cıraram. Bildin?

— Bəli! Bildim...

— İndi zibilini çək getsin.

Əlacsız qalan Nəsib Larisanın qulağına nəsə pıçıldadı. Əvvəl qız onunla razılaşmaq istəmədi. Sonra nə düşündüsə, erkək Tamamniseyə tərs-tərs baxaraq: — Naxalka! — deyə Nəsibin qoluna girib toyxanadan çıxdı.

Erkək Tamamnise adamların arasında dayanan qızının qolundan tutub: — Otur, ərinin yanında, ölsən də Qəribin evində öləcəksən, — deyə onu gəlinin stolunda əyləşdirdi. Gülşad kişi çal-

ğıcılara: — Bir tərəkəmə, — deyə bildirdi. Kişi erkək Tamamniseni də, Şövkət qarını da rəqşə dəvət elədi. Onlar oynadıqca tez-tez çevrilib qorxu və təlaşdan sir-sifəti bozarmış gəlinlə başı sarırmış bəyə baxırdılar. Canı ağrıyan bəy isə hələ də özündə deyildi. Hərdən bir: “Ax Nəsib, uf Nəsib”, — deyirdi.

İndi Nəsib də, Larisa da, Qərib də, Gülşad kişi də həyəcan içərisində erkək Tamamnisedən xəbərsiz səhərin açılmasını gözləyirdilər.

1997

HİKKƏBAZ GÜLSƏNƏM

Astabas Güləhmədin altmış yaşı ancaq olardı. Baxan ona heç əlli yaş da verməzdi. Balacaboy, arıq, çəlimsiz görünmə də, çox diribaş idi. Səhərdən gün batanacan həyəət-bacada çalışar, mal-qaraya baxar, tərəvəz əkib-becərər, axşamlar da gözətçi işlədiyi kənd mədəniyyət evinə baş çəkərdi. İnsafən, bir dəfə də olsun “Yorulmuşam” sözünü dilinə gətirməzdi. Əksinə, həmişə də: “İş insanın cövhəridir”, — deyərdi. Son vaxtlar astabas Güləhmədin kefi lap pozulmuşdu. Aldığı məvacib ailəni dolandırmaya çatmırdı. Hey düşünürdü: Belə getsə, arvad-uşağı dolandırmaya gücüm çatmayacaq. Onlardan xəcalətli qalacam. Aman Allah, bu ki diri-diri ölməkdi. Bu sinimdə gör nə günə düşdüm?..

Kişi yumurtası tərs gəlmiş toyuq kimi, bütün günü hey o tərəf-bu tərəfə vurnuxurdu. Çıxış yolu tapa bilmirdi ki, bilmirdi. O, əsəbi halda eyvandakı səbəti götürdü. Əkib becərdiyi, qulluq etdiyi bağa getdi. Calaq elədiyi alça, gilə ağaclarına baxdı. Barlı-bəhərli ağaclara tamaşa etdikcə kişinin ürəyi fərəhlə dolurdu. Yetişmiş ağ, sarı, qırmızı gilaslardan, qapqara şəvə kimi alçalardan yarpaqlar belə görünmürdü. Astabas Güləhməd ağaclara yaxınlaşır, hərdən bir ürəyinə yatan meyvələrdən dərib ağzına atırdı. Öz-özünə düşünürdü: əşi, meyvələri alan olsaydı, qapıdanca satardım, arvad-uşaq üçün lazım olan şeylərdən alardım. O, bu fikirlə gəzə-gəzə dirriyə gəldi. Pomidor kolları sanki al-qırmızı şala bürünmüşdü. Kişi pomidorlara baxdı, baxdı. “Deyəsən belə getsə, meyvə-tərəvəzi qapıdanca, gözümün qabağında baxıracam”, — deyə düşündü. Sonra da yetişmiş pomidorlardan,

xiyarlardan dərib səbətə yığdı. Ağır-ağır addımlarla evə gəldi və arvadını səslədi:

— Ay Gülsənəm, ay Gülsənəm.

Baş verən kiçik hadisəyə belə özünəməxsus rəng verən, onu şişirdən, yerli-yersiz səsinə qaldıran Gülsənəmi hamı hikkəbaz kimi tanıyır, el arasında ona “Hikkəbaz Gülsənəm” deyirdilər.

O, ərinin səsinə eşitcək evdən eyvana çıxdı:

— Eşidirəm, ay Güləhməd.

— Ay qız, gəl bu səbətdəki meyvə-tərəvəzi yu. İstidi. Alçadan, giləsdən bir-ikisini də özün ye. Susuzluğun kəssin.

— Allah canını sağ eləsin, ay kişi. Nahar da hazırıdır. Qalx evə. Mən də bunları yuyub gətirirəm. Birlikdə nahar edək. Bir özümüzlə gələk. İndi uşaqlar da harda olsa, gəlib çıxarlar.

— Hə, sən Allah tez elə.

Astabas Güləhməd otağa girib hikkəbaz Gülsənəmin açdığı süfrənin qırağında qalın, yumşaq döşəkçənin üstündə oturdu. Arvadının süzdüyü təzə pürrengi çaydan bir-iki qurtum içdi və dedi:

— Atana rəhmət, ay Gülsənəm. Xoşbəxtəm ki, qismətimə sən çıxmısan. Yoxsa, vallah-billah mən çoxdan düşüb itmişdim...

— Çox sağ ol, ay kişi. Elə mən də xoşbəxtəm ki, mənim qismətimə sən çıxmısan. Bir dəfə qəlbimə toxunmamısan. “Qaşın üstə gözün var” deməmişən. Həmişə can deyib, can eşitmişik.

— Hə, arvad. Gərək ailə mehriban ola. Birinin dediyi o birisinin boğazından keçər. Yoxsa o, ailə olmaz ki.

— Ay Güləhməd, qonşu kişilərə təzə adlar qoyublar, xəbərin var?

— O nə olan şeydi az?

— Bıy, kişi, qadan alım, bilmirsən?

— Yox. Nə adları o?

— Qonşu erkək Sitəmin əri anbardar Xudayar əmioğlu indi dönüb olub kommersant Xudayar. Sərsəri Fatmanisənin əri zur-

naçı nos Cabbara deyirlər biznesmen Cabbar.

— Bıy. Bu nə vaxtdan belə olub az?

— Nə bilim, kişi, indi hərəyə bir cür ad qoyublar. Arvadları da barmaqlarının uclarında yeriyirlər. Kişiləri də vallah-billah dərillərinə sığmırlar. Görürsən, kişiləri on gün, bir ay yoxa çıxdılar. Arvadları da lovğa-lovğa deyirlər: “Mənim kişim iş adamıdır”. Düşünürəm, axı: “Deyən lazımdı. Əşi, bəs bizim kişilər nə adamıdır? Doğrusu, ay Güləhməd, paxıllığım tutur onlara. Bəlkə, sən biləsən, o “kommersiya”, “biznes” nə olan şeydi axı?

— Düzünü axtarsan, arvad, mən də dəqiq bilmirəm, ancaq deyəsən “alverçi” deməkdi.

— Əşi, bunu ata-baba dili ilə demək olmazmı? Vallah onları söyləməyə adamın dili də gəlmir. Ay Güləhməd, qadan alım, bəlkə sən də o “kommersantdı”, “biznesmendi” nədi, ondan olasan. Mən də qonşu arvadları kimi deyim, gülüm, qəlbim açılsın. Səninlə də fəxr eləyim.

— Fəxr elə də, arvad. Sənə kim nə deyir ki? Bəyəm mən pis kişiyəm? Nə vaxt karına gəlməmişəm ki?

— Yox, a kişi, mən elə demirəm ki? İstəyirəm mən də kommersant, ya biznesmen arvadı olam.

— Bu nə danışığıdır, arvad? Dəli olmusan nədi? Yoxsa, bu yaşda daha məni bəyənmirsən? Göydən daş tök, Allah. Bu nə biabırçılıqdır, mənim başıma gəlir. Arvad yolunu azır.

— Allah eləməsin, kişi... Mən də istəyirəm, evə yaxşı pul gətirəsən. Mənə də, uşaqlarına da, elə özünə də heç olmasa bir gün ağlayasan.

— Yox, arvad. Məndən kommersant, biznesmen olmaz.

— Niyə olmur, a kişi?

— Bilirsən, bunun üçün bir əmək pulu gərəkdi. Bir də ki bu işə gərək cavanlıqdan qoşulasan. Bu sinnimdə mənim üçün çətindi.

— Əşi, istəsən, pul da tapılar, lap dollar da. Bir də ki sən qocalmamısan ha. Onu mən bilərəm. Təki sən kommersant olasan,

biznesmen olasan.

Astabas Güləhməd arvadının üzünə mat-məəttəl baxdı, əvvəl elə düşündü ki, ya arvad çaşıb, ya da xəstələnib, başı xarab olub. Sonra da heç bir şeyin fərqi varmıdan soruşdu:

— Bıy. Pul hardadı, ay arvad?

— Harda olacaq? Keçilərimizdən ikisini-üçünü sat, yol xərci elə. Bağdakı gilası, alçanı, pomidoru, xiyarı yığaq, lap mən də sənənlə gedərəm, aparaq Göyçay bazarına. Onları sataq, əlimizə pul, maya salaq. Sonra da lap istəsək Türkiyəyə, İrana, Dubaya gedərik. Kiçik alverdən böyük kommersiyaya keçərik... Hə, nə istəyirsən, hamı belə edir də. Bir gözünü aç, yaxşı-yaxşı bax: dəyirmançı Mirzəli arvadı hap-gopçu Tükəzlə, bostançı Abbasəli xanımı gülməşəkər Güldərənlə, dəymədüşər Fərzəli ömür-gün yoldaşı baməzə Mahmıza ilə, allahsız Şüküralı arvadı imansız Fizzə ilə... Yenə sadalayımmı, kişi? Bunun nəyi pısdı, hə?

Astabas Güləhməd altdan-altdan arvadını süzdü, sonra da əlavə etdi:

— Sən yamanca dəyişmişən, arvad. Bəyəm, bu dediklərini bacarıyıq?

— Niyə bacarmırıq?! Kimdən acizik?! Oğul-uşağa çörək lazımdı, paltar lazımdı. Gözünü açıb yumacaqsan. Qış gəlib çatacaq. Onda nə edəcəyik. Dərdimizi kimə söyləyəcəyik. Hamı girecək evə. Qapını da arxadan bərk-bərk bağlayacaq...

— Düz deyirsən, arvad.

— Əlbəttə, düz deyirəm. Elə götürək, keçmiş anbardar, yeni kommersant Xudayar əmioğlunu. Ya köhnə zurnaçı, təzə biznesmen nos Cabbarı. Onlar analarının qarında kommersant, biznesmen olublar bəyəm?!

— Yox, yox... Əşi, sən axı evdə otura-otura bunları hardan öyrənmişən?

— Sən Allah bəsdı, a kişi. Evdə oturmaqla heç kəs sənə pul verməyəcək.

Arvadın gözlənilməz təklifi deyəsən, astabas Güləhmədin ağına batdı. O, xeyli düşündü, başını çiyinləri üzünə dikəltdi. Gözlərini yumdu. Təsəvvüründə səslı-küylü, daim gur olan Göyçay bazarı canlandı.

Hikkəbaz Gülsənəm ərinin tərəddüdünü hiss etdi. Arvad təkidlə onu inandırmağa çalışdı. Astabas Güləhməd arvadının ciddiyyətini duydu. Bir də ki hikkəbaz Gülsənəm heç vaxt ərinə pis məsləhət verməmişdi. Kişi arvadının ağına da, bacarığına da, tədbirliliyinə də yaxşı bələd idi. İndi də dediklərindən bir işıq gəlirdi. Ancaq astabas Güləhməd heç vaxt fikirləşmədən, yüz ölçüb bir biçmədən iş görməzdi. Hər deyilənə də tələm-tələsik nə “hə”, nə də “yox” deyərdi. O, nahardan sonra bir də həyəətə endi, meyvə-tərəvəzləri təkrar-təkrar nəzərdən keçirdi. Arvadının təklifini xeyli götür-qoy etdi. Öz-özünə dedi: balam, arvad olanda nə olar. Ağıllı sözü qəbul eləmək lazımdı. Əşi, özümüz də zəhmət çəkib bu qədər məhsul yetişdirmişik. Bunu başqalarına dəyər-dəyməzinə satmaq heç də kişilikdən deyil. Atalar yaxşı deyib: “Arvadın sözünə gah bax, gah da baxma”. Öz canım üçün, bu dəfə arvadın sözünə baxacam. Məhsulu bazara özüm aparacam. Lap Gülsənəmi də kömək üçün özümlə götürəcəm. O da insandı, yazıqdı, mənə qismət olandan evdən bayıra çıxmayıb.

Qoy şəhər-bazarı görüb onun da qəlbi-könlü açılsın. Sözümlə qətidi, məhsulu heç kəsə verməyəcəyəm, özüm satacam. Vəssalam.

Astabas Güləhməd evə qayıtdı. Arvadını səslədi. Hikkəbaz Gülsənəm eyvana çıxdı.

— Eşidirəm, nə olub ki? Yenə səs-küyün götürüb aləmi?

— Arvad, rəhmətlik atan tədbirli, anan şirin dil adam idilər. Onlara oxşamısan, vallah. Sən danışanda az qalırım ürəyimi də çıxarıb sənə verəm.

— Bəsdı, a kişi, sən Allah! Mən bu evə gəlin gələndə çıxqanacaq

qız idim. Öyrəndiklərimi rəhmətlik qayınanamdan götürmüşəm.

— Bilirsən, qadası, sən deyənlər ağılıma batıb. Sabahdan gilas, alça, pomidor və xiyarları dərib bazara özüm aparacam. İstəyirəm sən də mənə köməkçi olasan.

Hikkəbaz Gülsənəm ərinin gözlərinin içinə baxdı. Sonra da istədi sevincindən ərini qucaqlayıb eyvandaca öpsün. Astabas Güləhməd arvadının niyyətini başa düşüb dedi:

— Hələ tələsmə, arvad. Baxaq, görək yol xərcini hardan tapırıq. Bir də ki qonşular görər, ayıbdı. Sonra da arxamızca hərə bir şəbədə qoşar.

— Hardan tapacağıq, a kişi? Mən qoyaram ki, sən borca düşsən? Kiməsə boyun əyəsən? Əl açasan?.. Yox... Bayaq dedim də. Keçilərdən ikisini-üçünü sataq. Əlimizdə maya eləyək. Ondan həm yol xərci edək, həm də qalanı yemək-içməyimizə gərək olar.

— Yaxşı, bu dar macalda keçiləri harda satım, kimə satım, ay arvad?

— Əşi, kənddə soraq elə, alan olacaq.

Astabas Güləhməd:

— Yaxşı, — deyə axşamüstü adamların bir yerə toplandığı kənd mədəniyyət evinin qabağına gəldi. Üzünü camaata tutub:

— Keçi satıram, — deyə bildirdi.

Molla Səfər dərhal:

— Ucuz versən, müştərisi mən, — deyə cavab verdi.

Onlar beş manat aşağı, beş manat yuxarı sövdələşdilər. Həmin gün Molla Səfər pulu verib astabas Güləhmədin üç keçisini apardı.

Keçilərlə birdəfəlik vidalaşan astabas Güləhmədin ürəyi qubar elədi. Əvvəl səsi titrədi, istədi pulları qaytarsın, “Keçiləri satmıram” — desin. Dərhal arvadının sözləri yadına düşdü. Həm də artıq iş-işdən keçmişdi, başqa yol qalmırdı. Keçilər satılmalı, onların pulu ilə builki məhsul Göyçay bazarında xırtd

olunmalı idi. Alverin üzü yaxşı gəlsəydi, hələ İstanbula da, Təbrizə də, Dubaya da, nə bilim daha haralara, haralara getmək də lazım gələcəkdi. Kişi bunları düşündü. Keçiləri Molla Səfərə sataaraq xeyir-dua verdi. Sonra da pulları hikkəbaz Gülsənəmə uzadaraq:

— Al, qoy evə, sabah lazım olacaq, — deyə bildirdi.

Kişi evdən çıxan kimi hikkəbaz Gülsənəm özünü qonşuluqdakı falçı Qızbəsin yanına saldı. Bu səfərin baş tutub-tutmayaacağı, peşmançılıq gətirib-gətirməyəcəyi barədə kitab da açırdı. Falçı Qızbəs kitabın vərəqlərini o tərəf-bu tərəfə çevirdi, sonra da içinə su tökülmüş kasanın üstündəki örtüyü qaldırdı. Baxdı, baxdı, gözlərini yumdu. Dodaqaltı nəsə danışmağa başladı. Hikkəbaz Gülsənəmin ürəyi titrədi. Falçı Qızbəs haçandan-haçana gözlərini açdı. — Miyanə gəlir, — deyə bildirdi. Hikkəbaz Gülsənəmin ürəyi sanki qırıldı. Falçı Qızbəs qonşusunun hikkəsinə, hap-gopuna, sonradan yersiz söz-söhbət yaradacağına, onun fal açmasına şəbədə qoşacağına yaxşı bələd olduğundan dedi:

— Narahat olma, miyanə gəlmək hələ pis olmaq demək deyil. Miyanə getsən, “xeyir taparsan”a işarədir. Allah səfərinizi uğurlu eləsin. Özüm də sizin üçün bir qələm çalacam...

Hikkəbaz Gülsənəm gətirdiyi iki yumurtanı cibindən çıxarıb oturduğu döşəkçənin yanına qoydu: — Sənin zəhməthaqqını qaydanbaş çatdıracam, Qızbəs bacı, — deyə bildirdi. Sonra da: — Kişinin gələn vaxtıdır, — deyə tələm-tələsik ayağa qalxdı...

— Həmin axşam ər-lə-arvadın işləri düzəldiyindən kefləri xeyli yuxarı idi. Səhərki işin çoxluğu və məsuliyyətini aydın başa düşdükələrindən axşam bir qədər tez yatdılar.

* *
*

Hikkəbaz Gülsənəm yataqdan qalxanda hələ günəş doğma-

mışdı. Ancaq dan yeri sökülməkdə idi. O, ərini səslədi:

— Ay Güləhməd, ay Güləhməd, qadan alım, qalxsana, biz iş dalınca getməliyik.

Astabas Güləhməd səsə oyandı. Gözlərini ovuşdurdu. Yatağının içindəcə bir qədər gərnəşdi. Sonra şalvar-köynəyini geyindi. Ər-arvad hərəsi bir səbət götürdü. Astabas Güləhməd gilasa alçaları dərməyə, hikkəbaz Gülsənəm isə pomidor-xiyarları yığmağa, sonra da karon yeşiklərə doldurmağa başladılar. Günortaya yaxın onlar yüklərini tutdular. Sonra da səhər yeməyi üçün evə getdilər. Bir-iki loxma kəsmişdilər ki, hikkəbaz Gülsənəm dilləndi:

— Ay Güləhməd, indi yeşikləri necə aparacağımız haqqında düşünmüşsənmi?

— Necə yəni?

— Deyirəm, yəni maşın danışmısan?

— Yox. Hələ heç kəsə bir söz deməmişəm.

Elə bu vaxt qonşu qazovoy Əzməlinin tələgə samalsvaltı doqqazın ağzında dayandı. Gülsənəm dedi:

— Budu ha, qazovoy Əzməli gəldi, onunla danış. Ya axşam, ya da sabah bizi Göyçay bazarına aparsın. Səhər açılınca qayıdıb gələr.

— Qazovoy aparar?

— Niyə aparmır ki? Keçəl halva yeyər, puluna minnət. Pulunu ver, işini gör, a kişi.

Astabas Güləhməd yerindən qalxdı. Qazovoy Əzməlinin həyətinə yaxınlaşdı. Sonra: — Əzməli... Əzməli, — deyə səslədi.

Qazovoy Əzməli:

— Eşidirəm, ay qonşu.

— Bir bura zəhmət çək.

Qazovoy Əzməli ara çəpərə yaxınlaşdı. Astabas Güləhməd salam verib birbaşa mətləbə keçdi:

— Mənim beş-altı yeşik yüküm var. Bu axşam onları Göyçay

bazarına apararsanmı?

Qazovoy Əzməli istədi “yox” desin. Astabas Güləhməd dərhal əlavə etdi:

— Əzməli, mən xeyirimi başqasına vermək istəmirəm. Yaxşı fikirləş, bala. Bir saatlıq yoldur. Yüku apar, pulunu al.

“Pul” sözünü eşidəndə ət görmüş pişik kimi Əzməlinin gözləri par-par parıldadı, dərhal dedi:

— Oldu. Onda gərək kənddən elə çıxacaq ki, səhər mən qayıdıb işə çata bilim.

— Lap yaxşı. Sən axşamdan bir az keçmiş maşını bizim həyətə sür. Biz yeşikləri maşına yığaq. Gecə ikən kənddən çıxacaq.

Qazovoy Əzməli ilə astabas Güləhməd şərtləşdikləri kimi də etdilər...

Maşın Göyçay bazarına çatanda hələ hava işıqlanmamışdı. Bazarın qapıları da açılmamışdı. Ər-arvad yeşikləri maşından tökərək səhərin açılmasını gözlədilər...

Hava işıqlaşdı. Dan yerindən boylan gənəşin ilıq şüaları yerə səpələnirdi. Günəşli bu yay səhərində bazar da, ətrafdakı tikililər də ər-arvada tamam başqa bir qiyafədə görünürdü. Belə bir vaxtda bazara ilk ayaq açan satıcılar oldular. Onlar bir yerə toplaşaraq qapının açılmasını gözləyirdilər. Arıq, uzun, dazbaş kişi qarıya yaxınlaşdı. Açarı çıxarıb qıfılı açdı.

Qapı açılan kimi astabas Güləhməd bazarkomu, bazar müvəkkilini “gördü”. Onların haqq-hesabını kəsib mallara yer götürdü. Sonra da yeşikləri Gülsənəmlə piştaxtanın arxasına yığdı. Tərəzi verənin... kimin... kimin pulunu saydı. Ərlə arvad gilasa, alça yeşiklərini açıb meyvələri piştaxtanın üstünə tökdülər. Pomidor yeşiklərinin qapağını qaldıranda onları heyrət bürüdü. Pomidorlar əzilib bir-birilərinə qarışmışdılar. İndi pomidorların suyu qonşu satıcıların da mallarını isladırı. Xiyarlar isə büzüşüb tanınmaz vəziyyətə düşmüşdü. Görən olsa, bu ər-arvada yazığı gələrdi.

Astabas Güləhmədin də, hikkəbaz Gülsənəmin də qanı bərk qaraldı. Dalaşmaq üçün satın adam axtarırdılar... Saatlar, günlər keçdikcə ər-arvadın səbri tükənirdi.

Əlacları kəsilən ər-arvad yanlarından keçən adamların üz-gözlərinə yazıq-yazıq, peşman-peşman baxır, sanki hər ikisinin gözlərindən “heç olmasa, adını, qiymətini soruşun, bircə kilo alça, gilasa, pomidor, xiyar alın” yalvarışları oxunurdu.

Bazara gəldiklərinin birinci günü idi. Günəş günorta yerinə yaxınlaşırdı. Aşağıdan asfaltın, yuxarıdan isə bazarın dəmir örtüyünün istisi adamı təngə gətirirdi. Nəfəs almaq olmurdu. Gah hikkəbaz Gülsənəm, gah da astabas Güləhməd bazarı gəzir, malların qiymətlərini öyrənirdilər. Malın alınmadığını görüb saatbasaat qiymətləri aşağı salırdılar. Orta yaşlı bir kişi, yanında da xanımı onların qarşısında dayandılar. Hikkəbaz Gülsənəmlə astabas Güləhməd sevincək ayağa qalxdılar. Hər ikisi eyni vaxtda “Buyurun, biz ucuz veririk, öz bağımızdandır, hamısı təzə dərilib, indicə gətirmişik”, — deyə dilləndilər. Kişi ilə qadın ər-arvadı süzdülər, sonra da onları eşitmirmiş kimi üzlərini yana çevirib öz aralarında nəşə danışdılar. Zənbillərini götürüb getdilər. Bunu dərindən müşahidə edən hikkəbaz Gülsənəm:

— Onlar bizim malın qədrini nə bilirlər kişi, — deyə yanıqlı-yanıqlı dilləndi. Astabas Güləhməd dodaqaltı gah özünü söyür, gah da arvadının qarasına donquldanırdı. Hikkəbaz Gülsənəm isə ərinə verdiyi məsləhətlər üçün indi peşmançılıq hissi keçirirdi. Elə bu vaxt qonşu piştaxtanın sahibi cavan, boylu-buxunlu, deyib-gülən, suyuşirin, qoz-fındıq satan qəbələli nazlı Gülçöhrə hikkəbaz Gülsənəmə dedi:

— Xanım, sənin ərini mənəm çox xoşuma gəlir. Kişi sakit, görüb-götürmüş adamdı deyəsən.

Hikkəbaz Gülsənəm diksindi, sonra da çevrilib tərs-tərs bu qadına baxdı və öz-özünə dedi:

— Bircə bu işimiz qalmışdı. Pomidor, xiyar cəhənnəmə, de-

yəsən, kişini də bazarda qoyub getməli olacam.

Nazlı Gülçöhrə sözünə əlavə etdi.

— Gülsənəm xanım, sizin pomidorlar su verir nədi?.. Xiyarlar da büzüşüb ha. İnanmıram, onlara müştəri çıxar.

Söz altda qalmayan hikkəbaz Gülsənəm dərhal dedi:

— Hə, əri döyən arvadı, it də bir tərəfdən tutdu, — deyiblər. — Ağız, sənə yaxşısan, pissən deyən var? Sən niyə narahat olursan? Get, öz qoz-fındığın qeydinə qal da. Pomidorumuzun, xiyarımızın dərdini özümüz çəkərik.

Nazlı Gülçöhrə hikkəbaz Gülsənəmin kinayəli, ikibaşlı danışığını deyəsən, başa düşdü, lakin özünü o yerə qoymadı...

Astabas Güləhmədlə hikkəbaz Gülsənəm bazara gəldiklərinin həftəsi tamam olurdu. Keçilərin də pulu tükənirdi. ər-arvad çox fikirləşdilər. Gözlənilmədən astabas Güləhməd dedi:

— Mal xarab olub, batmışıq. Vəziyyətdən çıxmağın bircə yolu var. Malı bazarda qoyub qaçmaq. Yoxsa, bazarın müdiri, işçiləri gəlib bizi cərimə edəcək, sonra da xarab olmuş malları özümüzə daşıdıracaqlar. Təsəvvür edərik ki, bu il ağaclar bar gətirməyib. Pomidor, xiyar da əkməmişik. Keçiləri də ya çaqqal, canavar parçalayıb dağıdıb, ya da ki qonşu piyaniskə Sülhəddin kəsib yeyib...

Hikkəbaz Gülsənəm özündən narazı halda başını silkələyib:

— Mən də elə düşünürəm, — deyə bildirdi.

Əvvəl astabas Güləhməd pencəyini götürüb bazardan çıxdı, onun da ardınca hikkəbaz Gülsənəm. ər-arvad günün tüğyanında özlərini Göyçayın Ucar avtobus dayanacağına çatdırdılar. Burada köhnə anbardar, yeni kommersant Xudayar əmioğlu, bir də keçmiş zurnaçı, təzə biznesmen nos Cabbarı gördülər. Hal-əhvaldan sonra astabas Güləhməd onlardan kənddəki yenilikləri soruşmaq istəyirdi ki, köhnə anbardar, yeni kommersant Xudayar əmioğlu dedi:

— Əmioğlu, satdıqlarından nə qədər qazandın?

Astabas Güləhməd çaşdı, istədi desin ki, batırdım, əmioğlu. Elə bu vaxt arxasında dayanan arvadı onun yumşaq yerindən bir çimdik götürdü. Kişi diksindi və özünü itirdi, əmioğlusuna nə cavab verəcəyini bilmədi. Bir istədi desin ki “nə satmaq, nə qazanmaq, əmioğlu? Sonra fikirləşdi: onsuz da vəziyyəti olduğu kimi danışsam, əmioğlum mənə inanmayacaq. Yaxşısı budu, özümü sındırmayım. Deyim əla...

O, düşündüyü kimi də cavab verdi. Əmioğlusunu istədi astabas Güləhməddən borc pul istəsin. Ancaq arvadından utandı və bu fikrindən vaz keçdi.

Elə bu vaxt avtobus dayanacağındakı elektrik dirəyinə bərkidilmiş radioda bir qadının məlahətli səsi eşidildi: “Diqqət! Diqqət! Sərnişinlərin nəzərinə! Müəyyən səbəblərə görə, Göyçaydan Ucara gedən sərnişin avtobusunun hərəkəti bu gün təxirə salınır. Sərnişinlərdən xahiş olunur ki, başqa nəqliyyat vasitələrindən istifadə etsinlər”. Elanı eşitcək işləri tərs gətirən ər-arvadın qanı bərk qaraldı. Göyçaydan Ucara, oradan da Zərdaba necə gedəcəkləri haqqında düşündülər. Çox çəkmədi ki, kuzovuna çadır çəkilmiş bir yük maşını yanlarındaca dayandı. Arıq, çəlimsiz, gur saçlarına təzəcə dən düşmüş sürücü maşının kabinəsindən başını çıxararaq: “Ucara gedən!” “Ucara gedən!” — deyə qışqırmağa başladı. Ucara gedənlər səsi eşitcək, heç bir şeyin fərqi nə varmadan, maşının kuzovuna mindilər.

Kuzov adamlarla doldu. Ərlə arvad kuzovun qabaq hissəsində bərkidilmiş oturacaqda əyləşdilər.

Hikkəbaz Gülsənəm ərinə müraciətlə:

— Kişi, maşın vaxtında gəldi ha, — dedi. — Yoxsa işimiz çətin olacaqdı.

— Hə, arvad, elə bilirəm, bu maşında getməyin yol xərci də az olar.

— Allah özü bilən yaxşıdı, onsuz da bizimki bu alverdə gətirmədi. Gəldik bığ düzəltməyə, saqqalı da qoyub gedirik.

— Sən Allah, qurtar, yadıma salma o zəhrimarı. Az qalır ürəyim partlaya. Heyf keçilərdən. Hərəsi bir qazan süd verirdi. İpək kimi tükləri, şiş buynuzları, bir qarış saqqalı vardı keçilərin...

— Day demə, kişi...

Maşın yavaş-yavaş yerindən tərpəndi. O, yolun çala-çuxuruna nə düşdükcə adamlar o tərəf bu-tərəfə çırpılır, canlarını yıxılıb əzilməkdən qurtarmaq üçün bir-birilərindən möhkəmcə tuturdu. Birdən hikkəbaz Gülsənəmin gözləri maşının arxasında əyləşən ağır çəkili, yekəqarın, uzunboylu bir kişiye sataşdı. Bu kişinin badımcansayağı yekə burnu, donba, oynaq gözləri, gödək qalın çıрма dodaqları çöpür sifətini bir qədər də eybəcərləşdirirdi. Əyninə geydiyi ağ köynəyin yaxası açıq olduğundan sinəsinin bir qarışa çatan tükləri onu daha vahiməli göstərirdi. O, insandan çox adamıyənə oxşayırdı. Onun da yanında gödək, dolu bədənli, qırmızısifət, topboyun, şəlpəqulaq bir kişi oturmuşdu. Onlar harasa tələsən adamlar kimi özlərini narahat hiss edirdilər.

Hikkəbaz Gülsənəmin ağı bu kişilərdən bir şey kəsmədi. O, ağzını ərinin qulağına dirəyərək astadan soruşdu:

— Güləhməd, o kişiləri tanıdırsan ki?

— Yox, necə bəyəm?

— Nəsə, onlardan aqlım bir şey kəsmir.

— Sən Allah, özündən iş düzəltmə, otur yerində.

— Bəlkə, Xudayar əmioğlun onları tanıyır?

— Yox, Xudayar əmioğlu da tanımaz, arvad. Lap bir də ki tanımsın. Bizə nə dəxli var?

— Yox, kişi, vallah ürəyimə damıb. Nəsə, bunlar düz adama oxşayırlar. Sən bir Xudayar əmioğlundan da soruş.

— Axı, Xudayar onları hardan tanıyır? Bir də ki əgər tanısaydı, salamlaşardılar, görüşərdilər, bir-birilərindən hal-əhval tutardılar.

— Düz deyirsən, kişi. Əşi, lap kim olur-olsunlar, bir maşın adamın içərisində bizi öldürməyəcəklər ki. Mənə nə var ki.

— Dedim, sən Allah, sakit otur. Onsuz da əsəblərim gərilib. Qalanını evdə danışıraq.

Maşın Göyçaydan çıxıb Ucara istiqamət götürdü.

Hikkəbaz Gülsənəmin şübhələndiyi Adamyeyən ayağa qalxdı. Qəflətən yanında əyləşən sərnəşinin yaxasından tutdu. Onun sifətinə bir sillə çəkdi. Sillənin səsi bir anlığa maşının səsini sanki batırdı. Döyülən kişi özünü itirdi. Sifəti ağardı. Əlacsız qalıb yalvarmağa başladı. Hamının heyrət dolu nəzərləri onlara dikildi. Ancaq heç kim dinmirdi, danışmırdı. Hikkəbaz Gülsənəm istədi ayağa qalxsın. Adamyeyənin yaxasından yapışsın. Elə bu vaxt əri onun yanını basdı. Sezilməz dərəcədə ona gözlərini də ağartdı. Arvad fikirləşdi ki, yəqin əri nəsə bilir. Qalxmasa, hayküy salmasa yaxşıdı...

Adamyeyən ayı kimi bağırdı.

— Pulları çıxar, əclaf!..

Qorxudan sifəti ağarmış günahsız kişi əli, dili, bədəni titrəyə-titrəyə cibindəki pulları çıxarıb ona uzatdı. Adamyeyən yanındakı topboyun, şəlpəqulaq həmkarına başı ilə “pulları al” işarəsini verdi. Topboyun, şəlpəqulaq pulları aldı. Adamyeyən növbə ilə sərnəşinləri yoxlayır, kimisinin qulağının dibinə gurultulu bir şapalaq çəkir, kimisinin qarnına dizi ilə vurur, hökmünə tabe olmayanların yumşaq yerinə bir neçə təpik də çalırdı. Bu dəm hikkəbaz Gülsənəmi qəribə hisslər bürüdü: Axı bu kimdi?! Bir maşın kişi niyə onun əsirinə çevrilirdi?! Bu qədər kişidən heç olmasa, biri onun qarşısına çıxma bilməzdimi?! Günahsız olduqları halda, bu qədər kişi niyə belə miskin, qorxaq, aciz olmalıydılar?! Quldurlara cavab verməyə məgər bunların qeyrəti çatmırdı?! Vay! Dədəm vay! Nə idi bu, Xudaya! Heç kəs, heç kim quldurlara gözün üstə qaşın var demir!.. Sanki bu belə də olmayıdı! Hamı şapalağı, təpiyi yeyib pulunu verməli idi...

Növbə keçmiş zurnaçı, təzə biznesmen nos Cabbara çatdı. Astabas Güləhməd də, hikkəbaz Gülsənəm də düşünürdülər:

“Ölmək ölməkdi, xırıldamaq nə deməkdi”. Yəqin köhnə zurnaçı, təzə biznesmen nos Cabbar onlara az da olsa, müqavimət göstərər, özləri də, keçmiş anbardar, yeni kommersant Xudayar əmioğlu da ona kömək edərlər. Fələk deyir: “Sən saydığımı say, gör mən nə sayıram”. Ərlə-arvadın bu ehtimalı da boşa çıxdı. Adamyeyən keçmiş zurnaçı, təzə biznesmen nos Cabbarı yaxaladı. O, Adamyeyənin qarşısında canavarla qarşılaşmış dovşan kimi sıxıldı. Özünü adamyeyənin ayaqları altına atdı. Qıçlarını qucaqladı: — Atam-anam sənə qurban, vurma. Al, pulları verirəm, — dedi. Yalvarışlara baxmayaraq, onun qarın nahiyəsinə bir təpik ilişdirən Adamyeyən pulları alıb topboyun şəlpəqulağa verdi. Sonra da əlini köhnə anbardar, yeni kommersant Xudayar əmioğlunun yaxasına atdı. Xudayar dərhal: “Mənim pulum yoxdu” — demişdi ki, Adamyeyən onun yaxasını buraxdı, dəli bir nərə çəkdi. Az qala gözləri yerindən çıxacaqdı. Bir əli ilə Xudayar əmioğlunun boynundan, o biri əli ilə paçasının arasından tutdu və başı üzərinə qaldıraraq: — Səni maşından asfalta çırpacam, əclaf! — dedi.

Köhnə anbardar, yeni kommersant Xudayar əmioğlu özələsi ağac yarığında qalmış ayı kimi bağırdı:

— Öldürmə məni, yalvarıram, pullarım corabımdadı, verirəm. Mənə yazığın gəlsin. Qələt elədim ata-babamla...

Adamyeyən onu maşının içinə çırpdı. Əzişdirdi. Xudayar əmioğlu titrəyə-titrəyə corabına qoyduğu pulları çıxarıb topboyun şəlpəqulağa verdi. Adamyeyən əsəbini saxlaya bilməyib yenidən onun yumşaq yerinə beş-altı təpik də çaldı. Xudayar əmioğlunun ah-naləsi ətrafa yayıldı: “Vay deşildi”, “Yırtıldı”, “Partladı”. Axırda növbə hikkəbaz Gülsənəmin əri astabas Güləhmədə çatdı. Kişi bir arvadına baxdı, bir də Adamyeyənə. Özü də hiss etmədən bayaqdan bəri ovcunda tutduğu keçini pullarını Adamyeyənə uzatdı.

Adamyeyənlə astabas Güləhmədin baxışları toqquşdu.

Adamyeyən onun gözlərindən “Məni vurma”, “Məni döymə” yalvarışlarını sezdi. Deyəsən, onda astabas Güləhmədə mərhəmət hissi oyandı. O, pulları sakitcə astabas Güləhməddən aldı. — Yaxşı, — deyə hikkəbaz Gülsənəmin üzünə baxdı. Özünü itirmiş qadın dərhal:

— Qardaş, mən Güləhmədin övrətiyəm. O, mənim pulumu da verdi. Vallah-billah qalmaqda. Kişi hamısını verdi...

Adamyeyən bir balaca qımışdı, sonra ona bir söz deməyib maşının kabinəsinin üstündən döyməyə başladı. Sürücü başını kabinədən çıxararaq:

— Eşidirəm.

— Dərd eşidirəm, çor eşidirəm! Maşını saxla!

— Oldu.

Maşın dayandı. Adamyeyənlə topboyun şəlpəqulaq kuzadan yerə atıldılar. Sonra da Adamyeyən sürücüyə hökmlə:

— Bunları Ucara çatdır. İncitmə. Gözlərini çıxararam.

Sürücü:

— Oldu. Baş üstə... Oldu...

Sonra da Adamyeyənlə topboyun şəlpəqulaq özlərini tələm-tələsik yolun kənarındakı meşəyə saldılar. Bir göz qırpımında yoxa çıxdılar.

Maşın yerindən sürət götürdü. Adamlar xəcalətdənmi, donub qaldıqlarındanmı bir-birilərinin üzlərinə baxa bilmirdilər.

Hikkəbaz Gülsənəm döyülüb söyülmüşləri gözucu süzdü. Kimisinin üzündə sillə yeri apaydın görünürdü. Kimisi də oturacaqda əyləşərək sancılanan qarnını tutub o tərəf-bu tərəfə qıvrılırdı. Təkcə astabas Güləhməd zərbə almadığından ayaq üstə dayanmışdı. Ancaq onun da rəngi hələ özünə gəlməmişdi.

Hikkəbaz Gülsənəm bu neçə gündə başlarına gələn bəlani düşündü. Birdən qışqırıb baş-gözünə döyməyə başladı:

— Apardılar! Apardılar, keçə pullarını! Gilas, alça pullarını! Vay!.. Uşaqlar evdə ac qalacaqlar. Allah, ürəyim partlayır... Mən

öləcəm... Özün kömək ol, Allah!..

Astabas Güləhməd istədi arvadına təskinlik versin. Arvad onu çiyini ilə itələdi. Yenidən hay-qışqırıq salıb baş-gözünə döyməyə başladı. Döydü, döydü, haçandan-haçana özünə gəldi.

Astabas Güləhmədsə öz-özünə düşündü: “Bəli, keçilər də belə getdi... Cəhənnəm gilas, alça, pomidor, xiyar”...

Elə bu dəm maşın Ucar-Zərdab avtobus dayanacağına çatıb dayandı. Hamı maşından tükü yolunmuş qaz kimi düşməyə başladı.

* *
*

Pulları əllərindən çıxan köhnə anbardar, yeni kommertsant Xudayar əmioğlu da, keçmiş zurnaçı, təzə biznesmen nos Cabbar da, elə astabas Güləhmədlə hikkəbaz Gülsənəm də daxili aləmlərinə qapılıb kor-peşman avtobusun yola düşəcəyi vaxtı gözləyirdilər. Onların hər biri Ucardan Zərdaba getmək üçün yol xərci haqqında düşünürdülər. Astabas Güləhməd özünə qəti söz verdi ki, bir də avtobusdan savayı başqa maşınla yola çıxmaz.

Ucar-Zərdab marşrutu ilə işləyən avtobus yola düşürdü. Astabas Güləhməd istədi sürücüyə yaxınlaşsın: “Bizim pulumuz yoxdu”, — desin. Kişi utandı. Bir az da çəkindi. Getməyə ayaqları gəlmədi. Hikkəbaz Gülsənəm ərinin narahatlığını başa düşüb:

— Tələsmə kişi, avtobusa minib gedərik, düşəndə də öz vəziyyətimizi açarıq, — dedi. Söz arvadının ağzından çıxmışdı ki, avtobus tərpendi. Ər-arvad, onların ardınca keçmiş zurnaçı, təzə biznesmen nos Cabbar, köhnə anbardar, yeni kommertsant Xudayar əmioğlu avtobusa tərəf qaçdılar. Çətinliklə də olsa, özlərini avtobusun arxa qapısından içəri pərçimlədilər. Avtobus Ucardan çıxdı. Yol kənarı kəndlərdə hər dəfə avtobus dayanır, kimisi

düşür, kimisi də ona minirdi. Astabas Güləhmədi dörd-sər götürmüşdü. Axı, o, evdə uşaqların üzünə necə baxacaq? Kişi evdən çıxanda uşaqların hər birinin üz-gözündən öpmüşdü. Başlarına sığal çəkmişdi. Hərəsinə bir şey alacağını vəd etmişdi. İndi o necə desin balalarına ki, mal batdı. Qalan pulları da ananızın gözləri qarşısında quldurlar alıb apardılar. İndi yanınıza xəcalətli gəlmişik. Balalarım, bizi bağışlayın. Sizə yalançı çıxmışıq. İnanın bizə, bir də belə səhvə yol vermərik.

Bu fikirlər az qala dəli edirdi astabas Güləhmədi. Avtobusda adamlar xeyli seyrəlmişdi. Hikkəbaz Gülsənəmlə astabas Güləhməd də axır ki, arxa oturmaqların birində əyləşdilər. Yerlərini təzəcə bərkətməmişdilər ki, avtobus yenidən dayandı. Üç biğiburma cavan oğlan avtobusa mindi. Hikkəbaz Gülsənəm onları diqqətlə nəzərdən keçirdi. Sonra həyəcan və təlaş içərisində ərinə dümsüklədi:

— Kişi, vallah, bu gədələrdən də gözüm su içmir. Bunlar cüvəllağıya oxşayırlar.

— Bəsdi, arvad, ağzını xeyirliyə aç. Ürəyimi partlatma. Cəhənnəmə olsun. İndi nəyimizi alacaqlar, arvad. Verə biləcəyimiz şeyləri verdik də.

— Əsəbiləşmə, kişi. Qaradan da tünd rəng var, — deyib babalar.

— Əşi, babalar çox söz deyib. Nə bilirlər eləsinlər. Uzaq başı...

— Nə uzaq başı, kişi?

— Əşi, heç, bir sözdü, dedim də.

Avtobusun pəncərələrindən, yuxarı yelbəndlərdən gələn külək salona bir sərnlük gətirirdi. Əsəbləri gərilmə, yorğun astabas Güləhməd başını çiyinləri üstə əyib gözlərini yumdu. Mürgüləməyə başladı. Birdən avtobusun qabaq qapısı ağzında qalxan səs-küy salonu bürüdü, qarışıqlıq yarandı. Astabas Güləhməd diksindi. Hövlnak halda gözlərini açdı. O, əvvəl elə başa düşdü ki, maşın qəzaya uğrayıb. İstədi özünü avtobusun açıq pəncərə-

sindən çölə atsın. Hikkəbaz Gülsənəm kişinin fikrini başa düşdü. O, qışqıraraq ərinə cəld qucaqladı.

— Bıy! Başıma daş düşən canım! Əşi, səbr elə! Özünü hara atırsan? Uşaqları yetimmi qoyacaqsan?!

— Qəza baş verib, arvad! Gəl, dalımca!

— Əşi, nə qəza? Mən hara gedirəm? Gözünü aç, əməlli bax. Elə qorxulu bir şey yoxdu.

Kişi özünə gəldi. “Lənət şeytana!” — deyə düşündü. Bayaq arvadının “Onlardan gözüm su içmir” dediği oğlanlar aləmi qarışdırmışdılar. İndi astabas Güləhməd onlara diqqətlə baxdı, baxdı. Mat-məttəl qalıb, üzünü göylərə tutdu: “Bu nə gündü biz düşdük, Allah? Özün kömək ol, Pərvərdigara!”

Ağızlarının suyu üst-başlarına tökülən bu oğlanlardan spirt iyi gəlirdir. Onların hər biri geyim-keçimlərindən vəzifəli adama oxşayırdı. Oğlanlardan ikisi ayaq üstə dayanaraq adamları sakit olmağa, həyəcanlanmamağa çağırırdı. Biri isə salonun qabaq tərəfindən düşüb arxaya doğru gələrək növbə ilə adamların boyununu qucaqlayır, hər birini böyük ehtiras və həvəslə şəhvani öpüşlərə qərq edirdi. Qabaq oturmaqlarda əyləşən qadınlar və uşaqlar qorxu, təlaş içərisində salonun arxa hissəsinə doğru çəkildilər. Cavan oğlan öz işində idi. Ona öpüş verən kişilər canlarını böyük bir bələdan qurtarmış kimi dərindən nəfəs alır, sanki dağ ağırlıqda yükü üstlərindən kənara itələmişlər kimi sevinirdilər. Sonra isə dəsmallarını ciblərindən çıxarıb üz-gözlərini, ağız-burunlarını silirdilər.

Növbə köhnə anbardar, yeni kommertsant Xudayar əmioğlu ilə keçmiş zurnaçı, təzə biznesmen nos Cabbara çatdı. Gözünə döndüklərim elə belə də olmalıymış kimi öpüşlərini verib öz yerlərində rahatlandılar. Birdən hikkəbaz Gülsənəm özünü saxlaya bilməyib astabas Güləhmədə dedi:

— Ədə, bunların ar-namusu getdi ki? Kül bunlara gələn arvadların başına. Ə kişi, bunlar çoxdanın...

- Səs salma, arvad! Görək axırı necə olacaq.
 — Necə yeni?
 — Əşi, piyaniskə köpək oğlunun ağzından it iyi gəlir də!
 — Bıy... Sənə nə var, kişi?
 — Heç, elə belə deyirəm də...
 — Yoxsa, sən də vermək istəyirsən?

Astabas Güləhməd tərs-tərs arvada baxdı. Nə “hə”, nə də “yox” dedi. Sonra da üzünü hadisə baş verən tərəfə çevirdi.

Hikkəbaz Gülsənəm heyrət və vahimə içərisində dilləndi.

— Aman Allah! Göydən daş yağdır, Allah! Bu kişilər nə eləyirlər? Kişi, canına and olsun sən də versən ha! Bir gün də səndə oturmaram! Aqlını başına yığ! Arımızı, namusumuzu satma ha!

— Qorxma, arvad. Mən elələrimdən deyiləm. Necə evdən çıxmışamsa, elə də evə qayıdacam. Özün şahidi olacaqsan.

— Çox sağ ol, kişi. Mən elə belə də düşünürdüm.

Arvadının sözü astabas Güləhmədi bir qədər də cəsərləndirdi. O, özü-özünə deyirdi: “Əşi, əclaflar bu qədər adamı abırdan saldılar ki. Bunlara öpüş niyə verəsən? Necə verəsən? Axı eşidib bilən deməz, balam, bu nə işdi başına gəldi?! Allah kəssin belə kommersant, biznesmen olmağı! Zərdabla Göyçay arasındakı bu qəziyyə nə idi başımıza gəldi? Gör indi Türkiyəyə, İrana, Dubaya, nə bilim, hara, hara gedənlərin başına nə oyun gətirirlər. Yox, yox onlara öpüş versəm, gərək, arvadın üzünə baxmayam... Kəndə getməyəm... Yox, bu kişilikdən deyil! Ölsəm də vermərəm! Əşi, bu da alça, bu da gilə, bu da pomidor, bu da xiyar, bu da keç quludu verəm, canımı qurtaram?! Bu, ömürlük xəcalətdi. Bu, ar-namus məsələsidir. Qurtardıq! Ölərəm, vermərəm!

Astabas Güləhməd bir də özünə gələndə gördü ki, öpən oğlan ona yaxınlaşıb. O dərhal arvadına dedi:

— Sən ayağa qalx! Keç salonun arxa tərəfinə! Görək, mən bu vicdansız əclafla neyləyirəm...

Hikkəbaz Gülsənəm bir göz qırpımında ayağa qalxdı. Sonra dedi:

— Kişi, ağıllı ol ha! And olsun atamın goruna! Dağıdaram dünyanı!

— Qorxma, arvad! Rəhmətliyin goru haqqı, ölərəm, vermərəm.

— Yaxşı, mən getdim.

Hikkəbaz Gülsənəm adamların əl-ayaqlarını bastalaya-bastalaya arxaya keçdi. Astabas Güləhməd də ayağa qalxdı. İstədi arvadının ardınca getsin. Arxada yalnız qadınların, uşaqların olduğunu görüb oraya keçməyi özünə sığışdırmadı. Əlacsız qalıb oğlanın yaxınlaşmasını gözlədi. İndi ondan qabaqda tək bircə adam qalmışdı. Astabas Güləhməd həmin adama baxdı. Onun otuz-otuz beş yaşı olardı. Balaca burnu, qonur gözləri, təzə tərəş olunmuş ağ girdə sifəti, qırmızı yanaqları bu kişiyyə zənənə gözəlliyi verirdi. Gözləri qızan bu sərxoş Alyanağın da boynunu qucaqladı, onu öpdü, sonra geri çəkildi. Ona bir də diqqətlə baxdı. Yenidən Alyanağı öpüşlərə qərq elədi. Elə bu dəm ürəyi dözməyən hikkəbaz Gülsənəm ərinin yanına qayıdaraq, onun arxasında dayandı. Sərxoş bu Alyanağı bir də, bir də... O, deyəsən, Alyanaqdan əl çəkmək istəmirdi. Axır ki cana doyan Alyanaq sərxoşu geriyyə itələdi. Sərxoş özünü güc-bəla ilə yıxılmaqdan saxladı. Alyanaq əsəbi halda deyilməyə başladı: “Adə, bəsdə də. Əşi, adamı neçə dəfə öpərlər. Heyvərə oğlu, heyvərə. Heç elə bil adam-zad görməyib ə. Hamının əvəzində tək cə mənə öpməyəcəksən ki?”

Çox çətinliklə müvazinətini düzəldən sərxoş qollarını astabas Güləhmədin boynuna qulaqladı. Kişi ilan çalmış xam dayça kimi tullandı.

Hikkəbaz Gülsənəm sağ əli ilə arxadan sərxoşun saçından tutub geri çəkdi. Sonra da sol qolunu qulaqlayıb onun ağzının üstünə güclü bir zərbə endirdi. Sərxoş özünü saxlaya bilməyib hik-

kəbaz Gülsənəmin ayaqları altına düşdü. Qadın dizini sərxoşun sinəsinin üstünə qoyub, baş-gözünü əzişdirməyə başladı.

Bir an içərisində salondakı vəziyyət dəyişdi. Sərxoşun dostları özlərini itirdilər. Artıq sərxoşun halı özündə deyildi. Sürücü maşını saxladı. Qapını açdı. Hikkəbaz Gülsənəm ağına-bozuna baxmadan adamları öpüşlərə qərq edən sərxoşu söyür, onun qıncından tutub avtobusun arxa tərəfinə çəkirdi. Birdən sərxoşun şalvarının balağı üzü yuxarı söküldü. Sərxoşu yalnız alabəzək parçadan tikilmiş tumanı biabırçılıqdan qurtardı...

Astabas Güləhməd mat-məəttəl qalmışdı. Kişi arvadındaki cəsarəti, hünəri görüb sevincindən az qala onun boynuna atılacaq, üz-gözünü yalayacaqdı. Hikkəbaz Gülsənəm birdən ərinin üstünə qışqırdı:

— Harda ölmüsən? Kömək elə! Bu it oğlunu öldürəcəm!

Astabas Güləhməd arvadının sözünü eşidən kimi, irəli cumdu. Arvadı ilə köməkləşib sərxoşu avtobusdan yerə saldılar. Hikkəbaz Gülsənəm qayıdanda sərxoşun dostlarını avtobusda görməyib heyfsləndi. Astabas Güləhməd sinəsini irəli verib öz-özünə donqulandı.

— Adamına rast gəlməyib. Axır ki bu boyda avtobusda bir kişi tapıldı.

Hikkəbaz Gülsənəm tərs-tərs ərinin üzünə baxdı. Sonra dedi:

— Keç otur öz yerində! Buna bax! Az qala ar-namusumuz getmişdi! Adımızı, sanımızı batıracaqdı! Uşaqlar da ömrü boyu xəcalətli olacaqdı! Keçin! Keçin, a bacılar, siz də oturun öz yerinizdə.

Sonra da o, üzünü sürücüyə tutaraq:

— Sən də ağzını ayırma, maşını sür, oğlan. Yolda heç kəsə maşın saxlama.

Sürücü sanki donmuşdu. Hikkəbaz Gülsənəmin səsini eşidən kimi, cəld sükanın arxasına keçdi. Mühərriki işə saldı. Maşın yerindən tərpendi. Adamlar təhlükədən qurtardığına sevinib bir-birinin üzünə baxırdılar. Haçandan-haçana sərnəşinlər arasında

pıçhapıç başladı.

Öpüş verənlərdən bəziləri sərxoşa baş qoşmadığını bildirməklə özlərinə haqq qazandımağa çalışırdılar. Hələ növbəsi çatmayanlar qətiyyənlər öpüş verməyəcəklərini söyləyirdilər. Arvad-uşaq da haqqın dərgahına üz tutub hikkəbaz Gülsənəmə dua oxuyurdular. Astabas Güləhməd isə hələ də arvadının cəsarət və sücaəti sehrində çaşıb qalmışdı.

* *
*

Qonşu arvadlar hikkəbaz Gülsənəmin alverdən qayıtdığını eşidib görüşünə gəldilər. Arvadların hərəsi hikkəbaz Gülsənəmə bir sual verir, cavab almağa çalışırdı. Nə gizlədim sizdən, bu qonşu arvadların yığınağından çox, mətbuat konfransına oxşayırdı. Onsuz da qoyulan suallara alınan cavablar bir saat keçməmiş samsız teleqraf kimi kəndə, sonra rayona, yavaş-yavaş ölkənin bütün guşələrinə yayılacaqdı.

İlk müraciəti qonşu uzundiraz Əhlimanın xanımı canəkir Tamannisə etdi:

— Gülsənəm xanım, bir həftəyə yaxındır ki, bizdən uzaq düşmüşsən. Bu müddətdə özünü necə hiss edirdin?

— Nə gizlədim, sizdən. Bərk xiffət edirdim. Daha doğrusu, hörmətli xanımlar, samsızləmişdim... Bir günüm də samsız olmasın... Mən harda olsam, özümü sizinlə birlikdə sanıram.

Qaravəlli Səfiyarın arvadı həvəçi Badannisə:

— Güləhməd qardaşın çölçülüyü barədə nə deyə bilərsən, Gülsənəm bacı?

— Düzdür, kişi bir az səbirsizdir. Hövsələdən tez-tez çıxandı. Ancaq diqqətlidi. Hər şeyin yerini biləndi. Allah atasına rəhmət eləsin. Mən ondan çox razıyam. Bircə dəfə kişini itirmək təhlükəsi yaranmışdı. Onun da qarşısını şükür Allaha ki, vaxtında

ala bildim.

— Xahiş edirik o təhlükəni mümkünsə, bir qədər açıqlayasız.

— Təkrar edirəm. Belə təhlükəli vəziyyət tək bircə dəfə yarandı. Bizimlə qonşu qoz satan qəbələli arvad kişini az qala əlimdən alacaqdı. Mən dərhal işi başa düşdüm. Sayıqlığımı əldən vermədim. Kişimlə maraqlandığımı görüb, dərhal sözlə onun ağzından vurdu. Qoz satan məni duydu. Özünü yığışdırdı. Sizi inandırırım, əgər o yığışmayaydı ha, bazarda tozanaq qaldıracaqdım, fısıq qoparacaqdım.

Arvadlar bir ağızdan:

— Booy! Geciksəydin biabırçılıq olacaqdı nədi, Gülsənəm bacı?

— Bə nədi? Allah mənim tərəfimdə oldu.

Qarınqulu Məmmədin arvadı gödənbıl Gülbuta:

— Buna ərin Güləhməd qardaş necə baxırdı, a bacı?

— İnsafən Güləhməd yazığın xəbəri yox idi bu işdən. İnanın geciksəydim, kişimi yoldan çıxara bilərdi qoz satan...

Arvadlar bir ağızdan:

— Bu ki biabırçılıq olardı, a Gülsənəm, elə deyilmi?

— Allah amandı... Bazarda arvadların da işi Allaha qalib. Azacıq gözlərini yumdu ha, kişini əlindən alacaqlar. İndi gəl dost-düşmən üzünə çıx görüm, necə çıxırsan?! Deyəcəklər bir kişini də saxlaya bilmədin. Uşaqlar da “ata” deyib üstümə düşəcəklər. İndi gəl onlara cavab ver görüm, necə verirsen?!...

Dağar Gülmirzənin xanımı vasvası Hürzad:

— Bazardakı qadınların geyim-gecimləri, görkəmləri haqqında nə deyə bilərsən?

— Hə, xanımlar! Bu haqda danışmağa belə adamın dili gəlmir. Hamısını demirəm. Allah göydən baxır. Adamın başına daş salar. Bir də ki mən babal yuya bilmərəm. Gördüklərimi deyəcəm. Arvadlardan bəziləri kişilərin şalvarlarını əllərindən alıb yöndəmsiz bədənələrinə pərçimləyiblər. Özləri də elə burcud-

burcudə yeriyirlər ki, gəl görəsən. Kişilər o yana dursun. Arvadlar da qayıdıb onlara tamaşa edirlər.

Arvadlar bir ağızdan:

— Bıy başımıza daş düşən canımız. Ağız, de abır-həya getdi də...

— Bə nədi, a xanımlar, hələ bu harasıdır. Mən ətir-kirşan çəkməyin əleyhinə deyiləm. Vaxtilə nənələrimiz də çəkib, analarımız da, elə indi biz də. Di gəl bazardakılar lap ağ eləyiblər, xanımlar. Üzlərinə pudranı, dodaqlarına kraskanı o qədər çəkirlər ki, onlara baxanda gözlərimin qabağına leş dağıtmış canavar gəlir, bacılar! İnanın mənə! Görməmiş kənd kişiləri belələrini gördü ha, ağılları başlarından çıxır. Bir də ki kişilərdə nə günah!.. Az qala mən də...

Arabaçı Qulamirzənin həyat yoldaşı nəfskar Qaraməryəm:

— Alveriniz necə keçdi. Ələ maya sala bildinizmi?

— Hörmətli xanımlar! Bilirsiniz ki, Göyçayın bazarı çox gürdü. Gilas, alça orada pis alınmır. Ancaq pomidorla xiyarı batırdıq. Pomidorlar su verdi. Xiyarlar büzüşüb zay olub getdi. Nə isə, bu da bir təcrübədi. Şübhəsiz ki, növbəti səfər üçün daha düşünülmüş şəkildə hazırlaşmaq lazım gələcək.

Düzdür, kişi alverdən qəti imtina edib. Mən çalışacağam ki, onu da yola gətirim.

Təftiş Mirzəlinin ömür-gün yoldaşı gumçu Sədaqət xanım:

— Bu neçə gündə bazarda tanış-bilişdən kimlərlə rastlaşdınız?

— Göyçayın Ucar avtobus dayanacağında köhnə anbardar, yeni kommersant Xudayar əmioğlu, bir də hamınızın yaxşı tanıdığı, keçmiş zurnaçı, təzə biznesmen nos Cabbarla.

— Onların fəaliyyəti haqqında nə deyə bilərsiniz?

— Onlardan çətin ki kişi ola! Boyunlarına alsalar da, almasalar da onların hər biri ömrü boyu arvadlarının yanında xəcalətli dirlər. Hər ikisi, hörmətli xanımlar, ar-namuslarını satdılar. Mən heç vaxt belə təsəvvür eləməzdim. Təəssüf, çox təəssüf! Onla-

rın kənd, el arasına çıxmağa haqları yoxdu. Onlar mənim alə-mimdə ölüblər!... Kişi deyillər! Belə kişiləri necə deyirlər, intellekti olan arvadlar bir gün də evdə saxlamazlar.

Gecə qara, cücə qara Qarazəminin arvadı halvaçı Həlīmə:

— Bəs ərin astabas Güləhməd haqqında nə deyə bilərsən?

Halvaçı Həlīmənin sualı hikkəbaz Gülsənəmin xoşuna gəl-məsə də, o, suala cavab verməyə məcbur oldu:

— Düzdü, deyə bilərsiniz ki, a Gülsənəm bacı, kişi kişidi. Nə fərqi var? Sizi inandırım ki, fərqi çoxdu. Görürsünüz ki, Güləh-məd sakit adamdı. İnsafən, böyük-böyük danışan da deyil. Öl dedim ölür, qal dedim qalır. Bayaq adlarını çəkdiyəm isə kənddə yerə-göyə sığmırdılar. Guya dünyanın sahibi onlardı. Sən demə, elə deyilmiş. Bir göz qırpmında bunlar hansı yola de-sən, düşərləmiş...

Arvadlar arasında pırpıq başladı. Əşi, kişi hansı yola dü-şər ki? Bir də ki kişi kişidi də! Kişi də ar-namus satar?

Hikkəbaz Gülsənəm söhbətinə davam etdi:

— Yox, bacılar və xanımlar, gərək, kişini qoruyasan. Burax-dın başını, işləri korlayacaq. Soruşursunuz, deyim. Biri bax mə-nim kişim. Mən olmasaydım, o da Xudayar əmioğludan, nos Cabbardan pis günə düşəcəkdə. Ar-namusumuzu satacaqdı. Öm-rü boyu mən də, elə o da...

Arvadlar bir ağızdan:

— Vallah, heç nə başa düşmürük. Qeyrətin, namusun bura nə dəxli var?

— Var, xanımlar, var! İnanmıram, Xudayar əmioğludan, nos Cabbardan kişi ola! Onları korladılar!

— Onları öldürdülər?

— Yox, ölümə nə var ki? Ölmək canını götürüb bu dünyadan getməkdə. Ancaq onlar...

Müzakirənin şirin yerində Xudayar əmioğlunun arvadı erkək Sitəm içəri girdi. — Ay Gülsənəm, ay Gülsənəm, Xudayar şə-

hərdən gəlib, xəstələnib. Qarnını sancı doğrayır. Bəlkə, sizdə ağrı kəsici dərman ola.

Gülsənəm üzünü arvadlara tutub dedi:

— Eşidirsiniz. Dedim də, onlardan çətin ki, kişi ola. Ölsələr, yaxşıdı. Nə dərman, nə dava?

Müzakirə hələ qurtarmamışdı ki, bütün kənd əhli bu günkü məlumatdan xəbər tutmuşdu. Astabas Güləhməd xilaskarı, ar-vadı hikkəbaz Gülsənəmə öz təşəkkürünü bildirir, ömrü boyu ona sadıq qalacağını söyləyirdi...

1997

BU Kİ KOMEDİYADI...

Xalid iyirmi ildən artıq idi ki, böyük bir tikinti idarəsinin rəisi işləyirdi. Burada hamının işə qəbul olunma əmrinə o qol çəkmişdi. Böyüklü-küçüklü işçilərin nəyə qadir olduğunu, onların hansı ilə necə danışmaq lazım gəldiyini yaxşı bilirdi. Özü də çox insafli və ürəyi yumşaq adam idi. Hər deyilənə, eşitdiyinə, gözü görmədiyinə inanmazdı. Tutduğu vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəlirdi. İşçilər arasında onun yaxşı hörməti vardı. Həmişə hamının arzusunu, istəyini nəzərə almağa çalışırdı. Dost-tanışları da çox idi kişinin.

Orta təhsilini bitirdikdən sonra Ruslan atasının arzusu ilə sənədlərini Bakı Dövlət Universitetinə verdi.

Xalidi tanıyanlara bircə zəng bəs idi. Heç kəs onun sözünü yerə salmazdı. Ailəcanlığı, düz sözü vardı onun. Yalançılıqdan, paxıllıqdan, ikiüzlülükdən zəhləsi gedərdi. Sözü, hərəkətinə qiymət verərdi. Qüsurlarını başa düşən kimi onları aradan qaldırmağa çalışırdı. Qazandığını ailəsindən, dost-tanışından əsirgəməzdi Xalid müəllim. Bircə oğlu Ruslanı da bax beləcə görmək istəyirdi o.

İşlədiyi idarədə hamı ona “Xalid müəllim” deyərək müraciət edərdi. Onun ən böyük arzusu, gözünün ağı-qarası bircə oğlu Ruslanı hüquqşünas görmək idi. O, idarədə tək qalanda da, evdə də hey fikirləşərdi: “Bircə Ruslan yaxşı hüquqşünas olaydı...”

Avqust ayının sonu idi. Günəş göydən yerə sanki od ələyirdi. Asfaltın istisi adamı qarsırdı. Nəfəs almaq olmurdu. Xalid müəllim kabinetdə kondisioneri işə saldı, bir balaca özünə gəldi. Sonra da katibə gətirən sənədlər qovluğunu nəzərdən keçirməyə

başladı. Elə bu vaxt dəhlizdə idarənin işçilərindən birinin səsi eşidildi: “Test imtahanlarının nəticələri “Abituriyent” jurnalında çap olunub”.

Bunu eşidən Xalid müəllim dərhal ayağa qalxdı. Telefonun dəstəyini götürüb, nömrələri yığmağa başladı. Telefonda müavini Şöhrət Əliyevin səsi eşidildi. Xalid müəllim:

— Dur bir bura zəhmət çək, — dedi.

Bir dəqiqə keçməmiş müavin müdirin qapısı ağızda görünürdü. Xalid müəllim əli ilə ona “yaxın gəl” işarəsi verdi. Şöhrət yaxınlaşaraq:

— Eşidirəm, müdir, — dedi.

Xalid müəllim:

— Gedək, — deyərək ayağa qalxdı. Onlar birlikdə maşına oturub Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyası binasının qarşısına gəldilər. Burada adam əlindən tərpenmək olmurdu. Bir abituriyentin dalınca iki-üç, bəlkə də daha çox adam gəlirdi. Biri sevinirdisə, başqasının üz-gözündən əsəbilik, ümitsizlik, çaşqınlıq oxunurdu. Kim “Abituriyent” jurnalı əldə edib, adamlar dəstə-dəstə olub onu dövrəyə alır, hər kəs nə az, nə çox on min manat cibinə basır, iş nömrəsini axtartdırırdı. Xalid müəllim səbr və təmkinlə dəstələrdən birinə yaxınlaşdı. Jurnalı vərəqləyən oğlanı hərə bir tərəfə dartırdı. Az qala oğlanın əynindən köynəyini çıxaracaqdılar. Çox çətinliklə Xalid müəllim oğlana yaxınlaşdı, onun cibinə on min manat saldı, sonra dedi:

— Qardaş oğlu, mənim oğlum da, bu il imtahan verib. Bax görək onun adı siyahıda varmı?

Oğlan çox həvəslə jurnalı açıb, o tərəf-bu tərəfə vərəqlədi, sonra da başını bulayaraq:

— Yox, əmi, müsabiqədən keçməyib.

Xalid müəllim:

— Ola bilməz, — deyərək jurnalı oğlandan aldı, özü də axtardı. Ruslanın imtahandan kəsildiyini yəqindəşdirib, kor-peşman ma-

şına oturdu. Acıqdan kişinin rəngi qaralmışdı. Vəziyyəti başa düşən Şöhrət:

— Əsəbiləşmə, özünü ələ al, — dedi.

Xalid müəllim çaşıb qalmışdı. Nə edəcəyini bilmirdi. O, əsəbi həlda sürücüyə:

— Sür maşını, rədd olaq burdan. Görək, bundan sonra başımıza nə gəlir.

Hara gedəcəyini bilməyən sürücü mühərriki işə salaraq Xalid müəllimin üzünə baxdı. Xalid müəllim:

— A bala, sür də.

— Hansı tərəfə, Xalid müəllim?

— Kabaxanaların birinə. Elə “Gülnarə” kafesinə.

Çox çəkmədən maşın kafenin qarşısında dayandı. Maşından düşüb, kafedə əyləşdilər. Müdirlə müavin təzə qatıq, xiyar, pomidor, qoyun qabırğalarından çəkilmiş kabab, bir də sərin rus arağından bəs deyincə vurdular. Artıq başlar dumanlanırdı. Arada sürücüyə də: “Sən də vur, qorxma” — deyirdilər. Sürücü “vurmağın” təhlükəsini yaxşı başa düşdüyündən içkidən boyun qaçırırdı. Sürücü yavaş-yavaş Xalid müəllimin gözündə xoşagəlməz görünürdü. Rəis təəssüf hissi ilə əvvəl başını astadan o tərəf-bu tərəfə yırğaladı. Sonra da dedi:

— Ay Şöhrət, kefim korlandı. Gedib arvad-uşağa bu bəd xəbəri necə çatdırım, nə deyim, vallah, bilmirəm? Qohum-qonşular, iş yoldaşlarımız bilsələr, biabırçılıq olacaq ki! Necə yəni Xalidin oğlu imtahandan kəsilib! Necə yəni müsabiqədən keçməyib!..

Sürücünü içməyən gören Xalid bir söz deməsə də, öz-özünə düşündü: “Eybi yoxdur. Sən mənim sözümə məhəl qoymursan? Sabah sənin işinə baxarıq. Hələ bir bunun yekəbaşılığına bax. Mən söz deyirəm, üstəlik sözümin başına ip atır”.

Onlar haqq-hesabı verib, yenidən maşına əyləşdilər. Xalid müəllim: — Evə, — deyə buyurdu. Maşın Xalid müəllimgil ya-

şayan evin qabağında dayandı. Müdirli, müavinli hər ikisinin kefi durulmuşdu. Şöhrət tez-tez deyirdi:

— Xalid müəllim, özünü darıxdırma, kefini pozma, bir şey fikirləşərik, yoluna qoyarıq. Ruslanın Şöhrət əmisi hələ ölməyib.

Sonra da müdirlə müavin sarmaşaraq bir-birinin üz- gözündən, qulaqlarından öpdülər. Hər ikisinin sir-sifətindən spirtli, üfunətverici ağız suyu axırdı. Onlar maşından düşəndə Səlimlə Nuriki Xalidgil yaşayan binanın giriş qapısı ağzında nərd oynayan gördülər. Cin Xalidin başına vurdu. O, üz-gözünü turşutdu. Sonra da: — Ruslanın müsabiqədən keçmədiyini heç kəs bilməsin, — deyə Şöhrətə xısıldadı. Şöhrət dərhal: — Oldu, — deyə cavab verdi.

Dikbaş, davakar və böyük-küçük yeri bilmədikləri üçün Xalid müəllimin Səlimlə Nurikdən eyni dərəcədə zəhləsi gedirdi. Həmişə yanlarından salam verib keçərdi. Onlarla başqa heç bir sözsöhbəti olmazdı.

Xalid müəllim qabaqda, Şöhrət də onun arxasınca giriş qapısından keçəndə qonşuluqda yaşayan doqquz yaşlı Lamiyə:

— Xalid əmi, Xalid əmi, — deyə-deyə onlara tərəf qaçdı. Xalid müəllim ayaq saxladı. Qız soruşdu:

— Ruslanın işi necə oldu?

— Nə işi, a qızım?

— Axı Ruslan da universitetə imtahan vermişdi.

Xalid özünü itirdi. İstədi “yox” desin. Səlimlə Nurikə baxdı. Sonra da acıq verirmiş kimi:

— Hə, qızım, Ruslan da qəbul olundu.

— Hansı ixtisasa?

Xalid müəllim bir qədər ucadan:

— Öz istədiyimizə. Universitetin beynəlxalq hüquq fakültəsinə.

Qız:

— Təbrik edirəm, Xalid əmi, — deyib pilləkənləri iki-bir, üç-bir addaya-addaya üzü yuxarı qaçır, qarşından gələnlərə də Rus-

lanın universitetə qəbul olunduğunu xəbər verirdi. Şöhrət Lamiyənin sevindiğini görüb Xaliddən soruşdu:

— Qıza niyə həqiqəti demədin?

— Özüm də bilmirəm. Səlimlə Nuriki görəndə allergiyam tutur. Onlar bilsələr ki, Ruslan müsabiqədən keçməyib, bütün Günəşli qəsəbəsinə car çəkəcəklər.

— Nahaq, gərək onda cavab verməyəydin.

— Bir də ki səhərdən mənə: — Narahat olma, düzəldərik — deyirsən. İndi nədir, yoxsa, sözümdən qaçırsan?

Əlacsız qalan Şöhrət:

— Mən sözümün ağasıyam. Dedim qurtardı. İşə düzəliş verəcəm də, — deyər ürəklə cavab verdi.

Xalid dayandı, sonra da:

— Gəl səni maçı edim, vallah kişisən, — dedi. Şöhrət xoşhal oldu. Onlar liftə girib, dördüncü düyməni basdılar. Qapıları bağlanan lift bir göz qırpmında Xalidgilin yaşadığı mənzilin mərtəbəsində dayandı. Xalid müəllim qapının düyməsini basdı. Qapı açıldı. Onları Xalid müəllimin arvadı Təranə xanım qarşıladı. Şöhrət salam verdi. Təranə xanım:

— Xoş gəlmisiniz, Şöhrət qardaş, — deyib çay hazırlamaq üçün mətbəxə keçdi.

Xalidlə Şöhrət vanna otağında əl-üzlərini yuyub qurulaşırdılar ki, qapının zəngi çalındı. Bu dəfə qapını Xalid özü açdı. Qonşuların bir dəstə xanımı əllərində şokolad qutusu otağa daxil oldular. Zəminə xanım Xalid müəllimi görən kimi:

— Xalid qardaş, sizi təbrik edirik. Qız deyir ki, Ruslan universitetə girib. Tezliklə hüquqşünas olacaq. Çox mübarək. Allah Ruslanı bəd nəzərdən saxlasın. Özü də məşallah ağıllı oğlandı. Lap ata-anasına çəkib.

Xalid istədi Zəminə xanımın sözünü kəssin, “Qız onu başa düşməyib” desin. Bu vaxt Təranə xanım özünü yetirdi. Qonşu arvadlar Xalidə imkan vermədən Təranə xanımı qucaqlayıb öp-

məyə, təbrik etməyə başladılar.

Təranə xanımın üz-gözündən sevinc yağdı. Kişinin yıxılınca içdiyi də fərqi varmı. Üzünü ərinə tutaraq:

— Bəs bunu bayaqdan bizə niyə demirsən? Bu neçə gündə dincliyim olmayıb. Sonra özünü qonşu arvadlara tutaraq: — Allah sizinkilərə də kömək olsun. Gün o gün olsun ki, sizin uşaqlar da universitetə bax beləcə qəbul olunsunlar. Siz də beləcə sevinəsiniz. Biz də sizə beləcə gözyadınlığına gələk...

Arvadlar bir ağızdan: “Amin, Amin!” — dedilər.

Şöhrətlə Xalid sanki donub qalmışdılar. Nə oyuna düşdüklərini özləri də bilmirdilər.

Təranə xanım qonşu arvadlara:

— Can bacı, qapı ağzında durmayın, keçin evə, keçin evə! — deyər onları da otağa apardı.

Yenə qapının zəngi çalındı. Qapını bu dəfə gözyadınlığına gələn qonşu arvadlardan biri açdı. Gələn Ruslan idi. O, içəri girən kimi, qonşu arvadları onu marça-marçla öpür: “— Səni təbrik edirəm, oğlum, — deyirdilər. Elə bu anda Təranə xanım özünü oğluna yetirdi. Boynuna sarıldı. Əli ilə küreyinə vuraraq:

— Təbrik edirəm, oğlum. Çaxıb qalan Ruslan atasının, anasının üzünə baxdı. Sonra da onlara müraciətlə:

— Axı nə olub? Məni öpərək təbrik edirsiniz, ana!

Arvadlar bir-birinin üzünə baxaraq:

— Aaa, hələ uşağın özünün xəbəri yoxdu ki! Ədə, sən universitetə qəbul olunmusan da! Yazıq uşaq heç özü də bilmir ki!

Təranə xanım dərhal:

— Hardan bilsin? Xalid indicə xəbər gətirib də. Ruslanın boynuna qurban anası. Atan belədi də. Bizdən hələ də gizli saxlayırdı. Qonşular deməsəydilər, xəbərimiz də olmayacaqdı.

Bunu eşidən Ruslan duruxdu. Əvvəl anasını qucaqlayıb öpdü, sonra da atasını.

Xalid müəllim özündən asılı olmayaraq:

— Çox sağ ol, oğlum, — dedi və sonra da üzünü yana çevirdi.

Ruslan:

— Salam, Şöhrət əmi, — deyə ona əl verdi.

Şöhrət nə edəcəyini bilmədiyindən çaşıb qaldı. Xalid müəllimin ovqatı təlx olmuşdu. Havası çatışmırdı. O, qapını açıb balkona çıxdı. İsti onu qarsdı. Şöhrəti çağıraraq dedi:

— Ay Şöhrət! Bu qız canıyanmışa biz haradan rast gəldik bilmirəm. Məni düz başa düş, Səlimlə Nurikin yanında özümü sındırmaq istəmədim. Axırda gör nə alındı?! Görürsən də, arvadın, uşağın sevinci yerə-göyə sığmır. İnda mən necə deyim ki, bunların hamısı yalandı. Mənim səhvimdi. Oğlum, sən universitetə qəbul olmanısən. Bizim bir yolumuz qalır, Şöhrət müəllim! Nəyin hesabına olur-olsun, Ruslanı universitetə qəbul etdirmək. Əməlli-başlı, tutarlı adam tapmalıyıq. İşi öz üzərinə götürsün. Məni xəcalətdən qurtarsın. Yoxsa, nə Ruslanın, nə də Təranə xanımın üzünə baxa bilərəm...

Şöhrət:

— Narahat olma, sabah bir şey fikirləşərik, həll edərik, — deyə cavab verdi.

Xalidin üzərindən elə bil dağ götürüldü. Ürəyində ümid qığılcımı parıldadı. Kişinin rəngi yavaş-yavaş avazıdı. Onlar balkondan otağa qayıdanda Xalid müəllim gözlərinə inanmadı. Otaq qonşu arvadlarla dolmuşdu. Hamı gözyədliliyi verirdi. Təranə xanım çoxdan bir-birilərini görməmişlər kimi gələnlərlə görüşür, gətirdikləri şokolad qutularını, gül-çiçək dəstələrini alıb şkafın üstünə qoyur: — Balalarınız üçün borc olsun — deyirdi. Qutuların sayı otuza çatırdı. Dubay köynəyi, Rus andatra papağı, İran kələğayısı, Şəki halvası, Ağdaş pomidoru, Maştağa badımcanı, Lənkəran xiyarı gətirirdilər.

Deyib-gülən, bir az da açıq-saçıq, bəmərə Mələk xanım:

— Xalid qardaş, Teymur da bu saat gələcək. O, boğazını yaşlamasa, Ruslanın sağlığına badə qaldırmasa, burdan əl çəkən

deyil. Yaxşısı budur, hazırlığınızı görün.

Xalid müəllim düşdüyü oyundan necə çıxacağını bilmir, acığından dişi bağırsağını kəsirdi. Vaxt keçdikcə təbrikə gələnlərin sayı da artırdı. Telefon səsləndi. Dəstəyi Təranə xanım götürdü. Səs eşidildi:

— Təranə bacı, danışan mənəm, Sahibdir. Nə var, nə yox?

— Çox sağ olun, Sahib qardaş. Ruslan universitetə qəbul olunub. O gün olsun, belə bir iş sizin də başınıza gəlsin.

— Təbrik edirəm, Təranə bacı. Xalid müəllimə deyin, narahat olmasın. Yemək-içmək üçün lazım olan şeyləri alıb Südabə xanımla gəlirik.

Dəstəyi yerinə qoyan Təranə xanım onu yenidən götürdü, nömrə yığmağa başladı. Qanın bərk qaraldığını bürüzə verməməyə çalışan Xalid müəllim astaca arvadından soruşdu.

— Kimə zəng çalırsan?

— Qardaşıma, bacılarıma, anama, ay Xalid! Onlar eşitsə ki Ruslan universitetə qəbul olunub, biz qonaqlıq vermişik, onlara deməmişik, vallah biabırçılıq olar. Qoy gəlsinlər, onlar da sevinəcəklər.

Xalid müəllim istədi əsl həqiqəti Təranə xanıma açsın. Bu vaxt telefonda: — Eşidirəm — deyə səs gəldi.

Təranə xanım qardaşını da, anasını və bacılarını da məclisə dəvət etdi. Onsuz da evdə adam əlindən tərənəmək olmurdu. Süfrə açıldı. Yemək-içmək, mer-meyvə, müxtəlif növ şərəblər süfrəyə gətirildi. Hamı yeyib-içirdi. Getdikcə başlar qızışıq, ağız deyənə qulaq eşitmirdi.

Sağlıq demək üçün Xalid müəllimin baş mühasibi Sahib Gözəlov söz aldı. Ayağa qalxdı. Sonra da aramla danışmağa başladı.

— Xanımlar və cənablar! Bu gün Mirzəyevlər ailəsinin ən şad və xürrəm günüdür. Bu gün unudulan deyil. Mən Ruslanı lap uşaqlıqdan tanıyıram. Allah saxlasın. O, böyük-küçük yerini biləndi. Zəhmət çəkib, elm qazanıb. Nəticəsi də göz qabağında.

Mən arzu edirəm Ruslan balamız dünya hüquq elminə dərinəndən yiyələnsin. Bu evdə onun diplomunu bax beləcə yuyaq... İçək Ruslanın universitetə qəbul olunması şərəfinə.

Hamı qədəhləri bir-birinə vurur: — Sağ ol, sağ ol, gözəl sağlıqdı, çox mübarəkdi! — deyə-deyə onları boşaldırdılar.. Növbəti sözü Təranə xanımın qardaşı, Ruslanın doğma dayısı Ağacavad aldı:

— Əziz dostlar, qohumlar və tanışlar! Sizin hamınız Ruslanı deyib gəlmisiniz. Böyük əziyyət çəkmisiniz. Sizə dərin təşəkkürümüzü bildiririk. Mən bilirdim Ruslan qeyrətlə, hünərlə imtahan verəcək. Hamımızın ümidini bax, beləcə doğruldacaq. Atalar deyib: “Ot kökü üstə bitər”. Atasının balasıdı bizim Ruslan.

Xalid müəllim istədi qayını Ağacavadın sözünü kəssin. Ağacavad ona imkan vermədi.

— Alə, bəlkə yalandı? — deyib məclisdəkilərin üzünə baxdı.

Xalid müəllim istədi desin: — Bəli, yalandı. Bu həngamələri Lamiyə uydurub.

Təranə xanım ona imkan verməyərək: — Özümü öldürərəm, yalan olsa! — deyə cavab verdi.

Məclisdəkilər yerbəyerdən:

— Qurtarın söhbəti, yekə kişisiniz, bu boyda da yalan olar? — deyə bildirdilər. Ağacavad Xalid müəllimin ürəyini almaq üçün ucadan:

— Maqnitofonun düyməsini basın. Mən oynamaq istəyirəm.

“Vağzalı” səsləndi. Ağacavad Təranə xanımı, anası Füzəni rəqsə dəvət etdi. Sonra da oynaya-oynaya Xalid müəllimin qarşısında dayandı. O nə billah elədisə, mümkün olmadı, çar-naçar ayağa qalxıb, əl-qol atmağa başladı. Məclis getdikcə qızıdır, qonaqlar iki-bir, üç-bir rəqs edirdilər. Məclis uzandıqca Xalid müəllimin başı dumanlanırdı. Bu dumana bürünmüş aləmdə Xalid müəllim yalnız özünü görür, bir də bu hadisənin sabahkı taleyi haqqında düşünürdü. Haradansa onun ağına belə bir fikir gəldi: “Birdən sabah Ruslanın işinə düzəliş verə bilmədim. Onda

necə? Bu biabırılığın üstü açılsa, sən nə edərsən, Xalid! Bu torpaqda yaşamağa haqqın olarmı? Arvadının, oğlunun üzünə baxa bilərsənmi?”

Bu suallar qarşısında çaş-baş qalan Xalid özü də hiss etmədən ayağa qalxdı:

— Dayanın, söz mənimdi! — deyə qışqırdı.

— Əziz qohumlar, dostlar və qonşular! Bizə xoş gəlmisiniz. Mən sizdən soruşuram: — Siz hardan bildiniz ki, bizim yeganə övladımız Ruslan universitetə qəbul olunub? Xeyr. Bu düz deyil. Mənim də bundan xəbərim yoxdur. Bu həngaməni kim yaradıb? Soruşuram, sizə kim deyib?

Qonşular bir ağızdan cavab verdilər: — Lamiyə.

Xalid soruşdu:

— Lamiyə kimdi? Doqquz yaşlı məsum bir uşaq. O hardan bildi ki, Ruslan universitetə daxil olub? Bu yalandı. Ruslan müsabiqədən keçməyib. İndi agah oldunuzmu?

Hamı mat-məəttəl qalmışdı. Təranə xanım heyrət içərisində:

— Xalid, Xalid! — deyirdi.

Ruslan isə:

— Ata, bu, nə biabırılıqdı?

Xalid:

— Bilmirəm, anan, dayın imkan verirlər ki, düzünü danışaq. Dərdimizi söyləyək...

Hamı yavaş-yavaş ayağa qalxdı. Gətirdikləri şokolad qutularını, köynək, papaq, kələğayı, pomidor, badımcan, xiyar... nələrini, nələrini götürüb qapıdan çıxdılar. Ürəyini boşaldan Xalid müəllimin üstündən elə bil dağ götürüldü. Bayaqdan bəri sakit oturub hadisəni müşahidə edən Şöhrət yalnız bunu deyə bildi: “Bu ki komediyadı...”

ƏCƏB İŞƏ DÜŞDÜK

Soyuq payız günlərindən biri idi. Günlər qısaldığından hava da tez qaralırdı. Fərman Həsənzadə Gəncəyə ezamiyyət kağızını götürüb baş biletinin arasına, onu da portfelinə qoydu. Tələm-tələsik işlədiyi idarənin qapısından çıxdı. Şəxsi maşınınına minib evə gəldi. Yuyunmaq istədi. Bəxtindən həmin gün evdə nə işiq vardı, nə də su gəlirdi. O, işinin düz gətirmədiyini görüb, ürəyinə danmış kimi:

— Allah axırını yaxşı eləsin, — dedi.

Sonra da üzünü ömür-gün yoldaşı Məfkurə xanıma tutaraq:

— Arvad sən atanın goru mənim təzə alt paltarlarımı, məhraba və sabunu çantaya yığ, hamama gedim. Tez qayıdacağam. Qalan şeylərə düzəliş ver. Gəncəyə ezamiyyətə çıxacağam...

— İşdən gəlmisən. Bir loxma çörək kəs. Sonra get. Hamamda halsızlaşa bilərsən. Bir də ki yola çıxırsan. Soyuq dəyər.

— Yox, gəlib yeyərəm. Hamam bağlana bilər.

Məfkurə xanım ərinin xasiyyətinə bələd olduğundan bir daha söhbəti uzatmadı. Onun dediklərini yerinə yetirdi. Fərmanı hamama yola saldı...

Orada böyük növbə vardı. O, axırıncı adamın kimliyini soruşdu. Növbə tutdu. Vaxt uzandığından hövsələsi daraldı. Yaxınlıqdakı yeməxanaya getdi.

Yeməxana binanın ikinci mərtəbəsində yerləşirdi. O, yuxarı mərtəbəyə qalxdı. Təmiz stollardan birində əyləşdi. Xidmətçi qadın Fərmanı görcək gülümsünə-gülümsünə ona tərəf gəldi. Fərman dərhal:

— Yeməyə nəyiniz var, xanım? — deyər xəbər aldı.

— Kələm dolması, küftə-bozbaş, qızardılmış toyuq, bir az gözləsən balıq, plov.

— Kələm dolması.

Çox çəkmədən xidmətçi qadın sifarişi yerinə yetirdi. Fərman kələm dolmasını iştaha ilə yedi, üstündən bir stəkan da kompot içdi. Xidmətçi ilə haqq-hesabı kəsib ayağa qalxdı. Sakit və təmkinli addımlarla pilləkənləri endi. Birinci mərtəbədəki əl-üz yuyulan otağa keçdi. Rahatxanada bir balaca ləngidi. Sonra da arxayın-arxayın özünü düzəldib, şalvarın toqqasını bağladı. Yenidən əllərini yuyaraq çöl qapısına yaxınlaşdı. Qapını bağlı görcək özünü itirdi. Qapı layları şüşədən olduğundan çöl aydın görünürdü. Əlacsız qalan Fərman bir göz qırpımında ikinci mərtəbəyə qalxdı. O tərəfə-bu tərəfə baxdı. Yeməxanada heç kim yox idi. Hamı çıxıb getmişdi. Canına vahimə düşən Fərman gah birinci mərtəbəyə enir, gah da ikinciyə qalxırdı. Hadisə baş vermişdi. İndi onun yeganə qəhrəmanı Fərman Həsənzadə idi. O, qazanları yoxladı. Birində kələm dolması, ikincisində küftə-bozbaş, üçüncüsündə bişmiş düyü, dördüncüsündə plovun başına qoyulacaq ət-qara vardı. Bufetin rəflərində araq, konyak, çaxır, şampan dolu şüşələr düzülmüşdü. Fərman nə edəcəyini, düşdüyü bələdan necə qurtaracağını bilmədi. Arvadının sözünü eşitmədiyi üçün öz-özünü məzəmmət elədi. O, yenidən qazanların yanına gəldi. Yeməklərin dadına baxdı. Ən çox xoşuna gələn plov üçün hazırlanmış ət-qara oldu. Mədəsini doldurub birinci mərtəbəyə endi. Şüşə qapıdan həyətə baxdı. Elə bu anda ucaboy, güllərüz, saçlarını yana daramış cavan oğlan yeməxananın qapısı ağzından keçdi. Fərman dərhal onu səslədi. Əvvəl özünü təqdim etdi. Sonra:

— Qardaş, başına dönüm. Buranın gözətçisini tap. Ona çatdır ki, yeməxanada adam qalıb. Gəlib qapını açsınlar. Mən burdan rədd olum. Az qalır ki, ürəyim partlasın. Mən hara, bura hara?!

— Gözətçi harada yaşayır?

— Bilmirəm...

— Onda mən onu haradan tapım, qardaş?! Yaxşısı budur, sən kənara çəkil. Mən daşla qapını sındırım. Sən çıx, qaç. Canın da qurtarsın. Bilsələr, sən yeməxanada qalmısan, oranın bütün çatışmazlığını sənün üstünə atacaqlar.

— Yox, can qardaş. Məni işə salma. Sən çalış gözətçini tap.

— Yaxşı, çalışsaram.

Oğlan getdi. Fərman bir stul gətirib qapının önündə qoydu. Üstündə əyləşdi. Gözlədi, gözətçi gəlib çıxmadı ki, çıxmadı.

Fərman yenidən ikinci mərtəbəyə çıxdı. “Ola bilməz ki, burada telefon qoyulmasın”, — deyə düşündü. Axtardı, axtardı, axır ki, bufetdə piştaxtanın altında qoyulmuş telefon aparatını tapdı və “07”-yə zəng çaldı.

Əvvəl yeməxananın yerləşdiyi rayonun icra aparatına, sonra polis idarəsinə, ən axırda öz evinə zəng vurdu. Başına gələn əhvalatı əvvəldən axıradək bircə-bircə danışdı. Yeməxanadan çıxarılması üçün kömək dilədi. Hər iki idarənin növbətçisi, bir də arvadı Məfkurə xanım: — Bu saat — deyə cavab verdilər.

İnsafən, on dəqiqə keçməmiş polis idarəsindən səkkiz motosikl, iki “Jiquli” avtomobili həyəcan signalı verə-verə gəldilər. Yaxınlıqdakı adamlar da bir təhlükə varmış kimi binadan bir qədər aralıda dayanıb yeməxanaya tərəf qorxu və təlaş içərisində baxırdılar. Əllərində tapança, avtomat tutmuş polislər çox ehtiyatla binaya yaxınlaşıb onu mühasirəyə aldılar. Fərman bayaqdan bəri qapı ağzında qoyduğu stulda oturmuşdu. İki polis nəfəri əllərində tapança qapıya yaxınlaşdı:

— Tərpənmə, tərpənsən vuracağıq! — deyə hədə-qorxu gəldilər.

Polis işçiləri qapı arasından Fərmanla sorğu-suala başladılar.

— Sən kimsən?

— Mən?

— Yox, mən!

— Həsənzadə Fərman Salman oğlu.

Polis nəfəri həmkarlarına üzünü tutaraq:

— Bu xatalı adama oxşamır ki?

— Əşi, məncə yox. Yaxşı, sən nədən şübhələnirsən?

— Familiası çox gurultuludu eey.

— Qorxma. Mən belələrini çox görmüşəm.

— Nə deyirəm.

Polis nəfəri yenidən Fərman Həsənzadəyə:

— Təvəllüdün.

— 6 oktyabr 1954-cü il.

— Doğulduğun yer.

— Şamaxı rayonu, Çiçəkli kəndi.

— Nə kəndi?

— Çiçəkli kəndi.

— Sən burda nə edirsən ə?

— İndi əyləşmişəm, naçalnik.

— Görürəm əclaf! Bura necə düşmüşsən?

— Yeməxanada nahar etdim. Sonra əl-üz yuyulan yerə, rahatxanaya keçdim. Ləngidim. Çıxarkən gördüm ki, işçilər qapımı bağlayıb gediblər.

— Sən orda niyə ləngiyirdin?

— Naçalnik, belə lazım idi.

— Sən yalan danışırısan, Fərman Həsənzadə.

— Yox, yoldaş naçalnik.

— Kəs səsini alçaq. Yoldaş yox. Mən quldura, cinayətkara yoldaş ola bilmərəm.

— Düzünü danış.

— Naçalnik, məni buradan çıxarın, sonra suallarımıza cavab verərəm.

Naçalnik əsəbi halda:

— Tez gözətçini tapın.

Sahə müvəkkili, kapitan Muradov:

— Oldu, naçalnik, — deyə ömrə tabe olduğunu bildirdi.

O, motosiklə oturdu. Sonra da mühərriki işə saldı. Motosikl sürətlə yerindən tərpəndi. Bir göz qırpımında tini burulub gözdən itdi. Çox keçmədi ki, səsi də eşidilməz oldu.

Fərmanın saymazyanə hərəkətləri, gülüşləri naçalniki lap əsəbiləşdirirdi.

O, Fərman Həsənzadəyə üzünü tutaraq:

— Bura soxulmaqda məqsədin nə idi?

— Nahar etmək.

— Bir qarın çörək üçün adam quldurluq, oğurluq edərmi? Kimdən xahiş etsəydin, heç kim səndən bir parça çörək əsirgəməzdi. Ədə, canın çıxır işləməyə.

— Naçalnik, mən oğruya, quldura heç oxşayırammı? Mən işləyirəm, naçalnik?

— Hələ məndən soruşursan? Canın üçün səndən əl çəkən deyiləm. Şəhərdə gündə neçə oğurluq olur, neçə adam öldürülür. Gözlərindən də caniyə oxşayırsan. Dedin harda işləyirsən?

— Elmi işçiyəm. İnstitutda işləyirəm.

— Ha, ha, ha. Elmi işçiyə bax. Sənə bir dərs verim ki, özün də məəttəl qalasan.

— Naçalnik! Ayıbdır!

— Oğurluqda, quldurluqda nə görmüsən, alçaq. Can çəkirsən halal əməyinlə dolanmağa?

Elə bu vaxt sahə müvəkkili gəldi. Motosikldən yerə atıldı. Naçalnikin qarşısına qaçaraq:

— Naçalnik, gözətçi tapılmır ki, tapılmır.

— Onda gedin. Yeməxananın müdirini tapıb gətirin.

— Oldu, naçalnik.

Naçalnik üzünü Fərmana tutaraq:

— Quldur Həsənzadə Fərman Salman oğlu, yaxşı-yaxşı fikirləş, düzünü desən, cəzan yüngül olacaq, deməsən... Yoldaşların kimlər olub. Onlar aradan necə çıxıblar?

— Yoldaşlarım sizsiniz, naçalnik!

— Kim?

— Siz.

— Bunun başı xarabdı ki ə. Zəng çalın təcili yardım maşını gəlsin. Bu cavan oğlan dəli olub.

Naçalnikin yanındakı polis nəfəri dərhal:

— Oldu naçalnik, — deyə təzim etdi.

Fərman Həsənzadə:

— Əcəb işə düşdük. Naçalnik, məni burdan çıxarın. Dedim, sonra danışıraq.

— Qırışmal. Mənə hədə gəlirsən?! Canın üçün boynunu qırıb sındıracağam.

Bu anda sahə müvəkkili yeməxananın müdirini gətirdi.

Müdirə də qapının açarı olmadığından xeyli fikirləşdilər. Axır ki qonşu idarədən bir nərdivan gətirib binaya söykədilər. İkinci mərtəbənin pəncərəsindən Fərmanı düşürdülər. Naçalnik heç bir şeyə məhəl qoymadan Fərmanın qolunu burub “Jiquli maşınına basdı. Özü qabaqda, sürücünün yanında, arxada Fərmanın sağında və solunda polis nəfəri əyləşdilər. Elə bu vaxt Məfkurə xanım yanında on dörd yaşlı oğlu Fuad, doqquz yaşlı qızı Aynur taksi maşınından düşdülər. O, uşaqlarla naçalnikə yaxınlaşdı. İstədi vəziyyəti öyrənsin. Naçalnik ona məhəl qoymadı. Fərmanı polis idarəsinə apardılar.

Orada sorğu-sual başlandı. Vəziyyət getdikcə ağırlaşdı. Fərman naçalnikin niyyətini başa düşdü. Vəziyyətdən çıxış yolu axtarırdı. Naçalnik onu bu axşam bərk cəzalandıracaqdı. Fərman naçalnikin dedikləri ilə hesablaşmırdı. Naçalnik məsələni yekunlaşdırmaq qərarına gəldi. Özünü boş qoyub Fərmanın qulağının dibinə bir sillə ilişirdi. Fərman üzünü üstə yerə sərildi. Ürəyi soyumayan naçalnik onun yumşaq yerinə də bir-iki təpik çaldı. Fərman bağırdı. Ağız-burnu qanla dolsa da, oğru, quldur, cani adını üstünə götürmürdü.

Elə bu anda Məfkurə xanımın telefon zəngi ilə polis idarəsi-

nə gələ, Fərmanın dayısı polkovnik Gülşad Mirzəcənzadə otağa daxil oldu. Fərman doğmaca dayısını görcək sevindiyindən onun ayaqları altına yığıldı. Sonra da qorxu və təlaş içərisində dedi:

— Sənə qurban olum, dayı. Nə yaxşı ki gəldin. Bu axşam mənim dərsimi verəcəkdilər. Bakıda baş verən oğurluqları, insan ölümlərini boynuma yıxacaqdılar.

Naçalnik Fərmanın polkovniklə qohum olduğunu bilcək dili-ağı, qol-qıçları tutuldu.

Polkovnik:

— Bu işdə hansı metoddan istifadə etmişən, naçalnik?

— Öz metodundan.

— Onda, sabah yanıma gələrsən.

— Oldu, polkovnik!

Fərman polis idarəsindən çıxanda gecə yarından keçmişdi. Gəncə qatarı da yola düşmüşdü.

1997

ŞORGÖZ MƏMİŞ

Hamı Mədəniyyət şöbəsinin müdiri Məmiş Sərdabəlini Şorgöz kimi tanıyırdı. Gözünə bir balaca yaxşı görünən qadın oldumu, ağı başından çıxar, min cür hiylə-kələklə onu ələ almağa çalışar, özünün iş-gücünü tamam yaddan çıxarardı.

İstəyinə nail ola bilməyəndə özünü ələ aparardı ki, guya bütün məsələləri həll edib, işini görüb. Bir sözlə, kişi küçədə də, yaşadığı məhəllədə də, ələ iş yerində də özünü şorgöz kimi tanıtmışdı. Hamı onu “Şorgöz Məmiş”, — deyə nişan verirdi. Əslində kişinin əlindən bir iş də gəlmirdi, nə varsa, dilində idi. Şəhərdə şorgözlüyünün ucbatından bir-iki kətək də yemişdi. Əvvəlki iş yerində Nəzakət adlı bir qadın ona tutarlı bir şillə də çəkmişdi. Tay-tuşları: — Bu nə biabırçılıqdı, ay Məmiş? — deyəndə, o da öz növbəsində: — Təki mənə qadın əli dəysin — deyə cavab vermişdi. Bu söhbət dildən-dilə düşmüş, Məmiş necə deyərlər, ələ itdən məşhur olmuşdu. Ona bu hadisəni xatırladanda o, pişik kimi arxasını yerə vurmaz: — Düz deyirəm də, — deyə özünü o yerə qoymazdı.

Günlərin birində Məmiş ürəyində küt ağrı hiss etdi. O, şübhələndi. Bundan bərk təşvişə düşdü. Qorxdı ki, infarkt olar. O, poliklinikaya gedərək, həkimə də müraciət etdi. Müayinədən keçdi, dərman qəbul etdi. Yavaş-yavaş sağlamlığı bərpa olundu. Günlərin birində köhnə peşəsinə sadıq olan Məmişin qonşu idarədə mühasib köməkçisi işləyən Sahibə xanıma gözü düşdü. Bayram və ad günlərində, tədbirlərdə, Məmiş özünə layiq hədiyyələr alar, Sahibə xanıma verərdi. Hər dəfə də Sahibə xanım gülə-gülə: — Payın artıq olsun, ay Məmiş, — deyərdi. Məmiş

də sinəsini bir balaca qabardar, çiyinlərini çəkər, qamətini düzəldərdi. İş yoldaşları gizlin-gizlin Məmişin izinə düşər, sonra da onun oturuşunu, duruşunu, danışığını təqlid edib lağa qoyardılar. Gülməli bir mənzərə alınardı. Məmiş haqqındakı söz-söhbət getdikcə genişlənir, yavaş-yavaş şəhərə yayılırdı. “Şorgözlük damğası” xəbəri gəlib, nəhayət, Məmişin arvadı Tükəzə də çatdı. Arvad ilk vaxtlar bir az utandı, bir az çəkindi. Sonradan bu söz-söhbətə onun da qulağı alışıdı. Yazıq Tükəz arada gəzən dedi-qodulara son qoymaq üçün bəzən “Kişi şorgöz olar da”, — deyə cavab da verərdi. Özünü də elə göstərərdi ki, guya bu söz-söhbətlərin Tükəzə heç bir dəxli yoxdur.

Yüngülxasiyyət ərinin xasiyyətində dəyişiklik apara bilməyən Tükəz daha Məmişə bir söz deməzdi. Təkcə ondan: — Maaşını evə gətir, uşaqları ac qoyma, — deyə tələb edərdi. İnsafən, Məmiş də onunla razılaşmışdı. Maaş alan kimi, qəpiyinə qədər evə gətirib, Tükəzə verərdi.

Payızın axır günləri idi. Ağaclarda qalan son yarpaqlar da bu daqlarından ayrılır, soyuqdan üşüyən ac quşlar kimi uça-uça yerə qonurdular. Məmiş Sahibə xanımın iş yerinə zəng çaldı. Dəstəyi başqa bir qadın götürdü. O, Sahibə xanımı soruşdu. Qadın Məmişə yaxşı tanıdığından yanında əyləşən Sahibəyə göz vuraraq: — Sahibə özünü pis hiss etdiyindən evə getdi, — deyə bildirdi. Qadının səsi Məmişin xoşuna gəldi. Ona komplement deməyə başladı. O, mehriban danışdığından Məmiş onu da toruna salmağa çalışdı. Sahibə özünü saxlaya bilməyərək, dəstəyi qadından aldı:

— Ədə, utanıb xəcalət çəkirsən danışdıqlarından? Bundan sonra mən səni tanımıram, əclaf! Mənə də zəng çalma.

Sahibə xanım telefon dəstəyini yerinə qoydu. Məmiş tutuldu. Deməyə heç bir sözü olmadı. Əsəbi halda o da dəstəyi yerinə qoydu. Ürəyi sancdı. Vəziyyəti ağırlaşdığından özünü evə çatdırmaq qərarına gəldi. Maşına əyləşib evə getdi. Kişinin sir-sifə-

ti ağarmışdı. Əhvalı tamam pozulmuşdu. Otağa girəndə Məmiş zarıltı ilə nəsə dedi, ancaq arvadı Tükəz xanım onu başa düşmədi. Elə bu anda Məmiş özünü ələ ala bilməyib döşəməyə sərildi. Tükəz xanım qışqırdı. Yan otaqdan səsə gələn uşaqlar atalarını döşəmədə sərili görcək ağlamağa başladılar. Yazıq uşaqlar qəfil qəzadan, qorxudan tir-tir əsirdilər. “Ata, ata” — deyə qışqırırdılar. Səsə qonşular da gəldilər. Təcili yardım maşını çağırtdılar. Kardioloq həkim Səyyarə xanımın otuz yaşı ancaq olardı. Boylu-buxunlu, dolu bədənli, açıq, güləruz, söhbətçil Səyyarə xanımın əyninə geydiyi ağ xalat, başına qoyduğu papaqcıq onu aydan gəlmiş huri-mələklərə bənzədirdi. Doğrusu, adam ona baxdıqca baxmaq istəyirdi.

Səyyarə xanım Məmişə döşəməyə sərilməmiş gördü. Qəddi-qamətli, boylu-buxunlu kişi dəhlizdə kökündən qopmuş qovaq kimi tirtap yıxılmışdı. O, çantasından tibbi cihazları çıxarıb cəld əməliyyata başladı, qan təzyiqini yoxladı. Sonra da köynəyini, maykasını boğazına qədər sıyırdı. Kişinin bədənində qış girəndən su dəyməsə də, qarnını, sinəsini tük basdığından o qədər də çirkli görünmürdü. Ancaq ağ maykası qapqara idi. Sanki onunla ya mazut, yaxud da kömür silinmişdi.

Qonşular kənarda dayanıb bir maykaya, bir də döşəməyə sərilməmiş Məmişə mat-məəttəl baxırdılar. Söz altında qalmayan, yeri gələndə sözünü deyən Yasəmən qarı üzünü Tükəz xanıma tutaraq dedi:

— Ağız, biz də elə bilirik ki, sənənin ağıllı-başlı ərin var. Məmiş də bir kişidi. Nədi az, onun əynindəki mayka. Bədənindən gələn üfunət...

— Nə olacaq. Kişidi də. Kişi necə olur bəyəm. Nə olsun ki, bir iki aydı hamama getməyib. Bədənində qış gələndən su dəyməyib.

— Canına dərd olar belə kişisi olan arvadın. Onun maykası, köynəyi nə gündədi, aaz?

— Həkimini çaşdırarsan. Sən Allah az danış...

Haçandan-haçana özünə qayıdan Məmiş gözlərini açanda başı üstündə ağ paltarda, ağ geyimdə huri-mələk dayandığını, mələyin diqqətlə ona baxdığını gördü. Məmişə elə gəldi ki, o, cənnətdədi. Huri-mələklər ətrafına toplaşılar. İndi ondan sorğusual edəcəklər. O, nəşə fikirləşdi. Gözlərini bərk-bərk yumdu, sonra da bir şey olmamış kimi, yavaş-yavaş açmağa başladı. Hələ ölməyib yaşadığını hiss etdi. Mələklərin yanında arvadı Tükəzi, oğul-qızını görcək, ürəkləndi. Fikirləşdi ki, yəqin arvad həkim çağırıbmış. Ürəyində arvadına təşəkkür etmək istəyirdi ki, Səyyarə xanım soruşdu:

— Deyəsən, bu gün bərk əsəbiləşmişən, ay Məmiş qardaş.

— Hə, həkim, bir balaca!..

— İndi özünü necə hiss edirsən?

— Ay həkim, sənə qurban olum. Sənin başına dolanım. Bir anlığa mənim yerimə özünü qoy. Allah eləməmiş, təsəvvür elə ki, döşəmədə yıxılı qalmısan. Mən gəlmişəm. Sənin əynindəki alt paltarlarını bax beləcə qaldırılmışam. Üstən aşağı sənə tamaşa edirəm. Hərdən bir ora-burana da əl çəkirim. Onda sən əsəbiləşərsən, əsəbiləşməzsən?..

Həkim Məmişin sözlərini eşidəndə əvvəl onun fərqi varmadı. Birdən diksindi. Elə bil əti sümüyündən aralandı. İstədi əlindəki çantayı, tibbi cihazlarını Məmişin başına vursun və qapını çırpıb getsin. Nə düşündüsə bu fikrindən yan keçdi. Özünü saxlaya bilməyib:

— Belə danışdığını bilsəydim, heç bu qapıdan girməzdim, — deyə narazılığını bildirdi. Döşəmədə hələ sərili qalan Məmiş ətə həsrətlə baxan pişik kimi altdan yuxarı Səyyarə xanıma marıdamarıda işləri korladığını başa düşüb yağlı dilini işə saldı:

— Axı sən Hippokrat andı içmişən, andını pozmağa haqqın yoxdu, əzizim, — deyə cavab verdi.

Əlacı kəsilən həkimin gülümsəməkdən özgə çarəsi qalmadı. O, Məmişin sorgözlüyünü, zəhlə tökən bic-bic baxışlarını sezdi.

Məmişin hərəkətlərini bayaqdan çox dəqiqliklə müşahidə edən Yasəmən qarı əsəbi halda yenə dilləndi:

— Dur ayağa qanmaz, şorgöz, arvadbaz. Maşallah, arvadın Tükəzin çəkisi iki yüz kiloqram gələr, inək kimidi. Camaatın gözü sən arvadındadı. Özününkünə baxa bilmirsən, utanım yerinə. Ölür, amma, arvadbazlığından əl çəkmir...

Tükəz gözlərinin yaşını silə-silə:

— De, başına dönüm, de. Bilsəydim bu ağlın sahibidi, heç həkim də çağırmazdım. Mən biabır oldum...

Məmiş arvadına tərəf çevrilərək:

— Axı mən nə dedim, əzizim? Nə pis iş gördüm, can-ciyər?

Yasəmən qarı:

— Canına dərd dedin. Çor iş gördün. Hələ günahını da bilmir, şorgöz əclaf! Can çəkirsən hamama getməyə. Üst-başına bax, Məşədi Əbilin camışına oxşayırsan. Özündən də qurd düşmüş leş iyi gəlir.

Deyilənləri qulaqardına vuran Məmiş çox ehtiyatla döşəmədən qalxdı. Dəhlizdən evə keçdi. Stulda əyləşib öz-özünə dedi: “Vallah, adam ölür, sən üçün, ay Səyyarə həkim!”

NAXIRÇI NOVRUZ

Novruz kişi işinə çox məsuliyyətli adam idi. O, ayın on beş gününü kəndin naxırına gedər, qalan günləri evdə dincələr, ev, həyəət-baca işləri ilə məşğul olardı. Heç kəsin pisini, yaxşısını danışmazdı. Camaatın xeyir-şərində iştirak edər, gücü çatan köməkliyi göstərməkdən çəkinməzdi. Hamı onu sakit, bəmərə adam kimi tanıyardı. Arvadı Sənəm qarı ərinə çox inardı. Kişinin bir sözünü iki eləməzdi. Hansı məsələ olur-olsun, Novruz dedi, qurtardı. Ərinin sözünü Quran ayəsi kimi qəbul edərdi. Kişi də eşitdiklərini, olub keçənləri evdə həvəslə arvadına danışardı. Arvad da dinməz-söyləməz ərini dinləyərdi. Səhər açılan kimi ərindən eşitdiklərini yeni bir şey kimi qonşu arvadlarına çatdırardı...

Novruz kişinin on beş günlük növbəsi başa çatdığından yenə evində dincəlirdi. Onların dədə-babadan qalma böyük bir mis qazanı vardı. Sənəm qarı qazanı suyla doldurub ocağın üstünə qoydu. O, həyətdəki tut ağacına söykənmiş tiyanı çəkə-çəkə gətirib yanar peçin kənarına qoydu. Üzünü ərinə tutaraq:

— Anan ölsün, ay Novruz. Çoxdandı çimmirsən. Belə getsə, səni bit-birə basıb yeyəcək. Gəl, kömək elə. Qazandakı suyu vedrələrə tökək. Mənim tək gücüm çatmaz.

Novruz kişi arvadından razı halda:

— Allah atana, anana rəhmət eləsin, ay Sənəm qarı. Sən olmasan, mən neylərəm?! İnanırsan, düşüb itərəm. Hər gün naxır məələ çıxanda sənin haqqında düşünürəm. Valideynlərinə rəhmət oxuyuram. Yadındadı cavanlığımız?! Mən necə oğlan idim?! Hamı məndən danışardı. İnsafən, sən də heç pis deyildin.

Bax, bircə dəfə görməklə, sənə vuruldum. Öz aramızdı, elə sən də.

— Yaxşı, a kişi. Çox danışma. Çox tərifləmə məni də, özünü də. Bu saat su soyuyacaq. Üşüyəcəksən. Bir də mən sənə su qızdıran deyiləm.

Novruz kişi qazanın bir tərəfindən, Sənəm qarı o biri tərəfindən tutdular. Suyun yarısını vedrələrə, yarısını da yerə tökdülər. Əlacsız qalan Sənəm qarı vedrələrə bir qədər də soyuq su əlavə etdi. Ər-arvad vedrələri götürüb evə apardılar. Sənəm qarı:

— Soyun, ay anası ölmüş, soyun!.. Çim... Bədənin iki ayda bir dəfə heç olmasa, su görsün...

Novruz arxasını peçə çevirərək soyunub tiyanda çömələk oturdu. Sənəm qarı kişinin başından, bədənindən bir-iki qab su axıtdı, ərinin kürəyini, Novruz özü isə qarnını, başını, sinəsini iki əli ilə sürtüdü. Kişinin kürəyindən buruq-buruq çirk çıxırdı. Sənəm qarı hey sürtür, arabir su töküdü. İşin qızgın çağında Sənəm qarı dilləndi:

— A kişi, belə getsə, səndən bir şey qalmayacaq ki?! Bütöv çirkə çıxacaqsan. Çirkin hamısını bu gün tökmək olmaz. Mən öldüm ki!.. Qalanını da gələn ay tökərik...

— Arvad, qorxma, bir az da sürt.

Sənəm qarı ərinin başına, boğazına, boynuna, kürəyinə paltar sabununu çəkdi. Sonra əlavə etdi:

— İndi də özün çim. Mən də gedim çay süzüm, ay Novruz.

Arvad yan otağa keçdi. Kişi suyun qurtardığını görüb tiyandan çıxmaq istədi. Sabun ayağının altında qaldığından sürüşdü. Üzü üstə tir-tap evin ortasına sərildi. Başı vedrənin qırağına toxundu və yarıldı. Üz-gözü al-qana büründü. Gözləri qanla dolduğundan heç haranı görə bilmədi. Əlacsız qalıb arvadını çağırırdı. Sənəm qarı gələndə ərini az qala tanımayacaqdı. Tez irəli atıldı. Onun üz-gözünün, boyun-boğazının qanını silməyə başladı. Qan kəsmək bilmirdi. Nə düşündüsə, Sənəm qarı kişini buraxıb eyvana qaçdı. Yarıyadək vedrəyə neft tökdü, böyük bir dəsmal gö-

türüb evə qayıtdı. Hələ Novruz kişinin başından qan axmaqda idi. Sənəm qarı dəsmalı vedrəyə saldı. Novruz kişinin başına bələdi. Bu əməliyyatı bir neçə dəfə təkrar etdi. İnsafən qan yavaş-yavaş dayandı. Novruz kişi kor-peşman paltarlarını geyindi. Sənəm qarı:

— Allah bundan betərini saxlasın, ay Novruz. Əlimizi bir işə vura bilmirik. O saat ziyan çəkirik. Allah kəssin, bu dedi-qodunu. Bəd nəzəri. O deyir, kişi deyəsən, bu gün naxıra getmir. Bu deyir, vallah Novruz kökəlib. Əşi, bu qədər dedi-qodunun, sözsöhbətin qabağında hələ sağsan, böyük şeydi. Yüz dəfə demişəm qonşulara: “A balam, bircə dəfə sizin kişilərin adlarını tuturammı? Onlara darılırammı? Hey hırıl-daşrlar. Bax, axırı da belə olur. Fil boyda kişi az qala əlimdən getmişdi. Elə bil evdə camış kəsilib. Yazıq Novruz camışca qan axıdıb.

— Allah kəssin belə təmizə çıxmağı. Ay arvad, qoymadın ki, mağıl yerimdəcə oturmuşdum. Yaza nə qalmışdı ki. Bir-iki aydan sonra çayda çiməcəkdim. Onda nə sən əziyyət çəkəcəkdin, nə də mən bu abıra düşəcəkdim. İndi mən kimə nə deyim? Necə deyim ki, evdə çiməndə yıxılmışam, başım vedrənin ağzına dəyib, partlayıb...

Əlacsız qalan Sənəm qarı:

— Kefini pozma, kişi... Kişinin başı qalda gərək. Başı partlamayandan, çapılmayandan kişi də çıxmaz.

— Hə arvad, onu düz deyirsən. Başda çapıq lazımdı. Ancaq belə çapıq yox da.

— Əşi, kim nə bilir, o nə çapıqdı. Soruşan olanda biz də bir şey uydurarıq. Onu da özünə bir dərd eləmə sən Allah.

Novruz kişi yan otağa keçdi. Sınıq güzgü parçasında üz-gözü-nə baxdı. Sonra da başını bulaya-bulaya keçib, Sənəm qarı açan süfrənin qırağında oturdu. Arvadının süzdüyü çaydan bir-iki qurtum içdi. Bir tikə çörək də kəsdi. Sonra Sənəm qarı qonşuları Məhəmməd kişinin ölüm ayağında olduğunu, kənd xəstəxana-

sında yatdığını ərinə xəbər verdi. Ayağa duranda bir ona baş çəkməyi məsləhət bildi.

Novruz Məhəmmədi çoxdan idi görmürdü. Bir də fikirləşdi ki, kənd yeridi. Qonşudu. Yaxşı deyil. Ölüm-itim dünyasıdı. Belə bir gün mənim üçün də var...

Novruz kişi xəstəxanaya getdi. Qapıçı qızdan çətinliklə izn alıb içəri keçdi. Otaqların qapılarını bir-bir aralayıb içəri baxdı. Məhəmməd kişini görmədiyindən qapıları necə ehtiyatla açırdisa, elə də bağlayırdı. O, dəhlizin axırındakı sonuncu otağın da qapısını beləcə açdı və Məhəmməd kişini yataqda uzanıqlı gördü. Onun yanında tanımadığı iki adam da əyləşmişdi. Novruz kişi səs olmasın deyə, barmaqlarının ucunda Məhəmməd kişinin çarpayısına yaxınlaşdı. Başı ilə salam verib, stulda əyləşdi. Qonşusuna baxdı, baxdı. Sonra da:

— Necəsən, ay Məhəmməd? — deyə soruşdu.

Məhəmməd kişi özündə deyilmiş kimi, bir balaca göz qapaqlarını qaldırdı, yenə də ördü.

Novruz kişi nəşə fikirləşdi. Bir az ara verdi. Sonra əlavə etdi:

— Məni tanımadın? Qonşun naxırçı Novruzam da. Şikayətin nədəndi, ay Məhəmməd?

Məhəmməd kişi yenə göz qapaqlarını qaldırdı, gözləri ilə nəşə işarə vermək istədi. Sonra yenə gözlərini yumdu.

Novruz kişi heç bir şey başa düşmədiyindən diqqətlə Məhəmməd kişiyyə baxdı. O, xeyli fikirləşdi. Gözlənilmədən:

— Ay Məhəmməd kişi, bir sulu armudla aran necədi? Yeyə bilərsənmi?

Məhəmməd kişi dərhal gözlərini açdı. Novruz kişiyyə diqqətlə baxdı. O bir də təkrar etdi:

— Deyirəm, bir sulu armudla aran necədi, yeyə bilərsənmi?

Məhəmməd kişi, əvvəl çarpayıda o tərəf-bu tərəfə çevrildi. Sonra da qalxıb çarpayının ortasında oturdu.

— Hanı o sulu armud? — deyə xəbər aldı.

Novruz kişi:
 — Yoxdu armud, mən olsa, dedim, Məhəmməd kişi.
 Xəstə udqundu. Novruz kişi dərhal:
 — Ağzının suyunu sil, Məhəmməd kişi.
 — Lənət sənə, kor şeytan. Əcəb işə düşdük. Bu hardan gəlib çıxdı.
 Çarpayının yanında oturanlar da, elə Novruz da Məhəmməd
 kişiyə baxıb bığaltı gülümsündülər.

*1998***FAZİLƏNİN KƏLƏYİ**

Səhər tezdən polis idarəsindən aldığı xəbər Cavid müəlli-
 mi bərk əsəbiləşdirmişdi. Ciddi qəbahətlərinə görə uni-
 versitetin tələbəsi Fazilə Əmirli polis nəfəri tərəfindən yaxalan-
 mışdı. Cavid müəllim otaqda var-gəl edir, öz-özünə düşünürdü:
 “Kimsəsiz qızların aqibəti çox vaxt belə olur. Onları aldadırlar.
 Yoldan çıxarırlar. Atasız, anasız qalanlar həyatda min bir çətin-
 liklə qarşılaşırlar. Onları başa düşən olmur. Yazıq qız...”

O, stoluna yaxınlaşıb, sellektorun düyməsini basdı:

— Sevdə xanım.

— Eşidirəm, Cavid müəllim.

— Bir bura zəhmət çəkin.

— Oldu.

Sevdə xanım tələm-tələsik yaddaş kitabçasını, qələmini gö-
 türdü, güzgünün qabağına keçdi, sir-sifətinə öləri nəzər saldı.
 Sonra da Cavid müəllimin qəbuluna getdi. Onun qanı qara oldu-
 ğunu görüb soruşdu:

— Cavid müəllim, yorğun görünürsünüz.

— Hə, boş şeydi. Səninlə vacib bir məsələ haqqında da-
 nışmaq istəyirəm. Mən istəyirəm ki, sən tələbə Fazilə Əmirlinin
 davranışına göz qoyasan, ailə vəziyyəti ilə maraqlanasan. Rəfi-
 qələri ilə söhbət aparıb mənə məlumat verəsən.

— Oldu. Hər şeyi yerli-yataqlı öyrənərəm.

— İndi isə gedin. Vəziyyəti araşdırın.

Sevdə xanım əvvəl Fazilənin yaxın rəfiqələri ilə müxtəlif
 məzmununda söhbətlər apardı. Danışığın istiqamətini hiss olun-
 maz dərəcədə Fazilənin üstünə gətirdi. Qərribə faktları, anlaşıl-

maz cəhətləri: yalançılığı, qızlarla tez-tez sözləşməsi, araqarışdırmağı, satqınlığı, qızlar barəsində şantajı, iftira xarakterli söhbətlər yaratması, gündə bir oğlanla gəzməsi üzə çıxırdı. Onu da öyrəndi ki, Fazilənin üstündə oğlanlardan ikisi bir-biri ilə savaşıbmış da. Polis nəfəri bir az da geciksəymiş, onlar bir-birini bıçaqla vuracaqlarmış. Fırılacaqılığına görə onu işdən də qovublarmış. “Qızların hamısı ondan qaçır, heç kim onunla yaxınlıq etmir”, — deyə bildirdilər.

Sevda xanım sənədlərə baxıb Fazilənin ev ünvanını götürdü. Tərcümeyi-halında “Kiçik yaşlarımdan ata-anamı itirmişəm, əmimin himayəsində yaşayıram” cümlələrini oxuyanda Sevda xanımın ona yazdığı gəldi. Ürəyi kövrəldi, gözləri doldu.

Heç bir söz demədən ertəsi gün onun yaşadığı mənzilə getdi. Qapının zəngini basdı. Qırx-qırx beş yaşlı, orta boylu, dolu bədənli, ipək xalat geyinmiş bir qadın qapını açdı. Sevda xanım:

— Fazilənin müəllimiyəm, adım Sevdadır, — deyə özünü təqdim etdi. Qadın dərhal:

— Buyurun, buyurun içəri, — deyə qonaqpərvərlik göstərdi. Sevda xanım otağa keçdi. Faziləgilin üç otaqlı mənzilləri vardı. Səliqə-səhmanla bəzədilmiş otaqlarda sanki adam yaşamırdı.

Sevda gülümsəyərək dedi:

— Biz tələbələrin valideynləri ilə tez-tez əlaqə saxlayırıq. Vəziyyətlərini öyrənirik. Bilirsiniz, bunlar qız uşaqlarıdır. Gərək, gözümüz həmişə üstlərində ola. Gəldik, həm ziyarət, həm ticarət, sizinlə də tanış olaq.

— Çox yaxşı, Sevda müəllimə! Elə mən özüm də sizinlə əlaqə saxlamaq istəyirdim. Fazilə dedi ki, sən universitetə getsən, mən bir daha dərsə getməyəcəyəm. Bu qız səhər evdən çıxır, axşam qayıdır. Mən də, atası da ona pul verməkdən bezmişik. Gündə o müəllimə, bu müəllimə hədiyyə üçün pul alır. Bilirsiniz atanın, ananın bircə övladıdır. Biz xətrinə də dəyə bilmirik. Universitet də lap ağ edib. Belə də təhsil almaq olarmı?...

— Əriniz harada işləyir?

— Dəmir yol vağzalında anbar müdiri.

— Bəs siz?

— Xəstəxanada tibb bacısı.

— Onun əmisi, xalası, bibisi varmı?

— Əmisi yoxdu. Atasının bircə bacısı var. O da rayonda yaşayır. Mənim isə bir qardaşım var. Onun da ailəsi böyükdür. Ailəsinin ruzusunu ancaq çıxara bilir. O qədər də böyük nəsil deyilik.

— İndi Fazilə hardadı?

— Dərsdə.

— Qızınızdən razısınız?

— Mən nə deyim, Sevda müəllimə. Cavandılar. Bu saat cavanlar çox şey istəyirlər. Özü də zəhmətsiz.

Sevda xudahafizləşib ayağa qalxırdı ki, qapının zəngi çalındı. Nüşabə xanım durub qapını açdı. Gələn Fazilə idi. O, salam verib otağa keçəndə Sevda xanımı gördü. Əvvəl çaşdı. Sonra da sir-sifəti ağarmış halda:

— Xoş gəlmisiniz, Sevda müəllimə, — deyə yan otağa keçdi. Sevda xudahafizləşib getdi.

İş gününün sonu Sevda öyrəndiklərini bircə-bircə Cavid müəllimə danışdı. Kişi ilan vurmuş kimi dik atıldı:

— Siz, nə danışsınız, Sevda xanım, bəs Fazilə...

— Yox, Cavid müəllim. O, həqiqəti gizlədib, yalan danışib.

Cavid müəllim tutuldu. Elə bil kişinin başına qaynar su tökdülər. Haçandan-haçana özünə gəldi.

— Sevda xanım, — deyə ağır-ağır, qırıq-qırıq danışmağa başladı. — Yaxşı yadımdadı. Üç il bundan əvvəl universitetə abiturientlərin sənədləri qəbul olunurdu. Avqust ayının istisi çöldə, həyəət-bacada adamı qarsırdı. Kabinetdə oturmuşdum. Ucaboy, nərmənazik gözəl bir qız çəkinə-çəkinə:

— İcazə olar? — deyə mənim “Gəl” cavabımı gözləmədən

içəri daxil oldu.

— Buyurun, eşidirəm, xanım, — dedim.

— Cavid müəllim, mən istəyirəm sizinlə açıq danışım.

— Buyurun, eşidirəm, qızım.

— Mən sizi ata sanıb gəlmişəm. Deyirlər çox ürəyi yumşaq adamsız. Mən uşaqlıqdan ata, anamı itirmişəm. O vaxtdan əminim himayəsində yaşayıram. Özüm də Gənc Texniklər stansiyasında katibə işləyirəm. Əminin arvadı məni yola vermir...

Onu ağlamaq tutdu. Sözü yarımçıq qaldı. Bir az ara verdi. Gözlərinin yaşını silib, yenə sözünə davam etdi.

— Mənim heç bir imkanım yoxdu. Mənə xalam kömək edir. Oxumaq arzusundayam. Mənə atalıq qayğısı göstərsəniz, sənədlərimi universitetə verərdim.

Qız danışdıqca damarlarımda sanki qanım dondu. Qəhərləndim. Doğma qızlarım gözlərim önündə dayandı.

— Gətir, sənədlərini ver, qızım, — dedim. Onun gözlərində inamsızlıq ifadə olunurdu. Sonra soruşdu:

— Mən kəsilmərəm ki, Cavid müəllim!

Dedim:

— Sənədlərini ver. Mənim sözümdəki qətiyyət onun üz-gözündəki inamsızlıq duyğusunu dağıtdı.

Qız getdi, lakin o, mənim yaddaşıma həkk olundu.

Sənədlərini universitetə verəndən sonra bir də mənim yanıma gəldi.

— Məni unutmamısınız ki, Cavid müəllim? — deyər soruşdu. Mən:

— Yox, qızım, get imtahanlarına hazırlaş, nəticəsi yaxşı olar, — deyər bildirdim.

Ona imtahanlarda kömək də etdim. Universitetə qəbul olundu, tez-tez vəziyyəti ilə, əhvalı ilə maraqlandım. Ona yazığım gəlirdi. Onu qızlarımın biri sanırdım.

Bir dəfə Faziləgilin qrupuna dərsə girmişdim. Qəflətən arxa

partalarda əyləşən tələbələr arasına çaxnaşma düşdü. Rəfiqələrdən biri: “Fazilənin ürəyi sıxılıb”, — deyər bildirdi.

Qızlar ona yardım göstərməyə başladılar. Haçandan-haçana özünə gələn qız utanırmış kimi üst-başına, yaxasına düzəliş verdi. Mən elə düşündüm ki, yəqin Fazilə acdı. Rəfiqələrindən xahiş etdim ki, onu yeməxanaya aparsınlar. Ona çay, yemək versinlər. Yedirib, içirsinlər. Belə də oldu. Yeməxanadan qayıdanda o, şən və gümrah görünürdü. Sən demə, bütün bunlar hamısı kələkmış. Mənim gözümdə özünün yazıq, miskin obrazını yarıdarmış ki, yazığım gəlsin, gələcəkdə də ona havadarlıq edim, qiymətlərini yazdırım. Beləymiş Fazilə...

Günlər gəlib keçirdi. Qış sessiyasına lap az qalırdı. Qarlı, şaxtalı yanvar günləri idi. Axşamdan əsməyə başlayan xəzri adamı qılinc kimi kəsirdi. Səkilərdə gedib-gələnlər paltolarının boyunu qaldırır, papaqlarını qulaqlarının üstünə qədər basırdılar. Sərçələr soyuqdan tüklərini pırpırladırdılar. Binanın divarına söykənərək büzüşüb yatan it də soyuqdan əsirdi. Mən otağın pəncərəsindən aşağı baxırdım. Bu vaxt Faziləni “Volqa” markalı maşından düşən gördüm. O, ağ bahalı şubada qaçaraq özünü içəri saldı. Deyəsən, dərsə də gecikmişdi. On dəqiqə keçməmiş o, otağıma gəldi. Mənimlə açıq danışmaq istədiyini bildirdi və söhbətə başladı:

— Bilirsiniz, Cavid müəllim, deyəsən, mən təhsilimi dayandırmalı olacam. Məndə ağ qan cisimcikləri qırmızı qan cisimciklərini yeyir. Xalam məni Moskvaya xəstəxanaya aparır.

Mən dərhal:

— Ola bilməz. Mən xalanla görüşmək istəyirəm. Ona de, mənim yanıma gəlsin.

Fazilə tutuldu. Nə “hə”, nə də “yox” deyər bildi. Çox gözlədim, onun xalası gəlmədi.

Şübhələndim. Xalasının gəlməsini təkid etdim. Səhəri gün otağıma iki oğlan gəldi. Oğlanlardan biri dedi:

— Mənim xalam qızına burda yaraşmayan sözlər deyirlər. Ona sataşirlar. Buranı dağıdarıq...

Oğlanları diqqətlə nəzərdən keçirdim. Sonra:

— Siz gedə bilərsiniz, — deyə onları yola saldım. Faziləni otağıma çağırırdım və soruşdum: — Səni narahat edən kimlərdi?

O, gözlərinin yaşını axıdaraq cavab verdi:

— Professor Rüfət müəllim mənə gəzmək, kef çəkmək təklif edir. O, məni rahat buraxmır. Nurlanə xanım mənimlə intriqa aparır. Solmaz müəllimə də elə.

— Nə üçün sözünü mənə demirsən, yanıma göndərdiyin oğlanlar kim idi?

— Mənim nişanlımdı, xalam oğludu.

— Yaxşı mən Rüfət müəllimlə də, Nurlanə xanımla da, Solmaz xanımla da danışaram.

— Yox, xahiş edirəm, onlara bir söz deməyin.

— Nə üçün?

— Onlar düşünərlər ki, mən xəbərçiyəm. Mən xəbərçi, satqın olmaq istəmirəm.

— Yaxşı, get.

Sonralar başa düşdüm ki, bunların hamısı yalanmış... Qarşıdan gələn sessiyada ona qiymətlərini yazdırmaq lazım imiş... Növbəti nömrələrini işlədirmiş.

On səkkiz-iyirmi yaşlı gənc, boylu-buxunlu, gözəl bir qız, ömrü boyu sənin min bir əziyyətini çəkən, sənə qayğı göstərən valideynlərinə “ölüb” sözünü necə qıydın?! Ananın südündən atanın çörəyindən, utanmadınmı? “Atam ölüb”, “Anam ölüb” deməyə dilin necə gəldi? Atan yaşında professa necə yalan dedin? Vicdanının səsindən qorxmadınmı, çəkinmədinmi, Fazilə? Oxuduğun universitetə, doğma müəllimlərinə böhtan atmağa səni nə vadar etdi? İndi valideynlərinə ata, ana deməyə mənəvi haqqın varmı? Nalayıq hərəkətlərinə, qıza, qadına yaraşmayan qəbahətlərinə görə polis işçiləri tərəfindən dindiriləcəyin haq-

qında düşünürsənmi? Fırıldaqcı hərəkətlərlə özünü hörmətdən saldın. Təsadüfən üzünə açılan qapılar zərurətdən bağlandı. Tələbə həmkarlarınla, müəllimlərlə danışmağa haqqın qalmadı. Qəlbində yaranan ümidlər tez yanıb, tez də söndü. Bu yaramaz hərəkətləri özünə necə rəva qıldın, Fazilə?! Atalar necə də sərrast deyib: “Kələklə gələn, küləklə gedər...”

1998

SAĞ OL SƏNİ, USTA MƏDƏD

Ağsaçlı professor Vahab Dərgahzadə neçə illər idi ki, metodik məcmuənin redaktoru vəzifəsində çalışırdı. Bütün günü redaksiyaya gələn müxbir məktublarını oxuyar, faydalı olanların çapına razılıq verir, zəif məzmunlu məqalələrdəki yeni elementləri isə nəzərə alıb, onları da bir başlıq altında toplayar, müəlliflərin elə öz adlarıyla icmal şəklində çap etdirərdi. Faydalı fikir bildirən, problemlər qaldıran məqalələrin üzərində özü də insafən, xeyli işləyər, məcmuədə çap olunması üçün dərkənar qoyardı. Məcmuə hamının köməyinə çatardı.

Məcmuəyə ən çox məqalə göndərənlərdən biri də usta Mədəd idi. Elə bilməyin ki, Mədəd yazmağın ustasıydı ha. Yox, həftənin müəyyən günləri kitabxanada olar, xeyli qalın, nazik cildli kitabları, kağız dolu qovluqları, bir dəstə göy, yaşıl, qırmızı qələmi qarşısına qoyardı. O kitabdan, bu kitabdan, bəzən də elə bayaq haqqında danışdığı məcmuənin köhnə, bir neçə il bundan əvvəlki nömrələrindən xoşuna gələn cümlələri götürər, bir-birinə calaşdırar, sonra da ağ kağıza köçürərdi. Hərdən bir kitablardan iqtibaslar da gətirərdi. Ancaq o iqtibasları da qırmızı qələmlə yazardı ki, seçilsin, onu çəşib bir də başqa cümlələrə calaq etməsin. Usta Mədəd rus dilində az-maz başa düşürdü. Düşdüyü üçün də bəzən tərcümə materiallarından da məqaləyə salardı. Ayrı-ayrı cümlələri bir-birinə caladığından fikirlər anlaşılmazdı. Bir də ki sözlər, ifadələr arasında əlaqələr gözlənilmədiyindən adam onun yazdıqlarını oxuyanda, doğrusu, söhbətin nədən, kimdən, haradan, nə zamandan getdiyini başa düşməzdi. Bir sözlə, usta Mədəd gün axşamadək söz yığını yaradardı.

Professor Vahab Dərgahzadə onun bu yazılarının adını da icmallara salardı. Usta Mədəd də onları oxuyar, bərk əsəbiləşər: “Nə üçün mənim məqaləmi ayrıca vermir” — deyə düşünərdi. Haradansa, beyninə belə bir ideya da gəldi. Yəqin professor umur. Yoxsa, mənim əməyimi də nəzərə alardı. O, professorun yanına çox gedib gəldi. Hətta, bir dəfə: “Xəcalətindən çıxaram da”, — dedi. Professor gülüb bir söz demədi...

Hə, mən usta Mədəd dedim, elə bilməyin ki, o tək cümlələrin calaq edilməsi ilə məşğul olurdu ha. Yox, o, həftənin müəyyən günlərini də yaşadığı məhəllədə daş divarlar hörər, onlara suvaq çəkər, beton tökər, hamamlarda yaxşıca metlaq, kafel qoyar, kanalizasiya boruları çəkərdi. Hamı da onu “Usta Mədəd” deyə çağırırdı. Son günlər Mədədin könlünə dissertasiya yazıb, müdafiə etmək düşmüşdü...

Professorun səmimi söhbətləri, onu gülürüzlə qarşılamağı usta Mədədi bir qədər də şirnikdirdi. Günlərin bir günü o, redaksiyaya gəldi. Qısıla-qısıla, çəkinə-çəkinə professoru yaxınlaşdı və onun əlini sıxdı. Qarşısında ikiqat əyilib təzim etdi. Onun bu hərəkəti professoru xoş gəlməsə də, o, usta Mədədə: — Oturun, — deyə yer göstərdi. Usta Mədəd əyləşib nəfəsini dərdi. Professor: — Eşidirəm, — deyə onun üzünə baxdı.

Usta Mədəd əvvəl nədən, necə başlayacağını bilmədi. Handan-hana dedi:

— Professor, mən sizin yanınıza bir məsələ üçün gəlmişəm. Bilirsiniz ki, sizin redaksiyaya xeyli məqalə vermişəm. Adamım olmadığından onu hər dəfə icmala salırlar. Mən istəyirəm ki, siz də mənim adamım olasız, mən də müdafiə edəm, alim olam. Məndən kiçiklər, mənim yarım boyda olanlar alim olur, mən hələ boş-boşuna gəzirəm. Açığını deyim ki, neçə vaxtdı yazıram. Dissertasiyam hazırdı.

Professor usta Mədədi axıra qədər dinlədi. Sonra da bildirdi: — Usta Mədəd, sən yaxşı kişisən. Zəhmətkeş adamsan. Mən

sənin xatirinə dəymək istəmirdim. İndi isə deməyə məcburam. Sənin yazdıqlarını mən oxuyub başa düşürəm.

— Hə, professor, mənim məqalələrimdə bir az akademizm var. Onu hər adam başa düşmür. Özüm də çox vaxt yazdığımı anlamıram. Evdə arvad-uşaq da oxuyub çiyinlərini çəkirlər. Deyirəm, başa düşdüz, deyirlər, yox. Əşi, siz professor bir şey anlamayanda yazıq arvad-uşaq nə qanacaq ki?!

— Hə, usta Mədəd, sənin məqalələrini icmala mən xahiş edib saldırıram.

— Həə, belə de. Yox, professor, bax bunu sizdən gözləməzdim. Bu, başqasının əməyini nəzərə almamaqdı. Hüququnu tapdalamaqdı. Mən sizdən inciyə bilərəm. Xahiş edirəm, mənə olan münasibətinizi dəyişəsiniz, belə olmaz.

— Qulaq as, usta Mədəd.

— Qulağım sizdədir, professor.

— Əvvəla, mən heç kimin adamı ola bilmərəm. İkincisi, müdafiə etmək nə bədənə baxır, nə də yaşa. Müdafiə adamdan elm, qabiliyyət, hazırlıq tələb edir. Usta Mədəd, onlar da səndə yoxdu. Get, ustalığınla məşğul ol. Səndən alim olmaz.

— Olar, professor, olar! Siz məni yaxşı tanımırırsız. Mən dedim dissertasiyam hazırıdı. Sadəcə olaraq mənə bir balaca “talçok” lazımdı.

— Yaxşı, hazırladığın dissertasiyanın mövzusu nədi?

— Hə, professor, mənə kömək burda gərəkdi. Kompüterdə ağ yağlı kağızda çıxartdırmışam. Həcmi 9327 səhifədir. Onu bir balaca qaydaya salsaq, iş düzələcək. İndi ona yaxşı bir ad qoymaq gərəkdi.

— Usta Mədəd, namizədlik dissertasiyasının həcmi 120-130 səhifə olur. Sənin dissertasiyanın həcmi çox genişdir.

— Bilirəm, professor. Fikirləşirəm ki, 120 səhifə üstədən götürüb namizədlik müdafiə edərim. Bir az da doktorluq dissertasiyası üçün saxlaram. Qalanını da kim istəyər, ona sataram.

— Usta Mədəd, onda vaxt itirmə, Pasajla, Təzə Bazarla əlaqə saxla. Yazdıqlarının aktualığı itməmiş gör nə edirsən.

— Narahat olma, professor! Qonşu ilə danışıram. Mənim işim düzələn kimi qalanını da o götürəcək.

— Qonşun hansı sənətin sahibidi?

— Çilingərdir. Ancaq vaxtilə pedaqoji institut qurtarıb. Professor, o, böyük sənətkardı. Köpək oğlunun əlləri qızıldı. Dəmirləri bir-birinə elə calayır ki, gəl görəsən.

— Deyirsən, məsuliyyətlidi, hə?

— Bəli. Mənə inandığın kimi, ona da inana bilərsən.

— Get, bacardığın işlə məşğul ol. Özünü aldatma. Bizim də başımızı qatma. Sən yaza bilmirsən... Dur, dur get, məni işdən ayırma.

— Professor, məcmuə atanızdan qalıb?

— Yox.

— Onda mənim məqaləmi niyə vermirsən, hə!.. Baxarsan işinə...

* * *

*

Usta Mədəd Nizami küçəsindəki avtomat telefon kabinələrindən birinə girdi. Cib dəsmalını ikiqat edib telefon dəstəyinin qəbuledicisinə tutdu. Sonra redaktorun telefon nömrəsini yığdı. Dəstəyi redaktor götürdü:

— Eşidirəm, — deyə dilləndi.

— Bizə professor Vahab Dərgahzadə lazımdı.

— Mənəm. Eşidirəm sizi.

— Bizdə olan məlumata görə, məcmuədə siz yalnız dostlarınızın, qohumlarınızın yazılarını, bir də təmənnalı məqalələr verirsiniz. Bu riyakarlıqdı, müftəxorluqdu. Belə iş professor adına yaraşmaz. Məlumatımıza görə, məqalə müəlliflərinin qona-

rarlarını da özünüz götürürsünüz. Olmaz belə. Belə getsə, haqqınızda tədbir görməli olacağın. Sizi məcmuədən kənarlaşdıracağın. Başa düşdünüz?!

— Başa düşdüm, hər şeyi başa düşdüm, cənab. Gizli bir şey qalmadı. Sonra nə etməliyəm?

Telefondan uzun siqnallar eşidilməyə başladı. Professor fikirləşdi. Səs də, ləhcə də, amiranə çıxış da usta Mədədin idi. İndi bu danışıq ona sübut etmək lazım idi. Ancaq necə? Onu çağırısam: “Nə üçün belə zəng vurursan”, — desəm, o, mənə borclu çıxaracaq. Yox, hələ bunun vaxtı deyil, ardı da olacaq. Gözləmək gərəkdirdi... Professor öz-özünə dedi: “Sağ ol səni, usta Mədəd”.

Aradan bir neçə gün keçmişdi. Vahab Dərgahzadə növbəti məktubları açıb oxuyur, məzmunu ilə tanış olur, üzərinə dərkənar qoyurdu. Növbəti zərfi açdı. Makinadan çıxmış səkkiz səhifəlik məqalə idi. Redaktor məqalənin sərlövhesinə baxdı, ağıl bir şey kəsmədi, çevirib sonuncu səhifədəki imzaya diqqət yetirdi: Mədəd Cəbizadə. Dərhal o günkü telefon zəngi yadına düşdü. Məqalənin səhifələrini vərəqlədi. Bu anda yazıların arasında bir səhifəlik əlyazması gözünə sataşdı. Professor oxudu. Vahab Dərgahzadədən yuxarı təşkilata yazılan anonim məktubun əsli idi. Professor düşündü. Usta Mədədə zəng çaldı. Telefonda ustanın səsi eşidildi:

— Alo, kimdi?

— Mənəm, professor Vahab Dərgahzadə.

— Salam. Eşidirəm, professor.

— Sənin təzə yazdığın bir məqalə redaksiyaya daxil olub. Onu məcmuədə olduğu kimi vermək fikrindəyəm. İstərdim bir görüşək.

— Gəlirəm.

Professor dəstəyi öz yerinə qoydu. Çox çəkmədi ki, usta Mədəd taksiyə əyləşib redaksiyaya gəldi. Yol uzununu o, öz-özü-

nə deyirdi:

— Adın nədir, Daşdəmir, yumşalısən, yumşalı. Adamı belə yumşaldılar, professor. Hünərin var, mənə eşitmə. Görərsən, analar necə oğlan doğur.

Usta Mədədin kefi durulmuşdu. O, redaktorun kabinetinə keçdi. Salam verib əyləşdi. Vahab Dərgahzadə sellektorun düyməsini basdı. Əvvəl müavini, məsul katibi, şöbə müdirilərini otağa dəvət etdi. Otaq əməkdaşlarla dolmuşdu. Hamı yerbəyer olandan sonra redaktor ayağa qalxdı.

— Xanımlar və bəylər! Mən sizi bura dəvət etməklə bir mühüm məsələni nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm. Bu cənab, bizim redaksiya ilə müntəzəm əlaqə saxlayan, xeyli miqdarda və həcmdə məqalələr yazan Mədəd Cəbizadədi. Xahiş edirəm, zəhmət olmasa, Mədəd Cəbizadə, ayağa qalxasız, əməkdaşlar bundan sonra sizi necə var, elə də tanışınlar...

Mədəd Cəbizadə üzündə xoş təbəssüm, özündən razı halda ayağa qalxdı. Sağ əlini sinəsinə qoydu, bir balaca aşağı əyilib təzim etdi, sonra da qamətini düzəldib, öz yerində əyləşdi.

— Bu cənaba “usta Mədəd” də deyirlər. Redaksiyadan hər gün anonim məktub yazan cənab bu usta Mədəddir.

Usta Mədəd yerindən atıldı:

— Yalandı... Böhtandı... Bir halda ki siz başa düşmədiniz, onda mən buranı dağıdacam.

Redaktor onu sakitləşdirməyə çalışaraq:

— Əsəbiləşməyin, xahiş edirəm, usta Mədəd, bir neçə gün əvvəl telefonun qəbuledicisinə dəsmal qoyaraq, mənə zəng vurmuşdunuz. Yuxarıların adı ilə mənə hədə-qorxu gəlirdiz.

Usta Mədəd:

— Namuslu adamlara böhtan atırsan. Mən səni məhkəməyə verəcəm.

— Tələsmə, usta Mədəd. Əzizlərim, indi də bizə növbəti məqaləsini göndərib. Məqaləni oxuyarkən usta Mədədin öz xə-

ti ilə yazdığı anonim məktubun əlyazması da səhifələrin arasından çıxdı.

Redaktor anonim məktubu oxumaq üçün müavininə verdi. Müavin məktubu oxudu. Adamların baxışları usta Mədədə dikilmişdi. O isə qarnına ağrı dolmuş öküz kimi dartınırdı. İşçilər gülməkdən qəşş edib, gah qarınlarını tutur, gah da şappıltı ilə dizlərinə vururdular.

Professor Vahab Dərgahzadə dayanıb adamların nə vaxt sakitləşəcəyini səbrlə gözləyirdi. Bu mümkün olmadı. Əlacsız qalan redaktor usta Mədədə dedi: Get ver, məhkəməyə.

Usta Mədədə ayağa qalxaraq:

— Yox, professor, qələt eləmişəm, o məktubu xahiş edirəm, verin mənə.

Adamlar bir ağızdan dedilər: “Sağ ol, səni usta Mədədə!”

Məsələ bununla qurtarsaydı nə vardı ki?! Usta Mədədə çox fikirləşdi. Professor Vahab Dərgahzadənin çıxan dərslərlərini bir-bir qarşısına qoyub oxuyur, tənqidi qeydlərini götürürdü. Elmi məclislərin birində professorun əsəri müzakirə olunarkən usta Mədədə tənqidi çıxış etmək qərarına gəldi. Çıxışına usta Mədədə insafən çox möhkəm hazırlanmışdı. Vaxt öz işini görürdü. Müzakirə başlandı. Hər kəs durub öz sözünü deyir, əsərin həm müsbət, həm də çatışmazlıqlarından danışır, təkliflərini verirdi. Ağsaçlı professor səbr və təmkinlə dinləyir, qeydlər götürürdü. Müzakirənin sonunda usta Mədədə söz alıb, xitabət kürsüsünə qalxdı. Sinesini irəli verib danışmağa başladı:

— Xanımlar və cənablar! Mən bu müzakirədən, doğrusu, çox şey gözləyirdim. Müzakirə əsərin keyfiyyətini yüksəltmək üçün təşkil olunur. Elədi, cənablar, ya elə deyil?

Hamının gözləri usta Mədədə dikilmişdi. O, səsini ara verib sözüə davam elədi:

— Əşi, burda əsər müzakirə olunur. Durub əsaslı tənqid deyən yoxdur. Deyim ki, bilmirsiniz? Yox, bilirsiniz axı. Sadəcə

olaraq, özünüzü pis eləmək istəmirsiniz. Qorxursunuz ki, professor məcmuədə məqalənizi verməz, hardasa, sizə zərbə vurur. Bunlardan qorxmaq lazım deyil.

Zaldan kimsə:

— Usta Mədədə, mətləbə keç, mətləbə, — deyə dilləndi.

Usta Mədədə dərhal:

— Elə ora gəlirəm. Əvvəla, əsərdə çoxlu orfoqrafik səhvlər var. İkincisi, cümlələri bir az yumşaq vermək lazımdı ki, uşaqlar başa düşsünlər. Üçüncüsü, dərslərdə hər il eyni nəzəri məlumatlar verilir. Dördüncüsü, çalışmaların sayını artırmaq lazım idi. Əşi, səhv nə qədər olar?! Görün dərslərdə nə verilir: “Sözə neçə sait varsa, o qədər də heca var”. Saitlərin heca düzəltmək xassəsi deyilir, ancaq samitlərin heca düzəltmək rolundan qətiyyən danışılmır. Yaxşı olardı ki, müəllif sözə neçə samit varsa, o qədər də heca olduğunu deyəydi. Əsəri diqqətlə oxusaydız, orada nə qədər belə nöqsan tapardız. Ya oxumamısınız, ya da məni bağışlayın, yaltaqlıq, ikiüzlülük, riyakarlıq edirsiniz. Mən belə ola bilmərəm, hərçənd təkrar edirəm, siz oldunuz...

Adamlar usta Mədədə dinlədikcə uğunub qəşş etdilər. Hamı bir ağızdan dedi: “Sağ ol, səni usta Mədədə!”

TƏZƏ DƏRS HİSSƏ MÜDİRİ

Uzun müddət direktor işləyən Nəcəf müəllim qırmızı diplom alan Bayraməliyə vaxtıyla divarları arasında təlim-tərbiyə aldığı məktəbdə ixtisası üzrə bir saat da dərslər vermədi: — Hələ təcrübən yoxdu, sən bu il birinci sinifdə dərslər də, sonrasına baxarıq, — dedi. Bayraməli etiraz etdikdə, direktor: — Qonşu kənd məktəblərində ixtisasın üzrə dərslər taparlar sənə, — cavabını verib ona rayon təhsil şöbəsinə getməyi məsləhət bildi. Bayraməli çox fikirləşdi, çox götür-qoy elədi və belə qərara gəldi ki, hələlik doğma məktəbində özünə yer eləsin, gələcəkdə baxar...

Belə də oldu. Bayraməliyə birinci “a” sinfində dərslər verdilər. O, bir neçə gün idi ki, şagirdlərə yazıb-oxumağı, hesablamağı öyrədirdi. Yavaş-yavaş uşaqları tanıyır, proqram və dərslərlə işin xüsusiyyətlərini mənimsəyirdi. O, müəllim peşəsini çox sevirdi, bütün biliyini, bacarığını bu işə sərf edirdi. Ancaq Bayraməlinin bəzi gözlənilməz əməlləri də olurdu. Ağına nə gəlsə, onu da tuturdu. Gördüyü işin nə ilə nəticələncəyini də fikirləşmirdi. Tanıyanlar ona bir az ehtiyatla yanaşdılar...

Həyat bilgisiylə tanışlıq dərslərində o, birinciləri məktəbin həyatı ilə, orada bitən ağaclarla, çiçəklərlə tanış etməyə başladı. Onlar xeyli müşahidə apardılar. Sonra Bayraməli müəllim şagirdləri bir yerə topladı, öyrəndikləri əsasında müsahibə də təşkil etdi. Biliklərini yekunlaşdırırdı ki, bu vaxt direktor məktəbin həyat darvazasından içeri keçdi. Bayraməli Nəcəf müəllimi göstərərək dedi: — Uşaqlar, o gələcək Nəcəf müəllimdir. Boyunun gödək, bədəninin cılız olmasına baxmayaraq, ürəyi çox

böyükdü. O, bütün müəllimlərin rəhbəridi. Burda onun bir sözlünü iki eləyən tapılmaz. Bildiniz də...

Uşaqlar birdən “Bəli!” — deyər cavab verdilər. Bayraməli sözlünə davam edərək: İndi görək, kim qaçıb Nəcəf müəllimə əlini birinci vuracaq? Hə, irəli!

Birinci “a” sinfində təhsil alan otuz uşaq eyni vaxtda qıy vuraraq Nəcəf müəllimə tərəf qaçdı. Direktor əvvəl nə baş verdiyini bilmədiyindən, uşaqların onun tərəfə qaçmasının fərqi varmıydı. Çox çəkmədi ki, uşaqların eyni vaxtda onun üzərinə atıldığını görüb qaçdı. İstədi qayıdıb qaçsın. Artıq gec idi. Əlacsız qalıb cansız dirək kimi yerindəcə dayandı. Uşaqlar Nəcəf müəllimə əl vurub, öz müəllimlərinin yanına qayıtdılar. Bayraməli müəllim şagirdlərinin böyük fəallığını görüb, hamısına qırmızı ulduzcuq payladı. Nəcəf müəllim bərk əsəbi idi. O, otağına gedib katibə Əsməri çağırırdı.

Əsmər içeri keçib direktorun qarşısında dayandı və sual dolu baxışlarını kişinin üzünə zillədi. Nəcəf müəllim dərhal soruşdu:

— Nədi o? Həyətdə uşaqların başını qatır ey?

— Bayraməli müəllimi deyirsiniz?

— Hə, ondan müəllim olmaz. Nə biliyi var, nə də ağı...

— Nəcəf müəllim, niyə ki? O ki yaxşı müəllimdir.

— Vay dədəm, vay. Qıza bax ey. Sən məndən çox bilirsən?

— Allah eləməsin.

— Onda söz güləşdirmə. Çağır o yaramazı gəlsin.

Qız daha söhbətin ardını uzatmadı. Direktorun dediyi kimi də elədi.

Bayraməli kabinetə girəndə Nəcəf müəllim əsəbi halda:

— O nə hoqqadı ə? Məni dolayırsan? Səni məhv edərəm. Sən kimə sataşdığını bilirsən?

Bayraməli müəllim özünü bir şey olmamış kimi göstərdi və dedi:

— Nəcəf müəllim, mən nə etmişəm ki? Niyə əsəbiləşirsiniz?

— Nə iş tutduğunu bilmirsən?

— Bilirəm...

— Deməli, bilərəkdən eləmişən...

— Nəcəf müəllim, əsəbiləşməyin. “Həyat bilgisi” fənni proqramında məktəblə, sinif otaqları ilə, xidmətçilərin işi ilə, direktorla tanışlıq nəzərdə tutulur. Biz proqramda göstərilənlərlə tanış olanda siz məktəbdə yox idiniz. Yaxşı oldu, indi gəldiniz. Mən uşaqları sizinlə də tanış etdim.

Nəcəf müəllim mat-mat Bayraməli müəllimin üzünə baxdı. Nə edəcəyini bilməyib soruşdu:

— Uzaqdan-uzağa məni göstərmək kifayət etməzdi?

— Yox, onda didaktik prinsip pozulardı.

— Sən nə danışırsan?

— Bəli. Əvvəla, hörmətli Nəcəf müəllim, pedaqogikanın “Yaxından uzağa, uzaqdan yaxına” prinsipinə mən zidd hərəkət etmiş olardım. İkincisi, oxumamış olmasınız. Böyük pedaqoq K.D.Uşinski göstərir ki, mümkün qədər uşaqlara hər şeyi müxtəlif duyğuların köməyi ilə öyrətməyə çalışın. Mən də böyük pedaqoqun irsinə, didaktik prinsiplərə əsaslanmışam. Bunun nəyi pisdi ki?

Nəcəf müəllim hövsələdən çıxdı, irəli yeridi, yumruqlarını düyünlədi. Bu, Bayraməli müəllimin də nəzərindən qaçmadı. Vəziyyətin ciddiliyini görüb Nəcəf müəllimə astadan:

— Səni pəncərədən ataram, — dedi. — Ağıllı ol. Sataşacağın adamı da tanı. Mənim dil-ədəbiyyat dərslərimi qardaşın biologiya müəllimi Mərzə verdiyin azlıq etmir, hələ üstümə də xoruzlanırsan? Yığılıdır özünü, Nəcəf müəllim.

Direktor Bayraməli müəllimdən çəkindi. Yavaş-yavaş səsinin tonu aşağı düşdü.

— Get, işinlə məşğul ol, — dedi. Bayraməli müəllim getdi. Müdir fikirləşdi. Öz-özünə dedi: “Bundan bir az ehtiyatlı olmaq gərəkdirdi”.

Bayraməli müəllim heç vaxt dilini fərağat qoymazdı. Direktorun səhvlərini kollektiv arasında düz gözünün içinə deyərdi. Nəcəf müəllim onu təklikdə yanına çağıraraq çox danışmışdı. Bir nəticə çıxmamışdı. Ona görə də qərara gəlmişdi ki, Bayraməli müəllimə vəzifə versin. Bu yolla onun dilini kəssin. Fikirləşdi ki, ona hansı vəzifəni versin? Tədris hissə müdiri vəzifəsi boşalmışdı. Direktor Bayraməli müəllimi otağına çağıraraq dedi:

— Axır ki sən də bəxtinə günəş doğdu. Sən həm cavan, işə məsuliyyətli, məlumatlı, həm də ağıllı oğlansan. Mən istəyirəm ki, tədris hissə müdiri vəzifəsini sənə verim. Bu yaşda belə məsul vəzifə hamıya nəsb olunan şey deyil ha. Sabahdan o vəzifə sənindir. Gərək, bundan sonra oturuşuna, duruşuna, danışığına fikir verəsən. Həm də gərək sənə olan ümidi doğruldasan. Maaşında da otuz faiz fərq olacaq...

Bayraməli müəllim:

— Çalışaram! — deyə bildirdi:

Nəcəf müəllim yanında kiçik bir müşavirə çağırırdı. Üzünü müəllimlərə tutub:

— Bundan sonra Bayraməli müəllim dərslər hissəsi üzrə mənim təzə müavinimdi, — dedi. — Onun dedikləri hamı üçün qanundu.

Müəllimlər gözaltı bir-birinə baxır, kimisi başı ilə, kimisi də dili ilə “Oldu” — deyə razılığını bildirirdi.

Bayraməli müəllim işində idi. Onun öz aləmi, işə öz yanaşma tərzi vardı. Bir az da əsəbi idi. Yeri gəlsə, əl-qolunu da işə sala bilirdi. Müəllimlərin çoxu da elə bundan ehtiyat etməyə başladılar. Hətta, işə gecikmək, intizamı pozmaq üstə bir-iki xidmətçiyə, şagirdə əlinin suyundan daddırmışdı da. Otağında iki valideynin də dərslərini vermək istərkən müəllimlərdən bir neçəsi onu vəziyyətdən çıxarmışdı. Bir sözlə, Bayraməli müəllimin bir sözünü məktəbdə heç kim iki eləməzdi. Eləsə, ağırımı, yüngülmü, dərslərini almalı idi. Bu əməllərinə görə hamı ondan qaçırdı.

Müəllimlərin də bəziləri şuluq uşaqları Bayraməli müəllimlə qorxudardılar.

Məktəbdə birinci növbənin ikinci dərsi gedirdi. Bayraməli müəllim məktəbin təsərrüfat işləri üzrə direktor müavini Zərdüştü yanına çağırıb dəhlizin sınıan pəncərə şüşələrini bircə-bircə göstərərək dedi: “Bu gün pəncərələrin şüşələrini hökmən sal. İşin sonunda gəlib baxacam. Salınmasa...”

Zərdüşt:

— Oldu, Bayraməli müəllim, — deyib şüşə gətirməyə getdi. Elə bu vaxt yeddinci “b” sinfində Səksəkəli müəllimin səsi eşidildi:

— A bala, sənə neçə dəfə demişəm özünü düz apar. Bayraməli müəllim dəlidi, gəlib səni də döyər, məni də. Başa düşdün?..

Bunu eşidən Bayraməli müəllim qapını açıb sinif otağına girdi. Hamı ayağa qalxdı. O, Səksəkəli müəllimin üzünə baxaraq, xəbər aldı:

— İntizamı pozan kimdi?

Səksəkəli müəllim bir Qulaməliyə baxdı, bir də Bayraməli müəllimə. “Zavuç” işi başa düşdü. Dərhal Qulaməliyə:

— Qulaməli də, Səksəkəli müəllim, siz də, müəllimlər otağına gedəyin, — deyər bildirdi.

Qulaməli qabaqda, Səksəkəli müəllim onun ardınca sinif otağından çıxdılar. Qalan şagirdlər dinməz-söyləməz bir-birinin üzünə baxır, hadisənin nə ilə qurtaracağını gözləyirdilər.

Qulaməli “Müəllimlər otağı”nın qapısını açıb içəri keçdi. Onun ardınca da müəllimi daxil olurdu ki, Bayraməli müəllim arxadan Səksəkəli müəllimin qulağının dibinə bir sillə ilişdirirdi. Səksəkəli müəllim gözlənilməz zərbədən büdrədi. Otaqdakı stol onu yığılmaqdan qurtardı. Səksəkəli müəllim Bayraməli müəllimə tərəf çevrildi. Bayraməli müəllim dərhal ona göz vurdu. Səksəkəli müəllim işi başa düşdü, keçib bir kənardə dayandı. Qulaməli qorxudan özünü otaqdakı qadın müəllimlərin üstünə atdı. Bayraməli müəllim yolunu kəsdi. Ona da bir-iki şapalaq

vurdu. Ürəyi dözməyən Səriyyə müəllimə ayağa qalxıb “zavuç” yalvardı:

— Bayraməli müəllim, bağışlayın, qələt eləyib, bir də belə səhvə yol verməz.

“Zavuç” Səksəkəli müəllimlə Qulaməliyə qışqırdı:

— Sonuncu dəfə olsun, ikinizi də döyüb öldürərəm, gedin sinfə.

Canavarın ağzından qurtarmış bir cüt dovşan kimi onlar otaqdan çıxıb birbaşa sinfə getdilər. İçəri girmişdilər ki otaqdakı şagirdlərin sual dolu gözləri Səksəkəli müəllimlə Qulaməliyə dikildi. Qulaməli keçib öz yerində oturdu. Səksəkəli müəllim dedi:

— Sizə dedim də, bala. Bayraməli müəllim dəlidi, gəlib sizi də döyər, məni də. İkimizi də o ki var əzişdirirdi. Hələ yaxşı oldu ki, içəridə qadın müəllimlər vardı. Yoxsa, ikimizi də çörək yeməz edəcəkdiniz. Siz də eşitdiniz də, uşaqlar dərstdə sakit olun. Bayraməli bir bələdi. Allah onu göydən yerə endirib. Bircə əlacımız var: nizam-intizamı gözləyək, işimizi ağılla görək...

ZİBİDİ KAR

Avqust ayının ortaları idi. Günəşin yandırıcı şüalarından həyəət-bacada, yolda-irzdə gəzmək olmurdu. İstidən adamın nəfəsi tənqişirdi. Məzhəkəli susuzluğunu yatırmaq üçün yuyub stolun üstünə qoyduğu qıpqırmızı alçadan, ildir-ildir işildayan giləsdən, qarqara şəvə kimi xar tutdan hərdən bir ağzına atır, neçə gündə yığılıb qalan sənədləri qaydaya salırdı. Onu indi bircə şey düşündürürdü: “Nəyin bahasına olur-olsun başçı Novruzəlini yıxmaq, imkan olsa, yerinə keçmək, olmasa lap...” O, neçə vaxt idi ki, bir-birinin ardınca rayon təşkilatlarına anonim məktublar yazırdı. Rayondan bir şey çıxmıyacağını fikirləşib, son vaxtlar hər axşam evə çatan kimi yeyib-içir, qapını arxadan bağlayıb, arvad-uşaqdan xəbərsiz gecə yarıyadək Novruzəlidən Mərkəzə anonim məktublar yazırdı. Təftişçilərin də biri gəlir, o birisi gedirdi. Novruzəli suallara cavab verməkdən lap bezmişdi. Bunu Məzhəkəli də görürdü.

Məzhəkəli bir aydan artıq idi ki, Mərkəzə iki anonim məktub göndərmişdi. Hələlik onlardan səs-soraq yox idi. Bu, Məzhəkəlidə böyük nigarançılıq yaratmışdı. Hər gün gələnlərin yolunu gözləyirdi. O, başını qaldıranda dəhlizdə tanımadığı iki adam gördü. Geyim-geçimlərindən, özlərini aparmalarından yuxarılarından təşrif buyurduqlarını o saat anladı. Dərhal ayağa qalxdı. Sevincdən ürəyi atlandı. Ancaq çox ustalıqla hərəkət etməklə sevincini bürüzə verməməyə çalışdı.

Məzhəkəli qonaqları dəhlizdə köhnə dost kimi qarşıladı və öz otağına gətirdi. Yer göstərərək:

— Xahiş edirəm əyləşəsiniz, — deyib, sonra da katibə Nər-

giz xanıma: — Qonaqlar uzun yol gəliblər, bir təzə çay dəmlə, — deyə tapşırıq verdi.

Nərgiz xanım:

— Oldu, — deyə qapıdan çıxdı.

Məzhəkəli meyvə dolu boşqabı gələnlərin qarşısına qoydu:

— İstidi, meyvə yesəniz, susuzluğunuz yatar, indi çay da gələr.

Qonaqlar təşəkkür etdilər. Hərəsi bir-iki alça, bir-iki gilə götürdü. Məzhəkəli onların gəlişinin məqsədini soruşmaq istəmir. Bir az kənddəki dolanışıqdan, adamların işə münasibətindən danışdı, sonra da qonaqlardan şəhərdəki yenilikləri soruşdu. Gələnlərin “açılmadığını” görə Məzhəkəli onların gəlişinin məqsədini öyrənmək istədi. Üzbüz oturan qonaqlar bir-birinə baxdılar. Sonra gödək, dolu bədənli, adamı altdan-altdan müşahidə edən qonaq dilləndi:

— Bizə başçı lazımdı.

— Sözüünüzü deyən, mən onun müaviniyəm, bəlkə sizə kömək edə bildim.

Mərkəli:

Bu dəfə uzun, sarıbənz qonaq saymazyana mızıldandı:

— Başçı ilə bizi görüşdürün.

Əlacsız qalan Məzhəkəli qəsdən dərinə getmədi:

— Oldu, — deyə cavab verdi.

Elə bu vaxt Nərgiz məcməyidə üç dəst armudu stəkan, nəl-bəki, böyük bir dəm çayniki, qənd dolu qənddan otağa daxil oldu. Stəkanlara çay süzüb astaca:

— Nuş olsun, — deyib otaqdan çıxdı.

Təzə dəmlənmiş çayın ətri adama ləzzət verirdi. Məzhəkəli heç bir şeydən xəbərsiz kimi, çaydan bir-iki qurtum içdi və bildirdi:

— Qardaş, müsəlman çaya öyrənib. Çay olmasa, biz neylərik? Şəxsən mən çaysız bir gün də dözə bilmərəm.

Onun sözlərinə qonaqların məhəl qoymadıqlarını görə Məz-

həkəli söhbətin səmtini dəyişdi:

— Mən əvvəlcədən sizə deyirəm. Bizim başçı çox yaxşı adamdı, hamıya xeyirxahlıq göstərəndi. Kimin nədən ehtiyacı olsa, çalışıb onun işini yola qoyandı. Bir sözlə, bu kişi hamının xeyrinə-şərinə yarayandı. Di gəl, bunu gözü götürməyənlər də var. Düşüblər, kişinin üstünə ki, gəl vəzifədən çıx. Deyirəm, ay balam, burda bir adam işləməli idi, ya yox?! Hazır işləyir də! Kimə nə deyəsən? Adamlar bildiklərini heç kimə vermirlər. Nə var, nə var: kişi yaşlıdı, ali təhsili yoxdu. Bir az nəfsi itidi. Qohumbazdı. Əşi, keçmə bu adamların işindən. Qoymurlar yazığı işləməyə. Ərizə ərizə dalınca. Yazıq kişi birini yola salır, o birisi gəlir. Əşi, burdan nə alır ki? Onu da gəlib gedənə verir. Kişiyə yazığım gəlir. Söz öz aramızda, gələnlər də oğul-uşaq sahibidilər. Onların da ailəsi var. Onlar da dolanmalıdırlar...

Məzhəkəli yavaş-yavaş sarı simə vurur, qonaqlara qandırır ki, siz də almaq üçün gəlmisiniz. Kişidən nə qədərsə, qoparaçaqsınız. İşinizdən mən də xəbərdar ola bilərəm. Yaxşısı budur, səmtinizi dəyişin...

Məzhəkəli danışdıqca, qonaqlar öz düşərlərini götürürdülər. Bununla belə müavinin aram-aram, bic-bic söhbətini dinləyirdilər.

Məzhəkəli bir qurtum da çay içdi və söhbətin ardını davam etdirdi:

— Hə, az qala yadımdan çıxacaqdı. Bizim başçının qulağı zibidi kardı. Eşitmir. Gərək, onunla danışanda var gücünüzlə qışqırasınız. Onunla belə astadan danışsanız, sizi eşitməyəcək. Onu çağırım deyirsiniz, çağırım da. Bəlkə indi uzaq yol gəlmisiniz. Əvvəl evə gedək. Bir loxma çörək kəsək kasıbın olanından. Qorxmayın, kasıb səxavətli olur...

Qonaqlar Məzhəkəlinin hiyləgər adam olduğunu, deyəsən, anlamışdılar. Hər ikisi birdən cavab verdi:

— Çox sağ ol, yeyib-içmişik. Sən başçını tapmaqda bizə kö-

mək et. Hesab edərik ki, sizdə olmuşuq, loxmanızı da kəsmişik.

Məzhəkəli də çox ayıq idi. O da söhbəti uzatmadı. İstədi Novruzəlinin ardınca adam göndərsin. Qonaqlarla söhbətinin məzmununu düşünüb, bu fikrindən vaz keçdi. O, başçının ardınca özü getməli oldu.

Elə bu vaxt Məzhəkəli pəncərədən Novruzəlinin idarəyə gəldiyini gördü. O, bəhanə edib otaqdan çıxdı. Pilləkəndə Novruzəlini qarşıladı, salam verib onunla iki əlli görüşdü. Sonra həyəcan keçirmiş kimi dedi:

— Səhərdən iki nəfər gəlib. Deyəsən, yuxarıdandılar. Çox çalışdım, onları evə aparım, bir tikə loxma kəssinlər. Razı olmadılar ki, olmadılar. Onlara çay vermişəm. Mənim otağımdadılar. Ancaq bircə pis işləri var. Zibidi kardılar. Deyiləni eşitmirlər. Gərək qışqırasan...

— Hə, bircə bu çatışmırdı. Adə, bu yuxarıdakılar nə fikirləşirlər, görəsən. A bala, düz-əməlli adam göndərə bilməzdilər? Bircə bunu görməmişdim.

— Nə deyim, dünyanın işidi də. Necə tutsan, elə də gedər.

— Gedər, bala, gedər.

Novruzəli qabaqda, Məzhəkəli də onun ardınca birbaşa qonaqlar əyləşən kabinetə gəldilər. Qapı taybatay açıq olduğundan Məzhəkəli göz-qaş işarəsi ilə qonaqlara başçının gəldiyini bildirdi. Novruzəli otağa girən kimi:

— Salaməleyküm, xoş gəlmisiniz! — deyə var gücü ilə qışqırdı.

Qonaqlar əvvəl diksindilər. Sonra Məzhəkəlinin sözləri yadlarına düşdü. Hər ikisi ayağa qalxıb eyni tonda və eyni tərzdə:

— Əleyküməssalam, çox sağ olun! — deyə qışqıraraq cavab verdilər. Novruzəli qonaqlarla əl verib görüşdü: — İndi də keçəyin mənim otağıma! — deyə qışqırdı. Qonaqlar:

— Baş üstə! — deyə ona yüksəkdən cavab verdilər və Novruzəli qabaqda, qonaqlar da onun ardınca başçının otağına keçdilər.

Otaqda səs aləmi götürmüşdü. İdarənin həyətində işləyənlər,

yaxınlıqdakı dükanda alver edənlər Novruzəli ilə qonaqların səsinə tökülüşüb gəlmişdilər. Nərgiz qapının ağzında dayanıb içəridə gedən söhbətdən dəhşətə gəlmişdi. Qapının ağzına, dəhlizə, pəncərənin qabağına toplaşan adamlar bir-birilərinin üzünə baxır: “Şükür sənə, xudaya, dəlinə ağıl ver”, — deyirdilər.

Novruzəli də, qonaqlar da bərk əsəbiləşmişdilər. Özünü itirən Novruzəli Nərgizə də qışqırdı:

— Məzhəkəli hara getdi, tez onu bura çağır.

Vəziyyətdən çaş-baş qalan Nərgiz Məzhəkəlinin ardınca getdi. Qapı bağlı olduğundan qız tez də geri qayıtdı. Qonaqlar görməsin deyə, əli ilə “Məzhəkəli yoxdu, gedib” işarəsini verdi.

Novruzəli bir qonaqlara baxdı, bir də özünə. Astadan: “Adə, bu heyvanları hardan göndəriblər, görəsən?!” — dedi. Qonaqlar bunu eşidib bir-birinin üzünə baxdılar. Sonra da hər ikisi eyni vaxtda astadan cavab verdilər: — Novruzəli müəllim, bizi niyə təhqir edirsiniz?

— Ədə, siz eşidirsiniz, bala. Bəs Məzhəkəli deyir, siz zibidi karsız.

Qonaqlar əsəbi halda:

— Yox, biz kar-zad deyilik. Ağıllı-başlı adamlarıq. Məzhəkəli bizə də dedi ki, guya siz zibidi karsız.

— Məni bağışlayın, bala. Nə mən karam, nə də siz. Tıfağı dağılsın Məzhəkəlinin, bizi bu abıra salan yerdə. İndi bütün aləm danışacaq bu əhvalatı. Sizə nə var, ezamiyyə kağızınıza möhür vuracam, gedəcəksiz. Nə yazırsız, yazın, onu da özünüz bilərsiz. Bu şəbədə ömrü boyu mənimlə gedəcək, bala. Bunu heç oğul-uşağım da, nəvə-nəticəm də yuya bilməyəcək. Vay mənim halıma.

Novruzəli üzünü Nərgizə tutaraq:

— Hara getdi, o it oğlu?

— Kim, Novruzəli müəllim?

— Mən!.. Kimi soruşacam? Məzhəkəlini deyirəm də.

— Mən hardan bilim?

— Canınıza dərd bilərsiz, çor bilərsiz. Siz ölərsiz, sizi bir gün də qoymaram burda qalasız. Gör nə oyun düzəltdilər.

— Mənə nə var, Novruzəli müəllim? Qışqırmayaydın. Mən katibəyəm. Dedin, çay gətir, gətirdim. Deyirsən gətirmə, gətirmərəm.

— Siz ölərsiz, bu gün hamınızı işdən çıxaracam. Gedin, özünüzə iş tapın. Axmaqlar, vicdansızlar, qanacaqsızlar!

— Aaa... Novruzəli müəllim dəli olub ey... Həkim çağırım?

— Yox, polis çağır.

— Polis niyə?

— Əşi, canına qara dərd niyə? Rədd ol burdan.

— Get deyirsən, gedim də. Day niyə əsəbiləşirsən?

Novruzəli qonaqları rayon mərkəzinə yola saldı. Özü də bərk əsəbi idi. Kişi kabinetə sığmırdı. İndi Məzhəkəli əlinə düşsəydi, onu didərdi, parçalardı. Aradan heç bir saat keçməmişdi ki, telefon zəng çaldı. Danışan rayondan idi, özü də birinci. Təhvil-təslim üçün ştamplə və möhürü tələb edirdi. Novruzəli peşman-peşman otaqdan çıxdı. Nərgiz həsrətlə yeni başcının yolunu gözlədi...

FƏTULLAHIN SƏRGÜZƏŞTİ

“Vətən”, “xalq”, “millət” haqqında həmişə ağızdolusu danışan, fərariyyə nifrətini bildiren dağar Sədullah oğlu Fətullahın əsgəri xidmətə çağrıldığını eşitək ona təzə kostyum, köynək, ayaqqabı alıb cibinə bir az da xərclik qoydu. Kişi “Əl əli yuyar, əl də üzü” atalar sözünə əsaslanaraq, Binə hava limanından “yaxşı”, “sədaqətli”, “adam başa düşən” dostlar tapdı. Moskva-yə yola salmaq üçün təyyarəyə mindirəndə oğlunun üz-gözündən öpüb dedi:

— Get, başına çarə qıl, oğlum, yoxsa, səni də Qarabağın müdafiəsinə aparacaqlar. Bu da Moskvada yaşayan kəndçimiz Seyfullahın ünvanı. Özüm də bu gün telefonla zəng çalıb səni ona tapşıracam. O, sənə işdən-zaddan tapar. Tapmasa da, gör nə edirsən. Yalvarıram sənə, anan xəstədi, bir müddət bura qayıtma, oğlum! Vallah, billah ölər, başımıza daş düşər...

Fətullah rus dilini yaxşı bilmədiyindən və birdən-ikiyə yaşadığı rayondan heç vaxt kənara çıxmadığından Moskva həyatı ona çox qaranlıq və müəmmal görünürdü. Əsgəri xidmətdən qorxduğundan kənddən çıxmağa məcbur idi. Moskvanı tanımadığından, hələ qarşıda onu nələrlə gözlədiyini bilmədiyindən, getmək də istəmirdi. Ancaq başqa əlacı da yox idi...

Fətullah Seyfullahın kirayədə qaldığı mənzili çox çətinliklə tapa bildi. Gəlişinin məqsədini bildirəndə heç bir imkanı olmayan, bazarda alverlə gündəlik yemək-içməyini güc-bəla ilə çıxaran Seyfullahın qanı qaraldı. Həmin gündən Fətullah da onunla bir mənzildə qalmalı oldu.

Fətullah hər gün səhər evdən çıxır, bir də axşam çəkinə-çə-

kinə qapının zəngini basırdı. Qapını əsəbi halda açan, ona zəhləsi gedirmiş kimi baxan ev sahibəsini görəndə utanar, xəcalətindən bir söz deməyə cəsarəti çatmazdı. Seyfullah da son günlər qaş-qabağını tökür, mısmırığını sallayırdı. Təkcə: “Qaldığın bəsdə, get burdan”, — demirdi. Bunu Fətullah da başa düşürdü. Ancaq onun da başqa çarəsi yox idi. Atası dağar Sədullahın ona verdiyi xərclik də yavaş-yavaş süzülüb gedirdi. Ev sahibəsi Vera Adamovna Fətullahdan da kirayə haqqı istəyirdi. Yoxsa, evə buraxmayacağını da bildirmişdi.

Vera Adamovnanın Seyfullaha dediyi: — Fətullah da ev kirəsi verməli” sözünü eşidən Fətullah diksindi. Cəmi-cümlətən onun cibində iki günlük yemək pulu qalmışdı. Nə edəcəyini bilməyən Fətullah sabahı şəhərə çıxdı. Əyni nazik olduğundan soyuqdan pırpızlaşan quş kimi titrəyirdi. Gah özünü mağazalara salır, isinir, gah da bir balaca canı qızdıqdan sonra küçədə adamların arasında gəzirdi. Doyunca yemədiyindən özünü pis hiss edirdi. Gəldiyinə kor-peşman olmuşdu. Geri qayıtmağa pulu da qalmamışdı.

O, gəzə-gəzə gəlib parka çatdı. Bir az dincəlmək istədi. Oturacaqlardan birində əyləşdi. Az sonra əyninə qalın, boynu tükülü palto geymiş, başına təzə, bahalı andatra dərisindən papaq qoymuş sarışın, dolu bədənli bir rus qadını əlindəki iki ağır çantası ilə gəlib Fətullahın yanında oturdu. Onun kiçik burnu, qonur gözləri dolu sifətinə yaraşırı. Qadın çantasından ağ kağıza bükülü bir şey çıxartdı. Fətullah əvvəlcə elə başa düşdü ki, o bükülü şey puldur. Qadın bükülünü açdı. İki dilim çörək, bir dilim də kolbasa çıxartdı. Kolbasanı çörək dilimlərinin arasına qoyub təmiz havada iştəha ilə yeməyə başladı. Bunu görəndə Fətullah acıdığından onda da yeməyə güclü həvəs yarandı. Bir-iki dəfə udqundu da... Sonra da cibindəkiləri saf-çürük etdi. Artıq pulsuzluq, imkansızlıq onu sıxırdı. Öz-özünə düşündü:

— Sabah, ya o biri gün pulu qurtaranda nə edəcək?

Moskvada qalmaq mümkün deyildi. Geriyə qayıtmaq üçün pul yoxdu. Seyfullahdan da ona əlac olmayacaqdı. Başına çarə qılmalıydı. Bəs necə?!

Fikirləşib oğurluqdan başqa çarə tapa bilmədi. Birdən gözləri yanında əyləşən qadının papağına düşdü. Bir qadına baxdı, bir də o tərəf-bu tərəfə. Yaxınlıqda polis nəfəri görünmürdü. O, özünü yavaş-yavaş starta hazırladı. Qəflətən sıçrayıb qadının papağını qapdı. Qadın bərk qorxdı və özünü itirdi. Haçandan-haçana özünə gələ bildi.

— Apardı, apardı! — deyə qışqıraraq ağlamağa başladı. O, iki əli ilə üz-gözünə, başına vururdu.

Adamlar hay-küyü eşidib qadının başına topladılar.

— Ay bacı, nəyi apardı? Kim apardı? Hara apardı?

— Papağı apardı. Oğlan apardı. Binaların arası ilə qaçdı.

Heç kim görünmürdü. Elə bil burda bayaqdan bəri nə Fətullah oturmuşdu, nə də qadının papağı vardı.

Fətullah binaların arası ilə xeyli qaçdı. Sonra özünü qırmızı kərpicdən tikilmiş yaşayış binalarından birinin giriş qapısına saldı, dayanıb, onu izləyənin olub-olmamasını yoxladı. Təhlükənin sovuşduğunu yəqinləşdirib papağı pencəyinin yaxasından içəri saldı. Özünü Seyfullah alver edən bazara çatdırdı. Papağı şor qiymətinə eloğlularından birinə satdı. Pulunu alıb, Sankt-Peterburq dəmir yolu vağzalına gəldi. Novqoroda gedən sənişin qatarına biletdə götürdü. Axşam saat altıda Moskvadan Novqoroda yola düşdü. İlk ovunun uğurlu alındığını görən Fətullahın gözü onun-bunun əlində qalmışdı. Əlinə bir şey keçməyən Fətullah səhər saat altıda Novqorodda qatardan düşdü. Taksiyə oturub Qeybullah eloğlusunun yaşadığı binanın qarşısına sürdüdü. Əvvəlcə binanı yaxşı-yaxşı nəzərdən keçirdi, sonra içəri girdi. Liftin düyməsini basıb səkkizinci mərtəbəyə qalxdı. Liftdən çıxanda Qeybullah eloğlusu ilə qarşılaşdı. Onlar görüşüb, öpüşüb evə qayıtdılar. Fətullah yuyundu, tük basmış üzünü qırxdı, bir balaca

özünü yöndəmə saldı. Səhər yeməyini yedi. Sonra iş axtardığını deyib, ona Novqorodda yaşamaq üçün şərait yaratmasını Qeybullahdan xahiş etdi. Qeybullah fikrə getdi: — Baxarıq, — deyib ayağa durdu. Fətullah da qalxdı. Bütün günü birlikdə iş axtardılar. Tapa bilməyib evə qayıtdılar. Qeybullahın həyat yoldaşı Marina, qayınanası Nyura xanım Fətullahı yaxın adam kimi qəbul etdilər. Şad-xürrəm şam yeməyinə əyləşdilər. Qeybullah əziz qonağı Fətullahın könlünü şad etmək üçün süfrəyə öz əlləri ilə tutdan çəkdiyi araq şüşəsini qoydu. Qədəhləri doldurdu.

— Xoş gəlmisən Fətullah, sənin sağlığına! — deyib qədəhləri bir-birinə vurdular. Şüşəni, bax beləcə, boşaltdılar. Fətullah getdikcə qızıxır, şirə-aslana dönürdü. Kişilik, mərdlik, düzlük, etibar, dəyanət, dostluq sözləri ağzından düşmürdü. Qeybullah da qonağının danışıqlarına qulaq asırdı. Öz-özünə fikirləşirdi: “Əşi, dağar Səduallahdan da belə oğul ola bilər? Oddan su, sudan od törəyir. Sağ ol, Fətullah”.

Elə bu vaxt qapı döyüldü. Qapını Qeybullahın arvadı Marina açdı. Gələn qonşu Larisa idi. O, dərdini qonşularına danışmağa gəlmişdi. İstəyirdi ki, desin dünən Moskvada bir qarabala papağını başından götürüb qaçıb... Oğrunu tapa bilmədiyindən Novqoroda papaqsız qayıdıb.

Birdən Larisa yerindəcə donub qaldı. Onun baxışları Fətullahla zilləndi. Fətullah da onu tanımışdı. Larisa qapının ağzında dayanmışdı. Fətullahın dili tutuldu. Bayaqdan bəri içdiyi arağın təsirindən əsər-ələmət qalmadı, istədi desin: “Papaq aparan mən deyiləm”. Larisa imkan verməyərək onu qamarladı.

— Tapdım, tapdım! — deyə qışqırdı. Qeybullah, arvadı Marina, qayınanası Nyura Larisanın əl-qolundan tutub:

— Bizim qonağımızla nə işin var? — deyindilər. Fətullah qaçmağa yol axtarırdı. Xeyli vürhəvürdən, qırhaqırdan sonra Larisanı sakitləşdirdilər. O, Fətullahdan papağını istəyirdi. Fətullah papağı oğurladığını əvvəl boynuna almaq istəmədi. Onda

Larisa da polis çağıracağını bildirdi. Əlacı kəsilən Fətullah günahını boynuna aldı. Marina da, Nyura da “əziz qonaqlarına” maddım-maddım baxırdılar. Qeybullah pərt halda, eyni zamanda hiddətlə:

— Fətullah! Bəs kişilik, bəs mərdlik, bəs düzlük, bəs etibar... Hanı onlar?

Çıxış yolu tapa bilməyən Fətullah:

— Ayə, mən nə bilim, bu gəlib bura çıxacaq, — dedi.

— Qonşuları, tanış-bilişləri, el-oba içərisində biabır olacağından qorxan Qeybullah arvadına yenidən aldığı papağı Larisaya verdi.

Səhər tezdən Fətullahla xudahafizləşdi. Yad şəhərdə küçələri oğru it kimi sülənən Fətullah hər cür yolla addımlamağa adət eləmişdi... Çox çəkmədi ki, vətəninə əsgəri xidmətdən qaçırılan Fətullah indi özgə diyarda həbs düşərgəsindən azadlığa buraxılacağı anı, atası dağar Sədullah, anası dəyməduşer Səfurə ilə görüşəcəyi günü böyük həsrətlə gözləyirdi.

1998

GÖYÜŞÜN TOYU

Bakının küləyindən də keçmə. Onda qala Alaçalpo özü ilə yağış da gətirə. İndi gəl döz görüm, necə dözürsən? Küçədən, səkidən keçənlər də palto, plaşlarının boğazını qaldırır, boyunlarını qısır, əllərini ciblərinə bərk-bərk qoyaraq üşüdüklərindən, islandıqlarından özlərini binaların girəcəklərinə salır, dayanacaqlarda qaçıb avtobuslara, trolleybuslara minirdilər. Sərnişin nəqliyyatlarından düşənlər isə tələm-tələsik özlərini binaların quraqlıqlarına salırdılar. On gündən artıqdı ki, işə çıxmayan Göyüş də belə küləkli, yağışlı gündə işə gəlmişdi. Otağa girəndə hamını təəccüb bürüdü. Bir az deyib-gülən, bir az açıq-saçıq, bir az da baməzə Zərifə Göyüşü görcək:

— Bu nə sir-sifətdi, ay Göyüş? Ədə, bu neçə günü hardasan? Şöbənin işçiləri səndən ötrü lap darıxıblar. Bu gün də gəlmə-səydin, canın üçün müdir televiziyada axtarış elanı verdirəcəkdi. Ədə, nə az, nə də çox, düz qırx iki yaşın var. Nə olsun ki evlənməmişən? Balam, hara gedəcəyini bir adama de, sonra get də. Səni soruşurlar biz nə deyək?.. Düzələn deyilsən. Göyüş, heç olmasa, get, şöbə müdirindən üzr istə. Ayıbdı, bala...

Ədə, bizə demirsən... Bəlkə bir başqa bicliyin olub bu neçə gündə. Göyüş, nəyə, bir az arıqlamısan ha... Gözlərin də gülür... O söz, hə? Yoxsa, bu yaşda qız qaçırımsan?

Göyüş Zərifənin üzünə baxdı. Əvvəl öz-özünə: “Bu, mənim qız qaçırمامı haradan bilir?” — deyə düşündü. Sonra köhnə, nimdaş plaşını soyundu. O, darağını çıxarıb dişlərini əlləri ilə təmizləyə-təmizləyə kitab şkaflının qarşısına keçdi. Gicgahında bir dənə də olsun tük olmadığından başının yanlarını daramağa

başladı. Bunu görən Zərifə dedi:

— Ay Göyüş, deyirəm, dünyanın qəribə işləri olur.

— Nə olub, yenə narazılıq edirsən bu dünyadan?

— Ədə, nə olacaq, itin belində bitən tükdən sənə başında bitməyib. Sən də başlamısan darağı götürüb daz başına sürtməyə.

— Əşi, sən də özünə iş tap. Sənin nə dərdinə qalıb, balam, mənim başım. Baş mənim, saç mənim. Saçım var-yox, özüm bilərəm.

— Xeyr, onun bizə də dəxli var. Qırx iki yaşına çatmışan, sənə gələn yoxdu.

— O sənə elə gəlir. Gələn var. Özün də bu günlərdə görərsən...

— Qaçırdığın hardadı?

— Kənddədi.

Elə bu vaxt şöbə müdiri Kamal müəllim otağa daxil oldu. Göyüş müdirə tərəf gedib əl verdi. Zərifə Göyüşü ələ salaraq:

— Kamal müəllim, xəbəriniz var? Göyüş qız qaçırır.

Kamal müəllim diqqətlə Göyüşün üzünə baxdı. O, başını aşağı dikdi:

— Neyləyim, Kamal müəllim... Yetim oğlanam... Qoca anam var. Özünü də bilirsiniz, evlənmək nə qədər xərc aparır.

Başqa çarəsi qalmayan Kamal müəllim:

— Səni təbrik edirəm, Göyüş müəllim. İndi fikrin nədi? O boyda iş görmüsən, şöbənin işçilərinin xəbəri yoxdu.

— Yox, olacaq, Kamal müəllim. Bazar günü toy edirəm.

— Harda?

— Bakıda. Səadət sarayında.

— Bəs bayaqdan deyirsən, toy böyük xərc tələb edir. İmkənəm yoxdu.

— Hə, yoxdu. Sizdən nə gizlədim. İstəyirəm, toy edirəm. Ələ bir az maya salım. Sonrasına baxarıq.

— Göyüş müəllim, toy edib varlanmaq olmaz. Aqlını başına yığ. Kiçik bir məclis düzəlt. Səni istəyənlər gələrlər. Özünü

gücə, başını cəncələ salma.

— Yox, Kamal müəllim. Mən iki yüz əlliyyə qədər adama dəvətnamə göndərmişəm. Musiqiçilərin də xərcinin yarısını vermişəm. Əti, meyvəsi kənddən gələcək. İçkini də danışmışam, pulunu toydan sonra verəcəm. Gəldim sizə dəvətnamələri çatdırım.

— Çox yaxşı, Göyüş müəllim. Mən toya gələcəm. Sən kimlərə dəvətnamə göndərmisən?

— Azərbaycanın ezamiyyətdə olduğum bütün rayon rəhbərlərinə.

— Sən bilən onlar toya gələcəklər?

— Bəli mən onlarla çörək kəsmişəm. Bir-birimizin sağlığına badə qaldırmışıq.

— Deməli, bütün işləri görmüsən. Şöbənin işçilərini nəzərdə tutmusanmı?

— Bəli, şöbədə on bir nəfərlik. Hamını toyuma dəvət edirəm.

— Biz sənə necə kömək edə bilərik.

— Ehtiyac yoxdu, hər şey qaydasındadı.

— Nə deyirəm.

Kamal müəllim üzünü Zərifə xanıma tutaraq dedi:

— Mən xahiş edirəm, Göyüş müəllimin dəvətini şöbənin bütün işçilərinə çatdırasan. İndi də Göyüş müəllimə icazə verək, o gedib qalan işləri ilə məşğul olsun.

Göyüş plaşını geyinib, məmnun halda otaqdan çıxdı. Kamal müəllimi fikir götürdü: “İki yüz əlli adam. Onların xərci. Birdən bu qədər adam gəlməsə, onda necə? Göyüş müəllim bu qədər xərci hardan ödəyəcək?”

Suallar çox, cavab yox. Kamal müəllimin rahatlığı pozuldu. Toy gününədək o, qoyduğu suallara məntiqi cavablar axtardı. Cavab tapılmırdı ki, tapılmırdı...

Çıl-çıraqbanlı, geniş və işıqlı salon bəzədilmişdi. İnsafən, hər şey yüksək səviyyədəydi. Süfrənin zənginliyi gələnləri özünə

heyran qoymuşdu. Quş südündən belə, nə istəsən süfrədə vardı. İki göz lazım idi, baxa, qiymətləndirə. Göyüş müəllim təzə bəy olsa da, hey stollar arasında gəzir, xidmətçilərə lazımı göstərişlərini verirdi...

Bəli, məqam çatdı. Çalğıcılar, xanəndələr öz yerlərini tutdular. Birdən Göyüş yoxa çıxdı. Ucaboy, enlikürək, qara kostyum, ağ köynək, qara qalstuklu, qıvrım saçlı, üzünü yenicə tərəş etdirmiş otuz-otuz beş yaşlı bir kişi üzünü çalğıcılara tutaraq:

— İndi gedək, bəylə gəlini gətirək, — dedi.

Çalğıcılar ayağa qalxdılar. Çox keçmədən “Vağzalı” musiqisinin sədaları altında təzə bəylə gəlini gətirdilər. Çıl-çıraqlarla alışıb yanan Səadət sarayında cəmi-cümlətəni iyirmi beş adam vardı. Onlar da bir sırada əyləşmişdilər. Toy sahibləri dəvət olunanların gəlişini intizar və həyəcan içərisində gözləyirdilər. Kamal müəllim bir Göyüşə baxdı, bir də açılan iki yüz əlli nəfərlik süfrəyə... O, nə deyəcəyini bilmirdi. Az qaldı kişi əsəbindən yaxınlaşsın bəyə. Tutsun onun yaxasından: Desin, a qırışmal, hanı sənin toyuna gələnler? Hanı qazancın? Hanı əlinə yığdığın maya?.. Çox fikirləşdi, çox düşündü Kamal müəllim. Dişləri hirsindən bağıracağını kəsirdi yazıq kişinin. Nəəlac qalan çalğıcılar “Evimizə gəlin gəlir” mahnısını çaldılar. Müğənni qız mələhətli səslə oxumağa başladı.

Evimizə gəlin gəlir,
Sığallayıb telin gəlir,
Görüşünə elim gəlir
Çıraqları gur yandırın,
gur yandırın,
Bu oğlanı şadlandırın,
şadlandırın.

Kamal müəllim başda olmaqla şöbənin bütün işçilərini Zəri-

fə rəqsə dəvət etdi. Əməkdaşlar rəqs edirdilər. Göyüş müəllim soyuqdan, şaxtadan domuşan pişik kimi gəlinin yanındaca büzüşüb oturmuşdu.

Adamlar yeyir, içir, rəqs edir, şənlənirdilər. Toyun qızgın çağında Göyüş ayağa qalxdı. Əsəbi halda çalğıcılara:

— Bəsdə, çalmayın. Pulunuzun qalanını da verməyəcəyəm. Rədd olun burdan. Mən toy-zad eləmirəm. Özünüzü yığışdırın. Mənim heç kəsə borcum yoxdu... Vəssalam... Gedə bilərsiniz...

Gəlin istədi ki, Göyüşün qolundan tutsun, “Sən dəlimi olmusan?” — desin.

Göyüş onu da kənara itələdi:

— Səni mənə calayanın tıfağı dağılsın. Sizin rayona ezamiyyətə getdiyim yerdə qıçım sınaydı, başıma daş düşüydi. Necə ki düşdü...

Əlacsız qalan gəlin:

— Sağ ol, ay Göyüş, ədə. Məni bunun üçün mü gətirmişdin? — dedi.

Kamal müəllimi xəcalət təri boğurdu. Nə edəcəyini bilmirdi. O, peşman-peşman ayağa qalxdı. Göyüşün üzünə baxdı. Heç bir söz demədən üzünü şöbənin işçilərinə tutdu:

— Süfrələri səliqə ilə yığışdırın. Göy-göyertini, tərəvəzi, meyvələri, yeməkləri qarışdırmadan qablara yerləşdirin. Hamısını Göyüşün anasına təhvil verin.

Toy beləcə sona yetdi. Əlacsız qalan Göyüş gəlinin qoluna girib Səadət sarayını peşman-peşman tərk etdi.

ALİMƏ LAYİQ YEMİŞ

Bir neçə gündə yağan qar yenicə səngisə də, səhərdən Bəsən xəzri qapı-pəncərələri döyəcləyirdi. Binaların şiferlərində sırsıralar bağlayırdı. Asfalt şüşə kimi buz bağlamışdı. Adamlar yıxılmaqdan özlərini güc-bəla ilə saxlayırdılar. Professor Sadiq İsaخانlı maşından düşüb rektor işlədiyi universitetin binasına daxil oldu. İstilik sobaları yanmadığından otaqlar soyuq idi. Üstəlik elektrik enerjisinin kəsilməsi vəziyyəti bir qədər də çətinləşdirirdi. Soyuq daş divarlar adamı sanki özünə çəkirdi. Bir yerdə qərar tuta bilməyənlər paltolarını, kürklərini, gödəkçələrini, papaqlarını geyinərək, əllərini ciblərinə qoyub, donuşa-donuşa, bükülə-bükülə otaqlarda, dəhlizdə var-gəl edirdilər. Ağızlarından çıxan nəfəsləri paravoz tüstüsü kimi burula-burula başları üstündən havaya qalxırdı.

Rektor kabinetinə girəndə katibə ayağa qalxdı. Professor salam verib öz otağına keçdi. Əlindəki portfelini stolun üstünə qoyub palto-papağını çıxarırdı ki, telefon zənginin səsi otağı bürüdü. O, dəstəyi qaldırdı: — Alo, eşidirəm, — dedi. Telefonda gənc qadının məlahətli səsi eşidildi.

- Kimdi, danışan?
- Sizə hara lazımdı, xanım?
- Universitet. Professor Sadiq İsaخانlı!..
- Eşidirəm. İsaخانlı mənəm.
- Çox yaxşı, professor! Bağışlayın, tanımadım. Salam.
- Salam!
- Professor, bilirsiniz? Sizi narahat edən tələbələrinizdən biridir.
- Çox yaxşı, qızım. Buyurun. Dinləyirəm.

— Məni bağışlayın. Mən utandığım üçün sizinlə üzbəüz danışa bilmədim. İstərdim ki, məni necə var, elə də qəbul edəsiniz. Mən satqın, böhtançı deyiləm. Belələrinə də nifrət edirəm.

Qızın səsi titrədi. Boğuldu. Bir-iki dəfə deyəsən, hıçqırdı da. Professor dərhal:

— Eşidirəm, qızım. Sözüənə davam elə.

— Tələbələr sizi yaxşı tanıyırlar. Hamının sizə böyük hörməti var. Hər gün çəkdiyiniz əzab-əziyyətdən də, obyektivliyinizdən də, ürəyi yumşaqlığınızdan da xəbərdarıq. Həmişə bizə olan böyük qayğınızı da, istəyinizi də duyuruq. Bunun üçün çox sağ olun.

— Çox sağ olun, qızım. Mən də sizin üçün...

— Bilirik, professor. İcazənlə sizə bəzi məsələləri çatdırmaq istəyirəm.

— Buyurun, qızım!

— Dosent Kazım Nəzərli, bizim universitetə layiq adam deyil. Onun dedikləri ilə əməlləri düz gəlmir. O, çirkin adamdı.

— Nə üçün, qızım?

— O, bizim qrupda oxuyan Mehribana eşq elan edib. Deyir, arvadımdan ayrılacam. Eşitdiyimizə görə onun iki oğlu, bir qızı da var. Bunu Mehriban ağlaya-ağlaya qrupda deyəndə bizi dəhşət bürüdü. İndi də tələbələrdən imtahana yüz dollar yığır. Bizimsə, buna imkanımız yoxdu. İstədim, bunu sizə çatdırım. Məni üzürlü hesab edin. Biz tələbələr sizi özümüzə mənəvi ata sanırıq.

— Yaxşı, mən kiminlə danışırım, qızım?

Qız tutuldu. Telefonda adını demək istəmədi. Professor Sadiq İsaخانlı dərhal:

— Qızım, axı dedin ki, sən də, rəfiqələrin də məni özünüə mənəvi ata hesab edirsiniz. Atadan da sirr gizlədərlermi? Həqiqətən, səmimi danışırınsa, kimliyini də de.

— Professor, bir halda kə elədi deyim. Adım Şərafət, soyadım

Hüseynovadır. Filologiya fakültəsinin üçüncü kurs tələbəsiyəm.

— Kazım Nəzərlinin dollar aldığı adamlardan bir neçəsinin adını deyə bilərsənmi?

— Professor, mən daha hər şeyi sizə deyə bilərəm. Yəqin ki rəfiqələrim də məndən inciməzlər. Mən də, Kəmalə Haşımzadə də, Sehranə Əlizadə də Kazım Nəzərliyə imtahan üçün yüz dollar vermişik. Ancaq qalan tələbələrin buna gücü çatmır.

— Narahat olmayın. Bir də ki adam mübariz olar. Mübarizlər döyüşdən həmişə qalib çıxırlar!

— Çox sağ olun, professor!

— Xudahafiz!

Professor telefon danışığından sonra çox mütəəssir oldu, xeyli fikirləşdi. Sonra da prorektoru, dekanı çağırmağı katibəsindən xahiş etdi...

Çox keçmədən prorektor Şahlar Süleymanzadə, dekan Sədaqət Manaflı otağa daxil oldular. Rektor onlara başı ilə “əyləşin” işarəsini verdi. Rektor haçandan-haçana başını qaldırdı. Bayaqlı telefon söhbətini onlara çatdırdı. Sonra da əlavə elədi:

— Hələlik səsə salmayın. Tələbə Mehriban Salamovanı, Kəmalə Haşımzadəni, Sehranə Əlizadəni bura çağırın, onlarla söhbət edək.

Həmin andan tələbələrlə söhbətlər aparıldı, telefonda deyilənlər təsdiq edildi.

Professor Sadiq İsaخانlı: “Artıq Kazım Nəzərli ilə danışmaq olar”, — deyə düşündü.

— Sədaqət xanım, Kazım Nəzərlinin bu gün dərsi varmı?

— Bəli, dərşdədi, professor!

— Dərşdən çıxan kimi onu mənim yanıma.

— Oldu.

— Yaxşı, gedin işinizlə məşğul olun. Tələbələr də hələlik burda olsunlar.

— Baş üstə.

— Gedə bilərsiz.

Professor İsaخانlı hirsindən boğulurdu. Kazım Nəzərli ilə necə danışacağını da, onu necə məzəmmət edəcəyini də az qala unudacaqdı. O bir az əvvəl katibənin gətirib stolun üstünə qoyduğu sənədlərə qol çəkdi, möhür vurdu. Bu vaxt prorektor Şahlar müəllim qabaqda, Kazım Nəzərli arxada otağa daxil oldular. Kazım Nəzərli adəti üzrə irəli çıxdı: “ — Səni görməyimə çox şadam, xoşbəxtəm, mənim əzizim”, — deyə Sadiq İsaخانlının boynunu qucaqlayıb üz-gözündən öpmək istədi. Professor ona imkan vermədi. Əsəbi halda, ancaq hiss olunmaz tərzdə: — Əyləşin, — dedi və birbaşa mətləbə keçdi. Kazım Nəzərli andaman edir, hər şeyin böhtan olduğunu, qərəzçiliklə söylədiyini bildirirdi. Əlacsız qalan rektor üzünü Şahlar müəllimə tutaraq:

— Tələbələr buradadırlarmı? — deyə xəbər aldı.

— Bəli, buradadırlar.

— Bir-bir çağırın gəlsinlər.

Mehriban Salamova otağa daxil olub utana-utana dedi:

— Mən dərşdən çıxıb evə gedirdim. Metronun “Nizami stansiyasına çata-çatda Kazım müəllimin məni arxadan səslədiyini eşitdim. Ayaq saxladım. Əvvəl o, mənimlə dərş barədə söhbət etdi. Sonra da ailə qurmaq təklifini bildirdi...

Mehriban çəkinə-çəkinə, qızara-qızara danışır, ağlayır, Kazım Nəzərli “Hi, hi, hi” edə-edə ayı talaşaya baxan kimi qıza baxırdı. Professor İsaخانlı:

— Yaxşı, siz gedin, qızım.

Kazım Nəzərli:

— Bu, böhtandı. Şantajdı. Professor, mən sonra sizə düzünü deyərəm.

— Sonra niyə ki? Elə indi deyin.

— Mən dedim də, sonra.

— Sonra gec ola bilər. Nə sözün var de.

— Yox, professor, xahiş edirəm.

— Yaxşı. İndi də Kəmalə Haşımzadəni çağırın.
Qız çəkinə-çəkinə otağa daxil oldu. Sonra dedi:
— Professor, Kazım Nəzərli qış imtahan sessiyasında da, indi də tələbələrdən dollar yığır. İmtahana görə şəxsən məndən və mənim kimi bir neçə nəfərdən yüz dollar alıb.
— Buna nə deyirsən, Kazım Nəzərli?
— Deyir də! Qoyun desin!
— Növbəti tələbəni çağırın.
Sehranə Əlizadə otağa daxil olub, Kazım Nəzərliyə verdikləri dolların miqdarını bildirdi.
— Siz gedin, qızım. Bunlar da yalandı, Kazım Nəzərli?
— Allah imkansızlığın üzünü qara eləsin, professor!
— Qızlara eşq elan eləmək necə? O da imkansızlıqla bağlıdır?.. Neçə dəfə ləyaqətsiz hərəkətlərə yol verdiyini sənə xatırlatmışam. İndi sənə deyirəm. Tələbələrdən aldıklarını geri qaytar! Əks halda, qanun qarşısında cavab verməli olacaqsan! Bu ləyaqətsizlikdir!
— Oldu, professor! Qələt eləmişəm! Bir də...
Professor Sadiq İsaخانlı deyir, deyir... Kazım Nəzərli susur... susur...
İş vaxtı qurtarırdı. Əsəblərinin gərildiyi İsaخانlının üz-gözündən oxunurdu. O, otaqda bir neçə dəfə var-gəl elədi. Sonra çantasını götürüb otaqdan çıxdı. Qapı ağzında dayanan maşına oturub sürücüyə evə gedəcəyini bildirdi. Sadiq İsaخانlı çantasını götürüb maşından düşəndə sürücü özünü saxlaya bilməyib: — Kazım müəllim universitetin dəhlizində sizin dalaңызca danışdı, — dedi. Professor sürücünün üzünə mənalı-mənalı baxdı. Sonra da saymazıyana dedi:
— O nə danışa bilər ki?!
— Nə bilim. Kazım müəllim dəhlizdəkilərə üzünü tutub deyirdi ki, çox şey bilirəm. Hamının işindən xəbərdaram. Yeri gəlsə...
— Elə bu?

— Adamların onu dinləmədiklərini görüb sizi hədələyə-hədələyə üzünü çevirib getdi.
— Olan şeydi, hər deyilənə qulaq verməzlər, oğlum!
Professor sürücü ilə xudahafizləşib cəld və çevik addımlarla evə getdi. Onu arvadı Pərvanə xanım qarşıladı. Kişi salam verib vanna otağına keçdi. Yuyunub, qurulanıb vanna otağından çıxanda Pərvanə xanım dedi:
— Qonağımız var.
— Kimdi?
— Professor Kazım Nəzərli!
— Nəzərli kimdi?
— Sizin işçi. Universitetin müəllimi.
— Evdə təkdir?
— Tək niyə olur ki? Ananla əyləşib söhbət edirlər. Fikirləşdim yuyunasan, sonra deyim.
— Hə, yaxşı!..
Elə bil professorun başına qaynar su tökdülər. Bayaqqı hadisələr gəlib gözləri önündə dayandı. Bir anlığa düşündü: yəqin ki, Kazım Nəzərli səhvini başa düşüb... Bu yəqinliklə də professor otağa daxil oldu. Nəzərli ayağa qalxdı. Üz-gözündə, alnında sezilməz qızartı duyuldu. O, professorla əl verib görüşdü. Sonra da çoxdan görüşməyən kiçik qardaş kimi professoru qucaqladı, üz-gözündən öpdü. Hər ikisi stul çəkib oturdular. İlk əvvəl professor: — Özünü necə hiss edirsən, ana? — deyə soruşdu. Ana oğluna: — Yaxşıyam, bala, çox sağ ol, indi siz söhbət edin, mən də o biri otaqdayam, — deyə bildirdi. Ana qalxıb asta addımlarla öz otağına keçdi. Pərvanə xanım süfrəyə yemək-içmək, meyvə gətirdi, barı açıb stola “Napoleon” konyakı da qoydu.
Professor Sadiq İsaخانlı Kazım müəllimə müraciətlə: — Bismillah elə, — deyib süfrəyə əl uzatdı. Kazım Nəzərli də “Hə” deyə yeməyə başladı. Professor qədəhlərə konyak süzdü. Aralarında bir şey olmamış kimi Kazım Nəzərlinin şərəfinə badə qal-

dırdı. Qədəhlər bir-birinin ardınca qalxırdı. Professor hər dəfə qədəhin qırağına dodaqlarını yapışdırır, sonra da qaytarıb süfrənin üstünə qoyurdu. Kazım Nəzərli isə axıra qədər vururdu. Getdikcə Nəzərlinin sir-sifəti qızarır, gözləri parıldayır, dili açılırdı. Növbəti sağlığı Nəzərli dedi. O, professoru hörmət və ehtiram əlaməti olaraq ayağa qalxdı və sözə başladı:

— Professor, bu badəni mən şəxsən sizin sağlığınıza qaldırıram. Mən həmişə, hər yerdə demişəm. İndi də halal süfrənin başında deyirəm: biz qardaşlıq. Bizi bir-birimizdən ancaq ölüm ayıra bilər. Dedikləriniz mənim üçün qanundur. Siz hökmünüzü verin. Qalan mənim işimdi. Bununla belə, mən istərdim ki, bəzi məsələləri şəxsən siz biləsiniz. Sizin də özünüzdə görə dostunuz, düşmənləriniz var. Onlar sizin ayağınızın altını qazırlar. Mən düşmənlərinizin hiylələrini çox yaxşı başa düşürəm. Hər şeyi sizə çatdırma biləcəyimdən qorxurlar, məndən çəkinirlər. Məni qabaqlamağa çalışırlar. Mən buna imkan vermərəm. Mən neçə illərdi bu evə gedib gəlirəm. Sizinlə özüm ağırlıqda çörək kəsmişəm. Ya çörəyi kişi kimi kəsməliyik, ya da heç kəsməməliyik. Dost dost olar, düşmənsə düşmən. Professor, mənim əysim tüstülü, daşım ağırdı. Hamı məndən deyir. İstəyirəm, siz mənə inanasız. İçirəm sizin sağlığınıza, professor!

Nəzərli ayaq üstə qədəhdəki konyakı axıra qədər içdi. Sonra da qədəhi süfrənin üstünə qoydu və qalxdığı stulda oturaraq söhbətinə davam etdi.

— Sizin ayağınızdan çəkirlər, sizi aldadırlar. Dostlarınızı gözünüzdən salmağa çalışırlar...

— Axı kimdi, o mənim əleyhdarlarım?

Nəzərli tutuldu. Əvvəl gah nala, gah da mıxa vurmağa başladı. Sonra da çıxılmaz vəziyyətə düşdüyünü görüb özünü düzəltməyə çalışdı. Ancaq bacarmadı.

— Dekan Sədaqət xanım, prorektor Şahlar müəllim. Siz onları tanıyırsınız, professor! Onlar əclafdırlar!

— Yox, cənab Nəzərli! Sədaqət xanım da, Şahlar müəllim də vicdanlı, namuslu adamlardı. Onlar tək mənə yox, heç kəsə xəyanət etməzlər. Ləyaqətli adamları əclaf adlandırmağın özü əclaflıqdı. Mən elə bilirdim ki, sən mənim evimə gəlməklə səhvələrimi başa düşmüşsən. Üzrxahlıq edəcəksən. Təəssüf, çox təəssüf, Kazım Nəzərli!

Kazım Nəzərli professorun bu zərbəsini gözləmədi. O, özünü itirdi, qızardı, pörtüdü. Alnında tər damcıları yarandı. Heç bir söz deyə bilmədi. Professor sözünə davam etdi:

— Cənab Nəzərli! Sən elmlər namizədisən, dosentsən. Müəllimsən. Görək, şərəf və ləyaqətini qorumağı bacarasan. Tələbələrle qeyri-etik, təmənnalı münasibət vicdana ləkədi. Sənin təbirincə desəm əclaflıqdı. Bəli, əclaflıq, alçaqlıq, dələduzluq, quldurluq! Mən başa düşürəm. Tələbəyə əl açasan... Onu aldadasan... Sonra da auditoriyaya girib onlara insani münasibətlərdən, əxlaq fəlsəfəsindən mühazirə oxuyasan. Bu ki, kələkbazlıqdı. Yox, sən səhv edirsən, Kazım Nəzərli! Sənin haqqında tək Sədaqət xanım Şahlar müəllim demir. Bütün tələbələr danışır. Tələbələrle görək amalın, niyyətin təmiz, əməllərin düz olaydı... Onda sənin də alnın açıq, üzün ağ olardı, cənab Kazım Nəzərli! Güman edirəm, məsələnin üstünü pərdələməkdənsə, onu açıqlamaq daha xoşdur. Elə deyilmi? Bir də ki, adamların qeybətini qırmaq, ardınca danışmaq ədəbsizlikdi. Bəli, ədəbsizlik!

— Mən kimin qarasına danışırım ki, professor?

— Sədaqət xanımın, Şahlar müəllimin. Yenə deyim?

— Düzdü, professor!

— İndi təzə pürrengi çay içə bilirikmi?

— Çox sağ olun, professor! Gecdir, mən getmək istəyirəm.

— Mənə başqa, deyiləsi sözün varmı?

— Yox!

— Sənə yaxşı yol!

Kazım Nəzərli palto-papağını, ayaqqabılarını geyib, professorla xudahafizləşdi. Professor qonağı ötürüb evə qayıtdı. Gülarə ana gəlib oğlu ilə üz-üzə oturdu. Ana bir az əsəbi, bir az da amiranə halda dedi:

— Oğlum, o professoru evə qonaq dəvət etmişən, özün də yubanırsan. Bu, qonağa hörmətsizlikdi. Sən uşaq deyilsən!

— Nə danışırısan, ana?! Qonağın gəlişindən mənim qətiyyəyən xəbərim yox idi. Bir də ki o, professor deyil...

— Bıy... Sən nə danışırısan, oğlum?! Kişi mənim özümə dedi ki, professoram. O, çox savadlı adamdı. Belə oxumuş, çox bilən adamlar az-az olurlar. Gərək oxumuşların, elm adamlarının qədir-qiymətini biləsən. Allah-təalanın özü də elmə yüksək qiymət verir, oğlum! Belələrinin qədrini bilmək Allaha da xoş olar...

— Düz deyirsən, ana! Mən sənənlə razı. Yaxşı, məni başa sal görüm, Kazım Nəzərlinin çox savadlı adam olduğunu sən hardan bilirən, hə?

— Elə qəliz danışır ki, mən onu başa düşmürəm. Yəqin savadlıdı da.

— Onun dediklərindən heç yadında qalan varmı?

— Niyə ki mənasını bilməsəm də, bir-ikisinin adını deyə bilərəm.

— Hansılardı?

— Deyir: “Mən psixoloqam”, “motiv”, “interferensiya”, “təbiri caizsə”, “paradoks”, “təfəkkür”, “idrak”... Hə, bir də deyirdi ki, o, Almaniya universitetində mühazirə oxuyarkən yüz əlli tələbəni yatırıb. Sonra da mühazirənin sonunda hamını yuxudan oyadıb. Belə adamlar dünyada tək-tək olur, oğlum. Belələrinin hamı qorunalıdı. O, xalqa, millətə gərəkdi, bala!..

Professor özünü ələ ala bilməyib ucadan güldü. Ana əvvəl ciddi halda oğlunun üzünə baxdı. Deyəsən, oğlunun gülüşü ananın xoşuna gəlmədi. Onun sir-sifəti bir balaca ağardı da. Gözlə-

rində bir qətilik ifadəsi duyuldu da. O, sonra amiranə halda oğluna:

— Mən ciddi danışırım, — dedi. Professor dərhal özünü yığışdırdı:

— Ana, sənə qurban olum! “Psixologiya” elmdi. Psixoloq isə bu elm sahəsində çalışan mütəxəssis deməkdir. Onun dediyi qəliz sözlər “Psixologiya” elmində işlənir. Kazım müəllim heç vaxt xarici ölkələrdə olmayıb. Nəinki Almaniyada olub, o ölkənin universitetində də mühazirə oxumayıb. Sənin dediklərin mənə bir əhvalatı xatırlatdı, ana! Bir dəfə Kazım müəllim Masallıda bazara gedir. Orada yemiş satana yaxınlaşır. Satıcıdan soruşur: “Ədə, sizdə alimə layiq yemiş vaaar?” Satıcı da çox bəmzə adam olduğundan dərhal cavab verir: “Bəli, bizdə alimə layiq yemiş də var, xiyar da. Alimə daha nə lazımdı?” Kazım müəllim yemişləri çox əlləşdirir, satıcıyı xeyli dilə tutur, ancaq qiyməti aşağı saldıra bilmir. Əlacsız qalan Kazım müəllim bəhanə gətirir: — Bunlar Kürdəmir yemişləri deyil, qağa, alimə layiq yemiş yoxdu, olsaydı, alardım.

— Bıy, bunu da təzə eşitdim, a bala! Alimin də ayrıca yemişi olur?

— Onu Kazım müəllim yaxşı bilir. Hələ bir dəfə də o, avtobusa minir. Əyləşənlərin üzünə çox baxır, heç kəs qalxıb yerini ona vermir. O, birdən ucadan öz-özünə deyir: — Bu boyda avtobusda bir adam tapılmır ki, qalxıb yerini alimə versin.

Adamlar gülməkdən qəşş edirlər.

— Əcəb professordur ki bu?

— Yox, ana. Kazım Nəzərli əcəb professor deyil, əcaib professordur.

DİPLOMAT

Bütün günü başı iş-gücə qarışan, aldığı məktubları dönə-dönə oxuyan və onlara cavab hazırlayan Ərşad əyləşdiyi masanın arxasından yorğun-arğın qalxaraq asılıqana tərəf bir-iki addım atmışdı ki, telefonun aramsız səsi otağı bürüdü. O, başını sağ çiyini üstündən geriyə döndərdi; ona bir anlığa elə gəldi ki, dəstək aparatın üstündə titrəyir. Heç bir şeyin fərqi varmadan qalxdığı masanın arxasına qayıtdı. Astadan dəstəyi götürüb qulağına tutdu və: — Alo eşidirəm, — deyə sakit tərzdə dilləndi. Mikrofondan naməlum, qalın kişi səsi eşidildi. Danışan adam ingilis dilində salam verib soruşdu:

— Ərşad Çaparlı sizsinizmi, cənab?

— Bəli!

— Sizi narahat eləyən ingilis xarici işlər idarəsinin əməkdaşı Coudu.

Ərşad belə bir adamı nəinki tanıyır, hətta, adını da, səsini də ilk dəfə idi ki, eşidirdi. Azərbaycanın diplomatik korpusunda mötəbər vəzifə tutduğundan Counun ona zəng çalmasına da təəccüblənmədi və təmkinli, hörmət və nəvazişlə cavab verdi:

— Sizinlə tanışlıq üçün çox şadam, cənab Cou.

Xarici əməkdaş səsinə ani olaraq ara verdi. Müsahibinin ağır-ağır gedib-gələn nəfəsinin əsəbilikdən doğan titrək səsini Ərşad danışdığı telefon dəstəyində apaydın duydu. Məsələdən xəbərsiz olduğundan heç bir şey anlamadı. Handan-hana mikrofondan Counun səsi yenidən eşidildi:

— Cənab Çaparlı, ingilis xarici işlər idarəsində sizinlə görüşmək istədim. Təvəqqe edirəm, bir qədər gec — iş vaxtının sonu

olduğu üçün məni bağışlayasız.

— Eybi yoxdu, cənab Cou. Bir neçə dəqiqədən sonra yanınızda olaram. Neçənci mərtəbədə və hansı otaqda əyləşdiyinizi öyrənmək istədim.

— Siz gəlin, qapıçı özü sizi mənim otağımadək müşaiyət eləyəcək.

Ərşad “Oldu” — deyib dəstəyi yerinə qoydu. Asılıqana yaxınlaşıb plaşını geydi, güzgünün qəşərinə keçib üz-gözünə öteri baxdı, qalstukunu qaydaya saldı, sonra da tələm-tələsik otaqdan çıxdı.

* *
*

Polis nəfərinin müşaiyəti ilə kabinetə daxil olan Ərşad Cou ilə qapı ağzında əl verib görüşdü. Counun da, Ərşadın da üzündə öteri, xəfif bir təbəssüm duyuldu. Çox keçmədi ki, hər ikisinin üzündəki təbəssüm əriyib yox oldu. Cou Ərşada oturmaq üçün yer göstərərək: — Rica edirəm, əyləşin, — dedi və özü də keçib masa arxasında əyləşdi. Əvvəl köhnə tanışlar kimi qonağının vəziyyətini soruşdu. Ərşad təşəkkürünü bildirdi və müsahibinin gözlərinin içinə baxdı. Cou bir şey olmamış kimi üzünü pəncərəyə tərəf tutdu. Sonra ciddi görkəm alaraq astadan dilləndi:

— Cənab Çaparlı, sizin arvadınız mağazanın köşkündən qızıl bilərzik oğurlayarkən polislər tərəfindən yaxalanıb.

— Nə danışsınız, cənab?

— Bəli! Mən nə danışdığımı yaxşı bilirəm. İndi sizin xanımınız polis şöbəsindədi.

— Axı...

— Sizin arvadınızın adı Elvina deyilmi?

— Bəli, elədir ki var.

Araya ani bir sakitlik çökdü. Ərşadın bütün fikri, düşüncəsi

bulaş-bulaş oldu. O nə eləyəcəyini bilmədi. Cou ayağa qalxdı. Pəncərəyə yaxınlaşıb ağ tül pərdəni kənara sıyırdı. Qüruba çəkilən günəşin zərif, ılıq şüaları par-par parıldayan parket döşəmənin, bir də Ərşad Çaparlının üzünə düşdü. Gözlənilməz hadisədən çaş-baş qalan kişinin gözlərini günəş şüası qamaşdırdığından o, alt və üst kirpiklərini bir-biri ilə döyüştürməyə başladı. Sonra da başını qolları arasına alıb barmaqları ilə çallanmış saçlarını didişdirən Azərbaycan diplomantı oturduğu stuldan güclə qalxdı. Beli sınımış ilan kimi, pəncərə qarşısında dayanan Couya yaxınlaşdı və yazıq bir görkəm alıb yalvarmağa başladı:

— Cənab Cou, yalvarıram sizə mənə kömək eləyin.

Cou pəncərənin pərdəsini öz yerinə qaytardı. Sonra stoluna tərəf bir-iki addım ataraq cavab verdi:

— Arvadınız cinayət törədib. İngilis qanunlarına əsasən mühakimə olunmalıdır. Qanun qarşısında cavab verməlidir.

— Bilirəm, cənab Cou. Ancaq sizdən kömək diləyirəm. O, həbs olunsaydı, mənə də tutduğum vəzifəmdən süpürüb atacaqlar, geriyə — Azərbaycana qaytaracaqlar.

— Arvadınız Azərbaycana da xəyanət eləyib. Bu azmış kimi, arvadının elədiyi günahdan, cinayətdən utanmaq əvəzinə, vəzifəni itirəcəyindən və Azərbaycana qaytarılacağından qorxursan. Vəzifə tutmaq xalqa, vətənə xidmət ola bilməz. Gərək ki, arvadın milliyətcə ermənidir.

— Bəli!

Sözünə bir qədər ara verərək:

— Biz beynəlmiləl ailəlik, cənab Cou.

— Öz xalqına xor baxandan başqasına dost olmaz.

— Cou, başıma daş düşüb, sənə yalvarıram, mənə kömək elə. Arvadım həbs olunmasın. Belə qələti atabaatamızla bir də eləmərik... Sənin də xəcalətindən çıxarıq...

— Mənəviyyatsız!

Cou dərin bir fikrə getdi... Sonra telefonun dəstəyini götürüb

nömrələri yığmağa başladı. İngilis dilində kiminləsə xeyli danışdı... Dəstəyi yerinə qoyub xəcalətdən və qorxudan üz-gözü pörtən Ərşad Çaparlının üzünə baxdı, kinayə və istehza ilə dedi:

— Əcnəbi vətəndaş olduğunuza görə arvadının həbs cəzasını cərimə ilə əvəzləyəcəklər. Mənsə, sənin hörmətinə möhtac deyiləm. İndi get, arvadının cəriməsini ödə, özünü də polis idarəsindən çıxarıb apar.

Ərşad az qala qulaqlarına inanmadı. O, Couya təşəkkürünü bildirib dalın-dalın otaqdan çıxdı.

*   *
                  *

Çox keçmədən Counun tapşırığı kimi də elədi. Evə gəlib çatmışdı ki, telefon zəngi otağı bürüdü. O, könülsüz halda dəstəyi götürdü. Danışan səfir idi. Səsində bir amirlik duyulurdu. Salam verib, bir başa mətləbə keçdi:

— Ərşad Çaparlı, Azərbaycandan tələb olunur ki, təcili Bakıya qayıdasız. Bütün sənədləriniz hazır. Yığışın. Sabah erkən Londondan Bakıya uçaçaqsız.

Ərşad Çaparlı nəsə soruşmaq istəyirdi ki, dəstəkdən qırıq-qırıq qudoklar eşidildi...

TÜLLAB

Kişinin lap binadən and içməkdən, aman eləməkdən, ağlayıb göz yaşları tökməkdən zəndi-zəhləsi gedərdi. Ancaq götürəndə o, elə-belə adam da deyildi. İnsafən, özü də tez-tez deyərdi: "Ağlım söz kəsəndən, bu dünyada çox şey eşitməşəm, çox şey görmüşəm. İstər yaxşı olsun, istər pis, vallah, fərq eləməz..." Nə başınızı ağrıdım, etirafına görə heç vaxt beləsi ilə qarşılaşmamışdım. O, təcrübəsiz adam da deyildi. Elə şeylərin şahidi idi ki, açıb desəydi, özü demişkən, qan su yerinə axardı. Onu heç nəylə yumaq olmazdı. Bircə kəlmə dedişi sözün ucbatından alışıb-tutuşub için-için doğranardı. Atalar demişkən, indi içi özünü yandırır, çölü özgəsini... Nə yaxşı ki, indi başa düşüb qələtini. O gün yanına getmişdim, dərdini soruşdum. Kaş soruşmayaydım. Maddım-maddım üzümə baxdı. Kişi yamanca kövrəldi, gözləri doldu. Nə fikirləşdisə, barmağını aparıb dodaqlarının üstünə qoydu. Dinmə, danışma, soruşma işarəsini verdi. Çox düşündüm, sonra da yalvarıb-yaxarıb, ondan dərdini öyrənməyə çalışdım. Axır ki dilə gətirdim. Bir o yana baxdı, bir bu yana. Sonra hürkə-hürkə, çəkinə-çəkinə dilləndi: işdi-şayətədi, ağzıma daşlar, səndən söz soruşan olsa, mumla. Cıncırığı da çıxarma. Qoy desinlər, qulağı eşitmir, kərdi. Ya desinlər, dili yoxdu, laldı, danışa bilmir. Düzdü, bu, bir az çətindi, adam özünü saxlaya bilmir. Eyb eləməz, ona da razı ol, qoy desinlər başı işləmir, qanmır, anlamır, ağı kəsmir. Nə qədər ağırlı-acılı olsa da, bu sözlərdən incimə, nə deyirəm, ona bax, çünki belə eləsən, onlardan sənə xəta gəlməz. Onda başından böyük qələt də eləməzsən. Başın da ağrımaz. Deməzsən: "Ay camaat, bir səhvdi eləmişəm.

Cənablar, keçin günahımdan. Bir qələtdi olub da. Adamın başına iş gələr. Çör-çöp başına gəlməz ki?! Atabaatamla qələt eləyə-rəm. Bundan sonra bircə kəlmə də ağzımdan söz çıxarmaram. Yalan deyirəmsə, o söz..." Bu sözləri kişi dedi ha. Sonra deyəsən, əvvəl danışdıqlarını unudu. Yavaş-yavaş mızıldanmağa başladı: "Gözüm qorxub başıma gələnlərdən. Necə ki, deyiblər: "Başına gələn başmaqçı olar". Nə deyim, vallah. Qorxuram, bircə söz ağzımdan çıxsa, çırtıq vurub gülələr mənə. Lap ələ salalar, lağa qoyalar məni... Arxamca da deyələr: "Kişinin başı xarab olub. Özünün, sözünün qədrini bilmir..." Keçmə adamların işində. Hər sözünə bir qulp qoyacaqlar. İçindən qəmbərqulu çıxaraçaqlar. Belələrinə nə deyəsən?! Deyən kimi də sənə bir şəbədə qoşacaqlar, gəl görəsən. Əməllərinə elə şey uyduracaqlar, elə don geydirəcəklər, az qala dəli olacaqsan. Onda da matınqutun quruyacaq. Dəymişin duran yerdə kalın töküləcək. Kərəpəşman olub qısılaçaqsan bir küncə. Bircə əlacın qalacaq: döy başına, döy dizinə. Ölünü qoy, dirini ağla. Dərdli adam deyingən olar. Ona da el arasında "çərənci", "boşboğaz", "naqqal" deyər-lər. Bu adı bircə dəfə aldın ha, canın üçün qurtardı. Aləm tökülə gələ, o addan yaxa qurtara bilməzsən. Dünyadan da o adla köçəcəksən. Qiyamətə də o adla gedəcəksən. O "ad" deyilən zəhrimar sənə elə yapışacaq ki, sanki onunla doğulmuşsan. Gərək ehtiyatlı olasan. Necə oturmaq, necə durmaq, kiminlə necə davranmaq lazım gəldiyini biləsən. Bilmədin ha... Ələlxüsus da danışığı-mı...

Cənablar, bu dil var ha, nəyə deyirsiz and içim, başa bələdi. Bir yerdə duran deyil. Doğrudu, dillə baş bir kötüyün üstündə oturublar. Baş olmayan yerdə dil də yoxdu. Yəqin eşitməmiş ol-mazsınız onun dili başına bəla oldu, o baş ki, onda var, dilini kəsəcəklər — kəlamlarını. Məncə, dillə başı gözdən uzaq qoymaq olmaz. İkisi də bir... Balaca göz yumdun... Doğrudu, göz də baş-la bağlıdı... Nə deyəsən?..

Adamlar belədi də, bir şey olmasın, oldu, başlayacaqlar günahdan çox günahkar axtarmağa. Xalası göycəklərdən kimi deyəcək "günahkar başdı", kimisi də deyəcək yox, "dildi". Bir anasının əmcəyini kəsən də deyəcək "hər ikisidi". İndi oğulsan gəl ayırd elə görüm, necə eləyirsən? Eşitmisən də cəhrə əhvalatını. Gərək ki belə deyirlər: "Sapında varsa, iyində də var, hələ onu əyirəndə də var". Bax, belədi adamların işi. Gərək çalışsan, düzün əyilməsin. Əyildi ha, canın üçün aləm tökülə düzələn deyil. Mən zavallı da gördüyümü dedim, kişi. Özü də nə az, nə çox, bircə kəlmə. Bu bircə kəlməylə özümü salmışam bəlaya. Nə üzümə baxan var, nə səsimi eşidən. Mən deməyim, sən de. Belə olan tövrdə kitabımı oxuyan olar?! Yox, olmayacaq... Bayaq dedim axı, dərddə adam deyincən olar. Vallah, ürəyim az qalır, dərd əlindən çartlasın. Gərək, naqqallıq elədiyim üçün bağışlayasan məni. Özümə o vaxtdan söz vermişəm, danışmayım. Kimsəylə kəlmə kəsməyim. Əcəb zəmanədi. Hamı sözü ucuz alıb, baha satır... Məni məcbur eləmə, kişi, vallah, eləsən də, danışmayacağam, kəlmə kəsməyəcəyəm. Necə? Xoşuna gəlmədi. Gəlmir gəlməsin, mənə nə. Deyirsən, adam kişi olar, sözünün üstündə durar? Bax, bunu düz deyirsən. Durmadı ha, tulla getsin, qalmasından bir şey çıxmaz. Nə deyim, vallah. Mən də ilişmişəm. Kimsə yaxşı deyib: "Desəm öldürərlər, deməsəm öləm..." Bax, mən də o gündəyəm. Görürsən də, bu kamerada, dörd divar arasında kimsə yoxdu, təkəm, tənhayam. Nə danışsam, özüm eşidəcəm, kimsə heç nə bilməyəcək... Yox, mənə elə gəlir, divarların da qulağı var. Birini bilirsən, o birini yox. Odu ha, Zülqəzrəneyn də quyuya açmışdı sirrini. Qamış neylədi? Açdı sandığı, tökdü pambığı. O boyda kişini verdi bədfanəyə. Hə, buna nə deyirsən? Hansı sədaqətlidi? Quyu, yoxsa, dörd divar. Əşi, belə də şey olar? Bu da insafdandı? Xuda sənə baş da versin, dil də. Amma ağzını açıb danışa bilməyəsən? Əgər belə olacaqdısa, onlar kimə gərək idi?! Nəyə lazım idi?!

Yox, nə olar, olar. Cəhənnəmə ki! Lap qara yola ki! Danışacam. Özü də indi. Bu dörd divara. Başımın üstündəki tavana. Bir də ayağımın altında qərar tutan torpağa...

Azadlıqda idim. Sərbəst idim. Hamı kimi ailəmin, uşaqlarımın yanında idim... İşləyirdim. Qazanırdım. Güzaranım beşindən aşağı idisə, beşindən də yuxarı idi... Nə başını ağrıdım. Bir gün işə tezdən gəldim. Kaş gəlməyəydim. Gələn yerə daş düşəydi. O günüm qara gələydi. Necə ki gəldi. Qıçlarım sınaıdı. Qollarım qırılaydı. Əllərim şil-küt olaydı. Otağımın qapısını açmağımdan qalaydım. Necə ki qaldım. Nə görsəm, yaxşıdı? Otaq meyidlə doludu. Meyiddən ayaq basmağa yer yoxdu. Başbaşa, leş-leşə söykənib hamısı bir-birinə. — Bu nədi? — deyə məni dərd götürdü. Guya ki, dünyanı mən düzəldəcəm. Ölənləri mən dirildəcəm. Başladım öz-özümə artıq-əskik suallar verməyə: — Bu zavallılar qazdanmı boğulub? Yoxsa, onları zəhərləyiblər? Axı, bu qədər meyid hardandı? Bəlkə onları hardasa öldürüb sonra gətirib mənim otağıma atıblar. Aman Allah, hardandı bu qədər meyid, bu qədər cəsəd?! Görəm, bunları kim qətlə yetirib? Bu zavallıların günahı nədi? Kimə sataşiblər? Müəmmalı suallar! Müəmmalı cavablar! Bir qarışqanı yarada bilməyən insanlar niyə belə sərt ölüm hökmü verirlər? Axı yaranmışların yarananı o böyük Qüdrətdi. O, bu cinayətləri törədənləri cəzalandırmazmı?

Otağa girmədən qapını bağlayıb geri qayıtdım. Pilləkənləri enəndə xadiməylə qarşılaşdım. Etibar eləyib sirri ona açdım, dedim müsəlmançılıqdı, çarə qılsın. Özüm də tələsik baş idarəyə getdim. Hardan ağıma gələrdi ki, meyidləri görmədən, qışqırıb aləmi başına yığacaq xadimə... Polisə zəng çalacaq. Göz yaşları axıdacaq, ölənlərə yas tutacaq. Polis də gələcək. Xadimədən izahat da alacaq. Hadisə yerinə toplaşanlar da onun izahatını təsdiqləyəcəklər. Polislərin də gözlərinə dönüm. O dili-qafillər də şəhərdə açılmayan ölüm üzrə cinayətlərin ucunu mənə sarıya-

caqlar. Məni cani sanacaqlar. “Yoğurmadım, yapmadım, hazırca kökə tapdım” — deyə kimlərsə qazanc yeri tapacaq...

Ölənlərin kimliyini soruşmadan polislər qandalı qoluma taxdılar. Məni şöbəyə gətirib, bu kameraya saldılar. İstintaq başlandı. Kişi, nə başlandı. Aman vermənilər özümə gəlim. Əslində gəlib neyləyəcəkdiniz? Cənab müstəntiq sualları yağış kimi yağdırdı. Nə dedim, inanmadı. Başımı buladı. — Yox, — dedi. Hey şəhərdə ölənlərin adlarını çəkdi. Necə öldürdüyümü, harda öldürdüyümü, nə ilə öldürdüyümü soruşdu. Aman vermədi olanı deməyə. Müstəntiq fikrindən dönmədi ki, dönmədi. Hey təkrarladı: "Boş-boş danışma. Əlimizdə üstü açılmamış cinayət işləri çoxdu. Onlardan bir-ikisini boynuna al. Bizim də canımız qurtarsın, sənin də. Yoxsa, səni də zindanda çürüdəcəm..." Nə deyəydiniz. O gündən zindandayam. Nə deyirsən? Sən ağıllı adamsan, de görüm dilim başıma bələdi, yoxsa, başım dilimə... Bir də danışmağa dəyər, ya dəyməz... Danışmaqda haqlıyam, ya haqsız... Axır ki cana doyub əlimi masanın üstünə vurub qışqırdım: "Mənim otağımdakılar qara milçəklərin meyidləri idi..." O, matdım-matdım üzümə baxdı. Gözlərinin dərinliyində qəribə ifadələr oxunurdu. Handan-hana şaqqıldayıb gülərək mənə bircə ad qoydu: "Tüllab!"

1999

ÇOX MÜBARƏK

Ömrünün yarından çoxunu Rusiya bazarlarında alver eləyən, özünün dediyi kimi kiçik bizneslə məşğul olan çaqur-çuqqur Sucəddin arvadı çərənçi Nina Nikolayevnadan rəsmi ayrılmadan rayona gəlib Həcəmət Əsədullahın dul qızı dəyməddüşər Xumarla ailə qurmaq razılığına gəlmişdi. Rayon əhli bu xəbəri eşidəndə çox sevinmişdi. Sevinməyin səbəbi də çox idi. Başlıcası o idi ki, Sucəddinin rus xanımının səsindən qulaqları dincələcəkdi. Onunla dava-dalaşa qurşanmayacaqdılar. Qulaqları söyüş eşitməyəcəkdiniz. İkincisi, kasadlığın bu vaxtında toyanasız-filansız qarınlarını doyuracaqdılar. Bilirsiniz niyə deyirəm toyanasız-filansız? Gəlin rus olsa da, Sücəddin Nina Nikalayevnaya əməllicə-başlıca toy eləmişdi: toyda hamı gedib pulunu verib, bir kasa bozbaşını yemişdi. Bu el-obanın xoşa gələn təkə bir adəti vardı. Heç kəsin ikinci toyunda heç kəs dübarə pul atmazdı. Odur ki, adamlar nə eləyəcəklərini yaxşı bilirdilər...

Bütün gecəni ilan çalmış kimi yata bilməyən çaqur-çuqqur Sucəddin səhərin xoruz banında qalxıb təzəcə aldığı toy kostyumunu geyinib, qonşusu mətüşkə Əlihəsəni çağırırdı. Əlihəsən gözlərini ovuşdura-ovuşdura eyvana çıxıb: — Hə, nədi, yenə qarnına girgi dolub, niyə qoymursan yatmağa? — demək istəyirdi ki, Sucəddin ona aman vermədi: — Adə, tez elə, vaxt keçir, gecikirik, gəl qızı aparaq, nigah şöbəndə növbə tutaq. Mətüşkə Əlihəsən bunu eşitcək dilləndi: — Hə, əmioğlu, bu saat, şeytan məni azdırıb, özüm də yatıb qalmışam. Beləcə çaqur-çuqqur Sucəddin qohum-əqrabasını, tanış-bilişini başına yığıb təzə qayınatasının qarısına gəldi. Həcəmət Əsədullah, arva-

dı çığır-bağır Hürzat bunu görcək əvvəl çaşdılar. Ər-arvad birbirlərinin üzünə baxdılar. Sonra da hər ikisi eyni vaxtda çiyinlərini çəktilər. Bu dəm dəymədüşər Xumar birinci toyundan qalan gəlinlik paltarında yan otaqdan çıxdı. Bunu görən çığır-bağır Hürzat qızına: — Üzünün suyu tökülsün, əvəzinə xəcalətimdən ölüb yerə girdim, — deyib gələnlərə adam üzünə haqq qazandıрмаğa başladı:

— Yaxşı eləyib gəliblər. Xeyir işi, kişi, yubatmazlar. Yüz dəfə eşitməmişən, işin içindən iş çıxar? Sonrası peşmançılıq olar...

Dəymədüşər Xumar ata-anasına üzünü tutaraq:

— Hə, siz qalırırsız? — dedi. Dərhal çığır-bağır Hürzat bildirdi: — Dədən hə, mən yox. Gəlinin anası hay-həşir qopararaq qonşuları səslədi. Buna bənd imiş kimi qonşular da həcəmət Əsədullahın qarısına toplaşdılar. Qohum-əqrabanın, qonşuların şahidliyi ilə kəbin kəsdirmək üçün nigah şöbəsinə gəldilər. Bəylə gəlin qol-qola salam verib, kəbin kəsən Naz-nazı Qəmərin qarşısında düm-düz dayandılar. Hamının gözlərindən sevinc duyulurdu, bəxtiyarlıq yağırdı. Naz-nazı bəylə gəlinin baş biletlərini alıb baxdı, baxdı, sonra da ucadan donqulandı: — Yox, atam, yox, anam-bacım, bu xatalı işdi. Mən sizə kəbin kəsə bilmərəm. Bunu eşidən Həcəmət Əsədullah adamların arasından irəli çıxdı: — Nə danışırısan, xanım, bir azdan toy başlanacaq. Necə yəni, sizə kəbin kəsə bilmərəm. Kəsəcəksən. Artıq-əskik danışmaq lazım deyil. Kişinin səsini qaldırdığımı, gözlərinin hədəqədən çıxdığını görən Naz-nazı, deyəsən, bir balaca çəkindi. Sonra da astadan dilləndi:

— Axı, bəy başqa qadınla kəbindədi. Özü də rus Nina Nikolayevna ilə. Yenə başqa millətin nümayəndəsi olsaydı...

— Sən narahat olma, xanım. Əsas məsələ həll olub. Qorxulu bir şey yoxdu. Kəbin işin formal tərəfidi.

— Necə yəni?

— Uzatma.

Həcəmət Əsədullah yaxınlaşıb əlini onun cibinə soxdu və göz vuraraq bildirdi:

— İşini gör, dalı da olacaq.

Cibinə pul qoyulduğunu görən və əlavə vədin verildiyini nəzərə alan Qəmər bir qədər özünü toxtatdı. Bir an düşündü. Telefon dəstəyini götürüb baş idarəyə zəng çaldı. Çox keçmədən dəstəkdən kor-kobud kişi səsi eşidildi. Naz-nazı dərhal dilləndi:

— Alo... alo... Salaməyküm.

— Əleyküm əssalam. Eşidirəm, Naz-nazı xanım.

— Məcid müəllim, istəyirəm, bir məsələdə mənə kömək eləyəsən.

— Buyur, sözünü de, nə köməkdi o?

— Yanımda şahidlər var. Bəylə gəlinin kəbinini kəsməyimi istəyirlər.

— Lap yaxşı. Kəs də. Əlini qabağına tutan yoxdu ki?

— Dərd burasıdı ki, Məcid müəllim, bəyimiz çaqqur-çuqqur Sucəddin bir rus qadını ilə kəbindədi.

Məcid çox arif adam idi. Şərəşür sözü, hikkəli gedişi, hiyləgər fikri, şaqur-şuqqur məsələni göydə tuturdu. Özünə lazım olanı götürür, vecsizlərini atırdı. Ona vaxt itirmək də istəmirdi. İndi də "çaqqur-çuqqur" sözünü eşitcək ürəyi atlandı. Dar məcəldə əli pula çatmasa da, kişi ümidini qırmadı... Fikirləşdi ki, bəyin əli pulla oynayır, ola bilməz ki, qopardığından Naz-nazı xanım məsləhətimə görə əvəzini mənə ödəməsin. Kişi tədbirli, ayıq, həm də ehtiyatlı adam idi. Ona görə də məsələyə həssaslıqla yanaşdı, çox şeyi açıb ağartmadı. Qəsdən fikrini dolaşdırmaqla kifayətləndi. Telefonda səsini kiçik ara verib, sonra dilləndi:

— Hə, xanım, bu bir az əngəlli işdi. Görək, bir az ehtiyatlı olasan. Atalar yaxşı deyib: "Ehtiyatlı oğulun anası ağlamaz". Neyləmək olar, xeyir işə kömək edərlər. Necə deyərlər? Balığı at dəryaya, balıq da bilməsə, xalığ bilər. Gör neyləyirsən?

— Mən də ona görə zəng çalıb səndən məsləhət almaq istə-

yirəm. Yaxşı uzatmıyaq, Məcid müəllim, şahidlər məni gözləyirlər. Sənin təcrübəndə belə şey olub-olmayıb?

— Yox, xanım, məndə olmayıb. Ancaq çıxış yolu var. Atalar deyib: "Ölümə çarə yoxdu". "Çobanın könlü olsa, təkədən pendir tutar". Eşitmisən də?..

— Nəyi?

— "Qonşu qonşu olsa, kor qız ərə gedər"

— Əşi, onları mən də bilirəm. Aydın de görüm, bu zəhrimarı neyləyim? O qədər danışırısan ki? Adam lap başını itirir.

Məcid müəllim Naz-nazının əsəbləşdiyini anlasa da, üzünə vurmadı. Guya heç bir şeyi başa düşmürmüş kimi, halını dəyişmədən dedi:

— Sən belə elə. Gör, bəyin subay qardaşı, ya yaxın qohumu fərqi yoxdu — əmisi, dayısı, xalası, bibioğlusu varmı? Varsa, qorxma, gəlinin kəbinini kəs onların birinə, sonra da gedib natariusla əlaqəyə gir, etibarnamə ilə ver çaqqur-çuqqur Sucəddinə. Arxayın ol, sənin işinə bir kəs qəmiş qoya bilməz.

— Bıy... Elə şey olar, Məcid müəllim?

— Niyə olmur? Atalar yaxşı deyib: "Könlü balıq istəyən, dalını suya vurur". Pul qazanmaq istəyirsən, ancaq özün bir iş görmürsən, deyilənə də baxmırsan...

— Qorxuram.

— Nədən?

— Sonra fısıq qopa, aləm qarışa. Necə deyərlər: "Qaş qayıran yerdə, göz çıxaraq".

— Əşi, boş şeydi. Adamlar dünyanı dağıdırlar, onlara qaşın üstə gözün var deyən yoxdu. Sənə neyləyəcəklər? Şey-şüylərini al, kəbinlərini kəs. Vəssalam, şüt tamam. Çəh-çöhürü olsa, zəng çalarsan, danışarıq.

Naz-nazı dəstəyi yerinə qoyub, əvvəl Həcəmət Əsədullahın, sonra çaqqur-çuqqur Sucəddinlə dəymədüşər Xumarın üzünə baxdı. Baş idarədən aldığı mühüm məlumatı onlara açıqladı.

Sonra əlavə elədi:

— Baş idarənin baş mütəxəssisi Məcid müəllimin təklifinə razısınızmı?

Şahidlər təəccüblə bir-birinin üzünə baxdılar. Onlardan kimi-si ağzını büzdü, kimisi çiyinlərini çəkdi, kimisinin də gözləri böyüdü. Həcəmət Əsədullah xam dayça kimi tullandı:

— Bu ki, biabırçılıqdı. Onda gərək mən başıma papaq qoyamayam. Burdan çıxan kimi özümü öldürəm.

Bunu eşidən çaqqur-çuqqur Sucəddinin başına elə bil qaynar su tökdülər. Hirsli beyninə vurdu. O istədi Naz-nazını... Sonra da fikirləşdi ki, işi korlaya bilər. Aləm qarışar. Toy baş tutmaz. Etibarnamə məsələsi əvvəl-əvvəl dəymədüşər Xumarın da ovqatını korlamışdı. O da istədi Naz-nazıya təpəsin. Arxadan qulağına gələn: — Nə olar, burda nə pis iş var ki? — qadının səsi onun düşüncələrini dəyişdi. O, dərhal: — Əşi, kim olur-olsun, təkə ərə olsun, — deyər fikirləşdi. Bəy gəlinin üzünə yazıq-yazıq baxdı. Gəlinin alışıb yanan gözlərindən heç nə anlamayan bəy: — Elə iş olar, məsləhətin nədi, qadası? — deyər adaxlısından soruşdu. Dəymədüşər Xumar guya bir şey başa düşmürmüş kimi çiyinlərini çəkdi. Əlacı kəsilən çaqqur-çuqqur Sucəddin astadan pıçıldadı:

— Kəbinsiz olmaz?

Bunu eşidən gəlin o saat atıldı:

— Məni nə bilmisən? Mən elələrimdən deyiləm. Cavan qızam, mən razı olmaram, hər gələn...

Həcəmət Əsədullah əsəbi halda:

— Ağlını başına top elə. Bizim adımız-sanımız var. Nəslimiz var, kökümüz var, a bala.

Məsələnin gərginləşdiyini görən bəyin xalaoğlusu sırtıq Zülfəli irəli çıxdı.

— Ölməmişəm ki xalaoğlu, Həzrət Abbas haqqı, nə lazımdı mən hazır. Bu, mən ölüm.

Bəy əsəbi halda:

— İmkan ver, məsələmizi həll eləyək. Sənə arvad etibar eləmək olar?

— Niyə xalaoğlu?

Bəy tərs-tərs xalaoğlusuna baxdı. Sırtıq Zülfəli qorxub dalındalın geri çəkildi.

Həcəmət Əsədullah sırtıq Zülfəliyə dərhal bildirdi:

— Səndən arvad saxlayan olmaz. Yüz küçüyüm olsa, birini sənə vermərəm. Get özünə iş tap.

Gəlin:

— Elə demə, ata, niyə ki?

Əsədullah:

— Qurtardıq!

Dəyməduşər Xumar atasının səsindəki hökmü anlayaraq sözünü dəyişdi:

— Nə olsun, ərim dəyyus məni atıb gedib. O vaxtdan bu vaxtadək hələ bircə kişi də mənə yaxın düşməyib. Ar-namusum özümdə, oturmuşam atamın evində. Düz demirəm, ata.

Qızından bezar kişi başı ilə onun sözünü təsdiqlədi. Bayağıdan bəri bu həngaməni izləyən qutdan-quç Qalası arxaya çəkilib bic-bic gülümsəyərək:

— Ən yaxşısı müqavilə yoludu, — dedi.

Naz-nazı üzünü şahidlərə tutaraq soruşdu:

— Hə, buna nə deyirsiniz?

Dəyməduşər Xumar:

— Ata, camaatı ayaq üstə saxlayıb əziyyət verməyək. Düz deyirlər, müqavilə bağlayaq, qurtarsın getsin, — dedi.

Hamı gəlinin sözü ilə razılaşırdı ki, çərənçi Nina Nikolayevna içəri girdi:

— Bu, nə oyundu düzəltmisiz, — deyə qışqırdı.

Naz-nazı ayağa qalxıb astadan bildirdi:

— Atamın goru haqqı ürəyimə dammışdı. Bilirdim bu hırha-

hırım bir zırhazırı olacaq.

Həcəmət Əsədullah da, dəyməduşər Xumar da nə edəcəklərini bilməyib gah çaqqur-çuqqur Sucəddinin, gah da çərənçi Nina Nikolayevnanın üzünə maddım-maddım baxdılar. Bunu gören sırtıq Zülfəli ucadan dilləndi:

— Müqaviləni saxlayın. Sucəddinin sahibi çərənçi Nina Nikolayevna indi meydandı. Qədəmləri mübarək. Nə deyirsən, Əsədullah kişi... Mən sənə qızınla müqavilə bağlaya bilərəmmi?

Bunu eşidən dəyməduşər Xumar çaqqur-çuqqur Sucəddinin qolunu buraxıb sırtıq Zülfəlinin qoluna girdi.

Bu dəm hamı bir səslə ucadan dilləndi:

— Çox mübarək!

XATİRAT GECƏSİ

Necə gün idi ki, kənddən gəlib, bütün günü şəhəri ələk-ələk eləyən, axtardığını tapa bilməyən, olan-qalanını xərcləyən, acından taqətini az qala itirən, qıçları tir-tir əsən iyirmi altı yaşlı, qıvrım saçlı, üzünü qarqara barmaq uzunluqda tük basmış Ceyhun parkdakı enliyarpaqlı çinar ağaclarından birinin kölgəsində qoyulmuş oturacaqda əyləşərək dərinədən nəfəs aldı. Harda iş tapacağı barədə fikirləşdi. Heç cür çıxış yolu tapa bilmədi. Bu dəm geydiyi nazik gödək yubkasından ağ, yağun, ətli, yenicə təmizlənmiş qıçları görünən, adamı hayıl-mayıl eləyən, Ceyhundan çox yox, olsa-olsa bir-iki yaş kiçik olan, başına da qara kəlağayı örtmüş bir qadın gəlib onun yanındaca əyləşdi. Qadının vurduğu xoş ətir oğlanın burnunu doldurdu. O, ətirdən ciyər dolusu aldı. Sonra da başını əlləri arasına alıb mürgüləməyə başladı. Əslində bu mürgü deyildi, qadının kəşfinə yönəlmiş orijinal bir yanaşma idi. İstidən qadının üz-gözündən, ağ buxağından, sivri boğazından dumduzu tər damcıları göz yaşları kimi üstədən aşağı dığırlanırdı. O, rəng çəkilmiş uzun kiprikləri ilə haşiyələnən böyük qara gözlərini Ceyhuna tərəf ani olaraq süzdürdü. O, belə şeylərlə çox qarşılaşdığından oğlanın niyyətini dərhal başa düşdü. Ancaq özünü o yerə qoymadı. Sadəcə, istidən təntiyirmiş kimi nəfəs alıb başını o tərəf-bu tərəfə ehmalca yırğaladı, sonra da çənəsinin altından düyünlədiyi çarşabın uclarını açdı. Göydən od yağdıran günəşin hərarətini azaltmaq, alışıb yanan bədəninə bir balaca sərinlətmək üçün kəlağayının ucları ilə üz-gözünü, açıq, ağappaq sinəsini, əyninə geydiyi qoftasını az qala deşib çıxacaq bir cüt ətli döşlərini yelləməyə başladı. Çox

çəkmədi ona da ara verdi, oğrun-oğrun yan-yörəsinə baxa-baxa qara meşin çantasını açdı, qurdaladı, içəridən səkkiz-on iki ölcülü kişi və qadının birlikdə çəkilmiş şəklini çıxarıb ona həsrətlə baxmağa başladı. Bayaqdan bəri qadını gözücü seyr edən Ceyhun onun yaşaran gözlərində gilələnən dumduzu damcıların yanağına dığırlandığını və onlardan da bir damcı süzülərək şəklin üstünə düşdüyünü gördü.

— Nə olub, bu niyə ağlayır? — deyərək oğlanı təəccüb bürüsəndə, o, xanımına söz deməyə, ağlamağının səbəbini soruşmağa cəsarət eləmədi. Düşündü ki, yarlı-yaraşlıq, səliqə-səhmanlı, oturuşu-duruşu nizamlı belə qadın onun bu cəsarətini yaxşı qəbul eləməz, üstəlik “Sənin nə işinə qalıb, mən niyə göz yaşları axıdıram, şey mənimdi, özüm bilərəm” — deyər. Bu fikirlə Ceyhun kürəyini oturacağa dirəyərək, guya yatıb dincini almış kimi gözlərini yummaqda idi. Çox çəkmədi ki, qadın astadan, səsini boğa-boğa hıçqırmağa, sonra da ovcunun içindəki kiçik, qıraqları göy, qırmızı xətlə haşiyələnmiş dəsmalla gözlərinin yaşını, burnunun suyunu silməyə başladı. Gözlərinin altına çəkilmiş göy rəng xanımın yanaqlarında güclə seziləcək iz qoydu. Hiylədən, riyakarlıqdan çox-çox uzaq olan bu oğlan o qədər də sadələvh deyildi. O, hərdənbir bu qadının nəzərlərinin üzündə oynadığını da duyurdu. Əvvəl, doğrudan da o, elə başa düşdü ki, qadın özündə deyil, ya da onu isti təntidib. Buna görə də Ceyhun xanımın baxışlarına başqa rəng vermək istəmədi. Fikirləşdi ki, qadının diqqəti tək onun yox, parkdakıların hər birinin üzərində cəmləşə bilər... Ceyhun düşüncələrindən ayrılmamışdı ki, xanım gözlənilmədən bir də hıçqırdı, bu dəfə özünü oğlanın çiyinə dirədi və şəkli əlindən saldı. Bu, Ceyhun üçün gözlənilməz olmasa da, özünü elə aparırdı ki, guya heç şey başa düşmədiyindən bir an çaşdı, nə edəcəyini bilmədi. Cəld ətrafına baxıb hamının başının özünə qarışdığını görəndə, qadının qolundan tutdu: — Xanım, xanım, sizə nə oldu, özünüzə gəlin, — deyərək deyərək

onu ustufca silkələdi. Qadın handan-hana özünə gəlib, yavaş-yavaş Ceyhundan aralandı, üz-gözünə tökülmüş saçlarını əlləri ilə arxaya daraqladı. Ceyhunun üzünə maraqla baxdı. Oğlan tələm-tələsik şəkli yerdən qaldırıb: — Buyurun, — deyərək qadına verdi. O, şəkli alıb düz onun gözlərinin içinə baxdı. Baxışında qəribə mülayimlik, səmimiyyət duyuldu. Oğlan bunu gözləmə-sə də, eyni mehribanlıqla xanımına baxdı. Qadının üzündə yaz günəşinin parlaq şüalarından doğan zəif bir təbəssüm yarandı. O, alt dodağını dişləyib, yüngülcə başını tərپətdi, sonra da kəlağayının uclarını çəkib yenidən çənəsinin altından bağladı. Şəklə bir də baxıb çantasına qoydu: — Bağışlayın, cavan oğlan, sizi narahat elədim, — dedi. Ceyhun ilk dəfə ünsiyyətdə olduğu bu xanımın səsinə bir yaxınlıq, xoşhallıq duyduğundan: — Nə danışırırsınız, xanım, nə narahatlıq? Görünür dərđiniz böyükdü. Hiss olunur ki, qəmli, kədərli hisslər keçirirsiniz, özünüzə gəlin, — deyərək cavab verdi.

— Hə, bağışlayın, utanmazlıq eləyirəm, şəkildə gördüyünüz cavan oğlan mənim ərim idi.

— Necə yəni idi? Bəs indi?..

— İndi yox!.. Qadın dərindən köks ötürərək: — Dünyasını dəyişib, — deyərək sözünü tamamladı.

— Qəribədi... Adam heç inana bilmir...

— Keçən ilin əhvalatıdı. Bayram idi. Axşam fişəng atırdılar. Şəhər atəşfəşanlıq içindəydi. Biz də yenicə ailə qurmuşduq. İki-miz də balkona çıxıb fişənglərin yaratdığı mənşərəni seyr edirdik... Necə də xoşbəxt idik. Hardan atıldığını, kim atıldığını bilmirəm. Fişənglərdən biri göz qırpmındaca ərimə dəydi. O, "Öldüm" deyərək qışqırdı, özünü saxlaya bilməyib balkondan uçdu. Gözlərimə inanmadım. Elə bil yuxu idi. Qaç-qaçə həyəətə düşdüm. Ərim o andaca dünyasını dəyişmişdi...

Qadın danışır, danışdıqca da yanıb-yaxılırdı. Ceyhun sanki quru bir daşə dönmüşdü. Nə deyəcəyini, xanımına necə təskinlik

verəcəyini bilmirdi. Ürəyində qadına yazığı gəldi, halına bərk acımağa başladı...

Qadın ayaqdan başə oğlanı süzdü, sonra astadan bildirdi:

— Kimsiz, hardan gəlmisiz, harə gedirsiniz, nə işlə məşğulsuz, bilmirəm.

— Ceyhunam, xanım, kənddən gəlmişəm, neçə gündü iş axtarıram, tapamıram.

— Mənim də adım Zülfıyyədi. Tanışlarıım mənə Zülyə də deyirlər.

— Tanışlıq üçün şadam.

— Hardə qalırısan?

— Qalmağa yerim yoxdu, xanım.

Zülyə nəşə fikirləşdi. Astadan başını tərپətdi. Ceyhuna elə gəldi ki, Zülyə ona iş tapmaq barədə düşündü. Atalar deyib: "Sən saydığını say, gör fələk nə sayır?!" Zülyə dedi:

— Çətindi... Başım fırlanır, evə gedə bilmərəm, qorxuram yıxılam...

Zülyə ayağa qalxmaq istəyirdi ki, Ceyhun nəzakətlə onun üzünə baxdı və çəkinə-çəkinə bildirdi:

— Bəlkə sizə evinizə qədər ötürüm?

Zülyə çiyinlərini çəkdi, üzündə xəfif təbəssüm duyuldu... Ceyhunla Zülyə yanaşı addımlayır, nəzakət və ehtiramla yolun damarını qırırdılar. Doqquzmərtəbəli binanın ikinci mərtəbəsinə çatanda Zülyə: — Çatdıq, burə bizim mənzilimizdi, — dedi. Ceyhun qayıtmaq istəyirdi ki, xanım onun gözlərinin içinə baxıb gülümsəyərək: — Gedək evə, qapı ağzından qayıtmaq yaxşı deyil, — dedi. — İstidi, sərin düşəndə gedərsən, mən də tənhayam...

Zülyə Ceyhunun qolundan tutub qapını açdı. Onlar otağa keçdilər. Səliqə-səhmansız bir otaq və mətbəxdən ibarət mənzilin pəncərələrindən tünd rəngli pərdələr asıldığından otaq ala-toran idi. Adamı sıxırdı. Zülyə başındakı kəlağayını açıb çarpayının üstünə atdı. Ceyhuna əyləşmək üçün yer göstərərək tələm-tələ-

sik mətbəxə keçdi. Soyuducudan iki stəkan meyvə şirəsi götürdü. Birini gətirib qonağına verdi, birini də özü içdi. Sonra yenedən mətbəxə keçib yemək hazırlamalı oldu. Ceyhun: — Bu yuxudumu? — deyə düşündü. Gözləri divar boyu qoyulmuş mebellər, evdəki əşyalar üzərində dayandı. Bu dəm çarpayının altında yatıb dincələn qara pişik başını qaldıraraq Ceyhuna baxırdı. Deyəsən, o da qonağın gəlişinə sevinirdi. Pişik çarpayının altından çıxıb qonağın yanına gəldi, əvvəl onu iylədi, sonra köhnə dost kimi ayaqlarını qaldıraraq onun qıçlarına dirədi... Elə bu vaxt Zülyanın mətbəxdən gələn səsi Ceyhunu düşüncələrindən ayırdı. Oğlan dərhal mətbəxə keçib: — Eşidirəm, xanım, — deyə Zülyanın üzünə baxdı. O:

— Darıxmırsan? — deyə soruşdu.

— Yox, yox, xanım.

— Kömək elə, sən kartofu soy, doğra, mən də başqa işləri görüm.

Yaz yağışından sonra parıldayan çiçək ləçəkləri tək Ceyhunun üzündə şuxluq yarandı. O, heç bir söz demədən işə başladı. Çox çəkmədi ki, yeməyi birlikdə bişirib süfrəyə gətirdilər. Xörəyin iyi vurduqca acından taqəti kəsilən Ceyhunun ağzının suyu az qala axıb süfrəyə töküləcəkdə. O, çox çətinliklə də olsa, özünü ələ ala bildi. Yemək başlandı. Hərdən bir Zülyanın gözləri qonağın gözlərinə dikilirdi. Kənddə-kəsəkdə buna alışmadığındanmı, ya qonaq pərdəsini yırtmağa gücü çatmadığındanmı, yaxud da ki, hələ gözləmə mövqeyi tutduğundanmı oğlan sıxılır, bir qədər də çəkinir, yanaqlarında al-qırmızı cizgilər yaranırdı. Ev sahibəsi bu halı qonağının bakirəliyində axtarırdı. Xanım gözlənilmədən dedi:

— Mən içmək istəyirəm, sən necə?

Pulu olmadığından oğlanın o andaca elə bil ürəyi qırıldı. O, istədi desin ki, araq almağa pulum yoxdu. Xanım qonağının sözünü gözləmədən qalxıb soyuducudan rus arağını və iki ədəd

qədəhi gətirib süfrəyə qoydu. Sonra da ərkyana dedi:

— Açı, süz, yoxsa, bir-birimizdən utana-utana ac qalacağıq.

Ceyhun utansa da, heç bir söz demədən şüşəni açıb qədəhləri doldurdu. Götürüb söz demək istəyirdi ki, xanım onu qabaqladı.

— Xoş gəlmisən, Ceyhun. Görürəm, çox utancaqsan. Sənin kimi təmiz, abrı-həyası özündə olan oğlanlar şəhərimizdə çox azdı.

İstəyirəm, heç vaxt bu günümüzü unutmayaq. Həmişə bir-birimizi xatırlayaq. Sağ ol, sənin şərəfinə...

Sağlıq ürəyincə olduğundan Ceyhun xanıma təşəkkürünü bildirdi. Bundan sonra qədəhləri bir-birinə vurub, hər ikisi başına qaldırdı. Zülya boşaltdığı qədəhi süfrəyə qoyub Ceyhunun nə vaxt içib qurtaracağını gözlədi. Axır ki o da qurtardı. Qədəhi süfrəyə qoymuşdu ki, Zülya ona duzlu xiyar qıçasını verdi. Oğlan ağız-burnunu büzüsdürə-büzüsdürə xiyarı alıb ağzına qoydu. Bir neçə tikə ötürdülər. Zülya yenedən: — Qədəhləri doldur, — işarəsini verdi. Qonaq qədəhləri doldurdu, nə deyəcəyini bilmədiyindən bir neçə dəfə udqundu. Başını yuxarı qaldıranda gözləri divardakı kişi şəklinə sataşdı. Ceyhun əvvəl diksindi. Bu Zülyaya qərribə göründüyündən o, özünü saxlaya bilməyib gülməkdən uğundu. Ceyhun bir qədər özünü itirdi. O, şəkildən gözlərini heç cürə çəkə bilmirdi. Kişinin alnında, çənəsində dərin çarıqları vardı. Lopa bığları, iti gözləri onsuz da zəhmli olan kişini bir qədər də zabitəli göstərirdi. Yana daranmış, çallaşmış saçlarından ona qırx beş-əlli yaş vermək olardı.

Özünü saxlaya bilməyən Zülya soruşdu:

— Deyəsən, qorxdun? Nahaq yerə. Ölü gəlib sənə neyləyəcək ki?

— Ərindi?

— Hə... Bayaqqı şəkildəki adama oxşamır?

Ceyhun çiyinlərini çəkdi. Zülya sözünün ardını tamamladı:

— Araq səni çaşdırıb. Özüdü ki var.

Oğlan söhbəti uzatmaq istəmədi. Zülya saymazyanaya bildirdi:
— Hə... Bir söz de, içək. Halım bir təhərdi.

Ceyhun əvvəl istədi desin: — Mən tost deyə bilmirəm. Sonra da fikirləşdi ki: — Zülya yenə güləcək, üzümə deməsə də, düşünəcək ki, işə yaramaz bir şeyəm. O, əlacı kəsilib sözə başladı:

— Zülya xanım, sən gözəlsən, tərəvətlisən. Mən indiyəcən sənə kimisini görməmişəm. Açıq ürəklisən. Geniş qəlblisən. Heyf ki, rəssam deyiləm, atamın gору haqqı, olsaydım, bu saat sənəni şəklini çəkib boynumdan asardım, bütün şəhəri gəzərdim, kəndimizə də aparardım. Anama da göstərərdim. Hamıya, hamıya səndən danışardım. Heyf ki, şer də yazı bilmirəm. Yazı bilsəydim, səni tərənnüm eləyərdim. Heykəltaraş olsaydım, sənəni heykəlini tuncdan yoğurub şəhərin görkəmli yerində qoyardım. Bəstəkar olsaydım, sənə dünyanın ən gözəl musiqi əsərlərini bəstələrdim. Pulum olsaydı, səni dünyanın ən gözəl yerlərinə aparardım... Sənəni şərfinə... Bu gün mənə sənə, səni mənə tuş eləyən Tanrıya şükürlər diləyirəm... Mən səni heç vaxt unutmamam...

— Ceyhun, sən heç ara qıçmısən?

— Atamın gору haqqı yox. Bu, ilk dəfədi.

— Deyirəm axı... Elə isə içək, sonrasına baxarıq.

Qədəhlər vurulduqca Ceyhunun başı dumanlanırdı. Şüşədə ara qurtaran kimi Zülya növbəti şüşəni süfrəyə gətirdi. Ceyhun etiraz elədi. Zülya dərhal dedi:

— Axı sən kişisən...

Oğlan deməyə söz tapmadı. Özünü Zülyanın qarşısında sındırmayıb sözü uzatmadı. Qədəhləri doldurub Zülyanın mərhum ərinin ruhu şərfinə qaldırdı. Danışdıqca Ceyhun kövrəlir, onun çənəsi əsirdi. Demək istədiyi sözlərin qol-qanadını qırırdı. Sözlərin, ifadələrin hər biri semiçka qabığı kimi dodaqlarına yapışib qalırdı.

Ac qarnını əməlli-başlıca doyduran Ceyhunun havası çatışmırdı. Nəfəsi təntidiyindən o, pəncərəyə yaxınlaşıb pərdəni bir balaca araladı. Başı yeməyə-içməyə qarışdığından axşamın nə vaxt düşdüyünü bilmədi. Qaş qaraldığını görək kefi təlx oldu. Dərhal gecəni harada qalacağını düşündü. Bu, ev sahibəsinin diqqətindən yayınmadı:

— Narahat olma, Ceyhun. Onsuz da sən keflisən. Səni bu vəziyyətdə küçəyə buraxa bilmərəm. Küçədə o qədər anasının əmcəyini kəsən var ki. Ələ düşə bilərsən...

"Ələ düşə bilərsən" kəlməsi Ceyhunu bir balaca silkələdi. Qorxduğunu etiraz eləməyə gücü çatmasa da, səsində güclə duyulacaq çəkingəclik də sezildi. O, bu hissi gizlətməyə çalışaraq astadan dedi:

— Xanım, sizdə köhnə dəri, şəlpə, cın-cındır varmı?

Zülya təəccüblə soruşdu:

— Onlar nəyinə gərəkdi?

— İcazə versən, qapının qənsərinə atıb, üstündəcə yatardım. Səhər ara verəndə gedərdim. Qonşular da burda qaldığımdan xəbər tutmazdılar.

Zülya ürəkdən qəh-qəhə çəkib güldü:

— Qapı ağzında niyə? Divanda, yumşaq yorğan-döşəkdəcə yatarsan...

Axşamdan xeyli keçmiş ev sahibəsi özünə çarpayıda, qonağına divanda yer açıb işığı söndürdü. Hər ikisi soyunub yatağına girdi. Halı özündə olmadığından qonaq dərhal yuxuya getdi. Çox keçməmiş onun xorultusu eşidildi. Qonağın bu hərəkəti əvvəl-əvvəl ev sahibəsinə əsəbləşdirdi, sonra fikirləşdi ki, günaah özündədi, çox içirdib. Əlacsız qalan Zülya özü-öz səhvini düzəltməli oldu. Yatağından qalxıb boyun-boğazına, sinəsinə, qollarının altına ətir çəkdi. Ağzına qoxu dağıdan saqqız da qoydu. Divanın lap yaxınına gəldi. Ufultulu səsə: — Ceyhun, Ceyhun, — deyə çağırırdı. Qonaq yuxudan hövlnak oyandı. Əvvəl,

ona elə gəldi ki, kənddəki evlərindədi. Çağırən da anası Gövhərđi. Çox çəkmədi ki, Zülyanın səsindəki titrəyiş onun dumanlı təsəvvürünü dağıtdı. O, harada yatdığını dərhal anladığından qalxıb oturdu. Səksəkəli halda:

— Hə, nə olub? — deyə soruşdu.

Zülya ufuldaya-ufuldaya:

— Dişim ağrıyır, ölüürəm, — deyə cavab verdi.

Oğlan fikirləşmədən:

— Hanı? — deyə xəbər aldı.

Zülya buna bənd imiş kimi, divanın qırağındaca oturub ağzını açdı. Ceyhunun barmaqlarından birini aparıb xanım öz ağzına saldı. Ceyhun dişi görməsə də, xalaxətrin qalması deyə "hə", "hə" ilə canını qurtarmağa çalışırdı ki, xanım yarıçılpaq bədəni onun bədəninə sürtdü. Xoş ətrin qoxusu oğlanı tutdu. O, canında titrəyiş hiss elədi...

Yorulub əldən düşən Ceyhun Zülyadan ayrılıb bərk yuxuya getdi. Aradan xeyli keçmiş Zülyanı dəli bir ağlamaq tutdu. Ceyhun çaşqın halda oyandı, Zülya ağı deyirdi:

— Eh... Ceyhun! Ceyhun! Hardasan, əzizim?! Sənsiz yaşaya bilmirəm. Gedərkən, məni kimə tapşırıdın? Hər gecəm, gündüzüm sənsən!... Axı mən Allaha neyləmişdim, bu tezliyə səni məndən aldı. Bu tənhalığa, sənsizliyə necə dözüüm?! Səadətım mənim!.. Sənsiz evin divarları üstümə gəlir. Elə bilirəm, indicə ev uçaçaq, altında qalacam...

Bayaqdan bəri heyrət içərisində çabalayan, nə edəcəyini bilməyən Ceyhun yalvarıcı tərzdə dilləndi:

— Mən burdayam... Sənin yanındayam. Axı sənə nə olub? Nə hadisə baş verib, Zülya?..

— Heç, mənə toxunma! Qoy ürəyimi boşaldım.

Ceyhun Zülyanın üzündən öpüb, göz yaşlarını silə-silə yenə soruşdu:

— Sənə nə olub? Yuxumu görmüsən?

— Nə olacaq?! Nə yuxu?! Qurban olduğum Ceyhunumu əlimdən aldı. Mən ömrüm boyu səni anacam, səni axtaracam, əzizim.

— Mən burdayam, sənin yanındayam, Zülya.

Zülya hıçqıra-hıçqıra ala-toranda ona tərəf çevrildi və həlim bir səslə dedi:

— Bilirəm, Ceyhun.

— Bəs o Ceyhun kimdi?

— Mərhum ərim.

Araya sakitlik çökdü. Sonra Ceyhun Zülyanın çiyinlərindən öpə-öpə onu yanındaca yatızdırdı: — Allah ərinə qəni-qəni rəhmət eləsin, onun qəbrini nurla doldursun, — dedi.

Səhər ara verəndə yorğun-arğın Zülya qonağını çağırdı. Ceyhun da eyni tövrlə onun səsinə səs verdi:

— Hə, yenə nə olub?

— Heç, vaxtdı, qonşular oyanmamış geyin, get...

Tələm-tələsik geyinib evdən çıxan Ceyhun birbaşa bazara gəldi. Qonşusu şor satan quş Abbası görcək çox sevindi. İki qonşu öpüşüb-görüşdülər, kənddən-kəsəkdən hal-əhval tutdular. Quş Abbasın hesabına piştaxta arxasında səhər yeməyinə də əyləşdilər. Sonra da Ceyhun qonşusundan beş-on manat xərclik alıb iş dalınca getdi. Axşamacan bütün şəhəri ələk-vələk eləyən Ceyhun yorulub əldən düşdü. Nə iş tapdı, nə də nahar elədi. Hər tərəfdən əli üzüldüyündən, qaş qaralanda təzə tanışının qarısını döydü. Ancaq qarı açılmadı. Gedəcəkdir bir yeri olmadığından qarının ağzındakı pilləkəndəcə oturdu. Axşam yuxusuz qaldığından, gündüz qıç qatlamadığından və ac olduğundan onu yuxu tez apardı. Təsədüfən çöldə qalan, yatıb dincəlmək üçün yer axtaran dünənki pişik gəlib Ceyhunun qucağındaca özünü rahatladı. Sonra da başını oğlanın qıçı üstünə qoyub mürgülədi. Ceyhun yuxuda qəribə bir mənzərəylə qarşılaşdı. Ona elə gəldi ki, indi də Zülya ilə bir yataqdadı, Zülya onun ağuşunda yorulub mışıl-mışıl yatıb. İstədi onu tumarlasın, sonra da dəlisov öpüşlərə qərç

eləsin... Bir an dayandı, içərisində oğrun-oğrun baş qaldıran ehtirası onu silkələdi. O, Zülyanı tutub var gücü ilə özünə çəkdi. Pişik buna tab gətirməyib qışqırdı, şikarının əl-qolunu cırıb aradan çıxdı. Özünü itirən Ceyhun heyvət içərisində ayağa qalxdı. Zülyanın otağından həzin, yanıqlı ağırtı səsi gəldi. Ceyhun istədi xanımın səsinə səs versin: "Mən burdayam, qapı arxasındayam" — desin. Bu anda səs ara verdi. Ceyhun geri çəkilib bayaq oturduğu yerində əyləşdi. Haçandan-haçana Zülyanın qapısından cüssəli, enlikürək bir oğlan çıxıb onun yanından keçdi. İri addımlarla pilləkənləri endi... Səhər açılmaq üzrəydi...

Aradan bir neçə gün keçmişdi. Ceyhun axır ki özünə bir iş tapmışdı. Kimsəyə ehtiyacı yox idi. Bazar günü, günortadan gün əyləndə Zülya ilə ilk görüşün xatirəsi beyninə vurdu. Qəlbi atlandı. Qalxıb köhnə görüş yerinə gəldi. Parka girəndə gözlərinə inanmadı. Zülya həmin paltarda cavan bir oğlanla ona qarşı gəlirdi. Ceyhun özünü itirdi, xanımsa ona çatanda kirpikləri ilə salam verib ötdü. Ceyhun ürəyində xanımın salamını alıb xəyalından keçirdi: "Bu gecə də adaşımın xatirat gecəsi olacaq".

1999

YUXU

Mən yatmağı çox sevirəm. Oyaq qalıb, bəzi adamlar kimi, orda-burda ağzıma gələni danışmıram, kimsənin işinə qarışmıram, qeyri-qanuni əməllərə yol vermərəm, cinayət xarakterli işlərdən uzağam. Ona görə də yatmaq məni bir çox dərd-sərdən, qalmaqaldan, polisdə, prokurorluqda, nə bilim harda, harda izahatlar verməkdən, müstəntiqlərin suallarını cavablandırmaqdan xilas eləyir. Yoxsa, bizim Mamed kimi. Dilini saxlamır, ağzına ağ da gəlsə, danışır, qara da. Özü də hər gün orda-burda dartma yaxam cırıldıdadı. Gah baş-gözü yarılır, gah polisə düşür, gah da Allah bilir, başına nə gəlir?! O gün də deyirdilər ki, bir zorlama işi də atıblar üstünə. Tutub aparıblar, hələ də geri qayıtmayıb. Öz aramızdı, elə oyaq olmaqdan, yatmaq yaxşıdı. Yatanda uzaqbaşı yuxu görürsən. Yuxuya görə də indiyədək kimdən izahat alıblar ki? Yaxud da kimi tutublar ki?

Açığını deyim ki, mən çox az-az yuxu görənəm. Gördüklərim də adi məişət səviyyəsindən yuxarı qalxmır. Yuxularım həmişə sakit olur, oyananda məni o qədər narahat eləmir. Əsasən də yumorlu olur. Onları yozmağa dəyməz. O barədə düşünmürəm də. Misal üçün bu arada birini görmüşdüm. Ayıldım, gülməkdən az qala ürəyim dayanacaqdı. Ancaq son zamanlar deyəsən, vəziyyət dəyişir. Oturub-durub fikirləşirəm: bu, ya gündüzlər keçirdiyim psixoloji halla bağlıdı, ya da bədənimdə hansısa fizioloji dəyişmələr gedir, mən sadəcə olaraq ondan xəbərsizəm... Başqa necə ola bilər?! Həkim məsləhət bilməsə də, keçən axşam xəşil yeyib yatmışdım. Hər bir müsəlman, ələlxüsus da azərbaycanlı bilir ki, xəşil ağır yeməkdi. Onu axşam yemək

qətiyyətlə olmaz. Günahdı. Yesən, səni bütün gecəni ilan-qurbağayla əlləşdirəcək. Bu sahədə az-çox biliklərimin olmasına baxmayaraq, nəfsimi saxlaya bilmədim. Yekə bir boşqab xəşil yedim. Bununla da işi korladım. Atalar yaxşı deyib: "Özü yıxılan ağlamaz". Gecədən xeyli keçməsinə baxmayaraq, yuxu məni aparmadı. Yerimdəcə eşələndim. Partdam-partdama düşdüm. Az qala ürəyim çatlayacaqdı. Narahatlığım evdə hamıya təsir eləmişdi. Xəşilin bişirilməsinə böyüklü-küçüklü peşmançılıq keçirdik. Əlqərəz, nə vaxt yuxuya getdiyimi bilmədim. Ancaq yuxumda mən ilan-qurbağayla əlləşmədim. Doğrusu, ilandan üşənənəm, qurbağadan da iyənənəm. Görünür, ona görə də Allah mənim tərəfimdə olub. Bu dəfə tamamilə fərqli — necə deyirlər, siyasi cəhətdən qalmaqallı yuxu gördüm. Belə yuxunu heç vaxt görməmişdim. Real həyatda da ağıma gətirməzdim. Həyəcan içərisində ayıldım. Bərk tərləmişdim. Qorxu, təlaş, vahimə bütün bədənimə bürüdü. İçində yatdığım çarpayım da sirsir silkələnirdi. Əvvəl, mənə elə gəldi ki, bu gerçəklikdi, özüm də təxribatla məşğulam. Çox çəkməyəcək, məni dövləti cinayətdə suçlayıb həbs eləyəcəklər. Balalarım zülmə düşəcək. Az keçmiş anladım ki, gördüklərimin hamısı yuxudu. Çox sevindim. Açığımı deyim ki, heç vaxt bu qədər sevinməmişdim. Allaha şükür elədim. Mən yuxuya inanan deyiləm. Yuxu yozmağa da yaxşı baxmıram. Ancaq, bu necə yuxuydusa, məni üşəndirdi. Daha səhərə qədər gözlərimi yumammadım. Mən sadə adamam. Siyasətçi deyiləm və o sahədə düşünməyi ağıma da gətirmirəm. Əslində o çox çirkin şeydi. Gərək yalançı, məddah, lazım gəlsə, lap on üzli də olasan. Adamları satmağı bacarasan! Günahsız qanlar tökəsən. Ağa qara deyəsən. Bir sözlə, insanlığını itirib, şərə qüvvət verəsən... Hansını deyim? Nə qədər desəm, yenə qurtarmayacaq... Ona görə də siyasətə nifrət eləyirəm. Alimliyim də yoxdu. Dərin məsələlərə vaxt sərf etməklə, başımı xarab etməyə də istəmirəm... Dinc dil, salamat baş, sakit

həyat — prinsipilə yaşayanam.

Xarakterimdə bir qədər ağırlıq var. Məni tanıyanlar deyirlər ki, çox ciddi, sərt. Bir az kobudluğu var. Tez əsəbləşəndi. Sözü düz adamın alınının ortasına çaxandı, ürəyi təmizdi, ədaləti sevəndi. Kimsənin işinə qarışan deyil. Gözü də toxdu... Nə başınızı ağrıdım, haqqımda belə-belə çox şeylər deyirlər. Düzdü, yalandı, bilmirəm, babalı deyənlərin boynuna...

Yuxumdan danışdım axı. Həyatımda ilk dəfəydi ki, belə əcaib yuxu gördüm: böyük, dəbdəbəli zal idi. Ortaya dəyirmi masa qoyulmuşdu. Tanımadığım adamlar gəlib, masanın arxasında əyləşirdilər. Onlara diplomat da deyirdilər. Diplomatlardan biri mənə yaxınlaşıb oturmağımı təklif elədi. Bu adamı tanımasam da, mənə olan münasibətdə çox böyük qayğı, nəvaziş duydu. O, məndən: — Hazırsanmı? — deyər soruşdu. Mənim həmin ana qədər heç nədən xəbərim yox idi. Bura nə məqsədlə gəlişim də irəlicədən məlum deyildi. Mən qeyri-ixtiyari olaraq, o adama başımla "Hə" işarəsini verdim. O, gülümsündü və məmnun halda geri çəkildi. Mən onda başa düşdüm ki, nəşə üstümdə məsuliyyət var. Bütün deyəcəklərimi, hərəkətlərimi ciddi nizamda saxlamalıyam. Toplanışdan sonra kiminsə qarşısında cavabdehəm. Başda əyləşən uzun, arıq, saçlarını yana daramış, səliqə-sahmanlı bir kişi ayağa qalxıb toplanışın məqsəd və məramını açıqladı. Onda başa düşdüm ki, bu zala dünyanın aparıcı ölkələrinin diplomatları toplaşmış. Azərbaycanı da burada mən təmsil etməliyəm. Doğrusu, istədim ki, durub: "Bura mənim yerim deyil" — deyərəm. Mənə bir anlığa: "Otur!" — deyən həmin adam gözlərimin qarşısında dayandı və amiranə səsle: — Bura elə sənin yerindi, möhkəm ol, qorxma! — dedi. "Qorxma" sözü məni tutdu. Daha başqa cürə hərəkət etməyi kişiliyimə sığdıra bilmədim. O, naməlum diplomatla razılaşmağa məcbur oldum. Diplomatlar növbə ilə söz alır, hər kəs bəşəri düşüncələri, mövqeləri gündəmə gətirməyə çalışırdı. Ancaq hər bir çıxı-

şın məzmununda açıq-açıqına öz dövlətinin, xalqının mənafeyi ifadə edilirdi. Nəhəng güc sahibi olan ölkələrin diplomatlarının davranış və çıxışlarında təkəbbür, özündən müştəbehlik açıq-aydın duyulurdu. Müzakirələr getdikcə kəskinləşir, düşüncələr bulaşır, haldan-hala düşürdü. Onların səs-küylərinin fonunda kiçik ölkələrin diplomatlarının sözləri əksər hallarda əriyir, tədricən eşidilməz olurdu. Çıxışlar diqtə eləyirdi ki, ölkələr kimi insanların da bu zalda növləri var: birinci növ, ikinci növ, üçüncü növ... Mənəviyyata toxunan bu növlərə ayrılması diplomatlar üzə vurmasalar da, onlara çox təsir eləyirdi. Şəxsən mən özümü bu zalda axırıncı növdən sanırdım. İdeyalar ətrafında qruplaşmalar yaranır, qarşılaşmalar, ziddiyyətlər baş verir, hər kəs öz mövqeyini əsaslandırmağa çalışırdı. Böyük əsəb gərginliyi hər an adamları öz təbii axarından çıxarırdı...

Qəribə idi ki, ABŞ diplomatı açıq-açıqına, çəkinmədən, utanmadan azadlıq, demokratiya adı altında dünyaya ağalığı iddiasını ortaya qoyurdu. Böyük Britaniyanın diplomatı heç bir konsepsiya ortaya qoymadan kəlmə başı söhbəti fırladıb, Amerikanın mövqeyini möhkəmləndirməyə çalışırdı. Amerikan nə desəydi, ingiltərəli də dolayısı ilə o deyənləri həyasızcasına təsdiqləyirdi. Bu onu göstərirdi ki, ya İngiltərənin özünün mövqeyi yoxdu, ya da amerikan siyasətinin kölgəsi altında yaşamağa məhkum edilmişdi.

Hamı yaxşı başa düşürdü ki, Birləşmiş Ştatlar Allahın səlahiyyətlərinə girişir, İngiltərə diplomatı da peyğəmbərlik missiyasını yerinə yetirməyə çalışırdı. Bununla belə, Böyük Britaniya ayağının birini ABŞ-ın, digərini isə Avropanın tərəfində saxlamağa cəhd göstərirdi. Bu mövqelər bir-birindən uzaqlaşanda İngiltərə arzuolunmaz vəziyyətə düşürdü. ABŞ diplomatı öz ölkəsinin siyasi, iqtisadi, hərbi qüdrətini tez-tez qabardırdı. Sözlə kifayətlənməyənlərə, xoşluqla onların dedikləri ilə oturub-durmayanlara hədə-qorxu gəlməkdən də çəkinmirdi. Belə hallarda

onların çirkin niyyətləri bütün çılpaqlığı ilə özünü bürüzə verirdi. Guya amerikalıların başqa iş-gücləri yoxdu, dünya xalqlarına azadlıq, demokratiya, sülh, səadət gətirmək üçün doğulublar.

Almaniya, Fransa, eləcə də Avropanın bir sıra ölkələrinin diplomatları ABŞ-ın ikibaşlı siyasətinin mahiyyətini çox gözəl anladıqlarından, iqtisadi və hərbi qüdrətini nəzərə aldıqlarından siyasi gedişlərində bir qədər loyallıq göstərərək, korrektlər eləməli olurdular. Nəticədə onların siyasi platformalarında müəyyən ziddiyyətlər, hazırkı dövr üçün üst-üstə düşməyən nöqtələr açıq-açıqına görünməkdəydi. Bu da ondan irəli gəlirdi ki, Avropa ölkələrində də hələ bir-birilərinə tam etimad, etibar yoxdu. Bir çox hallarda onlar ABŞ-ın yaradacağı iqtisadi, siyasi təzyiqlər ilə üzləşə biləcəklərindən qorxurdular. Avropa ölkələrinin bir qrupu birləşərək, dünya ölkələrinə qarşı vahid cəbhədən çıxış elədikləri halda, Birləşmiş Ştatlara qəti təsir gücünə malik deyildilər. Ona görə də onların çıxışlarında loyallıq duyulmaqda idi.

Yaponiya, Hindistan, Çin ölkələrinin diplomatları siyasətlərində ehtiyatlı mövqe nümayiş elətdirirdilər. Çox zaman da özlərini diqqətdən kənardə saxlamağa çalışır, dünyanın iqtisadi bazarındakı yerlərini möhkəmləndirməyə üstünlük verirdilər. Daxillərində nə qədər gərginlik olsa da, həmin ölkələrin diplomatları toplanışda özlərini çox sərbəst aparırdılar. Buna ABŞ və Böyük Britaniya diplomatları böyük qısqançlıqla yanaşırdılar. Öz növbəsində bundan Yaponiya, Çin, Hindistan diplomatları da xəbərsiz deyildilər. Etinasızlıq, biganəlik onların davranışlarının başlıca göstəriciləriydi.

Çıxışları dinlədikcə, davranışları müşahidə etdikcə Rusiya Federasiyasının diplomatının hövsələsi daralırdı. O, yerində dayanı bilmirdi. Sovet imperiyası dağılandıqdan sonra bir çox "rıçaq"larını itirən, vaxtilə dünya çapında öz yeri, ağır zəhmi olan Rusiya hazırda iqtisadi, siyasi və hərbi cəhətdən rəqibinin

quyruğunda süründüyünü anlayırdı. Bəzən müzakirələrdə qızı-şır, hədyanlar söyləyir, ancaq Qərbin və onun müttəfiqlərinin gözlərinin bərəldiyini görəndə qızışır danışıdığı üçün böyük peşmançılıq hissi keçirirdi. Diplomat açıq-açığına anlayırdı ki, bir çox məsələlərdə Rusiya udub və Qərbdən asılı vəziyyətə düşüb. Bu asılılıq get-gedə dərinləşməkdədir. Onun indi də, tarixən də yeritdiyi imperiya siyasəti iflasa uğrayıb. Hətta, o öz içərisindəki yangını söndürməyə qabil deyil. Nətiq dəqiq bilirdi ki, ölkəsi həmişə terrorçu olub, bundan sonra da terrorçuluq fəaliyyətini davam etdirmək əzmindədir. Belə olmasaydı, yetmiş illik dövrdə “Qardaşlar” — deyə birlikdə addımladığı ölkələrin sinəsində (Gürcüstanda Osetiya, Abxaziya, Moldovada Dnestryanı, Azərbaycanda Qarabağ) şırımlar açmaz, on illərlə o şırımlardan qan sızmasına razı olmazdı. Çeçenistanda müharibə cəbhəsi yaratmazdı...

Bunları düşünən Rusiya diplomatu səsini içinə salıb oturmaqdan başqa yolu qalmadığını duyurdu, anlayırdı.

İran diplomatu ABŞ diplomatına demək olar ki, yanakı baxırdı. Nə qədər çalışsalar da, onların hər ikisinin baxışlarında həqarət, gözlərində nifrət, sözlərində eyham duyulurdu. İranda silahlanma məsələsi ön plana çəkilirdi. İran diplomatu çox az, konkret və sərt halda fikrini ifadə etdi: "ABŞ ikili standartlar, qəsbkarlar ölkəsidir. Onun siyasəti dünyaya ancaq qan-çirkab gətirir. Azadlıq, demokratiya pərdəsi altında, dünya ölkələrinin yeraltı və yerüstü sərvətlərini toplamaqdadır. Biz anlamırıq, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ABŞ siyasətinin mahiyyətini niyə açmır? Əlbəttə, biz başa düşürük ki, onun fəaliyyəti ABŞ-ın pulu ilə mümkündür. ABŞ-ın maliyyə yardımı ilə yaşayan bir təşkilat dünyada öz obyektiv mövqeyini saxlaya bilərmir?! Bizə elə gəlir ki, BMT də öz ömrünü yaşayır. İranın böyük dövlətçilik tarixi var. İran xalqı və onun prezidenti var, qanunları var. Böyük iqtisadi, hərbi gücü var. ABŞ kafirlər məskənidir. Biz razı ola bilmə-

rik ki, ikibaşlı, mürtəce amerika siyasəti İran ərazisində dolaşsın... ABŞ təşəbbüs göstərsə, cavabını alacaq. Özü də gəlişinə peşman olacaq. İsrail dövləti ya yer üzündən silinməli, ya da Avropaya köçürülməli". Onun çıxışı, xüsusilə İsrail barədə dedikləri zalda böyük qalmaqla yaratdı. Onu üçüncü dünya müharibəsinin, yaxud sivilizasiyaların toqquşmasına başlanmasına rəvac verən çıxış da hesab etmək olardı. Onun çıxışından xüsusilə rus diplomatu narahatlıq hissi keçirdi. Onu həyəcan bürüdü. Yerindən balaca qalxıb, təzədən oturdu. Buna səbəb rus iqtisadiyyatını dirçəldən başlıca məsələ — İrana açıq silah satması və nüvə istehsalına yardım göstərməsiydi. Əslində, artıq İran öz işini görmüşdü. Demək olar ki, İran silahla təmin olunmuşdu.

ABŞ-ın əlində oyuncağa çevrilən Türkiyə daim Şərqdə "müttəfiqinin" casusu rolunu oynayırdı. Ancaq indiki şəraitdə Türkiyə ABŞ üçün öz əhəmiyyətini itirirdi. Onun siyasəti bölgədə qaragüruh xarakteri daşıyırdı. ABŞ-ın bazalarını bətnində gəzdirən Türkiyə Şərqdə gözüqırıq, cılız, daim nüfuzunu itirməkdə olan obraza çevrilirdi. Onun diplomatının danışığında mənasız bir vızıltı özünü göstərməkdəydi. Ağzıboşluğunu özü dərk etsə də, mənəm-mənəmlik iddiasında olduğunu qabardırırdı. Türk diplomatının üz-gözündən siyasətçiyə xas olmayan təkəbbür, özündən müştəbehlik yağırdı. Onun çıxışında ehtiyatlılıq, qorxaqlıq duyulurdu. Türkiyənin vaxtında söz deyə bilməməsi, cəsarətsizliyi, çox zaman gözləmə mövqeyi tutması sonradan özünün peşmançılığı ilə nəticələnirdi. İndi o, gah Rusiyaya, İrana meyillənir, gah da Qərblə əlaqələrinin toxunulmazlığına çalışırdı. Bu ölkənin də diplomatının gözləri çaş qalmışdı. O, ölkəsinin müstəqil siyasətini nə qədər qabartmağa çalışsa da, alınmırdı ki, alınmırdı. Əksinə, gülünc vəziyyətə düşürdü. Türk siyasətinin başlıca qayəsi kimliyindən asılı olmayaraq qazanc məqsədi daşıyırdı. Yeri gəlsə, doğmasını ayaqlayar, balasını xışlayar türk siyasəti! Onun öz liberal mövqeyi, elastikliyi, qey-

ri-sərrast baxış bucağı vardı. Belə mövqe dünyanın siyasi arenasında ona irəli çıxmağa çox da yol açmırdı.

Beləcə dünya ölkələrinin diplomatları fikirlərini masa üstünə qoyurdular. Nəhayət, danışmaq üçün növbə mənə çatdı.

Sakitcə ayağa qalxdım. Diplomatları diqqətlə nəzərdən keçirdim. Təəccüblü, həqarətli baxışlar, iti gözlər mənə dikilmişdi. Mən ölkəmin diplomatı olduğum üçün fəxr edirdim. Səbr və təmkinlə sözbə başladım:

— Cənablar, bütün ölkələrin siyasətləri və ona uyğun fəaliyyətləri göz qarşısındadı. İstər yaxşı olsun, istər pis, heç kəs öz ölkəsinin mövqeyini gizlədə bilməz. Dünya çapında Azərbaycanın da nöqtə kimi kiçik bir yeri var. Mənim iki yerə bölünmüş xalqım qədim tarixə malikdi. Zəngin dövlətçilik ənənələri var. Bəşəriyyət xəzinəsinə böyük dəfinələr bəxş eləyib. Bundan hamınız ağahsınız. Tarixlər boyu torpaqlarımız zəbt olunub və o siyasət indi də sizin gözləriniz qarşısında davam etməkdədi. Cənablar, diplomatlar doğru tənqid etdilər: ABŞ, Böyük Britaniya “Azadlıq”, “Demokratiya” — deyə-deyə sərvətlərimizi aparırlar. Adamlarımızı cəbhələrə ayıraraq qırdırırlar. Cənab ingilislər, amerikalılar, bumudur sizin siyasətiniz? Son dövrlərdə Yuqoslaviyada, Əfqanıstanda, İraqda... günahsız uşaqlar, qadınlar, qocalar qırıldı. Hələ dünyaya gəlməmiş məxluqlar ana bətnində məhv edildi. Soruşuram sizdən: budurmu azadlıq, demokratiya?! Əgər budursa, o demokratiyaya, azadlığa nifrət!

Rusiya bölgədə hegemon siyasəti yeridir. İranda fars şovinizmi həddini aşır. Ancaq bu o demək deyil ki, İran da qana boyanmalıdı. Qan nəhrində çalxalanmalıdı. İraqda kütləvi qırğın silahları axtaran cənablar, tapdınız mı? İndi nə istəyirsiniz? Qoyun, insanlar Allah verən ömürlərini yaşasınlar! Rusiya başını itirərək gah öz xalqını terrora düşür eləyir, gah da başqa xalqları. Erməniyə silah verib azərbaycanlıların üstünə göndərir. Bunlara nə ad vermək olar, cənab rus diplomatı?! Qardaşlıq, dostluq,

beynəlmiləçilik, yoxsa, şarlatanlıq?!

İran tez-tez Azərbaycana hədə-qorxu gəlir. Bumudur, gündə ən azı beş dəfə möhürə alın döyməniz, İran diplomatı? Sən nə istəyirsən?! Torpaqlarımızın, xalqımızın əksər hissəsi sizin əsarətinizdədi. Əcəba, indi istəyiniz nədi?!

İzrailin gah yer üzündən silinməsi, gah da Avropaya köçürülməsi iddiasındasan. Belə danışmaq haqqını sənə kim verir? Axı, Allahımız müharibə eləməyi, qan tökməyi biz müsəlmanlara qadağan eləyib. Sən hansı haqla böyük Yaradanın ziddinə hökm verirsən?! Yanarsan, cənab, qorx Allahından. Ona qarşı çevrilmək özü də kafirlikdi.

Erməni diplomatının səviyyəsinə enmək belə istəmirəm. Onun səviyyəsi olsaydı, öz başı ilə düşünərdi. Özgə zurnasına əl-qol açmazdı!

Cənablar, əl çəkin məzlum xalqlardan! Səy göstərən riyakar dövlət başçıların qəsbkarlıq, işğalçılıq niyyətlərindən qurtarınlar! Niyyəti talamaq, qəsbkarlıq, müharibə olan dövlət başçıları ilə Napoleon Bonapart, Adolf Hitler... arasında nə fərq var?! Onlar da dünyaya ağalığ iddiasındaydı, bunlar da. Cənablar, unutmayın ki, sizi Allah yaradıb, sizə yaradanımıza özünün yaratdığı dünyanı qısqanırsız. Belə olmaz! Siz müqəddəs yerləri, ziyarətgahları güllə-boran etdiniz! Müharibə nədi? İnsanlara nələr gətirir? Ölüm! Qırğın! Aclıq! Səfalət! Əxlaqsızlıq! Mənəviyyatsızlıq! Bunlar sizin müqəddəs kitablarınızda tövsiyə olunurmu? Qətiyyətlə yox! Müsəlmanlar bütün müqəddəs kitablara tarixən hörmətlə yanaşıblar və bundan sonra da belə olmalıdı. Bəs xristianlar bizim müqəddəs kitabımıza, şəriət qanunlarımıza niyə həqarətlə baxırlar!? Unutmayın, bəşəriyyətin Allahı birdi! Bir olan Tanrının da mərhəməti hamıya eynidi...

Açığını deyim ki, sizin müzakirə obyektinə çevirdiyiniz problemlərə məkrli mövqedən yanaşmalarınız, xalqların taleyinə laqeyd münasibətləriniz, insan haqlarını, hüquqlarını gözlə-

məməyiniz məni sizin əvəzinizdən nə utandırır, nə çəkindirir, nə də qorxudur. Davranışlarım, danışdıqlarım ağıl və hisslərimin vəhdətindən doğur. Belə bir toplantıda xalqımın sözünü deyə bilmək imkanı əldə etdiyimdən çox məmnunam və seviniyəm. Qəti əminəm ki, mənim xalqım heç bir xalqdan heç bir cəhətdən geri qalmır, əksinə, bəzən böyük, gözəl ənənələri ilə bir çoxlarını qabaqlayır. Bu, mənim üçün, əlbəttə, fəxrdir. Deyə bilərsiz niyə?

Əvvəla, ona görə ki, mənim xalqım heç bir xalqın mənafeyinə tarix boyu toxunmayıb. Kimsənin bir qarış torpağında gözü olmayıb. İkincisi, heç bir müharibəyə, dava-dalaşa rəvac verməyib, imza atmayıb. Mənim xalqım tarixlər boyu sülhsevər, tərəqqipərvər imic qazanıb. Başqasının sərvətində gözü yoxdu, olmayıb da. Çirkin ürəklərin, qərəzli və dəyərsiz başların bəllərini çəkən xalqım bəzən özü çirkin, hiyləgər, məkrli siyasətlərin qurbanına çevrilir. Başa düşürəm, bütövlükdə dövlət başçılarının çirkin oyunları heç də onların təmsil elədikləri xalqların düşüncələrinin məhsulu ola bilməz. O da etiraf olunmalıdır ki, dünyada əxlaq və mənəviyyatın qarşısızalmaz eroziyası başlanmış. Xalqların, millətlərin minilliklər boyu qətrə-qətrə, qram-qram topladıqları əxlaqi dəyərlər məhv olub gedir. Bircə onu bilirəm ki, bu dəfinələrin məhvinə səbəb olan nüvə silahlarının (atom, hidrogen bombalarının) hazırlanmasında, atılmasında dövlətinizin rəhbərləri ilə birlikdə sizin hər birinizin az-çox “xidməti” var. İndi, cənablar, cəsarətlə deyə bilərəm ki, ayaqlarınızın altındaki torpaq da murdarlanmış. Üzümü sizə tutub deyirəm: bunlar kimlərin “xidmətləridi?” Siz mənim səsimi, sözümü eşitməmək üçün nəinki yanınızdakı həmkarınızla mızıldana, hətta, pambıqla qulaqlarınızı tıxaya bilərsiz. Eşitməmək, hələ məsuliyyətdən qurtarmaq deyil. Siz yalançılırsız! Fırıldağçılırsız! Haldan-hala düşməyə adətlisiz! Qəlbinizdə sevgi, məhəbbət, mərhəmət, ədalət duyğuları yoxdur. Olsaydı, danışdıqlarınızda,

mızda, əməllərinizdə sezilərdi! Buradakı söz-söhbətlərinizdə həqiqət əlamətləri görmürəm! Bunlar da bir-birinizi aldatmağa yönəlmiş bir oyundu, mərəkədi! Bu zaldan çıxan kimi mətbuat konfransı keçirəcəksiz! Mətbuata, telekanallara müsahibələr verəcəksiz! Dübarə, yalan danışacaqsız, günahsız xalqları aldatmağa növbəti cəhdlər göstərəcəksiz!

Cənablar, bayaqdan sözlərimi eşitmək istəməsəniz də, indi görürəm, yavaş-yavaş məni dinləməyə məcbursuz! İçimdə Allahımın böyük qüdrətinə şükranlıq oxuyuram. Sizin ciddiliyinizə, doğruluğunuza şübhəylə yanaşsam da, dediklərimi başınızla təsdiqləməyinizin, aradır dəftərçənizə qeydlər götürməyinizin şahidi oluram. Bu, mənə az da olsa, doğrusunu deyim, təsəlli verir.

Cənablar, bu dəbdəbəli zalda dediklərimə — Xala-xətrin qalması, — deyə şərik çıxmağınız anlaşılındı! Mənə bir şey tam aydındı ki, məhəbbət və nifrət, ədalət və cinayət anlayışları bütün bəşəriyyətin düşüncəsində əkizdi! Məhəbbət sona yetəndə nifrət doğulur! Məsləhət bilərdim ki, mənfur siyasətdən əl çəkib bəşəriyyətə məhəbbət bəsləyəsiz! Onun nifrətə çevrilməsinə imkan verməyəsiz! Cinayət törənməsə, ədalət axtarmağa ehtiyac qalmaz, cənablar! Biz birləşib mənfur siyasətlərə qarşı çıxmalıyıq! Belə olarsa, bəşəriyyəti səadətə çatdırmış olarıq! Biz olanımızı yalnız itirdiyimiz zaman yana-yana xatırlayırıq! Gəlin, olanımızın qədrini bilək, onu ləyaqətlə qoruyaq! Belə olarsa, biz insaniyyətə xidmət etmiş olarıq! Mənim danışdıqlarım heç də arzu, xəyal deyil, həqiqətdi. Biz bəzən həqiqətləri axtarmağa, onu dilimizə gətirməyə cəsarət eləmirik! Hissimizlə, ağımlığımızla səhvlərimizi, yanlışlıqlarımızı dərk etdiyimiz halda, susuruq! Onu boş və mənasız ifadələrlə anlatmağa çalışırıq! Aqillər yaxşı deyib ki, həqiqət uydurulmayan, özü-özünə yol açan qanundur! Onun dəqiq ifadəsi böyük hikmətdi! Hikmətin inkarı isə vəhşilikdi! Cənablar, sizin davranış və danışdıqlarınızda,

da hər birinizin öz şəxsiyyətinizə böyük qısqanclıq və heyranlıq göstərdiyinizi duyuram! Mənə elə gəlir ki, bu təkəbbürdən doğan müştəbehlikdir, başqalarını alçaltmaqdır! Bu, diplomatlara yaraşmaz!

Yuxumu təfsilatı ilə bəlkə də danışa bilmirəm. Ancaq tam əmin olun ki, məzmunu heç bir əlavə eləməmişəm. Əksinə, ola bilər ki, bəzi detalları olduğu kimi, ifadə edə bilməmişəm. Etiraf edirəm ki, belə hallar mümkündür. Müsavirlərin mənə baxışlarından anlayırdım ki, dediklərimin çoxu onların xoşuna gəlmir. Mən danışarkən diplomatlardan çoxu özlərini guya yanındakı həmkarıyla danışmış kimi aparırdılar. Məncə, sənə aydın olan həqiqəti sınaqdan keçirməyə ehtiyac yoxdu. Bu, sadələşmə, özü özünü aldatmaq, əlləməlik olardı! Bu priyomu mən özüm də həyata çox tətbiq etmişəm. İndi düşünürəm: gördüklərim doğru-dan yuxudurmu? Yox, əgər, yuxuda gördüklərim həqiqətin doğru, düzgün ifadəsdirsə, bu, dəhşətdir! İnsanların özlərinin özlərini açıq-açıq yeməsidir, birbaşa məhv etməsidir! Axı, niyə?! Qoluzorlular bəşəriyyəti atomla, kütləvi qırğın silahları ilə hədələyəndə, niyə ağıllarına da gətirmirlər ki, onları Yaradanın da sunamisi var! Zəlzələsi var! Tufanları var!

1999

İNTİHAR

Cümşüd çox narahat adamdı. Onun qəribəlikləri də çoxdu. Sabah baş verəcək hadisə elə bil bir-iki gün əvvəl ona əyan olurdu. El arasında buna “ürəyədamma” da deyirlər. Belə olanda kişi heç harda özünə rahatlıq tapmırdı. Hey fikirləşirdi. Mahiyyətini başa düşməyəndə çox zaman bunu aparıb fəlcə ilə də bağlayırdı. Gülməli deyildi? Kimə nə deyəsən? Hərə qandığını, ağılnabatını çalır. Nə isə... Bu barədə çox danışmağa, baş qatmağa dəyməz. Keçək əsas mətləbə. Tikinti idarəsinə rəis təyin olunduğu il yarım ərzində Cümşüd işçilər arasında hörmət qazana bilmişdi. Adı fəhlədən ta müavinə qədər hamı onu ürəyiaçıq, insafli, xeyirxah adam kimi tanıyırdı. Ona müraciət edənlərin işini çalışıb düzəldərdi. Kömək eləyə bilmədiklərinə də imkansızlığını açıq-açıq deyirdi: balam, bu, mənlik deyil, get, başına çarə qıl...

Doğrudu, idarədə işçilərin hamısının işlərini düzəltmək müşkül məsələydi. Başa düşməyənlər, ya da bilə-bilə ona qarşı çıxanlar vardı. Rəis ayıq adam olduğundan az müddətdə onların da hamısının dabbaqda gönlərinə bələd olmuşdu. Kişinin dəqiqliyinə, sözübütövlüyünə, diqqətinə, hazırcavablığına söz ola bilməzdi. Həm də ciddi idi. Dediği yerdən kəsməzdi. Acı sözünü bir batman balla yemək olmazdı...

Səhərdən Cümşüd özünü birtəhər hiss eləyirdi. Ürəyinə dammışdı ki, nə isə xoşagəlməz bir hadisə baş verəcək, oturduğu yerdə qanını kimsə qaraldacaq. Ona görə də o, danışqlarını da, hərəkətlərini də tam nəzarətdə saxlamağa çalışırdı. Tez-tez də özü-özünə: — Allah, xeyirlisindən elə, — deyirdi. Günortaya

yaxın katibə əlində bir stəkan çayla otağa girdi:

— Cümşüd müəllim, Talib qəbulunuza gəlib. Sizi görmək istəyir. Nə deyirsiniz, gəlsin, gəlməsin?

— Hansı Talib?

— Həmişə üzütüklü, əltoğlusu kimi əl-ayağa dolaşan, bina-nın böyründə canamazını sərrib namaz qılan fəhlə var ey, o kişi.

Bu sözləri eşidən rəisin üzü bozardı. İti nəzərlərlə katibənin üzünə baxdı. Katibə danışığının rəisin xoşuna gəlmədiyini dərhal anladı. Sözüne necə düzəliş verəcəyini bilməyib susdu. Rəis də bunu başa düşüb sakitcə dedi:

— Qarıda saxlama, de, gəlsin.

Katibə kabinetdən ayağını çələ qoyar-qoymaz Talib tələm-tələsik içəri girdi. Rəis başını qaldıraraq onun üzünə baxdı. Talib bir balaca özünü yığışdırdı, əlini çal saqqalına çəkib sırtıq-sırtıq qımışdı. Sanki bununla rəisə bağlılanması üçün yalvarırdı. Sonra da miskin nəzərlə Cümşüdü üzünə baxıb dedi:

— Rəis, əyləşmək olarmı?

— Olar.

Sıxıntı burulğanında çabalayan Talib əzilə-büzülə oturdu. Dərindən nəfəs alıb bir "ah" da çəkdi. Cümşüd onu altdan-altından süzdü. Talibin gözləri rəisi tutdu. O, dərhal fikirləşdi ki, mən bu kişini hardasa görmüşəm. Mənə çox tanış gəlir. Sonra da öz-özünə dedi: — Harda görəcəm? Əlbəttə, tikintidə.

Talib çəkinə-çəkinə dilləndi:

— Rəis, gəlmişəm, sizdən xahiş eləyəm.

— Buyur, eşidirəm.

— Mənim külfətim ağırdı. Böyük oğlum məşin qəzasına düşüb, dünyasını dəyişib...

Bu sözləri eşidən rəisin başına elə bil bir qazan qaynar su tökdülər. Keçmiş həyatını xatırladı. Atasının qəzaya düşməsi, anasının faciəli ölümü, özünün acınacaqlı taleyi gəlib durdu gözləri önündə. Kişinin sanki nitqi qurudu, nə danışacağını bilmə-

di. İstədi desin ki, Talib, o faciə, faciənin törətdiyi dəhşətli həyat mənə də tanışdı... Talib üç başdan ibarət öz ailəsinin, həyat yoldaşı ilə birlikdə üç nəfər də rəhmətliyin külfətinin onun ümidinə qaldığını bildirdi. Xahiş etdi ki, yeddi baş ailə üzvünün quru çörəyini versin. — Rəis mümkünsə, ya mənim məvacibimi artırın, ya da işimi dəyişin, ağır olsa da, eybi yoxdu, işləyəyəm. Heç olmasa, uşaqların qarnını doyduraram. Çörək üçün göz yaşları tökməzlər...

Ürəyi yumşalan rəis Talibi axıra qədər dinləyib, onun gözlərinin içinə baxdı. Bir anlığa o, Talibin böyük, oynaq, qonur gözlərinin cazibəsindən çıxıb bilmədi. Onun gözlərində bir yaxınlıq, doğmalılıq duydu. Qohum-əqrəbası olmadığını güman eləyib düşündü ki, insan qərribə məxluqdu, yazığı gələnlərdə hardasa, özünə bir yaxınlıq görür, həmdəm axtarır.

Handan-hana soruşdu:

— Talib, neçə yaşın var?

— Yaşdan danışma, rəis, yetmiş haqlamışam.

— Maşallah, özünü yaxşı saxlamısan. Bədəncə də sağlam-san. Sənə o yaş vermək olmaz.

— Rəis, Allah kasıblığın üzünü qara eləsin. Oğlumun ölümü, nəvələrimin sınıqlığı, gəlinimin boynubüküklüyü məni çox sıxdı, düzünü desəm, əldən saldı. Cavan gəlin oturub evdə. El məsəli var: "Namusu itə atıblar, it yeməyib"... Baxammıram gözlərinə. Yoxsa, vallah, qocalmaq nədi, bilməzdim. Anadan olandan xəstələnməmişəm. Dərmanın dadı acıdı-şirindi, bilmirəm. Heç baş ağrısı da görməmişəm...

— Harda yaşayırsan? Ev şəraitin necədi?

— Keşlə qəsəbəsində — gecəqondularda yaşayıram. Cavan vaxtı üçotaqlı daxma almışdım. İkisini də yanında tikdirdim. Kirayə verdim. Uşaqları birtəhər böyütdüm. Allah haqdı, adil-di. İndi də o evlər karıma gəlir. Üçotaqlıda özümlə arvad-uşaqlarım, ikiotaqlıda gəlinlə nəvələr yaşayırlar.

— Öz uşaqların böyük olarlar?

— Hə... İşsiz-gücsüz oturublar evdə. Kimə nə deyəsən? Onlar da çörəyi məndən gözləyirlər. Uşağın gərək özündə ola. Atalar yaxşı deyib: “Quyuya su tökməklə sulu olmaz, gərək quyunun özündə su ola”.

— Görünür, Talib kişi, pis tərbiyəçisən. Onları uşaqlıqdan işə, əməyə öyrətmək lazım idi. Öyrətməmişən, indi də cəzasını çəkirsən. Arvadla necəsən?

Talib gülümsündü:

— Ölü şeydi...

— O, uşaqların tərəfindədi, yoxsa sənin.

— Ölüünün nə fərqi var, o üzdə durdu, ya bu üzdə.

— Onda uşaqları başa sal, yoxsa, gələcəkdə vəziyyətin lap çətin olar.

— Hə. Düz deyirsən, rəis. İndi də bir söz deyən kimi, üstümə çımxırırlar. Az qala gözümü çıxarsınlar. O nəvələrin işi olmasa, vallah, canımı götürüb gedərəm əllərimlə tikib-yaratdığım xarabadan. Nə olar, doğma evim olanda. Canından bezən cinayətə də gedər.

— Get. Üç gün mənə vaxt ver, düşünüm. Nəvələrinə görə, bəlkə, sənə şərait yarada bildim.

Talib rəisə xoş sözlər deyə-deyə, dua oxuya-oxuya kabinetdən çıxıb getdi. Ancaq özü getdi, gözləri qaldı. O da rəisi əcəb işə saldı. Onun gözlərində elə bil şeytan əməli vardı. O, gedəndən sonra da gözləri Cümşüdün ürəyinə əsməcə gətirdi, qanını qıcıqlandırdı. Bir müddət fikirləşdi, sonunu heç hara çıxara bilməyib — Mən də qərribə adamam, — dedi. Bu dolaşq fikri bir-dəfəlik başından çıxarıb atmağa çalışdı. Kişinin özündən qabaq gözlərini ürəyinə yaxın buraxan rəisə "Talib" adı da hələ ki bir şey demirdi. Soruşsaydın, o, bəlkə, belə bir adı çoxdan unutmuşdu. Nə qədər çalışsa da, Talib adlı adamı yadına sala bilmədi.

Görüşün üçüncü günü Talib qapını kəsdi. Tikinti sahəsini

gəzən, işçilərə göstərişlərini verən rəis kabinetə qayıdanda onu katibənin otağında gördü. Rəis kabinetinə keçib özünə bir balaca düzəliş verdikdən sonra katibəsinə dedi:

— Taliba de, qapı arxasında dayanmasın, gəlsin, müavini də çağır.

Müavinlə Talib otağa girdilər. Rəisin əl işarəsi ilə əyləşdilər. Rəis üzünü müavini Nəsirə tutub gülümsünə-gülümsünə soruşdu:

— Bu kişini tanıyırsanmı? Necə işçidi?

— Tanıyıram, bu, qırx ilə yaxındı bizdə işləyir, belə də.

— Necə yəni belə?

— Tərəzinin gözünə qoysaq, müsbəti ilə mənfi taraz gələr.

— Deməli, miyanə.

Sonra rəis üzünü Taliba tutdu:

— Deyilənlə razısanmı?

Nəsirə verdiyi xarakteristika Talibi tam təmin eləməsə də, o deməyə başqa söz tapamırdı. Qızarıb pörtüdü. Xəcalətin gətirdiyi təbəssüm içərisində çiyinlərini çəkməklə kifayətləndi. Rəisin gözləri qeyri-ixtiyari yenə də Talibin gözlərinə dikildi. Müəmmalı hisslər, dolaşq düşüncələr seli yenə rəisi çaşdırdı. Ürəyinə yüz cür fikir gətirdi. Dillər üyüdüb töksə də, rəisin ürəyinə nə bir şey damır, nə də başına əlavə bir fikir gəlirdi. Çəşmə baş qalan rəis handan-hana özünə gəlib müavinə dedi:

— Bu kişinin böyük ailəsi var. Dediyyə görə, oğlunun da ailəsi başsız qalıb. Maddi imkanları aşağıdı. Kadrlar şöbəsinin rəisi ilə, hesabdarla, həmkarların sədri ilə danışın, heç olmasa, bir dəfə bunun məvacibini artırın. Özü də çalışsın, tərəzinin müsbətə olan gözünü ağırlaşdırsın.

— Baş üstə.

Talib təşəkkürünü bildirib sevincək kabinetdən çıxdı. Gözləri rəisin yanında qaldı...

Aradan xeyli keçmişdi. Talibin gözlərinin cızdığı cizgilərin

üstünü toz basmışdı. Rəisin işləri çox olduğundan, o barədə düşünmək imkanı da yox idi. Adi axşamlardan birində Cümşüd qəribə yuxu gördü: Uşaqlıq həyatı. Atasının ölüm xəbəri. Anası. Uşaqlıq çağlarında törədilən həngamə. Hamısı da ala-bula. Başqa sözlə, hərəsi bir tərzdə, bir çalardə. Cümşüd bunların arasında bir cüt göz gördü. Dərhal da qışqırıb yuxudan hövlnak oyanı. Onu tər basmışdı. Halsızlıq içində yatağındaca oturub qaldı. Dərindən nəfəs aldı. Handan-hana özünə gəlib dedi:

— Gözlər o gözlərdi. Otuz beş il ürəyimdə izini qoyan, məni yandırır yaxan gözlər. Sən demə, neçə vaxtdı bir təşkilatdayıqmış, birlikdə işləyirikmiş...

Cümşüd bir anlığa uşaqlaşdı. Kövrək xatirələr çözüldü yaddaşında. Həyatının ürəkyaandırıcı, qəlbsusdurucu anlarını təzədən yaşamağa başladı. Onu dəhşət bürüdü. Özü də hiss etmədən bu yaşda kişinin gözlərinin acı yaşları yanaqlarından üzünə süzülürdü. O, indi anladı ki, Talıbın gözlərinin cazibəsi, yaxınlığı, doğmalığı nədən imiş? Gözlər nə yaman şeymiş?.. Cümşüd hansı qüvvənin təsiri altındasa, öz-özünə dedi:

— Yalandı! Hamısı fırlıdaqdı Talıbın dedikləri! Ola bilsin, oğlunun faciəli ölümü də uydurmadı. O, namus nə olduğunu qanmaz! İnsaniyyətdən xəbərsiz bu adam xeyirxahlıq nədi bilməz! O, oğul ailəsi — nəvə, gəlin saxlayan da deyil! O, vəhşidi! Mənsə yuxudayam. Əli-qolu bağlı qul tək şeytan xilqətli bir məxluqun xidmətindəyəm!

* *
*

Rəisin xeyirxahlığından bir dəfə yararlanan Talıb yenidən Cümşüdü qəbuluna gəldi. Rəisi xeyli tərifləyib ürəyindəkiləri açdı:

— Mənə həmişə kömək eləmişiz, əl tutmusuz. Pullar inflyasiya-

siyaya gedir. Mümkünsə, mənə bir az da kömək eləyin, rəis. Allah da sizdən mərhəmətini əsirgəməz...

Rəis gülümsündü. Çöhrəsinə sanki nur çiləndi. Sonra Talıbın gözlərinin içinə baxdı. Keçən görüşlərdən fərqli olaraq onun gözlərindən sünilik, əclafıq, nadanlıq, binamusluq oxuyurdu rəis. O, uşaqlıq həyatının kiçik tarixçəsini açmaq üçün çox düşündü, çox götür-qoy elədi və Talıba belə bir sual verdi:

— Qonşunuz Güllü xala dururmu?

Talib tutuldu, əvvəl nə deyəcəyini bilmədi, sonra da suala sualla cavab verdi:

— Siz onu hardan tanıyırsız?

— Onun sənə dəxli yoxdu. Mənim sualıma cavab vermədin, Talib kişi. Deyirəm, Güllü xala yaşayırmı?

— Yox!

— Allah ona rəhmət eləsin. Yaxşı adam idi. Uşaqlarından kimlər var?

— Güllü qızlarını ərə verdi. Özü də evlərini satıb, kiçik qızının evinə köçdü. Sonra da...

— A ha.... Talib kişi, pislər olduğu kimi, yaxşılar da çoxdu həyatda.

— Hə ...Rəis, yaxşı odu ki, bu dünyasından kəfənlə ayrılır. Özü ilə başqa şey aparmır.

— İt kimi gəbərənlər də var, Talib kişi.

— Mən kəfənlə gedənləri deyirəm, rəis.

— Çox şey aparsaydılar, neyləyəcəkdilər?

— Kəsiblərin ürəyi dayanardı, rəis.

— Dayanmış ürək bir də dayanarmı?

— Əşi, savadsız adamam, sözdü, deyirəm də.

— Cahilliyin savadsızlıqıdır. Bunu mən də başa düşürəm, bəs hiyləgərliyin, xəyanətin nədəndi?!

— Əstəğfərullah... A Tövbə... Məndə elə şey ola bilməz.

Rəis əvvəl kinayəli gülümsündü. Sonra onun gözləri kabine-

tin küncünə dikildi. Sifəti ağappaq ağardı. Alnında kiçik tər dənəcikləri göründü. Dərindən nəfəs alıb sakit-sakit danışmağa başladı:

— Talıb, hər nə üçün gəlmisənsə, narahat olma, dediklərini eləyəcəm. Bundan sonra da sənə həmişə qayğı göstərəcəm. Arxayın ola bilərsən.

— Allah sənə ömür versin, rəis!

— Sənə bir hekayə danışacam. Ancaq səbrli ol, sözümü kəsmə, axıra qədər dinlə məni.

— Buyurun, rəis.

Adını unutduğum bir cavan yazıçı başına gələnləri hekayəsində belə qələmə almışdı:

“Hər şey olduğu kimi yadımdadı. Heç vaxt da unudulan deyil. Həyatımın ən ağır, iztirablı anları məni beş yaşında çulğaladı. Onda balaca, çılız bir uşaq idim. Heç nəyə gücüm çatmırdı. Atam maşın qəzasına düşüb öləndə anam yataqda ağır xəstəydi. Həmişə hərarəti yüksək olardı. Anam elə öskürürdü, səsini eşidənlər güman eləyirdilər ki, indi, ya da bir saatdan sonra ürək-öhbəsi dağım-duğum olub ağzından töküləcək... Mənim sə əlimdən ağlamaqdan savayı heç bir iş gəlmirdi. O zaman bir qadın qonşumuz vardı. Mən ona — “xala” — deyərdim. O, anamın üstünə həkim çağırırdı. Həkim ev-əşiyimizə baxıb bizdən pul qopara bilməyəcəyini düşündü. Xalanın xahişminnətilə anamın hərarətini, nəbzini, təzyiqini “xala-xətrin qalması” — deyə müayinə elədikdən sonra kiçik kağıza bir neçə dərman adı yazıb stolun üstünə qoydu. Özü getdi. Xala anamın dərman-davasını da öz pulu ilə aldı. Evindən anama tez-tez isti şorba bişirib gətirirdi. Anam da hamısını içməzdi. Deyərdi, boğazımdan keçmir. O, şorbanın yarısını mənə verərdi. Yataqda günü ağrı-acıqlarla, ağlayıb-sıtqamaqla keçən anamın o xalayla söhbətini özüm eşitdim: — Ölümümdən qorxmuram. Məni qorxudan uşağımın kimsəsizliyidi. Ərim qardaşıma çox

inanırdı. Onunla nəfəs alırdı. Ona canını da qurban verərdi. Hər yerdə qardaşını özündən üstün tutardı. Mən də qaynıma inanar, ərimin sözlərinə etiraz eləməzdim. Atalar yaxşı deyib: “Özü yıxılan ağlamaz”. Nə qədər yerində deyilmiş, ibrətəməz sözlər idi. Ərim öz halalca puluyla evi — ürəyi xoş olsun, — deyə qaynımın adına alanda da elə bil dilim-ağzım bağlandı. Lal oldum. “Pulunla aldığı evi niyə öz adına rəsmiləşdirmirsən” — demədim. Görünür, qismət beləymiş. Nə isə... Ərimlə bir daha üzləşməyəcəklər, — deyə indi qaynımın arvadı da bir neçə dəfə bizi məcbur eləyirlər ki, evimizdən çıxmaq. Bizi polislə, məhkəməylə hədələyirlər. Qanun onların tərəfindədi. Xəstə adamam, hara gedim, bilmirəm? Elə bil uşağı vurub qoltuğuma evdən çıxdım. Kirayə pulunu kimdən alıb verəcəm? Mən ölsəm, balam arada qalacaq...”

Bu sözləri eşidəndə uşaq qəlbim elə bil qırıldı. Dünya gözlərimdə çökdü. Sanki həyatım məhv oldu. Doğmaca əmimə bu yaşda nə deyə bilərdim? Heç nə?! Ancaq anama yazığım gəlirdi...

Talib özündə deyildi. Qıpqırmızı qızarmışdı. Elə bil heç nə eşitmirdi, heç nə anlamırdı. Bir neçə dəfə udqundu. Dərindən nəfəs aldı. Oturduğu stulda burcuxdu. Stulun cırıltısı açıq-aydın eşidildi...

Rəis davam elədi:

— Aradan bir neçə gün keçmişdi. Axşam qaş qaralanda əmim bizə gəldi. Anamın xalayla o günkü söhbətindən sonra mən əmimi görmək istəmədim. Üzünə baxmağa cəsarət eləmədim. Ancaq qorxudan dizlərim əsirdi. Anam qalxıb yorğanına bürünərək, yatdığı çarpayının ortasında oturdu. Əmim olduqca əsəbi görünürdü. O, mənim üzümə belə baxmadan anama dedi:

— Adama nə qədər deyərlər, özünü yer tapın? Sən başa düşürsən xəstəliyinin vərəm olduğunu?! Mənim ailəm, uşaqlarım yazıqdı. Mən razı ola bilmərəm ki, sən onlara da vərəm

yoluxdurasan! Yarım saata yığışın, evdən çıxın! Yoxsa, özüm sizi bayıra atacam.

Gözləri yaşla dolan anam mənim üzümə baxdı. Gedib onun çarpayısına sığındım və balaca ovuclarımla gözlərimi ovuşdura-ovuşdura ağlamağa başladım.

Gücü tükənən, sağlamlığı itən anam əmimə dedi:

— Bəs qardaşının bu tifili necə olsun?

Əmim dərhal cavab verdi:

— Onu özün bilərsən. Mənə dəxli yoxdu.

Bu sözləri deyən əmim qarını var gücü ilə vurub getdi. Bir neçə dəqiqə anam dinməz-söyləməz oturduğu yerdə qaldı. Nəse fikirləşdi. Çarpayından çətinliklə düşüb paltarlarını geyindi. Mənə də geyinməkdə kömək elədi. Olan-qalanımızı oradaca atıb, təkcə atamın isti gödəkçəsini götürüb, son dəfə o həyətdən çıxdıq. Payızın son ayı olduğundan soyuq, sazaq adamı kəsirdi. Hara gedəcəyimizi bilməyib tikinti obyektinə gəldik. Gözətçinin gözünü oğurlayıb binaya girdik. İçəri zil qaranlıq idi, göz-gözü görmürdü. Yaş divarlar adamı özünə maqnit kimi çəkirdi. Mən titrədirdim. Anam atamın gödəkçəsini mənə geyindirdi:

— Yataq, sabah açılısın, görək başımıza nə çarə qılırıq.

Mən həyəcanlandım:

— Ana, burda adam yatar, itlər gəlib bizi parçalayar?

— Qorxma, it yatan adama toxunmaz.

Biz gecəni orda yatdıq. Səhər ayılıb anamı səslədim. Nə qədər silkələdimsə, oyada bilmədim. Hönkür-hönkür ağladım. Səsimə tikintinin gözətçisi, sonra da orda işləyənlər gəldilər. Yaşlı bir kişi anama baxıb dedi:

— Bu ki çoxdan ölüb.

Az qala ürəyim dayanacaqdı. Öz-özümə düşündüm ki, daha anam da yoxdu, olmayacaq da...

Rəis sözünə ara verib Talıbın üzünə baxdı. Talıb fikrə getmişdi... Rəis sözünə davam elədi:

— İşçilər polisə məlumat verdilər. Anamın meyidini harasa apardılar. Mən polis şöbəsində qaldım. Elə həmin gün də məni uşaq evinə verdilər. Orda özümə dostlar tapdım. Böyüyüb boyabaşa çatdım. Oxudum, diplom aldım. Hazırda böyük bir kollektivə rəhbərlik eləyirəm. Əmimlə düz otuz beş il sonra təsadüfən görüşdüm. Dəyişməyən təkcə onun gözləriydi. Yəqin ki, bir də qanıydı. Bir-birimizi tanımasaq da, xeyli müddət onun gözləri mənə rahatlıq vermədi. Nə yaxşı ki, yuxuda hər şey mənə əyan oldu.

Bu, cavan yazıcının yazdığı hekayədi, Talıb kişi. O əminin oğlana “Qardaşoğlu” deyər müraciət etməyə haqqı varmı?

— Yox!..

— Oğlanın o adama “əmi” deməyə dili gələrmə?!

— Yox!

— Desə də, oğlanın valideynlərinin ruhu yaramaz “qardaşı”, nadan “qayını” bağışlayarmı?!

— Yox!

— Belə əminin yaşamağa, başına papaq qoymağa, mən də “kişiyəm” deməyə mənəvi gücü, qüdrəti olarmı?!

— Yox!

— Pul üçün, bir kasa yal üçün varlığını satandan insaniyyət hissləri gözləməyə dəyərmə?!

— Yox...

Handan-hana özünü ələ alan Talıb kişi — yaralı canavar kimi zarıdı. Taqətsiz halda başını o tərəf-bu tərəfə buladı, sonra da sürünə-sürünə kabinetdən çıxdı.

Yarım saat keçər-keçməz idarəyə xəbər yayıldı. Talıb on yeddi mərtəbəli binanın üstündən özünü atıb: İntihar edib!

ÖVLAD DƏRDİ

Ağlıma da gətirə bilməzdim ki, mənim qızım Şölə narkoman olar. Axı, bu zəhrimara o hardan və necə tutula bilərdi? Mən onu atasız böyütsəm də, bütün diqqətimi onun üzərində cəmləşdirmişdim. Əcəb işə düşmüşəm. Oturub-durub fikirləşirəm: narkotikə xərclədiyi pulları o hardan ala bilərdi? Doğrusu, çaşıb qalmışam. Balamın taleyi ilə oynayan bu əcaib hadisə hansı şəraitdə baş verib? Mən kimə deyə bilərəm ki, əziz balam narkomandı. O, daha məni eşitmir. Məni özünə ana hesab eləmir. Vaxtı-bivaxtı yoxdu. Küçələr, kazinolar, kafelər, gecə barları balamı əlimdən alıb. Yox, mən buna dözə bilmərəm. Mənə təsir eləyən odur ki, özü üçün yaşayan analardan olmamışam, indi də elə deyiləm. Gecə-gündüz çalışmışam ki, tək birçə qızımı xoşbəxt eləyim. Onu səadətli günlərə çatdırım. Bir az əvvəl polis şöbəsində qızımı kefli görəndə dəhşətə gəldim. Onun özü ağılda qızlarla, oğlanlarla bütün əndazələri aşan zaraflatlarını, əxlaq normalarını bir göz qırpımında pozan, məndən və eləcə də polislərdən abır-həya eləməyən, əndazədən uzaq hərəkətləri məni indi də yandırır-yaxır. Bəyəm, mən qızımı beləmi böyütmüşdüm? O, deyəndə ki, mən özüm-özümə cavabdehəm, anam necə yaşayar özü bilər, mən həyat tərzimi müəyyənləşdirmişəm, onda elə bildim ki, ya yuxudayam, eşitdiklərimin hamısı rüyadır, yaxud da qızım hansısa roldadı, dedikləri də oynadığı rolun sözləridi. Etiraf edirəm ki, dediklərim heç də özümə haqq qazandırmaq niyyəti güdmür. Qətiyyənlə mən özümə bəraət qazandırmaq fikrində deyiləm. Buna ehtiyacım da yoxdu. Onsuz da mənə olan olub. Dişimlə-dırnağımla çörək qazanıb, atasız

uşaq böyütmüşəm. Ona görə yox ki, onu küçənin, əxlaqsız insanların arasına ötürüm. Etiraf eləyim ki, baş verən hadisə mənim diri-diri ölümümdü. Mən indi kimə nə deyə bilərəm?! Deməyimin mənası olacaqdımı?! Qızımın əxlaqi pozğunluğunu anamdan, bacımdan gizlətməklə kimi aldadıram?! Dünyada ən çətin, ən ağılsız şey mənə insanın özü-özünü aldatmasıdır; üzde bir, daxildə tamam başqa bir aləmdə yaşamasıdır. Bu yaşam mə-nə də, qızıma da bundan sonra bir şey verəcəkmimi? Əlbəttə, yox! Gözlərim necə yumulubmuş ki, qarşımda hansı hadisələrin baş verməsindən xəbərsiz olmuşam. Hissiyatım necə ölüb ki, qızımın danışığında, hərəkətlərindən heç nə anlamamışam. İdrakım elə korşalıbmış ki, onda baş verən dəyişmələri tuta bilməmişəm. Bütün həyatımı səadətə qurban verməyə hazır olduğum qızımda heç bir dəyər hiss eləmirəm. O, polis idarəsində mənim və müstəntiqin gözləri qarşısında oğlanın qucağında oturub, qıçlarını yelləyər-yelləyər: — Necə yaşamaq lazım olduğunu hamıdan yaxşı bilirəm, gələcək həyatım üçün də özüm məsuliyyət daşıyıram — deməsi ürəyimi çatladır. Mən heç kimə pis gün arzulamamışam. “Cəhənnəmə gedən özünə yoldaş istəyər” deyirlər. Mən qətiyyənlə o fikirdə deyiləm. Allah heç bir valideynin övladını o yola salmasın. Onu da anlayıram ki, mənim dərdimi anlamaq o qədər də asan deyil. Buna şübhə ilə yanaşanlar mənim vəziyyətimə düşməlidir, mənim dərdimi yaşamalılardı. Əks halda, onlar məni dərk eləyər bilməzlər. Dərdimi özüm də istəmədən, qeyri-ixtiyari dilimə gətirdiyimə görə məni qınamayın. Axı mən anayam! Qızımın keçmişi də, indisi də, sabahı da mənimlə bağlıdır! O, həm də mənim davamçımdır! Gələcək həyatımdır! Düşünən beynimdır! Belə baxanda mən bütün varlığımı itirmişəm! Ağılsızlığım ucbatından özümü itirmişəm!

Mən bütün bunları bilə-bilə, qana-qana qızıma yaxınlaşıb onu oğlanın qucağından düşürmək istədim. İşə fikir verin ki, mənim doğma balam oğlanın qucağından düşmək, qızarıb-pört-

mək əvəzinə, qollarını açıb onun boynunu qucaqladı. Oğlan isə onun belindən bərk-bərk tutaraq özünə sıxdı. Bu iyrenc hərəkətlərdən qızım da, kimliyini bilmədiyim bu oğlan da məmnunluq duyurdular. Qəribədi ki, onların bu hərəkətlərini müşahidə eləyən polis nəfərləri də bir-birilərinə göz vurub gülüşürdülər. Sanki maraqlı bir tamaşadan ləzzət alırdılar. Masa arxasında əyləşən dolu bədənlə, gödək boylu, qarayanız, dazbaş mayor hırıdayaraq dedi:

— Mane olmayın, az qalıb, tezliklə qurtaracaqlar, onda hər şey yoluna düşər.

Mən mayorun ikimənalı sözlərini anlasam da, ağartmaq istəmədim. Onsuz da öz xəcalətim özümə bəs idi. Onu da düşündüm ki, bu sözü deyən mayor mənə daha kinayəli, daha tənəli sözlər deyə bilər. Bir də onu düşündüm ki, görəsən, bu mayorun ailəsi, uşağı, anası, bacısı yoxdur? Olsaydı, bu qədər qeyrətsizlik eləməzdi. Onun yanında əyləşən cavan polis nəfəri dözməyib dedi:

— Qadımdan ayıbdı, heyvanları rədd eləyin! Onlarla söhbəti sonraya saxlayın! Ona kimi də zəhrimarinin təsiri itsin! Onda suallarımıza daha yaxşı cavab alarıq!

Oğlanın sözü mənim xoşuma gəldi. Qeyri-iradi olaraq, sözü-nə tərəfdar çıxdım və ürəyimdə ona təşəkkürümü bildirdim. Qızım ilə birgə həbs olunan yoldaşları bəzən lap hədlərini aşır, polis nəfərlərinə də girir, hər şeyə hazır olduqlarını bildirirdilər. Bunları görcək mən yenidən qızıma yanaşdım, özümü saxlaya bilməyib, düz gözlərinin içinə tüpürdüm. Elə bu vaxt polis nəfərlərindən biri cəld qolumdan tutub: — Ana, — deyə məni geri-yə çəkdi. Polisin qolunun gücündənmi, qıçlarımın bədənimə saxlamadığındanmi, ya nədənsə yıxıldım. Başım divara dəydi. Bütün bina başıma dolandı. Handan-hana özümə gəldim və həmin polis nəfərinin köməyi ilə ayağa qalxdım. Qızım hələ də başladığı işi davam etdirməkdəydi.

Mən daha qızımı ölmüş bilib qapıdan çıxdım. Kandarda xeyli adam dayanmışdı. Əvvəl nə üçün dayandıqlarını bilməsəm də, sonradan anladım ki, onlar da mən dərdli valideynlərdilər. Ancaq xəcalət çəkdiklərindən heç biri içəri keçmək istəmirdi. Çöldə hava üz-gözümü yaladıqca halım özümə qayıdırdı. Cəmi-cümlətəni on iki gün sonra məhkəmənin qərarı ilə narkotik maddələrdən istifadəyə görə dörd qızın, altı oğlanın hər biri cinayət məəcəlləsinin müvafiq maddələrilə beş-səkkiz il müddətinə həbs düşərgəsinə göndərildilər.

2000

TƏSADÜFİ GÖRÜŞ

Hava mülayim olsa da, ürəyi Zərdüştü bərk narahat eləyirdi. O, sakitləşmək, təmiz hava almaq üçün yaxınlıqdakı parka getdi. Hündür, qatranlı şam ağaclarının təmiz, sərin havasını udduqca özündə az da olsa, sakitlik duydu. Qərribə şeylər barədə fikirləşdi. Olub keçənləri bir-birinə caladıqca ürəyi qübar elədi. Gözlənilmədən Nəzrin onun qarşısında dayandı. Xatirələrin ağuşunda, arzuların, xəyalların qanadında düşüncələrə dalan Zərdüşt səmtini dəyişmək istəyirdi ki, Nəzrin qəsdən Ərəbzəngi kimi onun qarşısını kəsdi. Oğlan qeyri-ixtiyari ayaq saxlayıb qızın üzünə baxdı. Çoxdankı ayrılıqdan sonra bu görüş hər ikisinin ürəyincəydi. Zərdüşt bir qədər dəyişmişdi. Qapqara saçlarına dən düşmüşdü. Maşın qəzası nəticəsində xəstəxanaya düşüb xeyli zəifləmişdi. Ürəyi də hərdənbir ona sədaqətsizlik göstərirdi. Zərdüştün qəzaya uğramasından, yenicə evləndiyi Nabatın qəza zamanı ölümündən tam xəbərsiz olan Nəzrin demək olar ki, tələbəkə necə vardı, elə də qalmışdı. Onda zahiri gözəlliklə yanaşı, mübhəm bir cazibədarlıq da duyulurdu. Kinküdurətdən uzaq qızın mehriban, məhzun baxışlarından Zərdüştün üstünə elə bil xoş duyğu yağır. Onun xoşbəxtlik ifadə edən üzünə misilsiz bir sevinc, qayğıkeşlik hissləri hakim kəsilmişdi. Bu xanımın çöhrəsi çox gözəl və cazibədar görünsə də, qəlbində hiss olunacaq kədər anılırdı. Üzünə baxan kimi uşaq tək təmizliyi, ürəyiaçıqlığı, insanlara dərin inamı olduğu özünü büruzə verirdi. O, hər cür hiyləgərlikdən, fitnə-fəsaddan uzaqıydı.

Nəzrinə çoxdan görmədiyindən Zərdüştün ürəyi atlandı. Həmişə başqalarının söz-söhbətindən həyalı, ismətli qız sayaq qo-

runan Zərdüşt bu dəfə qorxmadan, başından qarmaqarışlıq, nizamsız fikirlər keçirmədən Nəzrinlə birgə addımlamaq, keçmiş tələbəkə xatirələrini çözləmək ehtiyacı duydu. Oğlan ürəyindən keçənləri açanda Nəzrin də etiraz eləmədi. Birlikdə addımladılar. Tələbəkə illərinin əziz xatirələri çözlənir, hər ikisi o vaxtkı hissləri təzədən yaşamağa olurdular. Zərdüştə Nəzrin indinin tanışları olmadıqları kimi, onların yaşları da o yaşlar deyildi. İnsanlarla münasibətləri də, duyumları da, həyata baxışları da tamam başqalaşmışdı. Onları çəkindirəcək, başqa cür düşünməyə vadar edəcək psixoloji baryer də yox idi... Hər şeyi tam açıq danışa bilərdilər. İndi hər ikisinin yaşı otuza yaxınlaşırdı. Aralarındakı qarşılıqlı hörmət və ehtiram hələ də yaşayırdı. Bu adamların hər ikisi təsadüfi görüşdən məmnun idi.

Atası vaxtsız dünyasını dəyişdiyindən, xəstə, gücsüz, dörd az yaşlı uşağı olan anası tək qaldığından Zərdüşt təyinatını rayona almışdı. Bir qədər müəllim işləmişdi. Kiçik bacı-qardaşlarını yerbəyer eləmiş, sonra da ailə qurmuşdu. Bundan Nəzrin xəbər tutmuşdu. Aralarında bir söz olmasa da, o, içində saxladığı hissləri boğmağa məcbur olmuşdu. Bir neçə dəfə ona elçi göndərənələr olsa da, özünə uyğun adam olmadığından razılaşmamışdı. O vaxtdan şəhərdə qalıb universitetə laborant düzəlmişdi. Bir ildən artıq idi ki, universitetdə müəllim işləyirdi. Dissertasiya mövzusu götürmüşdü. Tədqiqatla məşğul idi...

Onlar gəzə-gəzə gəlib bir skamyada öyləşdilər.

Nəzrin soruşdu:

— Zərdüşt, neçə uşağın var?

Zərdüştün rəngi ağardı. Sonra dərindən ah çəkib başına gəllənləri bircə-bircə danışmağa başladı. İndi birdəfəlik şəhərə köçüb gəldiyini bildirdi. Nəzrin bir söz deməsə də, içində bir niskil oyandı. Zərdüşt özünü ələ alıb dedi:

— Vaxtı ilə ayrıldığımız Nəzrinsən. Necə vardın elə. Sevini-rəm ki, ali məktəbdə işləyirsən. Elmi fəaliyyətlə məşğulsan.

Rayona gedəndən sonra dostlarımızın bir çoxu ilə əlaqələrim qırıldı. Bir müddət səndən də xəbər tuta bilmədim. Əlbəttə, biz oğlanlar qızlarımızı axtarmalıydıq. Nə isə... Səni axtarmadığım üçün də günahkaram.

— Yox, Zərdüşt, heç də elə deyil. Mən də əlaqə yarada bilərdim.

— Yəqin ki, bir söz soruşsam, məni bağışlarsan.

— Bilirəm nə deyəcəksən, mən hələ ailə qurmamışam. Necə deyərlər...

Bu sözü eşitcək Zərdüştün qəlbində yatıb qalan köhnə, mübhəm hisslər tərpənməyə başladı. Əslinə qalsa, bu halı Nəzrin də keçirirdi. Neçə il əvvəl bir-birilərinə sezdirmədən, qəblərində ayrı-ayrılıqda ağır yük gəzdirən bu adamlar indi gərgin psixoloji hal keçirirdilər. Sözlərin tam mənasında bir-birilərinə nə deyəcəklərini bilmirdilər. Zərdüşt içində öz-özü ilə danışdı. Vaxtı ilə hissimi, sevgimi öz əllərimlə boğmuşam, indi mən sənə necə deyə bilərəm ki, Nəzrin, tələbə ikən mən səni sevirdim; yaranmış vəziyyət məni səndən ayırdı; gəl özümüzdü aldatmayaq, indiki hisslər də o hisslər deyil; mənə, vicdanlı, ləyaqətli və şərəfli adamlar üçün neçə illərin arxada qalmasının o qədər də təfəvütü yoxdu; onsuz da mən səni aldatmamışam, əhdimə xilaf çıxmamışam; bir-birimizin üzünə açıq gözlə dik baxa bilirik. Biz bu gün burdayıq və mən səni görəcəm ürəyimin çırpıntılarını duyuram, mən səni sevirəm... Zaman öz işini görür.

Bayaqdan bəri xəyala dalan Nəzrin də öz aləmindəydi: mənim qaysaqlanmış yaralarımın üstü sanki indi açılır. Nə gizlədim, neçə illərdi səndən ümidimi qırısam da, sənə olan pak və ülvə duyğularımın təsiri altında mürgüləməkdəydim. Həqiqi qadın sevgisi hər kəsin ömründə vur-tut bir dəfə doğulur, bir dəfə də ölür. Vaxtilə qəlbimdə doğulan sevginin hələ ölmədiyini duyurdum; pak, ülvə sevgi olan yerdə hər şey mümkündür; başqalarının dedi-qoduları, hansısa söz-söhbətləri ilə o qədər qarşılaş-

mışam ki... Həqarətli baxışlara, yersiz eyhamlara, istehzal atmacalara o qədər tuş gəlmişəm ki... Mən səhərdə doğulub böyümüşəm, burda oxuyub işləyirəm, bəzəmdə çox şey uydura bilərəm. Ancaq Allah bilir ki, təmizəm. Mənəvi boşluqları doldurmaq, daxili ehtiyacları ödəmək, vəhşi ehtirasları öldürmək üçün hər cür alçaqlıq eləyənlər var, mənim üçün də o sözləri deyə bilənlər tapılar. Ancaq təmizəm. Hisslərim ləkələnməyib, ismətim özümdədi...

Bu görüş Zərdüştə Nəzrinin hər ikisinin ürəyincə oldu. Hər sözündən, cümləsindən Nəzrinin mətanət və cəsarət sahibi olduğuna hələ tələbəlik illərindən hamıdan yaxşı bələd olan Zərdüşt onun söylədiklərinə inamla yanaşırdı. Nəzrin özünü nə qədər səmimi və inamlı göstərməyə çalışsa da, qaynayıb-qarısan fikirləri əvvəlki düşüncələrini də pərakəndə, xaotik vəziyyətə salırdı. Bu təsadüfi görüşdə-düşüncələrin hələ axara salınmadığı dar macalda, — açıq-açıqına bürüzə verməsə də, — əsəbi hal keçirdiyi məqamda söhbəti necə davam etdirəcəyini bilmirdi, tez-tez çaşıb qalırdı, kövrəlirdi, gözləri dolurdu. Hiss olunurdu ki, söhbəti təfərrüatı ilə axıra çatdırmağa onun gücü çatmayacaq.

Nəzrinə yaxşı bəlli idi ki, Zərdüştün ürəyi olduqca yumşaqdı və o, vicdanlı adamdı. Kimsənin barmağı qanasaydı, o ağrıları öz canında duyardı. Allah ona qərribə siqlət vermişdi. Düşmənin də halına acıyırdı. Onu yaxından tanıyanlar mübaliğəsiz-filansız deyərtilər: Allah Zərdüştə hər şeyi — kişiyyətə məxsus gözəllik, boy-buxun, ədalət, səxavət, sözübütövlük verir. Bircə qüsuru var: o da düşməninə də dost kimi yanaşmasıdır. Əlindən pislilik gəlmir onun. Anası həmişə deyərmiş: — Zərdüştü hamının sevincinə, kədərinə şərik çıxmaq üçün doğmuşam. Mən oğlumu elə böyütmüşəm, elə tərbiyə eləmişəm ki, heç kəs onun xilqətində naqislik tapa bilməz...

Nəzrinə gecikdirə biləcəyini düşünən Zərdüşt ayağa qalxdı:

— Gedək Nəzrin, yəqin ki, evdə səni gözləyirlər. Danışdıqlarımız təsadüfi görüşlərin söhbəti deyil.

— Mən səni evimizə dəvət eləyirəm, Zərdüşt. Mən anamla birlikdə qalırım. Qardaşım ailəlidir. Özünün də evi var. Anam sizi qiyabi tanıyır. Barənizdə xeyli məlumatlıdır.

— Məndən anana da salam söylə. Görüşümüz başqa vaxta qalsın.

Onlar telefon nömrəsini bir-birilərinə verdilər. Hər ikisi, — Zəngini gözləyəcəm, — dedi.

Nəzrin Zərdüştə qarşılaşdığı üçün sevinirdi. Danışıqlarından məmnun idi. Nəzrin gözdən itincə Zərdüşt kədərlə, qüssəylə onun arxasınca baxdı. Keçmiş xatirələrini başından qovub çıxarmağa nə qədər çalışsa da, bacarmadı. Əksinə, daha dərinliklərə gedir, lap çoxdan unudulmuş nöqtələrə sanki hərdən bir işıq seli axırdı. Nöqtələrin hər biri qəlbinin pünhan güşələrində yatmış hissləri titrədirdi. Hərəkətsiz hüceyrələr də buna məəttəl kimi beynində qarmaqarışq, dumanlı mənzərələr yaradırdı. Düşündükləri ona nə qədər rəhbərsiz, ala-toran görünsə də, xatirələri nə qədər acı, cansızca olsa da, o indiki görüş üçün sevinirdi. Dərindən nəfəs aldı. Bir neçə addım atıb getmək istədi. Görüşdən əvvəlki narahatlığını ürəyində yenidən duydu. Qayıdıb, bayaq qalxdığı oturmaqda əyləşdi. Öz-özünə düşündü: “Çox qərribədi. Nəzrinin gəlişi ilə ürək ağrıları necə də susmuşdu. Nəzrin getdi, ağrılar necə var, elə də gəldi...” Getdikcə ağrılar artmağa başladı. Zərdüştü yüngül tər basdı. Nəfəsi daraldı. Ürək döyüntüləri çoxaldı. Elə bu vaxt beş-altı yaşlı bir oğlan uşağı ilə bir kişi gəlib Zərdüştün yanında əyləşdilər. Kişi dərhal Zərdüştün vəziyyətini anladı. O, xəstəyə yardım göstərmək istədi. Zərdüşt halsız halda: — Məni tərptəmə, ürəyimdi, — dedi. Kişi dərhal təcili tibbi yardıma zəng çaldı. Parkdakı adamlar Zərdüştün yanında ayaq saxlayır, onunla maraqlanırdılar. Kişi xəstəyə kömək etmək imkanı olmayan bu adamlara yanlarında dayanma-

mağı məsləhət bildi. İnsafən adamlar da narahatlıq hissləri içərisində onlardan uzaqlaşdılar... Həkimlər hadisə yerinə gələndə xəstənin halı bir qədər də kəskinləşmişdi. Onlar elə orada — parkdaca ilk yardım göstərən xəstəni özləri ilə xəstəxanaya apar-dılar. Müayinədən keçirib reanimasiya şöbəsinə yerləşdirdilər. Sistemli müalicə başlandı.

*
*   *

Ayrılıqlarının ikinci günü idi ki, Nəzrin Zərdüştü evlərinə dəvət etmək istədi. O, bu məqsədlə də ona telefon açdı. Dəstəyi tibb bacısı götürdü. Nəzrin telefonda qız səsini eşitcək, əvvəl istədi səsini çıxarmasın, telefonu qapasın. Sonra fikrini dəyişdi. Nömrəyə səhvən düşdüyünü deyəndə tibb bacısı dərhal bildirdi:

— Xanım, telefon sahibi iki gündür ki, xəstəxanadadır. O, hazırda yuxulayıb, onu oyatmaq olmaz.

Gözlənilməz xəbərdən Nəzrin dəhşətə gəldi. Tibb bacısı müsahibinin özünü itirdiyini hiss edib xəstəxananın ünvanını, Zərdüştün reanimasiya şöbəsində olduğunu bildirdi.

Nəzrin soruşdu:

— Vəziyyəti necədir?

— Hələlik qəti söz deyə bilmərəm. Müalicə olunur.

Nəzrin vaxt itirmədən xəstəxanaya gəldi. Zərdüştə görüşə bilməsə də, həkim Tural Qasımoğlu ilə əlaqə saxladı. Həkim təskinlik verib, xəstənin infarkt olduğunu və tezliklə palataya köçürüləcəyini bildirdi. Nəzrin sanki donmuşdu. Danışa bilmirdi. Təkcə onu başa düşdü ki, ondan ayrıldıqdan təqribən yarım saat sonra Zərdüşt xəstələnib. O, öz-özünə düşündü: “Necə olub ki, Zərdüşt ağrı-acıları, vəziyyəti barədə mənə bircə kəlmə də söz deməyib. Axı niyə, niyə?” — sualına özlüyündə cavab tapmamayan Nəzrin fikirləşdi ki, yəqin məni narahat etmək istə-

məyib. Deməli, o, həm də xəstəliyin fəsadları barədə düşünməyib. Çox pis...

Nəzrin hər gün xəstəxanaya gəlir, həkimdən, tibb bacısından Zərdüşün vəziyyəti barədə məlumat alırdı. Xəstəxanada olmayan dərmanları şəhər apteklərindən tapıb gətirirdi. Onun hədsiz həyəcanlarını, ürək çırpıntılarını duyan tibb bacısı Nəzrindən soruşdu:

— Ərindi?

— Yox tələbə yoldaşımdı. Bir qrupda oxumuşuq.

Gülümsünüb çiyinlərini çəkən tibb bacısı daha bir söz demədi, dərmanları ondan alıb getdi.

Xəstəliyin altıncı günü Zərdüş təkadamlıq palataya köçürüldü. Onu görəndə özünü saxlaya bilməyən Nəzrinin gözləri doldu. O, gülləri dolabçanın üstündəki güldana qoyub, sonra da yavaş-yavaş yaxınlaşıb Zərdüşün yanağından öpdü və tez də otaqdan çıxdı. Zərdüşün də həyəcandan gözləri doldu. Bir anlığa ona elə gəldi ki, anadan indicə doğuldu. — Nəzrin xanım, xəstəni həyəcanlandırmaq olmaz — dedi Tural Qasımoğlu. Nəzrin əvvəl tutuldu. Ona elə gəldi ki, Zərdüşü öpməsindən, Zərdüşün həyəcanlanmasından həkim də xəbərdardı. O, diqqətlə həkimin üzünə baxdı. Həkim sözünə davam elədi: — Şükürlər olsun ki, xəstəni çətin vəziyyətdən çıxara bildik. Gərək bundan sonrasını qoruyaq. Siz də bizə köməkçi olmalısınız, xanım!

Nəzrin onda başa düşdü ki, həkim onun hərəkətindən xəbərsizdi. O, sadəcə olaraq öz tibbi məsləhətlərini verir... Doğrudu, bunları Nəzrin bilirdi. Ancaq o, bu neçə gündə qəlbindəki ağrı-acını, həyəcanını bir öpüşlə əritmişdi. Nəzrin özünə haqq qazandırarmış kimi düşündü: “Öpüş nə qədər yersiz olsa da, sevən qəlb üçün o qədər də qəbahət sayılmır”... O, hər gün evdə yemək-içmək hazırlayıb xəstəxanaya gəlir, xəstəyə qulluq göstərirdi. Kim nə deyir-desin, heç bir şeyin fərqi nə varmadan o, Zərdüşə xidməti özü üçün ləyaqət və şərəf sanırdı. Bu xanım Zər-

düşmə görə hər cür məşəqqətlərə, işgəncələrə dözməyə hazırıydı. Təki Zərdüş sağalıb ayağa qalxсын, sağlamlığı bərpa olunsun.

Adi günlərdən biriydi. Nəzrinin anası Aynur xanım oğlu Qorxmazla xəstəxanaya gəldilər. Zərdüşün vəziyyəti ilə maraqlandılar. Zərdüş üçün gətirdikləri paltarları tibb bacısına verdilər. Gedəndə Aynur xanım dedi:

— Oğlum, nə lazım olsa, Nəzrinə de, özün də utanma. Xəstələnmək eyib deyil. Şükür Allaha, yaxşısan. Bundan sonra gözləmək lazımdı. Tapşırımsam, Nəzrinlə Qorxmaz səninlə hər gün əlaqə saxlayacaqlar. Mən də gələcəm. Gərək tələsməyəsən. Tural Qasımoğlu çox nüfuzlu həkimdi. Onun bütün diqqəti sənin üstündədi...

Aynur xanımgil gedəndən sonra Zərdüş Nəzrinə dedi:

— Ailənizə çox əziyyət verirəm. Xəcalətinizdən necə...

Nəzrin Zərdüşün sözünü kəsdi, axıra qədər ona danışmağa imkan vermədi...

— Meyvə yeməyə həvəsin varmı?

— Yox!.. Söhbət elə.

— Nədən?

— Bilmirəm, Nəzrin. Səsini eşitmək istəyirəm...

Söz Nəzrinə silkələdi. Ancaq o, sözü eşitməzliyə vuraraq, tələbəklik həyatından, keçmiş xatirələrdən danışmağa başladı. Zərdüş nəfəs çəkmədən onu dinləyir, hər dənbir dərinə köks ötürürdü... Birdən Zərdüş dedi:

— Səni tapdığım üçün xoşbəxtəm, Nəzrin.

Nəzrin titrək səslə bildirdi:

— Mən də!..

Xəstəliyin iyirmi altıncı günü Zərdüş xəstəxanayı tərk etməliydə. Günortaya yaxın Aynur xanım da xəstəxanaya gəldi və təkidlə Zərdüşü tam sağalıncayədək öz evinə köçürtdü. Hər gün Nəzrin Zərdüşü açıq havada gəzdirir, onun sağlamlığının bər-

pasına çalışırdı. Bu ailəyə bütün varlığı ilə isnişən Zərdüşt özlüyündə Aynur xanımı ana, Qorxmazı qardaş, Nəzrini isə gələcək həyatının mənası sanırdı...

Cəmi-cümlətani dörd il sonra Zərdüştə Nəzrin üç yaşlı Nazəninin əllərindən tutaraq sevinə-sevinə məzun görüşünə getdilər.

2000

SEVGİ BƏLƏSİ

Sən və təmtəraqlı keçən nişan məclisində adaxlımla yuxarı başda əyləşib ən səadətli anlarımı yaşayırdım. Qonaqlar süfrə başında əyləşmişdilər. Böyük iştəha ilə yeyib-icir, çalınan oynaq musiqilərin ahəng və ritminə uyğun rəqs edir, əylənirdilər. Məndən ikicə yaş böyük olan adaxlım Fərəc ucaboy, qarayanız bir oğlanıydı. O, konservatoriyanı əla qiymətlərlə bitirmişdi. Ürəkləri ehtizaza gətirən, gözəl sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilən bir neçə əsərini mütəxəssislər yüksək dəyərləndirir və çaldığı musiqiləri böyük həvəslə dinləyirdilər. Tələbə dostları həmişə öz aralarında ona “Mayestro” deyərdilər. Doğrusu, Fərəci bilmirəm, bu söz mənim çox xoşuma gəlirdi... Professor İslamzadənin ziyafətdəki gözlənilməz təklifi hamının ürəyincə oldu:

— Əziz dostlar, biz bura mənim istedadlı yetirməm və gələcəyinə böyük ümid bəslədiyim Fərəclə, onun qənirsiz gözəl olan adaxlısı Şəbnəmin səbəb olduqları ziyafətə təşrif buyurmuşuq. Məclisə söz ola bilməz. Hər şey ürəyimizcədi. Ancaq məni bir şey narahat eləyir. Bu məclisə gələk, səbəbkarların səadətli günündə iştirak eləyək, Fərəcin yazdığı və çaldığı bir musiqini dinləməyib, durub əli ətəyimizdən uzun gedək? Bunu Allah da bizə bağışlamaz. Mən istəyirəm, əziz tələbəm Fərəc pianonun arxasına keçsin, ən çox sevdiyi bir musiqi nömrəsi ilə bizi feyziyab eləsin...

Professorun sözləri alqışlarla qarşılandı. Qəflətən professorla üzbəüz əyləşmiş, vaxtı ilə diplom rəhbərim olmuş, orta yaşlı, ağbəniz, qıvrım saçlı, həmişə mənə “Qızım” deyən Timruz xa-

nım sakitcə ayağa qalxdı. Onun təsirli səsi, aydın və səlis nitqi vardı. Danışarkən heç vaxt artıq söz işlətməzdi. Elə bil bu qadın tələbələrində sevgi, məhəbbət bəsləmək üçün doğulmuşdu. Tələbələri anaları qədər sevdikləri bu qadının fikirlərinin məntiqinə heyranlıqlarını gizlətmirdilər. Sözü həmişə yerində deyərdi. Heç vaxt, heç kimdən çəkinməzdi. Biz hamımız ona oxşamağa çalışardıq. Rəfiqələrimizdən heç kəs, Natiqədən savayı, onun kimi danışmağı bacarmazdı. Bu dəfə də Timruz xanım öz sözünü yerində dedi:

— Oxuyur Şəbnəm, onu pianinoda müşayiət edir Fərəc.

Bu elan Fərəclə məni çıxılmaz vəziyyətə saldı. Mən dərhal Fərəcin üzünə baxdım. O, sadəcə gülümsünüb çiyinlərini çəkdi. Doğrusu, Fərəcin bu hərəkətlərində razılıq əlamətləri duydum. Onun müşayiətilə oxumaq üçün ürəyim gedirdi. Ancaq birçə məsələ qarşımı kəsirdi. O da azərbaycanlı qızının öz nişan məclisində oxuması idi. Doğrusu, belə təcrübəni nə görmüşdüm, nə də eşitmişdim. Bu, mənim tərəfimdən ilk addım olacaqdı. Ancaq ilk təşəbbüs olduğundan mən çox utanırdım. Üz-gözüm alışıb yanırıdı. Alnımı, gözlərimin altını xırda tər damcılarını bürüyürdü. Qonaqlar da keçirdiyim psixoloji halı ya o anda hiss eləməyirdilər, ya da qəsdən fərqi nə varmaq istəmirdilər. Hərəkətə gəlməyimizi təkidlə tələb edirdilər. Mən narazı halda süfrə arxasında əyləşən atam Muradın, anam Mələyin üzünə baxdım. Əslində bu narazılıq ürəkdən gəlmirdi. Başqa sözlə, ifa üçün ürəyim getsə də, özümü elə aparmağa çalışırdım ki, guya həvəsim yoxdu. Çox çəkmədi ki, daxili hissiyatım artistliyimə üstün gəldi. Mən bu saxta görünüşümü çox saxlaya bilmədim. Oxumağa olan həvəsim üz-gözümdən oxunurdu. Elə bu vaxt anam atama sarı əyildi, onun qulağına nəsə pıçıldadı. Atam dərhal mənə başı ilə “Qalx” işarəsini verdi. Mən bu işarədən sonra nə qədər cəsarətlənsəm də, məclis iştirakçılarında utanır, həya eləyirdim. Elə bilirdim ki, ziyafətdən sonra hamı: — Bu nə sırtıq, hə-

yasız qızmış, — deyə məni mühakimə eləyəcək. Yenidən Fərəcə tərəf baxdım, professor İslamzadə: — Qalxın, utanmayın, bacarığınızı nümayiş elətdirin, bizi də sevindirin, — dedi. Daha bəhanə eləməyə yer qalmırdı. Fərəc qolumdan tutub məni də özü ilə ayağa qaldırdı. Biz birlikdə pianinoya tərəf addımladıq. O öz əsərini çalmağa başladı. Doğrusu, mən Fərəcin musiqisini bir çox sənətkarların ifasında eşitmişdim. Ancaq heç vaxt indiki qədər təsirlənməmişdim. Mənə elə gəlirdi ki, bu əsər mənə görə yazılıb. İndi də onu Fərəc mənim üçün çalır. Musiqinin təsirindən vəcdə gəlmişdim. Oxumağa başladım. Məni qəribə hal bürüdü. Adamları görüb utandığımından gözlərimi yumdum. Ürəyimdə Fərəclə, onun hissləri ilə yaşayırdım. Bir anlığa mənə elə gəldi ki, biz hər ikimiz böyük Yaradanın hüsurundayıq, onun hökmü ilə mələklər bizim nigahımıza imza atıb möhür vurmağa hazırlaşır. Mən o ilahi ələmdən ayrılmaq, bir də insanlar arasına enmək istəmirdim. Musiqi sona yetsə də, Fərəcin barmaqları pianonun dilləri üzərində gəzməsə də, onun çaldığı musiqinin sədaları altında hələ də uyumuşdum. Məni o ecazkar ələmdən, lal duyğuların ağışından ziyafət iştirakçılarının alqış səsləri, bir də Fərəcin qolumdan tutması ayıltı.

Qayıdıb yerimizdə əyləşsək də, hələ özümə gəlməmişdim. Mənə elə gəlirdi ki, ömrüm boyu bayaqkı duyğuları bir də bərpa eləyə bilməyəcəyəm, elə həzz almayacam. Fərəcə çalmaq, mənə oxumaq təklifini verən professoru və əziz müəllimimə də dönə-dönə təşəkkür eləyirdim. Razılıqları üçün atama da, anama da minnətdardım. Mən o gecə bütöv bir ömür yaşadım, dünyadan kamımı aldım. Sən demə, əsl yaşamaq ilahidən gələn nurun qətrəsidir. O zərrə bədəndə cilvələnmirsə, bəşər övladı: — Dünyaya gəlib yedim, içdim, gəzdim, gördüm, getdim... — deyə bilər.

O gecə mən ziyafətdəkiləri nə görür, nə də eşidirdim. Öz-özümə düşünürdüm: musiqinin gücü nə böyükmü?! Səslərin

ahəngi nə qədər qüdrətliymiş, ilahi?! Musiqinin gücü ilə iki bə-dəndə ilahinin yaratdığı duyğuların qovuşmasına mələklər də şahidlik edərmiş?! O qəribə anları yenidən yaşasam, ölməyə də hazırım...

Gecə gecədən keçirdi. Adamlar Fərəclə mənə yaxınlaşır, bizə ən xoş sözlərini ərməğan eləyir, sonra da valideynlərimizlə görüşüb ayrılırdılar. Ziyafət zalında çox az adam qalmışdı. Alko-qollu içkilərin qoxusu nəfəsimi tənğişdirirdi. Fərəclə balkona çıxdım. Qəlbilənən ay, ətrafında sayrışan ulduzlar qaçıb vahimə doğuran qara buludların altında gizlənidilər. Ürəyim mənə nəşə ümitsiz bir xəbər pıçıldayırdı. Mən Fərəcə dedim:

— Buludlar ayın, ulduzların işıqlarını qaraldır. Nəşə, bu, mənə xoş gəlmir.

— Milyon illərdir belədi, əzizim. Onu mənalandıranlar da çox olub. Unutma ki, təbiət daim haqlıdır, insanlarsa ədalətsiz. Təbiət qurur, yaradır, insanlar dağıdır, parçalayır. Təbiət qanunlarına qarşı çıxmaqla biz insanlar özümüzə də, gələcək nəsillərə də insafsızcasına balta çalırıq. Hətta, bəzən özümüz-özümüzə qarşı çıxırıq. Mənəviyyatımızı doğrayıb-tökürük.

— Qoy sən deyən olsun. Ancaq mən açıq səmanı, aylı-uldüzlu gecələri sevirəm. Təbiəti sevirəm. Onlar yoxdusa, musiqi də yoxdu! Ruhum da yoxdu. Bilsən, bayaq çaldığın musiqi mənə necə heyran elədi?! Mən yenidən doğuldum. Mələklər özləri ona şahiddilər.

— Kimlər?

— Mələklər. Sənə qəribə görünməsin. İnsan o zaman böyük olur ki, Allahın nuruna can atsın.

— Mən musiqiçi bir babayam. Qəlbim həssasdı. İlahi duyumu var. Mən sən deyən o mələkləri səslərin ahəngində, ritmində görürəm. Hər dəfə piano arxasında əyləşəndə mələklərin zümzüməsini nəinki eşidirəm, hətta onları görürəm.

— Bayaq sən çalanda, mən ilahi hisslərə bələnmişdim. İna-

nıram, sən onda özündə deyildin, musiqinin ağuşunda mənə də çəkib özünə hara gəldi aparırdın. Yerdəydim, ya göydəydim, bilmirəm. Mən səni sevirəm, sənə bağlandığım üçün özümdə fəxrənəlik duyuram, yüz dəfələrlə Allahıma şükür edirəm. Nə-dənsə, səndən, səni itirəcəyimdən qorxuram, Fərəc.

— Şəbnəm, sən keçirən hissləri, mən də keçirirəm. Sənin üçün ürəyimi də verməyə hazırım...

— Soyuydu, keçək zala. Yəqin qonaqlardan bizimlə xudaha-fizləşmək istəyənlər var. Onları yola salaq, getsinlər.

Biz zala qayıdanda az adam qalmışdı. Bircə-bircə yaxınlaşaraq onlara təşəkkürümüzü bildirirdik. Axırda növbə Solmaza çatdı. Onun iyirmi üç yaşı vardı. Sərv boyu, düz qaməti, incə beli, zərif, girdə sifəti, qara gözləri, çatma qaşları, nazik dodaqları adamı özünə heyran eləyirdi. Ancaq onun zahiri ilə daxilində uyusmazlıq, özündən müştəbehlik sezilirdi. Belə adamların ədalətsizlikdən törəyən saymazyanalığı heç də gözlənilməz deyil. Onun nəzakətsiz, ikrah hissi doğuran hərəkətləri, hırıltıları məndə təəccüb yaratmırdı. Əksinə, onun hərəkətlərini təbii qəbul eləyirdim. Bu xanım əvvəl mənə xoşbəxtlik dilədi. Sonra da Fərəc tərəfə çevrildi. Arxasında gizlətdiyi stəkandakı sulfat turşusunu qəflətən oğlanın üzünə atdı. Fərəc qışqıraraq bir andaca əlləri ilə üzünü tutdu və dizləri üstə çökdü. Bir anlığa özümü itirdim. Nə edəcəyimi bilmədim. Solmazın dodaqları arasından nifrətdən doğan pıçılıtlar qopdu: “— Ya mənə olmalıydın, ya heç kimin!” O, sözünü deyib qaça-qaça zalı tərək etdi. Valideynlərimiz, doğmalarımız baş verən hadisəni hələ tam anlamadıqlarından başımıza toplaşdılar. Vəziyyət bizə agah olanda xidmətçilərdən kimsə dedi: “— Mətbəxdə essensiya içib özünü də öldürdü”. Mən ancaq onda başa düşdüm ki, Fərəci sevən tək mən deyiləmmiş... Qismətimə zəhər qatan Solmaza hardasa, yazığım gəldi.

NƏVƏ DƏRSİ

Mən uşaq olanda bir çox qəribəliklərim vardı. Ürəyim indikindən də yumşaq idi. Kənddə kimsə xəstələnəndə xeyli vaxt oturub-durub onun xiffətini çəkərdim. Heyvanları, quşları çox sevərdim. Anamdan xəbərsiz təknədəki çörəkləri gətirib itə, pişiyə verər, toyuqlara, quşlara səpərdim ki, yesinlər, ac qalmasınlar. Qonşulardan həyət-bacada kim bir iş görmək istəsəydi, gedib başlarının üstünü kəsdirər: — Mən sizə necə kömək edə bilərəm? — deyərdim... Belə-belə işlərim çox olub. Bu adətım, deyirlər, indi də başımdadı. Düşünürəm ki, bu ağıl ki, məndə var, elə belə də gedəcək. Xasiyyəti dəyişmək olmur ki! Adamlar məni görəndə indi də gözləri gülür. Doğrusu, əvvəlcə, mən bunun səbəbini bilmirdim. Onu mənə yüz dörd yaşlı İsmayıl baba danışdı. Mən ona inanırdım. İnanmışım üçün də dediklərinə çox sevindim...

İsmayıl baba da qəribə adam idi. Arvadı ölmüşdü. Əvvəllər oğlunun özü və ailəsi ilə birlikdə yaşayırdı. Sonra o, qızıgilə köçdü. Bir müddət onlarda qaldı. Nə baş verdisə, nə fikirləşdisə, kişi yenə öz evinə yığışdı. Tək-tənha idi. İş görə bilmirdi. Hər-dən bir xəstələnirdi. Mən tez-tez onun yanına gedib-gələrdim. Söhbət edərdim, kefini açardım. Həyətimizdən odun aparardım onlara. Peçini yandırar, çay da qoyardım. Pensiyası ilə dolanardı. Anam evdə qazan asanda gedib İsmayıl babanı yalvar-yaxar gətirərdim evimizə. İnsafən atam da, anam da narazılıq etməzdilər. Xoşhal olardılar. Deyəsən, onların da yazıqları gəlirdi kişiyə. Gəlməsəydi, anam deməzdi ki, halal xoşu olsun, qoca kişidi, Allaha da xoş gedər. Onun yeyib-içdiyini Allah özü ruzumuza daxil eləyir. Növbəti dəfə İsmayıl babagilə gedəndə gördüm ki,

kişinin gözlərində gilələnən bir damcı yaş yanaqlarına süzülür. O, gəlişimi duycaq, tez əllərinin içi ilə gözlərinin yaşını sildi. Bu, mənə pis təsir elədi. Gedib yanında oturdum. — Baba, niyə ağlayırsan? — deyə soruşdum. Kişi əvvəl-əvvəl ağladığını boy-nuna almaq istəmədi. Mənim inanmadığımı və kövrəldiyimi görcək nəvazişlə başımı sıgalladı. Astadan dedi:

— Onda söz ver ki, söhbətimizi heç kimə deməyəcəksən. Sırrımız aramızda qalacaq.

Mən söz verdim. O, boğazını arıtladı, cibindən təsbəhini çıxardı və çevirməyə başladı. Sonra üzümə baxıb gülümsündü və dedi:

— Oğlum, sən hələ balacasan. Dünyanın çox işlərindən xəbər yoxdu. Adamın ən gözəl çaqları uşaqlığıdır. Uşaq hamının xoşuna gəlir. Doğmaları tərəfindən sevilir. Getdikcə böyüyür, ailəsi olur, özünün də uşaqları dünyaya gəlir. Özünü xoşbəxt sanır. Qolu zorlu olduğundan hər işi görə bilir. İstədiyini eləyir. Elə güman eləyir ki, həmişə də belə olacaq. Qocalıq barədə fikirləşmir. Zaman gəlir, özü də qocalır. Gücünü, qüvvəsini itirməyə başlayır. Onda həyatı başa düşür. Bax, mənim kimi. Arvadım dünyasını dəyişib. Ayaqlarım bəzən sözümlə baxmır. Gözlərim yaxşı görmür. Qulaqlarım pis eşidir. Dişlərim tökülüb. Üzgözümü qırıqlar basıb. Hərə bir söz deyir. Bunları özümə dərd eləyir, içimə salıram. Qəlbim qırılır. Adamlardan inciyir, küsürəm... Oğula, gəlinə, qıza da möhtac olmaq istəmirəm.

— Baba belin əyilib. Düz yeriyə bilmirsən. Əlinə əsa da almısan.

— Doğrudu, oğlum. Görürəm, çox diqqətliyəm. Hər şeyi görürsən.

— Evə qazanc gətirməyən, özünü idarə edə bilməyən adam kimə lazımdı?

— İnsan da quş kimidi, oğlum. Quşun bir qanadı qırılanda uça bilmədiyi kimi, kişinin arvadı, arvadın da əri öləndə pis gü-

nə qalır. Adam bu dünyaya gəldiyinə, yaşamağına peşman olur. Qocalığın qədrini adam gərək cavan olanda bilsin, qocalacağı gün üçün də düşünsün. Mənim üç qızım, dörd oğlum var. Hamısını böyüdü, boya-başa çatdırmışam. Ev, ailə sahibi eləmişəm. İndi də peşman deyiləm. Allah salamat eləsin, onlardan da nə az, nə çox, iyirmi iki nəvəm var. Hamısı da öz evində-əşiyində. Hər axşam yeyirlər, içirlər, isti evlərində yumşaq yorğan-döşəkdə yatırlar. Birinin də yadına düşürəm. Bilmirlər odunum var, yoxdu, acam, ya toxam, ölmüşəm, ya qalmışam.

— Baba, bəlkə indi işləri çoxdu, nə vaxtsa, yadlarına düşəcəksən, onda yanına gələcəklər.

— Yox, oğlum. Adamlar belədi. Balalarının burnu qanayanda az qalır ürəkləri çatlasın. Oğlunun, qızının barmağına tikan batanda elə bilirlər tikan ürəklərinə sancılır. Özünə götürmə, mənim balam. Elə bədəsil övladlar var ki, atalarının, analarının onlara gecə-gündüz çəkdikləri zəhmətlər bircə dəfə yadlarına düşür. Elə düşünürlər ki, guya uşaq olmayıblar. Onlar üçün yuxusuz gecələr keçirənlər də olmayıblar, ölüblər, özü də çoxdan, mənim balam. Mən heç. Özümü demirəm. Kişiyəm, dözərəm, başqa yolum da yoxdu. Onlara bundan sonra da lazım olmayacam. Bəs anaları? Onun ruhunun şad olması barədə heç düşünürlərimi? Bircə dəfə gedib qəbrini ziyarət eləyiblərimi? Belə çağda — canlarında güc olanda, işləri yaxşı gedəndə övladların yadına valideynləri düşür. Hallarına yanmırlar. Qocalara da uşaq kimi baxırlar. Elə bilirlər yemək-içməyi varsa, hər şey qaydasındadı. Oğlum, qocalar da uşaqlar kimi olurlar. Onlar da övladlarının xoş sözlərinə, diqqətinə, gülüşünə möhtacdılar. Ata, ana gələndə oğulun, qızın, elə nəvənin ayağa qalxmaları, ona əyləşmək üçün yer göstərmələri, xoş təbəssümlə qəbul eləmələri valideynlərə bir dünya sevinc gətirir, oğul. Mən nə deyirəmsə, həyatda gördüklərimdi, başqa şey deyil. Gərək unutmayasan.

— Nəyi, İsmayıl baba?

— Sənin baba deyən dilinə qurban. Kim ata, anasına pis olsa, Allah da onun cəzasını verəcək. Qocalanda, gücünü itirəndə övladları da onu cəzalandıracaqlar, ona yaxşı baxmayacaqlar.

Bayaqdan bəri eşitdiklərim daxilən mum kimi əridirdi məni. Özüm də fərqi nə varmadan İsmayıl babaya belə bir sual verdim:

— Baba, bəs onda sən də, arvadın da atanıza, ananıza niyə pis baxmırsınız? Siz yaxşı olsaydız, uşaqlarınız da, nəvələriniz də gəlib sizə baş çəkərdilər. Sizi tək qoymazdılar. Yanınızda oturdular. Danışardılar, gülərdilər, isti çayınızı, yeməyinizi verərdilər. Başınıza dolanardılar. Sizi darıxmağa qoymazdılar. Siz də sevinərdiz, şad olardız. Sən də burda indi ağlamazdın.

Mən bu sözləri deyəndə İsmayıl baba sanki özündə deyildi. Kişinin sifəti ağardı. Gözlərinin lap dərinliklərində peşmançılıq hissi duyuldu. O, pəncərədən çölə baxdı. Əlindəki təsbehini çevirə-çevirə dərin fikrə getdi. Handan-hana dedi:

— Oğlum, görünür, biz də səhv eləmişik. Allah bizim də cəzamızı belə verir. Yaxşı məsəl var: “Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına”. Gərək vaxtında addımını düz atasan. Sağlam toxum sağlam cürcərti verir...

— Baba, bizim “Oxu” kitabımızda belə bir xalq məsəli var: “Nə əkərsən, onu da biçərsən”.

— Düzdü, oğlum, xalq elə belə söz demir. Xalq sözü həmişə təcrübədən gəlir. O, nə deyirsə, həmişə düz olur.

İsmayıl baba əllərini döşəməyə dirəyib ayağa qalxdı. Biz həyəətə çıxdıq. Sərin əsən meh üz-gözümüzü yalayır. O, birdən mənə sarı döndü. Üzünə xoş təbəssüm qondu, sonra dedi:

— Oğlum, Allah səni salamat eləsin. Atana, anana çox görməsin. Sən ağıllı balasan. Xoşbəxt olmağa layiqsən. Sən bu yaşda babana dərs verdin. Atalar onu da düz deyib:

— Nəyi, baba?

— Ağıl yaşda deyil, başdadı!

OĞURLUQ UŞAQ ƏMƏLİYYATI

Mən ağır durumda ola-ola özüm-öz başıma oyun açmısam. Nə irəli dura bilərəm, nə də geriye çəkilmə. Məndən çox-çox bacarıqsız, məhdud dünyagörüşlü qohum-əqrəbam da, tanışlarım da tutduğum əmələ görə məni qınayırlar. Qərībədi, hamı ancaq işin nəticəsini görürdü. O, işi niyə gördüm, məni o cür hərəkət eləməyə məcbur eləyən nə idi? Heç onunla maraqlanan da yox idi. Mən donub qalmışdım. Heç kəsə bircə kəlmə söz deyə bilmirdim. Ona görə yox ki, cəsərim çatmırdı. Qətiyyənlə belə deyildi. Sadəcə olaraq fikirləşirdim ki, insanlarda neçə üz olar? Gördüyüm haqsızlıqlar beynimi kütləşdirmişdi. Dilimi qısaltmışdı. Hərdən də fikirləşirdim ki, yəqin yuxudayam. Çünki yuxuda belə şeylər çox olur. Deyəsən, sizi yoruram. Siz Allah bir az səbr edin. Olub-keçənlərin hamısını bircə-bircə sizə danışacam...

Ürəyim narahat elədiyindən yatmadan qabaq axşam gəzintisinə çıxmışdım. Küçənin tinində bir qadın dayanmışdı. Qucağında bələkli uşaq vardı. Yanından ötüb keçərkən o, mənə altdan-altdan xeyli baxdı. Düşündüm ki, yəqin məni hardansa tanıyır. Ya da Allah bilir, kiməsə oxşadır. Mənim həyatımda belə şeylər tez-tez olurdu. Başımın ona salam da verdim. Sonra da yaxınlıqdakı parka getdim. Xeyli var-gəl elədim. Yorulduğumdan və bir də artıq gec olduğuna görə həmin yolla geri qayıtmalı oldum. Kaş qayıtmayıdım. Ürəyimin ağrısı elə parkdaca tutaydı, oturmaqların birində oturub qalaydım. Onsuz da gec-tez evdən məni axtaran olacaq, gəlib tapacaqdılar. Ya təcili yardım çağırıb xəstəxanaya, ya da evə aparacaqdılar. Belə hallar çox olmuşdu. İndi də elə hadisə təkrarlansaydı mənim də başıma bu

bədnam faciə gəlməzdi. Deyə bilərsiz ki, kişinin başına iş gələr, səninkinə də gəlib, niyə bu qədər narahatsan?! Xəstə adamsan, halını niyə bu qədər pozursan?! Əşi iş də var, iş də. Beləsindən çalışıb uzaq olsan yaxşıdı. Bir də ki, nə çalışmaq. Kimsə oturduğun yerdə sənə qəmiş olursa, neyləyəcəksən?! Hə onu deyirdim axı. Qayıdanda nə görsəm yaxşıdı?! Qucağı uşaq qadın hələ də bayaqkı yerdə dayanmışdı. Düşündüm ki, yəqin kimsə gözləyir. Tək-tək gəlib-gedən adamlar da küçələrdən çəkilməmişdilər. Arabir yanımdan gurultu ilə keçən maşınları nəzərə almasaq, küçə bomboş idi. Mən gəlib çatanda qadın mənim tərəfə bir-iki addım atıb soruşdu:

— Qardaş, oralarda Xəlili görmədin?

Doğrusu, mən nə Xəlili, nə də bu qadını tanıyırdım. Dərhal cavab verdim:

— Bacım, Xəlil kimdi? Mən onu tanımıram.

— Mənim ərimdi. Biz sizinlə təzə qonşuyuq. Ərimi kimsə çağırırdı. Nəsə onunla danışırdı. Ərim də mənə: — Gözlə gəlirəm, — deyib getdi. Evin açarı da cibindəydi. Açarı almağı unuttum. Uşaq da bayaqdan qolumu qırır. Neyləyəcəyimi bilmirəm. Fikirləşdim, bəlkə onu tanıyırsız.

— Deyirsiniz qonşuyuq. Onda ayaq üstə dayanmayın. O, gecikə də bilər. Gedək bizə, evlə də tez-tez əlaqə saxlarıq. Bir azdan əriniz də gələr.

— Yox... Sizi işə salaram. Axı ailəniz deməz ki, bu qadın kimdi? Mənim barəmdə nə düşünər?

— Yox! Qətiyyənlə... Narahat olmayın. Mənim arvadım, qızlarım elə adam deyillər. Allah qoysa, tanıyarsız. Görərsiz, nə qədər mehriban, qonaqcanlıdılar.

— Şarpdan-şurpdan evə necə gedə bilərəm. Axı sizin ailənizi hələ tanımıram. Deməzlər ki, nə siyafır qadındı?

— Nə danışırsız, xanım? Elə şey olar? Uşağı gecə vaxtı...

Qadın nəyə düşündü. Sonra da çiyinlərini çəkdi. — Başı bat-

mış harda qaldı? — deyib mənimlə addımladı. Onun otuz yaşı ancaq olardı. Dediynə görə adı Mərziyəydi. Dolu əndamlı, qıvrım saçlarına dən düşmüş, girdəsifət, badamı gözlü bu qadının halı tez-tez dəyişirdi. Danışığında gah mülayimlik, gah da təşviş, nigarançılıq, həyəcan duyulurdu. Mən də fikirləşirdim ki, bu psixoloji gərginlik yəqin ərinin gəlib çıxması ilə bağlıdır. Özünə bir söz deməsəm də, içimdə uşaqlı qadını gecənin bir aləmində küçədə tək qoyub getdiynə görə ərini məzəmmətləyirdim. Fikirləşirdim ki, tanış olsaydıq, lap ona ağır söz də deyərdim.

Qadını özümlə evə gətirdim. Arvadımla, uşaqlarımla: — Təzə qonşudu, tanış olun, — dedim. Ailəmizdə xoş bir əhval yarandı. Qızlarım uşağı qadımdan aldılar, üz-gözündən öpdülər, oynadıb bir-birinə ötürdülər. Arvadım qonşu üçün çay süfrəsi də açdı. Mürəbbəli çaydan içdilər. Gecə-gecədən keçənədək söhbət etdilər. Qadın qolundakı saatına baxıb arvadıma gülümsünərək dedi:

— Bacı, mümkündürmü, uşaq iki dəqiqəlik sizdə qalsın, mən bir evə dəyim, görüm yoldaşım gəlib çıxdımı? Allah bilir, indi də o, məni axtarır.

Arvadım dərhal bildirdi:

— Hə, nə olar? İstəyirsən, uşaqlar da sənənlə getsinlər. Mən uşağı saxlaram.

— Yox, narahat olma, bu saat gəlirəm. Keçmə bu kişilərin də işindən. Məni küçədə uşaqla qoyub, harda itdi-batdı bilmi-rəm.

Mən gülümsündüm və astadan dedim:

— Eh!.. Yazıq kişilər. Həmişə qadınlara borclu çıxırlar.

Evdəkilər də, Mərziyə xanım da gülümsündü. Sonra da o, arvadıma tərəf baxıb mənim zarafatıma qaşlarını oynatdı.

Biz bunun fərqi nə varmadıq. Mərziyə getdi. Səhərə qədər yatmayıb qadını gözlədik. O, gəlmədi ki, gəlmədi. Səhər açılan-

da biz qonşularla əlaqəyə girdik. Məhəlləyə köçən təzə qonşunu axtarmalı olduq. Südəmə uşaqsız ağlayır, heç cürə bizdə rahatlıq bilmirdi. Mən özümü də, ailəmi də bəlaya salmışdım...

Artıq inanırdım ki, müəmmalı hadisə baş vermişdi. Arvadım, qonşular polisə məlumat verməyi təkid edirdilər. Mənsə hələ gözləməyə üstünlük verirdim. Bu dəfə böyük qızım mənə yanaşdı:

— Ata, uşaq ağlayır, kiridə bilmirik. Yeməkdən də imtina eləyir. Birdən başına bir iş gələr, aləm qarışar, onda canını hara qoyacaqsan? Görünür, o, düz adam deyilmiş... Olsaydı, uşağın taleyi ilə oynamazdı.

Qızımın sözləri mənim başıma batdı. İstədim telefonu götürüb polisə zəng çalım, hadisəni olduğu kimi danışım. Bu dəfə kiçik qızım mənə dedi:

— Ata, bizim qardaşımız yoxdu. İstəyirəm mənim qardaşım olsun. Bu, çox yaxşı uşaqdı. Xoşuma gəlir. Onu heç kimə verməyəcəm. Lap anasına da...

Arvadım əsəbi halda dilləndi:

— Yekə kişisən, bu yaşa gəlmisən, aldana-aldana gedirsən. Bu qədər də ürəyiyumşaqlıq olar? Ailənin də, özünün də başına oyun açmısan. İndi ifritəni tap görüm, necə tapırsan, uşağı ona necə qaytaracaqsan? Uşağı oğurlamış olsa, canını hara qoyacaqsan?!

Arvadım çoxdan danlamağa imkan axtarırmış kimi hey məni danlayırdı. Mənə imkan vermirdi ki, deyim: “Ay arvad, o qadını üzdən tanımaq mümkün idisə, sən niyə tanımadın, canfəşanlıqla, qonaqpərvərliklə qəbul elədin?” Elə bu vaxt qarşı döyüldü. — Gəldi, gözümüz aydın, — deyər hamımız qarşıya tərəf qaçdıq. Mən çaşqın halda qarını açdım. Elə bu vaxt əli avtomatlı polis-lər: — Əllər yuxarı, — deyib bizə hücum çəktilər. Qollarımızı qandalladılar. Evdəki şkafların içini, çarpayılardan altını, nəyi, nəyi yoxlamadan keçirdilər. Qarayanız polis mayoru soruşdu:

— Oğurladığımız uşağı harda gizlətmisiz?

Hamı qorxu, vahimə içərisində bir-birinin üzünə baxdı. Nə deyəcəyimizi bilmirdik. Arvadım məndən tədbirliydi. O, gülümsünüb yataqdakı körpəni mayora göstərdi:

— Buyurun, götürün, bu gecə yatmayıb biz saxlamışıq, indi də siz saxlayın...

Mayor üzünü yanındakı polislərə tutaraq əsəbi və köntöy şəkildə bildirdi:

— Bunlar qatı cinayətkarlardı. Neçə vaxtdı axtarışdadırlar. Uşaq evlərindən oğurlananlar da bunların işidi. Üzlərinə baxanda deməzsən ki, cinayətkardılar. Evə əməlli baxın. Ola bilər narkotik maddə satanlarla da əlaqədədilər. Götürün hamısını. Şöbədə aydınlaşdırırıq.

Biz şöbəyə gətiriləndə uşağın valideynləri də otaqda idilər. Anası cavan qadın idi. İyirmi üç-iyirmi dörd yaşı ancaq olardı. Sir-sifətində sanki qan yox idi. Ayaq üstə titrəyirdi. O, körpəni görcək gözlərinin yaşını sel kimi axıtmağa başladı. Atası ucaboy, cantaraq bir kişi idi. Kobudluq üz-gözündən yağırdı. — Oğru, quldur, — deyə mənim üstümə hücumu keçdi. Polislər olmasaydı, zalım oğlu dəmir kimi barmaqları ilə boğazımı üzəcəkdidi. Uşaqlarımın, arvadımın günahsızlığını bir təhər sübuta yetir-səm də, neçə vaxtdı özüm tək adamlıq, rütubətli kamerada oturmuşam. Ürəyimdə tez-tez tutmalar baş verirdi. Nə başınızı ağrıdım. Düşünürdüm ki, məsələ araşdırılacaq, ədalət üzə çıxacaq, humanist hərəkətlərimə görə məndən də, uşaqlarımdan da, arvadımdan da polis, elə uşaq sahibləri də üzr istəyəcəklər. Bizim insanpərvərliyimizdən qəzetlər yazacaq, radio və televiziya kanalları gurultu qoparacaq... Sən demə, əcəbcə yanılırammış. İstintaq başlanır. Müstəntiq məni qatı cinayətkar kimi ittiham eləyir. Soyuq divarlar arasında oturub məhkəmənin nə vaxt olacağını gözləyirəm...

2003

MİRZƏQULU İSTİRAHƏTDƏ

Yorulub əldən düşən Mirzəqulu arvadının qısqançlığı ucbatından birçə dəfə də olsun nəinki istirahətə getmişdi, heç doğma kəndindəki qəbiristanlıqda uyuyan ata-anasının da qəbirlərini ziyarət eləməmişdi. Kişi çox yorulmuşdu. Son vaxtlar əsəbləri dözmürdü. Adi bir sözün, kiçik bir hərəkətin təsirdən qəflətən bomba kimi partlayırdı. — Dartma, yaxam cırıldı, — deyirdi. Ailə üzvlərini də, təsadüfən evə təşrif buyuran qonaq-qaranı da peşmançılıq keçirməyə məcbur eləyirdi. Arvadı Gülüşün özü də ərinin bu hərəkətindən bezmişdi. Bir dəfə arvad uşaqlarının yanında əsəblərini cilovlaya bilməyib demişdi:

— Vallah-billah, elə bil kişi dəliçə otu yeyib. Günü-gündən zayı çıxır. Yanında birçə kəlmə dinib-danışmaq olmur, səni qonşuların, gəlib-gedənin içində abırdan salır. Dərdini kiminlə bölüşsən, bilmirsən. Əşi, bu yaşda səkkiz uşağın atasından, on dörd nəvənin babasından boşanmaqmi olar?...

Gülüş bu sözləri ağzından çıxarmışdı ki, gözlərinin qabağında öz vəziyyəti canlandı:

— Bu yaşda mən təzədən ər tapa bilərəm? Tapsam da, ondan bir şey çıxarmı? Başına daş düşmüş Mirzəqulunun tayı olmazmı? Orasın tut, burasın tut olmayacaq ki? Əşi, sən Allah o yana elə. Bunun tayı olacaqsə, nəyimə lazımmdı. Pis-yaxşı oturmuşam onun yanında da. Hələ bunun o biri tərəfi də var ey... Bəlkə təzə ərə getməyə uşaqlar razılıq vermədi, onda necə olsun? Nağdını qoy, nisyə axtar? Bu da dönər, qaş düzəltmək əvəzində göz çıxarmağa. Onda da döy başına, döy dizinə. Burda deyirlər də: ölünü qoy, dirini ağla. Risqli şeydi vallah. Oturub, qoy otursun yerin-

də. Nə danışır, danışsın. Özü bilər. Cəfəng danışan ağız onun, dambıl dayacaq baş onun...

Kişi dincəlmək, əsəblərini sakitləşdirmək barədə arvadıyla bir neçə dəfə söhbət də eləmişdi. Hər dəfə də arvad Mirzəquluya demişdi:

— Otur yerində, səndən dincələn, müalicə elətdirən olmaz. Gözdən uzaq, sanatoriyadı nədi, orda nə çox başsız arvadlar. Ərindən boşanan kim, əri ölən kim. Gedib orda da bir qələt eləyəcəksən, bizi də azara salacaqsan...

Kişi nə qədər and-aman eləsə də, arvadı yola gəlməmişdi. Nədənsə, son günlər arvad fikrini gözlənilmədən dəyişdi. Ərinə yazığı gəldi. Odur ki, özlüyündə kişi ilə razılaşmalı oldu. Təkcə o qalırdı ki, əri ona bir də ağız açsın. Belə olsaydı, daha hörmətli olardı, kişi sonra deməzdi:

— Xeyir ola, nə azarın var, məni istirahətə göndərməkdə. Gülüş üşənən kimi də oldu. Kişi axşam yenidən məsələyə qayıtdı. Arvad altdan-altdan ərinə süzdü, sonra astadan dedi:

— Sənin ağına bələdəm. Çatan kimi, adamları başına yığıb mərəkə qurub deyəcəksən: — Ay camaat mən yazıçıyam, filosofam, münəcciməm, nə bilim nəyəm? Yüngülağıl arvadların da başını dağlayım, inanacaqlar sənə. Düşəcəklər dalınca. Sən də ki, şorgöz, arvadbaz! Bir gün onunla, bir gün bununla! Axırda da leşin gəlib çıxacaq bura!.. Mən düşəcəm dərdə, həkimə telefon aç, molla çağır, şorba bişir, gəlib gedənə vəziyyəti danış... Bir sözlə, ağrımaz başına yaş dəsmal bağla...

— Yox!.. Mən səninlə tam razı deyiləm, arvad. Deynən niyə? Düzdü, özünü təbliğlə az-çox məşğul olmağı sevənəm. Ancaq qaldı o birisinə. Onu məndən uzaq elə. Mənim nəslimdə kökündə o işlə məşğul olan yoxdu. Mən namuslu nəslin çox vicdanlı, ismətli nümayəndəsiyəm. Elə qələt eləmək gül kimi, ləyaqətli nəslin adını batırmaqdı, ona ləkə gətirməkdi. Nəslin şərəf mücəssəməsi olan papağını yerə vurmaqdı. Bilirsən də pa-

paq nədi?

— Toyuq yumurtalatmaq üçün bir şey, zad.

— Eee. Bir də ki, məni niyə utandırırısan? Vəziyyətimi bil-mirsənmi? Bunu başqası desəydi, bəlkə inanan olardı.

— Hamısını bilirəm. Məsələ sənənin əlindən iş gəlib-gəlməməyində deyil. Adının çıxmasındadı. Mənim ləçəyimin tapdalanmasındadı. Qandın, ya yox?

— Hə, belə də. Atamın goru haqqı narahat olma. Necə gedirəm, elə də qayıdacam.

— Yaxşı, hazırlaş get. Şərtimiz şərti. Canın üçün yolunu azdın, ayağın sürüşdü ha, əlini məndən çək. Unutma ki, bura Azərbaycandı. Burda ala qarğa bala çıxarmaz. Əvvəllər deyirdilər: "... qırx gün, indi bilirsən də heç üç gün də çəkmir..."

Arvad danışdıqca Mirzəqulu uşaq kimi başı ilə onun sözlərini təsdiqləyirdi...

Kişi yol hazırlığı gördü. Darıxmasın deyə, özü ilə bir neçə kitab, iki paçka ağ kağız, xeyli sayda qələm götürdü. Kişinin bu hazırlığı, deməsə də, arvadının xoşuna gəldi: fikirləşdi ki, Mirzəqulunun başı kitaba, yazı-pozuya qarışar, şərəşür işlər yadına düşməz. Kişi də düşündü ki, orda sakitlik olar, məqalə də, lap yeri gəlsə, şer də, hekayə də yazar. İnsafən kişi bu işə öyrəncəliydi. Özü öz işini yaxşı bilirdi Mirzəqulu: bekar qalsaydı, uzaqlı-yaxınlı keçmişinin acılı-şirinli xatirələri gəlib duracaqdı gözlərinin önündə. Çox zaman da sevincli, fərəhli hissləri çəkiləcəkdə bir yana, qəmli, kədərli duyğular keçəcəkdə qabağa. Çözələncəkdə zəhlətökən xatirələr. Əməlli-başlı əsəbiləşəcək, özünü söyəcəkdə. — Bura niyə gəldim, məni bura niyə göndərdi? — deyə arvadının qarasına mızıldanacaqdı. Oturub-durub keçmişdə baş verən hadisələrin acı təəssüratları ilə yaşayacaq, həmin hadisələrin səbəbkarlarının mühakiməsinə başlayacaqdı — Hadisəni kim törətdi? Yaranmasına səbəb nə oldu? Hadisə necə inkişaf elədi? O hadisə baş verməyə də bilərdimi? Qarşısı

nə üçün alınmadı? Bu işdə kim haqlıdı? Kim günahkardı? Başqa cürə necə hərəkət eləmək olardı?..

Mirzəqulu məntiqi sevən adam idi. Onun aləmində məntiqsiz hadisə olmur. Hər şey məntiqin əsasında qurulur. Ona görə də çox zaman kişi dərinə gedir, bir çox məsələləri də, əlaqəsi olmasa belə gətirib özü ilə bağlayırdı: — Bu məsələdə mən niyə belə mövqə tutdum? Fəal mövqeyə niyə keçmədim? Mən ciddi səhvlərə yol vermişəm?.. Sualların sayını xeyli artırmaq, xarakterini şaxələndirmək olar. Bilirsiniz ki, balaca qarışqanı böyüdüb nəhəng filə çevirmək mümkündür. Eləcə də nəhəng fili kiçik qarışqaya. Burda başlıca şey məqsəddi... Bu qədər vurhəvur Mirzəquluya lazımdımı? Əlbəttə ki, yox! Mənasız xatırlamalar, götür-qoylar vaxtı ilə münaqişədə olduğu adamlara kişidə nifrət oyadacaq və onun özünü əsəbləşdirəcəkdi. Bunları nəzərə alan Mirzəqulu ən “sadiq dostlarını” yığıb-yığışdırıb özüylə istirahət evinə gətirməsinə çox xoşhalıydı.

Kişinin bəxti ayaq üstəydi. Elə gələnin günü işləri yoluna düşdü. Müalicəsini götürür, dincəlir, sıralanmış qara qətranlı şam ağaclarının arasında asta-asta gəzir, hərdən dənizin sahilindəki şişman qayaların üstündə əyləşib Xəzərin mavi sularına tamaşa eləyirdi. Sonra da otağına çəkilib yazı-pozusu ilə məşğul olurdu. Bu da ona ləzzət verirdi. İstirahət evində kişini tanıyan beş-üç adam da vardı. İşləməyə başlaması bu kişini çox zaman tanışları tərəfindən qınaq obyektinə çevirirdi: az işlə; özünü yorma; canına bax; bu dünyadan heç nə aparmayacaqsan; oğul da, qız da özünə; elədiklərini kimsə qiymətləndirməyəcək; ətrafına fikir ver: rüşvət yığırlar; dünyanı talayırlar; baş kəsirlər; qan içirlər; dünyadan köçəcəkləri günü xatırlamırlar; öləcəyini düşünən yoxdu... Və sair.

Belələrinin sözlərini səbrlə, təmkinlə dinləyib başını tərpedirdi Mirzəqulu. Belələri güman eləyirdi ki, Mirzəqulu onların sözlərini təsdiqləyir, məsləhətlərinə şərək çıxır. Düzdü, onları

özü də bilirdi. Ağı söz kəsəndən belə təmtəraqlı, təskinlik gətirici sözləri də çox eşitmişdi. Ancaq unudurdular ki, Mirzəqulu hər eşitdiyinə qulaq verən deyil. Onlar fikirləşmirdilər ki, məsləhət verdikləri bu şəxs “yaradıcı” adamdı, hərdən bir şey götürüb, heç nədən bir qəmbərqulu çıxarandı. Məsləhətçilər gəndəndən sonra onların arxalarınca baxıb gülürdü Mirzəqulu, sonra da öz-özünə deyirdi: mən sizin kimi düşünə bilmərəm; mən siz deyiləm, mənəm düşüncəm, duyğum sizinkindən çox-çox fərqlidi, ürəyimiz də, başımız da ayrıdı. Mən sizi başa sala bilmirəmsə, siz mənə hansı haqla təsir göstərmək təşəbbüsündə bulunursuz, ay yazıqlar?..

Qəribə dünyada yaşayırdı. Əcaib xilqətimiz var. Az-çox yaxşılar pislərə, təmizlər çirkinlərə məsləhət verib düz yola çıxarmaqdansa, bizim cəmiyyətdə bunun əksidi. Pislər yaxşılara pozur. Cinayətkarlar düz adamları dolaşdırıb öz adını onlara qoyurlar. Maraqlıdı. Bu necə cəmiyyətdi? Halallıqla dolananları ələ salıb gülürlər. Dələduzlara, zinaxorlara səcdə eləyirlər. Baş kəsənə “Kişi” deyirlər, qaniçənə “Üləma...” Hara gedir, bu dünya?... Mirzəqulunu həmişə bu sual düşündürürdü. Nə qədər arasa da, axtarsa da, cavabını tapa bilmirdi. İndi də cavab müəmma olaraq qalırdı. Arvadı Gülüş cavanlığında həmişə deyərdi. Yəqin indi də yadına düşəndə deyir: “Məni sənə bağlayan, səni mənə sevdiren, ay Mirzəqulu, hədsiz emosionallığı, çılğın ehtiraslarını vaxtında cilovlaya bilməyindi. Hadisələrə ağıllığın işığında, zəkanın nurunda yanaşmağındı. Səbirsizlik, tələskənlik etməməyin, təmkinini itirməməyindi. İsti baş fəlakətlər törədir. Özgə sözü ilə oynamaq adamı tez qul edər, adam onda dəyərsiz olar...”

Həqiqətən də dedikləri xalq hikmətiydi, müdrik sözlər idi Gülüşün.

Hərdən də Mirzəqulu özü barəsində deyərdi:

— Yazdıqlarımı oxuyası olsa, ağı iti oxucum məni divana

çəkə bilər. Mənə haqsızsan, düz yazmırsan deyər. Lap fikirlərimi alt-üst eləyər. Qalib gəldiyini düşünər. Amma bir şeyi yaddan çıxarmamalardır ki, içimdən axıb gələnlərdə qeyri-dəqiqlik, anlaşılmazlıq varsa, qoy onları bir az da, həyatın zığzıqlarında, ziddiyyətlərində, təzadlarında, adamların nadanlıqlarında, çarpışmalarında, əxlaq çərçivəsinə sığışmayan hərəkətlərdə axtar-sınlar... Güman edirəm ki, belə olan təqdirdə oxucumla mən ruhən birləşər, mürğü döyən vicdanımız oyanar.

Mirzəqulu xeyli fikrə getdi. Handan-hana özünə gəlib ərz elədi:

— Başıma gələn hadisəni sizə olduğu kimi danışmaq istəyirəm. İnanarsız-inanmazsız öz işinizdi. Deyirlər, inamsız yaşamaq olmaz. Əlbəttə o, əqidəylə bağlıdır. Əqidəsiz inam puçdu. İnam həm də həqiqətdir. Əqidə, həqiqət, inam insanların yaşamağı üçün başlıca şərtədir. Düzdü, onlar da olmaya bilər. Onlarsız da ömür sürmək olar, ancaq şüursuz canlılar tək: dovşan kimi, it kimi, pişik kimi, lap donuz kimi. Məncə, bu sadaladıqlarım kifayət edər. Qalanını da hər kəs istəsə, təsəvvüründə canlandırabilir. Təvəqqe eləyirəm, məni kor-kobud adam saymayasız. Nəzakətsiz də deyiləm. Fakt, əşyayı dəlil kimi bir ziyafətdə dostlarımla mənə barəmdə dedikləri tostdan sizə bir neçə seçmə verə bilərəm: — Mirzəqulu hər şeyi öz adı ilə çağırırdı; yaltaq, məddah adamlarla oturub-duran deyil; yalançılıqdan, təkəbbürdən uzaq; cilddən-cildə girməyi bacarmır; haram yaşam, saxta həyat cəhdləri onda hələ müşahidə olunmayıb; açıq fikirlidir; adamlara atmağı yoxdu... Əl-qərəz. Bunların sayını xeyli artırmaq olar...

İstirahət düşərgəsindəki özümə məxsus təkadamlıq otaqda məşğul idim. Yaxşı yadımda deyil. Allah kəssin qocalığı. İyulun sonu, ya avqustun əvvəlləri olardı. Çöldə hava adamı qarşırdı. Çox maye qəbul eləməyim deyə, arabir boşqabdakı alçadan, gilasdan da yeyirdim. Hamı öz otağına çəkilməmişdi. Sakitlik idi.

Mən də çarpayımaya uzanıb dincəlir, hərdən bir mürğü döyürdüm. Gözlənilmədən otağımın qapısı döyüldü. Doğrusu, bərk narahat oldum. Gələn kim ola bilər, — deyə düşündüm. Sonra da uzandığım yerdəcə: — Bu saat, — deyib ayağa qalxdım. Düşündüm ki, yarıçırpacaq kimsəyə qapı açmaq ədəbsizlikdir. Az-çox mədəni adamlar ona yaxşı baxmazlar. Mənim barəmdə pis fikirləşə bilərlər. Odur ki, nazik, gödəkqol köynəyimi əynimə çəkib tələm-tələsik düymələrini bağladım və gedib qapını açdım. Nə görsəm, yaxşıdır? Qapıda otuz beş yaşlı olar-olmaz bir qadın dayanmışdı. Onu görcək əvvəl çaşdım. Qadının çöhrəsinə yüngül təbəssüm qondu. Onun ozca aralanan dodaqları mənə yenidən açılmaqda olan qönçəni xatırlatdı. Ağ mirvari kimi dişləri vardı. O, məndən içəri keçmək üçün icazə istədi. Mən özümdə deyildim, odur ki, etiraz da edə bilməzdim.

Qadın otağa keçdi. Ondan əyləşməyi xahiş elədim. Üzbəüz oturduq. Xanım otağı, otaqdakı əşyaları, kitabları, masanın üstündəki yazı-pozuları gözcü nəzərdən keçirdi. O, tez-tez udqunur, heç bir söz demədən, ər evinə ilk qədəm qoyan gəlin kimi ismətindən qızarıb, pörtürdü. Düzü, bu xanımın birdən-birə, xəbərsiz-ətərsiz gəlişi mənə qərribə görünürdü. Zənnim məni aldatmırdısa, qadının üzündə ehtirash ifadə hiss olunurdu. Dolu, girdə sifəti hərdən bir duman kimi ayazıyır. Suyuşirin, lakin bir az solğun və zərif çöhrəli bu xanımın baxışları nə qədər mülayim və dolğun görünsə də, gözlərinin dərinliklərində nədənsə, sakitlikdən çox nigarançılıq, narahatlıq, ümitsizlik təlqin edən ifadələr duyulurdu. Sifətində neçə illik həyəcanlarının, hədsiz sarsıntılarının, əzab-əziyyətlərinin, sonsuz işgəncələrinin təzahürü sezilirdi. Çiyinlərinə tökülmüş qara, gur saçları, qonur gözləri, uzun sivri boğazı vardı. Əyninə geydiyi ağ, nazik və qolsuz koftası qara dar yubkasının üstündən sallandığından nisbətən böyük, gözəgəlimli yançaqlarını gizlətməyə müvəffəq olmuşdu. Yubkanın ətəyi dizindən yuxarı idi. Qadın ağ, yoğun, sığallı

budlarını bir-birinə sıxmışdı. Ayağına geydiyi nazik altlı, alçaq-daban, qara, üzü hamar ayaqqabıları dolu ayağına pərçimlənmişdi. Sarı, meşin çantasını çiyindənən alıb oturduğu stolun arxasından asmışdı. Mən stolun üstündəki meyvə dolu boşqaba işarə edərək: — Buyurun, xanım, meyvə yeyin, — dedim. — Sizin gəlişiniz üçün çox şadam. Gələcəyinizi əvvəlcədən bilsəydim...

Xanımın üzünə xəfif təbəssüm yayıldı:

— Təşəkkür edirəm.

Çağırılmamış qonağın gəlişi mənim içimdəki təəccüb hissini durduqca artırırdı. Onun gəlişini heç cürə mənalandıra, özüm üçün izah edə bilmirdim. Əvvəla, aramızda yaş fərqi çox idi. Qadın mənim övladlarım yaşındaydı. İkincisi, fikirləşirdim ki, cavandı, yəqin pullarını xərcləyib qurtarıb, bərc pul almaq üçün gəlib. İlk dəfə gördüyü adamdan bərc istəyəcəyi üçün utanır. Hardansa, ağıma belə bir fikir də gəldi ki, bu xanım otaqda mənim kimi təkdə, darıxır, vaxtını keçirmək üçün bura təşrif buyurub. Xülasə, pərakəndə düşüncələrimi bir yerə toplamaqda çətinlik çəkirdim. Ancaq onu dərk eləyirdim ki, xanım daxilən narahatdı, mənə deyiləsi sözü var. Mən aramızdakı sakitlik buzunu sındırmaq üçün kitablardan, özümün yaradıcılıq fəaliyyətimdən, elmə gətirdiyim yeniliklərdən, cəmiyyətdəki rolumdan, dünyada gedən qloballaşmadan, elektronikanın inkişafından... söhbət açdım. Müsahibimin məni maraqla dinlədiyini müşahidə elədiyimdən axırda tələsmədən siyasətə keçdim. İqtidar — müxalifət problemini təsəvvür elədiyim kimi xanıma çatdırmağa başladım. Nəhayət, xanım sözarası dilləndi:

— Siz nə dolu adamsız?

Doğrusu, bu söz məni çaş-baş saldı, onun nə demək istədiyini anlamadığımdan dərhal sual verdim:

— Başa düşmədim, xanım, siz "dolu" deyəndə nəyi nəzərdə tutursuz?

— Hazırlığınızı, daxili zənginliyinizi!..

Gözləmədiyim bu söz ürəyimə yağ kimi yayıldı. Dərhal da razılığımı bildirdim:

— Hə belə de. Hələ harasıdı, xanım? Siz mənimlə bir yerdə qalsanız, çox şeyin şahidi olacaqsız.

— Hələ ki, burdayam.

— Sizi yormuram ki?

— Əsla, yox!

Mən bir balaca nəfəsimi dərdim, sonra da pəncərənin qarşısındakı gül dibçəklərinə, onlarda açan, göz oxşayan güllərə gözücu baxdım. Mənim gözlərim güllərdə olsa da, bütün diqqətim xanımdaydı. Mənə elə gəldi ki, münasibət bildirməsə də, bu xanım fikrimi çox gözəl anlayırdı. Mənim ətrafa saymazlyana baxışlarımı indi, ya bir saatdan edəcəyi söhbətlərinə hazırlıq üçün vaxtı udmaq tək dəyərləndirirdi. Ona görə də xanım mənim hərəkətlərimə etinasızlıq, saymamazlıq tək yox, təbii hal kimi baxırdı. Bu, mənə də xoş gəlirdi və mən düşünürdüm:

— Yəqin ki, bu hal qadına da tanışdı. Daxildəki götür-qoyları nizama salmaq, həyəcanları cilovlamaq, söhbətin baş-ayağını tutmaq üçün vaxt qazanma tanışlığın, ünsiyyətin ən əlverişli priyomudu. Və ilk ünsiyyətə qoşulmaq istəyən adamlar üçün belə bir münasibətin yaranması başlıca şərti. Mənə elə gəlir ki, təmkinli, ağayana davranışlarım xanıma da məmnun edəcəkdi. Çirkin qadınlar davakar, gözəllərsə olduqca təmkinli olurlar. Gözəllər məqsədlərinə çatmaq üçün kişilərə münasibətdə soyuqqanlılıqlarını müəyyən zaman məsafəsində qoruyub saxlamağı bacarırlar. Onların nəcib hərəkətləri kişilərin hissələrini qızışdırır, hövsələlərini daraldır, vücudlarını əridir. Bundan bəcarıyla faydalanan qadınlar məqsədlərinə gen-bol çatmış olurlar. Bu fəlsəfə mənə çox yaxşı məlum idi. Ancaq onu da bilirəm ki, bütün hadisələri, münasibətləri bir qəlibə yığmaq, onlara eyni tərzdə yanaşmaq olmaz. Onların hər birinin öz mahiyyəti, öz rəngi, öz çaları var...

Elə bilməyin ki, mən avam adam idim. Gözlənilmədən o xanımın üzünə baxdım. Üzümdə yüngül təbəssüm oyatdım, gözlərimdə nəvaziş, qayğıkeşlik şüaları yaratdım, səsimə səmimiyyət, mehribanlıq tonu əlavə elədim. Bir sözlə, özümü mədəni adam, ağıllı ziyalı cildində göstərməyə çalışdım. Özüm də bilmirdim ki, oynamaq istədiyim obrazın daxili aləminə nüfuz eləmişdim, ya eləməmişdim, xarakterini tutmuşdum, ya tutmamışdım. Bu barədə söz demək mənim üçün çətin olardı. Onu yalnız qarşımda əyləşən, mənimlə ünsiyyətə qoşulmaq arzusunda olan xanım deyə bilərdi. Bu şərtlə ki, o da mənim kimi obraza girmiş olaydı, mənim tək hissələr keçirəydi. Xanımda bir-birinin ardınca qəribə hallar kəşf eləyirdim. Kaş səhv eləməyəydim. Eləsəm də, elə bir qorxusu yox idi. Həyəcan, təlaş, vahimə keçirməyə dəyməzdi. Düşünürdüm ki, qadın özü öz ayağı ilə otağıma gəlibsə, söhbətimizi eləyəcəyik, bu mütləqdi, razılaşdıığımız cəhətlər olarsa, ədəb-ərkanla anlaşıqlı münasibətlər qurarıq, yox, razılaşmırıqsa: — Xoş gəlib, xoş da getdin, səninki səndə, mənimki məndə, — deyə xudahafizləşərik. Tapdıığımız nədiki, itirdiyimiz nə ola? Onsuz da yayın cırhacırdı. Mən öz otağımda yam. Dincəlirəm... Otaqdan çıxandan sonra deyərəm: “Səni heç tanımıram...” Ancaq inanmıram, görünür, qismətədi ki, gəlib. Axtardığım yar idi, yetirdi pərvərdigar. Mən hörmət və nəvazişlə xanıma dedim:

— Eşidirəm sizi, xanım.

Qadının üzündə öteri təbəssüm göründü, dərhal da yoxa çıxdı. Dərindən nəfəs aldı, qara, uzun kirpiklərini bir-birinə çırtıdı, sakit halda, ancaq titrək səslə cavab verdi:

— Yanılmırımsa, siz yazıçı Mirzəqulu müəllimsiz. Görkəmli filosofsuz.

— Bəli!

— Işıqlı və parlaq ömür sürən adamlardansız. Xalq sizi sevdir. Əsərlərinizi sevə-sevə oxuyur. Elə mən də.

— Hə...hə...

— İnsanların xarakterini gözəl bilirsiniz.

— Bəli! Tamamilə doğrudur!

— Siz xeyirxah, ədalətli, humanist adamsız.

— Doğrudu!

— Əsərlərinizin qəhrəmanları çoxları üçün örnəkdi.

— Bəli, düz buyurursuz, xanım!

— Ona görə də sizinlə tanış olmaq qərarına gəldim. Öz aləmində sizi əzəmətli dağa bənzədirəm.

Qadın elə həvəslə, elə inamla danışdı ki, mən vəcdə gəlirdim. Bir andaca özümü unutmuşdum. Özümdən savayı kimsənin belə bir qabiliyyətə malik olmasına inanmırdım. Mən dərhal dedim:

— Sözlünüzü deyin. Saxlamayın. Danışdıqlarınız mənim xoşuma gəlir. Çox adamda sizdəki kimi parlaq təfəkkür olmur.

Mən qadını bir qədər də ruhlandırtdım. Söhbətin rəngi əlvənləşdi.

— Mən subay qadınam. Yalqızam, tənhayam.

— Necə yəni subaysız? Belə gözəl, göyçək, ağıllı xanım subay qala bilərmə? Allahın da qəribə işləri var. Bəzən mən də baş açammıram.

— Sizdən uzaq olsun, ərim beş ildi dünyasını dəyişib. Nə deyim sizə? Böyük adamsız, yəqin ki, vəziyyətim sizə aydın olar?

— Aydındı, xanım. O hissələr mənə də tanışdı. Rəhmətlik arvadım məni də pis gündə qoyub getdi. Mən də təkəm. Düzünə qalsa, xanım, günümü keçirdirəm. Başımı götürüb bu xarabaya qaçmışam. Nə yaxşı ki, bura varmış. Bura olmasaydı... Arvadsız yaşam itin zülmüdü. Gərək vaxtında arvadın qədrini biləsən. Başım qarışdı işə-gücə, arvadla məşğul olammadım. Onu da xiffət apardı. O, canını götürüb, üzüsulu getdi, mən də dərd əlindən dəli-səryan olub düşmüşəm çölə-bayıra. Bu yaşda hara gedim, dərdimi kimə deyim? Deməyin nə mənası, gərək məni an-

layan olsun. Eh... Allah özü çarə qılsın.

Qadının yanına köməyə gəldiyini düşünüb, yozumumu bir qədər dəyişmək istədim, ancaq bacarmadım. Qadın sual verdi:

— Nə danışırırsız, Mirzəqulu müəllim?! Sizin də mənim kimi dul olduğunuzu bilməzdim.

— Bəli, xanım. Mən də eləyəm. Siz danışdıqca ürəyim əsdi.

— Arvadınız nə vaxt ölüb.

— Üçüncü ildi.

— Kişilərə nə var ki, istədikləri vaxt...

— Ey... eh... Uzaqdan baxana elə gəlir.

— Mənim kimilərin işi çətindi, Mirzəqulu müəllim.

— Rica edirəm, daha müəllimsiz. Bizim aramızda nə müəllim. Bir halda ki, ikimiz də dörd əhliyik. Bir otaqdayıq. Keçdiyimiz həyat yoluna işıq salırıq. Dərdimizə birgə çarə axtarıyıq... Tələsdirmə özünü, inşallah, birlikdə görək neyləyirik? Çalışaq, sizinki də düzəlsin, mənimki də.

— Allah avandımdan, rahatından eləsin. Neçə illərdi oturub gözləyirəm. Daha əsəblərim dözmür. Dözsəydi, vallah, bura gəlməzdim. Mən həyatımdan bezmişəm. Hara gedirəmsə, çətinliklərlə qarşılaşıram. Sanki bu həyatda artığım. Neçə dəfələrlə şəhərdən köçüb getmək qərarına gəlmişəm. Oturub durub göz yaşları axıdıram. Ürəyim az qalır çatlaya. İnsanlara inamım qalmayıb. Gəlmişəm, mənə kömək eləyəsiz, məsləhət verəsiniz. Düşünürəm, belə hallarla siz çox qarşılaşmışız.

— Evin tikilsin, deyirəm, mən də sən dərdəyəm. Evə gedirəm, divarlar üstümə gəlir. Yayıdı, indi nə var tək dolanmağa, xanım. Bunun zülmü qışdadı. Yadına sala bilirsən qışı?! Qaz gəlmir, işıq sönmür. Yorğan-döşək də buz kimi. Bax, zülüm ondadı. Şaxta, qar nə məmur qanır, nə də qara kütlə. Ziyalını da saya salmır. Qoyur belinə bir qarış şaxta. Vallah dərdimi tərپətdin. Sən danışdıqca, elə bil damarlarımda qanım dondu. Bütün hisslərim qarışdı. Beynimdə fikirlərim qatış-bulaş oldu. Dəhşət-

di, xanım, dəhşətədi, bizim işimiz... Düzdü, bu işdə Allahın da mərhəməti lazımdı. Ancaq özümüz də gərək tədbirli olaq. Həyata açıq gözlə baxaq. Hərdən oturub-durub fikirləşirəm:

— Bu dünyaya ikinci dəfə gəlməyəcəyəm ki? Nə vaxta qədər arvada yas tutmalıyam. Rəhmətlik öldü, getdi, canını qurtardı bu əzablı, sıntarmış dünyadan. Papağı günə boş-boşuna yandırmağın mənası yoxdu. Əslində bu Allaha da acıq gedər. Mənə elə gəlir ki, xanım, sən də mənim kimi. Az içini ye. Bax, gör işinə nə yarayır, hələ ki burdayam. Sənin üçün yanına gəlmək reqlamenti qoymuram. Gecə-gündüz nə vaxt müraciət eləsən, yardım göstərməyə hazırım.

— Bağışlayın, Mirzəqulu müəllim.

— Xanım dedim, "müəllimsiz". O sözdən zəhləm gedir. Bu saat dəb düşüb, hamıya müəllim deyirlər, lap şor satana da.

— Mirzəqulu.

— Caaan!

— Mən gedim. Təəssüf eləyirəm.

— Nəyə?

— Qanınızı qaraltdığıma.

— Əşi, otur, sən allah. Olan oldu, otur görək, indi neyləyirik?

Mənim içimdə tamam başqa hisslər baş qaldırırdı. Özüm də bilmədən, hansı naməlum qüvvənin təsiri altındasa "üç ilə yaxındı ki arvadım ölüb" ifadəsini işlətdim. İçimdə bir balaca peşmançılıq çəksəm də, xanımın gözlərini süzdürməsi və qaşlarını oynadaraq danışması həmin ifadəni dərhal arxa plana keçirdi və tez də unutturdu. Bədənim tez-tez cuşa gəlir, əlimdən başqa bir iş gəlməsə də, az qalırdım ki, durub xanıma bağrıma basım və "keçmiş xatirələrimi" oyatdığı üçün ona minnətdarlığımı bildiririm.

Xanım həvəslə danışdıqca mən bütün diqqətimi onun üzündəki cizgilərə, çöhrəsində baş verəcək dəyişmələrə, gözlərin-

dəki ifadələrə, səsindəki ahəngə, nitqindəki məntiqə yönəldim. İlk andan xanımın normal, mühakiməli olduğu qənaətinə gəldim. Əlbəttə, bu mənim ilkin təəssüratlarım idi. Onu da hiss eləyirdim ki, xanım iradəcə möhkəmdi, çətinliklərə sinə gərməyi bacarandı. Onun gənclik ehtirasından, yaşamağa olan böyük həvəsindən məndə məmnunluq, fəxrənəlik duyğuları oyandı. Ancaq xanımın baxışlarından, işlətdikləri bəzi sözlərdə, ifadələrdə özündənrazılıq elementləri olduğunu da göürdüm. Mən oxumuş adamam. Dərhal düşündüm: elə qadınlar var ki, maymaq kişilərə yaxınlaşıb, guya içərilərini çürüdən, onları için-için yeyib dağıdan “dərnləri”ni danışirlər. Onları maraqlandırır, yavaş-yavaş tanışlıqlarını dərinləşdirirlər. Qəlblərinə nüfuz eləyir, sonra da özlərinin əsirinə çevirirlər. Var-yoxlarını əllərindən alır, axırda da özlərinə “dızziş” deyirlər. Kişi də qalır yanayana, döyür orasına, burasına...

Xeyli götür-qoydan sonra dedim:

— Xanım cavansınız. Gözəlsiniz. Üzünüzdən ləyaqət yağır. Ağilla düşünüb danışmağı bacarırsız. Şəxsən bir qadın kimi mənim xoşuma gəlməyir. Mən səmimi adamam. Etiraz eləməsəniz düşündüklərimi deyərdim.

— Buyurun, xoşdu.

— Danışmaq, səninlə yaxın təmasda olmaq üçün elə bil mənim də içimdə hardasa, bir ehtiyac duyulmaqdadı. Mən gözəlliyin vürğunuyam. Bəlkə də tez macalda doğan səmimi hisslərim sənə zahiri və daxili gözəlliyinin təsirindən peyda olur. Nə demək olar? Bəlkə də çoxdandı gözəl, cavan, həssas xanımla elə bir söhbətim, adi ünsiyyətim belə olmayıb, onun üçün də gözlənilməz bir halın mübtəlasıyam...

— Səmimiyyətinizə vürğunam, Mirzəqulu!

İçimdə yaranan tərəddüdün, bu gözəl xanımla danışmağa ehtiyac doğuran hisslərin qəlbimin hansı guşəsindən axıb gəldiyini bilmirdim. Qəribə də olsa, mənim içimdə özümdən asılı

olmadan növbəli iki hiss: şübhə və gözəlliyə meyl yaranmışdı. Bəli, eyni qəlbə, eyni vaxtda doğan nəcib, ancaq davamsız, kövrək rişələr... Mən onu da duyurdum ki, bu hisslər arasında möhkəm mübarizə getməkdədi. Gözəlliyə meyillilik şübhələrə üstün gəlmək cəhdindədi. Ona görə də xanımın üzünə diqqətlə baxdım. Hisslərinin zərifliyi, qəlbənin həssaslığı, müşahidə qabiliyyətinin dərinliyi, deyilənlərdən nəticə çıxarmaq bacarığı onun həyat tarixçəsini az-çox təsvir eləməyə imkan verirdi. Qarşılaşdığı zəhlətökən hadisələrdən, əxlaq normalarının tez-tez tapdalanmasından aldığı mənəvi və cismani zərbələr, acı, yandırıcı təəssüratlar nazik, incə dodaqlarındakı kinayəli gülüşlərində, qıyılmış balaca gözlərindəki istehzal baxışlarında təzahür elədiyini aydın sezirdim. Mən qeyri-iradi olaraq dedim:

— Səmimiyyətinə inanıram. Söhbətlərinə etinasız deyiləm. Sənənlə birlikdə olmaq, gözlərinə baxmaq, dərdinə şərik çıxmaq ürəyimcədi. Mən istəyirəm ki, sən məndən utanmayasan. Bir halda ki yanına köməyə gəlmisən, gərək onda məndən sirr saxlamayasan. Hər şeyi mənə təfərrüatı ilə açıqlayasan. Belə olarsa, hadisələrin mahiyyətinə istəyimcə vara bilərəm. Söz ver mənə. Söz ver ki, qəlbini kitab kimi mənə açacaqsan...

Xanım tutuldu, əvvəl söhbəti uzatmaq istəmədi. Nə fikirləşdisə, gülümsünüb çiyinlərini çəkdi, sonra astadan dedi:

— Belə getsə, söhbətimiz uzun çəkəcək. Mən sizə bütün həyatımı, başıma gələnlərin hamısını danışmalı olacam.

— Gedəsi yerimiz yoxdu ki, tələsək. Vaxt çox, özümüz də işsiz-gücsüz. Enerjimizi bir yerə sərf eləməliyik, ya yox?

— Bilirsinizmi, həyatındakı sirləri açıb-tökmək, danışmaq cavan xanım üçün nə qədər ağırdır?!

— Səni anlayıram. Səhv etmərsən, danışılanların aramızda qalması üçün məndən təminat istəyirsən?

— Bəli, təminat olmasa, heç nə baş tutmayacaq.

— Söz verirəm. Mənə etibar eləyə bilərsən. Mənim səhv

eləməyə, kimsənin taleyi ilə oynamağa haqqım yoxdu. Unutma ki, adamların çoxu yaşlandıqca sürətlə böyük Yaradana doğru irəliləyirlər. Hərəkətlərini onun buyurduqları kimi qurmağa çalışırlar. Kiminsə sirrini açmaq Allahın özünə xəyanətdi.

— Eşitmişəm ki, oxumuşlar çox zaman Allaha inanmırlar. Bəzən öz məqsədlərinə çatmaq üçün onun adından vasitə kimi istifadə edirlər. Əslində onlar hər şeyi təbiətdə, onun qanunlarında axtarırlar.

— Allah yoxsa, insaniyyət də yoxdu, vicdan da yoxdu, ləyaqət də, şərəf də. Allahın rızası olmasa, heç niyyətimiz də baş tutmayacaq. Görək onun razılığı olsun, xanım.

— Mən sənə inanıram. Allah bilir ki, mən sənə otağına gəlmək istərkən yüz dəfələrlə ölüb-dirilmişəm. Bayaqdan bəri qapı arxasında dayanmışdım. Əllərim qapının döyməsinə qalxmırdı. Düşündüm, deyəcəksən, bu, düz adam deyil, başı xarabdı. O sözləri mənə deməyə sənə tam haqqın var. Adamın əlacı kəsiləndə, çıxış yolları tapa bilməyəndə yaxınlarından, doğmalarından məsləhət almaq istəyir. Mənim məsləhət alacaq, kömək umacaq kimsəm yoxdu. Bağışla, onun üçün də mən sənə müraciət etməli oldum. Bir halda ki, hər şey burda doğulub, burda da qalacaq, mən də nəyim varsa, sənə açə bilərəm...

Xanım söhbətə başlayırdı ki, Gülüşün başı bədənindən qabaq açıq qapıdan içəri keçdi. Üzü qapıya oturduğumdan sanki ürəyim dayandı. Bütün bədənəm əsdi. Xanım istədi, qalxsın, mənə qucaqlayıb, çarpayımda rahatlasın. Gülüş qışqırdı:

— Kişiyə əl vurma!

Arxadan səs eşidən xanım yerindən atıldı. Gülüş dərhal bildirdi:

— Mənim ərimlə nə oynayırsan?!

Xanım:

— Heç. A-x-ı. O, de-di ar-va-dım ö...lüb, üç ildi.

— Dur rədd ol burdan. Bayaqdan siz danışanları qapı arxa-

sından özüm eşitmişəm.

Xanım tələsik qapıdan çıxdı. Mən özümə gəlincə Gülüş kitablarımı, kağız qələmimi, paltarlarımı çanta-çamadana yığdı.

Gülüş bir də soruşdu:

— Xanımın adı nədi?

— Bilmirəm.

— Necə yəni bilmirəm? Hələ adını bilmirsən, hoqqalardan belə çıxırsan? Bilsən nə olardı?!

Özünü batırmış uşaqlar kimi gözlərimi döydüm. Cəmi-cümlətəni üç günlük istirahətdən sonra evə qayıtdım.

2003

İSTINTAQ SİRRİ

Mən adi bir sürücüydüm. Neçə illər idi ki, şəxsi maşınımın üstünə "Taksi" nişanı qoyub sakinlərə xidmət eləyir, ailəmin gündəlik çörək pulunu qazanırdım. Axşam qaş qaralanda şəhərdə vəziyyət lap ağırlaşdı. Maşınların fənərləri, küçədən asılan lampaların işıqları gediş-gəlişi xeyli çətinləşdirirdi. Piyadalar da bir tərəfdən maşınların arasına soxulub küçəni necə gəldi keçirdilər. Bu arada yol polislərinin yersiz müdaxiləsi sürücüləri həddən artıq əsəbiləşdirirdi. Maşınları hey saxlatdırır, sürücülərə qara yaxırdılar: ver qırağa saxla; yolu qırmızıda keçdin; qəza vəziyyəti yaradacaqdın; sürətlə gəlirdin; maşını qeydiyyatdan keçirməmişən; maşınının qeydiyyat vaxtı qurtarıb; maşın cinayət törədildiyi üçün axtarışdadı... Bunlar da olmadıqda deyirdilər: əlini cibinə sal; çoxdandı bizi görmürsən; qırdaqçı olma; gətir vaxtında borcunu ödə... Əşi, nə bilim, nələr nələr... Lap cana doymuşuq. Əlqərəz. Adam az qala öz adını da yaddan çıxarsın...

Belə bir şəraitdə axşam mən qəza törətdim. Piyadanı vurdum. Cəld maşından düşüb onu qucağıma alıb maşının arxa salonunda uzandırdım. Vaxt itirmədən onu xəstəxanaya apardım. Xəstə özündə deyildi. Həkimlər ona təcili yardım göstərdilər. Mən öz ailəmə də, xəstənin adamlarına da vəziyyəti açıqladım. Həkimlərin də, xəstənin doğmalarının da ciblərinə xərclik qoydum. Gələcəkdə də kömək eləyəcəyimi onlara çatdırdım. Xəstənin müalicə xərcini də öz üzərimə götürdüm. Onlarla müvəqqəti xudafizləşib məlumat vermək üçün polis şöbəsinə getdim.

Birbaşa rəisin otağına girdim. Sözümlü deyib qurtarmışdım

ki, şöbədə aləm qarışdı. Səs-küy qopdu. Polislərin üz-gözlərindən sevinc yağırdı. Gəlişim, kədərilmək əvəzinə, onlara bir dünya sevinc bəxş eləmişdi. Doğrusu, bunun səbəbini anlaya bilmirdim. Əvvəlcə, mənə elə gəldi ki, bu adamlar törədilmiş cinayətə təəssüflənəcək, dərdimə acıyacaq, mənə təskinlik verəcəklər. Xəstəyə Allahdan şəfa diləyəcəklər. Rəis yanındakı polisləri otaqdan çıxarıb, qapını içəridən açarla bağladı. Ağır-ağır gəlib yumşaq kreslosunda oturdu və mənə dedi:

— Özünü təqdim elə.

— Kərimov Məzahir Baba oğlu. Sürücü. Bakı sakini. Ailəli. Dörd uşaq atası.

— Əvvəllər cinayət törətmişəm? Düz danışı!

— Xeyr, cənab rəis. İlk dəfədi. Öz ayağımla gəlmişəm, Sizdən bir xahişim var.

— Nə xahiş?

— Məni zaminə buraxın. Gedim, həm xəstənin dava-dərmanı üçün, həm də sizin üçün tədarük görüm.

— İndi isti-isti neyləyə bilərsən?

— Rəis, indi heç nə, onun üçün də gərək məni zaminə buraxasız.

— Başın xarabdı sənin. Onu yığmaq üçün sənə neçə onillik lazımdı. Gəl belə danışaq, əlimizdə bir neçə oğurluq, dələduzluq, ölüm işi var. Onlardan da bir neçəsini götür boynuna. Onsuz da Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddəsinə əsasən, sənə səkkiz-on il arası iş verməliyik. İtirdiyin bir şey yoxdu. Biz də açılmayan cinayətlərə görə səni cəmi beş-altı illiyə həbs eləyəək. Bu da olsun sənə hörmət.

— Rəis, balanın başına dönüm, mənə yazığın gəlsin. Mənim maşınımla qəzaya düşən adam ölməyib, sağdı. O, məndən sizə şikayət verməyəcək. Xəstənin adamları ilə danışıbmışam...

— Boş-boş danışma! Sən deyirsən ölməyib, mən də deyirəm öləcək!

— Rəis, o da yazıqdı.

Rəis tərs-tərs üzümə baxıb cəld və əsəbi ayağa qalxdı. Pəncəyini soyunub asılıqandan asdı. Siçan üstə tullanacaq pişik formasını aldı. Mən dərhal hiss elədim ki, işim xarabdı, rəis məni yaxşıca əzişdirəcək. Qaçmaq istədim, o da mümkün deyildi. Pəncərələrin qalın dəmirdən olan barmaqçıqları, qapının bağlı olması, polislərin dəhlizdəki ayaq səsləri aradan çıxmağa olan ümidimi də puça çıxartdı. Əlacsız qalıb rəisə yalvarmağa başladım. Rəis çiyinlərini, qol-qıçlarını oynadır, atılıb düşür, bir sözlə özünü döyüş vəziyyətinə gətirirdi. Ucaboy, enlikürək, yekəbaş, qalın bıçlı, yağunbilək bir adam idi. Onun qartımış musqulları, hədəqəsindən çıxan gözləri bir anlığa məni dəhşətə gətirdi. Rəisi bu görkəmdə görcək qeyri-iradi olaraq var gücümlə bağırdım. Rəis bir anlığa yerindəcə donub qaldı. Dərhal dəhlizdəki ayaq səsləri kəsildi. Mən qışqırıb-bağırmaqda, ağlayıb-sıtqmaqda davam eləyirdim.

Rəis qəflətən qışqırdı:

— Sənə nə oldu, düdük oğlu, düdük?! Əl vurmamış özünü cırırsan! Qorxursan, deyilənlərə əməl elə! İzahatını yaz, imzanı at, canın qurtarsın!

— Yooox! Rə-is, qur-ban-olum...

Rəis xoşluqla istəyinə nail ola bilməyəcəyini anlayıb: — Oğraş! — deyə üstümə atıldı. Məni vurmağa başladı. Məndən əl çəkməyəcəyini düşünüb mən də bayaqdan başladığım taktikamda bir balaca “korrektə” apardım. Rəisin əllərini, qol-qıçlarını, bədənini dişlərimlə didməyə başladım. Rəis kök və ötlə olduğundan dişlərim heç bir maneə ilə qarşılaşmadan dibə qədər dərinliklərə gedirdi. İnsafən rəisin qanı qatı, əti şirin idi. Al-qana boyanan rəisin səsi mənim səsimə qarışıdı. Dəhlizdəki polislər içəridə nə baş verdiyini anlamadıqlarından onara elə gəldi ki, rəis mənə bağırır. Onlarda belə təsəvvür oyandı ki, rəis bütün zir-zibilləri mənim boynuma qoyacaq. Onların da canı bir dəfə-

lik çək-çevirdən qurtaracaq. Hərə öz hayındaydı. Mən belə, rəis elə, polislər də bizdən betər. İndi də qapı-pəncərədən qaçmağa çalışsan rəisin özünə mən imkan vermirdim. Dəhlizdəki polislər rəislə mənim səsimi inanırdım ki, dəyişik salmışdılar. Onlar elə güman edirdilər ki, rəis bərk əsəbiləşib, ya da qiyməti qaldırmaq üçün mənə hər bə-zorba gəlir. Ona görə də polislər qapıya yaxınlaşmırdılar. Yaxınlaşsalar da, mənası yox idi. Kim kimi məsələsi həll olunan məqamda qapını açan olmayacaqdı. Dişlərimlə rəisi didə-didə düşündüm:

— Rəisi yarı-yarımcıq buraxmaq olarmı? O, özünə gəlib təzədən mənə hucuma keçməyəcək ki? Rəis etibar olunasıdımı? Yaxud o baş verən hadisədən düzgün nəticə çıxaracaq mı?

Əlbəttə, bunların hər biri döyüşdə irəli sürülən taktiki ehtimallardı... Rəis qaçıb stolun altına girəndə, hardansa, ağıma belə bir fikir gəldi; bunu boş buraxmaq olmaz. İşə başlamısan, axıra çatdırmalısan. Onu yemək lazımdı. Vəssalam. Yeməsəm, məni yeyəcəklər. Uzaq başı, özü dediyi kimi, bunu da açılmayan hoptum cinayətlərə qoşub mənə səkkiz-on il iş verəcəklər. Lap olsun on beş il, ya da ömürlük! Cəhənnəmə ki! Türmədə bilsələr ki, polis rəisini otağında yeyib gəlmişəm, orda zato, blatım olacaq. Ölmək ölməkdi, xırıldamaq nə deməkdi...

Elə belə fikirləşirdim ki, əldən düşən rəis stolun altından yalvarıcı nəzərlərlə üzümə baxdı. Sonra titrək səslə, ağlamsına-ağlamsına dedi.

— Mənə yazığın gəlsin. Balalarım var. Onların canına and olsun, sən qurtardın, ancaq məndən daha adam olmaz. Dişini daha qana batırma... Bir də ki, sənə yalvarıram aramızdakı həngamədən kimsə xəbər tutmasın. Mənimçün ayıbdı, eşidən-bilən deyəcək rəis bir canın da qoruyammadı. Kabinetindəcə onun işini bitirdilər.

Mən dərhal ikimənalı cavab verdim.

— Bu da istintaq sirridi?

— Birbaş!

Doğrusu, rəisə yazığım gəldi. Onun qollarından tutub ayağa qaldırdım. Güc-bələyla stulunda əyləşdirdim. Sonra da gedib qapımı açdım.

Bayaqdan qapı ağzında rəisin qələbisini gözləyən polislər göz qırpımında içəri doluşdular. Mənim ağzımı qanlı, rəisi stulunda halsız oturmuş görcək polislərə elə gəldi ki, rəisin halsızlığı mənə itirdiyi enerji ilə bağlıdı. Polislər divarın dibindəcə müntəzir dayanıb növbəti əmri gözləyirdilər. Birtəhər özünü ələ alan rəis qəflətən bağırdı:

— Oğ-raş-lar, har-da öl-müş-düz?!

Polislər eyni vaxtda ayaqlarını cütləyib, əllərini qulaqlarının dibinə qaldırdılar.

— Nə olub, polkovnik?

— Canımıza dərd olub!

— Nə lazımdı, əmr eləyin. Biz hazır!

— Hər adamı bura gətir-məz-lər.

— Bu, özü gəlmişdi, polkovnik!

— Bura-xın, getsin.

— Oldu, polkovnik!

İçridə rəislə aramda nə baş verdiyindən xəbərsiz olan polislər bir araya gəldiyimizi fikirləşib məni hörmətlə yola saldılar. Məndən az sonra rəisin də xəstəxanaya gətirildiyini eşidəndə qulaqlarıma inanmadım. Polkovnikin həkimi dedi: — Xəstənin vəziyyəti ağır idi, sağalacağına ümid çox azdı. Onun elə hala hansı vasitələrlə salınması bu gün bizim üçün də sirdi. Çünki tibb tarixində bu yolla adamın əzişdirilməsi nadir hadisədir.

2003

MEŞƏ CƏNGAVƏRİ

Əlahəzrət Şirin göstərişi ilə meşədə yırtıcıların böyük toplantısı keçirilirdi. Hər kəs öz yerindəcə oturub Şirin gəlişini gözləyirdi. Şir də ki nə Şir?! Adı çəkiləndə boyunlarına almasalar da, yırtıcılar tir-tir əsirdi. Kimsədə nə cəsərət vardı ki, Şirin toplantıya gecikməsinin səbəbini soruşaydı. Soruşsaydı da, cəzasını alacaqdı. Əgər parçalanmasaydı, sağ qalsaydı belə peşmançılığını yenə də özü çəkəcəkdə. Qaldı Şirə. O, özü bilirdi, istəsəydi, toplantıya gələrdi, istəməsəydi, gəlməzdi. Ya da ağla gəlməyən vaxtda təşrif buyurardı. Onda da əsəbi olsaydı, aləm qarışardı, bir neçəsini cəzalandırardı: günahı yüngül olana bir-iki şapalaq vurardı; ağırına “dərisi boğazından çıxarılsın” hökmünü verərdi. Əlinin üstə əl olmadığından hökm də ağına-bozuna baxmadan yerinə yetirilərdi. Beləydi cənab Şirin rəhbərlik metodu. Onu da yırtıcılar nəslə birdəfəlik qəbul eləmişdilər. Ona müzayiqə göstərən də yox idi. Şirin köməkçisi Pələngi fikir götürmüşdü. Halı tez-tez dəyişir, bəzən də nə danışdığını bilmirdi. Yırtıcılar içərisində Şirin ən yaxını olduğundan ona nə söz deyən, nə də qüsur tutan vardı. Ağzı yırtıq olduğundan Pələngə nəinki etibar eləyib ürəyini açan tapılmazdı, heç ona yaxın gədən də olmazdı. Bilirdilər ki, Pələngin sözünün qabağına söz çıxaran, qarşısında artıq-əskik danışan gec-tez Şirin qəzəbinə tuşlanacaq, sərt şəkildə cəzalanacaq. Pələng Şirin yanında özünə-nəzarəti çalışıb itirməzdi. Əksinə, Şirə arxalanmaqla özünü bir çox bəlalardan hifz eləyərdi. Şirin şəxsiyyətinə, elədiklərinə ağız büzənə Pələng heç nədən, heç kəsdən qorxmadan, çəkinmədən divan tutardı. Böyük təhlükə altında yaşayan yırtıcılar

qanırdılar ki, azacıq yolunu azan, cığırını düz getməyən, gözlənilmədən həyatı ilə vidalaşacaq. Kimsə ağrımayan başına yaş dəsmal bağlamaq, heç nədən ölmək istəmirdi. Hamısında belə bir fikir vardı: “Məndən ötdü qardaşıma deydi, elə bildim, saman çuvalına deydi”.

Pələng nə fikirləşdisə, dilləndi:

— Ay dadi-bidad, görün biz nə günə qalmışıq? Hərə bizə bir şəbədə qoşur. Bir ad verir. Biz bu ağılla hara gedirik? Aramızda bir əməlisaleh tapılacaq mı? İnanmıram. Görək, mən bu barədə cənab Şirlə əməlli-başlı danışam. Hər şeyi ona çatdıram. Görək, əziz-şərəf Şef nə düşünür?

Kimsə elə bir əcaib iş görməmişdi, sadəcə olaraq Pələngin danışdıqları heyvanın gözlərini qırmağa yönəlmişdi. Meşədə hər şey öz qaydasındaydı, lap yüz il bundan əvvəlki kimi. Haqsızlıqdan içləri doğranan yırtıcılar ças-baş olub qaldılar. Heç nə başa düşmədiklərindən bir-birilərinin üzünə baxdılar. Ayı Pələngin hərəcay danışdıqlarının səbəbini anlamadığından istədi ona cavab versin. Pələng çox ayıq idi. O, Ayının düşüncəsizliyini, kobudluğunu yaxşı bilirdi. Onun üçün də Ayının üzünə tərs-tərs baxdı. Elə bu dəm kimsə, Ayının yanını basdı:

— Nə işinə qalıb, qoy nə danışır, danışsın. Sən atoon goru bizi qana çalxama, şərini bizdən uzaq elə.

Ayıdan çıxmayan iş, müsahibinin üzünə tərs-tərs baxsa da, susdu.

Pələngin saymazyana mızılıtsı yenidən eşidildi:

— Bilirsiz niyə? Anadan qüsurlu doğulduğumuzu özünüz məndən yaxşı bilirsiniz. Anadan şikəst doğulanı, sonradan sağaltmaq, orasın-burasın kəsib düzəltmək müşkül işdi. Lap özünü öldürsən də, bir şey çıxmayacaq, ona çarə tapılmayacaq, necə ki, bizim Ayı kimi.

Adının çəkildiyini eşidən Ayı qəflətən dilləndi:

— Mən ona inanmıram. Çarəsiz iş yoxdu. Mən çarəsizləri

yırtıb dağıdıram. Onlara imkan vermərəm ki, artıq-əskik qələt eləsinlər. Hərəcayı-hərəcayı danışsınlar. Mən Şirin yerinə olsaydım...

Kimsə Ayının yenə yanını basdı. Buna baxmayan Ayı üzünü Pələngə tutub donquldanmaqda davam elədi:

— Görürəm, sən çox bədgümansan. Kimə güvəndiyini də yaxşı bilirəm. Mənə də Ayı deyərlər...

Yırtıcılar Pələngin xasiyyətinə yaxşı bələdiydilər. Onlar anlayırdılar ki, Pələng birinin üstünə beşini də qoyub gələn kimi Şirə xəbər verəcək. Odur ki, Pələngə xoş gəlmək istəyilə hərə bir tərəfdən Ayının üstünə düşdü. Onu günahlandırmağa başladılar. Hətta, təhqirə də, hədəyə də əl atanlar oldu. Ayı vəziyyətdən baş çıxara bilmədiyinə görə yapışdığından əl çəkmək istəmirdi. Əsəbi şərait yaranmışdı. Ayının fisiltısı, hörültüsü meşəni başına götürmüşdü. Toplantı iştirakçıları onu da düşünürdülər ki, Şir bu söz-söhbətdən xəbər tutsa, vay halımıza, hirsələnəcək, qurunun oduna bir neçə yaşı da yandıracaqdı. Vahimə hamının canını bürümüşdü. Bir çoxları da qorxudan tir-tir əsir, meşədən çıxıb hara gəldi, qaçmaq istəyirdi. Təki canlarını salamat qurtarsınlar. Pələng Ayının sözlərini vecinə də almadı. Masanın üstündəki siyahıya göz gəzdirib, astadan sözünə davam elədi:

— Fikir verməyin, hər danışana. O, öyrəncəli başqalarının əsəbləri ilə oynamağa. Düzünü axtarsaz, Allah özü də ona baş qoşmur. Bütün yırtıcılara görk olsun deyə, onu da yaradıb salıb meşəyə. Həzrət cənabi Cəbrayıl da ona tərəf üz tutmur. Bilir ki, Ayı qanmazdı, axmaqdı, ağzıbaşına danışandı. Belənçiyn başı həmişə ağrılı olar. Onun birdəfəlik çarəsi Həzrət Əzrailin əlindədi. Onun da kızı vaxtı yoxdu. İnsanlar Əzrailin də başını qatıblar. Onu qınamıram. İnsanların Ayıdan da betərləri o qədər var ki, gəl görəsən. Nə hır qanırlar, nə də zır. Bizim bu Ayı ilə onlar arasında bənzərlik çoxdu. Narahat olmayın, gələ, cənab Şirə hər şeyi açıqlayaram...

İnsanlara bənzədilməsini Ayı təhqir kimi başa düşüb bərk tutuldu, istədi durub Pələngə gücünü göstərsin. Özünün nəyə qadirliyini ona başa salsın. Bunu duyan yırtıcılar bir ağızdan Ayıya qışqırdılar:

— Bəsd! Dedik, a nadan, bizi qana çalxama! Oda salma! Balalarımızı yetim qoyma. Nə günahımız var ki bayaqdan ürək-göbəyimizi yeyirik.

Təklənən Ayı başını bulayıb susmağa məcbur oldu. Müdafiəçilərinin hərəkətlərindən vəcdə gələn Pələng sakit halda sözünün ardına keçdi:

— Həzrət Əzrayıl vaxt tapsaydı, bu Ayının da işini bitirərdi. Mən də burdakı həngaməni Şirə çatdırmazdım, o da eşidib əsəbiləşməzdə. Əslində bu, Əzrailin əlində elə böyük, çətin iş də deyil. Canını alıb, onu cəhənnəmə vasil eləsəydi, bizim də canımız Ayıdan qurtulardı.

Mən Pələng Pələngoğlu özünüz bilirsiniz ki, çənəgir deyiləm. Hərcayı-hərcayı danışmağı sevmirəm. Hörmətim, nüfuzum da hamınıza məlumdu. Ancaq Ayı məni saya salmır, danışdıqlarımı da eşitmək istəmir. O, düşünür ki, boşboğazam.

Yerbəyerdən səslər eşidilməyə başladı:

— Biz də başa düşürük! Ayının intellekti hamıya məlumdu. Sözlünüzü deyil! Qulaqlarımız sizdədi!

— Bayaqdan beyninizi xarab eləyirəm. Başınıza “o” söz! Nə deyəcəyimi unuttum. Hə... Onu deyirəm axı: Yüz dəfə Mus... Mus... eləyincə, bir dəfəlik desəm, “Mustafa”, sizin də canınız qurtarar.

Ayı yerindən dik atıldı, Pələngə xoş getmək üçün gülümsünüb dedi:

— Əşi, belə də, biz də qanaq! Necə sərf eləyir, işimizi elə də quraq...

Ayının yumşaldığını görəndə Pələng qəhqəhə çəkdi. Toplantı iştirakçıların da üzlərinə elə bil yaz günəşinin parlaq şüaları

qondu. Pələng bildirdi:

— Axı necə deyim? Aman verirsən? Oturmuşam aranızda. — Yaxşısız-pissiz — demirəm. Özüm də onu bilirəm ki, hamınız onnansız — yırtıcısız. Ayı, bir qanlı arxana bax. Orda kimlər var?

Ayı arxaya çevrildi və astadan bildirdi.

— Canavar, çaqqal, tülkü...

— Bəsd, saxla, hamısı lazım deyil. Bunlar kifayət elər. Yırtıcı olsalar da, görürsən, özlərini quzu kimi aparırlar. Kim nə desə, əyrisinə-düzünə, ağına-bozuna, acısına-şirininə baxmırlar, hamısına “Bəli! Bəli!” deyirlər. Demələri hələ o yana dursun, əllərini döşlərinə qoyur, yüz dəfələrlə dombalıb qalxırlar. Belələrinə nə deyəsən?!

Toplantı iştirakçılarına göz gəzdirən Pələng canavarın, çaqqalın, tülkünün ayaq üstə qızarıb pörtdüklərini görüb qışqırdı:

— Oturun, yaltaqlar! Halınıza, xislətinizə bələdəm! Nəylə nəfəs almağınızdan, gecə sağ, ya sol böyrü üstə yatmağınızdan, hansı cür yuxu görməyinizdən xəbərdaram. Məlumdu, hansı yuvanın nəyisiz? Kol-kosun tülkü, dərənənin çaqqalı, meşənin canavarı... Tullanıb-düşməyin, əzilib-büzülməyin... əbləhlər! Ay bədbəxtlər, niyə bilmirsiniz, Şir hamınızdan yüksəkdədir? O, güclüdür! Hamınızı məndən yaxşı tanıyır. Onun şalvar çıxarmaqda öz dəsti-xətti var! Cənab Şirin gözlərində hamınız dələdüz, oğru, quldur, dəyyus, anasının əmcəyin kəsən, cani tək canlanırsınız! Var-yoxunuza da bələddi. Utanmaz-utanmaz özünüzü pərdələməyə, elədiyiniz əməlləri ört-basdır eləməyə çalışırsınız! Şirin gözlərində rentgen şüaları var! Hər işin öz vaxtı, öz məqamı var! Canınıza and olsun, lazım gələndə o, var-yoxunuza da təcavüz eləyəcək! Buna şübhəniz də olmasın! Nahaq yerə umu-küsü eləməyin. Ayə, belə şey olar? Görün, canavarlar öz aralarında nə fikirləşirlər? “Mənim cinsim niyə belə etibarsızdı, xəyanətkardı. Öz cinsimdən olanlar məni bir verstlikdə görəndə hırıldaya-hı-

rılda niyə üstümə qaçmırlar, əlimi tutub öpmürlər”.

Bayaqdan bəri sakit-sakit oturub deyilənlərə qulaq asan Bəbir axır ki, özünü ələ ala bilməyib irəli atıldı. Bu azgınlıqda, Cənab Şirə qarşı təxribatdı! Əldə hakimiyyət toplamaqdı! Öz xilas-karınıza qarşı çıxmaqdı! Bu həyasızlıq çaqqallara da, tülkülərə də xasdı! Üstəlik yaltaqlıq, qorxaqlıq, hiyləgərlik!..

Canavar, çaqqal, tülkü ayağa qalxaraq Bəbirə təzim etdilər, sonra da üzlerini Pələngə tutub bir ağızdan ulaşıdılar:

— Qələt eləmişik, başımızı daşa döymüşük! Bir də eləmərlik! Bağışlayın bizi, cənab Pələng.

“Cənab” sözü Pələngin çox xoşuna gəlsə də, əvvəlki səs tonunu birdən-birə endirə bilməyib donquldandı:

— Qəbahətlərinizin hansını deyim? Bu bədbəxtlər ayrı-seçkilik eləyirlər, öz cinsləri qarşısında məsuliyyət daşmadıqlarını hələ anlamırlar, qanmırlar. Onlar yaşamları, nəfəslərinin gedib gəlmələri üçün hörmətli Şirə bocludurlar. Sizə xəbərdarlıq eləyirəm: — Yığışın! Bir də nəsil davası eləməyin! Şir başınıza daş salar, ananızı ağladar! Mənim bu sözlərim, Ayı, sənə də aiddi! Gözlərinizi açın, yaxşı-yaxşı baxın! Qarşınızda cənab Şirin olduğunu anlayın! Yoxsa... hamınızın dəriniz boğazınızdan çıxar! Mən Şir üçün sizdən artıq deyiləm. Yerimi bilməsəm, sözümü qanmasam, elə mənim də...

Tülkü, çaqqal və canavar şirin, tülkü ilə çaqqal canavarın, tülkü isə çaqqalın hüzurunda müntəzir dayanmalıdı. Öz cinsinin yox! Eləcə də hamımız Şirin! Bu qanundu! Qaldı Ayıya. Narahat olmayın! Onun tərbiyəsi ilə özüm məşğul olacam!

Hələ də başa düşmürsüz ki, eynicinslilər bir-birilərinə mədhiyyə oxuyanda, qənşərində dombalanda ətrafdakılar məddahı məsxərəyə qoyur, alçaldır, onu “duşovka” adlandırırlar! Gücsüz güclüyə abırını, ismətini, hətta, namusunu... hədiyyə verməyi bacarmalıdı! Bu əməl qətiyyənlə gücsüz üçün qəbahət deyil! Bu yırtıcıların əbədi, inkarolunmaz qanunudur.

Ayı dik atıldı:

— Bəs demokratiya?! Bəs azadlıq?!

— Onları cənab Şirdən soruşarsan!

Pələng başını ağır-ağır yelləyib söhbətin ardına keçdi:

— Toplantıdan sonra bilirik neyləyəcəksiz? Öz məskənlərinizə çəkilib tülklərinizi pırpızlandıracaqsız, “burda mənəm, Bağdadda kor xəlifə” iddiası ilə tullanıb-düşəcəksiz! İddialarınız şişib özünüzdən çox-çox böyük olacaq! Yetənə yetəcək, yetmədiyinizə də bir daş atacaqsız, qəmiş olacaqsız! Böyüklər arasında buna “düdəməlik” deyirlər. Bunları cənab Şir bilsə, paz məsələsi...

Ayı yerindən atıldı:

— O nəməyə şeydi?

— O gərdən də ola bilər, çökədən də!..

Gəlişindən kimsənin xəbəri olmadan Şir öz taxt-tacında əyləşib bayaqdan bəri Pələngin söhbətini dinləyirdi. Qəflətən Şiri öz yerində görənlər toplantı iştirakçıları tez ayağa qalxdılar. Alqış səsləri aləmi bürüdü. Şir başı ilə onlara razılığını bildirdi və əyləşmələri üçün işarə verdi. “Yırtıcıların güzəranı: qarşıda duran vəzifələr və perspektivlər” mövzusunda qısa, yığcam məruzə oxunduqdan sonra cənab Şir soruşdu:

— Kimin sualı var?

Ayı ayağa qalxdı və əsəbi halda dedi:

— Mən bu meşədə çox tərbiyəsiz yırtıcılarla qarşılaşırım. Bunlar böyük-kiçik qanmadıqlarından əksəriyyətinə qulaqburması vermək lazımdı.

Şir sakit tərzdə dedi:

— Aydındı, daha kimin sözü var?

Bu dəfə tülkü ayağa qalxdı:

— Cənab Şir, vəpşə Ayı özünü məclisdə aparammır. Açığını deyim ki, sizin meşədə hakimiyyətinizdən çox narazıdı. Qoyduğunuz qayda-qanunları da saymır. Hamımızı təhqir eləyir. Sek-

sualistdi. Zorlama əməliyyatına meyillidi. Hey, demokratiyadan, azadlıqdan dəm vurur. Mən bir neçə kanalla müəyyənləşdirmişəm ki, o, sizin hakimiyyətinizə qarşıdı...

Tülkünün sözlərini eşidib gözləri qızan Şir arxasını sonalamadan, öyrənib dəqiq yerinə çatmadan belə bir hökm verdi: “Qətlə yetirilsin!”.

Alqış səsləri meşədə əks-səda verdi. Pələngin işləyib hazırladığı layihə əsasında Ayının ölümü tülküyə, çaqqala və canavara həvalə edildi. Canavar Ayının başına, Çaqqal dalına, Tülkü də xayalarına cumdu. Asanlıqla Canavarla Çaqqala sinə gərən Ayı Tülkünün əlində mür-müc qaldı. Bütün bədəninə sancı doğrayan, ağrılara dözə bilməyən Ayı şah budaqlı palıd ağacı tək gubbultu ilə yerə çırpıldı. Son anda hücumu dayandıran Şir ölüməcül hala düşən Ayıdan soruşdu:

— Son sözün varmı?

— Gedirəm, ancaq, məni yandıran, cırıb-dağıdan Tülkünün priyomu oldu. Özünüzü ondan gözləyin!

Ayının bu sözündən sonra Şir rıqqətə gəldi.

Tülkü qız utancaqlığı ilə, çəkinə-çəkinə əlini qaldırıb Şirdən söz istədi. Şir gülümsünərək hörmət və nəvazişlə: — Buyur, — dedi. Tülkü ədəb-ərkanla bildirdi:

— Cənab Şir, sizin mərhəmət və şücaətinizə həmişə güvənmişik. İndi də sizə arxalanırıq. Sizin gücünüz bizə qüvvət verir. Nəzərinizə çatdırım ki, itlər bizə çox mane olur. Çox zaman da gördüyümüz işin nəticələrini heçə endirirlər.

Şir əsəbiləşdi:

— Necə yəni?!

— Bizim həyəətə girişimizdən duyuq düşən itlər hürür, üstümüzə atılırlar. Sahiblərini ayağa qaldırırlar. Onların da hərəsinin bir dayandoldurumu var.

Şiri gülmək tutdu və soruşdu:

— Nələri var dedin?

— Tüfəngləri. Adamlar bizə atəş açırlar. Şikarımızı bəzən əlimizdən çıxarırlar. Dostlarımızdan bir çoxu da bu yolla qətlə yetiriləblər, cənab Şir.

Şir düşündü:

— A ha... Bəs bunu indiyəcən mənə niyə deməmişiz?

Tülkü susdu.

Şir dedi:

— Yaxşı, sözünə davam elə.

— Mən istədim ki, it sahiblərinin səlahiyyətləri əllərindən alınsın. İtlərə nəzarət və rəhbərlik şəxsən sizin sərəncamınıza verilsin. İt sahibləri razılaşmadıqda, onlara qarşı hücum əməliyyatı başlansın.

Pələng Şirin icazəsi ilə Tülkiyə sual verdi:

— “Hücum əməliyyatı” dedikdə siz nəyi nəzərdə tutursuz?

— Əvvəl təbliğat.

— O boş şeydi.

— Müxtəlif xarakterli təxribatlar: terror, kütləvi hücumlar...

Bir sözlə, harda tutdun, orda cır!

— Eləyin də, sizə kim mane olur?

— O tək tülkələrin gücü çatan iş deyil.

Şir dərhal Pələngin sözünü kəsdi:

— Aydını. Ağlabatan təklifdi. Pis olmaz. Bəbir, bu barədə bir layihə hazırla.

Bəbir dərhal cavab verdi:

— Oldu, cənab Şir.

Şir Tülkünün ayıqlığını, çevikliyi nəzərə alıb qərar verdi:

— Birinci, itlərlə ciddi əlaqələr yaradılsın; onların yırtıcılar tərəfə keçməsinə çalışılsın; sahibinə sadıq itlərə bütün mümkün vasitələrlə tutarlı zərbələr endirilsin; itlərin loyallıq sahiblərinə ətraflı mesajlar göndərilsin; bir sıra səmərəli təkliflərinə görə Tülküyə təşəkkür elan olunsun; fədakarlığı nəzərə alınaraq, bu andan etibarən Tülküyə “Meşə cəngavəri” adı verilsin.

Alqış sədaları altında yırtıcılar arasında pıça-pıç düşdü. Şirlə Tülkünün qohumluq əlaqələri araşdırıldı. Hərə bir mülahizə söylədi: “Yaxın qohumdular”, “Ulu babaları birdi”, “Köhnə dostdular”, “Ulu nənələri birdi”, “Qudadılar”, “Şir Tülkünü kəbinsiz-filansız saxlayır”... Nə qədər mülahizələr söylənsə də, dəqiq fikir ortaya çıxmadı. Mülahizələr yarımçıq qaldı. Başlıca fakt o idi ki, hadisədən sonra bütün yırtıcılar Tülküyə Şirin təmsilçisi kimi baxırdılar.

Şir gərnəşib ayağa qalxdı. Silkələndi, o tərəf bu-tərəfə çevrildi, sonra da nəzərlərini canavarın, çaqqalın və tülkünün üzərində fırlatdı. Yırtıcılar tir-tir əsməyə başladılar. Hərə özlüyündə nə edəcəyini düşünürdü. Canavar Şirə ət verdi, Çaqqal su gətirdi, Tülkü onun dalına qarşok tutdu. Hərə bir yolla Şirin ürəyinə girməyə çalışdı. Şir hönküdü, əti həzm-rabidən keçirdi, üstündən doyunca su içdi, qarşoku da bəs deyincə doldurdu. Bu işdə böyük canfəşanlıq göstərən Çaqqalla Canavarın uçmağa təkcə qanadları çatmırdı. Düşünürdülər: ola bilməz ki, şefləri Şir bu xidmətlərini nəzərə alıb onları sevindirməsin.

Dünyanın hər üzünü görənlər və qarnı doymuş Şir ağır-ağır Canavara, Çaqqala, ən axırda Tülküyə baxdı. Onların da hər biri ayaqlarını cütləyib, Şirin önündə müntəzir dayandılar. Şir də ki, şirdi. Şir olmasaydı, heç ona “Şir”də deməzdilər. Şir dilini çıxarıb bığlarını yaladı, arxaya dönüb toppuzbaş quyruğuna baxdı. Handan-hana bircə dəfə “Haa” elədi. Yırtıcılara elə gəldi ki, bir göz qırpımında başlarının üstündəki göy öz asılqanından qopdu, indi, ya bir azdan gubbultu-zıbbıltı ilə gəlib yerlə toqquşacaq, yer də öz məhvərindən çıxacaq, nəticədə bütün yırtıcılar zibilə dönəcəklər. Onlar bu ağır, qorxunc fikrin təsirindən hələ qurtarmamışdılar ki, Şir bu dəfə dəli bir nərə çəkib gərnəşdi. Yırtıcılar özlərini əməlli-başlı itirdilər. Handan-hana özlərinə gələndə gördülər ki, Şir hələ də gərnəşik vəziyyətdə dayanıb. Tülküyə elə gəldi ki, bu vəziyyəti ilə Şir asılqanından qopan göyü belin-

də saxlamaq niyyətindədi və saxlayacaq da. O, canını qurtarmaq üçün Çaqqal və Canavar qarşısındakı borcunu, vəzifəsini unudaraq atılıb Şirin qıçları arasına girdi. Bunu görənlər Canavarla Çaqqalı heyrət bürüdü. Tülküyə heyranlıqlarını dillərinə gətirməsələr də, bunu gözlərinin ifadəsində gizlədə bilmədilər. Tülkünün bu cəsarəti özlüyündə Şirin də xoşuna gəlmədi. Şir bir az əsəbi halda qıçlarının arasına baxdı. İstədi ayağını qaldırıb tülkünün belinə qoysun və bütün ağırlığını onun üstünə salsın. Bunu tülkü də başa düşdü. Qorxudan az qala ürəyi dayanacaqdı. Şir maraqlı üçün soruşdu:

— Tülkü düzünü de, mənim qıçlarımın arasında nə gəzirsən? Axı ora sən yerin deyil. Özünü gücə salarsan.

Tülkü titrəyə-titrəyə dedi:

— Cənab Şir, sizin gücünüz, şücaətiniz qarşısında baş əyirəm. Həqiqət buduki, bayaq sizə möhtərəm Canavar ət, hörmətli Çaqqal su verdi. Siz nərildəyəndə elə bildim ki, bunlardan hansısa sizi zəhərləyib. Ürəyim dözməyib az qala çatlayacaqdı. Mən tez qaçıb səni dalıma alıb həkimə aparmaq istədim. Şahım, əziz himayəçim, sizə təzim eləmək, çətin anlarınızda xidmətinizdə dayanmaq mənim üçün şərəfdi. Bunun üçün də sizin qıçınızın arasına girdim. Şükürlər olsun ki, mən yanılmışam. Ancaq onu da deyim ki, sizin qıçlarınızın arasında mən özümü daha xoşbəxt, qorxusuz və salamat hiss eləyirəm.

Tülkünün sözlərindən vəcdə gələn Şir üzünü Çaqqalla Canavara tutdu:

— Siz necə fikirləşirsiniz?

Canavar dərhal:

— O, yaltaqdı, yalançıdı, hiyləgərdir... Sizin rəğbətini qazanmaq istəyir...

Çaqqal qorxa-qorxa dilləndi:

— Tülkü böyük qəbahətə yol verib. Cənab Şir, mən təklif

edirəm ki, tülkünün dərisini diri-diri boğazından çıxardıb qurudaq. Belə toplantılarda siz onun dərisinin üstündə əyləşərsiz. Onun dərisi yumşaq və istidi. Məncə, bu hərəkət meşədəki bütün yırtıcılara da, məzlumlara da görk olar...

Şir Tülkünün üzünə baxdı. Tülkü gözlərinin yaşını axıtdı. Çənəsi əsə-əsə yalvardı:

— Cənab Şir, məsləhət sizindi. Yolunuzda tikə-tikə doğranmağı da özüm üçün səadət sanıram.

— Bəs niyə göz yaşları axıdırsan?

— Bu göz yaşları sevincəndi, cənab Şir.

— Başqa sözün varmı?

— Hələ də Çaqqalla Canavar anlamayıblar ki, meşələr sultanı cənab Şir yerlə-göyü öz kürəyində saxlamağa qadirdi! O milyonlarla Tülkünün himayədarıdır və tülkülər bu qayğıni üzərilərində duyurlar. Cənab Şir, qaldı mənə, Sizdən bir təvəqqem var. Məni özünüz cəzalandırın, Çaqqalın, Canavarın ümidinə buraxmayın.

— Niyə?

— İstəyirəm meşədə bütün heyvanlar bilsin: Məni mərd, məğrur, ədalət rəmzi cənab Şir cəzalandırdı. Oğru, dələduz Çaqqal yox, qanıçən, xəyanətkar Canavar yox, bütün heyvanların şahı, ləyaqət və şərəf rəmzi Şir parçaladı! Belə ölmək mənim üçün böyük fəxarətdi!

Şanına, şöhrətinə ilk dəfə belə xoş sözlər deyilən Şir bir an fikirləşdi. Sonra üzünü yırtıcılara tutub dedi:

— Bu andan Tülkünü özümə məsləhətçi, yırtıcılara rəhbər təyin edirəm. Gedə bilərsiz.

Elə həmin andan da meşədə heyvanların qara günü başladı. Tülkü qılıncını sağa da, sola da çalırdı. O, həmin andan Şiri toyuq, hinduşka, qaz ətinə qonaq eləməklə onun rəğbətini qazanmağa çalışdı. İnsafən Şir də ondan narazı deyildi. Çətin, həlli müşkül məsələləri də Şirin adı ilə Tülkü həyata keçirirdi. Yırtı-

cıların elə bir cinsi yox idi ki, Tülkünün qəzəbinə gəlməsin, ondan qisas almasın... Hamı onun əlindən tənqə gəlmişdi. Dərd burasında idi ki, bu qədər zülmə, işgəncəyə baxmayaraq heç kim Tülkünün əleyhinə söz deyə, onun qiybətini qıra bilmirdi. Tülkünün kəşfiyyəti çox güclüydü. Nəinki onun barəsində danışmaq, ürəkdən keçənləri belə uydurub Tülküyə, o da şişirtməsi ilə şefi cənab Şirə çatdırırdı. Ona görə də yırtıcıların çoxu Tülkünün gözünə görünməməyə çalışırdı. Tülkü də bunu anlayırdı. O, Şirlə danışib Meşədə intizamı bir qədər möhkəmlətdi. Hər bir yırtıcının gündəlik nə iş görməsi barədə ona axşam məlumat ötürülməsi səlahiyyətinə sahib oldu. Artıq bir çox yırtıcıların əl-qolu bağlandı. Onlar gündəlik təhlükə qarşısında qaldılar. Hər gün meşədə ölüm hökmü verilir, dərilər soyulurdu. Əlacları kəsilən yırtıcılar qonşu meşələrə, dağlara-dərələrə üz tutmalı oldular. Əslində bu Tülkünün də ürəyincəydi...

Qışın son ayıydı. Meşəyə xəbər yayıldı ki, Şir bərk xəstədi. Onun sağalmasına ümid yoxdu. Bütün yırtıcılar düşündülər ki, Şir dünyasını dəyişsə, onun yerinə gələn bəlkə Tülkünü tanıya, onu tutduğu vəzifədən qova. Çox çəkmədi ki, Şirin tezliklə öləcəyi xəbərinin ardınca daha tükürpədicisi məlumat yayıldı: “Şirin yerinə ən ləyaqətli namizəd Tülküdü və ətrafındakı dələduz yırtıcılar yığışın onu taxt-taca sahib seçəcəklər”. Bu xəbəri Tülkü də, Şir də eşitdi. Tülkü bütün günü Şirin ünvanına söyməkdə, özünə tərəfdarlar toplamaqda idi. Neçə gün ac-susuz yataqda qalan Şir əlaltılarına dedi: — Tülküyə xəbər çatdırın, bir mənə dəysin! Xəbər çatan kimi Tülkü fikirləşdi ki, Şirin çağırışına gəlməsin. Ancaq Çaqqal yaltaqlanaraq onu başa saldı ki, bəlkə, Şir səni sağlığında özü taxt-tacın sahibi elan eləyəcək?! Bu, Tülkünün ağına batdı. Dərhal Şirin görüşünə getdi. Şir Tülkünün gəlişinin məqsədini anlayıb bir “ah” çəkdi, sonra dedi:

— Neçə vaxtdı səni gözləyirəm. Ürəyim səni istəyir. Mən yataqdan qalxa bilməyəcəm. Son görüşümüzdü. Səndən ayrıl-

maq məni üzür. Meşəni də başlı-başına qoymaq olmaz. Sənin yaxşı idarəçilik səriştən var. Mən də səndən çox razıyam... Yaxına gəl, səni bağrıma basım, öpüşək-görüşək. Sonra vəhşilərə son sözü mü də deyim. Bu, mənim sizlə son vida anlarımdı...

Bunu eşidən Tülkü istədi Şirə tüpürüb getsin. Bu dəm həm Çaqqalın sözü yadına düşdü, həm də özü fikirləşdi:

— Hələ Şir hakimiyyətdədi. Pələng də onu istəyəndi. İş içindən iş çıxarmayım. Bu tapşırıqına da əməl eləyim. Sonrasına baxarıq.

Tülkü yaxınlaşıb Şirin qucağında ədəb-ərkanla oturdu və onun boynunu qucaqladı:

— Sənə atam-anam, nəslim-köküm qurban olsun! — demişdi ki, Şir Tülkünün boğazından yapışıb sıxdı. Tülkünün başı bir tərəfə, leşi o biri tərəfə düşdü. Meşələr sultanı Şir heç bir şey olmamış kimi nərildədi:

— Yaltaqların, hiyləgərlərin, xəyanətkarların sonu belə olur. Şir taxtında Şir oturur, Tülkü yox!

2004

NAMƏRD

Kənd-kəsək Heyvərə Əlibalanın əlindən bezara gəlmişdi. O, təkcə bədəncə yox, xaraktercə də nataraz adam idi. Kimsənin sözünü vecinə almazdı. Ağılna nə gəlirdisə, ağrına-bozuna baxmadan onu da eləyərdi. Əslində onun başqa yolu da yox idi. Camaat deyənə baxsaydı, gərək acından öləydi. Söz öz aramızda, hansı ağıllı adam, əlində az-çox imkan ola-ola, oturduğu yerdəcə acından ölmək istəyər?. Heyvərə Əlibalanı Allah belə yaratmışdı. İstəsəydi də, istəməsəydi də o, başqa cür ola bilməzdi. Bildiyini, ağılna gələnə eləməliydi. Kişinin oğlu adətliydi. Adət də ki çox pis şeydi. Onu tərgitmək, ondan əl çəkmək uzun həngamədi. Adətli olma, oldun ha, o xasiyyət sənənlə qəbr evinəcən gedəcək. Bu kənd-kəsəyin Əlibalası da beləydi. Mən evli kəndin bircə Əlibalası vardı. Əməllərinə görə də el-oba ona “Heyvərə” ləqəbini vermişdi. Xoşbəxtlikdən kənddə ikinci beləsi yox idi. Allah eləməsin, olsaydı, onda kənd dağılmalıydı, hərə bir tərəfə qaçmalıydı. Yoxsa, Əlibalanı bir təhər eləməkdən başqa yolu qalmırdı. Əlibala da elə-belə Əlibala deyildi ha. Hər yerindən duranın ona söz atmağa, qaşın üstə gözü var deməyə cəsarəti çatmazdı. Kişinin iki metr otuz altı santimetr boyu, yekə, keçəl başı, şəlpə, tüklü qulaqları, sarı, uzun, ucu əyri burnu, tüklü qaşları, hər qaşın altında da alma kimi qara, oynaq, donba gözləri, uzunsov üzü, yumru çənəsi, qalın dodaqları vardı. Gülümsəyəndə bir-birinin üstünə minmiş, yekə çappa dişləri qabağa çıxırdı. Beli bir balaca donqar olsa da, kürəyində iki adam rahatca uzanıb yata bilərdi. Sənəsi, qarnı xeyli qabağa çıxdığından yeriyəndə ayaqlarının altını görmürdü. Oturub-duranda fisiltisi yüz addımlıqdakıları da lərzəyə gətirirdi. Dizlərinə çatan qolları, yekə pəncəli əlləri, kobud, qalın, dəmir kimi barmaqları

adamı heyrətə salırdı. Yeriyəndə addımlarının hərəsi bir metr-dən az olmazdı.

Ayaqqabı, paltar almaq üçün kənd əhli kimi, o, heç vaxt mağazalar gəzməzdi. Geydiklərinin hamısını sifariş verib tikdirərdi. Ustalara əlmuzdu da verməzdi. Onsuz da yox idi. Onu hardan verəcəkdə? Buna ustalar da öyrəşmişdi. Vaxtı çatanda ustalara söz deməyə, sifariş verməyə də ehtiyac yox idi. Hər kəs öz işini bilirdi. Başqa cür ola da bilməzdi. Özünün dediyinə görə, onun qarnı ancaq toyda-yasda doyurdu. Qalan vaxtlarda nə qədər çalışıb-vuruşsa da, demək olar ki, yarıac qalırdı. Hər naharda o, yeddi-səkkiz təndir çörəyi, otuz-otuz beş yumurta, beş-altı toyuq, bir vedrə pomidor, xiyar yeyirdi. Bəzən bütöv bir keçini, quzunu, lap dana budunu da ötürürdü. Ayağa qalxanda heç vaxt — Doydum — dediyini eşidən olmamışdı. Nə deyəsən beləsinə?!

Allah, Heyvərə Əlibalanı da belə yaratmışdı. Nəinki nəslində-kökündə, heç kənd-kəsəkdə də toyuq-cücədən, qoyun-keçidən gözə dəyəsi bir şey qalmamışdı. Əlibala aşkarı aşkar, oğurluğu oğurluq — hamısını həzmi-rabidən keçirmişdi. Toyuq-cücə, heyvan yiyələri danışanda da onlara elə sifət göstərirdi ki, hamı peşmançılığını çəkirdi. Matları-qutları quruyub yerlərində-cə otururdular. Danışmağa sözləri olmurdu. Kişinin meyvə-tərəvəzə də iştəhası pis deyildi. Adamların əlacı bircə ona qalmışdı ki, olan-qalanlarını Heyvərə Əlibalaya tapşırıb, arvad-uşaqlarını götürüb kənddən hara gəldi getsinlər. Nə başınızı ağrıdım, imkanı olanlardan bəziləri başlarına çarə qılmışdılar. İmkansızlar nə edəcəklərini bilməyib Əlibalanın sonunu gözləyirdilər. Kimi deyirdi: "Bu qeyri-normal adamdı. Belələri çox yaşamırlar". Kimisi də bildirirdi: "Yox, bu, siz düşünəndən deyil, canı safdı, yediğini mədəsi tez ərindir, bunun yüz il yaşamaq imkanı var". Axırıncıların sözlərini eşidənlərin matı-qutu quruyurdu. Başlarına haranın daşını salacaqlarını bilmirdilər.

Əslində, kişinin xasiyyəti mülayim idi. Qarnı doyan kimi sa-

kitləşirdi. Kimsəyə haqsız yerə barmağının ucunu da toxunduramaz; kimsənin pisini danışmazdı. Ürəyi təmiz, kövrək idi. Heç vaxt yalan danışmaz, yaltaqlıq nədi bilməzdi. Namuslu ydu...

Bəla burasındaydı ki, Heyvərə Əlibala işləyib-eləmirə də. İşi-peşəsi kəndarası küçədə gəzmək, adamların azdan-çoxdan qazandıqlarının qədərini öyrənmək idi. Əlibalanın bu hərəkətləri Düdük Veysəli lap cana doydurmuşdu. Əlindən bir iş gölməsə də, yatıb-durub Əlibalanı qarğıyır və ona tələ qurmaq barədə fikirləşirdi. Neçə vaxtda dərdinə çarə tapa bilməyən Veysəl ürəyindəkiləri Şpan Ağasıya boşaltdı. Düdük Veysəllə, Şpan Ağasının eynilikləri, uyarlıqları da vardı, fərqləri də. Eynilikləri buydu ki, hər ikisinin boyu bir metr otuz santimetri keçməmişdi. Hərəsinin otuz kiloqram ancaq çəkisi olardı. Hər ikisi arıq, cılız adamıydı. Gücləri on beş-on səkkiz kiloqram yük götürməyə ancaq çatardı. Yaşları qırxı keçməmişdi... Başlarını həmişə dəz qırxdırardılar. Hər ikisinin gözləri göy idi.

Uyarlıqları orasındaydı ki, Düdük Veysəllə Şpan Ağası hər gün yeyib-içməyə meyilliydilər. Veysəlin Əlibaladan bir az, Ağasının isə çox zəhləsi gedirdi. Veysəl qarpız, yemiş, banan yeməyi sevirdi. Ağası isə onlardan əlavə turşəngi, pomidoru, xiyarı, badımcanı da xoşlayırdı. Onsuz da bu zavallılar nə qədər sevsələr də, Heyvərə Əlibaladan artıq qalacaq bir şeyi ağıllarına gətirmirdilər.

Qaldı onların fərqli cəhətlərinə. Düdük Veysəl: deyib-gülən idi; yetənə yetərdi, yetmədiyinə də bir daş atardı; əli əyri, nəfsi itiydi; arvadbazıydı, qorxaqıydı, çərənçiydi; yersiz hərəkətlər eləməyi də vardı; qarınquluydu; sirr saxlamağı bacarmırdı; özünü çoxbilmiş aparırdı; yalançıydı; atanşikiydi; pula hərisiydi; söz götürəniydi... Bu xarakterinə görə adamlar Veysələ "Düdük" ləqəbi qoymuşdular.

Şpan Ağası isə ciddi ydi, az danışmağı sevər, heç kəsə sataşmazdı. Oğurluqdan, əli əyrilikdən zəhləsi gedərdi. Gözütox idi.

Onun aləmində kişiyə nə bəla gəlsəydi, arvadlardan gələrdi. Cəsarətliydi, fırıldaqçıları xoşlamazdı. Doğruçul idi, saxtılıqdan, sünilikdən zəhləsi gedər, özgənin malında gözü olmazdı. Qəlbi nazik idi... Boyunun balacalağına görə kənd-kəsək əhli ona Şpan ləğəbini vermişdi.

Xarakterlərində fərqlər olsa da, onların sözləri tuturdu. Çox zaman bir yerdə oturub-dururdular. Görünür, onları yaxınlaşdıran da xarakterlərindəki uyuşqanlıq idi...

Heyvərə Əlibalanın hərəkətləri onlara çox mane olurdu. Tez-tez də öz aralarında deyərdilər: "Heyvərə Əlibalanın hərəkətləri heç cürə kişiliyə sığmır". Onlar xeyli fikirləşdilər, götür-qoy elədilər və belə qərara gəldilər ki, ölmək ölməkdi, xırıldamaq nə deməkdi, Heyvərə Əlibala ilə məsələni çürütsünlər. Onu yaxşıca əzişdirlənlər, — bəsdə — deyincə isladıb qorxutunlar. Bəlkə belə olsa, Heyvərə Əlibala əməllərindən əl çəkər...

Qaldı bunu necə həyata keçirməyə. Bu fikirlə də onlar özünü həmişə tədbirli göstərən, kənd cavanları arasında guya böyük nüfuz sahibi olan Qırdıqaçdı Hacağanın yanına gəldilər ki, ondan Heyvərə Əlibalanın başını əzmək barədə məsləhət alsınlar. Qırdıqaçdı Hacağa onları qəbul elədi. Fikirlərini öyrənməyə çalışdı. Onlar sözlərini deyib qurtarmışdılar ki, Qırdıqaçdı Hacağanın alınının ortası qırışdı. Kişi dərin fikrə getdi. Axır ki, onlara öz məsləhətlərini verdi:

— Heyvərə Əlibala həqiqətən də sarsaq, acgöz, oğru, dələduz adamdı. Həm də dəyyusdu. Onun nə qədər desəz, çatışmazlıqları var. Hamısını sadalamaq istəmirəm. Onsuz da hər şeyi məndən yaxşı bilirsiniz. Bilməsəydiz, zəhmət çəkib məndən məsləhət almağa gəlməzdiz. Bunun üçün də çox sağ olun. Qaldı onun dərslərini verməyə. Bu asan məsələdi. Heyvərə Əlibalanın bədəninin böyük olmasına baxmayın, içi boşdu. Özü də dovşan kimi qorxaqdi. Balaca təkpi gəldin, ürək-ökbəsini yeyəcək. On-

dan qorxmaq əbəsdə. Siz ona yaxınlaşıb, qəflətən hücum etsəniz, o, özünü batıracaq. Hərəniz Əlibalanın bir qıçını tutub qaldırırsanız, dərhal onun başı yerə dəyəcək. Belə olandan sonra onu uşaq da əzişdirə bilər. Amma çalışın, qıçlarının arasına düşməyin. Sıxıb, qar-qabırğanızı, qol-qıçınızı, boyun-bağazınızı qıra bilər... Amandı, elə eləyin onun altına da düşməyin. O da çox təhlükəlidir. Altına düşənin yaşamaq ehtimalı çox azdı. Yənə deyirəm, alta düşməkdən ehtiyatlı olun! Nə az, nə çox, üç yüz kiloqram çəkisi var. Bəlkə də bir az artıq olar. Yənə deyirəm sizə, çox ehtiyatlı olun, ha. Alta düşən getdi!.. Canı çıxacaq! Mən ona məsulyyət daşımıram...

Bayaqdan məsləhətlərə heyvətlə qulaq asan Düdük Veysəl soruşdu:

— Bəlkə daha optimal variant deyəsiz?

— Hündür ağacın, ya evin üstünə çıxıb Heyvərə Əlibalanın boynuna atılmaq da olar. O, sizin zərbənizə tab gətirməyib dizləri üstə çökəcək. Onda bildiyinizi eləyə bilərsiniz. Bu şərtlə ki, gərək çevik olarsınız. Aranızdakı məsafəni düz qiymətləndirəsiniz.

Şpan Ağası:

— Məncə ən optimal variant yaddığı yerdə Əlibalanın üstə atılmaqdi. Başına baltadan, lomdan çaxmaqdi.

Qırdıqaçdı Hacağa:

— O da olar, o baxır sizin cəsarətinizə. Açığımı deyim, məqsədiniz çox xeyirxahdı. Mən də sizin bu planınızı alqışlayıram. Əməliyyatı layiqincə həyata keçirə bilsəniz, təsəvvür edin ki, kənd-kəsəyimiz üçün böyük bir tarix yazmış olarsınız. Xalqın düşməni Heyvərə Əlibala aradan çıxar. Adamların güzəranı qaydasına düşər. Hər kəs toyuq-cücəsini, keç-i-qoyununu, mal-qarasını özü yeyər, ağzı dada gələr. Bir zamanlar kənddən köçüb gedən bacı-qardaşlarımız geri qayıdılar. SİZSƏ böyük savab sahibi olarsınız... Baxın... Unutmayın ki, qəhrəmanlıq qurban tələb eləyir...

Bu söhbətdən sonra Düdük Veysəllə Şpan Ağası Qırdıqaçdı Hacağa ilə xudahafızlaşdılar. Həmin gün məlumatı Qırdıqaçdı Hacağa Heyvərə Əlibalaya şışirtməsilə çatdırdı. Heyvərə Əlibala ona heç bir söz demədən üzünü çevirib getdi...

Aradan üç gün keçmişdi. Düdük Veysəllə Şpan Ağası yavaş-yavaş Heyvərə Əlibalaya yaxınlaşdılar. Əlibala onlara saymaz-yana, gözücu baxdı. Heç bir şey eşitməmiş kimi, özü də onlara yaxınlaşıb əl verdi, vəziyyətlərini soruşdu. Elə bu anda Düdük Veysəllə Şpan Ağası hərəsi Heyvərə Əlibalanın bir qıçına girişdi. Əlibala eyni vaxtda sol əli ilə Düdük Veysəlin, sağ əli ilə Şpan Ağasının boynundan tutub, onların başlarını bir neçə dəfə toqquşdurdu. Hər ikisinin başı yetişmiş qarqız kimi partladı. Başlardan fişhafişla fişqıran qanlar bir-birinə qovuşdu.

Düdük Veysəllə Şpan Ağasının üst-başları al-qana boyandı. Heyvərə Əlibala onları ölmüş bilib hərəsini bir tərəfə atdı. Hadisə tezliklə kənd-kəsəyə yayıldı. Adamlar əvvəl mat-məəttəl qaldılar. Sonra da kənd əhli hadisə yerinə axışdı. Vəziyyəti gözləri ilə görənlər naümid halda bir-birilərinin üzlərinə baxırdılar. Onların arasında Qırdıqaçdı Hacağa da vardı. Onu Düdük Veysəllə Şpan Ağası görcək çətinliklə də olsa, başlarını qaldırıb soruşdular:

- Bəs deyirdin, boy-buxununa baxmayın, içi boşdu?
- Məndən içini soruşdunuz, qolunun zorunu yox!

Onlar üzlərini Qırdıqaçdı Hacağaya tutub bir ağızdan dedilər: — Binamus!

Heyvərə Əlibala Qırdıqaçdı Hacağanın qızışdırıcı mövqeyini başa düşüb ona yaxınlaşdı, qəflətən qulağından yapışıb var gücü ilə yuxarı qaldırdı. Qırdıqaçdı Hacağa ayı kimi bağırdı. Ayaqlarını havada yelləməyə başladı. Ağırılıqdan qulaqları tab gətirməyib dibindən qopdu. Qırdıqaçdı Hacağa guppultu ilə yerə çırpıldı. Heyvərə Əlibala isə ona təzə bir ad da qoydu: Namərd!

2004

NƏR BALAŞ

Bizim məhəllədə Nər Balaşı tanımayan, onunla ağız-ağıza verməyən adam tapılmaz. Kişinin heç kəslə işi yox idi. Dünya dağılsa, vecinə deyildi. Onun bircə azarı vardı: o da nərd atmaq! Nə vaxt həyəətə düşsəydin, birini iş-gücündən eləyib kişini nərd oynayan görərdin. Son vaxtlar iş-güclərini itirən, vəzifəsindən azad olan adamlar da onun başına toplaşar, səsküyləri aləmi bürüyərdi. Səsdən evdə oturmaq da olmurdu. Nəinki başqaları, insafən öz arvadı da bezmişdi. Kişini ancaq yatanda görürdü, o da sabah üzü xoruzların birinci banında. Deyilənə görə, nəinki bizim məhəllədən, hətta, Nər Balaşla oynamağa şəhərin başqa məhəllələrindən də ad çıxaran, mənəm-mənəm deyən oyunçular, onların azarkeşləri də gəlirdilər. Nər Balaşın da gözünə dönüm, hamısını qaz kimi yolub yola salardı. Zarafat iş deyil. Kişi istədiyi vaxt on dəfə ya şeş qoşa, ya da cüt beş atırdı. O baxırdı oyunun gedişinə, yaranmış şəraitə, bir də həvəsinə. Camaat ona elə belə, xalaxətrin qalmasını deyər "Nər Balaş" adını verməmişdi ki? Neçə on illərdə kişi böyük zəhmət çəkmişdi, bu sahədə ad çıxarmışdı, nüfuz qazanmışdı. Deyirlər, o nərd mərhum babasından rəhmətlik atasına, ondan da Nər Balaşa qalmışdı. Çox güman ki, Nər Balaş da nərdi ya oğluna, ya da nəvəsinə bağışlayacaqdı. Deyilənə görə, oğlu bivec idi, elə şeylə arası yoxuydu. Atalar yaxşı deyib: "Oddan kül törəyər". Kişinin nəvəsi məşallah od parçasıdı. Tükü gözündən çəkir. Şeytan kimidi, bu küçədə oturur, şəhərin o biri küçəsində barmağının izləri görünür. Babası, atası əsasını qoysalar da, insafən nərdi zirvəyə Nər Balaş qaldırmışdı. Nər Balaşın qəribə xarakteri vardı: o, oyunda çox diqqətçil rəqibinə güzəştə gedən deyil; ən böyük xobbisi azarkeşlərini sevindirməkdə; zərləri əlində oy-

natmağı bacarandı; öz sürəti ilə rəqibini çaşdırmağa çalışandı və onu müvəffəqiyyətlə məğlub etməyə nail olandı; əvvəlcədən özündən deməyi xoşlamayırdı; səssiz iş görməyə üstünlük verəndi; vəziyyəti gərginləşəndə siqaret yandırandı, bir qüllab alıb, sonra da həlqə-həlqə tüstü buraxandı və bununla da rəqibinin oyun tempini aşağı salandı. Kişinin bu priyomu həmişə oyunun müvəffəqiyyətli gələcəyini həll eləyirdi. Çox vaxt sirr saxlasalar da, azarkeşləri bunu yaxşı bilirdilər. Adamlar Nər Balaşla oynamaqdan bəzən qaçırdılar. Burada heç kimi qınamaq olmazdı. Belə hallarda şirə, aslana dönən Nər Balaş neyləyərdi? Başqa rəqib olmadıqda arvadını oyuna dəvət eləyərdi. O da bezib qaçdıqda, kişi vərdisdən düşməmək üçün əla bir yola əl atırdı. Nərdin bir tərəfində özü oturur, qarşı tərəfində rəqibini xəyali öyləşdirirdi. “Xəyali” rəqib əvəzinə riyaziyyatda "ixtiyari", "iks (x)" sözlərindən də istifadə edirlər. Əlqərəz. Kişi "x"la oynamaqlı olurdu. Kişinin sağ əli özü, sol əli isə "x" üçün işləyirdi. Belə hallarda əllər növbələşirdi, zərlər atılırdı. Nər Balaşın ədalətinə, haqqı nahaqqa boğdurmasına söz ola bilməzdi. Kişinin vicdanı təmiz, əli düz idi. Sağ əli ilə sol əli arasında fırıldaq ola bilməzdi. Qisməti nədi, ona da qane olardı. Birinciliyi əldən verməyən Nər Balaşla məhəllə fəxr eləyə bilərdi. Hər halda kasıbların it boğuşdurmasından, xoruz döyüşdürməsindən, məmurların rüşvətxorluğundan, korrupsiyadı, nədi, o əməliyyata qurşanmaqdan, kim nə deyir desin, Nər Balaşın işi yaxşı idi. Təmiz idi, halal idi. Onun yanına hər kəs öz ayağı ilə gələrdi. Kimsənin itinə daş atmazdı. Kişi qudurğan adam da deyildi. Fitva ilə arası yox idi... Nə başınızı ağrıdım əsl "Nər" idi. Məhəllə əhli bu fikirdəydi.

Adi payız günlərindən biri idi. Qonşu məhəllədə qəflətən səs-küy qopdu. Nər Balaş bunu eşitcək, azarkeşlərindən soruşdu:

— Bu nəməyə şeydi, əə.?

Yanında oturub diqqətlə oyunu müşahidə eləyən mız-mızı Surxay astadan dedi:

— Müxalifətin mitinqidi, qədəş. Bir azdan qurtarar.

Nər Balaş daha bir söz deməyib cüt beş atdı. Bununla da oyunun gediş istiqamətini öz xeyrinə dəyişdi. Qonşu məhəllənin baş oyunçusu gopçu Qulu əsəbiləşib zəri atdı: "dü bir" düşdü. Nər Balaşın kefi bir qədər də duruldu. Çox çəkmədi ki, birinci partiya Nər Balaşın xeyrinə yazıldı. İkinci partiya başlandı. Qonşu məhəllədə səs-küy şahə qalxdı. Şaqqılıtdan, guppultudan qulaq tutulurdu. Çox çəkmədi ki, uşaq, qadın, kişi səsləri də bir-birinə qarışdı. Hamı heyrət içindəydi. Qaçan kim, yığılan kim, duran kim... Nə əli gətirən Nər Balaş, nə də uduzduğundan qanı qaralan gopçu Qulu ayağa qalxmaq fikrindəydi. Elə bu vaxt mitinqçilər nərd oynalınan küçəyə doluşdular. Qolu sınan kim, başı qovun kimi yarılan kim, al-qana boyanan kim, ombasını tutub qışqıran kim... Çoxunun da üst-başı cırılmışdı. Ayaqqabıları ayağında yox idi. Mitinqçilərdən biri tövşüyə-tövşüyə özünü oyun yerinə çatdırıb adamlar arasında oturdu. Cibindən dəsmalını çıxarıb ağız-burnunun qanını sildi. Birinci sözü bu oldu: — Nər Balaş, qədəş, qadan alım, məni soruşan olsa, mən əvvəldən burda olmuşam, mitinqə getməmişəm, qatı iqtidarçıyam. Sən hörmətli adamsan, adın-sanın var, səni eşidərlər, sənə inanarlar. Ola bilməz ki, yuxarılarda sənin tanışın olmasın, onlarla bir-iki partiya oynamayasan, qurban olum, balalarım yazığın gəlsin...

Nər Balaş ağıllı adam idi. Zərləri nərdin üstünə qoyub, həmin adamdan soruşdu:

— Axı orda neyləyirlər?

— Soruşma, qədəş, əvvəl zopayla, payayla çırpırlar, sonra adamların üstünə itləri buraxırlar. İtlərin də gözlərinə dönüm, qanıb qandırmırlar, hardan gəldi qapırlar. Az qalırlar adamı lap kişilikdən salsınlar. Doğrudu, it olanda nə olar, aralarında elələri də var ki, bəzi adamlardan insafıdılar. Bəzi adamların atasına

baxanda, itlərin qohum-əqrabasına min alqış!

Nər Balaş bir az fikirləşdi. Handan-hana dedi:

— Gəlin dağlışaq. Muxalifət bu küçəyə qaçırsa, onları yaxşı tanıyıram, dallarınca çox şey gətirəcəklər. İstər küçənin yuxarı başı olsun, istərsə də aşağı. Gözü qızana nə Tanrı? Bizə də it yoxdur bilərlər. Kimisinə zurna çaldıracaqlar, kimsinə də qoşa nağara.

Nər Balaşın məşhur azarkeşi Səmədağa həyəcanla soruşdu:

— Qədəş, onlar üçün nə fərqi var? Kim hansını çalır, çalsın.

— Sənə elə gəlir. Bizə fərqi var. Eşitməmişəm: "Xəta baş vərəndə, quymaq diş sındırar". Nağara qorxulu deyil. Zurna isə çox təhlükəlidir. Polisləri də bilirsən də. Qaşınmayan yerdən qan çıxarırlar... Qulaq lazım olanda baş kəsirlər. Onlara işin düşməsin, allahı yox, tanrısı yox, birdən ağıllarına başqa şey gəldi.

— Qədəş, nə gələ bilər?

— Birdən dedilər ki, zurnanı qoy altına otur üstündə. Onda nə olacaq, hə?..

— Qədəş, elə də şey olar? Biz azərbaycanlı deyilikmi?

— Ayə, dəli-dəli danışma! Əvvəla, elə cəza tətbiqi bizimkilərdən çıxar da. İngilis, fransız, alman, ispan zurnanı nə qanır? Sən ona azərbaycanlılığımı qandırınca iş-işdən keçəcəm. Onda da ölünü qoyub, dirini ağlamalı olacaqsan. Adını da qoyacaqlar... Qandın da?...

— Qədəş, biz nədən qorxuruq? Bizim ki, zurnamız yoxdu.

— Polislərin əllərindəki zopə zurnadan bətərdi, o hamısını əvəz eləyər. Narahat olma!..

— Qədəş, ordumuzun elə gücü varsa, ermənilərin üstə niyə getmir?!

— Məni təxribata çəkmə. O bizim işimiz deyil. Mən getdim.

Nər Balaş — Allah bundan bətərindən saxlasın, — deyib o gündən oturduğu yeri dəyişdi.

2005

ENERJİ

İşədüzəltmə məntəqəsindən idarəyə qırx beş yaşlı olar-olmaz Əfruz adlı bir qadın göndərmişdilər. Otuz ilə yaxın müdir işləyən Tağı eynəyin altından qadına diqqətlə baxdı. Kişinin ağı ondan bir şey kəsmədi. Çox fikirləşdi, xeyli götür-qoy elədi. Belə qərara gəldi ki, sənəti-sübutu olmayan bu qadını idarəyə qapıçı vəzifəsinə götürsün. Əslində Tağının işlədiyi idarədə qapıçıya ehtiyac yox idi. Qadını bura işə göndərənlər demişdilər:

— Əfruz azyaşlı uşaq anasıdır. Xəstədir. Ağır işdə işləyə bilməz. Çalışsın onun vəziyyətini nəzərə alın.

İnsafən, Tağı da xahişləri, arvadın ailə vəziyyətini nəzərə aldı. Qadın işə başladığı gündən adamları bircə-bircə nəzərdən keçirirdi. Sonra da işin axırında özünü Tağının kabinetinə salırdı:

— Tağı müəllim, Simuzər ərindən təzəcə ayrılıb, duldu. Məlahət ərsizdi. Aişə gəzəyəndi. Fazillə Nigardan gözüm su içmir. Rafiq axşam idarədən stul apardı. Şövkət qlobusu sahib qırdı...

Hər gün bu məlumatlardan bəziləri təkrarlanır, bəziləri öz aktuallığını itirərək, arxa plana keçirdi. Bəzi təzə məlumatlar da hesabatə əlavə olunurdu. Bir sözlə faktlar tez-tez dəyişirdi. İnsafən Tağı elə adam deyildi. Hər şeyə görə işdən adam çıxarmaqdan zəhləsi gedirdi. Təkam-seyrək işdən çıxartdıqları adamların da günahı özlərində olurdu. Belə hallar olanda da kişi vicdan əzabı çəkərdi. Elə axşamlar olurdu ki, nə qədər çalışsa da, onu yuxu aparmazdı. Qol çəkdiyi əmri səhər ləğv eləyirdi.

Günahkara da deyirdi:

— Get, başını aşağı sal, işinlə məşğul ol. Səndən bir də artıq-əskik söz eşitməyim.

Günahkar da sevinə-sevinə gedib öz iş-gücü ilə məşğul olurdu. Bunu bütün işçilər bilirdi.

Bir gün Tağının qulağına səs gəldi ki, işçilərdən Fuad adlı birinə vergi verilib. Guya onun bədənində güclü biotok var. O, idarə əməkdaşlarını fasilə zamanı, bəzən işdən sonra müalicə eləyir, onların pullarını əllərindən alır.

Tağı bu fırıldaqını yanına çağırıb ona bir də belə hərəkət eləməməsini tapşırırdı:

— Yiğışdır özünü, Fuad, bir də belə fırıldaqlarını eşidib-bilsəm, məndən incimə, ayağını burdan birdəfəlik kəsəcəyəm. Camaatı aldadıb soyma!

İnsafən Fuad işdə daha elə qələt eləməirdi. O, bu dolaşq əməliyyatı evinə köçürmüşdü. Tağı bu məsələyə qayıdanda o, demişdi:

— Müəllim, vallah, burdan aldığım məvaciblə uşaqları dolandıra bilmirəm. Başqa yolum da yoxdu. Onda gərək uşaqları acından qırıb-batıram.

Tağı daha bir söz deməyib Fuaddan aralanmışdı. Fuadın belə bacarıq sahibi olduğunu Əfruz gələn kimi öyrənmişdi. O, dəhlizdə, otaqlarda, qapı ağzında tez-tez əzilib-büzülür, adamlara ciddi xəstə olduğunu çatdırmağa çalışırdı. Belə bir hazırlıq tədbiri keçirən Əfruz Tağının işdə olmamasından istifadə edib bir gün Fuadı öz otağına saldı:

— Tağı gəlincə mənə məsələmi çürüt. Bədənim yamanca ağrıyır. Əzilməyə, enerjiyə ehtiyac duyuram.

Fuad dərddə əhli olsa da, Tağının dediklərini yadına salıb dərhal etiraz elədi:

— Əfruz xanım, kişi gələr, hər şeyin zibili çıxar.

— Nə zibili? Nə boyda vəzifəmiz var ki, ondan da qorxaq?

— Yox, xanım, mənə balalarım var.

— Adə, qorxma. Tağı müəllim əvvəla, işdə olmayacaq. İkincisi də, ay axmaq, o boyda kişinin qarışının otağında nə işi var?

— Xanım, xəta üz verəndə quymaq diş sındırar — eşitmisən?

— Adə indi çoxdan qurtarmışdın. “Keçəl halva yeyər, puluna minnət”.

— Əşi gəl bizə, nə deyirsən eləyim sənə də. Qorxa-qorxa eləməkdənsə...

Əfruz həmin gün istəyinə az da olsa nail oldu. Bunu işçilərdən çoxları müşahidə etdilər. İdarədə xıslın-xıslın söz-söhbət başlandı. Şayiədən şayiə doğuldu: “Əfruz Fuad saxlayır”, “Əfruzun ayağı sürüşkəndi”, “O çoxdanın ayağı sürüşkənidi”, “Düz adam deyil”, “Hələ Əfruzdan çox şeylər çıxacaq...” Bir sözlə, kimin ağına nə gəlirdi, onu da danışırdı.

Tağı işin sonunda idarəyə gəldi. Xatın arvad fürsəti əldən verməyib özünü Əfruzdan qabaq müdirin kabinetinə saldı.

Tağı dedi:

— Əyləşin, xanım, eşidirəm sizi.

— Tağı müəllim, bu idarə hamımızındı. Buranın şərəfini hamımız qorumalıyıq. Burdan çörək yeyirik. Çörəyimizə xəyanət eləməyə haqqımız yoxdu.

— Sözlünüzü deyən, xanım.

— Bu gün siz işdə yox idiniz. Əfruzla Fuad qarışı otağında gün axşamacan fısırtıq qoparıblar. Buna nə ad vermək olar? Bizim də qohum-əqrabamız var. Onları necə inandıra bilərik ki, biz eləncikdən deyilik.

— Mən heç nə başa düşmədim, xanım.

— Siz burda olmayanda Əfruzun otağında şappaşap, zırhazırdı.

— Gedin, fikirləşərəm.

Tağı fikirləşdi. Xatına əlavə söz demədi. Sonra astadan bil-

dirdi:

— Gərək olmayaydı!

Aradan üç gün keçmiş Tağ katibəsinə zəng çalıb:

— Bu gün başqa yerdəyəm. İşimiz var. Ola bilsin, axşama qədər gələnədim. Qəbula gələnlər məni gözləməsənlər, — dedi.

Tağın bu sifarişi ildırım sürəti ilə idarəyə yayıldı. Hamı müdirin gəlməyəcəyindən xəbərdar oldu. O cümlədən Əfruzla Fuad. Günortaya bir az qalmış gözlənilmədən Tağ idarənin qapısından içəri girdi. Dəhlizdəkilər qaçıb otaqlara doluşdular. Tağ qapıçı otağın yanından addayırdı ki, qulaqlarına qəribə səslər gəldi. Kişi ayaq saxladı. Bir də onu hiss etdi ki, işçilər qapı-pəncərələrdə onun necə hərəkət edəcəyini müşahidə eləyirlər. İstədi məsələnin fərqi varmadan yoluna davam etsin. İçəridən gələn əcaib səslər getdikcə artırdı. Qarşısı alınmasa, bütün dəhliz boyu səslər dalğa-dalğa yayılacaq, otaq-otaq rezonans verəcəkdi. Ona görə də Tağ qapını açıb içəri keçməyə məcbur oldu. Kişi dəhşətli mənzərəylə qarşılaşdı. Fuad pəncəyini çıxarıb stolun üstə sərməmişdi. Əfruzu da qurşağacan soyundurub pəncəyin üstə uzandırmışdı. Böyük şövq və həvəslə qadını altdan yuxarı, üstən aşağı sığayırdı. Bunu görən Tağın ağlı çaşdı, nə edəcəyini bilməyib qışqırdı:

— Bu nə həngamədi, əə?

Fuad dik atıldı. Əfruz paltarlarını geyməyə macal tapmadan özünü çölə atdı. Səsə otaqdakı bütün əməkdaşlar dəhlizə çıxdılar. Adamlar gülməkdən özlərini saxlaya bilmirdilər. Hamısı qarnını qucaqlayaraq əyilib düzəlirdi.

Fuad əsə-əsə dedi:

— Günah özündə oldu, Tağ müəllim, atamın goru haqqı mən eləmədim. O özü...

Tağ:

— Başa sal görüm, bu nə həngamədi.

— O özün halsız hiss eləyirdi. Üç gündü burda ona enerji yeridirəm.

— Ay oğraş, neçə dəfə sənə demişəm, yığış. Belə qələt eləmə.

— Vallah, özü enerji toplamaq istəyirdi.

— Binamus, burda?!

— Yox!.. Düz deyirsiniz.

— Fuad, bala, enerjin çoxdu?

— Bəli! Bəli, Tağ müəllim!

— Onu ona-buna sərf eləmə, get evə... Qandın?

— Bəli!

— Götürün zibillərinizi çıxın burdan, dərdinizə də çarəni başqa yerdə axtarın.

Əfruzla Fuad suları süzülə-süzülə sonuncu dəfə idarənin qapısından çıxdılar.

ÇOX ŞEYLƏR ZAD OLACAQ

Veysəlin doxsana yaxın yaşı vardı. Camı sağlam, ağılı da başındaydı. Danışqları səlis, fikirləri aydın idi. Onu görənlər kişiyyə heç vaxt o yaşı verməzdilər. Qəsəbənin arını, namusunu çəkən adamıydı. Boş-boşuna danışmağı sevməzdi. Oxuyub-yazmağı bacarmasa da, Veysəl dünyadan xəbərsiz deyildi. Axşamlar televizorun qarşısında oturur, ayrı-ayrı kanallarda gedən xəbərlərə diqqətlə qulaq asar, diktorların dedikləri sözlərin yalanlarını bir tərəfə, doğrularını da o biri tərəfə çin-çin dəstələyib yığardı. Hərdən bir də gülümsünüb, başını yelləyər və deyərdi:

— Dünyanın işinə bax. Gör, nə zamana gəlib çıxmışıq. Yalanımız doğrumuzdan çoxdu. Yaxşı, bu diktorlar kimləri aldadırlar? Bizi, yoxsa, özlərini? Nə demək olar? Bəlkə də onları efiyə çıxaranı?..

Veysəl düz, ayıq, çevik adamları xoşlayırdı. Onun bircə dərdi vardı. O da tökülüb-əldən düşən qəsəbələri... Onun aləmində qəsəbəyə yağ düşməni baxsaydı, namusu, qeyrəti vardısı, yazığı gələrdi. Onun gözlərinin qabağında evlər, mülklər qocalmışdı. Bağlar-bağçalar quruyub aradan çıxırdı. Öz-özünə tez-tez köksünü ötürər, dəmisindən bir qullab vurub deyərdi:

— Oğul-uşaq getdi, qəsəbəmiz kimsəsiz qaldı. Bizdən sonra xarabaya çevriləcək. Gəlib qəbrimizi də ziyarət eləyən tapılmayacaq. Bu böyük dərddi. Cavan olanda adam çox şeyə fikir vermir, elə ki qocaldı, dizləri gücdən düşdü, əlindən bir iş gəlmədi, onda qara günü başlanır. Kimə nə deyəsən? Vaxt vardı bu qəsəbədə adamlar qaynaşırdı. İş-güc vardı. Cavanlar od-alova

dönmüşdü. Qaranın zurnasının səsi qəsəbəni başına götürmüşdü. Çal-çağırdan ürəyi açılırdı adamın. Bəs indi nə oldu? Eh... Baş bilənlərin gözlərindən uzaq qəsəbəmiz ucqar dağ kəndlərindən də bərbaddı. Adamların dolanışıq imkanı yoxdu. Heç bu barədə düşünən də tapılmır. İş ki belə gətirib, vallah tapılmayacaq da. Özümüzünkülərin də başı pozulub. Abadlıq barədə düşünməzlər. Elə bil kimsə, gəlib bizim əvəzimizə iş görəcək... Cavanlara da nə deyəsən? Çıxıb gediblər özgə şəhərlərə. Onlara da nə əl çatır, nə də səs. Kimisi arvad-uşağı ilə gedib, kimisi də başını götürüb gedib Rusiyaya. Eşitdiyimə görə, bazarda al-ver eləyən kim, kəndlərdə donuza baxan kim, əkin-biçinlə məşğul olan kim... Onlara deyən lazımdı, a bala, fəhləlikdi, nədi, gəl burda elə də. Qoca ata-ananın, uşağının üstə gözün olsun da. Eh, kimə deyirsən... Bəyəm Rusiyada bazarda oturunca, burda əkib-becərəmməz? Rusun donuzunu otarınca, yemləyincə burda özünün mal-qarasına baxammaz? Təzə eşitmişəm, deyirlər Bakıda "Qul bazarı" yaradılıb. Cavanlarımızın da yarısı ordadı. Sonra da fikirləşirəm: axı bu yazıqlar neyləsinlər?! Qəsəbədə iş yox, dolanışıq yox! Ev olmaq, hələ dolanmaq deyil ki? Nə yaxşı ki, hərəsi ailəsinə, ata-anasına qazandıqlarından qəpik-quruş göndərirlər. Göndərməsələr, bu yazıqlar neylər?

Bayaqdan bəri Veysəlin dediklərini diqqətlə dinləyən Cəmil özünü saxlaya bilməyib onun sözünü kəsdi:

— Belə çıxır ki, kənddə heç cavan adam qalmayıb?

— Bəs bayaqdan nə danışırım, a bala? Qocalar balalarına, nəvələrinə həsrətdilər, onların nə vaxtsa gələcəklərini gözləyirlər. Gələn də yoxdu ki. Kimisinin atası, kimisinin anası dünyasını dəyişib. Birdəfəlik getdilər. Heyflər olsun... Bir də bir-birlərini görməyəcəklər, gözlərinə baxmayacaqlar, səslərini eşitməyəcəklər... Bu, qanana böyük dərddi, bala.

Cəmil tələş içərisində soruşdu:

— Valideynlərinin də hüüzünə gələ bilməyiblər?

— Necə gəlsinlər? Onları da başa düşmək lazımdı. Çoxunun xəbəri yoxdu. Xəbəri olan da gəlib-qayıtmaq üçün yol xərci tapmıram. Burdakıları da qınamıram. Əvvəllər ağlayırdılar, göz yaşları axıdırdılar. Yavaş-yavaş onlar da öyrəndilər övladdan xəbərsiz yaşamağa. Zaman çox şeydi, bala. Bir çox dərd-sərləri unutdurandı.

— Bir müddət sonra qəsəbə əhlinin içlərini didən, dağıdan qəm, qüssə, kədər əridi. İndi qəsəbədə hamı baş-başa verib bir-birindən dolanır: qalsız-qadasız, sakit, həsrətsiz... Gözlər yığılıb yollardan.

İnsan hər şeyə qadirdi. Dözümlüdü. Xeyli yaşım var, təcrübəm var. Ancaq insanın bu qədər sədaqətsiz, etibarsız olduğunu ağıma da gətirməzdim. Məni qınama, bala, mən gördüklərimdən danışırım...

Cəmilin elə bil ürəyi qırıldı. Nə deyəcəyini bilmədi. Qeyri-ixtiyari Veysəlin üzünə baxdı. Kişinin gözləri dolmuşdu. Onun üzündəki şırımlanan qırıqlar, gözlərinin dərinliklərindəki həsrət, intizar, səsindəki titrəyiş, sözlərindəki yangı, hardasa yaşadığı zamanədən inciklik, küskünlük ünyetməz bir quyuya atdı Cəmil. Oğlan heyrət içərisində dilləndi:

— Bəs qocalara kim qulluq edir?

Veysəl astadan başını yellədi, handan-hana dedi:

— Heç kim.

— Bəs necə dolanırlar?

— Bu qəsəbədə ən yaşlı adam mənəm. Ölməmişəm, sağ qalmışam. Görünür, Allah məni salamat saxlayıb ki, bunları gözlərimlə görüm. Qəsəbədə dulların sayı sürətlə çoxalır, oğlum.

— Nəyin?

— Dulların.

— Başa düşmədim.

— Burda başa düşülməyəcək nə var ki?

— Kiminin əri ölür, kiminin arvadı. Köməkləşib aparıb basdırırlar. Bu qanana böyük dərdi... Nə yaxşı ki, qəbiristanlıq da qəsəbənin içindədi. Uzaqda deyil. Maşın yox, araba yox. Onları kim daşıyacaqdı? Ölənlərin qırxının çıxmasını da gözləmirlər. Gedirlər Molla Hüsünün yanına, kəbinlərini kəsdirlər. Olurlar təzə ər-arvad. Danışirlar, gülürlər, özlərini gündüzlər veririlər damın-daşın gün düşən tərəfinə. Qızışdırırlar canlarını.

Bayaqdan daxili sarsıntı keçirən Cəmili gülmək tutdu:

— Bu yaşda?

— Hə... Bu yaşda. Bunlarınki ailə qurmaq deyil ki, a bala.

Cəmil təəccüblə soruşdu:

— Bə nədi?

— Nə olacaq? O sirri də açım deyirsən?

— Hə...

— Bala, görürsən, qışın günüdür. Dizəcən qar yağıb. Axşam da şaxta qılınıcı sıyracaq. Evdə qaz gəlmir, odun yox. Elektrik pis vəziyyətdə. Axşamdan bir saat işıq olur, sonra o da kəsilir. Su da qəhətə çıxıb. Qarınları da ac. Bu adamlar neyləsinlər? Sən özün de. Bu adamlar evdə dunsunlar? Avam-avam düşünmə. Kəbinlərinin kəsilməsinə baxma. Əllərindən onsuz da bir iş gəlmir. Allah sənə də qocalıq qismət eləsin. Qocalanda necə gücdən düşdüyünü bilərsən. Onda sən də özünə isti yer axtararsan. Deyəsən, məqsəddən uzaqlaşdım. Qəsəbənin sakinləri indi özlərini qızdırırlar. Qışdan çıxmaq üçün bu yolu seçiblər.

Cəmilin gözləri böyüdü. Udqundu. Əvvəl, nə deyəcəyini bilmədi, sonra özünə gəlib soruşdu:

— Başqa cürə olmazdı?

— Xəstəxana yerli-dibli o söz. Məktəb də elə. Hələ klubu, mədəniyyət evini demirəm.

— Birdən bunların övladları qayıtdı. Onda nə olacaq?

— Heç nə? Ölən ölüb. Ölənlərə Allah rəhmət eləsin. Qalanlar da onların dalınca diri-diri qəbrə girməyəcəklər ki?

— Oğul-uşaq, inşallah, gələr. Kimisi təzə atasını, kimisi də təzə anasını görər. Nəvələr də elə. Təzə baba, yaxud təzə nənə! Sevinənlər sevinər. Sevinməyənlər də özləri bilər. Belə şeyləri çox görmüşəm. Qocalara kim baxacaq? Heç kim. Bir müddət sonra özləri də qanacaqlar. Odu ha. Simuzərin oğlu. Neçə il idi anasıyla görüşmürdü. Arvad əlini onlardan üzmüşdü. Bu yaxında qonaq gəldilər. Simuzərin Alxasla evləndiklərini gördükdə, az qala tanrıya çidarsız çıxacaqdılar. Bir müddət umu-küsü elə dilər, sonra da barışdılar. Qalanlar da elə. Əlacları kəsiləcək, ölənə rəhmət diləyəcək, qalanlara da uğurlu həyat arzulayacaqlar.

— Elə də şey olar, Veysəl əmi?

— Niyə olmur, oğlum. Bəyəm, bu işdə övladların günahı azdı? Canları çıxıb xarabalarında oturaydılar, ata-analarını gözələrindən uzağa qoymayaydılar ki, onlar da yollarını azıb təzə ailə qurmayaydılar. Bala, insan var ha, içi açılacaq şey deyil. O, elə bir zaddı ki, heç nədən bir şey eləyəcək.

— Bəs qəsəbə?

— Ey... Demə onu. Çəkmə adını. Biz də, belə şeyik. Adam güldürən xalq artisti var. Doğrusu, mən onu çox istəyirəm. Onu görəndə dərdi-sərimi unuduram. Adı da yadımdan çıxdı... İşə bax. Bu da qocalıqdandı. Bəlkə adını sən deyəsən?

— Yaşar Nuri?

— Hə... Hə... Bəlkə o, Yaşar Nuri demişkən, hələ çox şeylər beləcə zad olacaq, bala!

2006

XİLASKAR

Dəliqanlı Mehmanın əlindən artıq yaşı vardı. O heç nədən, heç kimdən qorxmazdı. Ağına gələni eləyirdi. Kənd əhli də onu Dəliqanlı Mehman, — deyə çağırardı. Savadı yox idi. Çox danışmağı sevməzdi. Kim nə danışsaydı, sakit-sakit oturub onu dinlərdi. Əlindən kimsəyə pislik gəlməzdi. Ancaq kişinin ovçuluğuna söz ola bilməzdi. Gözündən heç nə yayınmazdı. Mehmanla ova çıxanlar deyərdilər: “Göydə uçan balaca quşu da Mehman gözündən vurmağı bacarır, onun gülləsindən heç nə qaçıb qurtara bilməz, ayağı bərəkətlidi, səhər ova çıxır, axşam xurcun dolu ovla geri qayıdır...” Kişi çox səbirliyi. Ehtiyatlıydı. Onun yaxşı iy bilən, səriştəli bir tulası da vardı. O, tulasına özündən çox qulluq eləyirdi. Ovçuluq hünərini də ən çox tulası və qoşalüləsinin özünə sadıqlığı ilə bağlayardı. İnsan ova da çox məsuliyyətlə yanaşardı.

Payızın son ayı idi. Meşədə ağacların yarpaqları saralıb tökülürdü. Yer əlvan rəngə boyanmışdı. Hava həm sərin, həm də sakit və təmiz idi. Mehman gəzə-gəzə gəlib talaya çıxdı. Tula özündən xeyli qabaqda gedir, kolların-kosların, yulğun, çərən topalarının diblərini imsiləyir, turacı, kəkliyi uçurur, Mehman da bircə-bircə onları nişan alırdı. Canını qurtara bilməyən yaralı quşlar göydə mayallaq vura-vura otların, kolların arasına düşür, tula aman vermədən onları qaçıb tutur, gətirib öz sahibinə verirdi. Mehman da hər dəfə sevinə-sevinə quşları alıb, başlarını kəsir, xurcuna qoyur, sonra da tulasının başını sığallayırdı. Tula sanki adam kimi dil bilirdi. Sığıldan sonra yenidən can-başla öz vəzifəsinin icrasına başlayırdı. Beləcə Mehmanla tula-

nın iş birliyi davam eləyirdi... Günortaya qədər Mehmangil xeyli quş ovlamışdı. Hələ axşama qədər də öz işlərini görməliydilər. Ancaq Mehman bərk acmışdı, tula da yorulmuşdu. O, fikirləşdi ki, bir ocaq qalasın, əməllicə-başlıca süfrə açsın, nahar eləsin, tulanın da qarnını doydursun, yazıq heyvan bir az da dincəlsin. O, ağacların quru qol-budaqlarından ocaq qaladı. Tez bir zamanda ocaqdakı közlər mis kimi qızardı. Mehman süfrəsini açıb bişmiş yumurtaları, kartofları, motal şorunu süfrəyə qoydu, nazik budaqlardan şiş düzəldib çörəyi qızdırdı. Tulasının da yeməyini verdi. Özü də iştaha ilə nahara oturdu. Aradan bir az keçmişdi ki, tula yerindən sıçradı. Heyrətlə qulaqlarını şəkəlyib, ətrafına göz gəzdirdi. Mehman dərhal dizinin üstündən qoşalülə tufəngini götürdü. O, tulasının xasiyyətinə yaxşı bələd idi. Onu da bilirdi ki, tula heç vaxt quşdan ötrü belə həyəcan keçirməz. Yəqin yaxınlıqda ayı, canavar, yaxud təhlükə törədə biləcək başqa bir şey var. Kişi ayağa qalxıb arxadan arxayınlıq üçün kü-rəyini yaxınlıqdakı yekə gövdəli qovaq ağacına dirədi. Təhlükənin hansı tərəfdən gələcəyini gözlədi. Elə bu vaxt kol topasının arxasından insan hənirtisi — ayaq səsləri eşidildi. Mehman tulanı çağırırdı. Tula gəlmək istəmirdi. Elə bu vaxt kol topasının arxasından erməni Ruben çıxdı. Onun da çiyində amerikan vinçestri vardı. Onlar bir-birilərini görcək əvvəl tutuldular. Ruben dərhal Mehmanın atəş açmağa hazır olduğunu duydu. Ancaq özünü elə apardı ki, guya heç bir şey anlamadı, Mehmanı burda gördüyü üçün çox sevindi, dərhal qışqırdı:

— Mexman?! Adə, bu, sənə?! Qonşu, o Həzrət Abbas haqqı sənədən ötrü burnumun ucu göynəyir. Allax tufağını dağıtsın bizi ayrı salanın. Bilirsən, bizim arvad səhər mənə nə dedi? Mexmanı yuxuda görmüşəm. Mən inanmadım. İndi inandım. Bizim Amalya çox sədaqətlidi. Heç vaxt sizi yaddan çıxarmır. Yuxusu çin çıxdı. O, həmişə belədi. Biz çoxdandı görüşürük. Mexriban qonşu olmuşux, bir-birimizin evində çörək kəsmişix.

Ha... Hələ kirvəyik də.

Xatirələr Mehmanı əməllicə-başlıca kövrəltdi. Gözləri də yaşardı. Ürəyi az qala yerindən çıxacaqdı.

Tulanın zingildəməsini, "işarələrini" nəzərə almadan Mehman da gülümsündü. Ruben tərəfə qaçıb qucaqlaşdılar. Bir-birinin üz-gözünü duz kimi yaladılar. Mehman "əziz qonağını" süfrəyə dəvət elədi. Erməni çiyindəki vinçestri yaxınlıqdakı söyüd ağacının budağından asdı. Özü də gəlib süfrənin qırağında əyləşdi. Qızardılmış çörəkdən, motal şorundan, bişmiş yumurta, kartofdan o da yeməyə başladı. Yeyə-yeyə də kənddə tanıdıqları adamlar barədə hal-əhval tutmağa çalışdı:

— Mexman, balalar, Nəzirə bacı necədilər? Sizin çox çörəyinizi yemişix. Qarnımı qazısalar da, xeyri yoxdu, gedən deyil.

— Halal xoşun olsun, Ruben.

— Deyirəm, Allax belin qırsın, başına daş salsın, bizi bu günə salanların. Nə sizinkilərə lazım idi bu, nə bizimkilərə. Bizi oda saldılar, Mexman, sizi də. İndi evimizdə də bir kişilik eləyə bilmirik.

— Biz eləyirik, Ruben.

— Siz ayrı, biz ayrı. Ha... Ha... Ha...

Bizə də düşmən kimi baxıllar Yerevan erməniləri. Qonşu, işə bax. Adama əvvəlcədən çox şey əyan olur. O gün də Amalya səndən danışdı. Yadına düşmüşdün. Mənim arvad yamanca xiffət çəkir. Vallax, bilsəydim burdasan arvadı da yanıma salıb gətirərdim, səni görsün. Ölüm-itim dünyasıdı. Bəlkə bir də görüşəmmədik. Nə demək olar?

— Görüşərik, xanımına da de, çox xiffət eləməsin.

— Təki sən deyən olsun. Nə deyirəm, a Mexman.

— Mən demək olar ki, iki gündən bir burdayam, ov ovlayıram. Nə vaxt kefin istəsə, görüşə bilərik. Arvadı da gətirərsən. Ona da quşdan-muşdan bir şey təşkil eləyəyəm. Özün də qorxma, ürəyini sıxma, hər şey yaxşı olacaq.

— Çox sağ ol. Mexman, səni gördüm, qonşu, ürəyim dağa döndü. Neçə vaxtda çəkdiyim həsrət, qübar dağıldı. Məssəb haqqı, siz azərbaycanlılar yaxşı adamlarsız, Mexman, ürəyiniz genişdi. Çörək verənsiz, qonaqpərvərsiz. Adamlara güzəştə getməyi bacaran, qan işini də bağlayansız. Unutqansız, kişi. Sizdə başqa xalqlara nifrət, qəzəb yoxdu. Hansımı deyim? Qızıl kimi-siz!

Tula üzünü Rubenə tutub hərdən lap-lap hürürdü. Bunu görən Ruben dedi:

— Tula məni tanımır. Görən, nə demək istəyir?

Mehman gülümsünüb tulaya acıqlandı. Tula çəkilib bir qədər aralıda çöməldi. Mehman dərindən ah çəkib dedi:

— Ancaq öz aramızdı, qonşu, sizinkilər düz eləmədilər, Ermənistandan hamını qovdular. Qarabağ torpaqlarına da dedilər: bizimdi.

— Əşi, məssəb haqqı, onu biz eləmədik. O amerikalılar, fransızlar, bir də ciyəri yanmış ruslar, qoydular cavanlara fitva. Saldılar bizimkiləri üz-göz. Nə qədər adam öldü? Kim ölmək istərdi? Kim isti yuvasından çıxıb, özünü sərkərdən günə qoyardı? İndi bilirsən, bizə nə deyirlər? Çıxın siz də Ermənistandan. Bura sizin də vətəniniz deyil. Guya biz hamımız azərbaycanlı kişilərinin burnundan fırt eləyib düşmüşük. Düzdü, belələri də var. Onu mən də inkar eləmirəm. Özləri bilərlər. Kefləri istəyib, eləyiblər. Bəyəm onlara keşik çəkməliydik? Bir də ki, axı onu indi kim sübut eləyə bilər. Ha..., ha..., ha...

Məssəb haqqı yaşamaq üçün Azərbaycandan yaxşı yer tapmaq olmaz. Siz kəsdiyiniz çörəyə sadıqsız. Adamın arxasında duransız. Əşi, ən yaxşı vəzifələri ermənilərə verməmişdiz? Ən yaxşı evlər kimlərdəydi? Qızlarımız, gəlinlərimiz sizin nazirlərin, rəislərin katibəsi deyildi? Katibələr kəsən başın sorğu-sualı vardı?! Məssəb haqqı, yox! Mexman sənə baş ağrı verməyən ki?

— Yox, yox, nə danışırısan, xoşdu?!

— Neçə vaxtdı torpaq davası gedir. Hələ mən biləni, bu çox gedəcək. Biz ermənilərin kökü kəsilincə. Qonşu, məssəb haqqı, məndən incimə, o işdə sizin də təqsiriniz var. Əvvəla, bizi oturdurduz çiyinizdə. Biz də qudurğan xalqıq. Şirnikdik, dedik: çiyin başdan aşağıdı. Biz başda oturmaq istəyirik. Başa da qalxdıq. İkincisi, əyri oturaq, düz danışaq. Biz torpaq alanda, siz satdız. Siz torpaq verməsəydiz, biz ala bilməzdik. Məssəb haqqı, torpağı sizinkilər pulla, qızılla bizimkilərlə sövdələşdilər, sonra da bəhanəylə sizinkilər cavanları qırğına verdilər. Əşi, elə olmasaydı, hələ Xankəndini demirəm, Şuşaya, Laçına, Kəlbəcərə girmək olardı? Yox! Qonşu, yox! Əşi elə bilirsən bizimkilərin ağı var. Sakit otursaydılar, bizimkilər avropalılarla, amerikalılarla böyük müqavilələr bağlayacaqdılar. Azərbaycan bütövlükdə bizimkilərin əlində olacaqdı. Onda da istədiklərini eləyəcəkdilər. Daha çox pul qazanacaqdılar. Bizimkilər bunu indi başa düşüblər. O da gecdi. Ha... ha... ha...

Ruben danışdıqca Mehmanın dili-ağzı quruyurdu. Ona necə cavab verəcəyini bilmirdi. İstədi heç cavab verməsin, gülləni Rubenin başına çaxsın. Nazlı-qəmzəli Amalya gəlib durdu gözləri önündə. O, bu fikrindən dərhal daşındı. Təkcə buna gücü çatdı:

— Eh, Ruben, gündə sərhəddə bir əsgər ölür. Heyf cavanların canından.

— Onları biz öldürmürük, Mexman can! Ermənistandan gələn zinadan doğulmuşlar eləyir. Ha..., ha..., ha...Bizim tərəfdən atırlar, sizin əsgərləri öldürürlər. Sizin televiziya da deyir ki, düşmən cavab atəşilə susduruldu. Ha... Ha... Ha... Nə vaxtdək, belə deyəcəksiz, qonşu?! Eh, danışdıqca, adam əsəbiləşir. Siz götürülmüsüz, dözümlüsüz. Heç bir millət bu zıpbılıya, bu paşa dözməzdi.

— Bəs neyləyək?

— Yaxşısını Allax bilir, Mexman. Bax, biz burdayıq. İkimisi-

zik, görürsən, necə mehribanıq?! Necə danışib gülürük?! Ürəyimizi də bir-birimizə verməyə hazırıq. Elə olmasaydı, burda oturub indi çörək kəsərdik? Yox! Bizi kənardan görən olsa, yaqin ki, üzümüz bozaracaq, qonşu. Düz demirəm, hə. Vallax belə olacaq. Başqa cür olsa, başımıza güllə çaxarlar. Bax, adamların hamısı bizim kimi. Ermənilərlə azərbaycanlılar Rusiyada, Avropada, Amerikada çox yaxşı işbirlikləri qururlar. Dostdular, tanışdılar, əl-ələ verib qazanc götürürlər. Hərdən bir də gah azərbaycanlılar qışqırırlar: "Qarabağ Azərbaycanın ərazisidi", gah da ermənilər bağırırlar: "Qarabağ Ermənistanın ərazisidi". Qarabağın Azərbaycanın olduğunu kim bilmir? Qonşu həqiqəti danmaq olmaz. Bunu bütün dünya bilir ki, erməni də, rus da, ingilis də, amerikalı da... Qarabağ ermənilərə lazım deyil. Ermənilər də bunu yaxşı qanır. Sizin bir yaxşı atalar sözlünüz var, Mexman: "Bulanıq suda balıq tutmaq asandı". Qarabağ böyük ölkələrə lazımdı, Ermənistana yox. Ha, belə-belə işlər, Mexman. Fikir eləmə qonşu. Hələ bu xəmir çox su aparacaq... Gözləyək, görək nəticəsi nə olur. Bizim də sizdən ötrü burnumuzun ucu göynəyir. Bu dünyada olmasa da, o dünyada görüşərik: Ha... ha... ha..

— Qonşu, sizin ermənilər ipiqırlıq elədilər. Çörəkləri dizlərinin üstə imiş. Əşi, rus, fransız, ingilis sənə nə desə, onumu eləyəcəksən? Özünü qayadan at desə, sən də atacaqsan? Bəs sən ağlın hardaydı? Başqalarının fitvası ilə özünüzü də qoyduz pis günə, bizi də. Bu qədər qan töküldü, bu qədər dağıntı oldu, qaçqın, köçkün oldu, bunu Allah götürər?

— Mexman, Allaxa mən də qurban olum. Mən indi sən çörəyini yedim, qonşu. Yenə deyirəm, qabaqlar da yemişəm. Hər millətin öz xisləti var: azərbaycanlının da, erməninin də! Başımıza gətirilən bu oyunu öz millətlərimizin xisləti elədi. Bundan ötrü özümüzü cırmağın xeyiri yoxdu. Sirkə tünd olar, öz qabın çatladar.

Tula quyruğunu arxasına qısıb o tərəf-bu tərəfə gedir, gah gəlib ocağın qırağında çöməlir, gah da zingildəyə-zingildəyə Mehmanla Rubenin ətrafında fırlanırdı. Mehman tufəngi dizinin üstündən yerə qoyub süfrəni yığıdırmağa başladı. Ruben qəflətən Mehmanın tufəngini götürdü və dərhal ayağa qalxdı. Əli yalın qalan Mehman nə edəcəyini bilmədi. O, səhvini indi anladı. Ruben çaxmağı çəkmək istəyirdi ki, tula gözlənilmədən onun başına tullandı. Özünü itirən erməni arxası üstə yerə yıxıldı. Mehman cəld Rubenin üstünə atıldı. Tufəngi tulanın köməyi ilə onun əlindən aldı. Erməni dizi üstə çöküb ağlamağa başladı:

— Qələt elədim, atamla. Namərdlik bizim xislətimizdədi. Balalarım var... Amalya evdə mənə gözləyir...

— Amalyanın da, sən də... Al, bu patronlar da sən...

— Mehman adət eləmədiyi bir addım atdı: Həmişə bir gülləylə iki dovşan vuran Mehman indi, iki gülləyə bir erməninə gəbərtti. Sonra da Rubenin ağacdan asılan vinçestrini götürüb yoxladı. Vinçestri boş görək düşündü: alçaq patronu olmadığından silahı ağacdan asıbmış. Yoxsa, mən...

Ölümün pəncəsindən qurtaran Mehman tulanın başını sığalıyıb xilaskarının üzündən öpdü və dedi: — Bundan sonrakı həyatım üçün sənə borcluyam!

MÜSAMİRƏ KONSERTİ

Anası Səkinənin dedi-qoduları Mətini lap təngə gətirmişdi. Arvad elə hey deyirdi: — A bala, nə vaxta qədər belə subay gəzəcəksən? Sənin taylarının neçə uşağı var. Onlardan da neçəsi məktəbə gedir. Sən də ailə qur. Ürəyim xəstədi. Heç olmasa toyunu görüm. Bir də gördün, ürəyim tutdu, getdim.

Axır ki anasının söz-söhbətinə dözməyən Mətinin ürəyi yumşaldı, o da öz sözünü deməli oldu: Oğul kimin adını dedisə, ana bir qəmbərqulu çıxartdı: bizim tayımız deyil; ağzı yekədi, ayaqları əyridi; gözləri çaşdı, xoşuma gəlmir, qaz kimi yan vurur; boyu gödək, dili pəltəkdi; arıq tazıya oxşayır; dili zəhərdir; gözləri aladı; rusa oxşayır; gəzəntiyə oxşayır; ayağı sürüşkəndi... Nədi, nədi?.. Məti başa düşdü ki, anasına heç cürə qız bəyəndirə bilməyəcək. Belə getsə, dünyadan da “Arvad” deyə-deyə köçəcək. O, çox fikirləşdi, çox götür-qoy elədi və belə qərara gəldi ki, qız tapmaq məsələsini anasının üstünə atsın:

— Ana, mən görürəm, danışğımız alınmır. Mən kimi deyirəmsə, hərəsinə bir qulp qoyursan. Mən o məsələni atıram sənin üstünə. Elə adam seç ki, atalar demişkən: "Nə şiş yansın, nə kabab". Çalış ədəb-ərkanlı, başaşağı qız olsun. Çatan kimi ana-bala bizə qan uddurmasın. Deyiləni başa düşsün. Abır-həyamızı tökməsin. Bir sözlə, özümüzə bab adam olsun.

— Çox sağ ol, oğul. Elə mən də belə fikirləşirdim. Düşünürdüm ki, mənə məsləhət eləmədən elə iş görməzsən. Rəhmətlik atan Mamed də nə sözü olsaydı, vaxtında gəlib mənə deyərdi. Birləkdə fikirləşərdik, sonra qərar verərdik. Düşünmədən addım atmazdıq. Atanın ölümü məni çox yandırdı. Rəhmətlik möhüb

düzmək üçün doğulmuşdu elə bil. İndi də yeri görünür. Elə bir gecəm-gündüzüm yoxdu ki, onu yadıma salıb xatırlamayım. Sən də rəhmətlik atana oxşamısan. Lap firt eləyib burnundan düşmüşsən... İmkan ver, bir az da mən fikirləşim...

Ana oturub-durub düşündü. Ölçüyə-biçiyə uyğun qız tapa bilmədi. Əlacsız qalıb köhnə rəfiqəsi Qızıyətərə telefon açdı. Dərdini ona danışdı. Qızıyətər ayıq, quşu gözündən vuran, bir az da hiyləgər qadın idi. O, öz namizədini dərhal vermək istəmədi. Ona görə də bir gün vaxt götürdü. Qızıyətər onu da yaxşı bilirdi ki, belə işi gecikdirmək olmaz. Səkinə bir az da avamdı. Deyilənlərə tez inanandı. Tələsəndi... O, başqa qohumlara, tanışlara da müraciət eləyə bilər. Aləm qarışar. Hər şey əldən çıxar. Ovu bərədə vurmaq lazımdı. Özü də isti-isti. Yoxsa, başqaları bilsə, "yoğurmadım, yapmadım, hazırca kökə tapdım" məsəli ilə işin başına ip salacaqlar... Onda da döy başına, döy gözünə. Atalar demiş: “Daldan atılan daş topuğa dəyər”...

Səhəri gün yataqdan qalxan kimi Səkinəyə telefon açdı. Rəfiqəsinin sadələvhlüyündən istifadə eləyib onu evinə dəvət elədi. Özü də günorta naharı üçün hazırlıq görməyə başladı. Səkinə gələndə hər şey hazır idi: süfrə də, hətta, geyinmiş-keçinmiş halda qızı Arzu da. Qızıyətər rəfiqəsini südlü plova, dadlı meyvə şirələrinə qonaq eləyəndən sonra dünənki söhbətə qayıtmalı oldu:

— Neçə vaxtdı, biz bacırıq. Həmişə də, ay Səkinə, can deyib, can eşitmişik. Bir dəfə də olsun, bir-birimizdən inciməmişik. Dünən, o sözü sən mənə deyəndə, məndən kömək umanda, doğrusu, çox sevindim. Ancaq sonra, bacı, qorxdum. Bilirsən niyə? İndiki qızlar birtəhərdilər. İçlərindəkini bilmək olmur. Qorxuram kiminsə zəmanətini verəm... O da gedə lax çıxa...

— Necə çıxa?

— Boş çıxa.

— Yənə başa düşmədim?

— Köhnə xasiyyətin başındadı, ay pir olmuş, heç dəyişmə-

misən. Yəni biz deyən olmaya: diliuzun ola; iş-güc bacarmaya; gedəni yola verməyə; sənə şəbədə qoşa; aldıqlarınızı bəyənməyə; brilyant komplekt istəyə. Deyə ki, mənim öz evim olmalıdı, tək əlim, tək başım yaşamalıyam... Onda necə olsun?! Mən neyləyəcəm? Deməzsən ki, a bacı, bu haranın zibilidi mənə caladın?!

— Deyərəm.

— Ay sağ ol. Sən məni, yaxşı tanıyırsan. Elə mən də səni. Ərkim çatan qız olsa, deyərəm, otur yerində, Allahına şükür elə. Ağıllı ərin, qanan qaynanan var... Sənə etibarlı adamın qızı lazımdı. Doğrusu, oğlun mənim də ürəyimcədi... Ağılna, tərbiyəsinə söz olammaz. Namizədlilik çətin işdi. Axşamdan özümdə deyiləm. Hey fikirləşirəm. Bir qərara gələmmirəm. Qorxuram, gül kimi gedəmizi bəlaya salaq. Cavan oğlandı, onu vaxtsız çərləmək.

— Bacı, bilirən də, bu elə işdi, necə gəldi, görmək olmaz. Qız ki deyilən şey var, bağlı boğcadı. İçərisində hər şey ola bilər. Açdın, içərisindən başqa şey çıxdı. Buna görə də ürəyim sənə qızdı. Dərdimi sənə açdım. Həmişə Mətini məzəmmətləyirdim: deyirdim, istədiyini qızın adını de. O da dedi. Onlara mən razı olmadım. Onda da oğlum qız tapmaq işini atdı mənim üstümə. Neyləyim, hansı qapını döyüm, kimə nə deyim, bilmirəm? Sənə ağız açdım. Bəlkə yadına bir halal süd əmmiş düşdü.

— Burda Allahın da qisməti var, Səkinə. Qızlar nə qədər ki, ərə getməyib, atasının-anasının evindədi, ipə-sapa sığmırlar. Elə ki, ər evinə köçdülər, bilirən də, bir atım barıtları var, elə ki, onu atdılar, əvvəlki atılıb-düşmələrindən, dingildəmələrdən əsər-ələmət qalmır. Özümüz də qız olmuşuq da. Ərə gedəndən sonra nə oldu?

— Da demə, ay Qızıyətər, rəhmətlik kişi mənim hoqqalarım-dan ölüncən deyərdi, gülərdi...

— Onu deyirəm da, bacı, bu, çox məsuliyyətli şeydi.

— İndi nə məsləhət bilirən?

— Mənim üçün, vallah, çox çətindi. Mən ancaq öz qızım barədə zəmanət verə bilərəm. Aaa... Deyəsən, işləri korladım. Elə bilmə ki, sənin oğluna öz qızımı deyirəm ha... A tövbə?.. Yox!.. Düzdü, yetişib, bunun da istəyənləri çoxdu. Atası, qardaşı razı olurlar. Onlar razı olmayan şeyə, mən nə karəyəm, nə deyə bilərəm? Görək, qismətinə kim çıxacaq? Allah xeyirlisindən eləsin.

Qızıyətər guya dili çaşmış, özünü itirmiş halda, əslində öz namizədi ustalıqla Səkinəyə eşitdirdi. Sonra da dediklərini pərdələməyə başladı. Avam Səkinə namizədi eşitcək sevindiyyindən əl-ayağı yerə dəymədi, qır-saqqız olub Qızıyətərin boğazından yapışdı:

— Ay rəhmətliyini qızı, vallah, səninki, heç ağıma gəlmir. Neçə vaxtda elə bilirəm, uşaqdı. Ərə getmək vaxtına xeyli var. Elə qız-qızdı, səninki lap yaxşı. Bir-birimizi indi tanımırıq ki? Halımıza, xislətimizə bələdik. Özgəylə qohum olanda ağzımız bala batacaq?! Gəl, elə özümüz razılaşaq. Bizimki tutar. Necə deyərlər: sən qızın mənim qızımla bir çəməndə otlayar.

Səkinə yalvarır-yaxarır, Qızıyətər özün çəkirdi... İpə-sapa gəlmirdi. Axır ki istəyinə tam nail olan Qızıyətər mızıldandı:

— Səkinə, bacı, nə olsun ki, qız anasıyam. Onu mən doğmuşam. Bu saat elə zəmanədi, ona fikir verən yoxdu. Ananı da qızlar düz-əməlli eşitmirlər. Bunu qızın özü ilə də danışmalıyam. Atasını da, qardaşını da görə yola gətirəm. Bilirən ki, bu ikimlilik iş deyil. Qızımı da kə, görürsən? Maşallah bir baxan bir də baxmaq istəyir. Ağ ağı yanır, qırmızısı da qırmızı. Topuş-tuş, yumyumru turp kimi şeydi, lap pambıqdı deyirsən. Ağına da söz olammaz. Hamı da onun ağılından danışır. Bilirən, atası onun barəsində nə deyir? Kaş bu ağılda, bu gözəllikdə on qızım olaydı. Müştəriləri sürünə-sürünə gələcəkdilər qapıma.

— Allah xoşbəxt eləsin. Mənim işimə bax, itiyimi özümüzə qoyub, özgədə axtarıram. Gözlərim necə də kor olub, ay Qız-

yetər.

— Allah eləməsin. Səni başa düşürəm. Sən mənə bircə gün vaxt ver. Kişiləri gətirim yola. Baxma, nə qədər olmasa, kişi kişidi də. Nə olsun ki, qızı mən doğmuşam, Allah tərəfi desəm, az-çox hardasa, onun da əməyi olub.

Söhbətin ardını sabaha saxlayıb rəfiqələr çox mehribanlıqla xudahafizləşdilər. Günorta Qızıyetərdən xoş xəbər alan Səkinə axşam oğlu ilə gələcək gəlinləri Arzunun barmağına hansı materialdan, hansı məbləğdə nişan üzüyü taxacaqları barədə düşünməli oldular.

Bazar günü idi. Qızıyetər evində ziyafət düzəlmişdi. Qonaqlar öz yerlərində əyləşmişdilər. Səkinə başqa adamları olmadığından yaxın qohumlarını, bacısını və bir də oğlunu götürüb nişantaxdıya getmişdi. Qızıyetər anasının yaxın rəfiqəsi olsa da, Məti indiyədək onu — gələcək qayımanasını, eləcə də ailəsini, hətta, nişanlanacağı Arzunu da görməmişdi. Səkinə xanım sevincindən yerə-göyə sığmırdı. Onlar evə keçən kimi gətirdikləri xonçaları yan otağa qoyub, qonaqlar tərəfə keçdilər. Məti isə Arzunun yanına yollandı. Qızı gözaltı süzdü. Boy-buxununa, geyim-keçiminə baxdı. Qızın vid-fasonu pis deyildi. Ancaq danışığından gözü qızdan su içmədi. Artıq geriyə də yol yox idi. Öz-özünə dedi: "Cəhənnəm görkəmi, o məni o qədər də maraqlandırmır, heç olmasa, normal ağı olaydı. Düz oturub, düz durmağı bacaraydı". Vaxt az idi. Qonaqlar günün qəhrəmanını gözləyirdilər. Oğlan qızın qoluna girdi. Sakit addımlarla keçib onlar üçün ayrılan yerlərdə əyləşdilər. Hamının diqqəti oğlanla qıza yönəlmişdi. Heç kim bir söz deməsə də, bu qohumluğun müddəti haqqında hər kəsin öz qənaəti vardı. Adamlar Qızıyetəri hiyləgər, dolaşq, fırldaqçı, məkrli, Səkinəni isə sadələvh, ürəyi təmiz, halal, qeylü-qalsız bir adam kimi təsəvvür edirdilər... Buna baxmayaraq, hamı düşünürdü: bizə nə; dəvət olunmuşuq, yeyək-içək, deyək-gülək, hədiyyəmizi

verək, burdan qəmişimizi çəkək; biabırçılıq olacaq; Qızıyetər Səkinəyə də, oğlana da yaxşıca torba tikib; indi ki sevdanın uzun ömürlülüyünə inanmırıq; məqsədli nişandı; oğlan təmizdi, qızın başı xarabdı... Hər kəs içində danışırdı belə.

Ucaboylu Qərib ayağa qalxdı. — Xanımlar və cənablar, məqsədimiz hamıya aşkardı. Gəlin səbəbkarları təbrik eləyək, üzüyümüzü, sırğalarımızı taxaq, sonra da sərbəst öz işimizi görək.

Hər şey plan üzrə gedirdi. Gözlənilmədən Arzu anasını çağırırdı:

— Yeməyə başın qarışar, pişiklər yaddan çıxar. Quşuma da bax!

Qızıyetər bu sözü gözləmədiyindən qızarıb pörtüdü, sonra özünü arsızlığa qoyub gülümsündü. Süni gülüşlərin nəyə xidmət etdiyini qonaqlar açıq-aydın anlasalar da, heç bir münasibət bildirmədilər. Əksinə, özlərini elə apardılar ki, guya Arzunun dediklərini eşitmədilər. Qızıyetər haldan-hala düşürdü. O, bilirdi ki, sabah bütün qonşular pişik, quş əhvalatını ciddi şəkildə qəbul eləyəcəklər, uzun müddət danışib güləcəklər. Qonaqlar araqdan, şərəbdən vurur, yaxşıca hallanırdılar. Arzu təzədən bir qədər də ucadan qışqırırdı.

— Mama, pişiklər, quşlar yaddan çıxar. Dovşanların üstə gözünlə olsun.

Daha gizlətməyə yer qalmamışdı. Arzunun atası Nuru arvadına — Get, işinlə məşğul ol, — işarəsini verdi. Qızıyetər gedib, tez də geri qayıtdı. Gəlib qızının qulağına pıçıldadı: "Narahat olma, hər şey qaydasındadır". Arzu bir qədər rahat olmuşdu, bir az yeyib-içmişdi ki, bu dəfə qardaşı arvadı Gülöyşəyə hökm etdi:

— Pişiklər altın batırar, get təmizlə.

Qardaş arvadı Gülöyşənin sifəti bomboz bozardı. İti nəzərləri gəlinin gözlərinə dikildi. Hiss olundu ki, o, baldızına cavab vermək istəmir. Qayınatası dərhal dilləndi:

— Mən gəlinimdən çox razıyam. Allah onu xoşbəxt eləsin.

Mən hamıya arzulardım ki, mənim gəlinim kimi təmkinli, abırlı-həyalı bir halal süd əmmiş qarşısına çıxsın. Hələ onun səsinin qalxdığını eşitməmişəm. Atalar yaxşı deyib: "Əslı hu əslə".

Gülöyşə özünü güc-bəla ilə saxladı. Qonaqlar gəlinin üzünə baxıb ona başları ilə "baş qoşma" işarəsini verdilər.

Gözlənmədən Arzu dedi:

— Az tərifləyin, qudurar!

Məti çaş-baş qalmışdı. O, hərdənbir anasına baxırdı. Ana da oğluna başı ilə: — İşini gör — işarəsini verdi. Məclis getdikcə qızıyırdı. Arzu Mətiyə tərəf çevrilib: — Mənim pişiyim, — dedi. Mətinin deməyə bir kəlmə də sözü olmadı. Onun qulaqları da qızardı. Ancaq özünü elə apardı ki, guya bu, elə belə də olmalıymış.

Qızıyətər qızının insani keyfiyyətlərini sərkiləməyə çalışdı:

— Mənim qızımın ürəyi çox yumşaqdı. Heyvanları, quşları sevir. Qardaşı bioloqdu. O, bacısında heyvanlara, quşlara, hətta, bitkilərə dərin məhəbbət oyada bilib. Belə adamlarda başqalarına pislik ola bilməz. Mənim qızım yalan, paxıllıq, hiyləgərlik, xəyanət, dava-dalaş nədi bilən deyil. Məti özü də görəcək. İnanıram, çox razı olacaq. Belə övlad böyütdüyüm üçün yüz dəfələrlə mənə — Sağ ol, qayınana — deyəcək...

Qonaqların üzləri ilə içəriləri uyuşmurdu. Vəziyyət hamıya aydın idi. Təkcə Səkinə düşünürdü ki, görən gələcək gəlinini tərbiyə eləyə biləcəkmi?

Gecəyarı məclis dağıldı. Təkcə evdə qudalar qaldılar. Qızıyətər Səkinəni yan otağa çəkib bildirdi.

— Bacı, söz-söhbətə fikir vermə. Onu sənli-mənli yoluna qoyarıq. Məsləhətim budu, toyu tezləşdirək. Atası, qardaşı birdən fikirlərini dəyişərlər. Görürsən də qız da ərköyündü. Bizi fırladar.

Səkinə rəfiqəsinin sözünü axıra qədər dinlədi. Sonra dedi:

— Deyirsən, düzələr?

Qızıyətərin çöhrəsi çiçək kimi açıldı.

— Bə nədi! Gözünü çıxararam. Elə şeyə fikir vermə.

— Olsun elə.

Qudalar toyun vaxtını da müəyyənləşdirib xudahafizləşdilər.

*

* * *

Toydan üç gün keçmişdi. Özünü halsız hiss eləyən təzə gəlin bərk darıxırdı. Ev-əşiyə uyuşa bilmirdi. Səkinə nə qədər gəlininin o üzünə-bu üzünə keçsə də, bir şey çıxmırdı ki, çıxmırdı. Əlacsız qalıb gəlininə dedi:

— A qızım, götür zəng çal anana, bir neçə kəlmə danışsan, ürəyin sakitləşər. Qızlar belədi də. Ailə qurub təzə evə köçəndə anası üçün bir müddət beləcə darıxırlar. Gəlin dərhal cavab verdi:

— Eh, nə qoyub, nə axtarırsan. Nə ana? Ürəyim pişiklər üçün çatlayır. Qardaşımın arvadı onlara baxan deyil. Əmcəyini yemiş faşistdən də betərdi.

— Qızım, pişik qıza ərə gedənəcən lazım idi ki, başını qatsın. Ər evində nə pişik? Əvəzində sənə gül kimi pişik vermişəm də! Nə qədər istəyirsən...

— Nəə? Başın xarabdı sənə? Pişiyimin, quşumun tükünü yüz elə kişiyə dəyişməyəm. Ağrım kişilərin ürəyinə!

Qayınana yerindəcə donub qaldı. Handan-hana özünə gəlib istədi ki: — Başı xarab anandı, tula qızı, bu nə danışdı? — desin. Sonra fikirləşdi ki, dünən bir, bu gün iki, onunla ağız-ağıza versə, özü günahkar çıxacaq. Çünki oğlunun da yanında bütün məsuliyyəti öz üzərinə götürmüşdü.

Günortaya bir az qalmış qapı döyüldü. Dərin peşmançılıq hissi keçirən Səkinə qapıya yaxınlaşdı. Gözcükdən Qızıyətərin gəlişini görcək çox sevindi və dərhal qapını açdı. Qudalar öpüşüb görüşdülər. Sonra Qızıyətər iki qutu yeşiyi də qapı ağzında

yerə qoydu. Səkinəyə elə gəldi ki, qudası ilk ayaqaçdı gətirib. Ona görə də dilləndi:

— Ay qız, nə əziyyət çəkmişən? Bunlar nəyə lazım idi? Və-rəydin evdəkilər dadaydılar. Vallah, hər şeyimiz var.

— Sən Allah bəsdə, elə demə. Bilirəm, bizim bir-birimizdən nə təmannamız? Gec-tez bunları gətirməliydim.

Səkinə bir söz deməyib, yeşikləri götürüb mətbəxə apardı. Qızıyetər bir üzü qız, bir üzü gəlin Arzunun otağına keçdi. Ana-bala görüşdülər, hal-əhval tutdular. Ana qızına gətirdiklərini çatdıranda Arzunun uçmağa qanadı olmadı. O, tez mətbəxə keçib yeşikləri açdı. İçindən iki yekə boz pişik çıxdı. Gəlin onların ikisini də qucağına alıb öpüslərə qərq elədi. Səkinə deməyə söz tapmadı. Çəş-baş olub qaldı. Arzu pişikləri öz otağına aparıb, tez də geri qayıtdı. Bu dəfə ikinci yeşiyi açdı. Balaca qəfəsdəki iki alabəzək quşu yeşikdən çıxartdı. — Ay allah, bunlara bax, adam ölür bunlar üçün, sonra da üzünü anasına tutub soruşdu: "Dovşanları nə vaxt gətirəcəksən?" Səkinə sanki ayaq üstə ölmüşdü. Başına haranın daşını salacağı bilmirdi. Bu andaca onun başından bir fikir keçdi: "Yəqin ki, gəlinin cehizləri bunlar olacaq. Özümün də, doğma balamın da başına əcəb daş salmışam..."

Elə bu vaxt Arzu dedi:

— Mama, dovşanlar mətbəxdə yaşayrlar. Pişiklər, quşlar bizim otaqda qalarlar.

Səkinə dərhal onun sözünü kəsdi:

— Bəs mən harda qalacam, a bala?

— Məti gələr, danışırıq. Ya balkonda sənə yer elərik, ya da yataqxanaların biri ilə danışib səni ora köçürərik.

— Əcəb eləyərsən, bala, haqqın var.

— Bə nədi. Qayınananı gətirib özümüzlə yatırmayacağıq ki?

— Eybi yoxdu, mən özümə bir yer taparam.

— Dovşanlar gəlincə sən qal mətbəxdə.

Səkinə gəlinə bir söz deməyən rəfiqəsi Qızıyetərə baxdı,

uduzduğunu başa düşdü. Balaca çantasını götürüb bazarlıq adı ilə evdən çıxdı. Ana ilə qızın nələrdən danışacaqlarından xəbərsiz qaldı. Bir də axşam evə qayıtdı. Mağazadan aldığı xırda-para şeyləri mətbəxdəki şkafa, soyuducuya qoydu. Məsələyə gec-tez oğlunun münasibət bəsləməsini gözləmək qərarına gəldi. Ana şam hazırladı. Sonra da mətbəxdə oturub oğlunun yolunu gözlədi. Aradan bir az keçmiş Məti gəldi. Qapı ağzındaca gəlin ərinin boynuna tullayıb dodaqlarını ağzına aldı. Marça-murç başlandı. Bunu görə qayınana xəcalətdən mətbəxə qaçdı. Gəlin: — Pişiyimdi, canımdı, ciyərimdi, — deyə-deyə ərini öz otağına apardı. Ana düşündü, indi gəlinimin üç pişiyi var. Əlbəttə, üçüncüsü əridi. Yəqin ki, bunlara da mən xidmət etməliyəm: yedizdirməli, çimizdirməli, altlarını təmizləməliyəm.

Bəli, Səkinənin qara günü başlamışdı. Həmin gün o, heç bir söz demədən pişiklərə, quşlara və oğlu ilə gəlininə canı-dillə xidmət göstərdi. Sonra da ürəyi narahat elədiyindən arvad özü üçün mətbəxdə yataq açdı. O tərəf — bu tərəfə çevrildi. Nə qə-dər çalışsa da, gözlərinə yuxu getmədi. Gecəyarı oğlu ilə gəlininin xısın-xısın səslərini eşitdi. Əvvəl, səslər ara verdi, sonra yenidən qızıqıdı. Arvad gəlinlə oğlunun dalaşa biləcəyi ehtimalını nəzərə alıb qapıya tərəf bir-iki addım atıb dayandı. Sözlər daha aydın eşidilirdi. Gəlin hökmlə deyirdi:

— Pişiklər mənə hamıdan əzizdi. Onlar sənənlə mənə aramda yatmalıdı. İstəyirsən razı ol, istəyirsən olma. Mən pişik böyütməmişəm ki, sənə görə onları atam.

— Əzizim, yataırıq, yuxu aparar bizi. Bilmərik, çevrilərik, qalarlar altımızda, dartıb üz-gözümüzü cırarlar.

— Xeyr! Adam kimi yat, tapdalama.

— Bəs nişan gecəsi də, o gün də, elə bayaq evə gələndə də mənə pişiyim deyirdin.

— İndi də deyirəm.

— Yaxşı, onları çox istəyirsən, yoxsa, mənə?

— O sirdi.

— Xahiş eləyirəm, de.

— Düzünə qalsa, bu pişikləri valideynlərimdən də, elə sən-dən də çox istəyirəm.

— Aha... Yaxşı, bir çarpayıda pişiklərlə yatsaq, qorxusu ol-maz ki?

Arzu şaqıldayıb güldü:

— Düzünə qalsa, bir az qısqandılar. Elə elə ki...

Əlacsız qalan Məti arvadı ilə özü arasında pişiklərin yatma-sına razılıq verdi. Gecə-gecədən keçmişdi, pişiklərin səsi, bo-ğuşması aləmi бүрүdü. Məti də, gəlin də, mətbəxdə yatan Səki-nə də yuxudan hövlank oyandılar. Məti qorxusundan qarıdan çı-xıb qaçmaq əvəzinə balkona qaçdı. Üz-gözünü sərin hava yala-dığından tez də özünə gəldi. Bu dəm anası Səkinə də aravermə-dən qarını döyür, içəridə nə hadisə baş verdiyini soruşurdu. Məti tir-tir əsə-əsə qarını açanda anasının üzü meyd rəngindəy-di. Ana-balanın keçirdikləri hissləri duyan gəlin ürəkdən qəşş elədi, sonra da dedi:

— Bu pişiklərin “Müsəmirə konsertidi”.

Məti təəccüblə soruşdu:

— Bu hər gün...

— Yox. İldə iki dəfə. Nəsil artırmaq istəyəndə.

Qaymana dözməyib əsəbi halda dilləndi:

— A bala, bacarırsan, o nəslə özün artır da.

— Hələ Mətiyə dərslər verirəm, sonra.

Gəlin üzünü qaymanasına tutub sonra əlavə elədi:

— Sabah, pişiklərin çimən günüdür. Onları gərək soyuğa ver-məyəsən. Pişikləri çimizdirəndən sonra da mütləq yatızdır. Din-cəlsinlər. Başa düşdün də?

— Düşdüm, bala.

Səkinə fikirləşirdi ki, gəlin bəlkə özü üçün nəticə çıxardar. Belə hərəkətlərini heç olmasa, bir müddət təxirə salar. Atalar

deyir: “Sən saydığını say, gör fəlak nə sayır”. Səkinə səhər açıl-anda qarının döyülməsinə yuxudan oyandı. Gedib tez qarını aç-dı. Gələn təzə qudası, köhnə, əziz rəfiqəsi Qızıyetər idi. O, üç yeşik dovşanı gətirib evə buraxanda Səkinənin ürəyi necə tut-dusa, qarının ağızındaca yıxıldı. Bunu görcək Qızıyetər tələm-tə-ləsik geri qayıtdı. Məti ilə arvadı dovşanların civiltisinə qalx-dılar. Oğlan anasını qarını ağızında yıxılan görcək başına, dizinə döyməyə başladı. Arzu dedi:

— Səbrin olsun, Məti! Anan ölüb, əvəzində, Allah bizə dov-şanları göndərib. Pişikdi, quşdu, dovşandı bunlar ruzudu. Görür-sən, ayağım necə də yüngüldü.

— Bəs anam?

— Başa düşmədin, biri ölməsə, o biri dirilməz. Allahına şü-kür elə ki, mənəm pişiyim...

— Yoox! İnanmıram. Bu da pişik-lər-in “Mü-sa-mi-rə kon-ser-ti”-di.

ŞƏXSİ VƏ MƏXFİ

Bir neçə gün idi ki, qripdən ağzının-burnunun suyu qarışan Amanov kabinetində oturub yazı-pozusu ilə məşğul idi. Arabir gətirilən sənədlərə imza atıb möhürləyirdi. Katibənin həvəslə dəmlədiyi çaydan qurtum-qurtum içirdi. Hərdən kişinin bədəninə yüngülcə tər gəldiyindən özündə yüngüllük hiss eləyirdi... Öskürəyi tam kəsməsə də, demək olar ki, azalmışdı. Bayaقدan bəri bir neçə dəfə kabinetə girib çıxan katibə yenidən içəri daxil olub dedi:

— Cənab Amanov, Qeysər müəllim gəlmək istəyir. Ona nə deyim?

— De ki, xəstədi, bu gün heç kimi qəbul eləməyəcək.

Katibə dabanı üstündə yüz səksən dərəcə çevrilib otaqdan çıxdı. Heç bir dəqiqə keçməmiş yenidən qayıtdı. Amanov onu görcək dəsmalını burnuna yaxınlaşdırıb var gücü ilə fırtafirt burnunu sildi. Katibənin bədəni cimmildəşdi. Güc-bəla ilə özünə toxtaqlıq verib dedi:

— Cənab, Amanov mən dedim, o çox həyasız adamdı, əl çəkmir. — Gətirdiyim xəbər, cənabın özünün həyatı ilə bağlı şəxsi və məxfidi, — deyir.

Bir az qorxaq, çəkingən və həmişə də şübhələr içində yaşayan Amanov oturduğu yumşaq kreslodan dik atıldı. Ürəyində gubbultu da eşitdi, dizləri əsdi. Handan-hana özünə gəlib soruşdu:

— Necə? Necə? Şəxsi və məxfi!

Müdirin səsindəki titrəyişi katibə də duydu. Ancaq özünü o yerə qoymadı:

— Bəli, cənab! Şəxsi və məxfi!

Amanov bu idarədə işlədiyi müddətdə hələ belə qeyri-adi, təhlükəli, həyəcan, qorxu, təlaş doğuran, özü də təcili informasiya almamışdı. Kişi lap birtəhər oldu. İstədi, Qeysərin yanına özü qaçsın. — Yenə nə baş verib? — deyə soruşsun. O, səbr etməyə üstünlük verdi. Tez olub keçənlər barədə fikirləşdi. Heç bir şey ağına gətirə bilmədiyindən çox təəccübləndi. Özünə toxtaqlıq verdi. Xeyli fikirləşdi. Götür-qoy elədi. Axırını bir tərəfə çıxarammadı. Yenə özünü təmkinli aparmaq istədi. Düşündü ki, mənimlə bağlı xəbərdisə, Qeysəri qapı ağzında zəncirlə də bağlasan, dayanmaz. Qapını qoyub pəncərədən gələcək. Amanov yenə katibənin yanında öz nüfuzunu qaldırmaq məqsədi ilə istədi desin: “İndi işim çoxdu, qəbul eləyə bilməyəcəm, getsin, başqa vaxt gəlsin”. Elə bu vaxt Qeysərin arxası çöldə qalsa da, yekə, tüksüz, qoturlaşmış, qabıq verən başı içəri girdi. Kişinin qəribə görkəmi: uzun çənəsi, yekə ağzı, qalın dodaqları, yumruq kimi yumru, qırmızı burnu vardı. Uzun tüklü qaşları adamı dəhşətə gətirirdi. Qonşular sözə baxmayan uşaqlarını həmişə onunla qorxuzardılar: “Qeysər gəlir get yat”, “Yeməsən, Qeysəri çağıracam”.

Amanov çoxdandı belə baş görmədiyindən bütün bədəni üşəndi və dərhal hiss elədi ki, çox çəkməyəcək özünün də bədəni səpəcək, onu allergiya tutacaq. Ola bilsin, səhər yediyini də qaytarmalı olacaq. Amanov üçün bundan dəhşətli baş yox idi. Ən zəhləsi getdiyi bir şey vardı ki, o da öz ayağı ilə gəlib çıxmışdı. Qeysər içəri girib katibənin arxasında dayandı. Sevincdən kişinin yekə donba gözləri parlayırdı. Kabinetə girişdən olduqca məmun idi. O, astadan, bir az da məddahcasına icazə istədi. Amanov özündən yuxarıdakıların qarşısında yüz dəfələrlə əyilib-büzülmək bacarığına mükəmməl yiyələndiyi kimi, aşağıdakıları da sındırmağa, alçaltmağa, ələ salıb oynatmağa böyük həvəslidi. Və bu sahədə az-çox təcrübə qazanmışdı o. Amanovun

artistliyi də vardı. Bəzən özünü elə aparırdı ki, guya bundan ağıllı adam yox idi. Qeysər Amanovun belə bir xoş vaxtına düşmüşdü. Bir sözlə, Qeysərin bəxti yamanca gətirmişdi. Sonrasını Allah saxlasın. Amanov Qeysəri diqqətlə süzdü. Qeysər nə edəcəyini bilmədi. Əvvəl üst-başına baxdı. Şalvarının ora-burasını düzəltdi. Sonra da üz-gözündə ciddi görkəm yaratmağa çalışdı. O, hiss eləyəndə ki, görkəmi Amanovun yenə xoşuna gəlmədi, əlacsız qalib yavaş-yavaş əyilməyə başladı. Düzbucaqlı bir forma aldı. Onun bu görkəmi Amanova ləzzət verdi. Katibə mat-məəttəl qalmışdı. O da geri çəkilib Qeysərə tamaşa eləməyə başladı. Birdən katibə özünü saxlaya bilməyib əlini-əlinə vurub şaqqıltı ilə gülməyə başladı. Amanov katibəyə yüngülcə gözlərini ağartdı. Katibə otaqdan çıxdı. Təəccüblü də olsa, Amanov bu gün Qeysəri geri qaytarmağı özünə sığışdırmadı. Onun da bir neçə səbəbi vardı: birincisi, yaşlıydı; ikincisi, vaxtı ilə qonşu olmuşdular; ən başlıcası yenə gedib nə vaxtsa, bu qotur başla qayıtmalıydı. Amanov kreslosunda özünü rahatladı. Qeysərin başına baxmamaq üçün dedi:

— Papağını başına qoy, soyuq olar.

Qeysər utancaq halda dilləndi:

— Cənab Amanov, elə də ədəbsizlik olar? Mən başımı sizin ayağınızın altına da qoymağa hazırım.

Amanov Qeysərin yalançılığına, yaltaqlığına yaxşı bələd idi. İstədi desin ki, bu baş onsuz da yerə soxulmalıdı. Sonra nəşə fikirləşib əsəbi halda bildirdi:

— Nə ədəbsizlik? Deyirəm, başını ört. Gəlib görən olar.

— Görsələr nə olar? Bu mənim üçün fəxrdir, cənab Amanov.

— Söz güləşdirmə. Nə deyirəm, onu elə. Çox şey ola bilər. Özü də sözümlə söz vermə. Məndən yaşlısan. Qonşu olmusan. Elə düşünərlər ki, sənə hörmət eləmirəm. Sənin başına da, özünə də...

Bu sözləri eşitcək elə bil Qeysərin çöhrəsində yaz günəşinin

şüaları parıldadı.

— Belə de.

Qeysər papağı başına qoydu. Bu anda katibə yenidən bir stəkan çayla içəri girdi. O, çayı stolun üstünə qoymuşdu ki, Qeysər katibəyə müdirdən qabaq otaqdan çıx işarəsini verdi. Qeysərin cəsarət və səlahiyyətini görən katibənin otaqdan çıxmaqdan savayı çarəsi qalmadı. O getdi. Başını aşağı salıb dodaqlarını gəmirən, "şəxsi və məxfi" ifadəsindən canına düşən vahiməni hiss etdirməməyə çalışan Amanov dilləndi:

— Eşidirəm, Qeysər!

— Cənab Amanov, sizi təbrik eləyirəm, əla sürpriz.

— Nədi ki? Nə baş verir?

— Canınıza sağlıq. Bakıxanov qəsəbəsində dağın ətəyində əla torpaq sahəsi var. Danışmışam. Pulunu vermək lazımdı. Vaxtınız olsa, bir ora dəyək. Keçiləsi deyil.

— Yox, pulum yoxdu. Torpaq nəyimə lazımdı? Uşaqların evi, şəraiti var, bəsdı. Özümlə o dünyaya aparmayacam ki?!

— Əşi, vallah, keçiləsi yer deyil. Güneydədi. Əla da havası var.

— On sot var?

— Yox!..Azdı!

— Beş sot, necə?

— Əşi, azdı!

— İki sot, olar?

— Azdı!

— Deynən, bir sot da! Orda nə tikmək olar?

— Ay, pir olmuş, bir sot nəyimizə lazımdı?!

— Adama yarım sot bəsdı.

Amanov diqqətlə Qeysərin üzünə baxdı. İstədi desin: "Pi-yansan, ya başın xarabdı?". Ancaq demədi, sonra da fikirləşdi ki, Qeysər soyuqlayıb, temperaturası var. Ona görə də belə danışır. Amanov işlədiyi idarənin tibb bacısını çağırtdırıb soruşdu: "A

xanım, şey-şüyün üstündədi". Tibb bacısı Amanovun xasiyyətinə bələd olduğundan və Qeysərdən bir balaca utandığından astadan: — Bəli! — dedi. Amanov dərhal: — Gəl, Qeysərin hərərətini yoxla, — deyə bildirdi. Qız tapşırığı icra elədi, hər şeyin qaydasında olduğunu bildirdi. Amanov Qeysərdən soruşdu:

— Ordan nə məqsədlə istifadə eləyəcəyik?

— Qəbir yeri. Özümüzə də, qohum-əqrabaya da bəs elər, cənab Amanov.

— Amanov dik atıldı. Əvvəl, təəccüblə Qeysərin üzünə baxdı. Sonra da istədi stolun üstündəki külqabını götürüb vursun başına. — Dur, özün də rədd ol burdan, oğraş, — desin. Nəse yenə fikirləşdi. Səbrini basdı. Handan-hana dilləndi:

— Qeysər.

— Bəli!

— Deyirsən ki, oranın əla havası var. Yeri güneydi.

— Bəli.

— Elə isə məni başa sal görüm, qəbiristanlığın havasının, günəşin bu bir metrdən artıq dərinlikdə uyuyan meyidə nə təsiri var? Təsiri varsa, bəlkə, lap dağın zirvəsindən götürək yeri?

— Dəqiq dərəcəsini deyəmmərəm, cənab Amanov. Əvvəla, dağın ətəyidi, orda yağışın, qarın suyu durmayacaq. Günəş şüaları torpağa düşən nəmi tez buxarlandıracaq. Özünüz bilirsiniz ki, qəbir üstə gələnlərə də təmiz hava lazımdı. Qəbirlərin ətrafına gül-çiçək də əkərik. Adamlar tamaşasına yığılar. Özləri də deyirlər: bərəkallah!

— Belə olsa, ölümlər gül-çiçəyin ətrini ala biləcəklərmi? Zövqlərini inkişaf etdirə biləcəklərmi?

— Bəli! Bəli! Cənab Amanov!

— Ən başlıcası sən ona zəmanət verirsənmi?!

— Həzrət Abbas haqqı Bakıda elə qəbiristanlıqlar var ki, maşallah, Allah yiyələrinə qismət eləsin. Mən nəflslə demirəm. Elə şeydə də gözüm qalan deyil. Gül-çiçəklə, heykəllərlə elə

bəzəyiblər ki, qəbirlərin ətrafını, gəl görəsən. Vallah Amanov, mən elə qəbiristanlıqlara çox getmişəm, adam istəyir, özü də ölüb qalsın orda.

— Allah səni arzuna çatdırsın, Qeysər.

— Minnətdaram, cənab Amanov.

— Mən çoxdan vəsiyyətimi eləmişəm. Məni, demişəm, kəndə aparsınlar. Atamın, anamın ayaqları altında dəfn eləsinlər.

— Əşi, burdan kəndə?! Bu uzaqlığa yol?! Uşaqlar necə gedəcəklər ardınca?

— Orda mənə heç kəs lazım olmayacaq. İki ildə, üç ildə bir dəfə gəlsələr, kifayət elər. Valideynlərimin ruhu bəsdə mənə. Bütün kənd-kəsək, el-oba, qohum-əqrəba ordadı. Qaldı sənə. Düz fikirləşmişəm, sən burda qalsan, yaxşıdı. Səndən yer də be-zardı, elə göy də.

Bu sözləri eşidən Qeysər əlini-əlinə vurub uğundu. Handan-hana özünə gəlib bildirdi:

— Yaxşı, bunların hamısı ilə mən də razı. Məni başa sal görüm, kənd mollası ilə şəhər mollası birdi? Cənab Amanov, val-lah, Bakı mollaları bülbül kimi cəhcəh vururlar. Adamın ürəyi açılır onların səsini eşidəndə... Özümüzü sağlığımızda niyə al-dadaq? Kənddəki mollalar "Yasin" oxuya bilmirlər. Fırıldaqdı-lar. Pulu alıb qaçırılar. Səsləri yoxdu. Alır kitabı əlinə, kik-kə-kik, kik-kə-kik başlayırlar höccələməyə. Onu yerin üstündəki biz dirilər başa düşmürüksə, bir metr dərinlikdə uyuyan ölümlər kik-kə-kik-lə oxunan "Yasin"-i hardan qanacaqlar?

— Nə deyirsən, ay Qeysər, indi onların hamısına mən məsu-liyyəət daşıyıram? Deyəsən, artıq pulun var. O səni dingildədir. Sənə neçə vaxtdı kabinet vermişəm. Oranı təmir eləmişəm?

— Yox!

— Get kabinetini qaydaya sal. Döşmə parketdən olmalıdı. Suvağı qaşıtdır tökdür yerə. O vaxt ustalar yararsız suvaq çəkib-lər divarlara. Rəngi də xoşuma gəlmir.

— Cənab Amanov, siz deyənləri eləmək üçün ən azı beş min ABŞ dolları lazımdı.

— Torpağa nə qədər verəcəkdin?

— İki min ABŞ dolları.

— Mənə dəxli yoxdu. Bacarırsan, pulsuz elətdir. Bacarmırsan, qəbir pulunun üstə üç min də tap qoy. Sənə deyirəm: — Otağı təmir elətdirməsən, işini yoxlatdıracam, cinayət əməlin varsa, qanun qarşısında cavab verməli olacaqsan... Qandın?!

— Bəli!

— Gedə bilərsən.

Qeysər kor-peşman ayağa qalxıb başını yelləyə-yelləyə kabinetdən çıxırdı ki, qeyri-ixtiyarı olaraq dodaqlarının arasından açıq-aydın pıçıltılar eşidildi: "Sənə deyən lazım idi ki, a qanmaz oğlu qanmaz, burda nə işin vardı? Bəyəm dədənin-babanın nəşi dağ döşündə, gül-çiçək içində uyumuşdu ki, səninki də uyuyaydı?!"

2006

BELİNƏ ÇÖPDƏN DİRƏK...

Fikri-zikri yığmaqda, vaxt-bivaxt kefdə-damaqda olan nazir məcburiyyət qarşısında qalıb pres-konfrans çağırmışdı. Hər çeşiddən olan adamlar zala toplaşmışdılar. Onların arasında müxbirlər, həkimlər, müəllimlər, sadə peşə adamları, ölümlərin və xəstələrin sahibləri vardı. Bir sözlə, klub ağzına qədər dolmuşdu. Adam əlindən yerə ayaq qoymaq olmurdu. Hamının gözü arxa qarıya dikilmişdi. Camaat nazirin təşrif buyurmasını səbirsizliklə gözləyirdi. Nazirsə toplantıya gecikirdi. Onun tədbirə gecikməsi konfrans iştirakçılarının hərəsinə bir cürə təsir eləyirdi. Kimisi nazirə haqq qazandırır, kimisi də kişinin qarşısında donquldanırdı. Deyinənlər əsasən zərərçəkmişlər idilər. Gözlənilmədən zalın qabaq cərgəsində oturan qarayanız, çalsaq-qal, lopabıg, gödək, dolu bədənli, enlikürək Surxay kişi ayağa qalxdı. O, əyninə qara pencək, ağ köynək geymişdi. Dar, gödək şalvarı bədəninə pərçimləndiyindən qıçları namnazik — oxlov kimi görünürdü. Qarnı xeyli qabağa çıxmışdı. Adama elə gəlirdi ki, çox çəkməyəcək kişinin qarnı bomba kimi partlayacaq, zalda böyük peşmançılıq yaranacaq. Kişi heç bir şeyin fərqi nə varmadan əlini əvvəl qarnına sürtdü, sonra dilinin ucu ilə bığlarını altından yuxarı yalaya-yalaya mızıldandı:

— Əşi, belə də şey olar. Adamlar işsiz-gücsüz deyillər ki, toplanışa gecikəsən. Vaxtında gəl, sözünü de, suallara cavab ver, sən də canın qurtarsın, biz də gedək iş-gücümüzlə məşğul olaq. Bir tərəfdən kasıblıq, digər tərəfdən də quşların hoqqası. Başımıza haranın daşını salaq heç özümüz də bilmirik.

Kişinin mızılığını eşidən ölü sahibi Nübar xanım dözməyib

dilləndi:

— Ay qardaş, Allah kəssin belələrinin xasiyyətini. Niyə hirsələnirsən, canına əziyyət verirsən. Bəyəm səni, məni adam yerinə qoyan var ki, belə danışsın? Nazirdi, gələcək, ordan-burdan danışacaq, başımızın altına yastıq qoyub gedəcək. Dərdimiz də öz yerində qalacaq. Biz də hansı ağılla gəlmişiksə, arxayın ola bilərsən, o ağılla da qayıdacağıq.

Kişi:

— Belə düşünürdünsə, niyə gəlirdin?

— Bəyəm, sən başqa şey gözləyirsən? X1.. X1.. X1..

Nübarın gülüşündən sonra kişi ani fikrə getdi. Cibindən papiros qutusunu çıxartdı, papirosdan bir dənəsini götürüb, imsiləməyə başladı. Sonra da öz-özünə: — Xanım düz fikirləşir, — deyə düşündü. Elə bu vaxt kimsə: — Gəldi, gəldi, — deyə qışqırdı. Çox çəkmədi cənab nazir səhnədə göründü, ədəb-ərkanla zalı nəzərdən keçirtti, sonra da özündən razı halda əlini qaldırıb adamları salamladı və keçib yumşaq kreslodə əyləşdi. Mətbuat katibi toplanışın məqsədini açıqlayıb sözü nazirə verdi. O, mikrofonu özünə tərəf çəkib soyuqqanlıqla ağır-ağır sözə başladı:

— Xanımlar və cənablar, həyəcanlarınızın səbəbini duyuram və zərərçəkənlərin də dərdlərinə ürəkdən şərikəm. Mən tam səmimi şəkildə deyə bilərəm ki, bizim ölkəmizdə quş qripi yoxdu və əmin ola bilərsiniz ki, yatmırıq, gecə-gündüz əlləşirik. Arxayın olun, elə virus daşıyıcılarının sərhəddən keçməyinə imkan vermərik. Sərhəd qoşunlarımız ayıq-sayıqdılar, gücləndirilmiş iş rejiminə keçmişlər. Yüksək hərbi texnika ilə təmin olunmuşlar. Onlara vaxtında həm tibbi, həm də hərbi sahədə lazımı tövsiyələr verilib. Bir sözlə, quş qripinin sükanı etibarlı əllərdədi. Qorxub-hürkməyə dəyməz. Kimin nə sualı var, çəkinmədən verə bilər. Buyurun, sizi dinləyirəm.

Həç nədən söz-söhbət yaratmaqda böyük ad çıxarmış Qorxmazov ayağa qalxıb dedi.

— Cənab nazir, öyrənmək istəyirəm, birincisi, sərhəd qoşunlarına verdiyiniz tövsiyələr nədən ibarətdir? İkincisi, quş qripi ilə mübarizə üçün sərhəddə hansı tipli hərbi texnika yerləşdirmisiniz?

Suallar xoşuna gəlməsə də, nazir soyuqqanlıqla cavab verməli oldu:

— Olar, niyə olmur? Burda elə bir dövlət əhəmiyyətli sirt yoxdur. Quşların sərhəddi keçməməsi barədə ciddi qadağaları-mızı əsgərlərə çatdırmışıq. Onlara bildirmişik ki, xəyanətkar qaz, ördək, qu, qarğa, sığırcın quşları ilə amansız mübarizə apar-sınlar. Vurduqları quşların cəsədlərini dərhal yandırır quylasınlar. Qaldı hərbi texnika məsələsinə. Sərhəd qoşunları top, tank, avtomat, pulemyot, tapança ilə silahlanmışdır. Bu günlərdə əlavə sursat da göndərmişik. Lazım gəlsə, lap vertolyot, qırıcı təyyarələrimiz də var.

Otuz-otuz beş yaşlı Qəmər xanım söz aldı:

— Hörmətli nazir, deyə bilərsinizmi, hansı quşlara hansı silahlardan atəş açılacaq?

— Əvvəla, o sirdi. İkincisi, yaranmış şəraitdən asılı olaraq sərhədçilərin özləri silah növlərinə əl atacaqlar. Bilmirəm, bəlkə raketdən istifadə etmək lazım gələcək.

Yaşlı Əhməd kişi yerindən:

— Cənab nazir, aydındı. Çox uzatmağa lüzum yoxdu... Bilmirik, bu şoğərib quş qripi bizi hardan tapdı? Bəlkə bu xəstəliyin nədən törəməsi barədə bizə bir məlumat verəsiniz?

— Ağsaqqal, mən də sizlərdən biriyəm. Mən də bu cəmiyyətdə yaşayıram. Doğrusu, bu quşlar çox namərddilər. Onlardan etibar, vəfa gözləmək olmaz. Mən başa düşə bilmirəm, daha doğrusu, məni yandıran odur ki, necə olub, insanlar onların bu qədər sədaqətsizliyini, nankorluğunu başa düşməyiblər? Görkəmli şairlər onları sevə-sevə vəsf eləyiblər. Bəstəçilər onlara gözəl-gözəl əsərlər bəstələyiblər. Müğənnilər gecə-gündüz on-

lar barədə ağız dolusu nəğmələr oxuyublar. Bu qədər zəhməti yerə vurmaq olarmı?! Bu nankorluqdu! Nanəciblikdi! Axı haqqı itirmək olmaz. Yaşılbaş sona demişik ördəyə. İşə bax, nəğməli bülbül, nənəm sənə qurban ay sarıköynək. Bilmirəm, bu nə tərifdi? Haqqı-sayı itirən bu quşlar indi də bütün dünyanı vəlvələyə salıblar. Zəlzələ, sunami toya getməliidi bunların yanında. İnanın bu qrip adamın nəfəsini kəsir. Kimini yuxuda, kimini oyaq, kimini də kefdə-damaqda olanda aparır. Uşağa, böyüyə fərq qoymur. Quş qripinin adı yanımda çəkiləndə matım-qutum quruyur. İnsafı, mürvəti kəsilməşlərə deməyə söz tapammıram. Eşitdiklərimə də inanammıram. Əlim hər işdən soyuyur. Beynim korşalır. Bildiklərimin hamısını açıb desəm, məni ya ələ salıb güləcəksiz, ya da deyəcəksiz ki, cənab nazirin ağılı çayıb; hansısa kənar planetdən gəlib; xəstədi; özünü göstərmək istəyir... Allah bilir, mənə daha hansı şəbədəni qoşacaqsız. Sizi qınamıram. Bizim adamlarımız xalq üçün ağıllı iş görənlərə, can yandıranlara şəbədə qoşandılar. Onu ələ salıb hır-hır hırıldayan-dılar...

— Vallah heç nə başa düşmədim, cənab nazir, sualım qaldı kənarında, başladız...

Nazir söhbətin ciddiliyini anlasa da, özünü o yerə qoymadı. Suyu bir qədər də bulandıрмаğa çalışdı:

— Ağsaqqal, quş da, yumurta da xalq düşmənidir. Düşməni düşməndi də. Harda tutdu, orda... Mən də bu barədə çox düşünmüşəm. Günah quşdadı, yoxsa, onun sevə-sevə dünyaya gətirdiyi yumurtada?! Bilirəm, indi də deyəcəksən ki, günahkar axtarmaq vaxtı deyil. Yox! Günahkar tapılmalıdı. Cəzasını almalıdı...

Nazir gözlənilmədən fikrinin axarını dəyişdi:

— Sənə məsləhət görürəm, başqa söz danışmayasan. Dəlinin yadına daş salmayasan. Ağrımayan başına yaş dəsmal bağlamayasan. Diluzunluq eləməyəsən. Ağır oturub, batman gələsən. Başqaları necə, sən də elə. Döz. Dözəmmirsən çəkil qırağa.

Gözlərini bərk-bərk yum, qulaqlarını nəyləsə tıxa, nə gör, nə eşit. Çalış düşünmə. Bunları da eləyəmməsən, get, yat. Yuxu da görmə. Yox, bu da olmasa, yorğanını başına çək. Özün-özünlə danış, içini boşalt. Ancaq elə elə ki, səsini eşidən olmasın. Sənə bir turp əkərəm, rəng çəkərəm, özün də məəttəl qalarsan. Səni, kişi, yazıq günə salaram. Ailəni vələm-yesir eləyəyəm.

Əhməd kişi nə deyəcəyini bilməyib, çaşqın halda nazirin üzünə baxdı. Çaşqınlığı nazir də başa düşdü. Kişinin cavab qaytara biləcəyini düşünüb yenidən quş məsələsinə qayıtdı:

Quş qripi elə-belə şey deyil. Göydən gələn bələdi. Belə olmasaydı, dünya lərziyə gəlməzdi. İstəməzdim ki, bizim gördüyümüz işlərə siz kölgə salasınız. Elə bilməyin ki, mən qorxaq adamam. Əsla yox. Göydən daş gəlsəydi, qorxmazdım. Corc Buşun bombaları başımıza yağış kimi yağsaydı, vallah-billah yenə qorxmazdım. Fikirləşərdim daşın, torpağın altında, zibillərin arasında salamat qalan tapılar. Ancaq quş qripi! Yumurta!.. Məni ağrıdan tamam başqa şeydi... Bayaq dediyim kimi quşların namərdliyidi. Quşlar başa düşməliyidilər ki, ölüm qanundu. Qanun bütün məxluqata, canlılara aiddi. Ölən də özündə məsuliyyət hiss eləməliyidi... Quşlar öləndə də bizi nəzərə almalydılar. Burda ölməməliyidilər. Nə çox yer...

Bayaqdan bəri eşitdiklərinə dözməyən cavan oğlan Səməd-ağa söz istəmədən ayağa qalxıb nazirin nitqini kəsdi:

— Hörmətli nazir, bayaqdan bəri söz oynadırsız. Bizinsə içimiz göynəyir. Neçə vaxtdı çöldə, bayırda köçəri quşlar qırılır. Quşçuluq fabriklərində toyuq-cücələr məhv olur. Pişiklər, itlər, donuzlar leş-leşə qalır. Sizinsə fəaliyyətiniz hiss edilmir. Profilaktik tədbir görülmür.

Nazir dərhal:

— Konsert verməliyik? Ya toy məclisi qurmalıyıq?

— Mən elə demədim ki!

— Bəs boş-boş nə danışırsan?

— Adamlar dünyasını dəyişirlər. Həkimlər onlara ağıllarına gələn diaqnozu qoyurlar: vərəmdi, ağ ciyər xərçəngidi, nə bilim nədi? Bu nəylə bağlıdı?..

— Belə suallar verməklə adamlarda təlaş, həyəcan yaratma, cavan oğlan.

— Xeyr. Mən yaratmıram. Axşam televizorda quşçuluq fabrikinin direktoru and-aman eləyirdi ki, yüz yetmiş min toyuq-cücə quş qripindən ölüb. Baytarlarsa, ona başqa diaqnoz qoyurlar. Bəs buna nə deyirsiniz?

Nazir xeyli fikirləşdi. Suala cavab vermək əvəzinə adamların diqqətini əsas məsələdən yayındırmağa çalışdı:

— Xəstələr vərəmdən, ağ ciyər xərçəngindən ölsələr də, arxayın ola bilərsiz, biz quş qripinə qarşı mübarizə aparırıq.

Zalda haray-qışqırıq qopdu. Hərə öz bildiyini deyirdi:

— Hə... Əcəb məntiqdi... Bu da baş bilənimiz... Bu da səhiyyə... Kimə nə deyəsən?

Qırx yaşı olar-olmaz ləpabığ Bədəl soruşdu:

— Bu təhlükəyə kömrük işçilərinin münasibəti necədi? Onlar bir iş görürlərmi?

— Bəli, gömrükçülərimiz də gücləndirilmiş iş rejiminə keçiblər. Onlarda da yumurtaya, quşa qarşı nifrət hissi oyadılıb.

Arxa partada əyləşən yaşlı Mövlan kişi axır ki, hövsələsini basa bilməyib ayağa qalxdı:

— Əşi, nə gömrükçülər, nə sərhədçilər! Doğmalarımız əldən gedir, bizə olan olur, heç olmasa ölümün səbəbini düz açıqlayın, biz də bilək, gedək başımıza çarə qılaq. Nə vaxta qədər yalan danışacaqsınız? Bir də ki sizi yalan danışmağa nə vadar eləyir?

Nazir nəşə fikirləşdi, sonra astadan dedi:

— Ağsaqqal, nə yalan? Sizdən qorxan yox, ürkən yox! Deyirəm biz ölənlərin qanlarını tezliklə Londona, Qahirəyə göndərəcəyik, cavab aldıqdan sonra hər şeyi sizə açıqlayacağıq. On

beş-iyirmi gün də bizə möhlət verin.

— Bəs kimi gözləyirsiniz? Niyə vaxtında göndərmirsiniz?

— Bizə bir neçə mütəxəssis, xüsusi təyyarə, maddi vəsait lazımdı. Yenə deyim? Dərdin birini bilirsiniz, o birini yox.

— Ona kimi də hamı qırılıb batar.

— Yox, inanmıram, qorxmayın, adamlarımızın canı möhkəmdi. Mənə elə gəlir ki, beş-üç adam da olsa qalar. Adam çox da naümid olmaz. Tarixdə belə şeylər çox olub. Elə quş qripinin özü də. Axırı nə oldu, hər şey ötüb keçdi. İndi də elə. Dünyada elə böyük şəhərlər olub ki, onların əhalisi bütünlüklə taundan qırılıb, yox olub. Şəhərlər, kəndlər kimsəsiz qalıb. Hətta, adamların cəsədlərini də yandırılar. Ölümdən qorxmaq lazım deyil. Görək biz özümüzə də cəsarət tapaq. Xarakterimizi möhkəmləndirək. Onsuz da gec-tez hamı öləcək...

Eşitdiklərinə dözməyən Xıdır qışqırdı:

— Ə kişi, onu biz də bilirik. De görək, bu toyuq-cücəni, qazı, ördəyi neyləyək?

— Yandırın!

— Onların kompensasiyası ödəniləcəkmi?

— Nə kompensasiya? Babatlarını gedin kəsin, yeyin! Yumurtalarını da için! Buna mən zəmanət verirəm. Qripə tutulub ac qalmaqdansa, tox ölmək daha yaxşıdı.

Elə bu vaxt səs-küy qopdu. Nazir zalı nəzərdən keçirdi. Adamların qaynaşdığını görək, saatına baxdı, kağız-kuğuzunu yığışdırıb: — Xudahafiz — deyə yığıncağı tərək etdi. Adamlar mat-məttəl onun ardınca baxdılar. Yaşlı Həsərət kişi peşman-peşman başını buladı, dodaqları arasından acı təəssüflə bir nida qopdu: “Belinə çöpdən dirək, a belə dünya”.

DOSTUM VÜSAL

Ovaxtdan özümə gələ bilmirəm. Elə bilirəm ki, dostum Vüsalı, onun anası Sevil xalanı, Babası Murad babanı mən qətlə yetirmişəm. Hər şey gözlərimin önündə baş verdi. Fikirləşdikcə, dəhşətə gəlirəm. Bir yerdə qərar tutammıram.

— İnsan gərək anadan xoşbəxt doğulsun, — bu, mənim subyektiv fikrimdi. Dünyanın ən bacarıqlı, istedadlı həkimləri anadan şikəst doğulanı nə qədər düzəltməyə çalışsalar da, onda əməliyyatın izləri qalır... Filosofların dönə-dönə işlətdikləri qəribə hökmü də xatırlayıram: “Səadət hər kəsin öz əlindədir”, “Hər kəs səadətini özü əldə eləyir”, “Xoşbəxtliyi uğrunda mübarizə aparmayan bədbəxt olar...” Məncə, hər iki hökm düşündürücüdü. Həyatdan, insanların yaşam tərzindən doğan aforizmlərdir. Onların hər birini ayrılıqda sözsüz-söhbətsiz qəbul etmək də olar, eləməmək də. Lap onları uzun-uzadı mübahisələrə çevirmək də mümkündür. Məncə, hər iki halda mübahisələrin sonu yoxdu. Bu hökmlər barədə düşünəndə özümüz üçün danılmaz qənaətə gəlirik: birincidə təəssüf hissi, ikincidə coşğunluq, mübarizlik duyğuları. İstəsək də, istəməsək də inamımız bu hökmlərdən biri üzərində qurulur. Özümüzü də inamımıza görə kökləyirik. Bəlkə də əzəldən dünyanın kökəni belədi... Nə demək olar?...

Yaxşı yadımdadı. İkimiz də doqquz yaşındaydıq. Vüsalla həyətdə ağac kötüklərinin üstündə oturub dərslərimizə hazırlaşırıdık. Birdən pulemyotların aramsız şaqqıltısı eşidildi. Elə bu anda kənddə hayqırtı qopdu. Uşaqların, qadınların vay-şivən səsləri aləmi bürüdü. Vüsal: — Ermənilərdi — deyə cəld ayağa

qalxıb anasıyla babasına xəbər vermək üçün evə qaçdı. Mən isə evin damına qalxdım. Ordan hər tərəf apaydın görünür, danışılanlar eşidilirdi. Elə bu vaxt həyətdə üç silahlı erməninin gəldiyini gördüm. Mən susdum, səsimi çıxarmadım. Evdəki söhbətlər də aydın eşidilirdi. Vüsal həyəcan içərisində dedi:

— Ermənilər gəlirlər.

Bunu eşidən Sevil xala da, Murad baba da qorxu, təşviş içərisində ayağa qalxdılar. Baba həyəcanla soruşdu:

— Oğlum, Vüqarla birlikdəydiz, bəs o necə oldu?

— Bizim evin damına qalxdı ki, orda gizlənsin.

— Hə. Lap yaxşı.

Murad baba üzünü Sevil xalaya tutaraq dedi:

— Qızım, ermənilər bizi burda görsələr, əsir alacaqlar...

— Biz indi nə etməliyik, ata?

— Gözləməkdən başqa çarəmiz yoxdu. Atışma ara versə, imkan tapıb meşəyə qaçarıq.

Vüsal titrək səslə soruşdu:

— Baba, sən tufəngimizi niyə aparıb polisə verdin?

— Nadürüstlər belə tələb elədilər, oğlum.

— Tufəngim olsaydı, qırdım erməniləri.

Sevil xala mütəəssir halda bildirdi:

— Uşaq düz deyir, ata. Görəsən, hansı ağılla tufəngləri yığıdılar? Vuran qollarımızı qırdılar.

Baba əsəbi halda dedi:

— Milli xainlər, manqurtlar kəndin, elin-obanın namusunu tapdalatdılar. İndi kimi günahkar çıxarmaq olar?

Vüsal həyəcanlanaraq:

— Mən qorxuram, baba, gəlin qaçaq, əsir düşə bilərik. Bizi evdə yaxalayırlar.

Sevil xala oğlunu qucaqlayaraq ağlamsındı:

— Yox! Yox! Mənim balam! Ölərik, əsir düşmərik...

Vüsal inandı. Gülümsünərək anasının boynunu qucaqlayıb

öpdü və sonra dedi:

— Avtomatım olsaydı, ermənilərin külünü göyə sovurardım.

Murad baba:

— Yaxşı, səs salma, dayan görək, səsinə duyuyq düşüb gələrlər.

Sevil xala:

— Təkcə uşaqdan qorxuram, ata!

— Səbr elə, özünə toxdaqlıq ver, qızım. Onsuz da ürəyim qan ağlayır.

Vüsal:

— Mən də anamdan qorxuram, baba!

Babanın qəhərli səsi eşidildi. Sevil xala isə hiddətlə Allaha yalvarmağa başladı.

— Aman Allah, nədir bu bəlalər?! Qurtar xalqı bu cəhənnəm əzabından... Əgər düşmən caynağına keçsək, mən dözməyəcəm, ata.

Murad baba:

— Bəsdə, qızım, ürəyimi parçalama.

Elə bu vaxt həyətdə Aşotun səsi eşidildi. Ana dərhal dedi:

— Ata, əmimin ev tufəngini tövlədə gizlətmisəm, bu saat gətirərəm.

Sevil xala evdən çıxan kimi Aşot onu gördü, dərhal qışqırdı:

— Tərpənmə! Mənimlə getməlisən! Kənddə səndən başqa adam qalmayıb ki?

Sevil xala Aşotu evdən uzaqlaşdırmaq üçün onunla həyət darvazasına sarı getdi. Bunu duyan Murad baba tövləyə qaçdı və tez tufənglə geri qayıtdı. Çarəsiz qalan baba öz-özünə danışmağa başladı:

— Aman Allah! Ar-namusumuz gedəcək. Bundansa, ölüm fərzdi bizə. Tufəngin bircə patronu var. Düşmən isə üç nəfərdir. Mən kimi vurmalıyam? Düşmənlərdən birini öldürsəm, qalanlar uşağı da, məni də güllələyəcəklər. Qızı özləri ilə aparıb bişərəf

ələyəcəklər. Başqa yolum yoxdu, qızım! Məni bağışla! Ar-namusu itə atıblar, it yeməyib! Aman Allah! Övlad qatili oluram! Əlim doğma balamın qanına batır!!! Bağışla məni, əziz balam!!! Bağışla!!!

Murad baba qızını nişan alıb tətiiyi çəkdi. Güllə Sevil xalanın kürəyindən tutdu. O, qışqıraraq arxası üstə yıxıldı. Bunu gören Vüsal ona tərəf qaçdı. Al-qana boyanan anasını qucaqladı. Aşotun səsi eşidildi:

— Sən nə elədin, dəli musurman?

Aşot elə o andaca Murad babanı vurdu. O, həyətdəcə səndələyib yıxıldı. Canını tapşırdı.

Sevil xala son nəfəsində dedi:

— Sağ ol, ata!

Vüsal ağlayaraq:

— Ana! Ana! Sənə qurban olum, ana!

Ermənilər Vüsalı anasının cəsədi üzərindən alaraq həyətdəki şah budaqlı tut ağacının yanına aparıb, kəndirlə boğazından asdılar.

Onlar gedəndən sonra mən evin damından düşdüm. Ağacdan çətinliklə ipi açıb Vüsalı yerə qoya bildim.

MÜSTƏCƏB VƏ DARTAN

Müstəcəb itinın adını Dartan qoymuşdu. İtin görkəmi, hər bir hərəkəti qərribə görünürdü ona. Kimsəyə bir söz deməsə də, ona baxdıqca kişinin içi qürur hissiylə dolurdu. Belə iti olduğu üçün o, özünü dünyanın xoşbəxti sanırdı... Son zamanlar Müstəcəbdə qərribə hal yaranmışdı. Dartan barəsində bircə kəlmə tərif eşidəndə yerə-göyə sığmırdı. Tanrısına bəndəlik eləməzdi. Kənddə yetənə yetər, yetməyənə bir daş atardı. Sözüünü eşitməyəni, fikrinə müxalif çıxanı, ya Dartanın barəsində bircə kəlmə artıq-əskik deyəni, elə o andaca itlə hədələyərdi:

— Başın bədəninə ağırlıq eləməsin. Gecənin birində iti buraxaram üstünə, səni cırıb-dağıdar. Yadında saxla, Dartan yırtıb-dağıdana mən məsuliyyət daşımıram... Uzaq başı qanun keşikçiləri gəlib itlə qeyri-səmimi rəftarına görə səni günahlandıracaqlar. Mənə də deyəcəklər ki, itinın başını bağla. Mən də əlimi qoyacam gözüümün üstünə. Qabaqlarında bir-iki dəfə donbalıb-qalxmaqla təzim göstərəcəm. Bununla da iş bitəcək...

Müstəcəbin sözləri çoxlarının ağlına batmışdı. — Şəri bizdən uzaq olsun — deyə Dartanla Müstəcəbdən qaçırdılar. Onların barəsində tərifdən savayı söz demirdilər. Bilirdilər ki, işdişayət, desələr, əcəbcə “qarınağrısına” düşəcəklər. “Dartma yaxam cırıldı” başlanacaq. İş bir az da şişəsi olsa, hələ Dartanın zəhmli çənəsi ilə də üzləşə biləcəklər. İnsan belədi də. Gözü bir şeydən qorxmasın, elə ki qorxdu ha, gec-tez zibili çıxacaq... Atalar misalı var: “Qorxan gözə çöp düşər”.

Dedim axı, Müstəcəbin tərifdən çox xoşu gəlirdi. Fərqi yoxıydı özü olsun, ya iti. Hər ikisi bir şeydi. Allah rızasına desək,

kişi itinə də özü kimi baxardı. Adamlar da bunu beləcə başa düşərdilər. Hərdən daldaya düşəndə öz aralarında deyərdilər: “Dartanla Müstəcəb dəmir pulun iki üzüdür. Bir tərəfi Müstəcəb, o birisi tərəfi Dartandı. Onları gəl arala bir-birindən görüm, necə aralayırısan? Bu mümkün olmayan şeydi”.

Dartanla Müstəcəbin dostluğu elə bil vərəm kimi, quş qripi kimi kənd cavanlarına da sirayət eləmişdi. Hərə gedib özünə bir it almışdı. Azdan-çoxdan əllərinə düşən yemək-içməyi də itlərə verib onların qarını doyururdular. Nə qədər yedirib-içirsələr də, fərq eləməzdi. Əziyyətləri hədəf gətirdi. Nə itləri Dartana, nə də özləri Müstəcəbə bənzəyirdilər.

Son vaxtlar Müstəcəbdə qərribə bir hal yaranmışdı. Tində-bucaqda iki adamı söhbət eləyən gördümü, toyda, bayramda, lap yasda olsun, fərqi yoxdu, adamların yığnağını hiss eləyən kimi özünü onların arasına salır, əvvəl gözləyir, öyrənsin nədən danışsınlar. Elə ki gördü söhbət ondan, ya onun itindən getmir, onda Müstəcəb ustalıqla işə qarışırdı. Fikirləşib müxtəlif yollarla “Müstəcəb və Dartan” mövzunu gündəmə gətirirdi. Müstəcəbə bir şey tam aydın idi. Söhbəti Dartandan salan kimi, özü də dərhal ortaya çıxırdı. Yaxud əksinə. Buna adamlar da öyrənmişdilər. Biri it sözünü ağzından çıxaran kimi, o birisi sual qoyurdu: kimin iti? Cavab aksiomaydı. Onun sübuta ehtiyacı yoxıydı. Bəlliydi: Müstəcəbin! Bir şey də çox maraqlıydı. Adamlar Müstəcəb deyən kimi, Dartan bir ağız “ham” eləyirdi. Dartan deyəndə də Müstəcəb qayıdıb adamın üzünə baxırdı...

Hə... Az qala unudacaqdım. Söhbət tərifdən gətirdi axı. Deyilən təriflər Müstəcəbin xoşuna gəlməsəydi, ya bəzi sözlər ürəyincə olmasaydı, onda özü bəzi detalları qabartmalı olurdu:

— Dartan adı, siz düşünən itlərdən deyil. Onun atası filan, anası isə bəhmən cinsdəndi. Bu cinsin — anasının pələnglə, atasının isə şirlə qohumluqları da vardı. Qüvvətli, yırtıcıdı. O, yad adamı xoşlamır. Ona görə də məndən icazəsiz ona yaxınlaş-

maq xatalıdı. İnstinkti olduqca güclüdü. İybilmə qabiliyyəti çox inkişaf eləyib. Tula qələt eləyər Dartanın yanında. Bir kilometrlikdən adamları hənirtisindən, addımından tanıyır. Çox cəsərlidi. Qorxu-ürkü nədi bilməz. Çiy ətlə arası yoxdu. Ancaq qazan xörəkləri yeyir. Üstünə çıxmırdın, ya azacıq gözüni ağartdın, küsüb uzaqlaşır. Səni danışdırmaq istəmir. Vəfasına, etibarına söz olammaz. Mənsiz heç hara getmir. Gözü-könlü toxdu. Oğurluqdan xoşu gəlmir. Bəzi adamlar kimi dəyyəusluğu, oğraşığı yoxdu. Xəyanət nədi qanmır. İnsanları anlayır. Sevinci kədərdən ayırmağı bacarır. Dil də bilir. Əyri-üyrü, içi xəbis adamları o saat tanıyır. Onlara ölə ha, güzəştə getməz. Mən çox itlə məşğul olmuşam. Beləsini görməmişəm. Onu da deyim ki, Dartanın üstündə çox işləmişəm. Çox qan-tər tökmüşəm. İndi cəsərlə, böyük iftixar hissiylə deyə bilərəm ki, Dartana mən təlim keçmişəm. Sədaqət rəmzidi mənim Dartanıml!. Onun qorxusundan çaqqal-çuqqal, canavar-manavar bu kəndə yaxın düşməz. Yırtıcılar Dartandan üyüdürlər. Çoxlu fəndlər bilir. Heç yadımdan çıxmaz. Meşədən odun yığmaqdan gəlirdik. Kəhər altımda hürkdü. Az qala yıxılacaqdım. Özümü tarazlamışdım ki, nə görsəm yaxşıdı? İki canavar bizi haqlayıb. Doğrusu, kəhər kimi mən də qorxdum. Az qala lap uşaq kimi özümü... Dartanın gözü-nə dönüm, yerindən elə sıçradı ki, gəl görəsən. Gözümü açıb yummuşdum ki, gördüm Dartan canavarlardan birinin boynunu qırıb. Boynuqırıq canavar yerindəcə eşələnir. Dartan ikinci canavarı qovur. Qaçan canavar özünü meşəyə salanda fikirləşdim ki, it canavar sürüsüylə qarşılaşa bilər. Onda Dartanı geri çağırdım. O qayıtdı. Kəhərdən düşüb ona xeyli tumar çəkdim. Boynuqırıq canavar da ölmüşdü. Dərisini soyub evə gətirdim. Dəriyə verib özümə gödəkcə tikdirdim. Meşəyə yolum düşəndə o gödəkcəni geyirəm.

Müstəcəbin belə söhbətlərinə qulaq asan adamlar bir-birilərinə göz vurub uğunar, barmaqlarını kəssəydin xəbərləri olmaz-

dı.

Beləcə Dartanıyla özünü addımbaşı qabardan, itiylə adamları qorxudan, özünü gözə soxan Müstəcəb tezliklə məşhurlaşdı. İndi Dartanla Müstəcəb barədə danışmayan adam az-az olardı. Müstəcəbin deməsinə görə, soraqlarını eşidib nəinki, şəhər və kəndlərdən, hətta, Şərqi, Qərbi, Avropa ölkələrindən də Dartana tamaşaya gələnlərin ardı-arası kəsilmirdi. Səzsiz-hesabsız adamlar öz itlərini Dartanın yanına gətirərdilər. Ancaq alınmırdı. Amerikan aliminin düz çıxdı dedikləri: “Belə itlər tarixdə üç-dörd yüz ildən bir olur. Onlarla başqa itlərin kürsəyindən heç bir şey çıxmır”.

Açığı Müstəcəb Dartanı nəinki özündən, hətta, əcdadından da çox istəyirdi. Bunu qohum-əqrabaları da, arvad-uşağı da bilirdilər. Kişiyə bir söz deməsələr də, öz aralarında hey giley-güzərləyirdilər. Müstəcəb qızıışan adam olduğundan bir dəfə demişdi: “Mən Dartana heç kəsi tay tutmuram. Onu hamı bilməli-di. İtimin ayağına dəyən daş kaş mənim ürəyimə toxunaydı. Dartansız bir gün də yaşamaram. O mənim həyatımdı”. Konkret adam adı çəkilməsə də, dedikləri çox şeyi əyan eləyirdi. Yalançı qonşuları Azay olsun. Onun dediklərinə görə, bir dəfə ziyafətdən qayıdanda əhvalı qalxan Tükəz əri Müstəcəbdən soruşmuş:

— Sənə bir sual versəm, mənə düzgün cavab verərsənmi?

— Niyə vermərəm, arvad. Ölümün-dirimin yiyəsi deyilsənmi? Sənə sözün düzünü deməyəndə, kimə deməliyəm ki?

— İti çox istəyirsən, yoxsa doğmalarını?

Müstəcəb ani fikrə gedərək, cavab verib:

— Hərəsinin öz yeri, öz çəkisi var.

İstədiyini ərindən alammayan arvad sualı bir qədər də dəqiq-ləşdirib:

— Məni çox istəyirsən, yoxsa, Dartanı?

Sual kişini çaşdırıb. O bir az dərindən düşüüb. Sonra gözü-

nü arvadının gözündən yayındıraraq bildirib:

— Bu mübahisəli məsələdi. Gərək bu dərinliyə getməyəydin. Məni də utandırıb qızartmayaydın.

Arvad qəsdən bir qədər də irəli çıxıb:

— Heç nə anlamadım. Ya de, Dartanı, ya da kişi kimi deyənən, Tükəz xanım, səni.

Arvadın suallarından bezikən kişi bildirib:

— Arvad, düzünü bilmək istəsən, mənimlə Dartan neçə vaxtdı eyniləşmişik.

Bunu eşidib diksinən Tükəzin başında qara-qura fikirlər oynayıb. Sonra sualını davam etdirib:

— Necə yəni eyniləşmişik?

— Ürəyinə başqa şey gəlməsin. Ondan ayrı qalamıram. Ancaq çox istərdim...

— Nəyi?

— Mənimlə Dartan arasında olan istək, kaş səninlə mənim aramda da olaydı.

— Yoxdu?

— Bilmirsən?

— Yox!

— Açıq danışmaq, Dartan səndən vəfalıdı. Dəyanətlidi. O məni söymür, döymür. Sən onları eləyirsən. Gün axşamacan donquldanırsan. O bir dəfə də yersiz hüzmür. Hansını deyim? Dartan belə Dartandı.

Arvad maddım-maddım gözlərini döyüb, kişi sözünə davam eləyib:

— Yoxsa, Qalasınkı kimi? Zalım oğlu hardansa, gedib birini tapıb gətirib. Ciri-cinsi də bilinmir.

— Qalasının, yoxsa itinin?

— İtinin, arvad, itinin. Bilmirsən, pişiyə oxşayır, ya tülküyə.

— Qalası, yoxsa, iti?

— İti... Eşidib bilər, məndən inciyər. Sən atanın gору, çaşdı-

rıcı suallar verib məni təxribata çəkmə. Bizə nə pisliyi keçib ki, bərəsində pis danışmaq?.. İşə-gücə yarayandı... Doğrudu, Qalası bir az dağardı. Özünü elə aparır ki, adam fikirləşir: “Dünyanın yiyəsi Buş yox, budu”. Çəkib yanıma, neçə dəfələrlə başa salıram: sən it yiyəsisən, elə danışma, elə gülmə, elə oturub-durma, adama kənardan qiymət verirlər. Başıyla dediklərimi təsdiqləyir, diliylə “hı”, “hı” deyir. Üzümü o tərəfə çevirən tək bildiyini təkrarlayır...

Əslində Müstəcəb özündəki naqislikləri Qalasının adına deyirdi. Dağarlıq, gopçuluq, yalan danışmaq, əliəyirlik... onun başlıca cəhətləriydi. Yaz başı Müstəcəbin hərəkətlərindən bezən qonşusu Cəbi dözməyib ağzını açıb, gözlərini yumub:

— Adə, nə deyirsən, a qanmaz. Dediklərdən xəcalət çəkirsən, utanırsan? Yalanlarına elə bilirsən hamı inanır? Bir itin var deyə, camaatı çalıb-çapacaqsan? Adam da itinə güvənər? Bilirsən ki, itə güvənən itin tayı olar? İtin lap olsun əjdaha. Sonra... Neyləyəcək bizə? Sənin itində gözü olanın atasına lənət! Adə, adamın iti olar da... Təyyarən, vertalyotun yoxdu ki? Qatarın necə, varmı? Nə olsun ki, sənin itin eşşək boydadı, bizimki dovşan.

“Eşşək boyda” sözü Müstəcəbi tutub. O dözəmməyib, ayı kimi bağırıb:

— Eşşək sən özünsən. Sən öləsən səni itinə, itini də sənə qataram. Əbləh oğlu, əbləh, gör mənim itimi nəylə müqayisə eləyir?

Cəbi yanmışlıq vermiş kimi deyib:

— Qalasının itinin xatirini yüz dəfə sən Dartanıdan çox istəyirəm. Az qalır adam qucağına alıb oynatsın onu...

— Yoxsa, tutub üz-gözündən də öpmək, dişləmək istəyirsən?

— Bəli müsəlmançılıq olmasa, bu saat eləyərəm onu. Kəndin dedi-qodusundan qorxuram. Deyəcəklər Cəbi gedib əzizləriylə görüşmür, ancaq Qalasının itinin üz-gözünü yalayır. İtin

maral kimi baxışı, ceyran tək qaçışı adamı heyran eləyir. Yoxsa, sənin əziz-xələf Dartanın?

— Bala, get öz işinlə məşğul ol, heç vaxt rəva görmərəm ki, sən yaxınlaşıb mürdar ağzınla Dartanı öpəsən, ya dişləyəsən. Açıq qulağımı eşit, sənin öpüşlərinə razılıq verməmi itim də mənə bağışlamaz. Qandın?! Nadan!

Müstəcəbin təhqirlərinə dözməyən Cəbi üzünü çevirib gedib...

Gözlənilmədən Müstəcəbin itinin ürəktutmasından ölümünü eşidən kənd əhli az qala qulaqlarına inanmadı. Adamlar çaş-baş qalmışdılar. Kimisi deyirdi: "Şaiyədi". Kimisi də bildirirdi: "Əşi, belə şaiyə ola bilməz". Adamlar qalmışdılar iki fikir arasında. Birinci fikrin tərəfdarları deyirdilər: yasa gedək, Müstəcəbə başsağlığı verək... İkincilər onun əksini bildirirdilər: ayıbdı, itə görə Müstəcəbə başsağlığı versək, o gül ağzını açıb gözlərini yuma bilər... Hər ikisi əsaslandırılmış fikir olduğundan kənd əhli hansı yolu tutacağını bilmədi. Yığılıb belə qərara gəldilər ki, Müstəcəbin yanına adam göndərsinlər, yas saxlayıb saxlamadığını öyrənsinlər. Belə də elətilər. Kəndin poçtalyonu Qeysi hadisə yerinə göndərdilər. Qeys getdi və tez də qayıdıb dedi:

— Camaat, mən sizin fikrinizi Müstəcəbə çatdırdım. O, mənə üçcə söz dedi: "Əlimi qabağımıza vermişəm?". Ayıqlar dərhal Müstəcəbin fikrini anladılar. Dəstə-dəstə olub, yasa getdilər. Həyət dolub boşalırdı. Kimsə bayırda dayanıb yana-yana deyirdi: "Kişiyə böyük itki üz verib". Adamlar da Müstəcəbə təskinlik verib, ağır-ağır qarıdan çıxırdılar. Elə bu vaxt qonşu kənddən gələn kuzovu adamla dolu bir yük maşını həyətə girdi. Adamlar özləriylə gətirdikləri yekə bir iti də maşından düşürtdülər. — Ölən itin əvəzinə gətirmişik, — deyə bunu Müstəcəbə bağışladılar. Onun halı özündə deyildi. Başıyla qonaqlara razılığını bildirdi və astadan: — İti tövləyə aparın, — dedi. Kənd əhli

mat-məəttəl qalmışdı. Yaşlılar öz aralarında dillərini dinc qoymayıb bildirdilər:

— Bu yaşa gəlmişəm. Hələ belə şey nə görmüşəm, nə də eşitmişəm... Müstəcəb o qədər də avam adam deyildi. Tükü tüküdən seçməyi bacarırdı. Uzaqgörənliyinə, hazırcavablığına söz olammazdı. O, qonşu kənddən gələn qonaqları evə dəvət elədi...

Bunu gören kənd əhli Müstəcəbdən narazı halda, pıça-pıçla həyətdən çıxdılar. Keçmə bu kənd adamlarının da işindən. Azacıq diqqətsizlik görə kimə giley-güzar başlanır. Adamın yaxşısını qoyub, pisini danışır. Onu da tapammasalar, elə şəbədə qoşurlar ki, özün də çaşıb qalırsan. Dərinə getsən, burda əcaib, umu-küsü elənəcək bir iş də yoxdu. Kişinin əziz-xələf iti ölüb, dostları, tanışları ona əsilli-nəsilli it gətiriblər. Bunun nəyi pisdi ki?

Faciədən yarım ay keçər-keçməz Müstəcəbgilə qonşu kənddən it gətirən həmin maşın, üstəlik kuzovunda da həmin adamlar bir də gəldilər. Müstəcəb əvvəl çaşdı. Nə eləyəcəyini, kimə hansı tapşırığı verəcəyini bilmədi. Çox çəkmədi ki, kişi özünü ələ aldı. Qonaqları ədəb-ərkanla qarşıladı. — Nə yaxşı gəlmişsiz? — deyə soruşduqda qonaqlar bir ağızdan dedilər: — İti yoluxmağa gəlmişik. Dedik, öyrənək — görək, özün necə aparır, səni incitmir ki? İncidirsə, bilək.

— Yox, böyük zəhmət çəkmisiz. İtiniz belə urvatdıdısı, düşünürəm, özünüz nə dərəcədə dəyərlisiz. Sizinlə qohum olmaq da pis olmaz. Gəlin, keçin evə.

Qonaqlar itə bir neçə pozadan baxdılar. Əlləşdirdilər, yarım aylıq dəyişmələri müəyyənləşdirirdilər ki, Müstəcəbin xanımı eyvana çıxıb ərindən soruşdu:

— Bunlar kimdi, nəyə gəliblər?

Müstəcəb hazırcavab adamıydı:

— İtimizin əzizləridi, gəliblər görsünlər ki, ikicanlıdı, ya yox. Siz tövlədəki qoçu, hindəki hinduşkanı çıxarın, kəsilsin.

— Mən yox.

— Eybi yoxdu, sən ev işlərini gör, qonaqlar qoyunla, hinduşkanın məsələsinə özləri baxarlar.

Müstəcəb əliaçıq adamıydı. O, dərhal qoyun, hinduşka kəsilməsinə göstəriş verdi. Qazanlar asıldı, kabablar çəkildi. Mağazadan müxtəlif çeşidli içkilər alındı. Yehaye, içhaiç başlandı. Çox çəkmədi ki, başlar dumanlandı.

Ürəyi qubarlanan, Dartanın həsrətini, niskilini çəkən Müstəcəb stuldan ağır-ağır qalxdı:

— Ağır anlarımda mənə dayaq durduğunuza görə hamınıza minnətdaram. Siz məni doğmalarımdan artıq dəyərləndirdiniz. Sizin bu nəcibliyiniz unudulan deyil. Siz yasa gəlməsəydiz, o mıxdakı iti mənə hədiyyə eləməsəydiz, Dartanın həsrəti məni də özüylə aparacaqdı. Siz mənə həyat verdiniz. İkinci ömür bağışladınız. Mən bunun üçün sizin xəcalətinizdən necə çıxacağımı bilmirəm. İnanın, itin əvəzində kəndinizin ən gözəl xanımını kənz gətirəydiniz, mənə bu qədər təsir eləməzdi. Siz yanan sinəmə sərini su səpdiniz. Bilirsiniz, bu nə deməkdir? Bu saat bizim kəndin adamları göz-gözə durublar. Fikirləşirlər ki, qonaqlar indi nə hədiyyə gətiriblər?

Yerdən səslər:

— “Əşi nə xəcalət? Xəcalətli düşmənin olsun”. “Qanana can qurban”. “Hədiyyəmizə it kimi baxma”. “Hədiyyə elədiyimiz it nəslinə-nəcabətimizin ən layiqli nümayəndəsidir”. “Narahat olma, bu it də sən deyəndəndi...”

— Bilirəm, ləyaqətinizə, şərəfinizə söz ola bilməz. O, eynilə sizsiniz. Mən ona baxanda, yal, su verəndə, qayğı göstərəndə hər birinizi xatırlayıram. Sanıram ki, onun başına yox, sizin üzünüzə, boyun-boğazınıza sığal çəkirəm. Tarixə düşəcək bu xidmətləriniz sizə də, mənə də böyük ad-san gətirəcək...

İcazənilə bir neçə kəlmə də Dartan barədə demək istərdim:

Yerbəyerdən səslər:

— Buyurun, Müstəcəb müəllim!

Müstəcəb kövrəldi, dili topuq vurmağa başladı, dodaqları təpidi, səsi titrədi. Gözlərində yaş alacalandı. Nəhayət, bütün mənavi qüvvəsini toplayıb asta-asta danışmağa başladı:

— Dartan məni çox gözəl başa düşürdü. Nə desəm, dalı-qabağı olmazdı, dərhal deyilənləri yerinə yetirərdi. Həndəvərdə bir səs-küy oldusa, özünü cırıb dağıdardı...

Yerbəyerdən səslər:

— Narahat olma, bizimki də elə olacaq. Adam kimi dil bilir. Nə desən, onu da eləyəcək...

Müstəcəbin səsi boğazında ilişməyə başladı. Kişi zor-bələylə özünə gəlib sözünə davam elədi:

— Sizə it deyim ha, inandırım ki, ələ düşəsi deyildi. O getdi, təsəvvür eləyin, özülə mənim varlığımı da apardı. Məni bu dünyayla baş-başa, təkbətək qoydu. Yalqızam, tənhayam. İçimi açıb tökməyə Dartanı tapammıram. Axırı nə olacaq, bilmirəm. Şəxsən sizin xatiriniz Dartaninkı qədər mənə əzizdi. O yoxdu, nə yaxşı ki siz varsız. Yanımdasız, elə bilirəm Dartansız. Məni görə kimin üstümə qaçıb əl-ayağımı yalayardı. Bayaq sizinlə görüşəndə o, binəvanı yadıma saldım... Siz bura təşrif buyuranda nə qədər sevinmisizsə, inanın, o da gələndə sizin indi keçirdiyiniz hissləri keçirərdi. Onun yanında mənə gözün üstə qaşın var deyən olmazdı, desəydi, Dartan alıb yırtardı. Bax, bayaq o qardaşımız qoyunu, bu qardaşımız hinduşkanı qapan kimi...

Yerdən səs:

— Ayə bu bizi biabır elədi ki?

Müstəcəb səsinə ara verdi. Özünə toxtaqlıq gətirib sözünə davam elədi:

— İnciməyin məndən, gəlib, deyəcəm. O, sizin kimi harda gəldi, necə gəldi iş görməzdi. Çox təmizkarıydı. Diqqətliydi. O, sizin kimi dil bilirdi. Mənim fikrim-zikrim o itiydi. Gündə iki dəfə çimizdirərdim onu. Darayardım onu, hara getsəm, yanıma

salıb aparardım onu. Sizə it deyim ha, dana boyda. Zırpı. Onda pələngin, şirin zəhmi vardı. Yemə-içmə gün axşamacan tamaşa elə ona. Görsəydiz, inanıram ki, ən əziziniz sanardız onu. Qohum-əqrəbanızdan seçməzdiz. Boz rəngi, yumru başı, yekə ağızı, şəlpə qulaqları, iri pəncələri, dik quyruğu vardı. Ayağa qalxıb gərnəşəndə, yad səs eşidərək qulaqlarını şəkləyib döyüş vəziyyəti alanda az qala düşmənin zəhri çatlayardı. Onun əzəmətli yerışı mənə şahənşahların sərkərdələrini xatırladardı. Sizə it deyim ha, inanın, eləsini hələ görməmişiz. Mən ona heyranlıqla baxardım. Siz gəlməmişiz, içimdə böyük qürur hissi doğulur. Elə bilirəm ki, itim dirilib gəlib. Mən sizə də elə baxıram. Əzizim kimi. İtim tək.

Yerdən səslər:

— “Allah əvəzin versin”. “Çox sağ ol, Müstəcəb”. “Kədərinə biz də şərikik...”

Müstəcəb başını yelləyərək, bir az da irəli çıxdı: — İtimin səsinə səs çatmazdı. Elə ki, ağızını açıb bir-iki ağız hürdü, gurultusundan qulaq tutulardı, göy kişnəyərdi. Ayağının altındakı yer lərzəyə gələrdi. Ayının bağırtısı, şirin, aslanın nərlitisi nəydi onunkunun yanında?.. Sizə it deyim ha, qardaşlar, gələydiz, görəydiz. Ağızını açanda adam dəhşətə gələrdi. İstər-istəməz fikirləşməli olardın: ay dadi-bidad, birdən üstümə atılar eee... Onun çənəsi altından çıxmaq çətiniydi... İt deyim ha sizə, tayı bərabəri yoxıydı. Çox tərifləmək istəmirəm. Sizə birçə vəsiyyətim var. Kişinin iti özü kimi olar. Çalışın, qardaşlar, itinizə oxşayın. İtinizə bənzəməsəz, nəslinizə də bənzəyəmməyəcəksiz...

Müstəcəb sözünü yekunlaşdırırdı ki, Canbaxış güclə ayağa qalxdı. Ağızından su tökülə-tökülə, çənəsi əyilə-əyilə, bir neçə sözün ucunu-qulağını qıra-qıra bildirdi:

— Müstəcəb, dərdinə şərikəm. Kaş sənə itinin əvəzində mən öləydim. Ona canımı qurban eləyərdim...

Sağ-solunda əyləşənlər onun pəncəsinin ətəyindən tutub çə-

kirdilər ki, o səsinə bir qədər də qaldırdı:

— Bəsdirin! Kişinin o boyda iti ölüb. Sizə kişini başa düşmürsüz. Ay yazıqlar, Müstəcəb dəyənləri qanmırsınızsa, iti Dartanın ölümüylə bağlı keçirdiyi hissləri hardan anlarsınız?..

Məclisin sonuna yaxın Gülüş də söz aldı:

— Müstəcəb, sənə çəkdiyən əzabları anlayırıq. Şəxsən mən Dartanı doğmalarım qədər dəyərləndirirəm. İtin ili çıxanacan biz sənə tək buraxamırıq. Tez-tez gələcəyik. Dərdindən halı olacağıq. Bir də ki axı bizim can-ciyərimiz burdadı. Sənə ona etibar eləyirik. Narahat olma... Bunu mən deyirəm.

“İtin ili çıxanacan ... gələcəyik” sözünü eşidəndə Müstəcəb “ala çatı görmüş” dana kimi tullandı. Ancaq özünü o yerə qoymadı.

Bayaqdan güclə dayanan kürən İldız dedi:

— Doğrudu, mən Dartanı görməmişəm. Bunun üçün çox təəssüflənirəm. Bizim aramızda elələri var ki, mən qorxmadan-hürkmədən deyirəm: — Onlardan Dartan yaxşıdı. Onlar, içi mən qarışıq, Dartan yolunda ölməyə dəyər. O, Şamaxılı şair vardı ey, şiş papaqlı...

Yerdən səs:

— Seyid Əzim.

— Hə... hə... Allah ona rəhmət eləsin. O, necə demişdi?

İt demə, o dəxi bizim birimiz

Belə ölmüşlərə fəda dirimiz.

Axır ki Şükür də söz aldı:

— Müstəcəb, sən nə danışdığını yaxşı bilirsən. Layiqli yerimizi göstərdin. Mən şahid oldum ki, biz həqiqətən də Dartanın səviyyəsinə qalxamırıq. Biz oyun qurub sənə oynatmaq istədik. Ancaq sən bizi oynatdın, abrimızı ətəyimizə bükdün. Bu bədni sənə şərafinə qaldırıram. Qalibə alqış!

Səhər ara verəndə qonaqlar ağızlarının suyunu silə-silə ayağa qalxdılar. Görüşüb, öpüşüb maşına minirdilər ki, Müstəcəb

“hədiyyə” gətirilən iti də mıxdan açıb maşına atdı. Qonaqlar əvvəl çaş-baş qaldılar. Sonra bir ağızdan soruşdular:

— Bunu niyə?

Müstəcəb sakitcə cavab verdi:

— Torpağındandımı, suyundandımı, bilmirəm, oranın canlılarının qanı zəhər, ayağı sürüşkəndi...

2006

ƏVƏZİN EV ARZUSU

Göydələnlər yağışdan sonra həyəət-bacada, çöl-bayırda çıxan göbələklər kimi şəhəri ağzına götürmüşdü. Hara gedirdinsə, hərə başına beş-on adam yığıb üç-beş mərtəbəli tarixi binaları uçurub yerində iyirmi-iyirmi beş mərtəbəli binalar tikirdilər. Elə sahibkarlar da vardı ki, otuz-otuz beş mərtəbəli evlər qaldırırdılar. Hamısının da birinci mərtəbəsi dükan-bazar üçün nəzərdə tutulurdu. Tikinti təcrübəsi olan sadə adamlar, mütəxəssislər deyilir, gileylənir, narazılıqlarını bildirirdilər: şəhərsalma üzrə yeni baş plan hazırlanmalı, tikinti plan üzrə getməli; ekoloji tələblər nəzərə alınmalı; tarixi binaların uçurulması yolverilməzdi; binalar arasında müəyyən məsafə saxlanılmalı; şəhərin arxitekturası gözlənilməli... Kimə nə deyəsən. Sözü nü vecinə alan da olmur. Nə şəhər meri, nə də aidiyyətə təşkilatlar deyilənlərə münasibət bildirirdi. Əksinə, göydələnlərin tikintisi daha da sürətlənirdi. Sanki sahibkarlar, imkanlı şəxslər öz aralarında bəhsə girmişdilər, daha çox ev tikmək üstə rəqabət aparırdılar.

Bu da elə belə deyildi. “Qaz vur, qazan dolsun” prinsipi ilə yaşayan sahibkarlar beş manat xərc qoyub, əlli min manat qapmaq istəyirdilər. İnsafən istəklərinə nail olurdular. Ucuz tikinti materialları, ucuz iş qüvvəsi bu adamların insafına... Hamısının da gözləri yumulmuşdu... Kimə nə deyəsən?.. Adam fikirləşəndə yadına oxuduqları, böyüklərdən eşitdikləri düşür, ağına o qədər kor-kəsməz şeylər gəlir ki, özü də məəttəl qalır. Bütün bunları düşünə-düşünə, götür-qoy eləyə-eləyə şəhəri ələk-vələk edən, əsəbindən yerə-göyə sığmayan, ağına-bozuna baxma-

dan əndazəni aşan iş adamlarını, onları şirnikdirən rəhbərləri məzəmmətləyir, ünvanlarına dişinin dibindən çıxanı deyirdi. Özü də bilirdi ki, bu məzəmmətlərin, söz-söhbətlərin, lap dediqoduların da bir faydası olmayacaq. “Dəyirman bildiyin edər, çax-çax baş ağrıda” — deyiblər.

İnsafən, vicdanı qarşısında alçalmağı özünə rəva bilməyən Əvəz daşınmaz əmlak qiymətlərinin gün-gündən artdığını təsəvvürünə gətirəndə dəhşətə gəlirdi. Onun üçün “mən”, “sən” yoxıydı. O, həmişə, hər şeyə “biz” anlamından baxırdı. Bu anlama uyuşmayan şeylər onun nəzərində faydasız olurdu. Ona görə yox ki, o kasıbdı, imkansızdı. Əlinə düşən beş-on manatın da yarısını ev sahibinə kirayə haqqı verirdi... Yarısının böyük hissəsini gündəlik xərcinə məsrəf eləyir, qalan hissəsini də geri atıb mənzil almaq üçün ehtiyat yığırdı. Ehtiyatını da keçən gecə evdə olmayanda kimsə gəlib aparmışdı. O, qənaət elədiyi pulun oğurlandığını biləndə dünya elə bil başına uçub altında qaldı. Dərindən köksünü ötürərək, çarpayısının qırağındaca oturdu. Düşündü: yaşadığım birmərtəbəli mənzilin kiçik bir otağına kim gələ bilərdi? Qapı bağlıydı. Kənardan yad adam gəlsəydi, deməli, pəncərədən içəri keçməliydi? Yad adam ola bilərdimi? Bəlkə, həyətdəki məni tanıyan adamların işidi? Tanış, yad, nə fərqi var? Oğru evə hardan gəlib? O, mənim qəpik-quruş yığdığımı və harda gizlətdiyimi necə bilib? Yox, bu yad adam ola bilməz. İçəridəndi. Məni yaxşı tanıyandı. Ancaq çox insafsız adamdı. Bircə qəpik də saxlamayıb, hamısını aparıb. Ayaqqabımın yanları sökülsə, şalvarımın dalı deşilsə, ya sabah bazarda bir adamın qatığını dağıtsam, neyləyəcəm? Pulu hardan tapacam...

O, düşünə-düşünə pəncərələri diqqətlə yoxladı. Pəncərələrdə, onların qarşısında heç bir iz görmədi. Əvəz düşündü: deməli, evə qapıdan giriblər. Necə? Axı qapı da bağlıdı. Onun yan-yörəsində, kandarında da əl izləri görünür. Yeganə yol açarın nə vaxtsa, ya məndən götürülüb üzünün çıxarılmasıdı, ya da ev sa-

hibində ikinci açar var. Bunu həyətdəkilər də, ev sahibi də eləyə bilər. Kimə nə deyəsən? Bu düşüncələr içərisində Əvəz iki gün vurnuxdu. Həyətin sakinlərində şübhəli bir hərəkət duymadığından ev sahibinə dərdini açmaq qərarına gəldi. O, həyətdə çıxıb Sabirgilin qapısını döydü. Qapını kişi açdı:

— Hə, gəlin, qapı ağzında dayanmayın, Əvəz müəllim.

Əvəz evə keçəndə Turan dörd yaşlı Nicatı yedizdirirdi. Qadın Əvəzin gəlişini görcək gülümsəyib ayağa qalxdı. Süni bir görkəm aldı. Bu, Əvəzin nəzərindən qaçmadı. Turan:

— Xoş gəlmisiz, Əvəz, — dedi. — Sizdən nə əcəb, neçə vaxtdı bizim evdə qalırız, bircə dəfə qapımızı açmamırsız, çayımızı içməmişiz. O gün Şirin dayı da deyirdi ki, elə bil həyətdə Əvəz adlı adam yaşamır. Nə vaxt gəlib, nə vaxt getdiyi də bilinmir.

Arvadının sözünə qüvvət verən Sabir astadan razı halda mızıldandı:

— İş adamıdı da. Düz eləyir, nəyinə lazımdı həyətdəkilər. Sabah da hərəsi bir söz deyəcək: qonağıma sataşdı; arvadıma baxdı; qızıma filan sözü dedi; gəlinimə girişdi, nə bilim daha nələr?

Ər-arvadın sözlərindən qızaran Əvəz istədi qayıdıb çıxsın evdən. Sabirin: — Əyləşin, ayaq üstə durmayın, — deməsi onu oturmağa məcbur elədi. Stullardan birini çəkib əyləşdi. Turan xanımın sifəti yavaş-yavaş bozardı. Əvəz bir balaca özünə toxtaqlıq vermişdi ki, Sabir dilləndi:

— Nə yaxşı gəlmisən? Sən sözsüz qapını açan adam deyilsən.

— Hə... Xoş gününüz olsun. Sabir qardaş, vallah bilmirəm hardan başlayım.

Turan dərhal cavab verdi:

— Hardan başlayırsan başla, sən Allah bir qan qaraldan söz demə səhərin gözü açılmamış...

Əvəz:

— Nə?

— Kefimizə soğan doğrama. Bu axşam da yuxumu qarışdırmışam.

Söhbətin belə uğursuz alındığını görən Əvəz istədi durub rədd olsun. Sonra da düşündü: — Axı niyə mən sözümü deməyim? Bunun nəyindən qorxub çəkinməliyəm ki? O, getməkdənsə, məsələni qarapamaqdansa, ya sonraya saxlamaqdansa, açıq danışmağa üstünlük verdi:

— İcazə verin, sözümü deyim, bəlkə Turan xanım, sizin üçün də maraqlı olacaq? Hələ nə üçün gəldiyimi, nə baş verdiyini bilmədən ağzımı yummağa çalırısan.

— Əşi. Kirayənişin adamsan, sənənin bizlik nə işin ola bilər? Əsil işin vaxtında kirayə verməkdi, düzdü qardaş?

Arvadının haqsız, ədəb-ərəkandan uzaq danışdığını görən Sabir dözməyib dilləndi:

— Əşi, imkan ver, qoy görək, kişi niyə gəlib. Bəlkə...

— Nə bəlkə? Kirayənişin kimdi ki, işimi-gücümü atıb onunla söz güləşdirəm. Ev kirayəsini pəncərəni döyüb də vermək olardı. Bunun üçün evə gəlməyə, ailənin daxili işinə qarışmağa nə ehtiyac vardı?..

Əvəz hirsini boğazında boğa-boğa cavab verdi:

— Turan bacı, mən bura kirayə pulunu verməyə gəlməmişəm. Sizə keçən həftə borcumu vermişəm...

— Bəs niyə gəlmisən?

— İmkan verirsiniz ki, sözümü deyim?

— De də, ağzını yuman kimdi?

— Allahu-əkbər də. Ay bacım...

— Bacın-zad deyiləm. Məndən sənə nə bacı?!

Söhbətdən bir təmərçük anlamayan Sabir arvadına söz deməkdənsə Əvəzə:

— Adə, yekə kişisən, söz güləşdirmə, tez elə nə üçün gəldi-

yini de. Ürəyim az qala çatlasın. Özün də bilirsən, mən o qədər də hövsələli adam deyiləm. Yoxsa...

Əvəz əsəbi halda:

— Nə yoxsa?... Gəlmişəm sizə deyim ki, neçə illərdi ev almaq üçün qəpik-qəpik yığdığım on beş min manatım yoxa çıxıb.

Turan üzünü ərinə tutaraq:

— Hə... Gördüm! Üzünə baxan kimi bildim ki, nəsə azarı var. Səhərin gözü açılmamış gəlib banlayacaq... Elə yuxum da buymuş... Adə, əbləh oğlu, əbləh bircə məni şərləməyin qalmışdı. Sən öl, sənə bir vedrə bağlayaram, şəhərə də necə gəldiyini bilməzsən.

Əsəbdən doğranan Əvəzin üzünə tərs-tərs baxan Sabir ilan vurmuş dayça kimi tullandı:

— Ayə, başın xarabdı? Cəhənnəmə ki, pulun yoxa çıxıb. Bax, bu iki gözlərim aydın. İndi mən neyləyim? Deyirsən, qabağında donbalmalıyam?

Turan:

— Adə, bəddi, onun pulu hardandı? Oğurluq-doğruluq beş manat pul qazanıb, onu da verib arağa-çaxıra töküüb qarına. Arsız-arsız şalvarın çəkə-çəkə durub gəlib üstümə. Sabiri o qədər ölü görmüsən? Ya bizi barmağına dolayırsan? Səhər açılmamış, harda çəkmisən? Boyunu yerə soxum.

Ömründə içməyin, çəkməyin dadını bilməyən Əvəzin şərdən az qala ürəyi çatlayacaqdı. O, özünü saxlaya bilməyib səsinin tonunu bir az qaldırdı:

— Nə çəkmək? Nə içmək?

— Anaşa!.. Araş! Çaxır! Samaqon! Mən nə bilim nə?!

— Bu tərbiyəsizlikdi...

“Tərbiyəsizlik” sözünü eşidən Sabir stolun üstündəki uzun tiyəli çörək bıçağını götürüb Əvəzin üstünə şığıyırdı ki, arvadı qolundan tutub geri çəkdi:

— Saxla! Öldürmə! Qoy itilib getsin! İt öldürməycəksən ki?!

— Yox! Tərbiyəsiz onun nəslidi! Mənim arvadıma girişirsən, köpək oğlu!!

“Girişmək” sözü elə bil Turanın yadına daş saldı:

— Həyəət-bacaya çıxammıram sənin əlindən. Ətə həsrət qalan pişiklər kimi baxırsan ardımca. Hər gün pəncərədən tamaşa eləyirsən orama-burama. İndi də gəlmişdin mənimlə iş görəsən. Kül sənin kişi başına. Mənim bu boyda — kəl kimi ərim var. Sən mənim harama yaraşırsan?!

Külfətinin sözlərindən qeyzlənən Sabir Əvəzə guya xətər yetirmək üçün arvadının arxasından atılıb düşürdü:

— Əvəz, səni sağ buraxmayacam. Sən məni biqeyrət eləməyə çalışmışan. Ayə, oğraş, bəyəm mən ölmüşəm, mənim arvadımla iş görəsən.

Matı-mutu quruyan Əvəzin başını bulaya-bulaya otaqdan çıxmaqdan özgə çarəsi qalmadı. Səsə-küyə qonşulardan kimlərsə həyəətə çıxmışdı, kimlərsə də pəncərədən onlara tamaşa eləyirdi... Sabirinsə səsi bütün məhəllədə eşidilirdi:

— Xain! Dəyyus! Mən sənə etibar elədim, sən sənə mənim arvadıma girişirsən!.. Bunu mən sənə bağışlamayacam... Səndən qisasımı alacam!..

Sabirin dedikləri azmış kimi Turan həyəətə çıxaraq əlini oraburasına vurub səsini başına atdı:

— Gözü ilə görmüş, oğraş. Kişilər sənin üçün arvad bəsləyib ki, gəlib kef çəkəsən... Kül sənin başına: “Yoğurmadım, yapmadım, hazırca kökə tapdım”. “İtin axmağı qaysavadan pay umar”. O qədər yalvaran var. İstəsəydim, eləyərdim... Onların hamısı qurban Sabirin kəsilib atılan dırnağına.

Qonşu Səbinə xanım Turana yaxınlaşaraq, narazı halda bildirdi:

— Ayıbdı... Qonşular sizə tamaşa eləyir. Öz aralarında hamı sizi söyür. Əvəz neçə vaxtdı burda yaşayır. Çox adam da onu tanımır... Sənin ərinin də başı xarəbdı. Elə olmasaydı...

— Deyirsən, günah məndədi?.. Mənə cumduğunu ərim gözləri ilə gördü. Sabiri mən tutdum, saxladım, yoxsa yortacaqdı onu əlindəki bıçaqla... Anası ölmüş nə günahın sahibidi, bir itdən ötrü gedib yatsın türmədə. Bəs onun uşaqları necə olsun? De görüm, bu oğraş Əvəz onun tifillərini saxlayacaqdı?.. Axı saxlamayacaqdı... Saxlayacaqdısa, kişi kimi deyəydi...

— Buuyy... Qara qızın dərdi varmış... Neyləyirsən elə... Sənin qabağına çıxan yoxdu... Qonşulara ləkə yaxma...

— Ləkə yaxanın atasına lənət! Qonşuları sən mənə tanıdacaqsan, Səbinə? Dinmirəm, başımı aşağı salmışam, elə bilirsən xəbərim yoxdu? Mənimki üzdədi... Ağzımı açıdırma... Açaram sandığı, tökərəm pambığı. Onda bilərsən Turan xanım necə xanımdı. Yer in altın da bilir, üstün də...

Qonşu yaşlı qadın Bahar Turana üzünü tutaraq:

— Bayaqdan bəri burda gedən söz-söhbətə qulaq asıram. Xəcalətimdən ölürəm... Böyükləri demirəm, dayanıb sizə qulaq asan uşaqlardan ayıbdı... Ərin kişi olsaydı, səni çoxdan quyulayardı. Səni “ves” şəhər tanıyır, sən də camaatın arvadına-qızına şər atırsan. Yığışdır özünü, əbləh.

Turan:

— Hə... Bu da anam qədər xətrini istədiyim Bahar. Kimə nə deyəsən?.. Guya özü yüz oyundan çıxmayıb? Ağız, aqın qulağını, eşidin. Mən burda öz vətənimdə, öz millətimlə... Sizin qız-gəlinləriniz, özünüz harda?..

Deyim — Dubayda! Türkiyədə! Nə bilim harda? Harda? Özü də kimlərlə? Ərəblərlə! Zəncilərlə! Türklərlə! İngilislərlə! Yenə deyim... Odu ha... Səbinənin bacısı!.. Qara qızı necə doğub... Adam baxanda ürəyi ağzından çıxır! Ayıya, meymuna oxşayır... Bəs Zərişə nə deyirsiz. Əri ola-ola, süni uşaq düzəltdirib. Allah bilir kimdəndi? Bəlkə o da neqrəndi? Tikan olub batıram hamınızın gözünə... Mən ərimdən sirt saxlamıram. Özü hamısını bilir... O, bilir ki, mən əcnəbiyə tərəf baxan da deyiləm!.. Qaldı

Əvəzə, adam balası kimi davranaydı. Neçə vaxtdı burdadı, bir sınıq barmağa da... Əgər, o, düz adamdısı, bircə dəfə də...

Bayaqdan bəri xəcalətindən ölüb-dirilən Əvəz Turana yaxınlaşaraq, çəkinə-çəkinə, astadan bildirdi:

— Anam-bacım, qurtardıq. Evdən mənim pulum oğurlanmayıb... Heç vaxt mənim pulum olmayıb... Qurtar qonşulardan. Mən də pal-paltarımı yığıb evdən çıxıram.

— Nə, dəyyus? Hələ üç ayın da pulunu verməlisən. Sən öləsən, çarpayıya sarıyıb çırpıram...

Neyləyəcəyini, hara gedəcəyini bilməyən Əvəz nələc qalıb kirayə yaşadığı evə qayıtdı. Çarpayının qırağındaca oturub xeyli fikirləşdi və sonra əl telefonu ilə uzaq qohumu Mirzəliyə zəng çaldı:

— Mirzəli, qadan alım, mənə bir neçə aylığa əl tut.

— Nə qədər?

— Üç yüz dollar.

— Məndə yoxdu, gecikdirməsən, qayınanamdan alıb verərəm. Nə vaxta lazımdı?

— Qurban olum, varsa, elə indi.

— Yaxşı, bir saatdan sonra gəlib apararsan. Ancaq qayınanamın xasiyyəti tündü. O, dəqiqliyi sevir. Gecikdirsən, günüm qara olacaq. Ən yüngülü məni yuyub sərəcək... Evdən çıx deməsə, yaxşıdı.

— Arxeyin ol, vaxtında çatdıraram.

Əvəz tələm-tələsik evdən çıxdı. Günortaya yaxın üç yüz dolları gətirib Turana verdi. Turan dolları alıb, saxta olub-olmadığını yoxladı. Bir bəhanə tapmadığından dedi:

— Sən yaxşı oğlansan, Əvəz. Sən mənimlə təkləkdə ürəyin istəyən kimi danışa bilərdin. Lap canımı da səndən əsirgəməzdim. Görünür, Sabirin hədələrindən qorxdun. Elənçiyinə baxma. Kişiliyinə çoxdan tüpürmüşəm... Belə davransan, başqa yerdə də günün qara olacaq. Gərək ayıq olasan. Nəbzi tuta bil-

sən... Ancaq bir az avamsan... Sadələvhsən... Neyləmək olar? Qalarsan, qadan allam. Gedərsən, yola sallam!

— Gedirəm.

— Xudahafiz!..

Yır-yığış eləyərək, evdən çıxan Əvəz çox uzağa getməyib bir tin aşağıda — Kərim müəllimgilin qonşuluğunda kirayəyə təzə ev götürdü. Birmərtəbəli, dörd otaqlı evin birində qalmalı oldu. O, oturub-durub oğurladığı pulu barədə düşünürdü: hər gün qara, meşin çamadanını açırdı; qatlananların qatını açırdı; pulunu həvəslə, dönə-dönə sayırdı; əlləri ilə sıgallayırdı; bir az da toplansaydım, iki otaqlı mənzilə çatardım, mən də ev, ailə sahibi olardım; dərdi-sərdən, yalquzaq kimi tək yaşamaqdan canım qurtarardım... Ancaq nə fayda. Kişinin bütün arzularını, istəklərini Turan gözündə qoydu. O günkü dava-dalaşdan hələ də özünə gəlməyən Əvəzdə bir-biri ilə ziddiyyət təşkil eləyən iki fikir yaranmışdı, birincisi, gedib Turandan, onun əri Sabirdən hüquq mühafizə orqanlarına şikayət ərizəsi yazmaq; ikincisi, neçə illər ərzində zidgirlik içərisində yaşaya-yaşaya halal yolla qazancından topladığı pullardan əl çəkmək. Ömrü boyu bax beləcə ev almaq arzusu ilə yaşamaq. İtirdiklərinə yanıb-yaxılırdı Əvəz. Oturub-durub, əlindən pislik eləmək gəlməsə də, Turanın ünvanına hədə-qorxu eləyirdi, asıb-kəsəcəyini söyləyirdi. İnsan qəribə məxluqdu. Çox zaman dil doğruyub-tökənləri ürək demir. İndi, dar macalda bir cür, əsəbləri soyuyandan sonra tamam başqa şeylər düşünür... Əvəz də elə...

Turan kimləri aldatmamışdı? Ərini yan otaqda yorğan-döşəyə salıb, o biri otaqda kimləri yatağına gətirməmişdi? Gecəyən yuxuya verdiyi oynaşlarının ciblərinə girməmişdimi? Səhər oynaşları səs-küy saldıqda, ölüb-öldürməyə çıxdıqda əri Sabir qəfil gələn qada-bəla kimi, gözlənilmədən evdə əli bıçaqlı peyda olmamışdımı? Oynaşlarından neçəsi şalvarını evdə qoyub qaçmamışdımı? Bu təkcə Əvəzin başına gələn hadisə deyildi. Onla-

rın fərqi ondaydı ki, Əvəz, həqiqətən də, oynaş deyildi. O adı üzərinə götürmək barədə düşünməmişdi. Adı da, özü də təmi-ziydi. Bunun üçün and da içə bilərdi. Əvəz sadəcə kirayənişin idi. Pulu oğurlanmışdı. O, pulunu geri qaytarmaq uğrunda mübarizəyə qalxmışdı. Qonşular ona dəstək versələr də, açıq-açığına iflasa uğramışdı. Məğlubiyətə düçar olmuşdu. Elə birinci raundda da məğlubiyəti ilə barışmışdı Əvəz. Oynaşların məğlubiyəti isə tamam başqaydı. Məğlubiyətdən aldıkları təsirin həddi-hüdudu yox idi. Sabirin hay-küyündən, qoyma yaxam-cırıldısından qaçan şalvarlılar düşünürdülər: Yaxşı qurtardım, yoxsa, oğraş, məni yırtıb tökəcəkdik? Camaata nə deyəcəkdik? Mənə deməyəcəkdilər ki, bu nə qələtdi eləmişən? Aman Allah, onda arvad-uşaq üzümə tüpürməyəcəkdimi? Lap tutaq ki, tüpürmədi... Özlərini eşitməzliyə, ya qanmazlığa vurdu. Bəs mənim abırım-həyam?..

Şalvarsızların dərdi lap böyükdü, yerə-göyə sığası deyildi vallah. Evdən çıxıb... Tumançaq... Lüt-üryan. Çılpaq! Baxırsan: qeyri-adi mənzərə. Arxa, sağ, sol meşə. Öndə məcrasına sığmayan dəniz. Yosunlar, balıqçulaqcıqlar. Faydasız, sönmüş ehtiraslar, sərsəm baş, bir də çırpınan ürək... Nə deyəsən?! Tarixə dönən hadisə! Yazan kim, yazdıran kim?! Qalib kim, məğlub kim? Qərribə möcüzə: faciə, dram, yoxsa komediya?.. Bəlkə, Turanın qeyri-adi əhvalatları...

Ağına da gətirməzdik ki, Turanın əlindən salamat qurtulan ən xoşbəxt müştəri hələ ki özüymüş Əvəzin. Şalvar əynindəydi. Xəcalət gətirəsi bir işi yoxıydı.

Barxanasını evdən götürüb çıxan Əvəz hansı səmtə gedəcəyini bilmədiyindən küçənin tininə çatıb dayandı. Kürəyindəki ağır-yüngülünü yerə qoyub dərindən nəfəs aldı. Sonra öz-özünə dedi:

— Əcəb iş düşmüşdüm, yaxşı qurtardım. Bir az da gec geri çəkilsəydim, it qızı məni bədbəxt eləyəcəkdik. Kənddəkilər də

əllərinə ağ bayraq alıb düşəcəkdilər qapı-qapı. Oradakı işsiz-gücsüzlərə də belə xəbər lazım idi. O qədər danışacaqdılar ki, qarışqa böyüyüb fil boyda olacaqdı. Axırda da özləri öz yalanlarına inanıb, təskinlik tapacaqdılar. Onunla kifayətlənsəydilər nə vardı ki? İçərilərində elələri də tapılacaqdı ki, tez bir zamanda adi bir yalandan dastan düzəldəcəkdilər.

Nə var, nə var: Əvəz özünü şəhərdə aparammadı. Ev sahibinə girdiyi üçün arvadın əri Əvəzi yortub...

Camaat da çaş-baş düşəcək: yarısı ağlayacaq, yarısı da güləcək. Gəl indi ölünü qoy, dirini ağla. Gəl, bunları başa sal... Bir sözlə, nəsil-nəcabətimin adına ağla gəlməyən şəbədə qoşacaqlar. Kənd yeridi, sənə şəbədə qoşdular ha, mütləq yanında ləqəbin də olacaq: Oğru Əvəz, Quldur Əvəz, Əyyaş Əvəz, Dəyyus Əvəz, Paz Əvəz, Naz Əvəz. Nə bilim daha nələr...

Əvəz barxananı dalına almaq istəyirdi ki, arxadan: — Əvəz, Əvəz, — deyə qadın səsi eşidildi. O, arxaya dönəndə Gülüşü gördü. Bu xanımın əliyə yaxın yaşı olardı. Bəstəboy, dolubədənli, saçları sarı boyanmış bu qadının yumru sifəti, uzun, çatma qara qaşları, xırda, oynaq, badamı gözləri vardı. Suyu adama xoş gəlirdi. Şirin dili, cazibədar səsi vardı. Kişilərin dilini çox yaxşı bilən bu qadın ilk baxışdan xoşuna gələn adamı ovsunlamağı bacarırdı. O, Əvəz barədə az da olsa elə Turanın özündən eşitmişdi: Yaxşı oğlandı, təmizdi, gözütöxdü. Kəndiri ilgək elə başına sal, çək dalınca apar hara istəyirsən. Bircə dəfə də: — Məni hara aparırsan, — deyə dilindən qıfıl götürülməyəcək. Hələ yazbaşı bu sözləri eşidəndə Gülüşün quşu uçub Əvəzin çiyinə qonmuşdu. Ancaq Turanın qorxusundan Əvəzə yaxınlaşıb “Gözün üstə qaşın var” — deyə bilmirdi. Gülüşün yadından söz çıxan deyildi. Elə o vaxtdan da Əvəzin üstünə tüpürmüşdü. Kişinin qızı ürəyindəkiləri ona açmaq üçün vaxt, məkan axtarırdı. Deyəsən, tapmışdı. Gülüş düşündü ki, indi Turan da ona bir söz deyəmməz. Desə də, onun abırını alardı. Baxmazdı o yan, bu yanı-

na, tutub Turanın saçlarından, içi laxlamış qarpız kimi başını qoyardı ayaqlarının altına, o ki lazımdı əzişdirərdi...

Gülüş Əvəzə yaxınlaşıb xəbəri yoxmuş kimi soruşdu:

— Hara belə?

— Təzə kirayə ev axtarıram.

— Turangildən çıxırsan?

— Hə.

— Niyə?

— Alınmadı.

— Ev tapmısan?

— Yox.

— Belə olmaz, Əvəz. Sən itə ilişmişdin, yaxşı qurtardın. İstədim ki, bir-iki dəfə səni qandırım, sonra fikirləşdim ki... Gətir barxananı qoy bizə. Ev tap, sonra apar. Bəlkə bir həftə ev tapmayacaqsan?

— Sizə mane olmaz ki, xanım.

Gülüş deyəsən, istəyinə yaxınlaşırdı. Onlar köməkləşib barxananı içəri apardılar. Əvəzi evə dəvət eləyib ona bir stəkan çay da verdi. Sonra bildirdi:

— Əvəz, ev tapınca bizdə də qala bilərsən. O biri otaq boşdu. Qızım ilə mənə iki otaq bəsdı. Xoşuna gələn ev tapanda biz də kömək eləyərik köçərsən...

Bu dar macalda Əvəzin üstündən elə bil dağ götürüldü. O, sevincək Gülüşə təşəkkürünü bildirdi.

— Hələlik sizdə qalsam, hər gün üçün ev kirayəsi nə qədər olacaq?

— Ay saqqalın ağarsın, mən səni pul niyyətiylə bura gətirməmişəm. Nə qədər kefindi qal. Sən burda qalmaqla bizə də həyansan. Özün bilirsən, bura şəhərdir, it-qurd da çoxdu. Boğazından bir qurtum ötürən, ya bir qullab çəkən gəlib qarımızı döyür. Nə var, nə var gəlmişəm, aç qarını. Ay Əvəz, nə qədər adam qovmaq olar, vallah, billah bezmişəm. Daha belə yaşaya bilmi-

rəm. İstəyirsən, lap ev alınca qal burda. Yaşayacağıq, həm sən rahata düşərsən, həm də mən. Bura kənd deyil ki, “qarğa məndə qoz var” — deyələr.

Əvəz dərin fikrə getdi. O, lap uşaqlıqdan üstüörtülü sözləri o qədər də anlamırdı. Ona görə də çiyinlərini çəkdi. Bunu görənlər Gülüş bir qədər də qabağa çıxdı:

— Sən o ifritəni hardan tanıyırdın?

— Kirayənişin ev axtarırdım. Soraqlaşa-soraqlaşa onların həyətinə gəldim. İlk qarşıma çıxan da Turan oldu. Məqsədimi bilən kimi, evini mənə göstərdi. Ev xoşuma gəldi. Pulunu verib, yaşamağa oldum.

— Sən təmizsən, qırdı-qaçdılığın yoxdu. Barəndə Turanın qonşuları yaxşı danışır. Deyirlər ki, sakitsən, əliyəriləyin-zadın yoxdu. Arvadbaz da deyilsən.

— A tövbə...

— İçib-çəkməklə də...

— A tövbə...

— Özün də çörək qazanansan.

— Hə...

— Narahat olma, Əvəz. Pis iş yaxşı adamların başına gəlir. Yaşın ötür, sənə arvad-uşaq lazımdı. Qaldıqca...

— Bilirəm... Düz deyirsən, Gülüş. Kənddən gələli Turanın evində qaldım. Qəpik-quruş yığdım ki, ev alam. Onu da Turan qapdı... Daha mən neyləyə bilərəm?

— İşləyib maaşla ev almaq müşkül məsələdir. Ya kəndinə qayıtmalısan, ya da burda bir qadınla ailə qurub onun evinə girməlisən... Mənə elə gəlir ki, ən yaxşısı burda ailə qurmaqdı. Adə, başa sallam də səni. Siz kəndçilər cavanın axtarırsız. Deyirsiniz ki, “belə” olsun, “elə” olsun. Hamısı boş şeydi. Axırda “iki vurulsun iki, eləyir dörd”. Qandın da, nə demək istədiyimi? Lap qoy bir-iki uşağı olsun, eyb eləməz. Övlad quş kimi şeydi, papağını fırladacaqsan, bir də görəcəksən, uçub gediblər. Qadı-

nın qocası, cavanı yoxdu. Həmişə öz gücünü, təravətini saxlayır. Başa düşdün də, nə deyirəm?

— Başa düşürəm səni, Gülüş xanım.

— Xanımsız... Bir də görəcəksən, yaş öz işini görüb. Əli aşından da olmusan, vəli aşından da. Peşmançılıq da fayda verməyəcək... Gör kim xoşuna gəlir. Mənə de...

Əvəzi fikir götürdü. Sonra tərəddüd içərisində bildirdi:

— Nə deyim, vallah. Tamam başımı itirmişəm.

Əvəzin tərəddüdünü görən Gülüş astadan dilləndi:

— Bax... Elə bilmə ki, sənə evlən deməklə nəsə gizlin məqsəd var. Əsla, yox... Sənə yazığım gəlir. Səninki yaşayış deyil. Əvəz, it kimi həyat sürməkdə, ilan tək bu həyatda sürünməkdə. İsti çay, hazır xörək, yumşaq yorğan-döşək, rahat hamam, təmiz paltar yoxdu. Evdarlıq səriştəni də hiss eləmirəm. Mədən, bağırsaqların işdən çıxar, xəstələnersən, sənə baxan da olmaz. Yazıqsan...

— Bir az fikirləşim.

— Ayə, atalar sözüdü: “Ağıllı fikirləşincə, dəli vurub çayı keçdi”. Mənim bir qızım var. Allah canın sağ eləsin. Onu böyüdüüb ev-eşik sahibi eləsəm, bəsdə mənə. Doğrudu, ərim yoxdu, ancaq mən xoşbəxtliyimi o uşaqda görürəm. Qızımın tezliklə ailə qurub ər evinə köçəcəyi zaman tək-tənha qalacağımı fikirləşəndə az qalır, başım çatlasın. Onda qalmışdı ki, sən anası ölmüş, ay Əvəz.

Gülüş elə bil Əvəzin ürəyindəkiləri oxuyurdu. O, bir söz deməsə də, Gülüşə ürəyində təşəkkürünü bildirirdi. Arxası, köməyi, daha pulu olmadığından o da Gülüşün dediklərini özü üçün sərfəli yol sanırdı. Çox fikirləşdi. Axır ki hərəkətə gəlib axşam Gülüşün yatdığı otağın qapısını döydü...

Zavallı Əvəzin başını piyləyib öz çənginə keçirən Gülüşün macərəsinə tamaşa eləyən qonşular öz aralarında deyirdilər:

— Zavallı yağışdan çıxıb, yağmura düşdü. Gülüşün orbitində

fırlanan Əvəzin səsi tezliklə zillətdən eşidiləcək: xəstəxanadan, türmədən, yaxud meyidxanadan!

Neçə illər qazandıqlarını, qəpik-qəpik topladıqlarını bir göz qırpımında Turana “bağışlayan” Əvəz cəmi-cümlətani iki ay sonra barxanasını Gülüşə “hədiyyə” eləyib, əli ətəyindən uzun evdən çıxırdı ki: — Turanı niyə döymüsən? — deyə polislər onu yaxaladılar. Yumşaq yerini təpikləyə-təpikləyə apardılar...

2006

QORXAN GÖZƏ ÇÖP DÜŞƏR

Həyatının otuz ilini Moskvada məmnunluqla yaşayan Batil iki qızla bir oğlunu yerbəyer eləyəndən sonra başına hardansa yeni ideya köçmüşdü: doğulub ərsəyə çatdığı kənd-kəsəyinə getmək, qohum-əqrəbasının yanında olmaq, öləndə atası uyuduğu qəbiristanlıqda dəfn olunmaq... Doğrudu, əvvəllər o heç vaxt bu barədə düşünməmişdi. Qəribəydi, son vaxtlar doğulduğu torpağın ətri onu əməlli-başlı çəkirdi. Gəzib-dolandığı yerlər, oturub-durduğu adamlar üçün burnunun ucu göynəyirdi. Arvadına, oğluna, qızlarına bircə kəlmə söz deməsə də, hey öz-özünə düşünürdü. Vətən necə də əzizdi, torpaq nə qədər güclüdü... Çox götür-qoydan sonra Batil fikrini qətiləşdirdi. Odur ki, arvadı Fəxrəndə xanımına ürəyini açmalı oldu:

— Arvad, kənd məni çəkir. Daha bəsdə qərib ölkədə yaşadığımız. İstəyirəm, öləndə doğmalarımın yanında gözlərimi yumum. Səni qorxutmaq, vahiməyə salmaq istəmirəm. Dünyanı tutub duran olmayıb ki? Mərhum qayınatam, qayınanam uyuyurlar o torpaqda. Rəhmətliklərin üstümdə böyük haqları var. Vətənsiz, köksüz adam qəbirdə də rahatlanmaz, ruhu daim incik olar. Sürünər ilan kimi yad ölkənin yad şəhərinin küçələrində...

Ərini axıradək səbrlə dinləyən Fəxrəndə dedi:

— Xeyir ola, ancaq mənim atamdan söhbət açdın. Bəs səninkilər? Kişi, üç uşağımız burda yaşayırlar. Uşaqları, nəvələri burada qoyub kəndə gedəmmərik. Getsək də, dözəmmərik. Canımız uşaqların yanında qalacaq. Bunu fikirləşmişəm?

— Uşaqlar da gəlib baş çəkərlər bizə. Nə bizi yaddan çıxararlar, nə də nəslə-kökü...

Düşüncələr beləcə çəkib aparırdı Batili. İntizar içərisində yaşayırdı. O, heç cürə özünün xoşbəxtliyini görmürdü bu şəhərdə. Son vaxtlar ölkədə millətçi, başıqırıq dəstələr yaranmışdı. Onlar da açıq-açıqına deyirdilər ki, Rusiya ruslarındı. Jirinovski kimi ideoloqları var. Doğrudur, bu naqis ideya Rusiyanın dövlət rəhbərləri tərəfindən hərdən bir pislənirdi, ancaq onlara qarşı əks tədbir görülmürdü. Dəstələr getdikcə çoxalır, genişlənir, vahid mərkəzdə cəmləşir, özlərinin mürtəce niyyətli təşkilatlarını yaradırdılar. Hər gün bu ölkədə gəlmələr qətlə yetirilirdilər. Çörəkpuşu qazanan adamların nəşləri doğma vətənlərinə göndərilirdi. Qanun keşikçiləri — xala-xatirin qalması — deyə belə qətlərdən sonra aldadıcı, baş yastığa qoyucu bəyanatlar verirdilər: “Axtarış davam eləyir, cinayətə tapılıb cəzalandırılacaq”. Bununla da iş bitir, nə axtarış aparılır, nə cinayətə həbs olunur, nə də cəzalar tətbiq edilirdi. Yaxın gələcəkdə dəhşətli faciələrdən xəbər verən bu təxribatlar get-gedə çoxalır, dövlət strukturunda yüksək vəzifə tutanlar da bu xarakterli cinayətlərə rəvac verirdilər. Millətçilər qızıqdırılır, onların cinayət əməlləri alqışlanır, daha geniş, daha sərt, rəzil cinayətlərə yollar açılırdı. Başqa millətlərin əmlakları talanır, mağazalar, istehsal obyektləri, məşinləri günün-günorta çağında polislərin gözü qarşısında əllərindən alınır, özləri də evində, küçədə, iş yerində, bazarlarda güllələnirdilər.

Kiçik xalqların nümayəndələri vahimə içərisində yaşamağa məcbur edilmişdilər. Əxlaq, mənəviyyət qanunları, insan hüquqları addımbaşı pozulurdu. Bunlara qarşı mübarizə ancaq söz səviyyəsində aparılırdı. Qırıqlara gözün üstə qaşın var deyən tapılmadığından, ya olmadığından onlar da cızığından çıxır, dünən iki cinayət törədən bu gün beşini eləməkdən çəkinmirdi.

Hadisələr getdikcə tündləşir, ictimai yerlərdə, küçələrdə, parklarda adamların toyuq kimi başı kəsilib yerə sərilirdi...

Polislər hadisə yerinə axışmaq, cinayətə qarşı mübarizə təd-

birləri görmək əvəzinə, qaçıb aradan çıxırdılar. Yol keçən sadə adamlar da heç bir şey olmamış kimi zərər çəkənlərin, yaxud cəzədlərin yanından saymazayana ötüb gedirdilər. Handan-hana təcili yardım maşını gəlib yaralıları (yaxud meyidləri) aparırdılar. Bunlar azmış kimi sapı özümüzdən olan baltalar da cinayətlərdə qırxıqları nəinki günahlandırmır, əksinə, cinayəti özümüzlükülərin törətdiklərini dilə gətirirdilər...

Bütün bunları dərk eləyən Batil yenidən arvadıyla söhbətə oturdu:

— Əzizim! Bilirsənmi ki, Rusiyada gəlmələrə qarşı açıq mübarizə başlanıb. Qırxıqlar Rusiyanın hüquq mühafizəçiləri ilə əlaqədədi. Günahsız adamları vurur, sonra kimliyini öyrənməyə çalışırlar. Ürəyimə damıb, gəl uşaqlarla danışaq, hamımız köçəyin elimizə-obamıza...

— Vətəndə başını soxmağa daxman varmı? Torpaq sahəsi almısanmı?.. Atalar deyib: “Yetimə gəl-gəl deyən çox olar, çörək verən az”. Yığışib gedərik, iş, yer tapammarıq, rüsvay olarıq. Biabır günə düşərik. Azdan-çoxdan olanımızı da yeyərik. Özümüzü saların quyunun dibinə.

— Fəxrəndə, məni qorxudan tamam başqa şeydi. Bizim də nəşimizi vətənə göndərməli olurlar.

— Qorxma, Batil. Atalar onu da deyib: “Qorxan gözə çöp düşər”, “Nədən qorxarsan, onunla da qarşılaşarsan”. “Ürəyinə daman başına gələr”. Sən eşitmirsən vətəndə nələr baş verdiyini?

— Yox!

— Qalxır.

— Nə?

— Hər şey?

— Başa düşmədim...

— Enerji resursları: qaz, işıq, su... Hansını deyim? Onlara uyğun da hər şey.

— Qalxın da.

— Yox, kişi!

Arvadının sözünə söz çatdırammayan Batil əsəbiləşib dedi:

— Mən ölmək istəyirəm.

— Özün bilərsən. O, hər kəsin öz işidi.

— Mən vətəndə, doğma qəbiristanlığımızda dəfn olunmaq istəyirəm.

— Yol açıqdı.

Arvadından gözləmədiyi sözləri eşidən Batil əsəblərini bir qədər sakitləşdirmək üçün evdən çıxdı. Pilləkənlərlə aşağı düşmüşdü ki, çıxacaqda iki qırxıq gördü. İstədi geri qayıtsın. Çevrilən kimi qırxıqlar ona arxadan atəş açdılar. Kişi qışqırıb üzü üstə pilləkənə yığıldı. Tapançanın, Batilin səsinə qonşular çıxdılar. Təəssüf hissiylə ərinin ölümünü Fəxrəndəyə çatdırdılar...

BEHİŞTİN TƏZƏ RƏİSİ

Can ağrısından təngə gələn Qürbətdə qəribə hal yaranmışdı. Elə bil o, deyib-gülən, hərəyə bir şəbədə qoşan, artırmalarla danışan qurmaçı Qürbət deyildi. Nəinki düşünmək, danışmaq, əvvəlki tək zarafat eləmək, heç soruşulan sözə cavab verməkdə istəmirdi. Kişi sanki çay daşına, beton dirəyə, qurumuş ağaca dönmüşdü. Üzünə qonan milçəyi uçurmaq belə istəmirdi. Qürbəti “canlı meyidə” də bənzədirdilər. Oğlunun bu vəziyyəti Sadəddini narahat eləməyə başladı. O, istədi evə hamıdan xəlvət bir psixiatr dəvət eləsin. Oğlunu əməllicə-başlıca müayinədən keçirtdirsin. İmkan olsa, evdə, olmasa lap xəstəxanada müalicə elətdirsin. Ərinin nə fikirləşdiyini anlayan arvadı Ağgül kişini inadından döndərməyə çalışdı:

— Kişi, “qarğa məndə qoz var” eləmə. Nər kimi oğlandı. Adını korlama. Kənd-kəsək bir balaca duyuyq düşsə, gədəyə yüz cür şəbədə qoşacaqlar. Deyəcəklər: dəlidi, başıxarabdı, havalanıb... Nələr, nələr. Bu bizə lazımdımı? Gəl mənə eşit, oturduğumuz yerdə gədəni də, özümüzü də işə salmayaq...

Sadəddin altdan-altdan arvadı süzdü:

— Həkim çağırmaq, xəstəni müayinə elətdirmək nə vaxtdan qəbahət olub? Yox, arvad canın üçün iş-ışdən keçər, gədə ipə-sapa sığmaz. Aləmi götürər başına, onda da gəl ölünü qoy dirini ağla. Qorxuram, ağlasan da bir şey çıxmaya.

— Kişi, mənə dəli eləmə. Onun taylarının neçə arvadı var, heç bu haqda düşünmüsən?

— Başa düşürəm, necə yəni onun taylarının neçə arvadı var? Kişinin arvadı bir olar da.

Ağgül güldü:

— Ayə, neçə ildi bir yastığa baş qoyuruq. Hələ səni əhliləşdirəmməmişəm.

— Sağ ol, arvad.

— Düz deyirəm də. Gədəyə arvad lazımdı. Özü də təcili. Onun dilini biz açammarıq... Arvad lazımdı ona, kişi.

Sadəddin xeyli fikirləşdi:

— Sənə inanmayan kafirdi, arvad. Gəl gedənin özüylə məsləhətləşək. Görək özü arvad istəyirmi?

— Adə, özü araya qoymusan, ya məni? Bəyəm, arvad istəməyən kişi olar?

— Olmaz. Mən də bilirəm. Gədənin ağzını arasaq, bəyəm qiyamət qopar? Tutaq ki, getdik birinin küçüyün gətirdik, gedə bəyənmədi. Canımızı hara qoyarıq?

— İndiyə kimi hara qoyurdun, kişi?

Arvadının ikibaşlı sözünü anlayan Sadəddin başını yellədi:

— Tümmətünün qızı. Mən nə hayda, sən nə hayda.

— Kişi ağıllı ol, gedənin dərdi arvaddı. Onu arvad düzəltməsə, çətin. Yadındadı, cavanlığında elədiklərin? Həmin şeydi də.

— Yaxşı, onda özüylə danış.

Qürbət evin bir güncündə oturub duyuya getmişdi. Ağgül yaxınlaşıb üsulluca oğlunun çiyinə vurdu:

— Danışdıq. Razılaşdıq. Saqqalın ağarsın, bu günlərdə sənə bir arvad alacam, gəl görəsən. İyindən evdə oturmayacaqsan.

Qürbətin gözləri yol çəkirdi. Ağgül gülümsünərək dedi:

— Ədə, işin düzəlib. Sənə arvad alırıq. Sevinmirsən? İstəmirsən? Bıyy... Sənin tayların...

Gedənin baxışları, doğrudan da, arvadı açmadı. O, oğlunu tutub silkələdi:

— Ədə, arvad deyirəm, ey.... İstəmirsən?

Qürbət axır ki dilə gəlirdi:

— İstəyirəm. İki metr boyu, altmış santimetr eni olsa, yaxşıdı

da.

- Arvadı ölçüylə alarlar?
- Bir az yerə basdırarıq.
- Arvadı? Bəyəm...

Ağgül elə gəldi ki, oğlu ona zarafat eləyir. Arvad başını yel-lədi. İstədi kənddə yetişmiş qızların bircə-bircə adlarını çəksin, xasiyyətlərini oğluna desin... Elə bu vaxt Qürbət mızıldandı.

- Üstündə mənim şəklimi də həkk elətdirək.
- Nəyin?
- Baş daşının.

Ağgülün bədəni cimildəşdi. Handan-hana özünə gəlib dedi:

- Məni dolayırsan?
- Yox! Onu vaxtında eləmək lazımdı. Sonra gec olar.
- Ədə, başın xarab olub?

Bu söhbətdən sonra Ağgül ərinin yanına qaçdı. Oğluyla ara-sındakı söhbəti ərinə danışdı. Sonra bildirdi.

- Gədəyə baxıcı...
- Nə baxıcı, az? Bəs bayaqdan deyirdin arvad istəyir.

Ağgül yaylığını başına atıb, tabişkələrini ayağının ucuna ke-çirib evdən çıxdı. Əvvəl baxıcı Tamamnisənin, sonra da Gülbikənin yanına getdi. Oğlunun vəziyyətini şişirtməsiylə onlara da-nışdı. Kitab açdı, falçıların hər ikisinin dediklərində oxşar və fərqli cəhətlər axtardı.

Falçıların hər ikisi bildirdi:

— Ona toxunublar, onda qorxu, göz var; onu bağlatdırıblar; cinlərlə oturub durur; başını xarab eləyiblər; qaranlıqları var; on bir ziyarətə getməli; üstündə nəzir-misaf var; çıldığa aparın; gecə pir üstündə yatızdırın; gözdən kənara qoymayın, xəta törə-də bilər.

Tamamnisədən fərqli olaraq Gülbikə dedi:

— Əsəbləri pozulub; ona güclü soyuq olub; adamlara inamı itib; ölmək istəyir; özüylə səni də apara bilər...

Sonuncu cümlə Ağgülü tutdu. Nəfəsi daraldı. Onun çaşqınlı-ğını görən Gülbikə ayıq adamıydı. O, dərhal bildirdi. Onu bağ-latdırıb duanı köhnə qəbiristanlıqda basdırıblar. İstəyirsən bu bə-ladan qurtarasan, üç yüz ABŞ dolları ver gedim, duanı tapıb zə-rərsizləşdirim...

Ağgül Gülbikənin təklifiylə dərhal razılaşdı. Falçının düşəri-ni verib köhnə qəbiristanlığa üz tutdular. Bir də axşama yaxın qa-yıtdılar.

Bayaqdan bəri sanki kəlbətinlə söz qopardıqları Qürbət indi yerə-göyə sığmırdı. Ağla gəlməyən şeylərdən danışırdı. Əvvəl adamlarda belə fikir yarandı ki, o hər şeyi düz danışır. Yalan da-nışmasına nə ehtiyac var? Adamlar tez bir zamanda görəndə ki, Qürbət ağla gəlməyən, inanılması mümkün olmayan şeylərdən də danışırdı, onda adamlar da, Ağgül də, Sadəddin də Qürbətə xəstəliyinin ciddiliyini anladılar. Qürbət kiminləsə danışırdı, evdə mebellərin yerini gündə iki-üç dəfə dəyişirdi. O dedi:

— Qardaşlar, bacılar! Cənnətin qapıları bir həftəlik açılıb. Cənnətə texniki işçilər, şou-müğənnilər, rəqqasələr dəvət olu-nurlar. Kim istəyirsə, yığışın həftənin axırına qədər gedəyin. Qorxmağa, həyəcanlanmağa, təşvişə, vahiməyə ehtiyac yoxdu. Mən zəmanət verirəm. Sizə çatdırım ki, Molla Cəfəri, Seyid Məmmədhüseyni, Kərbəlayi Əlihəsəni, Hacı Mirzəxanı dəy-yus, oğraş hərəkətlərinə görə cənnətdən qovdular. Onların əvə-zinə cəhənnəmdən Mirzə Möhsünü, aşiq Kərimi, Səliməğanı cəhənnəmdən çıxarıb cənnətə apardılar.

Qürbət üzünü anası Ağgülə, atası Sadəddinə tutaraq:

— Əziz valideynlərim! Məni təbrik eləyə bilərsiniz. Xudanım əliylə mən Behiştə təzə rəis təyin olundum. Hazırlaşın, sizi də özümlə aparacam. Sizin üçün hər cür şərait yaradacam. Arxayın ola bilərsiniz...

Qürbət anasına tərəf bir iki addım atmışdı ki, Ağgülün qışqır-tısı aləmi bürüdü. Arvadının səsinə Sadəddin də diksindi. Əlacı

kəsilən kişi əsəbindən bir yerdə otura bilmirdi. O, arvadının haray-qışqırığının kəsmədiyini görüb dedi:

— A tūmmətünün qızı, bəs deyirdin gedə arvad istəyir. Həkim də qoymadın gətirim. İndi hara qaçırsan?

Ağgöl:

— Kişi, bu, olacaqdı. Gedənin işi həkimlik deyil. Ona kitab açdırmaq lazımdı.

Qürbət qəflətən qışqırdı:

— Mən anam Ağgölü də özümlə aparacam. O, bu dünyada çox əziyyət çəkib. Atamın əlindən bezib.

Sadəddin:

— Apar, bala, apar. Ananın yeri elə oradı. Neyləsə orda eləyəcək...

2007

DUBLYOR

Mahalda qırx ildən artıq böyük və kiçik toylara dəvət iddiasına düşdü. O düşündü: Mollada hansı keyfiyyətlər olmalıdı? Aşıqlıqda qazandıqlarımdan mollalıqda istifadə eləyə bilərəmmi? Bu sualların köməyi ilə aşıq Məməti keyfiyyətlərini xatırladı. “Yaxşı” və “pis” başlıqları altında çin-çin yığdı. Tutuşdurdu və anladı ki, aşıq kimi canında olanları molla kimi də xərcləyə bilər. Məməti molla olmaq arzusunu içində saxlayamayıb axşam yatağa girəndə arvadı Şirinbəyimə danışdı. Əslində başqa yolu da yoxıydı. Arvadı gün axşamacan dil-boğaza qoymayıb donquldanaçaqdı. Nə qədər yaxşı iş görsəydi, bacarıq nümayiş elətdirsəydi, arvad bəyənəməyəcəkdi. Məməti onu da yaxşı bilirdi ki, arvadı Şirinbəyim bir şeyin üstünə tūpürməsin, tūpürdü ha, qurtardı. Gec-tez iki qəpiklik eləyəcəkdı. Aşıq Məməti məsələni açan kimi Şirinbəyim soruşdu:

— Xeyir ola, kişi, gül kimi sənətini niyə atırsan ki? Bir var sənə aşıq desinlər, bir də var: ha-ha-ha, molla. Aşıq el sənətkarıdır. Bütün el də məni aşıq arvadı kimi tanıyır. Nə qədər ömrümüz qalıb ki, sən mollalıqda özünü, molla arvadı kimi məni tanıdasan?.. Yox, kişi, mollalığı o yana elə. Düzdü, yemək-içmək hər ikisində var. Aşıq gülür, danışır, sevinir, çalır, oynayır. Üzüvə deməsəm də, bircə dəfə nərə çəkib meydanda dövrə vurub pul yığanda, ya bəy tərifləyəndə ürəyim dağa dönür. Eh... Mollalıq? Meyidlə oturub durmaq, ağlayıb sıtqamaq... Canına and olsun, gecə də yuxunda meyid görəcəksən...

Şirinbəyim gözlənilmədən altdan-altdan kişiyə baxıb qımış-

dı. Məməti dərhal soruşdu:

— Yenə ağına nə gəldi, arvad, sən atanın goru düzünü de.

— And verirsen, deyim də. Kişi, inanmıram sən kimi şor-göz ağ duvaqlı gəlini qoyub, gedib meydə baxsın. Otur yerində, özünü biabır eləmə. Camaatın da gözü aşıq kimi öyrəşib sənə...

— Arvad, sarı simə toxunursan. Mən aşıqlıqdan birdəfəlik əl çəkmirəm ki. Toyları da, yasları da yola verəcəm. Allaha şükür buz baltası kimi canım. Hər cür qabiliyyətim: yaxşı səs, güclü boğaz, əlahiddə ahəng, gop-kələk, adamları aldatma, abırsızlıq, həyasızlıq, üzə hırıldama məndə. Hələ harasıdı? Bildiyim qoşmaların, gəraylıların, tənislərin üzərində əməliyyat aparacam.

—Necə yəni?

— Bəzi sözlərin dəyişəcəm. Müqəddəslərin, övliyaların adlarını orda uyğun gələn sözlərlə əvəzləyəcəm. Başqa sözlə, onları təziyələrə uyğunlaşdıracam. Qulaqlara tez yatan bəzi ərəb, fars sözlərini öyrənəcəm. Onların da böyrünə anlaşılmayan sözlər qatacam. Nəsihətlərdən də beş-üçünü əzbərləyəcəm. Bunların da hamısını əldə eləmişəm. Elə bildiklərimi desəm... Geninə-boluna bəsimizdi.

— Kimsə fırılacağı qansa, onda necə?

— Arvad, toya baxma, yasda adama çox girişirlər. Öyrəmişəm, bizim mahalda dindən başı çıxan da yoxdu.

— Əşi, vallah camaatı bizə güldürəcəksən. Birdən səni fitə basdılar?

— Etiraf eləyim ki, əvvəl-əvvəl güləcəklər. Orda-burda bərəmdə allı-güllü danışacaqlar. Gülməyə, danışmağa görə ağır yumammaram ki? Onsuz da toyda-mağarda mənə o qədər atmacalarla, ikibaşlı sözlərlə sataşanlar olur ki... Kişinin başı qalda gərək. İşə başlaya bilsəm, qalanı gedəcək. Ən başlıca şey yasda, təziyədə özümə yer eləməkdi... Qaldı sənə “fitə basarlar” sözünə... Ona yasda, təziyədə heç kim cəsarət eləməz. Bunların hamısını fikirləşmişəm, arvad. Mən bu işə yaxşı hazırlaşmalı-

yam. Bunun üçün bəzi şeylər lazımdı.

— Nə, kişi?

— Boylama bir güzgü, maqnitofon, stol, stul hələlik kifayət-di.

— Bunlar nəyinə gərəkdi, kişi?

— Güzgü qarşısında dayanıb hərəkətlərimə baxmaq üçün. Ağzımı-burnumu əyişdirəndə gülməli alınmır ki? Maqnitofona səsini yazım. Görüm sözləri necə tələffüz eləyirəm. Avazım necədi? Stolu çəkəcəm evin o biri başına, stulu da qoyacam onun üstünə. Özüm də çıxıb oturacam stulda. Başlayacam moizə eləməyə. Hələlik evdə bunlar kifayət-di. Mahaldakı hüüzür yerlərini də gərək keçirməyəm. Hamısına gedəm. Yeri gələndə az-az mən də uyduram. Başqa cürə arzuma yetişəmmərəm.

— Nəsə, heç xoşuma gəlmir, kişi. Girdirmə şeyə oxşuyur bu, kişi.

— Arvad, nəyə deyirsən and içim, yaşadığımız həyatda hər şey girdirmədi. Barmağını qatla görüm, bircə dənə girdirmə, fırıldaq olmayan şey tapa bilərsənmi? Həyat yaşamağı bacaranlarındı, arvad.

Aşıq Məmətinin niyyətindən dönməyəcəyini fikirləşən Şirinbəyim astadan dedi:

— Bax da... Elə elə, abır-həyamız getməsin... Allah arzuva çatdırsın.

Aşıq Məməti hiyləgər və hazırlıqlı adamıydı. Tez bir zamanda, böyük çalışqanlıq və səy nəticəsində mollalığın “nəzəriyyəsi”nə yiyələndi. Öyrəndiklərini yas və təziyələrdə altdan-altdan təcrübədə tətbiq eləməyə başladı.

Arvadı qonşuya göndərib məşqlərə girişdi. Nə girişdi? Kiril əlifbasıyla Yasin oxudu. Tapşırmasın verdi. Duaları təkrarladı. Müqəddəslərdən qəsidələr dedi. Məməti qızısqı danışır, əməliyyata məruz qoyduğu qoşmaları, gəraylıları, tənisləri və mərsiyələri gah zildən, gah da bəmdən oxudu.

Onun məlahətli səsi, əvəzolunmaz xoş avazı əvvəl evi, həyəti, sonra da qonşuları başına götürdü. Bunu görən qonşular əvvəl: — Aşıq Məməti dəli olub, — deyə həyəcan, təşviş təbili çalmağa başladılar. Əli dinc durmayan, hansı gicbəsərsə, polis şöbəsinə və dəlixanaya telefon açıb aşığın dəli olması barədə çağırış da vermişdi. Böyük çək-çevirdən, yalvar-yaxardan, and-misafdan sonra o, gələnlərin əlindən yaxasını qurtara bilmişdi. Məsələnin mahiyyətindən xəbərdar olan qonşular tez bir zamanda aşığın səsinə alışdılar. Beləcə aşıq Məmətinin sədası mahala yayılmağa başladı. Az-çox mollalıq elminə yiyələnən aşıq Məməti axır ki dini mərasimlərə, yaslara ayaq açdı. Əvvəllər gedib sakitcə molladan bir neçə pillə aşağıda əyləşər, deyilənlərə qulaq asar, hərdən bir təziyə, yas yiyəsinin, mollağın razılığı ilə məclisə yüngülcə nüfuz eləyər, bəzi fikirlərini məclis əhlinə çatdırardı.

Ayıqlar aşığın məkrli niyyətini yavaş-yavaş başa düşdülər. Hansı dili qurumuşsa: — Aşıq, sənin kağızın yoxdu — cümləsinə dilinə gətirdi. Bunu eşidən mollalar da tez-tez razılıq kağızının olmadığını aşığın başına qaxır, onu dini mərasimlərdən, hüçür yerlərindən kənarlaşdırmağa çalışırdılar. Bu aşığa çox pis təsir eləyirdi. O, əsəbi halda üzünü mollaya tutub: — Donuz gülləsi vursaydız, o, mənə belə təsir eləməzdi, — dedi və məclisdən durub getdi. Aşıq həmin günün səhəri maşına əyləşib bölgə axundunun yanına təşrif buyurdu. Salam verib axundun cibinə xeyli xərcək basdı. Razılıq kağızını — Molla titulu alıb geri qayıtdı. Növbəti yas mərasiminə hazırlaşdı. Yas düşən mahala elə bil nəşə olmuşdu. Əzraildən əsər-ələmət yox idi. Heç kimə bir söz deməsə də, aşıq Məməti özlüyündə gah Allaha narazılığını bildirir, gah da cənab Əzrailin ünvanına donquldanırdı... Axır ki, kəndə yas düşdü. Məmətinin öz qardaşı dünyasını dəyişdi. Ona girəvə düşdü:

— Əzizlərim, molla da, aşıq da el sənətkarıdır.

Molla Möhsün dərhal onun sözünü kəsdi:

— Molladan sənətkar olmaz. Molla Allahın buyurduqlarını, müqəddəslərin dini kitablarda yazılan kəlamlarını avam camaata çatdırandı. Özü də mollağın onları şərh eləmək üçün axunddan razılıq kağızı olmalıdı. Olmayıb mollalığa girişənlər Allah-təalanın yanında şulüzunmədilər. Böyük qələt eləmiş olurlar. Onlar başqalarından daha tez cəhənnəmə vasil olurlar. Axirət günü də onlara yaxın durmurlar. Molla öz sözünü deyib qurtarmışdı ki, aşıq Məməti astadan dedi:

— Hər ikisi öz xalqına, el-obasına xidmət eləyir. Onların çox olmasının kimə ziyanı var? Heç kimə. Molla da, aşıq da kənddən çıxıb bilər. Belə halda el-obada boşluq yaranır. Kimsə rəhmətə getməli olur. Onda ölü sahibi cənab Əzrailə yalvarmalıdı ki, mənim əzizimin canını hələ alma, imkan ver molla gəlsin. Kənddə-kəsəkdə, a kişilər, “dublyor” mollağın olması kimə ziyandı. Fövqələdə vəziyyətdə, əlimyandıda “dublyor” molla haraya çatsa yaxşıdı, ya çatmasa?

Hamı bir ağızdan dedi:

— “Dublyor” lazımdı. Özü də mütləq.

Məməti axunddan aldığı razılıq kağızını cibindən çıxarıb mollaya uzatdı:

— Al, oxu, bu da hörmətli axundun xeyir-duası.

Molla Möhsün kağızı aldı, əlləri, çənəsi əsə-əşə oxudu, sonra da əzizləri ölmüş kimi geri qayıtdı. Kitab-dəftərini götürüb məclisi tərk elədi...

Qardaşının yas mərasiminə özünü pərçimləyən aşıq Məməti tez bir zamanda mahalda molla-aşıq kimi şöhrət qazandı. Kasıblar öləndə toya, varlılar dünyasını dəyişəndə yasa gedərdi. Tez-tez də yas mərasimlərində dava-dalaş salardı. Xoşu gəlməyəni məclisdən qovardı, molla həmkarlarına ağla gəlməyəni şəbədələr qoşardı, onları gözdən salmağa çalışardı. Bir sözlə, mahalda molla-aşıq Məmətinin intibahı başlanmışdı. Qəribəydi, onun

hərəkətləri bəzi-bəzi adamların da xoşuna gəlmirdi. Məməti də elələri haqqında: — Məni gözləri götürməməkdən belə edirlər, — deyə düşünərdi.

Mollalar Məmətiyə deyirdilər: “Get aşıqlığını elə”. Aşıqlar da bildirirdilər: “Get, mollalığını elə”. Aşıq Məməti abırsız, həyasız və pulgir adamıydı. Üzündə su qalmamışdı. Bunu özü də bilirdi. Hətta fəxr eləyirdi. Utanmaz-utanmaz harda gəldi deyirdi:

— Aşıqla mollanın üzündə nə abır-həya?

Aşıqların və mollaların narazılığı Məmətinin oğlu Nuruya da gəlib çatdı. O, atasından soruşdu:

— Ata, aşıqlığı niyə atdın?

— Bu boyda mahalda ayda iki-üç toy olur. Onun da bəzisinə məni çağırırlar. Qalan toylara da atdım-düşdümləri, dingilimpiçləri gətirirdilər. Ancaq ölü hər gün olur, oğlum. Ölü yerinə də mollanı dəvət eləyirlər. Gedir, azdan-çoxdan düşərini alır. Gül kimi səsim, bülbül kimi avazım, zəngin baqajım, axunddan razılıq kağızım... Bəyəm mən mollalardan əskiyəm?

Qabaqdan məhərrəmlik gəlir, məsciddə gedib elə mərsiyələr oxuyacam, elə söhbətlər aparacam adamlar zar-zar ağlayacaqlar... Cavanlıqda aşıqlıq, qocalıqda mollalıq yaxşıdı, oğlum.

— Ata, axı sən fars, ərəb dillərini bilmirsən.

— Oğlum, kim bilir ki? Arxayın ol, hamı mənim günümdədi. O günü Seyid Əzimin, Sabirin satıralarının, Dədə Ələsgərin təcnislərinin, qoşmalarının başına bir oyun açmışam ki, gəl görəsən. Mollalıqda, oğlum, gərək quramağı bacarasan.

— Ata, Allahdan qorxmursan, elə günah işlədirsən?

— Nə günah, a bala?

— Adamları aldatmaq.

— Oğlum, bayaq dedim, axı mollanın yanına adamlar özləri gəlirlər. Molla getmir. Gələndə də barmaq boyda bir kağız cızma-qara eləyib verirən, gedirlər. O cızma-qaranın təskinliyi

özü savabdı, oğlum. Bir də ki bu dünyada hamı günah işlədir. O günahların hamısı mizan-tərəziyə qoyulsa, cənnətə düşən olmayacaq. Cənnətə göndərməyə adam tapılmayacaqsa, onu boş-boşuna saxlamağa ehtiyac varmı? Mənə mollalıq eləməyə razılığı axund özü verib. Onun da günahını o özü boynuna çəkib. Tək gedib cənnətdə bayquş kimi qalınca, axundla cəhənnəmə getmək yaxşıdı...

Nuru atasının gözlərinin içinə mat-mat baxdı, əlacsız qalıb dedi:

— Ata, onda ya aşıqlıq elə, ya da mollalıq.

Məməti xeyli fikirləşdi və dedi:

— Mollalıq.

— Etiraz eləmirəm, bir də səni saz götürüb toylara gedən görməyim. Sənin barəndə danışılmayan söz yoxdu. Mən utanıram.

Ata oğul razılaşdılar. Aradan on gün keçər-keçməz Məməti sazını götürüb qonşu kəndə kiçik toya getdi. Çaldı, oxudu, oynadı.

Axşam evə gələndə həyət darvazasının qarşısında oğlu ilə üzləşdi. Bərk əsəbiydi oğlu. Ata onunla bir də söhbətə oturmaq üçün bəhanə axtardı:

— Oğlum, uşağın rəhmətlik babasıyla dost idik. O, vəsiyyətlə eləmişdi ki, nəvəsinin sünnət toyunu mən eləyim. Rəhmətliyin vəsiyyətinin əleyhinə gedəmməzdim. Dostumun ruhunu incitmiş olardım... Onu Allah da mənə bağışlamazdı.

— Ata, uşağın babası indi də yaşayır axı.

Yalanının üstü açıldığını görən molla-aşıq Məməti hırıldayaraq: — “Molla-aşıqdan bundan artıq nə gözləmək olar, bala”, — deyib yenə güldü...

ÜÇ DOST

Əzabdan, dərd-sərdən içi doğranan, dəli-divanə kimi bir yerdə qərar tutmayan Kəhərin gözündən hər şey düşürdü, onun üçün hər şey dəyişirdi. Ağ qaraya, qara ağa çalırdı. Anbaan həyata, yaşamağa olan ümidi qırılırdı. Elə bil istəyi, arzusu ölürdü. Zidgirliklə tapıb yediklərinin, içdiklərinin dadı qəhətə çıxmışdı. Dünya malından gözünü yığan Kəhərin heç nəyə həvəsi yox idi. Öyüncəkli anlarının arxada qaldığını, güvənc yeri olmadığını düşünüb sıxılırdı. Kədərlənir, qüssələ-nirdi. Onun aləmində həyat çox şirindi. Yaşamaq nə qədər çətin olsa da, ölmək-itmək istəmirdi. Oturub-durub ağır, sarsıntılı hala düşməsinin səbəblərini axtarırdı. Ancaq nə fayda? Yüz fikir bir borcu ödəmir — deyirlər. Kəhər çox diqqətliydi, həssa-sıydı. Ağrı qaradan seçən idi. Ona bircə işarə bəs idi ki, uçurduğunu tuta bilsin, açılmayan sirləri açsın. Yox idi o işarələr. Kəhər düşünürdü ki, ya hissləri korşalıb, ya da ki dünya ona vəfasızlıq eləyir. Durduqca əsəbləşir, dərđini açammır, içini boşaldammırdı. Onda da hər şeyi ürəyinə vurur, qəm, qüssə, kədər içərisində boğulurdu. Az qalırdı çatlasın. Nə böyük dərdmiş tənhalıq?! Necə də fəlakətliymiş hər şeyin itməsi, ümidin qırılması, arzuların donması?..

Kəhər düşündü: Ömrün çoxunu yaşamışam. Can-başla insanlara xidmət eləmişəm. Heç nədə özümü qəbahətli sanmıram. Üzüm ağdı. Dilim uzundu. Bundan sonra yıxılıb ölsəm də, fərq eləməz... Zamanmı, dünyamı dəyişib, bilmirəm. Doğulub boya-başa çatdığım ərəzidə başımı dik tutub yaşamaq, mənə bəxş olunan ömrümü başa vurmaq niyə bu qədər müşkülə çevrildi?! Üzü-

dönüklük niyə belə həddini aşdı?! Sığındığım bu kənd-kəsək də ölü məskəninə çevrildi... Elə bil zavallı düşmənin nifrətindən, qəzəbindən doğan od-alov qarşdı, alışıb-yandırdı bu kənd-kəsəyi. Qurub-yaradan, toy-büsatlı, qonaqlı-qaralı, çal-çağırılı, ıraq-ban mənzərəli, ürək açan o aləmdən əsər-ələmət qalmadı. Yasa batan kənd-kəsəyin görüşünə gələnlər, halına acıyanlar əvvəlki heyranlıqla, ürəyiaçılıqla qarşılayanmırlar o kənd-kəsəyi. Onun da elə bil ürəyi niskillə, nigarançılıqla doludu. O da boşalmaq istəyir, ancaq bacarmır. Məni ərsəyə çatdıran bu kənd-kəsəyin keçmişi vardı. Yazbaşı yamyaşıl çəmənlərə, əlvən, ətirli çiçəklərə qər q olan, dörd yanı zirvəsi qarlı dağlarla əhatələnən bu kənd-kəsək qiyafəsini dəyişib. Solğun, incik, küskün görkəm alıb. Halını soruşanı, dərđinə ağlayanı olmadığını miskinliyini, kimsəsizliyini duyur, anlayır. Qəribədi, bir kimsəylə ağız-ağıza verib umu-küsü eləmir, bu ağır günəmdə, halsız çağında məni niyə qoyub getmisiz, a nakəslər — demir... Deməyə ehtiyac da duymur. Deməkdən deməməyi üstün tutur. Ümidi, təsəllisi qocalıb əldən düşən, ömrünün qürub çağlarını yaşayan, özü kimi tənha qalan, dizlərinin taqətini itirməkdə olan, əli hər şeydən üzülən dərd-sərli sakinləri, bir də üzük kimi onu əhatəsinə alan, təmkinlə başını dik tutan qalalı dağlardı. Özgə çarəsi yoxdu. Təskinliyi ondaydı ki, gedənləri nə vaxtsa, qayıdacaq...

Əli hər tərəfdən üzülən, insanlardan biganəlik, saymamazlıq görən Kəhər ətrafında baş verənləri heç cürə anlamır, çaşıb qalırdı. Hissiyatı sönürdü. Özünə tərəf axıb gəlməkdə olan bir faciəni anlayırdı: kəhər artıqdı, ona ehtiyac yoxdu, olmayacaqdı da. Nə qədər ağır dərd? Nə böyük kədər? Artıqlıq!... Lazımsızlıq!...

Kəhər özünün qaragünlü taleyini anlayırdı. Düşüncələrində qərarlısızlıq baş alıb hara gəldi uçub gedirdi. Nəhayət, handan-hana özünə gəldi. Bir zamanlar mərhum anasının yanında şıltaq-casına gəzdirdiyi dağ yamaclarını, yaşıl tarlaları, göz işlədikcə uza-

nıb gedən düzləri xatırladı. Otların, çiçəklərin ətrini qoxuya-qoxuya sərin bulaqların saf, göz yaş kimi dumduru suyunu imsiləyə-imsiləyə, təmiz havasını ciyərlərinə çəkə-çəkə seyr elədiyini yadına saldı. Başına gələnləri götür-qoy eləyə-eləyə qəhərlənən Kəhər gedib vəhşi atlara qoşuldu. Çətinliklə də olsa, onlara uyuşdu. Birlikdə gəzdilər, dolandılar. Kəhər özünə gözəgəlimli, çevik bir həmdəm də tapdı. Yaşadılar... Nəsil artırdılar. Kəhərin kürən balası oldu. Əzizlədi. Boya-başa çatdırdı. Onu təlim elədi. O da atasına, anasına çəkərək, həssas, güclü, cəsarətli bir at oldu. Kürənə heyranlıqla baxanlar deyərdilər: “Allah bədnəzərdən saxlasın”. O qaçmırdı, uçurdu; yerimirdi, səkirdi. Yeldən itiydi. Kişnərtisi dağlarda, dərələrdə əks-səda verərdi. Düzlərin, yamacların, dərələrin qoynunda ətirli çiçəklərdən, yamyaşıl otlardan yeyər, buz bulaqların dumduru təmiz suyundan içər, sıralanan dağların saf havasından alıb ömrünü sürərdi... Kürən zil qaranlıq gecələrin birində gözləri qızarmış canavar sürüsüylə qarşılaşdı. Çıxış yolunu qaçıb aradan çıxmaqda gördü. Qaçdı... Qaçdı... Arxasınca düşdülər canavarlar onun. Düşməyə boyun əyməmək üçün Kürən özünü atdı qayadan.

Bu, Kəhərə üzüntü gətirdi. Hara gedirdisə, nə iş görürdüsə, gözlərinin önündən çəkilmirdi Kürən. İnsanlardan giley-güzarlı qalan, əzab-əziyyət içərisində ömrünü yaşayan Kəhər indi də başını itirib qalmışdı. Yemirdi, içmirdi, Kürənin uğursuz həyatı onu sarsıdırdı... Düşünürdü: ömür getdi. Daha nəsil artırammaram. Artırmaq niyyətində olsam da, bikara şeydi, o mənə çatmayacaq. Dünya ilə beləcə xudahafizləşəcəm...

Bundan sonra nəinki özgülərə, heç özümə də lazım deyiləm. Mənə də bu qismətiymiş. Dərin düşüncələrə qapılan Kəhər canavar hənirtisi eşidibmiş kimi cəld yatdığı yerdən sıçrayıb kişnədi, dal ayaqları üstə şahə qalxdı. Gözlənilmədən və arxaya çevrilmədən hara isə götürüldü... Çox çəkmədi ki, doğma kənd-kəsəyindən çıxdı. Ucu-bucağı görünməyən, nəhayətsiz düzlərə

üz tutdu. Getdi... Getdi... Sonra da gözdən itdi. Nəhayət, şaxələnməmiş bir palıd gözünə dəydi. Qan-tərə batmış Kəhər minilliklərin şahidi qocaman palıdın kölgəsinə gəldi. Alabaşla Məstanı orda görçək gözlərinə inanmadı. Onlar yayın qızmar günündə səssiz-səmirsiz, qol-boyun olub mışıl-mışıl yatmışdılar. Məstanın başı Alabaşın qolu, Alabaşın üst qolu isə Məstanın üstündədi. Bu yatış ana-balanı xatırladırdı. Bu qəribə görüntü Kəhəri əvvəl-əvvəl çaşırdı. Elə bildi yuxu görür. Tez də özünə gəldi. — Bu nə yuxu, nə də xülyadı, — dedi. Bu həyatın möcüzəsiydi, sirri-sehriydi. Kəhər sevindi. Ürəyi atlandı. İstədi kişnəsin. Alabaşla Məstanı oyatsın. Onların dərdi-sərindən xəbər tutsun. Ömrü boyu yola getməyən Alabaşla Məstanın dostluğuna məəttəl qaldı. Əvvəl düşündü. Görünür evlənilər? Yoxsa, bu doğmalığa olammazdılar... Narahət eləməyim, qoy hələ yatsınlar. Oyananda onlarla danışaram. Dərdlərini öyrənərəm. Bəlkə onlar da elə mənim kimi...

Kəhərin ürəyi atlandı. Gözlərindən sevinc yaşları axıtmağa başladı. Öz-özünə dedi: həyat, sən nə qəribəsən?! Qardaş qardaşa, övlad valideynə düşmən kəsilirsə, onlardan nə etibar, sədaqət, dəyanət, vəfa ummalıyıq?! Bir bədəndən ayrılan doğmalar özlərini düşmən həddində görürsə, onlardan yaxşı nə gözləmək olar?! Özləri özlərini didirlərsə, qanlarını axıdırlarsa, içirlərsə, özlərini yırtıb dağıdırlarsa, biz nəyik ki? Daim onlara sədaqət göstərmişik, etibar rəmzi olmuşuq: məni yaxşıca miniblər; o ki lazımdı sürüblər; kürəyimdə yük daşıyıblar; arabaya qoşublar; belimi qabar eləyiblər; gücüm çatmayanda qamçılıyıblar... Sonra da tövləyə salıb, axurda bir çəngə ot qoyublar qabağıma: — Sənin də qazancın budu, get ye, — deyiblər. Mən də arsız-arsız deyilənə qane olmuşam...

Kəhər arxasını qocaman palıda çevirib ayaq üstə mürgü döyməyə başladı. Təri soyudu. Yorğunluğu çıxdı. Hardansa, qara yekə bir milçək peyda oldu. Başıyla, quyruğuyla nə qədər çalış-

dısa, milçəyi özündən uzaqlaşdırma bilmədi. Başını qaldırıb üzünü səmaya tutdu. Gözləri önündə lap uzaqlarda özünə məskən salan sıralanmış dağlar, yayda zirvəsində qar əzizləyib saxlayan şişman qayalar, nəhayətsiz, ünyetməz dərələrə sallanan sal qayalar canlandı. Sərv meşələr, yamyaşıl talalar, çəmənlər yadına düşdü. Ürəyi qəşş elədi. İçi içinə sığmadı. İstədi qanrılıb arxaya baxsın. Onu da qüruruna sığışdırmadı. Aydın, qara gözlərindən dumduru leysan kimi yaş axıdan zavallı bir anlığa təskinliyi, təsəllini Alabaşla Məstandan aldı. Kəhərin dünyadan yeganə istəyi vardı: etibar, dəyanət, vəfa, sədaqət... Heyf ki, onu da ömrü boyu xidmətində durduğu insanlardan alammadı. Qəmliydi, qüsbəliydi, kədərliydi Kəhər. Dünyanın dərdi-sərini içində gəzdirdirdi. O da hər an böyüyürdü, böyüdükcə də zavallıya dözülməz ələmlər gətirirdi. Onda da elə bil hissi, duyğusu ölürdü. Düşüncələri donurdu. Nəsil artırmaq barədə düşünmək vaxtı da keçmişdi...

Məstan Alabaşın qucağındaca qurdalandı. Sağ yanı ağrıdığından sol böyrü üstə çevrilmək istədi. Onun ehtiyatsız hərəkəti Alabaşı da yuxudan oyatdı. O, gözlərini açanda arxası palıda söykənmiş Kəhəri gördü. Alabaşla Kəhərin gözləri qarşılaşdı. Bir-birilərinin gözlərindən aydınlıq, səmimiyyət, mehribanlıq yağdı. Alabaş ədəb-ərkanla ayağa qalxdı. Məstan bunu görcək yazıq-yazıq miyoldadı. Sanki Alabaşa: — Dəymə, toxunma, qonaqdı — deyirdi. Zavallılar yavaş-yavaş xosunlaşdılar, iyələndilər, dostlaşdılar. Palıdın kölgəsində boş, mənasız yerə keçən ömürlərini xatırladılar. Qalan tənha ömürlərini birlikdə keçirməyi qərara aldılar. Hər üçü ərsəyə çatdıqları yurd-yuvalarından, xidmətlərində durduqları insanların biganəliyindən, saymazlığından ayrıldıqlarını bildirdilər. İnsanların sədaqətsizliyindən gileyləndilər... Həmin vaxtdan üç dost birlikdə ömür sürməli oldular. Onlar bəzən başqa-başqa şeylər barədə düşüncələr də, axırda eyni qərara gəldilər. İstədikləri sədaqəti, səmimiyyəti,

diqqəti elə özlərində tapdılar. Narazılıq, inciklik, qəm, kədər hamısı ürəklərində əridi. Xoşbəxt həyatlarını yaşadılar. Gün axşamacan Kəhər otlayır, Alabaşla Məstansa ov eləyirlər.

Bir gün Alabaşın dərdi açıldı: — Soyuqda, yağışda, qarda, şaxtada insanların qapılarını qorudum, dediklərinə can-başla əməl elədim. Gecə-gündüz hürdüm. Abırsız-abırsız qarıya gələnə: — Buranın hakimi-mütləqi mənəm, — dedim. Əvəzində mənə qarın dolusu yemək də vermədilər. Üstəlik başımı zəncirləyib mıxa bağladılar. — Yerində öl, — dedilər. Məstan dilə gəldi: — Mən də ömrümü vəfasızlara sərf elədim. Evdə qurdquş, siçan, siçovul qoymadım. Süfrələrinə yaxınlaşanda vurub qovdular mənə. Hələ üstümə çımxırdılar da. Kəhər susdu. Dostlarına təskinlik verdi. Bizə bu həyat ondan yaxşıdı, — dedi. Qara günə qalan biz bədbəxtlər neyləməliydik? Gecə-gündüz çəkdiyimizin əvəzi budumu? Kimdi sədaqətsiz? Ömrümüz boyu xidmətində durduğumuz insanlar, yoxsa biz? Böyük nüfuz sahibi Alabaş, ömrü boyu ədalət axtaran, dünyanın dər-dərini çiyinlərində daşıyan əzabkeş Məstan, yoxsa şərəfli ömür yaşamış Kəhər? Günorta da, axşam da palıdın altında toplaşırdılar. Dostlarına əl tutammayan Kəhərin kefi tez-tez pozulurdu. O, aləmi dolandı, dağı arana, aranı dağa qatdı. Əlindən heç nə gəlmədi. Kor-peşman, utana-utana dostlarının yanına qayıtdı. Məstan sevincək halda dedi:

— Budu ha, dostlarımızdan biri də gəlir. Ancaq mən bunu heç vaxt görməmişəm. Gözləri də qızarıb. Görünür, insanlar ona daha çox əzab verib.

Məstanın ağzından bu sözlər çıxmışdı ki, Alabaş diksinib dik atıldı. Kəhər kişnəyib təpiklərini yerə döyməyə başladı. Alabaşla Kəhərin həyəcanından Məstan səhvini başa düşdü. O da özünü şişirdib tüklərini dimdik qaldıraraq döyüş vəziyyəti aldı. Alabaş Məstana dedi:

— Sən ağaca dırmaş, görək bunun əlindən necə qurtarıq.

Məstan qəti etiraz elədi:

— Öləndə də bir yerdə öləcəyik. Biz axı insan deyilik dar gündə dostlarımızı qoyub qaçaq.

Məstanın bu sözü Alabaşın da, Kəhərin də çox xoşuna gəlirdi. Onlar birlikdə düşmənlə vuruşa qalxdılar. Canavar Kəhərin üstünə atıldı. Kəhər özünü bir balaca yana qaçırdı. Kəhər qoşa təpik atdı. Təpiklər canavarın başını tutdu. Alabaş arxadan canavarın yumşaq yerinə girişdi. Məstan pələng kimi canavarın başına atılıb üz-gözünü cırmaqlamağa başladı. Kəhər özünə gəlmiş növbəti zərbələrini canavarın qarnına endirdi. O, özünü saxlamayıb pələngin dibində səvərək qaldı. Alabaşla Məstan onun bağırışlarını sökməyə başladılar. Handan-hana özünə gələn Kəhər Məstana təşəkkürünü bildirdi:

— Dostum, sən bizə qüvvət verdin. Bizi birliyə çağırırdın. Birlik olmasaydı, o, əclaf üçümüzü də yırtıb dağıdacaqdı. Mən indi anladım ki, insanlar da dar günümüz üçün lazımmış... Yaxşı deyiblər: “Yurd-yuvasından ayrı düşəni qurd dağıdır...” Səhvələrini başa düşən üç dost o gündən doğulub ərsəyə çatdıqları doğma məskənlərinə, kənd-kəsəklərinə qayıtdılar. Elədiklərinin əvəzində insanlardan bir şey ummadılar.

2007

DİPLOM BAZARI

Mürşüd ilk baxışdan bacarıqsız adam təsiri bağışlayırdı. Mürşüdü görkəmi vardı. Yekə başlı, gödək qıçlı, uzun bədənli, qarınlı, göy gözlü, seyrək dişli, sarı bənizli, cır səslili bu adamın qəribə görkəmi vardı. Yeriyəndə o tərəf-bu tərəfə yığılması adama qazı andırırdı. Olduqca iddialıydı. Gördüyü kiçik işi şişirtməyi bacarırdı. Nədən danışsaydın, dərhal deyirdi: ondan xəbərdaram; boş şeydi; çətinliyin-zadın olsa, narahat olma, yoluna qoyaram... Adamlar xasiyyətinə bələd olduqlarından Mürşüdə çatan kimi bir-birilərinə göz vurub, araya bir söz atıb aranı qızıdırırdılar. Sonra Mürşüd başlayırdı gopa. Ağına-qarasına baxmaz, ağına gələni danışardı. Dili qurdlanmış Şükür günorta fasiləsinə çıxanda Mürşüdü görüb yanındakılara göz vuraraq dedi:

— Əmioğlum axşam Moskvadan mənə telefon açmışdı. Deyir burda, metronun qabağında diplom satırlar. Pulun varsa, gəl hansı ixtisasdan, hansı dərəcədən deyirsən sənə alağ...

Səfər arif adamıydı. O dərhal Şükürün nəyə işarə vurduğunu anlayıb astadan bildirdi:

— Qədəş, əmioğlum düz buyurur. Mənim bir tanışım var o, arvadına da, özünə də alıb.

— Yox əşi?

— Hərü. Ancaq səhvə yol verib.

— Niyə?

— Arvadına hüquqdan, nə təhər başı qarışıbsa, özünə də psixologiyadan doktorluq diplomu alıb. Deyir, bir iki aydan sonra da gedib professor attestatı alacaq.

— Onda gözünü aç-yum akademikdilər ki?

— Bə nə bilmişdin? Bu saat elədi də. Ölüb Xandadaş, özünə

zəhmət verə.

Bu söhbətləri eşidən Mürşüd qıçlarını bir balaca aralı qoyub qarnını irəli verdi. Boğazını arıtladı. Sonra astadan dilləndi:

— Qədeş, sən deyənlər indi bizdə də çoxdu. Mənim tanışım var. İstəsəniz, sizinçün də təşkil eləyəyəm. Özü də tezliklə. Onsuz da ölkədə hamı diplom azarına tutulub. Bakalavr, magistr diplomlarını demirəm. Onlar uşaq-muşaq işidi. Elənçiyə baş sındırmağa, ad biabır eləməyə dəyməz. Bir də ki onları almaqdan nə çıxar? Xərçi-borcunu ödəmir...

Şükür dözəmməyib Mürşüdə cavab verməli oldu:

— Nöş, qədəş? Atalar deyib: “Eşşəyi min, ata çatıncan”.

— A kişi, o köhnə məsəldi. Söhbət indiki zəmanədən gedir.

Səfər astadan, pıçılıtlı səslə bildirdi:

— Qədəş, diploma nə zəmanə? Ayə, sənə qurban olum, neçə vaxtdı onu axtarmıram? Əyə, canınçün, neçə vaxtdı düşmüşəm çölə-bayıra. O bazar sənin, bu bazar mənim. Tula kimi axtarıram, gördüm deyən yoxdu...

Mürşüd sinəsini qabardaraq:

— Əlin cibində olsun, Səfər. Onun bir-iki bicliyi var. Tələs-din, ürəyi itilik elədin, canın üçün aldanacaqsan. Onların hamısı dəlləldi. Çatan kimi qiymətdə razılaşdımsa, zibili çıxacaq.

Şükür:

— Necə yəni zibili çıxacaq?

Mürşüd:

— Ata-babalarının da qiymətini üstünə qoyacaqlar. Mənim bir tanışım vardı. Sağlığını görə, onu apardım, bazara girən kimi dilindən ilan vurmuş külbaş içində nə vardısı, hamısını açdı tökdü. Qədəş, zalım oğlu “qarğa məndə qoz var” elədi. Bir də gördüm, hərə bir tərəfdən töküldü üstünə. Elə bil diplom yox, qədəş, qoz, fındıq satırlar. Kimi namizədlik, kimi doktorluq diplomunu satır. Çəş-baş qaldıq. Bilmədik, hansından alağ. Çəkilib bir qırağa fikirləşməyə başladıq. Sonra yaxınlaşdıq dəqiq elmlər

üzrə satıcılara. Fısqırıq qopdu, nə qopdu? Diplom nə qədər? Fizika-riyaziyyat, texnika, kimya, kibernetika... Ayə hansını deyəsən? Bəyəm yadda qalır ki? Fikirləşirdik ki, namizədlik alağ, ya doktorluq? Mərdimazarın evi yıxılsın. Kimsə böyürdən çıxıb biədəb bir sual verdi:

— Vurma cədvəlini bilirsiniz?

Tanışım dərhal soruşdu:

— Onun bura nə dəxli var?

— Var, əmioğlu... Mən elmə qiymət verən adamam. Olmasaydım, akademik də olmazdım. Razi olanmaram ki, vurma cədvəlini bilməyənlər dəqiq elmlər üzrə doktor titulu qazansınlar. Namizədlik diplomuna göz yummaq olar. Cəhənnəmə ki...

Tanışım akademikə cavab verdi:

— Vurma cədvəlini öyrənəyəm də.

— Kecdə qədəş. Yaxşı olar özünü geologiya— mineralogiya sahəsinə verəsən. Onlar neylədiklərini, düzünə qalsa, özləri də bilmirlər. Nisbətən xam sahədi.

Tanışım nəşə fikirləşdi, sonra yalvarıcı tərzdə dedi:

— Yox, qədəş, qadan alım, məni dolaşdırma, bir ətək pul verəcəm, sonra o sən deyən diplomlardan harda istifadə eləyəcəm?

— Onda tibbdən, hüquqdan al. Atalar necə deyiblər: “Qaz vur, qazan dolsun”.

Tanışım üzümə baxdı. Mən çaşıb çiyinlərimi çəkdim. Sonra akademikdən soruşdum:

— Tibbin hansı sahəsi üzrə var diplomun?

Akademik dərhal:

— Ginekologiyadan.

Tanışım dərhal:

— Yox. Mənə kim müraciət eləyəcək ki?

Akademik:

— Səni başa düşdüm. Narahat olma. Bu saat ona fikir verən yoxdu. Kim necə gəldi... Özün bil, istəyirsən biologiya, biofizi-

ka, biokimya... Hansından deyirsən. Biologiyadan iki doktorluq var. Bu sahə lap əlləm-qəlləmdi. Allahını unut, de ki, ağacın iki yüz kökü var. Onu gedib sayan olacaq ki? Yaxud de ki, yoncanın kökü yerin iki min metrlik təkinə gedir. Alə, sözdü, de də. İnanan inansın, inanmayan qoy getsin özü axtarış aparsın. Görək həqiqəti tapa biləcəkmə? Eşitdiyimə görə günəbxan gündə bir vedrə su içir. Sən deynən, o köhnə tədqiqatın qənaətidi, mən eksperiment qoydum, sən demə, on vedrə içirmiş...

— Düz demirəm, qədeş?

Mən maraqlanıb soruşdum:

— Daha hansı sahəyə aid diplomlarınız var?

Akademik:

— Çoxdu. Tarix, iqtisadiyyat, fəlsəfə, filologiya, pedaqoji-psixoloji elmlər... Hansını deyim?

— Bunlardan ən ucuz doktorluq diplomunu hansıdır?

— Düzünə qalsa, bunların hamısı bir zaddı. Çevir tatı, vur tatı. Nə ucu var, nə bucağı. Pedaqoji-psixoloji, filologiya üzrə otuz-otuz beş min ABŞ dolları civarında. Tarix, arxeologiya, fəlsəfə də təqribən elə. İndiki dövrdə iqtisadiyyat bir az bahadı. Qırxa-əlliyyə. Namizədlik isə doktorluğun otuz faizinə başa gəlir.

Tanışım:

— Qədeş, hansını götürməyim məsləhətdi?

— Vallah, nə deyim? Cibinə bax, işini gör. İstəsən Rusiya Federasiyasının, Ukraynanın diplomları da var. Əlli min ABŞ dolları saysan, onların tanınmasını təşkil eləmək olar.

— Yox, atam, o cəncəlli işdi. Sənə and verirəm Həzrət Abbasa, mənə müsəlmansayağı bir diplom seç, dalı zibilli olmasın. Əgər razı qalsam, gəlib oğluma, qızıma, nəvəmə, hətta, arvadıma da birini götürəcəm. Qoy desinlər ki, ziyalı ailəsidir. Məni dağa-daşa salma. Birdəfəlik mən səni tanıyacam. Başqalarını axtarmayacam. Sənin sirtin məndə, məninki də səndə batsın. Allah sənə də xeyir versin, mənə də.

— Qədeş, burda başqa yol da var. İstəyirsən adını yazdıraraq bir yerə. Mövzu da müəyyənləşdirək, get özün dissertasiya üzərində işlə.

— Adə, yekə kişisən, bəyəm, mən dissertasiya yazanam?

— Qədeş, çox az adam özü dissertasiya yazır. Adını qoyurlar bir şey, içini doldururlar başqa şeylə. Yaxud da pulunu verirən, başqası yazır.

— Yox, vaxt itirənmərəm, mənə də, uşaqlara da hazırı lazımdı.

— Bir halda ki, elədi, mənə fəlsəfə yaxşıdır. Fəlsəfə həyatdır. Toyda, yasda, küçədə nə danışsan, hamısı ora gedəcək. Fəlsəfə nədir? Bu suala F.M.Dostoyevski gör necə cavab verir? “Fəlsəfə həyatın olduğu kimi sözlə ifadəsidir”. Qədeş, fəlsəfə yığıb-yığıdırılan şey deyil. Kainat qədər əzəmətlidir. Bir var adına riyaziyyatçı, fizik, tarixçi, iqtisadçı, pedaqoq, psixoloq... desinlər. Ha... ha... ha... Bir də var: filosof! Hansı yaxşıdır?

— Filosof! Ondan bir dənə təşkil elə.

— İmkan ver, bir bicliyini də deyim. Danışdın, səni başa düşmədilər, deməli, filosofsan. Buna qəti, şübhən olmasın. Fəlsəfə sənin üstünə biçilib. Göz dəyməsin. Gəl, onu götür, heç vaxt peşman olmazsan.

— Qədeş, zibili çıx-maz-ki?

— Adə, nə zibili çıxacaq, çoxu belədi də. Gündə yüz belə iş görürəm, hələ sənin kimi nə danışanla qarşılaşmamışam. Beş manat verməmiş, əlimin üstə...

Səfərlə Şükür bir-birilərinin üzlərinə baxdılar. Mürşüdün yalanından gerçəyini ayıramadıqlarından əvvəl çaş-baş qaldılar. Sonra hər ikisi bir-birindən xəbərsiz Mürşüdün əliylə diplom almaq iddiasına düşdülər. Mürşüdsə dostlarına “hə”, “hə” deməklə hər gün kənara çəkilir, onların halına həm acıyır, həm də gülməkdən uğunurdu.

KEÇİ CAN HAYINDA...

Neçə gecəydi ki, Musanın yuxusu ərşə çəkilmişdi. O, hər axşam yatağa uzanan kimi dünyanın dərdi-səri, qırğın-qadaları yadına düşür, beynəlxalq aləmdəki çəkişmələr, gərilmələr ona rahatlıq vermirdi. Gah Əfqanıstandakı vuruşmalar, gah İraqdakı təxribatlar, gah da Amerikayla İran arasındakı söz atışmaları, dartışmaları beynini qurd kimi didib dağıdırdı. Kişi yatmadığından hey əsəbiləşirdi. Doğrudu, o, çox çalışırdı ki, fikirlərini beynindən uzaqlaşdırsın, alınmırdı ki, alınmırdı. Heç bir an keçməmiş fikirlər yenidən beynini qamarlayırdı. Nə yaxşı ki, səhərə yaxın gözünün acısını ala bilirdi. Əgər o da olmasaydı, kişinin vəziyyəti lap ağırlaşardı. İşə gedəmməzdi. Acıdı, müftəxor müdiri də belə şeyi Allahdan axtarırdı. Musa bilirdi ki, işə geciksəydi, ya işdən birçə gün qalsaydı, müdiri dərhal onu vəzifəsindən azad eləyəcək, beşdən-ondan alıb zavallının yerində kimisə otuzduracaqdı. Əslində müdiri qınamaq da olmazdı. O, buna öyrəncəliydi. Müdirinin bu xasiyyəti az qala Musanın aqlını başından çıxarırdı...

İnsafən, Musa pis adama oxşamırdı. Dərd də ki əcəb şeydi. Adamın yaxşısına, pisinə baxmır. Gələndə hayla gəlir, nə qədər huylasan da, əl çəkib getmək istəmir. O lənətə gəlmiş indi də Musanı tapmışdı. Kişi neçə dəfələrlə həkimə, mollaya, fəlcəyə getmişdi. Faydası olmamışdı...

Növbəti axşamlardan biriydi. Musa ümitsiz halda soyunub yatağına girdi. Yenə də həmin çüy, həmin dibək oldu. Toyuq tək hey yatağında eşələndi. Balıncının, yorğanının üzünü astarına çevirdi. Tez-tez qalxıb yatağının içindəcə oturdu. Hərdənbir

də işığı yandırıb çaqqa-çuku aləmi bürüyən, əsəblərini tarıma çəkən divar saatına baxdı. Əlacı kəsildiyindən yenidən yatağına girib başındakıları özündən uzaqlaşdırmağa çalışdı. Bunu görən arvadı Buta dedi:

— Əşi, fikirləşmə. Nə varsa, at başından getsin.

— Necə fikirləşməyim? Onda gərək beynimi çıxarıb atam. Toyuq olam, qoyun olam.

— Dur, özünü havaya ver. Başın açılsın. Əsəblərin sakitləşsin. Yoxsa, dəli olarsan. Bizi biabır eləyərsən. Camaatı özümü-zə güldürərsən.

Özünü saxlayammayan Musa arvadına acıqlandı:

— Mən onsuz da dəliyəm. Başım xarab olub. Acığımı çıxmağa adam axtarıram. Yat yerində, səsini çıxarma... Canın üçün boğazını üzərim. Onsuz da əlindən bezar olmuşam.

— Əşi, mən nə dedim ki özünü...

— Yenə səsin çıxır?..

Buta qorxduğundan dinmədi. Musa da qayıdıb yatağına girdi. Yorğanı başına çəkdi. Özü də bilmədən səhərə yaxın mürgü döyməyə başladı. Maraqlı yuxu gördü: Pişik boyda iki it onu qamarladı. İtlər daldan-qabaqdan girişsələr də, heç biri özündə cəsarət tapıb Musanı qapamırdı. Qəribəydi, Musa da nə qədər təpik atdısa, itləri vuramırdı. Hesab demək olar ki, bərabəriydi: o-o. Ancaq itlər çox həyasızlıq eləyirdilər. Kişidən əl götürmürdülər. Deyəsən, zavallını qarpmayq niyyətləri qətiydi. Bunu anlayan Musanın səbri lap tükəndi. Kişi bütün gücünü, iradəsini toplayıb ayağıyla onlara möhkəm bir təpik vurmaq istədi. Zərbə itləri yox, çarpayının başını tutdu. Ağrıdan Musa ayı kimi bağırdı və hövlnak halda yuxudan oyanıb çarpayının ortasında oturdu. Ərinin səsinə arvadı Buta da qalxdı. Qorxu, təlaş içərisində qışqırdı:

— Nə olub, ay kişi? Nə baş verib? Nə həngamədi bu?

— Azz, ay insafsız, itlər yırtıb-dağıtdı məni.

Arvad tələm-tələsik işığı yandırır evin künc-bucağına, çarpayıların böyür-başına, altına-üstünə baxdı. Heç nə görmədiyindən dedi:

— Adə, vallah sən dəli olmusan. Bura evdi. Evdə it nə gəzir? Məni də az qala havalandıracaqdın...

Uşaqları da dəli eləmişən. Neçə vaxtdı onlar da düz-əməlli yatmırlar. Onları qara basır. Qışqırır yuxudan ayılırlar... Qoyacaqsan yatdığımız yerdə ölək? Onsuz da əlindən bir iş gəlmir qışqırmaqdan savayı.

Musa gördüklərinin yuxu olduğunu başa düşüb Şeytana lənət — dedi. Buta bir stəkan su gətirib ərinə verdi. Kişi bir balaca özünə gəldi. Yorğanı kənara sıyırır ağrıyan ayağına baxdı. Onu dəhşət bürüdü. Parçalanmış ayağının qanı süzülür, ağ üzlük çəkilmiş yorğan-döşəyi al rəngə boyayırdı...

Yüz oyundan çıxan Buta görüb-götürmüş, tədbirli arvadıydı. O, qorxdı ki, kişinin başına bir iş gəlsə, qanun keşikçiləri evi axtaracaq, yorğan-döşəkdəki qan izlərini görüb boynuma qoyacaq ki, guya ərimi mən özüm öldürmüşəm. Gəl özünü təmizə çıxar görüm, necə çıxarırsan? Ağzı boşlar da o qədərki ki. Ağla gəlməyən şəbədələr qoşacaqlar yazıq canıma. Deyəcəklər ki, Buta cinayətkardı; əriylə yola getmirdi; əvvəldən bir-birilərini sevmirdilər; xəyanətinə görə arvadı Musanı qanına qəltan eləyib... Hansını deyəsən? Qaradan da tünd rəng yaxacaqlar adıma. Gəl uşaqları inandır ki, deyilənlərin hamısı yalandı. Necə deyim ki, atanızı mən öldürməmişəm? Biz həmişə bir-birimizi sevmişik, can deyib, can eşitmişik, aramızda heç bir söz-söhbət olmayıb. Axşamdan soyunub xoşa-xoşluqla yanına girmişəm. Atanız özü korlayıb işləri. Qorxulu yuxu görüb. Yuxuda vəziyyət getdikcə gərginləşib. Atanız kim-kimi məsələsini həll etmək istəyib. Mövqeyindən əl çəkmək istəməyib. Özünü qəhrəmancasına müdafiəyə qalxıb. Ancaq ehtiyatsızlıq eləyib... İnanın, bu işdə mənə günahım yoxdu.

Gərək atanız ehtiyatlı olaydı. Bir də ki yuxuda o qədər görməli, ləzzət çəkməli şeylər var ki... Onları yuxusunda görsəydi, qiyamət qopardı?! Gündüz gördükləri gecələr yuxusuna girir. Ona görə də yatanmır... Qonşuların söz-söhbətindən, polisə getgəllərindən ehtiyatlanan Buta əvvəl dəlixanaya, sonra polisə telefon etdi. Baş verən hadisə barədə kişinin özündən izahat alırdı. Firsəti əldən verməyən Buta ərinin səsini diktafon lentinə də köçürdü. Şahidlər, faktlar, dəlillər topladı. Sonra gələnlərə yalvardı:

— Kişi dəli olub, qorxuram, onunla bir yerdə qalanmaram, məni öldürər. Yalvarıram, bunu da özünüzlə aparın.

Arvadının məkrli niyyətini başa düşən Musa əsəbləşdi:

— A tūmmətünün qızı, mənə nə olub? Qoy bunlar getsin, sənəni doğrayacam! Ətini şişə taxacam! Sümüyünü də o itlərə atacam!

— Ay camaat, başıma daş düşüb. Kişi əlimdən çıxıb. Vallah, ölsəydi bundan yaxşıydı. Uşaqlardan qorxuram. Onlara xə-tər yetirsə...

Səsə yan otaqda yatan on dörd yaşlı Gülgəz, bir də on yaşlı Cuma ata-anasının yatdıqları otağa keçdilər. Hadisədən xəbərsiz uşaqlarını görən Buta gözlərinin qarasını tökə-tökə, ağız-burnunun suyunu silə-silə dedi:

— Atanız əldən çıxdı. Ondan sizə ata olmayacaq. Qorxmayın, mən varam... Görünür, bizə də belə qismətmiş. Allah bilən yaxşıdı...

Gülgəz atasının əsəbdən qızarıb-pörtən üzünə baxcaq tir-tir əsməyə başladı. Musa dərhal dedi:

— Qızım, mənə qardaşınla, sənənlə işim yoxdu. Ancaq bu boyda həngaməni düzəldən ananızdan qisasımı almasam, bilin ki, atamın oğlu deyiləm...

Cuma ağılsına-ağılsına atasına tərəf bir-iki addım atıb dayandı. Hirsindən boğulan Musa qəflətən qışqırdı:

— Get, sən də yaxın gəlmə, ananızın balasıyıq. Siz ondan tərbiyə almıyırsınız...

Tibb işçiləri də, polislər də çaş-baş qalmışdılar. Neyləyəcəklərini bilmirdilər.

Səsə gələn qonşu Əhməd kişi dilləndi:

— Əşi, qoyun kişi bir özünə gəlsin. Butanın sözüylə onu bədbəxt eləməyin. Yazıqdı. Bu yaşda onun dəlixanada yatan vaxtıdı?

Buta tərs-tərs Əhməd kişiylə baxdı. Ona yaxınlaşıb qolundan tutdu:

— Hər kəs öz evinin qibləsinə bələddi, Əhməd kişi, — dedi.

— Sənin xatirinə dəymək istəmirəm. Deyəsən, qudurursan. Çağrılmamış qonşu qapısını döyməzlər. Rədd ol!

Əhməd kişi gedə-gedə dedi:

— Mən getdim, yanan balaların olacaq.

— Özüm bilərəm.

— Övladlarını arxasız qoymaq...

— Dedim ki, özüm bilərəm, qanmadın?

Sonra da Buta tibb işçilərinə üzünü tutub dedi:

— Ona müalicə lazımdı. Özü də təxirə salınmadan.

Arvadının hay-küyü, quraması Musanı lap hövsələdən çıxartdı. Kişinin gözləri böyüdü, bütün bədəni əsdi. Bunu görən polislər, tibb işçiləri köməkləşərək Musanın əl-qolunu bağlayıb tibbi yardım maşınına mindirdilər və onu birbaşa dəlixanaya apardılar.

Hadisəni görüb-əşidən qonşu arvadları arasında söz-söhbət davam etməyindəydi. Kimisi deyirdi: Buta düz elədi; kişiylə hələ o da azdı; Musa bir qələt eləməsəydi, Buta ona belə sədaqətsiz olmazdı; Buta ərinin cəzasını yaxşıca verdi; yazıq Buta ömrünü bir kişiylə həsr eləməyəcəkdə ki? Zavallı Buta da bundan sonra bir gün görər... Kimisi də bunların tam əksini söyləyirdi: Buta ərinin başını yedi; Musadan çətin ki, kişi çıxsa; arvad kişini

bədbəxt elədi; Buta şeytandı; arvad balalarını da nəzərə almadı; əldən düşüb deyə kişini bəyənəmədi arvad; Butanın əl-qolu açıldı; arsız-qırsız Buta atını sağa da çapacaq, sola da; etibarsızmış Buta; bundan artıq nə gözləmək olardı Butadan; zalım qızı şər işlərin anasıdı; arvad olasan, özü də bu qədər hiyləgər; Buta qazdan ayıq, tülküdən bədi; Buta üçün dəyər yoxdu; nə ağına gəlsə eləyənədi...

Arvadlardan hansı canıyanmışsa, qonşu arvadlarının söz-sovunu olduğu kimi Butaya çatdıranda o, gülümsünüb başını yellədi və astadan dilləndi:

— Mənə rişxənd eləyənin Allah başına gətirsin, onda onlar mənim dərdimi anlarlar. Kişinin nəyi vardı, nəyi yoxıydı mən bilirəm. Kişi mənimdi, özüm bilərəm, istərəm lap onu turşuya qoyaram, onun kimə nə dəxli var. Atalar demişkən: “İçim özümü yandırır, çölüm özgəsini”. Kimin ərimdə gözü qalıbsa, utanmasın, gəlsin özümə desin, bağışlayım ona...

YAXŞI YOL

Ailəsini qoyun-keçiylə, mal-qarayla güc-bəla dolandıran Əmir kişi səhər tövlənin qapısını açanda axşam içəri saldığı on bir baş qoyundan beşinin yoxa çıxdığını görüb matıqutu qurudu. Bir anlığa kişiylə elə gəldi ki, ya elə əvvəldən altı qoyunu olub, ya da dərin yuxudadı. Özünü ələ alıb, tələş içində qoyunları tövlədən çıxartdı. Həyətdə toyuq-cücəyə dən səpən arvadı buynuzlu qara qoçu qoyunlar içində görmədiyindən tələş içində soruşdu:

— A kişi, bəs qoyunların qalanı hamı? Yoxsa, axşam ölüşdən gəlməyib?

— Yox, arvad... Bu gecə tövləyə soxulub qoyunlardan, nə az, nə çox, beşini aparıblar.

— A kişi, qoyunları aparıblar nədi? De ki day başımızı kəsiblər, evimizi yıxıblar də...

Ürəyi durmayan Gülbəyim tələm-tələsik tövləyə tərəf qaçdı, iynə axtarırmış kimi künc-bucağa, axura baxdı, tez də qayıdıb ərinə dedi:

— Bu uzaq adamın işi döyür. Kimdisə, bizi yaxşı tanıyandı. İtin başın aldadıb. O əclaf it də bircə ağız olsun hürməyib, zingildəməyib.

— Hə... Bu gecə yatammamışam. Yatağıma elə bil qor tökülmüşdü. İtin səsi çıxsaydı, ya qoyunlar mələşsəydi, eşidərdim arvad. Qoyunlar elə qoyunluqlarını sübut eləyiblər.

— Ağızda qoyun deyirsən, bəs necə olmalıydı ki?

— Görünür, bircə-bircə tövlədən çıxarıb aparıblar qoyunları.

— Axı bu namərd kim olar?

— Kim olacaq? Kəndin o başından gəlib bu başından zırhazır oğurluq eləməzlər ki?

— Özümüzünkilərin işidi... Bəlkə elə sən qardaşının, əmiuşaqlarının, dayıuşaqlarının işidi?!

— Yox, arvad, bizim nəsildə belə qeyrətsiz iş görənlər olmaz. Məncə, bu, qonşu düdəmə Firudin işidi. Sən uşaqlarla qoyunlara bax, gəlib qalanlarını da aparmasınlar. Mən gedim polisə məlumat verim. Geciksək, qoyunlar əldən çıxar.

— Mən də elə düşünürəm, kişi. Tez elə, get, dayanma. İnan mənə, bunu düdəmə Firudin eləyib, onun şalvarını çıxaracam.

— Bir dayan görək. Çatmamış dava-dava eləyirsən. Bəlkə heç onun xəbəri yoxdu.

— Bu dərədə iki ağsaq qaqqal olmaz, kişi.

Əmir qoyun mizinə bulaşmış köhnə şalvarını, ayaqqabılarını dəyişib birbaşa polis şöbəsinə getdi. Qapı ağızda rəislə qarşılaşdı. O, cavan oğlan idi. Ağ, yumru sifəti vardı. Üzünü təzəcə tərəş eləmişdi, elə bil yağ çəkmişdi, sifətinin dərisi işim-işim işildayırdı. Əyninə geydiyi forma ona çox yaraşırı. Ucaboy, enlikürək olan bu adamda zənənə gözəlliyi vardı. Əmir əsəbi olduğundan dərini dəhlizdə açmağa başladı. Rəis belə şikayəti hər gün Allahdan arzuladığından “hı”, “hi” eləyə-eləyə kabinetinə keçdi. Əmir kişi qapı ağızda gözləməyib rəisin ardınca içəri girdi. Yumşaq kreslosunda əyləşib özünü rahatlayan rəis bir şey olmamış kimi dilləndi:

— Qışırma, burda kar yoxdu. Əməlli danış görüm, nə baş verib?

Əmir olanları yerli-yataqlı danışdı. Rəisi onu ayaqdan başa süzüb sakit tərzdə soruşdu:

— Danışdıqların fırlıdağa bənzəyir, Əmir kişi. Fantazyor deyilsən ki?

— Siz nə danışırırsız, cənab rəis? O nəməyə şeydi? Mən kişiylə axı!..

- Görürəm.
- Yalan danışırımsa, lap mərhum atam itlə yatmış olsun.
- Kimdən şübhələnirsən?
- Qonşum düdəmə Firudindən.
- Türmədə olub?
- İki dəfə...
- Aaa... haaa...
- Otur, izahatını yaz.

Əmir izahat yazdıqca rəis onu altdan-altdan müşahidə eləyə-rək düşündü ki, bu adam baş ağrıdana oxşayır. O, heç vaxt Firudindən əl çəkməyəcək. Üstəlik rəisin özünü də dilə-dişə sala-caq. Yaxşısı budu izahatı alıb düdəmə Firudini içəri atım, sonrasına baxarıq. Əmir izahatı yazıb rəisə verdi. O, gözücu yazılanları nəzərdən keçirib iki polis nəfərini Firudinin ardınca göndər-di. Çox çəkmədən Firudini gətirtirib, rəis özü onunla sorğu-suala oturdu. Sonra kameraya göndərdi. Üç gün kamerada yatan Firudin nəzarətçiyə dörd qatlanmış kağız verdi və onu rəisə çatdırmağı xahiş elədi. Rəis kağızı açdı. Orda cəmi-cümlətəni bircə cümlə yazılmışdı: “Cənab rəis, başıma təzə fikir gəlib, xahiş eləyirəm məni qəbul eləyəsiz”. Cümləni oxuyan rəis düdəmə Firudini yanına gətirdib soruşdu:

— Nə ideyadı ə, o?

— Rəis, bilirsən ki qoyunlar tövlədədi, özü də çağbacaq. Onların dördü sənindi, biri də mənim. Əmir qonşudu. Onun ağlına nə gəldiyini bilmək olmaz. Birdən gedib tövləyə baxar. Aləm qarışar. O bilir ki, mən indi kameradayam. Bu axşam məni burax. Gedim, qalan qoyunlarını da aparım. Belə olsa, onun mənim barəmdəki şübhələri çəzəcək. Özü gəlib mənim buraxılmağım barədə sənə yalvarıb-yaxaracaq. Burdan çıxan kimi gedib qoyunların başını əkib pulunu gətirərəm sənə. İstəsən, lap Əmir-dən də bir şey qopara bilərsən.

Rəis düdəmə Firudinin gözlərinin içinə baxdı. Qəflətən qəşş

eləyib özündən getdi. Handan-hana özünə gəlib dedi:

— Mümkündü?

— Bə nə!

Rəis axşamdan xeyli keçmiş düdəmə Firudini əməliyyat ar-dınca göndərdi. Vəzifəsini uğurla yerinə yetirən düdəmə Firu-din rəislə danışdığı vaxtda gəlib kamerada oturdu. Səhər tövlə-yə gələn Əmir qalan qoyunların da yox olduğunu görüb özünü itirdi. Arvadı Gülbəyimi çağırıb, bir də tövləni nəzərdən keçirt-dilər. Əlləri hər tərəfdən üzülən ər-arvad bu dəfə polis idarəsi-nə birlikdə gəldilər. Rəislə görüşüb axşam baş verənləri bircə-bircə danışdılar. Sonra da utana-utana, xəcalət çəkə-çəkə bildir-dilər:

— Rəis, atalar deyib: “Mal bir yerə gedər, iman min yerə”. Sən bizi bağışla. Burda Firudinlik iş yoxmuş. Onu burax. Biz od qonşusuyuq. Böyük qələt eləmişik ondan şübhələnməkdə...

Rəis sirsifətini bozardaraq iti nəzərlərlə Əmirin üzünə baxdı. Əmir çəkindi. Bunu görən Gülbəyim dərhal dedi:

— Qadan alım burda nə var ki? Burax qurtarsın getsin.

Rəis:

— Xeyr, siz Firudini şərləmişiz. Hüququnu tapdalamırsınız. Bunun üçün məsuliyyət daşıyırsınız... Cavab verməlisiz.

Gülbəyim astadan:

— Nə cavab, başına dönüm?

— Ərinə cinayət işi açılacaq.

Əmir:

— Əşi, nə bizim qoyunumuz olub, nə də oğurlanıb! Bizə imkan ver, çıxıb-gedək xarabamıza!

Gülbəyim ayıq idi. Rəisin nə demək istədiyini anladı. Qula-ğındakı sığaları çıxarıb masanın üstünə qoydu:

— Balalarım ölsün, ailəliklə hamımızı damlasan da, bundan başqa sənə veriləcək bir şeyimiz yoxdu. Götür, düdəmə Firudini də ver bizə gedək...

Rəis sırğaları siyirtməyə salıb dedi:
— Bu, axırıncı dəfə olsun. Gedin, bir də belə qələt eləməyin.

Əmir:

— Oldu, rəis. Atam-anam sənə qurban. Sən yaxşı adamsan.

Gülbəyim:

— Daha oğurlanacaq şeyimiz qalmayıb.

Rəis:

— Gedin, özünüzdən muğayat olun.

Əmir:

— Oldu.

Düdəmə Firudini kameradan çıxartdırıb kabinetinə gətirdən rəis qonşuları barışdırıb: — Gedə bilərsiz, yaxşı yol, — dedi.

Polis idarəsindən çıxan kimi qonşular ayrıldılar. Düdəmə Firudin qoyunlara müştəri tapmaq üçün şəhərə getdi.

2007

NƏ ƏKƏRSƏN...

İsminin qəribə xasiyyəti vardı. Yüz adam yüz söz desəydi, xeyri yox idi, ağılna gələni eləyəcəkdi. Çox vaxt da onun ələdiklərindən kimsə baş açmazdı. Onu yaxından tanıyanlar, az-çox halına, xislətinə bələd olanlar deyərdir: İsmi cin-şeytanla oturub-durub. O, baş açılacaq adam deyil. El arasında deyildiyi kimi, çatana-çatır, çatmayana bir daş atır. Oğlunun hərəkətlərindən böyük narahatlıq hissi keçirən Nazilə xanım tez-tez deyərdir: Oğlum, ağıllı ol, ona-buna az sataş, camaata az şəbədə qoş, canın üçün qabağına bir heri-qıllısı çıxıb səni elə günə salar ki, xəcalətimizdən el içində başımızı qaldırammırıq... Anasının sözü-nü saya salmayan İsmi gecə-gündüz öz işindəydi. İş-peşəsi də boş-boşuna gəzmək idi, bu çayxanadan durub, o birisində oturmaq idi. Hərdən özü ağılda bir qız tapıb parkda gəzməsi də vardı. Sonra da bu barədə fəxrlə danışardı.

İsmi özündən yeddi yaş böyük Tərişlə neçə vaxt idi ki, tanış olmuşdu. Hər dəfə də görüşəndə qıza tezliklə elçi göndərəcəyini vəd eləyirdi. Vəd eşitməkdən Tərişin qulaqları mazol olmuşdu. Qız İsmiyə bir söz deməsə də, aldandığını başa düşmüşdü. Ona görə də İsmi danışdıqca Təriş “hi”, “hi”, “hi” eləyirdi. İsmi axşamdan xeyli keçənədək danışır, köşəni küşüyə qatırdı. Hərdən də tezliklə elçi göndərəcəyinə, nişan üçün bahalı zinət şeyləri alacağına, toylarını “Kral” şadlıq evində eləyəcəyinə işarələr vururdu. Axır ki Təriş dözməyib dedi:

— İsmi, məni dolama. Səni elə dolayaram, ömrün boyu yadımdan çıxmaz. Mən bu skamyada oturub bayaqdan sənənin gopkələyinə qulaq asıram, elə bilmə ki, səndən ötrü ürəyim gedir.

Əsla yox... Təmiz hava almaq istəyirəm.

Tərişdən bu sözləri gözləməyən İsmi əvvəl çaşıb qaldı. Sonra çətinliklə də olsa, özünü ələ alıb dedi:

— Bu, nə dildi? Nə danışdığımı bilirsənmi?

— Niyə bilmirəm? Neçə vaxtdı məni aldadırsan. Elə bilir-sən bundan sonra da aldada biləcəksən? Baxarsan işinə.

— Neyləyəcəksən? Sənin kimisindən çox görmüşəm. Başımın tükü sanı.

— Hə... Görərsən. Mənim kim olduğumu onda tanıyarsan, alçaq!

— Ağzını təmiz saxla. Hələ mənə girişən anasından olmayıb.

— Olub, İsmi!.. Xanımlardan kimisi qucağında pişiyini, kimisi də yanında itini gəzdirir.

— Nə olsun?

— Canına dərd olsun. Mən də düşünürəm ki, bu neçə vaxtda yanımda tula əvəzi səni gəzdirmişəm.

— Başa düşmədim.

— Dərindən fikirləşsən... Tüpürüm sənə!

Təriş skamyadan qalxıb iti addımlarla parkdan çıxdı. İsmi onun ardınca baxa-baxa qaldı. Sonra da özünə gəlib ətrafına göz gəzdirdi. Ayağa qalxıb bir-iki addım atmışdı ki, çoxdan görüşmədiyi şagird dostu Mövsümlə qarşılaşdı. Onun təklifiylə parkdakı yeməxanada əyləşdilər. Xeyli yeyib-içdilər. Başları söhbətə qarışdı. Dağı arana, aranı dağa qatdılar. Gecə gecədən keçirdi. Mövsüm qolundakı saatına baxıb dedi:

— Arvad məni evə qoymayacaq. Kecdə, gedək. Onlar yeməxanadan çıxıb əks istiqamətlərə üz tutdular. İsmi evə getmək istəmirdi. O, ayaqlarını sürüyə-sürüyə gedirdi. Ətrafına bir də göz gəzdirdi. Cüt-cüt cavanların skamyalarda qol-boyun olduqlarını gördü. Təriş bir də yadına düşdü... Sonra ağına gəldi ki, yəqin onlar da xəyallarla yaşayan evsiz cavanlardı. Yazıqlar

bir-birilərindən ayrılammırlar ətə marıtdayan ac-yalavac pişiklər kimi. İsmi yolunu zülmətə bürüyən çətirli ağacların altından saldı. Ona diqqətlə baxan olsaydı, düşünərdi ki, İsmi ən azından şəhərin meridi, parka axşam gəzintisinə çıxıb. Qorxu-hürkü nədi ağına da gətirmirdi. O, yaxınlıqdakı uca ağaca çatıb ani olaraq ayaq saxladı, nə fikirləşdisə, cığırı dəyişdi, bəzək kollarının arasıyla getməyə başladı. Bir neçə addım atmışdı ki, kolların arasından iki cantaraq oğlan çıxıb onu yaxaladı. İsmi diksinərək geri qayıdıb qaçmaq istəyirdi ki, oğlanlardan biri onun pencəyinin boynundan tutub bıçağı boğazına dirədi. İsmi qorxdı, nə eləyəcəyini bilmədi. Nə qədər çalışdısa, səsi çıxmadı. Bu azmış kimi həmin oğlan: — Səsin çıxsa, boğazını üzəcəm, — dedi. İsmi hərəkətsiz hala düşdü. O biri oğlan səbrlə İsinin papağını, paltosunu, pencəyini, köynəyini, maykasını çıxartdı. Şalvarına əl atanda İsmi yalvarmağa başladı:

— Ayə, qurban olum, şalvarımı çıxarmayın. Mənə yazığınız gəlsin. Məni biabır eləməyin.

Bıçağı İsminin boğazına dirəyən oğlan dedi:

— Kəs, alçaq! Oğraşın şalvarı çıxarılmalıdı.

İsmi:

— Ayə, mən erməni dörəm, azərbaycanlıyam.

— Kəs, erməninin də, elə sən də...

İsminin nitqi tamam tutuldu. Göz qırpımındaca şalvarı da çıxarıldı. Alabəzək tumanda qalan İsmidən şalvar çıxaran oğlan soruşdu:

— Pullar hardadı.

— Şalvarın dal cibində.

— Oğraş, dala da pul etibar eləyərlər?

İsmi dinmədi. Bıçağı onun boğazına dirəyən oğlan yenidən soruşdu:

— Üzüyünü, sırğalarımı da ver?

İsmi oğlanın nəyə işarə elədiyini anlasa da, özünü o yerə

qoymadı. Sakitcə bildirdi:

— Üzük, sırğa taxmıram.

— Onda ayaqqabıları, tumanı çıxart.

İsmi ayaqqabıları çıxartsa da, tumanından bərk-bərk tutub, ağlamsına-ağlamsına yalvarmağa başladı. Oğlanlar nə fikirləşdilər, tumandan vaz keçdilər. Yumşaq yerinə bir neçə təpik çalılıb aradan çıxdılar. Tumanını əynində qoruyub saxlaya bilən İsmi əvvəl-əvvəl çox sevindi. Yavaş-yavaş özünə gəldikcə onu xəcalət təri bürüməyə başladı. Düşündü:

— Bu nə viddi mən düşdüm, ə? Mən bu abırda hara gedim? Kimə nə deyim? Anama, atama nə deyim? Deyim ki, məni bu günə Təriş saldırıb? Onlara nə təhər bildirim ki, səsinizi çıxarmayın, tuman da əldən gedə bilirdi...

Əlacsız qalan İsmi siyə-siyə binaların, ağacların qaraltdığı yerlərlə gedirdi ki, iki polis nəfəriylə qarşılaşdı. Polislər onu çılpaq görcək yaxalayıb idarəyə apardılar. Orada ona yaxın polis işçisi vardı. Növbətçilər İsmi kabinetə salıb sorğu-suala tutdular. İsmi başına gələnəri danışdıqca polislər əllərini dizlərinə vurub uğunmağa başladılar. Handan-hana özünə gələn ucaboy polis nəfəri dedi:

— Qadası, get qazandığının birini ye, üçünü də nəzir-niyaz payla, tumanını çıxarmayıblar böyük şeydi.

İkinci polis bir az da “qabağa” getdi:

— Mən deyərdim ki, tumanını qoruyub saxlaya bilmək lap qəhrəmanlıqdı.

Üçüncüsü:

— Yaxşı qurtarmısan hələ...

İsmi əsəbləşdi:

— Nə hələ? Tədbir görmək əvəzinə...

Dördüncüsü:

— Nə tədbir görmək, ə qoduq?.. Bəyəm, biz bilmirik, bu, nə oyundu? Tumanın əynindədi, Allahına şükür elə. Günahsız

adamın şalvarını çıxarmazlar. Bir də ki sənə şalvar almalıyıq? Onlar insafılı olublar. Elə əclafarla qarşılaşdın, tumanın da gərdədi...

Bayaqdan bəri özünü güc-bələyla saxlayan, divanda əyləşib gülməkdən bütün bədəni titrəyən yaşlı polis axır ki dilləndi:

— Yalan deyir, oğraş işlərlə məşğul olub, cinayət törədib, indi də atla-atla küçələrdə sülənir ki, görsün əlinə nə keçir. Atın içəri, zurnanın səsi sabaha çıxar.

Matı-qutu quruyan İsmi yalvarıcı nəzərlərlə həmin polisin üzünə baxdı. O, sözünə davam elədi:

— Bəlkə həmin cinayətləri də bu törədib?

Əlacı kəsilən, əli hər şeydən üzülən İsmi ağlayıb-sıtqamağa başladı. İki gün dar, rütubətli kamerada yatandan sonra polislər onu evə buraxdılar. Bu vəziyyətdə evinə təşrif buyuran İsmi ailə üzvlərini görcək zır-zır ağlamağa, başına gələnəri onlara danışmağa başladı. Atası Mithəd tərs-tərs oğunun üzünə baxdı. Anası Nazilə dözməyib ərinə dedi:

— Uşağa qanlı-qanlı baxma, kişi. Nə olub, olub. Səsinə çıxarsan, qiyamət qopardaram. Aləmi yığaram başıma. Xasiyyətimə ki bələdsən. Balamız salamatdı, Allahımıza şükür eləyək. Atalar yaxşı deyib: “Qaradan tünd rəng?”. Etiraf eləyək ki, oğlum, bu hadisə nə vaxtsa, olmalıydı. Atalar demişkən: “Nə əkərsən, onu da biçərsən”.

İsmi açıb deyəmmədi ki, bu əhvalatın sifarişçisi neçə vaxtdı ki, yağlı vədlər verdiyi Tərişdi...

ÖLÜM ŞİRİNLİYİ

Yaşı çox olsa da, Sənəm qarı işdən-gücdən əl çəkmirdi. Bütün günü başını tərəvəz becərməklə, toyuq-cücəyə baxmaqla, bağ-bağçaya qulluqla qatırdı. Qonşular da barəsində insafən pis danışırdılar: yaxşı qadıncı, kimsəyə pisliyi olmayıb, möhüb düzəndi, zəhmətkeşdi, qeybət nədi bilmir... Böyük nəvəsi Səid Rusiyanın hansısa bazarında yüngül al-ver eləyib, qazandığından həm özünə məsrəf eləyər, həm də nənəsinə göndərirdi. Nənə də əlinə çatanı az yaşlı, kimsəsiz nəvələrinin yeyib-içmələrinə, əyin-başlarına, ayaqqabılarına sərf eləyirdi. Qarını nəfsgir adam deyildi. Həyatdan razıydı. Bircə dəfə də olsun naşükürlük eləməzdi. Umu-küsünü ağına da gətirməzdi.

Son günlər qarının halı tamam dəyişmişdi. Özündə-sözündə deyildi. Tez-tez hərarəti qalxırdı. Qan təzyiqi, ürək döyüntüsü də normada deyildi. Yeyib-içməsi getdikcə azalır, heydən düşürdü. Bunu özü də duyurdu. Yaşının elə vədəsiydi ki, ondan çox şey gözləmək olmazdı...

Son vaxtlar Səid tez-tez yadına düşərdi qarının. Gözləri həyəət qapısında qalardı. Qarı döyüləndə elə bilərdi gələn Səiddi. Ancaq o da gəlib çıxmazdı. Getdikcə arvadın hövsələsi daraldı. Televizorda tez-tez filan şəhərdə filankəs öldürüldü, filankəsi bıçaqladılar, filan yerdə təxribat törətdilər xəbərinin yayılması da arvadı rahatsız edərdi. Pulu, köməkçisi olsaydı, qarını bir gün də bu nigarançılığa dözməzdi. Ünvanı tapıb gedərdi nəvəsinin yanına, güc-bələyla da olsa, qaytarıb gətirərdi evinə... İmkansızlığın üzünü qara olsun. Adamı hər möhnətə alışdırır. Adamlıqdan salır...

Gözlənilmədən Sənəmin halı dəyişdi. Arvad tez-tez özünü itirirdi. Onda baş verən dəyişmələr bacısı Yeganənin də nəzərindən qaçmadı:

— Tələsmə, bacı. O gün Səidə teleqram vurmuşam. Dünən də telefon açıb özüylə danışmışam. Bilet götürüb təyyarəyə. Axşama, sabaha çatar bura.

— Ürəyim darıxır, bacı. Bəlkə də Səid gəlsə, ölmərəm.

— Özünü qorxutma. Xəstələnməyən, yorğan-döşəyə düşməyən kimdi ki. Bu tək bizim başımıza gəlmir, Sənəm.

Xəstə arvad başını yellədi. Dərindən köksünü ötürüb dedi:

— Mənə bir stəkan su.

Yeganə tələm-tələsik bacısına su verdi. Sənəm qarını içib başını yastığa qoydu. Handan-hana təəssüf hissiylə dilləndi:

— Tifilləri bir tərəfə çıxarsaydım, ölsəydim də dərdim olmazdı. Nigarançılığım uşaqlardandı...

— Səndə heç nə yoxdu, bacı. Bir də ki bəyəm bacının ölüb? Sən olmayan yerdə mən varam.

— Allah sənə ömür versin. Ümidim sənədi.

Sənəm qarını yanına gələnlərdən halallığını alırdı. Qaş qaralanda Səid özünü nənəsinə çatdırırdı. Oğlan nənəsinin yatağında qucaqladı, üz-gözündən öpdü. Alıb gətirdiyi meyvələrdən soyub bir-iki dilim də ona yedirtdi. Sənəm qarını demək olar ki, özünü unutmuşdu. Zarıya-zarıya ürəyindəkiləri nəvəsinə çatdırmağa çalışdı:

— Oğlum, mən yol üstəyəm. Özünü üzmə. Təkcə ona təəssüflənirəm ki, sənəin toyunu görəmmədim. Balaca bacı-qardaşlarını bir tərəfə çıxarammadım. Atanla anan dursaydılar, qəzaya düşməsəydilər bu dünyadan nigaran köçməzdim. Yaman olurmuş itki dərdi. Nigarançılığım təkcə sizdəndi. İndi özün gəlib çıxmısan. Hər şeyə daha sən cavabdeh sən. Ağıllı oğlansan, mənimçün bikef olma. Hər kəsin öz qisməti var. Xeyli yaşamışam. Bacı-qardaşlımı sənə tapşırıram...

Sənəm qarı danışa-danışa gözlərini yumdu. Səid çaş-baş qaldı. Ağladı. Yeganə ona yaxınlaşdı:

— Oğlum, ağlayıb-sıtqamaqdan keçdi. Onun faydası olsaydı, bir ölünü də buraxmazdılar. Tutub saxlayardılar burda. Özünü ələ al. Kənd əhli bir azdan eşidib gələcək. Nənənin nəşini qaldıra. Torpağa təhvil verək...

Səid deyilənləri eşidirdi. Ancaq nənəsinin elədikləri birər-birər gəlib dururdu gözləri önündə.

Öz-özünə deyirdi:

— Bizə olan haqqı-sayın gözlərim önündədi nənə. Qəza nəticəsində həlak olan ata-anama elədiklərin də, mənə qayğın da gözlərim önündədi! Sənə min rəhmət. Bağışla məni, elədiklərinin əvəzini qaytarammıram...

Səhəri gün Sənəm qarı dəfn olundu. Üç günlük yasdən sonra kənd mağazasıyla haqq-hesabını çəkməyə gedən Səidə sahə müvəkkili Tahir dedi:

— Şöbəyə gəl. Səninlə işim var. Neçə vaxtdı axtarışdasan.

— Başım qarışıqdı. Axtarışda niyə oluram? Nə qəbahət eləmişəm?

— Qəbahət yox. Cinayət...

Söhbəti eşidən Nuğay kişi sahə müvəkkilinə yanaşdı:

— Siz onu tanımırsız.

— Tanıyıram, özü də əla.

— O, iki gündü gəlib

— Qaçmışdı da. Neçə vaxtdı orda-burda baş girləyir.

Səid düşündü ki, Tahir onu kimləsə dəyişik salır.

— Mayor, icazə ver, mağazayla haqq-hesabımı çəkim. Gələrəm, söhbət eləyərək.

— Mağazadan haqq-hesab çəkəndən sonra mən səni neynirəm?

Səid mağazaya getdi, tez də qayıtdı. Tahir altdan-altdan onu süzdü:

— Gəl otur. Ayaqqabını hardan almısan?

— Bazardan.

— Bazarda ayaqqabı satırlar?

— Bəzən hə.

— Kostyumunu hardan almısan?

— Onu da bazardan.

— Deyəsən, məni dolayırsan. Başına bir oyun açaram, hardan gəldiyini də bilməzsən. Nə soruşuram, bazardan deyirsən. Yox... hamamdan.

— Hə... Mən düz deyirəm...

— Gülməmmədin evinə basqın olunanda sən yoxa çıxmısan. Sonra da gəlib Maralın əri Şamilin kurtkasını aparmısan. Ayə, biqeyrət, utanmırsan. Oğurluqla, basqınla məşğulsan. Canavar canavarlığıyla yaşadığı ərəziyə girmir. Sən canavardan da betərsən. İndi gedib oturarsan kamerada, ağlın başına gələr.

— Zarafat eləyirsən?

— Zarafat eləyənin atasına lənət. Sənə güzəştə gedirik. Elə bilirsən, nələrlə məşğul olduğundan xəbərsizik? Qurtcalasaq, hələ çox şey çıxacaq. Kənddə bu işlə məşğul olan adam, gör kənardə nələr eləyir? Bu qədər qazandığından gətirib beş sayı vermirsən. Demirsən, al, sən də uşaq sahibisən. Apar xəclə. Ayə bilirsən, kənddə ayda nə qədər toy, nə qədər yas olur? Çatdırmaq olmur.

— Yəni, sən toya pul salırsan? Hüzrə yardım eləyirsən? İnanmıram.

— Cəhənnəmə inan. Canın çıxar, elədiklərinə bircə dəfə şirinlik versən?

— Ayə, nə şirinlik? Nənəm ölüb deyə, sənə...

— Bağırma, əə. Burda nə var ki? Əcəli çatan ölməlidir də.

— Mayor nə danışdığını bilirsən? Kaş sən də öləydin. Onda mən də yasına gəlib yardım göstərərdim.

Tahir maddım-maddım Səidin üzünə baxdı. Dişləriylə alt do-

dağını çeynədi. Bir neçə dəfə ara vermədən gözlərini qırqıb açdı. Sifəti də bozardı. Səidə əsəbi halda:

— Otur. İzahat yaz, — dedi: — Gülməmmədin evinə basqında kimlərlə olmusan? Maralın əri Şamilin kurtkasını necə ələ keçirtmişən? Əldə elədiyən qarətləri harda, kimlə xırtd eləmişən? Hazırda əldə elədiyən pullardan nə qədər qalıb? Hardadı?

Səid yasını bir andaca unudub qəhqəhə çəkməyə başladı. Ona elə gəldi ki, çox maraqlı yuxu görür. Qəflətən sahə müvəkkili qışqırdı. Onun cibinə nəşə atdı. Mayorun cır və əsəbi səsi onu özünə qaytardı. Mayor sərt və ciddiylə soruşdu:

— Sən narkotikayla da məşğulsən?

— O nə deməkdi?

— Səndən heroyin iyi gəlir.

— Aa... Bircə bu qalmışdı?

— Cibindəkiləri çıxart.

Səid cibindəkiləri çıxarıb stolun üstünə tökdü. Açarların arasında kiçik kağız bükülüsü göründü. Sahə müvəkkili bükülünü açdı. İçindən həqiqətən də heroin çıxdı. Səid soruşdu:

— O nədi?

— Nə olacağını sən bilərsən?

— Hardan çıxdı?

— Əlbəttə səndən. Cibindən çıxanı da mənim üstümə atacaqsan? Sən heroindən istifadə eləyirsən. Bilirsən bu nədi?

— Bilmirəm, bilmək də istəmirəm. Onu mənim cibimə sən atdın.

— Onu kamerada sübut eləyərsən.

Səid əsəbləşib ayağa qalxdı. Kabinetdən çıxmaq istərkən sahə müvəkkili dedi:

— Tullanıb-düşmə. Cavan oğlansan. Mənim sənə yazığım gəlir. Şöbəyə göndərən kimi rəsmiləşdirib atacaqlar səni içəri. Orda başına nə oyun açacaqlar, özləri bilirlər. Yaxşısı budu, özünü cəncələ salma. Məsələni elə burda çürüdək qurtarsın-get-

sin.

İşin ciddiliyini anlayan Səid balaca ayaq saxladı.

— Axı mən neyləmişəm?

— Mənim də hesabımı ver. Mən yuxarı verməsəm...

— Nə qədər?

— Bir dənə.

— Bir dənə nə?

— Ayə, nə qanmaz adamsan? Fil verməyəcəksən, dəvə verməyəcəksən. Cibində nə var, çıxar görək.

Səid cibindəki pulları çıxartdı. Sahə müvəkkili alıb saydı: cəmi min ABŞ dolları... O, Səidin üzünə diqqətlə baxdı.

— Elə bu?

— Hə...

— Bu rəisin. Bəs mən?

— Hardan alım?

— Eybi yox, Səid, əynindəki kurtkanı da ver, sənin işini bağlanmış hesab eləyək.

Gənc cibindəkiləri və əynindəki kurtkanı çıxarıb sahə müvəkkilinə verdi. Özü titrəyə-titrəyə evə qayıtdı. Bunu görə Yeganə gözlərinə inanmadı. Nə baş verdiyini soruşdu. Səid sakitcə cavab verdi:

— Nənəmin ölüm şirinliyini verdim...

ASLANIN SƏHVİ

Dostlarıyla gəzintidən qayıdan on yaşlı dəcəl Aslan qonşu Zeynəb qarının həyətidə yetişmiş al-qırmızı gilaları görcək ayaq saxladı. Bir anda ağzı sulandı: — Gilasdan nübar eləməmək kişilikdən döör, — dedi və çəpəri basıb keçdi. Bir göz qırpmında ağaca dırmandı. Doyunca yedi. Aslanın qarnı doydusa da, gözləri doydum — demək bilmədi. O, köynəyinin ətəklərini şalvarına salıb bədəniylə köynəyinin arasına, ciblərinə gilaslardan yığdı. Birdən aşağıdan Zeynəb qarının səsi eşidildi:

— Ədə, ağacda nə gəzirsən?

Aslan diksindi. Az qala yıxılacaqdı. Özünü ələ alıb qarıya cavab verdi.

— Gilas dərirəm.

— Mənim bağından oğurluq eləyirsən? Utanmırsan?

— Oğurluq niyə? Allahın gilasıdır, dərirəm də.

Zeynəb qarı güldü:

— Allah mənimlə ağac əkib?

— Allah “hə” deməsəydi, o, bitərdi?

— Yox.

— Bəs nə deyirsən?

— Saqqalı ağarmış, gör mənim qarşıma nəylə çıxır? Xəlvəti, icazə almadan başqasının malına dəyərlər?

— Xəlvəti niyə olur? Allah yaradan meyvəni yeyərlər.

— Yaxşı. Bir halda ki, Allahındı, ye. Bu şərtlə ehtiyatlı ol. Ağacın budaqlarını qırma. Qab gətirim Allahın gilalarından bir az da mənimçün də.

Zeynəb qarı tələm-tələsik bir səbət gətirdi. Aslan onu alıb qarı üçün də gilas dərdi...

Aradan bir neçə gün keçmişdi. Zeynəb qarı özünü yaxşı hiss eləmirdi. O, yavaş-yavaş Aslangilin çəpərinə yaxınlaşdı. Bir neçə dəfə: — Aslan, Aslan, — deyə çağırırdı. Səsə Aslan hay verdi:

— Eşidirəm, Zeynəb nənə.

— Oğlum, xəstəyəm, ağaca çıxammıram. Gəl o gilasdan bir az yığ.

— Neyniyirsən?

— Oğlum, satıb çörək alacam.

— Nə?

— Hə... Allah gilası ona görə mənim həyətimdə bitirib ki, mən də yığıb satam, özümə çörək pulu qazanam.

Aslan səhvini indi-indi anlamğa başladı. O, fikrə getdi. Alınını ovuşdura-ovuşdura dedi:

— Qab varmı?

— Var.

Aslan gilas dərməyə başlamışdı ki, Zeynəb qarı dedi:

— Oğlum, arada özün də ye. Qorxma, hamısını halal eləyirəm.

Aslan bir dənə də olsun ağzına gilas qoymadı. Qabı doldurub Zeynəb qarıya verəndə dedi:

— Nənə, məni bağışla. Sənin çörəyinin bu gilasdan çıxdığını bilməmişəm.

BALACA NİCAT

Nicatın qəribə uşaqlığı vardı. Adamlar ondan bezarıydı. Çatana çatırdı, çatmayana bir daş atırdı. Məktəbdə müəllimlər, küçədə tay-tuşları, evdə bacı-qardaşları hey ondan şikayətlənirdilər. Bir sözlə, Nicat nadinclikdə ad çıxartmışdı. Kimin işi düz gəlmədi, onu Nicatdan görürdü: Nicat toyuğuma daş atdı; Nicat itimi hürdüdü; Nicat həyətimizdəki meyvə ağaclarını yoldu; Nicat tayamı yandırdı... Hansını deyəsən? Hər gün Nicatgilin qapısı döyülür, hərə əsəbi halda narazılığını bildirib gedirdi. Uşağın ata-anası da mat-məəttəl qalmışdılar. Nicata necə təsir eləyəcəklərini bilmirdilər. Onlar oğullarını çağırır, gün ərzində gördüyü işləri ondan xəbər alırdılar. Ancaq Nicat yalan danışmazdı. Elədiklərini dərhal boynuna alar: — Hə, mən eləmişəm, əcəb eləmişəm, — deyərdi. Xəbəri olmayanları qətiyyənlə özünə yaxın buraxmazdı. Belə hallarda adamlar Nicata inanmaz, üstəlik də uşağın adını “Yalançı” — qoyardılar. “Yalançı” sözünü eşidən Nicat da adamların acığına ölçüyə-biçiyə gəlməyən hərəkətlər eləyirdi.

Nicatın qorxusu-hürküsü yoxıydı. Özüylə özgəyə fərq qoymurdu. Ağına bir şey batmasın, batdısa, onu da eləyirdi. Gözlənilmədən o xəstələndi. Onu Bakıdakı xəstəxanalardan birində yerləşdirdilər. Palatada yatanlar da yaşdırlarıydı. O, palatada çox sərbəst və azad hərəkət eləyirdi. Tezliklə onun xasiyyəti xəstəxanada da özünü bürüzə verdi. Nicat istəyəndə ayağa qalxır, kimsədən razılıq almadan dolabçalara yaxınlaşır, ürəyi istəyən meyvəni, konfeti, şokoladı götürüb yeyirdi. Nicatın bu hərəkəti əvvəl-əvvəl xəstə uşaqların analarını da narazı saldı. Palatada dedi-qodu başlandı. Hərə Nicata bir söz dedi. Onu məzəmmətləyənələr də oldu. Xəstə Həsənin anası Gülüş Nicatın hərəkətlərinə dözməyib donquldandı da:

— Ağez, bu haranın zırramasıdır. Gətirib çıxarıblar bura. Bunun başı xarabdı. Əvvəlcə, başın müalicə elətdirsinlər...

Nicat ona heç bir söz demədi. Həsənin dolabçasından götürdüyü almanı xarta-xart yeməyə başladı. Onun bu hərəkəti qadını bir qədər də coşdurdu:

— Heç vecinə də almır. Elə bil bu uşaq ata-ana tərbiyəsi görməyib. Meşədən çıxıb.

Nicat gülümsünüb başını yellədi. Ona cavab qaytarmadı. Axşam Nicat ayağa qalxdı. Heç bir icazə-filan istəmədən gedib Qorxmazın dolabçasından şokolad götürdü, gəlib çarpayısının qırağındaca oturdu. Bir stəkan çayla şokoladı ötürdü. Göz altı sakitcə hadisəni müşahidə eləyən Qorxmazın anası Sahilə gülümsündü:

— Bu uşağın həqiqətən də öz aləmi var. Utanmır-qızarmır. Ağına nə gəldi, onu da eləyir. Onun üçün mənim sənin yoxdu.

Gülüş Sahilənin sözünə qüvvət verdi:

— Həkimlə danışmaq, belə olmaz. Xəstə uşaqlarımız üçün güc-bəlayla tapdıqlarımızı bu uşaq basıb yeyir. Heç adamdan icazə də istəmir.

Bunu eşidən Nicat sakitcə cavab verdi:

— Nə səsini atmasız başınıza. Yekə arvadsız. Onları yeməyə almamızsız? Yeyirəm də... Nə istəyirsiniz?

Analar bərcəli çıxdıqlarını görüb mat-məəttəl Nicatın üzünə baxdılar. O, sözünə davam elədi.

— Yeməyə danışmazlar. Sizin uşaqlar da gəlib mənim dolabçamdan götürsünlər. Yəqin məndən o ki var həkimə də demisiz. Adam satqın olmaz.

Əlacları kəsilən qadınlar bir-birilərinə baxıb gülüşdülər...

Nicatın ata-anası yanına gəlmişdilər. Xəstələrin valideynləri Nicatdan narazılıqlarını bildirdilər. Əlacsız qalan anası Gülüşən utana-utana, çəkinə-çəkinə bildirdi:

— Vallah, pis uşaq deyil... Ürəyi açıqdı. Qəlbi təmizdi. Ha-

mıya özü kimi baxır... Xəstədi. Desək də, sözüməzə “hə”, “hə” deyəcək, sonra öz bildiyini eləyəcək.

Nicatın atası dedi:

— Nə xərci var, biz ödəyək. Bağışlayın, siz danışıdıqca məni tər basır. Neyləyim, döyməklə düzələcəkmi?

Elə bu vaxt həkim palataya girdi. Nicatın valideynləri ayağa qalxıb həkimlə görüşdülər. O, narazı halda dedi:

— Nicata təpinin. Belə getsə, mən onu xəstəxanadan çıxarmalı olacam. Nəinki bu, hətta, qonşu palatada yatan uşaqların da anaları Nicatdan şikayət eləyirlər.

Uşaq çarpayısında uzanmışdı. Kimsəyə bir kəlmə də cavab vermirdi. Sanki deyilənlərin onunla heç bir əlaqəsi yoxıydı....

Gülşənlə Coşqun Nicata xeyli öyüd-nəsihət verib getdilər. Ata-anasından ayrılan Nicat qalxıb zənbilləri açdı. Ona nə gətirmişdilər, hamısını boşqablara yığıb xəstələrə payladı. Özünə heç nə qalmadı... Bunu görənlər təcəccüblə bir-birilərinə baxdılar. Onlar da Nicata bir söz demədilər. Gecə yarı Qorxmazın halı dəyişdi. Həkimlər onu əməliyyat eləməli oldular. Nicat bunu eşidib üzünü üstə çarpayısına uzandı. Hönkür-hönkür ağladı. O gecəni yatmadı. Bunu xəstələrin özləri də, anaları da gördülər... Səhər tibb bacısı palataya gəldi. Üzünü Qorxmazın anasına tutaraq dedi:

— Al bu resepti. Bizdə bu dərmanlar yoxdu. Təcili tapın. Yoxsa...

Nicat həyəcan içərisində çarpayından atıldı:

— Yoxsa nə?..

Tibb bacısı dedi:

— Sən yat yerində. Sənlik deyil. Başın girməyən yerə bədəninini soxma.

— Özün həkimin buyruqçususan, gör mənə nə deyirsən? Xəstəni sağaltmaq sizin borcunuzdu. Qorxmazın başına bir iş gəlsə, xəstəxanani yandıracam.

Kənardakı analardan biri tibb bacısına dedi:

— Başı xarabdı, nə desən, çıxar... Qaçıb canımızı qurtaramarıq.

Tibb bacısı getdi. Nicata münasibəti dəyişən Sahilə dedi:

— Qorxma, oğlum. Qoy görək, dərmanlara pulu hardan tapıram.

— Hardan tapacaqsan, pul məndə var.

Atası verən pulları Nicat cibindən çıxarıb Sahiləyə uzatdı:

— Al pulları, gecikdirmə.

Sahilənin gözləri yaşardı. Gülüş dedi:

— Məndə də yoxdu. Nicatdan al, indi tapıb qaytararıq.

Sahilə Nicatdan pulları aldı:

— İndi dərman alım, səninkini qaytararam, oğlum.

— Xəstəyə hamı kömək eləməlidir.

Elə bu vaxt tibb bacısı otağa qayıtdı:

— Sahilə xanım, dərman var, pulunu versən, təşkil eləyərək.

Nicat dözəmməyib öz-özünə dedi:

— Əclaf!.. Dərmanı xəstələrə satırlar. Elə bilirlər oyunlarını başa düşmürük...

Ana tibb bacısına dərmanların pulunu verdi. Axşamüstü Sahilə pulu qaytaranda Nicat dedi:

— Mən borc verməmişəm. O, mənim dostumdu.

O vaxtdan xəstələrin də, onların analarının da Nicata münasibəti dəyişdi. İndi heç kim ona əvvəlki kimi baxmırdı...

Artıq Nicatın əhvalı düzəlirdi. Onda xəstəlikdən əsər-əlamət qalmamışdı. Ata-anası onu xəstəxanadan çıxaranda nəinki özü yatdığı palatanın, hətta, qonşu palatanın da xəstə uşaqları dəhlizə çıxıb onunla xudahafizləşirdilər. Gözlənilmədən qonşu palatada müalicə alan Xəyalə əlində kağız-qələm ona yaxınlaşdı:

— Nicat, ünvanını ver, burdan çıxanda sənənlə məktublaşarıq.

Nicat bütün xəstəxana dostlarından ünvan götürdü və onlara ünvan verdi...

Nicatın kənddə qaçqın dostları çoxdu. Onlarla birlikdə oynan-

yır, dərslərinə hazırlaşır. Meyvədən söz düşəndə Nicat dedi:

— Bizim bağda çoxlu şirin armud var. Hər gün yeyirəm. Mənə ləzzət verir.

Balaca Seymur dedi:

— Bizim yoxdu... Sən armud dedin, mənim ağzım sulandı.

Nicat tutuldu. Nəsə fikirləşdi. Sonra dedi:

— Ağıma bir şey gəldi. Mən gedib sizin hərənizə bir armud gətirsəm, doymayacaqsız. Günorta nənəm yatıb dincəlir. Mən gedərəm evə. Siz evin arxısından girərsiz bağa. Armuddan yığarsız. İşdi, evin arxasına keçmək istəyən olsa, mən fit çalacam. Onda siz düşüb qaçarsız.

Uşaqlar Nicatın dediyi kimi də elədilər. Ancaq onun ağına də gəlməzdi ki, nənəsi həyətdəki tut ağacının kölgəsində oturub yun darayır. Uşaqlar bağa girən kimi ağaca zəncirlənmiş it hürdü. Nənə başını qaldıranda armud ağacına dırmaşan uşaqları gördü. Nənənin gəldiyini gören uşaqlar qaçdılar.

Nicat nənəsinə dedi:

— Onları niyə qovdun? Uşaqlara mən icazə vermişdim.

— İcazə verdin ki, gəlin bağımızdan oğurluq eləyin?

— Oğurluq niyə? Qaçqın uşaqlar armud yeyəmməz?

— Yeyər, oğlum. Mən hardan biləydim ki, sən onlara icazə vermisən.

— Nənə mənim adım nədi?

— Nicat.

— O adı mənə kim qoyub?

— Mən!

— Onda sən də icazə ver, nicatlığımı eləyim.

— Verdim. Get, yığ, dostlarına armud apar. Onlar yığsa, ağacın budaqlarını qıra bilərlər.

Nicat getdi. Nənə sevincindən gözləri yaşara-yaşara nəvəsinin ardınca baxdı...

MƏRHƏMƏT

Günortaya az qalırdı. Günəş çöl-bayırı odlu nəfəsiylə qarşırdı. İstidən nəfəs almaq olmurdu. Sərdar kişinin naxırı məələ axışırdı. Camışlar özlərini kanala salıb axar suda bədənlərini dincə qoymuşdular. Hərdənbir o tərəf-bu tərəfə çevrilir, özlərini büsbütün lələ bulayırdılar. İneklərsə, kanalın vəsnəsindeyə ayaq üstə sakitcə dayanıb mürgüləyirdilər. Hərdən bir də kanala enir, dodaqlarını uzadıb imsiləyə-imsiləyə sudan doyunca içirdilər. Sonra da vəsnənin üstə qalxır, əvvəlki kimi dinciklərini təmin eləyirdilər. Sanki iyul günəşinin onlara təsiri yoxıydı. Sərdar kişi isə yulğun topasının başına ot-ələf yığaraq özüyün kiçik kölgənəcək yaratmışdı. O, çantasındakı qurumuş çörəyi, çalxalanıb ayrına dönmüş qatıq bankasını çıxardı. Süfrə açib çörəkdən bir tikə kəsir, qatıq bankasına salıb, sonra da ağzına qoydu. Turşumuş qatıq kişinin yanıb-yaxılan sinəsinə bir sərinlik gətirdi. Yeyib-içəndən sonra başını yulğunun kölgəsinə soxdu. Bədənini isə qaynar günəş şüalarının ixtiyarına verdi. Gözlərini yumub axşam üstü sərinin düşəcəyini gözlədi...

Kanala çimməyə gələn uşaqların səs-küyləri Sərdar kişinin dincliyini əlindən aldı. O, yatıb istirahət eləyə bilməyəcəyini düşünüb ayağa qalxdı. İstədi uşaqlara desin: — Ayə, siz hardan gəldiz? Mənim istirahətimi pozduz. Camışlara, inəklərə yaxın getməyin. Onları hürkətməyin. Heyvan olanda nə olar, qoyun onlar da dincəlsinlər. İçərilərində elələri də var, çox nadinclilər. Sizə xəsarət yetirərlər...

Ancaq özünün də uşaqlığı, hər gün arxda çimdikləri, vəsnədən sürüşkənlik yaradıb sürüşdükləri anlar gözlərinin önündə

canlandı.

Gülümsündü və öz-özünə dedi: “Uşaqılıq insanın ən gözəl çağlarıdır. Nə qədər çətin olsa da, adam o çağlarda dərdsiz-qəmsiz, ağrısız-acısız günlərini yaşayır. Qəlbi təmiz, ürəyi açıq olur. Paxıllıq nədi bilmir. Nə düşmənləri olur, nə də özləri kimsəyə düşmən kəsilirlər...”

Düşüncələr Sərdar kişini çəkib lap uzaqlara aparırdı. Doqquz yaşlı Gündüz onu düşüncələrdən ayırdı. Dedi:

— Sərdar əmi, icazə verərsən kanalda çimək?

Sərdar kişi gülümsündü, yaxınlaşıb Gündüzün başını sığalladı.

— Olar, oğlum. Görürsüz, camışlar suda yatıblar. Siz suyun yuxarısında çimin. Camışlar suyu bulandırır. Aşağı hissəsində çimsəz, camışların iyi, qoxusu sizin bədəninizə hopacaq.

— Sağ ol, səni Sərdar əmi. Biz onu bilmirdik.

Balaca Rüstəm sözə qoşuldu:

— Camışlarla bir yerdə çimmək olmaz?

Sərdar kişi mənalı-mənalı Rüstəmə baxdı:

— Yox, oğlum. Əvvəla, camışlar sizi buynuzuyla vura bilər. İkincisi, camış heyvandı. Qanmır-qandırır. Neylədiyini bilmir, qəfl çevrilə bilər, siz onun altında qalıb boğularsınız.

Bu söhbətdən sonra uşaqlar Sərdar kişinin dediyi yerə getdilər. Sərdar kişi: — Uşaqlar boğular, — deyə özü də onlarla çimərliyə yollandı. Balacalar soyunub çimdilər. Sahildəki narın qumlar üzərində uzandılar. Sonra yenə suya baş vurdular. Atıldılar-düşdülər. Onların sevinci, qəhqəhələri naxırçı Sərdarın da ürəyincə oldu.

Gündüz evdən gətirdiyi torbanın ağzını açıb Sərdar kişiye dedi:

— Götürün, Sərdar əmi.

Kişi bir Gündüzə baxdı, bir də qıpqırmızı alçalara, qapqara şəvə kimi gavalılara. Ağzı sulansa da, cavab verdi.

— Yox, oğlum, çox sağ ol, istəmirəm. Özünüz yeyin. İstidi. Ürəyiniz dincələr.

— Yox... Xahiş eləyirəm, götürün. Çoxdu, bizə də çatar.

Bu sözdən sonra Sərdar kişi bir neçə alça, gavalı götürdü. Sonra da həvəslə yeməyə başladı. Yeyib qurtaranda dedi:

— İstidən ciyərim yanır. Alçalar, gavalılar ürəyimə sərinlik gətirdi. Gündüz bala, heç vaxt meyvə mənə indiki qədər ləzzət verməmişdi.

— Sizin həyətdə meyvə yoxdu?

— Biz təzə mülkdə yaşayırıq. Oğlumla qızım ağac əkiqlər. Ağaclar hələ balacadı, bar gətirməyiblər.

— Gətirəndə yəqin, onlar da şirin, dadlı olacaq.

— Yəqin ki. Bir məsələ də var.

— Nə məsələdi?

— Əgər rahat, sərin yerdə oturub o meyvələri yesəydim, orda bu qədər ləzzət verməzdi. Günəş başımızı, qum ayağımızı yandırır. Nəfəsimiz tənğişir. Ciyərimiz yanır. Meyvəyə, şirəyə tələb oyanır... Belə vəziyyətdə meyvənin, şirənin ləzzəti, oğlum, birə yüz artır. Həm də meyvə adamı sağlamlaşdırır, ona gümrəhlik gətirir. Çalışın, meyvədən çox istifadə eləyin.

Gündüz başıyla razılığını bildirib Sərdardan ayrıldı. Axşama yaxın uşaqlar çimərlikdən qayıtdılar...

Sərdarın dedikləri Gündüzə bərk təsir elədi. O, axşam yatağına girəndə hey Sərdar kişi barədə düşündü... Fikirlərini bir tərəfə çıxarammadı. Nə vaxt yuxuya getdiyini bilmədi...

Sabahı gün günortaya az qalırdı. Sərdar kişi yeyib-içib yulğun topasının kölgəsinə çəkildi. Onu yuxu aparırdı ki, qulağına “Sərdar əmi”, “Sərdar əmi” deyə səs gəldi. Qalxıb hay verdi. Gələn Gündüz iydi. O, Gündüzü görcək gözlərinə inanmadı. Uşaq gətirdiyi torbanı yulğun topasının kölgəsinə qoydu. Özü də bərk tərləmişdi. Alnının təri süzülürdü. Sərdar kişi dərhal yanındakı kölgəlikdə oturmaq üçün ona yer göstərdi. Gündüz əyləşdi.

Köynəyinin üst düyməsini açıb, əlləriylə üzünü yelpizlədi. Sərdar özüyçün səhər gətirdiyi içməli sudan bir stəkana süzüb Gündüzə verdi:

— Xeyirdimi, oğlum, belə tək gəlmisən? Bəs dostların hanı?

— Sizə meyvə gətirdim.

— Oğlum, bu nə zəhmətdi. Axı hava çox istidi, xəstələmə bilsən.

— Nə zəhmət, Sərdar əmi. Bəs sənə isti deyil?

— Mən yaşlıyam. İstiyə—soyuğa öyrənmişəm. İstidən necə qorunmaq lazım gəldiyini bilirəm. Yaxşı, ayağındakı qan nədi?

— Tikan batdı. Sonra da qındırğa girdi ayağıma.

— Belə olmaz, Gündüz. Yarana mikrob düşər. Səni xəstələndirər. Dünən dediklərim, görünür, sənə təsir eləyib. Mən su töküm, sən ayağının qanını yu.

Elə də elədilər. Sərdar kişi cibindən təmiz əl dəsmalını çıxarıb Gündüzün ayağını bağladı. Bir də belə hərəkət eləməməsini tapşırırdı. Kişi Gündüz gətirdiyi meyvələrdən yedi...

Mal məəldən qalxanda Gündüz evə qayıtdı. Yolda babası Sadıqla qarşılaşdı. Baba nəvəsinin axsadığını görcək soruşdu:

— Oğlum, ayağına nə olub? Sarımısan da.

— Sərdar əminin yanına getmişdim.

— Niyə?

— Ona meyvə aparmışdım.

— Özü istəmişdi, sən apardın?

— Yox... Mən apardım.

— Pul aldın?

— Yox...

— Bəs Sərdara meyvə aparmaq hardan ağına gəldi?

— Dünən çimərlikdə ona meyvə verdim, baba! O, meyvələri ləzzətlə yedi. Bu gün də mən özüm apardım.

— Ayağına nə olub?

— Tikan-qındırğa batıb.

— Onu kim sarıdı?

— Sərdar əmi.

Nəvəsinin mərhəmətini duyan baba sevindi və kövrəldi. Gündüzün başını sığallayıb saçlarından öpdü:

— Mənə desəydin, birlikdə aparardıq, oğlum. Belə havada çölə tək çıxmazlar...

2008

...KİMƏ TƏPİK ATARSAN...

Zil qaranlıq gecəydi. Göz ayaq altını görmürdü. Uğultusu Zaləmi bürüyən küləkli gecənin vahiməsindən hər tərəf az qala dağılacaqdı. Həyətdəki it, pişik də daldalanmaq üçün qaçıb özlərini dam-daşın altına soxmuşdular. Başlarını çıxarmağa cəsarət eləmədilər. Hər şeydən xəbərsiz şəhər şirin yuxuya dalmışdı. Köhnə, dar pəncərədən qulyabanılar tək evə soxulan maskalılar çarpayuya yaxınlaşdı, yorğanı qoca, şikəst Sədrəddinlə onun xəstə oğlu Seyfəddinin başlarına bürüyüb, əllərindəki payalarla onları döyməyə başladılar. Ata-oğul yuxudan hövlnək oyansalar da, başlarını yorğandan çıxarıb paya zərbələrindən yaxa qurtara bilmədilər. Heydən düşüncəyədək döyüldülər. Düşündüklərinin fiaskoya uğrayacağını hiss eləyən maskalılardan biri quldur həmkarına “saxlayın” işarəsini verdi. Onun göstərişilə iki quldur otaqda axtarış aparmalı oldu. Zil qaranlıqda güman gələn yerlərə əl gəzdirdilər. Əllərinə heç bir şey keçirə bilmədiklərindən qayıdıb onları yenidən əzişdirməyə başladılar. Qan döşəməni, divarı boyadı. Yorulub haldan düşən maskalılar bir anlığa əl saxladılar. Gödək, dolu bədənli maskalı pıçılıtlı səslə bildirdi:

— Özünüzü tülkülüyə vurmayın. Yerə də çıxsa, göyə də, xeyri yoxdu. Sizdə nə var qoparacağıq. Yaxşısı budur, bizi bezdirməyəsiz. Pulların yerini deyəsiz.

Sədrəddin zarılıyla bildirdi:

— Bizdə pul-zad yoxdu, öldürsəniz də...

Həmin maskalı him-cimlə “vurun” işarəsini verdi. Həmkarları da: — Siz ölməlisiz, it uşağı, — deyə-deyə, nəsil-nəcabətlərinə söyə-söyə ata ilə oğlu yenidən döyməyə başladılar. Hər dəfə də paya dəyəndə zavallılar: — İnsafınız olsun, bizi öldür-

məyin, yazığıq, — deyə qışqırırdılar. Quldurlar döyməyə azacıq ara verdilər. Ucaboy maskalı:

— Sizdə hər nə var biz yaxşı bilirik. Gəlmişkə, deməli, qoparacaq. Onda kimsə karınıza çatmayacaq. Qanınızı axıtdırmayın, özünüzə yazığınız gəlsin.

Seyfəddin dözməyib zarılıyla dedi:

— Sizə yalvarıram, atamı döyməyin, o, şikəstdi, ancaq mənə öldürün, qanımlı sizə halal eləyirəm.

— Çərənləməyin, dəyyuslar, əmin ola bilərsiz, pulun yerini deməsəz, sizi bir-birinizdən ayırmayacağıq... Cəhənnəmə bir yerdə gedəcəksiz. Orda ürəyinizə xərlərsiz. Kişi varına yox deməz, alçaqlar, axı bizə çatan məlumata görə, sizdə külli miqdarda pul var.

Seyfəddin:

— Yalandı. Sizi aldadıblar. Onların sözlərinə inanmayın.

Sədrəddinin hənirtisi eşidildi:

— Görürəm, allahsız adamlarsız. Öldürsəniz də istəyinizə çatanmayacaqsız. Kişiliyinizdən dəm vurmayın, eybi yoxdu, əzin, öldürün bizi.

Gödək, dolu bədənli maskalı həmkarlarına göstəriş verdi:

— Bir də axtarın. Məlum olacaq ki, bizə deyilənlər doğrudu, yoxsa yalan? Evdən pul-para çıxsa, bu payaları...

Sonra o, üzünü atayla oğula tutdu:

— Bizi dolamayın. Bu uzaqlığa yolu elə-belə ölçməmişik. Silahla pulların yerini deyən... Uzatmayın... Əks halda sizə Qəzzafi də kömək eləyənmez...

Sədrəddin:

— Biz silahsızdıq. Silahımız olsaydı, yanımızda olardı. Qəzzafi də sizin kimi idisə, çətin ki, onu Allah bağışlaya.

— Yox... Yalan danışsan, qoca kaftar. Söz güləşdirmə...

Seyfəddin atasının təhqir olunduğuna, döyüldüyünə dözməyib nəfəsi tənqişə-tənqişə, aqlamsına-aqlamsına dedi:

— Əşi, dedim, öldürün məni, sizin də canınız qurtarsın, elə mənim də. Atamla işiniz olmasın. Silahımız olsaydı, nə vardı ki? Bu vəziyyətə düşüncə, elə işinizi indiyəcən bitirərdik də.

— Hay-hay... Yorğanın altından çıxma bilsəz...

— Allah qapı açandı... Qaldı pullara... Vallahi-billahi sizə yanlış məlumat veriblər. Nə pul? Nə silah? Biz nökrək...

Ucaboy maskalı:

— Necə yəni, bizə yanlış məlumat veriblər?

Sədrəddin qəsdən bildirdi:

— A kişilər, sizə deməyiblər ki, guya bizdə külli miqdarda puldan əlavə qızıl da var? Nədənsə siz pulu deyirsiniz, qızılın adını çəkmirsiniz. Yəqin ki, bizdə qızıl olmasına inanmırsınız... Bizdə pul da yoxdu. Axı sizə dedik, biz gündəlik çörək pulumuzu güc-bələyla qazanırıq. Hər ayın axırında da qonşulardan, tanış-bilişlərdən borc alırız. İt günündə dolanırıq. Gözünüzü açıb ev-eşiyimizə bir baxın. Görün nəyimiz var? Cır-cındır paltar-palaz, çirkli yorğan-döşək, Nuh əyyamından qalma qab-qaşığı... Əziyyət çəkib gəlmisiz, heç olmasa, başqalarından da soruşub öyrənəydiz hara gəldiyinizi.

— Artıq-əskik danışma. Bura gəlmişkən, deməli, evdə nə varsa, bizimdi. Silib-süpürüb aparacaq. Nə özünü zülm elətdirin, nə də bizi əziyyətə salın. Pulları hansı dəlmə-deşiyə soxmuşuz? Siz yerini deyin, biz özümüz götürərik.

Sədrəddin arzuolunmaz “qonaqların” tələbiylə zarıya-zarıya çarpayından sürüşüb düşdü və axşamdan çıxarıb asılıqandan asdığı şalvar-pencəyini götürdü, əlini ciblərinə saldı, on manat və qəpikləri çıxarıb, qaranlıqda stolun üstünə atdı. Bu azmış kimi, şalvar və pencəyinin ciblərinin içini çevirib quldurlara göstərdi.

— Baxın, biz yalan danışmırıq. Evi də axtarın. Beş yüz manat da qonşuya borcluyuq. Pulumuz olsaydı, özümüzü niyə şil-küt elətdirməliydik?

Gecənin bu vaxtı səs-küyə oyanan evin xanımı Xəzinə qorxu

və təlaş içində tələm-tələsik əriylə oğlu yatan otağa keçdi. Gödək, dolu bədənlilik maskalı gücünü toplayıb dəyənəklə qəflətən onun başına ağır zərbə endirdi. Hər şeydən xəbərsiz qadın aldığı zərbədən üzüqoylu döşəməyə yıxıldı. Üz-gözünü qan bürüdü. İlk zərbədən Xəzinəni ölmüş bilən ucaboy maskalı əllərinə bir şey keçirənməyəcəklərini düşünüb özüylə gətirdiyi ciyəni qəflətən Sədrəddinin boynuna atıb onu boğmağa başladı. Kişinin xırıltılı səsi otağı bürüdü. Atasının boğulduğunu hiss edən Seyfəddin kişini müdafiyyə qalxanda arxasında dayanan üçüncü maskalı onun kürəyinə bıçaq sancdı. Seyfəddin qışqırıb: — Öldüm ana! — deyə böyrü üstə yıxıldı. Çox çəkmədi ki, Sədrəddinin də nəfəsi kəsildi və heysiz halda onu boğanın ayaqları altına düşdü. Bu dəm Xəzinə yavaş-yavaş özünə gəldi. Maskalıları nə edəcəklərini bilmədilər. Bıçağı Sədrəddinin kürəyinə sancan maskalı: — Aradan çıxacağın, hava açılır, ilişəlik — ifadəsini işlətdi. Səs musiqi müəlliməsi işləyən Xəzinəyə tanış gəldi. Ərinin, oğlunun ölümündən xəbərsiz qadın səsin əvvəl-əvvəl kimə məxsusluğunu tanıya bilmədi. Səsinə çıxarsaydı, şübhə eləmədi ki, onu da döyüb şil-küt edəcəkdilər. Quldurlar tezliklə evi tərk etdilər. Handan-hana Xəzinə: — “Aradan çıxacağın, ilişəlik” deyənin səsinə və “r” səsinə “l” kimi tələffüz etməsindən cinayətkarların birinin Fazil olduğunu anısdıra bildi. Özünə gəlib çətinliklə ayağa qalxdı. Səndələyə-səndələyə gedib işığı yandıran da onu dəhşət bürüdü. Ərini, oğlunu al-qan içində ölmüş görüb özünü itirdi. Handan-hana güc toplayıb hönkürə-hönkürə dedi: “Bir zaman evimdə çörək kəsən, boya-başa çatan namərd, gör indi hansı cinayətləri törətdin? Başına özün kimi alçaqları toplayıb şikəst ərimi, gözlərimin ağrı-qarası yeganə xəstə oğlumu əlimdən aldın... Bu günahsız qan yerdə qalmaz... Sənin boğazını, əclaf, öz dişlərimlə kəsəcəm”... O, dəstəyi götürüb polisə telefon açdı. Cəmi-cümlətani üç saat keçər-keçməz maskalıları saxlanılaraq hadisə yerinə gətirildilər. Fazil də, onun maskalı,

quldur həmkarları da titrətmədən ayaq üstə duranmırdılar. Xəzinənin: — Bu cinayəti hansı ağılla törətdiniz? — sualına cavab verməyən quldur həmkarları Fazilin üzünə baxdılar. Daha gec idi...Fazil mızıltılı səslə dedi:

— Məni bağısla, Xəzinə xanım. Siz mənim ac qarnımı doydurmusuz, məni məhv olmaqdan qurtarmısınız.

— Bu, belə də olmalıydı, Fazil, sənə qayğı göstərdim ki, şikəst ərimlə xəstə oğlumu əlimdən alasan? Məni al-qana boyayasan? Atalar demişkən: “Yetim, kimə təpik atarsan, çörək verənə...”.

Əsəbdən hisslərini cilovlayamayan müstəntiq qəzəblə bildirdi: — Ömürlük həbsxana həyatı sizi çox düşünməyə vadar eləyəcək, yaramazlar!... Canilər!...

2009

NAMƏRD HƏMİŞƏ NAMƏRDDİR

Nəcib, şən, deyib-gülən, sözü düz adamın gözlərinin içərisinə şax deyən, istiqanlı, ürəyiaçıq və olduqca mehriban Aidə heç kəsə bir söz deməsə də, ürəyindəkiləri açıb-tökəməyə cəsarət eləməsə də, bir aya yaxınydıki içində vahimə doğuracaq dərin bir səksəkə, tovlayıb bakirəliyini əlindən alan Şəfayətə hardasa inamsızlıq yaranmışdı. O, özündə deyildi. Ruhi sarsıntı içərisində boğulurdu. Qan təzyiqi tez-tez gah qalxır, gah da enirdi. Baş ağrısından gözlərini açanmırdı. İştahadan kəsilmişdi. Çöhrəsi demək olar ki, tamam dəyişmişdi. Ağzına bircə loxma salanmırdı. O andaca qaytarırdı. Bu halını özü qəsdən soyuqdəymənin üstə yıxırdı. Ona: — Özünü həkimə göstər — deyənlər də vardı. Zavallı tez-tez özünə qapılırdı. Düşüncələrini bir tərəfə çıxaranmadığından hərdən küskünləşirdi də.

Ən yaxın adamlarıyla münasibətlərində tez-tez soyuqluq, qanıqaralıq yaranırdı. Heç kimlə danışmaq istəmirdi. Son günlər xarakterinə uyuşmayan kobudluq, çəkinəcəklilik özünü bürüzə verirdi. Hərdənbir gözləri bir nöqtəyə dikilirdi. Belə hallarda onda dalğınlıq duyulurdu. Yatağındaca hey düşünürdü. Həmişə: — Səni sevirəm, sənsiz yaşayanmıram — deyə qəlbinə hakim kəsilən Şəfayətdən səs-səmir yoxıydı. Telefon açıb halını da soruşmurdu. Gözləri telefonda, qulaqları səsdə olan bu xanım canını hara götürüb qaçacağını bilmirdi. Ona elə gəlirdi ki, özünə-məxsus gənclik ruhunu və nəşəsini birdəfəlik itirmişdi. Bir daha arzularının coşub-çağladığı gənclik illərinə qayıtmayacaqdı və oturub-durub o illərin dərin həsrətini çəkəcəkdə. İştahasız halda müdam öz-özünə düşünürdü: “Şəfayət bir dəfəlik getsə, mənə dediyi sözlərə xilaf çıxsa, bizim aramızda elə şey olmayıb, o

mənlik deyil — desə neylərəm? Belə desə, deməli, mən onda Allahın qəzəbinə düçar olmuş sanılam. Daha onda nə yaşam? Gedib kimə nə deyəcəm?”. Oturub-durub elədiyi unudulmaz səhvini görə özünü məzəmmətləyirdi. Məzəmmətlədikcə də boğulurdu. Bununla belə, Şəfayət Aidənin qəlbinə elə soxulmuşdu ki, qız onu unutmağı belə ağına da gətirə bilmirdi. Hər dəfə o, Şəfayətli günlərinə, arzularına qovuşmağa ümid verən söhbətlərini xatırlayanda elə bil içində tonqal qalanırdı, alışıtutaşmışdı. O, yatağındaca hey Allaha yalvarırdı: “Təki evimiz olmasın, bir daxma tapıb kirayədə yaşayırıq. Bol var-dövlət istəmirəm, bir loxma çörək də, əynimdəki saya paltarlar da mənə kifayət elər, Şəfayətlə canımız sağ olsun, can deyib, can eşidək, uşaqlarımız olsun, onları ürəyimizə böyüdək...”. O, birdən özünə gəldi. Dərindən köksünü ötürüb pıçıltılı səslə dedi: “Deyəsən, arzular da, diləklər də yuxu kimi bir şeydi, həqiqətə çevrilənləri, çin çıxanları da olur, xəyala çevrilənləri də, yalanları da...”. Aidənin yeganə istəyi o idi ki, Şəfayəti bir də görə biləydi. Bətnində onun uşağını gəzdirdiyini özünə çatdırırdı biləydi. Onun keçirdiyi hissləri, duyğuları sezəydi...

Həyat qəribədi. Neçə gündə keçirdiyi hisslərinin, ağır sarsıntıların üstünü toz alırdı. Elə bil içindəki neçə günlük tələtlərə də yavaş-yavaş uyusurdu. — Cəhənnəmə ki, mənə atar, doğma övladından əl çəkər, ölməmişəm ki, dünyaya gələcək körpəmi özüm saxlam — deyə Aidə xəstə və taqətsiz halda yataqdan qalxdı və pəncərəyə yaxınlaşıb ağ tül pərdəni kənara sıyıraraq qəm-qüsslərlə həyəətə baxdı. Yağmurlu və çiskinli hava həyəət-bacanı islatmışdı... Bir anlığa ona elə gəldi ki, ağacların yaşıl yarpaqları büzüşüb, rəngarəng, parlaq güllərin zərif ləçəkləri, bir sözlə, bütün təbiət onun qəlbi, hissləriylə həmahəng təsir bağışlayırdı. O, gülümsünüb başını yellədi: “Hər şey insanın içindədi. Əlvanlıq da, solğunluq da. Kəfin duru olanda bir cürə, olmayanda tamam başqa cürə... Ancaq öyrənmişik özü-

müz-özümüzdü aldatmağa...”. Elə bu vaxt həyətin yan tərəfindəki göy dəmir darvazadan rəfiqəsi Gülruhun içəri girdiyini görüb sevindi. Ürəyi atlandı. O, öz dərdini, sirlərini təkcə bu rəfiqəsiylə bölüşə bilirdi. Ona etibar eləyirdi. Rəfiqəsinin özünə olan dərin sədaqətini anlayırdı və bilirdi ki, Gülruh heç vaxt onun sirlərini faş eləməz. Onu dilə-dişə salmaz, çürütməz.

Gülruhla öpüşüb-görüşəndən sonra qəlbindəki bütün sirlərini Gülruha açmağa başladı. Gülruhu dəhşət bürüdü. Özünü itirdi. Nə deyəcəyini bilmədi. Təkcə ona çalışdı ki, içindəki qəzəbi boğsun. O, sakit-sakit, ancaq mənalı-mənalı Aidənin gözlərinin içinə baxa-baxa yumaq kimi yumuldu. Ona necə cavab verəcəyini ağına belə gətirənmədi. Fikirlərini bir nöqtəyə cəmləşdirməyə çalışdı. Beyni kilidləndiyindən qarşısında qəflətdən dolaşmış düşən fikir kələfinin düyünlərini açanmırdı ki, açanmırdı.

Gülruh təvazökar, mehriban və olduqca ciddi bir qızıydı. O, handan-hana əsəblərini cilovlayıb heç bir şey olmamış kimi rəhmdilliklə Aidənin üzünə gülümsədi:

— Ciddi səhvə yol vermişəm, bacım... Daha gecdi... Xəstəliyinin səbəbi budumu?

— Hə... Budu, Gülruh... Hamilə olmağımı yeganə adamsan ki, sən bilirsən. Bu bilinsən, adam arasına necə çıxacam. Valideynlərimə...

— Təkcə aldanan görünür sən deyilsən. Şəfayəti dərindən tanımaya-tanımaya təhlükəli addım atmısan.

— Səhvimlə barışanmıram. Az qalırım, hərdən özümü...

O, sözünə ara verdi. Sonra narazı halda dedi:

— Aydan artıqdı ondan da xəbərsizəm. Telefon açmır... Görüşsəm də, ona vəziyyətim barədə heç nə deyənməyəcəm. Bəlkə vəziyyətimi ona sən çatdırasan.

— Çatdıraram, Aidə, çatdıraram... Həyatda belə şeylər çox olur. Biz qızlar bəzən ağılımızdan çox, hisslərimizə güvənirik. Addımı atırıq, sonrasını düşünmürük. Axırı da dərin peşmançı-

lıq... Nəyə ehtiyacın var? De, utanma...

— Heç nəyə... Məni qınama. Gördüyüm işə nə qədər peşman olsam da, Şəfayət üçün darıxıram, Gülrüh. Elə bil bətnimdəki körpə də Şəfayətsizliyimi anlayıb. Sanki hərdən içimdə tufan qopur.

— Özünü ələ al. Mən gedirəm... Şəfayətlə mütləq görüşəcəm. Tapsam, elə bu gün istəklərinin hamısını ona çatdıracam.

Aidədən ürək ağrısıyla ayrılan Gülrüh birbaşa Şəfayətin dosent işlədiyi universitetə getdi və kafedrada onunla görüşdü. Gülrühün gələcəyini gözləməyən Şəfayət çaşqın və nigarançılıqla ondan soruşdu:

— Xeyirdimi, Gülrüh, səni gözləməyirdim. Telefon açsaydın, özüm gələrdim.

Gülrüh nə qədər özünə toxtaqlıq versə də, sir-sifətindəki gərginlik açıq-aşkar duyulurdu. Səsində də gərginlikdən doğan titrəyişi hiss olunmaqdaydı. Bu, Şəfayətin də nəzərindən qaçmadı. Ancaq o, özünü bilməzliyə vurdu və dedi:

— Mən beləyəm də. Gözlənilməz yerlərdə peyda olmaq mənim xobbimdir. Səninlə mühüm məsələylə bağlı söhbət eləmək istərdim. Mənə bir neçə dəqiqəliyə vaxt ayırmaq imkanın varmı?

— Bu nə sözdü? Niyə də ki yox, Gülrüh...

— Onda düşək həyəətə... Tələsirəm, mənim də gedəsi yerim var. Vaxtını çox almayacam. Üç-beş dəqiqə.

Şəfayətlə Gülrüh həyəətə düşdülər. Universitetdə dərs getdiyindən həyəət-bacada tək-tək adam vardı. Gəlib akasiya ağacının altında qoyulan skamyada əyləşdilər. Gülrüh soruşdu:

— Evdəkilər necədilər?

— Çox yaxşı. Anamın da, elə atamın da çox xoşlarına gəlmişən. Səndən razılıq eləyirlər... Dilləri ağızlarına sığmır. Bilsələr mənimlə görüş gəlmişən, bilirsən necə sevinəcəklər? İllah da kə anam, bacım... Atam bilirsən ki, böyük filosofdu. Tez-tez

xarici səfərlərdə olur. Universitetlərdə, simpoziumlarda mühaizələr oxuyur, çıxışlar eləyir. Onun adı çəkildəndə bir sözünü rektor da iki eləmir. Dünən onu yuxarı dəvət eləyiblər. Deputatlığa namizədliyini ver — deyiblər... O, deputat olsa, mənim üçün də qapılar açılar. Yaxşı olacaq. Deyəcəm, sənin barəndə də fikirləşsin.

Gülrüh özünü saxlayanmayıb qəşş elədi. Sonra da astadan dedi:

— Bilirəm, Şəfayət. Düşünürəm, yəqin böyük filosof oğlu da böyük filosof olar. Deputat olar. Yağlı vəzifə alar. Mən vəzifəsiz də keçinərəm.

Gülüşdülər. Şəfayət:

— Şübhəsiz. Hikmət adama gərək kökdən, ruhdan gəlsin. Sonradan olan filosofların, əzizim, adları filosof olur. Özləri... Deputatlıqda da o söz...

Gülrüh ucadan gülərək:

— Necə yəni o söz? Başa düşmədim. Hə, saxlama, de görüm, sən nə düşünürsən?

— Nə düşünəcəm? Haqqıldayan, mıqqıldayan uzunqulaqlardan nə filosof? Nə deputat?

Gülrüh kinayəylə:

— Hə... Fəlsəfə... Böyük elmdi. Deputatlıq isə şərəfini zənnimcə bir qədər də artırır. Ancaq əclafdan, sən deyən kimi, uzunqulaqdan nə filosof? Filosof atan kimi olar. Həm də ot kökü üstə bitər. Gərək sən də...

Şəfayət təəccüblə Gülrühün üzünə baxdı:

— Başa düşmədim, bizi məsxərəyə qoyursan, ələ salırsan?

— Burda başa düşməməzlik nə var ki?... Keçən həftə atanla ananı bir neçə adamla bizə elçi göndərmisən... Barmağıma üzük taxdırmısan. İstərdim, açıq deyəsən, Aidəylə münasibətin nə yerdədi?

Şəfayətin sir-sifəti bozardı. Gözlərini Gülrühün gözlərindən

yayındırmağa çalışdı, ancaq bacarmadı. Dil-dodağı təpidi:

— Onu tanıyıram. Keçən semestrə ona dərs demişəm... Tələbəm olub... Belə də... Doğrusu, bir təhər qızdı. Düzünə qalsa, əxlaqdan da kasaddı. Necə bəyəm? Elələrindən uzaq olsan yaxşıdı.

— Yaxşı, ondan olacaq körpəni mən saxlayacam, yoxsa, özü? Bəlkə anan saxlayacaq? De, mən də bilim. “Şərtimizi bəri başdan kəsək, xırmanda yabalaşmamaq” məsəlini eşitmisən də?

— O, alçaqdı, yüzünü fırladıb indi də mənə böhtan atır. Bizi nüfuzdan salmaq istəyir? O keçməz... Qələt eləyib ona beş saat dərs demişəm? Allah amandı. Zətı qırıq bu qızlar nə olsa, uyduurlar. Ev yırırlar, namuslu adamları...

Şəfayət dizlərinə vuraraq əsəbi görkəm alır. Sonra təəssüf hissiylə sözüne davam edir:

— Ayə, biz belə hara gedirik? Balaca gözlərini yuman kimi, özlərini yapışdırırlar.

— Ağzıbaşına danışma. Anan, bacın da o, cinsəndi. Bəlkə düşünürsən Aidə səni nüfuzdan salır? Bəlkə hələ onu təhqir də eləyəsən?

— O, yaramazdı. Vicdansızdı... Əxlaqsızdı... Ləyaqətli qız təmiz adama ləkə yaxmaz. Eşidib ki, sizə elçi göndərmişəm, quramalarına bax... Balam, adama deyərlər, səni ürəyim istəmir də. Zorla özünü mənə ilişdirməlisən?

— Sən vicdandan danışma, o anlam sənin üçün boş bir şeydi, Şəfayət... Vicdan yalnız əməldə görünər. Şəstlə deyirsən dosentəm. Elmi dərəcəm var. Atam kimi filosofam. Bəlkə deputat olmaq, böyük vəzifə tutmaq arzusundasən? Cənab filosof, hələ sən qanmırsan ki, vicdanlıyam demək, vicdanlı olmaq deyil. Get uşağına sahib dur. Qızı aldatmısan, namərd. Əgər uşağına sahib durmasan, səni öz əllərimlə...

— Gülruh, məni dəli eləmə, bir əxlaqsızın sözüylə... Namusu hərraca qoyanların zəmanəsidir. Abırsızdan, atalar deyib, abrı-

nı qoru.

— Bir az da o yan-bu yan eləsən...

Şəfayət kuskun halda mızıldandı:

— Allah bələsın versin günahkarım. Söz alverçilərinin. İnsan bilib yaxına buraxırsan, özünü elə aparır, düşünürsən ki, mələkdidi. Elə ki, niyyətini duyub iki addım ondan uzaqlaşırısan, sənə elə şəbədə qoşur, özün də dəhşətdən vahimələnirsən, için-için qıvrılırsan.

— Bəsdi. Sən danışanlar mənə tanışdı... O, sənə niyə böhtan atmalıydı? Özünü sənə sırımağa onun ehtiyacı yoxdu. O, sənin bizə elçi göndərməyindən də xəbərsizdi. Oturub-durub səni arzulayır... Səndə insanlıq qanı yoxdu. Niyə yaşayırısan? Atan kimi böyük filosof olmaq üçün?.. Ha... ha... ha... Lap adamın əti tökülür... Get, başqa iş ilə məşğul ol.

Şəfayət ciddi görkəm aldı:

— Bəsdi, atamın bura nə dəxli var?

Gülruh:

— Çünki böyük filosof sənin kimi oğul tərbiyə eləyib, — deyə gülümsündü.

Şəfayət pərt halda:

— Mənə nə olub?

— Bundan artıq nə olacaq?

— Mən səni bu qədər sadələvəh, qəddar bilməzdim... Sən bilmirsən ki, adamlar iblisdir, tutduqlarını əldən vermək istəmirlər.

— Necə, necə? Aidə səni tutub əldən vermək istəmir?

— Başqasına əzab verən, namərd. Boş-boş danışma. Əxlaqsız sənənsən. Utanmadan, qızarmadan adamlara əxlaqdan dərs verirənsən... Bu da filosof? Bu da alim?

Gülruh səsinə ara verib başını yellədi, handan-hana sözüne davam elədi:

— Kimə nə deyəsən? Kimə inanasan? Oturub göz döymək-

dən savayı çarən qalmır. Gözləmədiyim adamdan elə şeylər eşidirsən, matın-mutun quruyur. Nadanların qarşısında duruş gətirənmirsən...

— Gəl qurtar bu söhbəti, Gülruh. O getsin uşağının atasını...

— Yaxşı, Aidə barədə dediklərimi boynuna almaq istəmirsən. Tibbi analizlər onu sübut elər... Yaxşı, Tünzaləyə nə sözün? Dünən ona telefon açıb nə demisən?

Şəfayət təəccüblə:

— Tünzalə kimdi?

— Onu tanımırısan?.. Əcəb adamsan... Sən xəstəsən, Şəfayət, heyf o addan sənə...

— Sən bilmirsən ki, Tünzalənin işi-peşəsi müəllimlərə qurma qoşmaqdı? Özünə qara yaxmaqdı... Axmaq qız nə olsa danışdı? Pişiyin ağzı ətə çatmayanda...

— Bəs deyirdin Tünzaləni tanımırısan? İndi də onun xarakterini açırsan? Bəli, oxunu atıb yayını gizlətmə, çəkdiyim məsəli yarımçıq qoyma: “murdar deyər” eləmi?.. Mən gedirəm, Şəfayət. Mən nə düşünürəmsə, onu da deyirəm. Sən mənə layiq deyilsən. Heç Aidəyə də, Tünzaləyə də. Bir daha mənim adımlı tutma. İkincisi, uşağına get sahib dur, durmasan, səni görən gözlərindən eləyəcəm, böyük filosof oğlu. Bu əxlaqsızlığına görə sənə tərbiyə verən ailən də, filosof atan da, işlədiyim kollektiv də məsuliyyət daşıyırlar... Bu haqda valideynlərlə özüm danışacam... Al üzüyünü, vur tərənə. Taylı tayın tapsa, yaxşıdı.

Gülruh üzüyü barmağından çıxarıb Şəfayətin üstünə atdı. Oğlanın dili topuq vura-vura dedi:

— Nə elədiyini bilirsən?

— Hə... Başqa yolum yoxdu... Səninlə bir səkidə addımlamağı özümə təhqir sanıram, Şəfayət...

2009

İçindəkilər

Əlizadə Əsgərli. Kökün və sözün yaddaşı.....	3
Təyyar Salamov (Cavadov). Mənəvi dəyərlər dünyası.	12

Hekayələr

Canavar balası.....	38
Kimdir günahkar.....	56
Əlvida, məhəbbətim.....	63
Xəyal.....	67
Telegram.....	72
Nida.....	89
Fısqırıq.....	91
Şalvar həngaməsi.....	97
Qeybullanın arzusu.....	101
Sərsəri Şükürəlinin sevinci.....	110
Toy əhvalatı.....	119
Hikkəbaz Gülsənəm.....	127
Bu ki komediyadı.....	154
Əcəb işə düşdük.....	164
Şərgöz Məmiş.....	171
Naxırçı Novruz.....	176
Fəzilənin kələyi.....	181
Sağ ol səni, usta Mədəd.....	188
Təzə dərs hissə müdiri.....	196
Zibidi kar.....	202
Fətullahın sərgüzəştləri.....	208
Göyüşün toyu.....	213
Alimə layiq yemiş.....	218

<i>Ağarəhim Rəhimov</i>	<i>Əsərlər</i>
Diplomat.....	228
Tüllab.....	232
Çox mübarək.....	237
Xatirat gecəsi.....	244
Yuxu	255
İntihar.....	267
Övlad dərdi.....	278
Təsadüfi görüş.....	282
Sevgi bəlası.....	291
Nəvə dərsi.....	296
Oğurluq uşaq əməliyyatı.....	300
Mirzəqulu istirahətdə.....	305
İstintaq sirri.....	322
Meşə cəngavəri.....	327
Namərd.....	341
Nər Balaş.....	347
Enerji.....	351
Çox şeylər zad olacaq.....	356
Xilaskar.....	361
Müsəmirə konserti.....	368
Şəxsi və məxfi.....	380
Belinə çöpdən dirək.....	387
Dostum Vüsal.....	394
Müstəcəb və Dartan.....	398
Əvəzin ev arzusu.....	411
Qorxan gözə çöp düşər.....	426
Behiştin təzə rəisi.....	430
Dublyor	435
Üç dost	442
Diplom bazarı.....	449
Keçi can hayında.....	454
Yaxşı yol.....	460

<i>Ağarəhim Rəhimov</i>	<i>Əsərlər</i>
Nə əkərsən.....	465
Ölüm şirinliyi.....	470
Aslanın səhvi.....	476
Balaca Nicat.....	478
Mərhəmət.....	483
Kimə təpik atarsan.....	488
Namərd həmişə namərddir.....	493

Ağarəhim

Bakı, "BQU nəşr.", 2013, 500 səh.

Korrektorlar:

Kamal Sərvəroğlu

Esmira Rəhimova

Nəşriyyat direktoru: **Qasım Abdurəhimov**

Nəşriyyat redaktoru: **Aləmzər Fətəliyeva**

Rəssam: **Xəlil Xəlilov**

Yığıcı: **Sevda Quliyeva**

Yığılmağa verilib: 01.07.2013

Çapa imzalanıb: 31.07.2013

Həcmi: 31 ç.v. *Format:* 70x100

Ofset çap üsulu

Sayı 500.

Telefonlar: **050-312-60-85; 012-594-69-86**

